

নতুন পোহৰত

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী

‘ইতিহাসেই মুঠতে প্ৰকৃত কবিতা। স্বৰূপভাৱে
‘বাখানিলে সত্যতা উপন্যাসতকৈও সুন্দৰ।’

—কাৰ্ণাইল্

ডিম্বেশ্বৰ নেওগ

ষষ্ঠ সংস্কৰণ, ১৯৯৩

তৃতীয় প্ৰকাশ
গুৱাহাটী, অসম

অসমীয়া কাব্য-প্ৰতিভা ১৯৩৪, ১৯৫২
আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী, ১৯৩৬
অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত ভূমুকি, ১৯৪০
অসমীয়া কথা-প্ৰতিভা, ১৯৫২
একত্ৰিত।

শ্ৰী ডি এছ মিত্ৰ
জি কে প্ৰিণ্টিং ৱাৰ্কচ
২৬-এ, টাউনসেণ্ড ৰোড, কলিকতা-২৫
প্ৰেছত মুদ্ৰিত।

আগকথা

সাহিত্য-চৰ্চা আৰু সাহিত্য-চৌৰ্য সম্পৰ্কে

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীৰ পঞ্চম সংস্কৰণ উলিয়াবৰ আশাৰ জ্বলন্তানিত মনত কিম্বল আনন্দ লাগিছে। এই শব্দত মূহুৰ্ত্তত ম'কুৰি বছৰৰ আগৰ মৃৎ-সুখৰ সৌন্দৰ্য মনলৈ আহিছে। দীনবন্ধু এণ্ড্ৰুজৰ সভাপতিত্বত ১৯২০ ৰ সেপ্তেম্বৰত কৰা অসম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ অন্তিম বাৰ্ষিক অধিবেশনৰ বাবে লিখা “অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত ভূমুকি” বচনাই ইয়াৰ মূল ভেটি। তাৰ পাছত সেই সন্মিলনৰ মধ্যপাত এই লেখকৰে সম্পাদিত “মিলন”ৰ চতুৰ্থ বছৰৰ পোনৰ তিনি সংখ্যাত ধাৰাবাহিকভাৱে প্ৰকাশিত প্ৰবন্ধ স্বৰূপে সেই বছৰৰ উৎকৃষ্ট সাহিত্য বৰঙনি বুলি লাভ কৰা প্ৰতিযোগিতামূলক কৃষ্ণপ্ৰসাদ সৌন্দৰ্য্যৰ পদক সুযোগ্য-সকলৰ প্ৰশংসাৰ ওপৰ্চনি প্ৰথম অনুপ্ৰেৰণা।

স্বৰ্গীয় দেৱেন্দ্ৰনাথ বেজবৰুৱা আৰু হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী প্ৰভৃতিৰ এই বিষয়ৰ আলোচনা আগত থাকিলেও ৰাইকৈ পূৰ্বৰ পূৰ্ব আৰু আলোচনীবোৰৰ পৰা লেহেৰি বঢ়ালি আনন্দ এই বুৰঞ্জীৰ প্ৰথম সংস্কৃতি গোটেইছিলোঁ। তাৰ পাছত নগাঁৱৰ দান-বীৰ ‘চন্দ্ৰৰ বৰুৱা সৌন্দৰ্য্য পুৰ্ণিমাৰ পৰা ১৯০২ আৰু ১৯৪০ ত ৰোডিয়া বৰুৱাৰে ‘আধুনিক অসমীয়া পদ্য আৰু গদ্যৰ সংগ্ৰহ’ আৰু ১৯০৬ ত “আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী” বচনৰ প্ৰতিযোগিতাত তিনিওৰোৰ প্ৰথম স্থান অধিকাৰ কৰি ২৫০ টকাকৈ বটো পাই তিনিওজন পূৰ্ব অগা-পিছতকৈ উলিয়াবৰ সুবিধা পাওঁ সেইবোৰো এই কল্প জীৱনৰ একোটি মাহেন্দ্ৰ কম বুলি ভাবোঁ।

১৯১৫-১৬ ৰ পৰা আঁত বতনেৰে আঁঠি বিৰোৰ আপদুৰীয়া পূৰ্বৰ আলোচনী গোটেইছিলোঁ সেইবোৰেই আনন্দ এইকেইটি সাহিত্যিক প্ৰশংসা ফলস্বৰূপী কৰাৰ বাই পূৰ্ব। কিন্তু আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী কলমৰ বাবে আঁঠি আন আন বিশেষ ব্যৱ কৰিব লগা হৈছিল। তাম ভিতৰত বিচাৰি বিচাৰি শেষত নগাঁও কাছাৰীত পোৱা মোকট ‘মিলন’ৰ *Report on the Administration of Assam*, আন আন ঠাইৰ পৰা এড্ৰাফ্ট পেইটৰ *A short Account of the Rise and Progress of Journalism in the Assam*

Valley, Report of the progress of Historical Research in Assam 1897, যোৰহাটত হোৱা আমেৰিকাৰ বেপাৰিষ্ট মিশ্যনৰ শত বাৰ্ষিকী প্ৰদৰ্শনৰ পৰা *Assam Mission's Nawaon Jubilee (18th to 29th December, 1886) Publications 1887 These Seventy five years, 1912* যোৰহাট মিশ্যনৰ কাৰী পৰিয়ালৰ পৰা ব্ৰাউনৰ *Notes on Assamese Grammar*, শিৱসাগৰ মিশ্যনৰ পৰা ব্ৰাউন-দম্পতী আৰু ব্ৰুসনৰ প্ৰতিভা, আৰু অসম গৱৰ্ণমেণ্টৰ ছেক্ৰেটাৰীয়েটৰ পৰা ছাৰ জৰ্জ কেম্বেলৰ অসমীয়া ভাষা অসমৰ স্কুল আদালতত পুনৰ সংস্থাপন বিষয়ক *Resolution* আৰু আনুৰাগিক মূল কাকত পঠিবোৰ ঘাই।

কোৱা বাহুল্য এইবোৰ অনুসন্ধানৰ বাবে ৰাজ্যপালন বা ৰাজহুৱা সহায় সহানুভূতি যেনে নাছিলেই, গাঁঠিৰ ধন ভাঙিও এইবোৰ যোগাৰ কৰাত বিশেষ কষ্ট ভুগিব লগা হৈছিল। এই বহুমূলীয়া কিতাপ-কাকতবোৰ নিশ্চয় কোনেও মোক হাত এৰি নিদিছিল। মিলছৰ কিতাপৰ টোকা নগাঁও উকিল অফিছত ৰহি আনবোৰ কিতাপ গৰাকিসকলৰ ঘৰত ৰহি বেপাৰিষ্ট শত বাৰ্ষিকীৰ কিতাপবোৰৰ বেপাৰিষ্ট স্কুলৰ বাৰান্দাত মাটিত ৰহি কাৰী পৰিয়ালৰ কিতাপৰ তেওঁলোকৰ বঙলাত ৰহি আৰু অসম গৱৰ্ণমেণ্টৰ ছেক্ৰেটাৰীয়েটৰ কাকত পঠৰ নথীবোৰৰ টোকা দিনৰ পাছত দিনকৈ তেওঁলোকৰ অফিছত কেৰেনীৰ কাষত ৰহি টুকি আনিব লগা হৈছিল। এইখিনি কামত যি কষ্ট আৰু অৰ্থ-ব্যয় হৈছিল তাক তেনেদৰে ভোঁতৰা ভবা হলে সেইবোৰ কাম কেতিয়ও হৈ নুঠিল হেঁতেন।

১৯৪০ ত আমাৰ “অসমীয়া সাহিত্যৰ বৃদ্ধিত ভূমুকি” ওলায়। নানা জঞ্জালৰ বাবে কৈৱৰ বৃগৰ আটাইবোৰ পুথি আৰু সেই সম্পৰ্কে সকলো গুৰুতমত পঢ়ি চালি-জাৰি চাব পৰা নাছিলোঁ। আৰু কোনো আশংকা নকৰি পূৰ্বৰতী পেন্সেন্সনাথ বেজবৰুৱা হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী প্ৰভৃতিৰ গুৰুত হৰি-ভৰ দি জিখিছিলোঁ। পাছত লাহে লাহে বুজিগৈ সেই পুথিবোৰ আৰু তাৰ বিষয়ে পূৰ্বৰতীসকলৰ গুৰুতম চালি-জাৰি চাবৰ সকাহ পালোঁ তেতিয়া আমাৰ সেই পৰ-নিৰ্ভৰতা বে ফুল আৰু অন্যান্য হৈছিল তাক বুজিব পাৰিলোঁ। গতিকে আমাৰ ১৯৪০ ত ওলোৱা স্মৃতি আৰু ১৯৫৬ ত ওলোৱা অসমীয়া সাহিত্যৰ বৃদ্ধি আৰু ১৯৬২ ত প্ৰকাশিত *New Light on History of*

Asamiya Literature ত আমি ক্ৰমে ক্ৰমে সেই ভুলবোৰ শুদ্ধবাই আনিছোঁ। এতেকে সেই পূৰ্ববৰ্তীসকলৰ লগত আমাৰ মতৰ মিলতকৈ অমিলেই অধিক।

পাছত “অসমীয়া সাহিত্যৰ চম্ৰ বৃৰজী” বুলি ১৯৫৭ ত গুৱাহাটী এখন কিতাপলৈ দুই-চাৰিজন ডেকা বন্ধুৱে আমাৰ দৰ্শিত আকৰ্ষণ কৰে। কিতাপখন মেলি চাই দেখোঁ তাৰ পাতনিত আৰু প্ৰমাণ পঞ্জীত আমাৰ প্ৰকাশিত কিতাপ কেখনৰ নাম নিলগকৈ উদ্ভাৱিত হৈছে। স্বৰূপতে সি আমাৰ (১) ‘আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ বৃৰজী’, ১৯০৭ (২) ‘অসমীয়া সাহিত্যৰ বৃৰজীত ভূমুকি’ ১৯৪০ (৩) ‘অসমীয়া সাহিত্যৰ বৃৰজী’ (চম্ৰ) ১৯৪৭, আৰু (৪) ‘অসমীয়া সাহিত্যৰ বৃৰজী’ (বহল) ১৯৫৬ পুথিকেখনৰ “চম্ৰ” তাণ্ডবৰ্ণ বুলিব পাৰি। উক্ত পুথিৰ ৮ পিঠিত অসমীয়া সাহিত্যৰ বৃগ-বিভাগ দ্বাইকৈ আমাৰ (৩) পুথিৰ বৃগ বিভাগ হ'বহু। তদুপৰি আমাৰ (২) পুথিৰ নিজা উপ-বিভাগবোৰ আমাৰ নিজ নামকৰণে সৈতে তাত লৈছে।—

অঃ সাঃ বৃৰজীত ভূমুকি, ১৯৪০

অঃ সাঃ চম্ৰ বৃৰজী, ১৯৫৭

২০ পিঃ প্ৰাক-বৈকল্প কবিসকল

৩০ পিঃ প্ৰাকবৈকল্প কবিসকল

৩০ অনাবৈকল্প কবিসকল

৫৫ " অনাবৈকল্প কবিসকল

১৬ " অন্যান্য গদ্য লেখকসকল

১১২ " অন্যান্য লেখকসকল

১৭ চৰিত-সাহিত্য আৰু বংশাৱলী

১১০ বংশাৱলী আৰু চৰিত

১৮ " বৃৰজী সাহিত্য

সাহিত্য

১১৭ বৃৰজী সাহিত্য

অকল একেখন কিতাপৰ পৰাই নহয় আমাৰ আন কিতাপৰো উপবিভাগ কোন নামকৰণে সৈতে বৰ্ণনাত্মক আৰু একদৰেই আছে :—

আধুনিক অঃ সাঃ বৃৰজী ১৯০৭

অঃ সাঃ চম্ৰ বৃৰজী ১৯৫৭

১৭ পিঃ আমেৰিকান বৈপ্লৱ

১১৯ পিঃ আমেৰিকান বৈপ্লৱ

বিশ্বাস্ সন্মাজৰ বহু

বিশ্বাস্ সন্মাজৰ আগমন

৩৭ " আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ
প্ৰকৃত বাট-দেখাওঁতাসকল

১২৫ " আধুনিক অসমীয়া সাহিত্যৰ
বাট দেখাওঁতাসকল

৫৫ " পুৰণি সাহিত্যৰ পুনৰ্গঠন

১০০ " পুৰণি সাহিত্যৰ পুনৰ্গঠন

১১০ " আধুনিক অসমীয়া কথা-
বীৰ্য্যৰ ক্ৰমোন্নতি

১৪১ " অসমীয়া আধুনিক
কথা-সাহিত্য

১৫৪ " অসমীয়া উপন্যাস

১৫২ " অসমীয়া উপন্যাস

- ১৪২ পিঃ আধুনিক অসমীয়া নাট্য সাহিত্যৰ উৎকৰ্ষ ১৬৮ পিঃ আধুনিক অসমীয়া নাট্য-সাহিত্য
- ১৬০ " আলোচনী আব্দ বাৰ্তাৰ ১৬১ " অসমীয়া আলোচনী সাহিত্য কাকতবোৰৰ ইতিবৃত্ত

ভাগ উপবিভাগবোৰ আয়াৰ নামকৰণে সৈতে একে হোৱাৰ উপৰিও আলোচনাৰ বাবে লেখকসকলৰ যি ক্ৰম আব্দ মূল আমি নিজে কৰি লৈছিলোঁ, তাৰে সৈতেও হুবহু একেদৰে —

আধুনিক অ সা বুৰঞ্জী ১৯০৭	অ সাঃ চন্দ্ৰ বুৰঞ্জী ১৯৫৭
২৫-৩৬ পিঃ নেথন ব্ৰাউন মাইলছ ব্ৰন্সন, নিধি ফাৰৱেল	১২০ ২০ পিঃ নেথন ব্ৰাউন, মাইলছ ব্ৰন্সন নিধি ফাৰৱেল
৩৭ ৪০ পিঃ বাদুৰাম, হালিৰাম মণি-ৰাম কাশীনাথ হৰকান্ত	১২৪ ২৫ পিঃ বাদুৰাম, হালিৰাম, মণিৰাম কাশীনাথ হৰকান্ত
৪০ ৫৬ পিঃ আনন্দৰাম গুণাভিৰাম, হেমচন্দ্ৰ	১২৬ ২৯ পিঃ আনন্দৰাম হেমচন্দ্ৰ গুণাভিৰাম
৬৭-৬৮ পিঃ বহুদেৱ, গোপীনাথ জলিতচন্দ্ৰ, পূৰ্ণকান্ত	১৩১ পিঃ বহুদেৱ, গোপীনাথ, জলিতচন্দ্ৰ পূৰ্ণকান্ত
৬৮ ৭৫ পিঃ বমাকান্ত বলদেৱ, কমলা কান্ত ভোলানাথ, বজ্জেশ্বৰ	১৩২ ৩৪ পিঃ বমাকান্ত বলদেৱ, কমলাকান্ত, ভোলানাথ বজ্জেশ্বৰ
৭৯ ৮৫ পিঃ চন্দ্ৰকুমাৰ লক্ষ্মীনাথ, হেমচন্দ্ৰ	১৩৬-৪০ পিঃ চন্দ্ৰকুমাৰ, লক্ষ্মীনাথ, হেমচন্দ্ৰ
৯০ ৯৩ পিঃ বতীন্দ, বজ্জকান্ত অম্বিকা, পদ্মধৰ সিংহদত্ত, দণ্ডিনাথ, সূৰ্যকুমাৰ, ডিম্বেশ্বৰ, দৈবচন্দ্ৰ বিনন্দ	১৪৫-৪৯ পিঃ বতীন্দ, অম্বিকা, বজ্জকান্ত, সিংহদত্ত দণ্ডিনাথ, সূৰ্যকুমাৰ দৈবচন্দ্ৰ, পদ্মধৰ, বিনন্দ, ডিম্বেশ্বৰ

ভাগ-উপবিভাগ থ্ৰু, ক্ৰম, আলোচনা আদিৰ উপৰি ভালেখিনি ব্যাকৰণ, গঠন আদিও হুবহু একে :—

অঃ সাঃ বুৰঞ্জীত ভূমুকি, ১৯৪০	অঃ সাঃ চন্দ্ৰ বুৰঞ্জী ১৯৫৭
১৬ পিঃ ১৪-১৮ শাঃ—“ভাকৰ জীৱনীও ডাঠ অভকাৰেৰে ঢকা অলৌকিক ভাব আব্দ কমলদেৱ	২১ পিঃ ১৯-২০ শাঃ “ভাক সত্য হানুহুজকুৰ কিয়ত ইমানকিনাক লোকবিষয়স জড়িত আছে যে সেই

এনেদৰে অতিৰঞ্জিত যে তাৰ পৰা
প্ৰকৃত ঘটনা বাহিৰ উলিওৱা টান।”

১৫ পিঃ ২৪ শাঃ “বঙালী
সাহিত্যিকসকলৰ মতে ডাক
গদ্যালৰ লৰা।”

১৫ পিঃ ১০ শাঃ “বঙালী
সাহিত্যিকসকলে ডাকক “বস্ত্ৰেৰ
সক্ৰেটিস”

১৫ পি ২০ ২৪ শাঃ ‘ডাক বুলি
যে কোনো লোক বিশেষ নাছিল
আৰু সকলোৰে ডাক বা কোৱা
কথাই যে ডাক পদব্দৰ কল্পনাৰ
মূল”

বহুসংখ্যক ভেদ কৰা টান।”

২১ পিঃ ২০-২১ শাঃ “বঙালী
আদিৰ পদ্যৰ অন্তৰ্গত ডাক
গোৱালৰ লৰা।”

২১ পিঃ ২১-২২ শাঃ “ডাঃ দীনেশ
সেনে তেওঁক পদ্যৰ চক্ৰেটিচ
বুলিছে।”

২০ পিঃ ৬ ৮ শাঃ “ডাক নামৰ এজন
মানুহ আছিল নে নাই, সেইটো
সন্দেহৰ কথা। ডাক নামৰ এজন
পদব্দ নাছিল বুলি ধৰি ললে
তেওঁৰ বচনবোৰ মানুহৰ মনৰ পৰা
জন্ম হোৱা যেন লাগে।”

আকৌ, অকল বাক্য শব্দ-গঠন আদিতেই নহয় আমি আমাৰ কিতাপত
মিশ্ৰণ আৱলোচনাৰ পাছত যি সিদ্ধান্ত বা বিচাৰত উপনীত হৈছোঁ সিও হৃদয়ত
সেই কিতাপত কিয় স্বীকৃতিৰে ঠাই পাইছে :-

“অঃ সাঃ বৃক্ষজীৱিত ভূমুকি”, ১১৪০
১০১ পিঃ ৪-৬ সাঃ “আনন্দ কুকনৰ
পিছতে বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ
অতি আলক, অতি প্ৰকাৰ
অন্তৰ্ভুক্তক ওখ বৃক্ষজীৱী আসন-
খনি হৈছে হেৰচন্দৰ, তাত সন্দেহ
নাই।”

“আধুনিক অঃ সাঃ বৃক্ষজীৱী” ১১৫০
৫৪ পিঃ ৭-২০ সাঃ “বৃক্ষজীৱী কল্পৰ
পৰা অৱলম্বি হোৱাৰ পিছত ১৮৮২
সনত বৃক্ষজীৱী-লোক লম
জাৰি “আনন্দ মিউচ” নামে এখন
ইংৰাজী অসমীয়া সাপ্তাহিক
কৰ্তব্য-কাকত উলিয়াই, আৰু
এইখনক বৃক্ষজীৱী নামে সম্পাদক

“অঃ সাঃ চন্দ্ৰ বৃক্ষজীৱী” ১১৫৭
১২৮ পিঃ ২২-২০ শাঃ “অঃ সাঃ
আনন্দাম কুকনৰ পিছতে অসমীয়া
সাহিত্যৰ অতি ওখ বৃক্ষজীৱী আসন-
খনি হৈছে হেৰচন্দ কদাৰাৰ।”

“অঃ সাঃ চন্দ্ৰ বৃক্ষজীৱী”, ১১৫৭
১২৮ পিঃ ১৬-২০ শাঃ “বৃক্ষজীৱী
কালৰ পৰা অৱসৰ লৈ ১৮৮২ চনত
বৃক্ষজীৱীৰ পৰা-ভেঙে “আনন্দ
মিউচ” নামৰ ইংৰাজী-অসমীয়া
সাপ্তাহিক কৰ্তব্য-কাকত উলিয়াই-
ছিল। এই কাকত ১৮৮৫
চনতকৈ ওচৰলৈ আহিছিল। ইয়াৰ
প্ৰাৰম্ভৰ সংখ্যা ১০০ খন আছিল।

হৈ চলায়। ১৮৮৫ সনৰ জুলাই মাহত “আসাম নিউচ” ওলাবলৈ এবে। এই কাকতৰ নথি মান গ্ৰাহক আছিল। স্বৰূপতে বৰ্তমান অসমীয়া বচনা-বীতি আৰু বৰ্ণন্যাসৰ প্ৰকৃত আৰ্হি দাঙি ধৰে এই কাকতেই, আৰু পিছৰ ‘জোনাকী’ যুগৰ পোহৰ বিলাপ্তাসকলৰ উজ্জ্বল আদৰ্শও এই কাকতেই।”

১৩১ পিঃ ১৬ ১৯ শাঃ “কিন্তু ইংৰাজী সাহিত্যত বেকনৰ দৰে চুটি চুটি জ্ঞানগৰ্ভ বাক্যেৰে লিখা সত্যনাথৰ সুদলিখিত গদ্যৰ বৈশিষ্ট্য নিশ্চয় অসমীয়া সাহিত্যলৈ লেখব দান।”

“অঃ সাঃ বৃদ্ধীত ভূমুকি” ১৯৪০
৬০ পিঃ ৬-৮ শাঃ “ৰাম সৰস্বতী আৰু অনন্ত কন্দলি একেজন কবি বুলি অনেকে আগেয়ে প্ৰমাদত পৰিছিল। এনে হবৰ কাৰণ কেবাটাও। ৰাম সৰস্বতীৰ দৰে অনন্ত কন্দলিবোৰে ঘৰ হাজোত দূৰো ৰামদূগ পৰম লক্ষৰ-সৈয়ক, আৰু অতি প্ৰতিভাশালী সমসাময়িক কৈবৰ-লেখক।”

অসমীয়া বচনা বীতি আৰু বৰ্ণন্যাসৰ আৰ্হি এই কাকতেই দাঙি ধৰে।”

১৪১ পিঃ ১২ ১৩ শাঃ “বেকনৰ দৰে চুটি চুটি সাৰগৰ্ভ বাক্যেৰে লিখা তেওঁৰ ৰচনাসমূহ স্বৰূপতে বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ।”

“অঃ সাঃ চন্দ্ৰ বৃদ্ধী”, ১৯৫৭
১০ ১১ পিঃ “ৰাম সৰস্বতী আৰু অনন্ত কন্দলি একেজন মানুহ বুলি আগতে ভবা হৈছিল এই কাৰণ সমূহ হৈছে (১) দূৰো জাতিত-ব্ৰাহ্মণ (২) দূৰো সমান প্ৰতিভা শালী আৰু দূৰো সমসাময়িক (৩) দূৰো লক্ষৰ সন্ত (৪) দূৰোৰে জন্মস্থান একে।”

আলোচনা আৰু আলোচনাৰ ক্ৰম সাক্ষৰণ আদি হৃদয় একে দৰে :—

আধুনিক অঃ সাঃ বৃদ্ধী ১৭-১৭৮ পিঃ = “অঃ সাঃ চন্দ্ৰ বৃদ্ধী” ১১২-১৬৫ পিঃ

অঃ সাঃ বৃদ্ধীত ভূমুকি ১৪-১৮ পিঃ = “অঃ সাঃ চন্দ্ৰ বৃদ্ধী” ২১-২৭ পিঃ

অঃ সাঃ বৃদ্ধী, ১৯৫৬, ১২২-৪৪ পিঃ = “অঃ সাঃ চন্দ্ৰ বৃদ্ধী” ১৫-২১ পিঃ

The Copyright Act 1957 অনুসৰে “Copyright is the exclusive right secured by law to an author or his assigns to multiply and dispose of copies of an intellectual or artistic creation whether by mechanical reproduction or public presentation. The social interest in copyright lies in the adjustment of two objectives: the encouraging of individuals to intellectual labour by assuring them of just rewards and the securing of the largest benefits from their produces.” আইনৰ এই উদ্দেশ্য আৱশ্যকীয় সজ, আৰু বহু পাৰে দৰ্জাগাৰুৱে ইয়াৰ মৰ্যাদা বৰ্জিত আৱশ্যকীয় তৎপৰতা পোৱা নহয়।

কোনোৱে কব পাৰে বোলে আখৰে আখৰে গোটেই কেইখন কিতাপ নকল কৰা হোৱা নাই। কিন্তু আইন সেই বিবৰ্তনো সন্মত। “Can there be infringement without exact reproduction? In fact the court has never allowed a defendant to evade the provisions of the statutes by merely altering the form of the words in the original work. It has been assumed that a colourable imitation is an infringement of copyright within the meaning of the Act, presumably on the ground that to forbid the making of copies in any material form necessarily involves the prohibition of colourable imitation, especially in view of the fact that the act proceeds to declare that such imitations are deemed to be the property of the owner of the work infringed.”

এখন বা আটাইকেখন কিতাপৰ অলপ-অলপহে গিলিছে বুলিলেও নহয়, সেই ‘অলপখিনিও বহুত’ হব পাৰে বুলি আইনৰ ভীকু দাঁড়ি আছিল : “The question whether the part taken is substantial is one fact. In judging this question the value as well as the quantity taken must be considered, for if a vital part of a book has been taken for use in another publication, although such part constitutes but a small proportion of the entire text, the sale of another’s original work may be prejudiced, and the court will not look merely at

isolated passages, but will consider the two works as a whole to see whether there has been such prejudicial infringement. For the same reason the use of even a small portion of an author's work will be restrained, if it is used in a work which competes the author's work, or with a work which the author may publish in the future, or if the user complained of tends to vulgarise the author's work "

গোটেই কিতাপখন নকৰি তাৰ আঁঠনি নকল কৰিলেও সৰ্বস্বত্ব আক্ৰমণ কৰা হয় আৰু অপ্ৰকাশিত কিতাপৰো সৰ্বস্বত্ব আছে • "Copyright is no doubt the sole right to produce or reproduce a work which is capable of being the subject of copyright production, or any substantial part thereof in any material from whatsoever. But the right to reproduce is enough to sustain copyright. Actual reproduction is not necessary much less profits by reproducing the plan. Even unpublished works have copyright."

সাহিত্যৰ স্বত্বাধীৰ অধিনি আদিৰ যে কথাই নাই, এখন আইনৰ টীকা-টীপনিৰ স্বত্বও আইনে বচাব উপায় দিছে : "There is copyright in a commentary on an Act with introduction, notes etc. which can be infringed where whole passages or the actual words had been taken in many instances, and an injunction could then be granted. Court will protect even the fifth rate originality required in such commentaries "

ভেদে অসম কিতাপৰ সকলো কথাই যে খাটে তাক আকৌ আইনৰ পৰাই উদ্ধৃত কৰা হয় : "Whatever similarity in the scheme of the book, arrangement of topics, headings, phrases, conclusions, criticisms, common mistakes, idioms etc. would be proof of copying and infringement of copyright is a matter for determination in the light of evidence in each case."

ভাৰতৰ আইন বৰ্ণি-বৰ্ণি কৰাৰ হাৰ হ'লে "স্বত্বাধীৰ অসম আইনৰ

ব্যক্তিগত পৰা কথাবোৰ “চম্ভ” কৰি খিতাতে উলিয়ালেও মূল কথাবোৰ আমাৰ ‘সৃষ্টি’ নহয়, তাৰ বিষয়েও আইন সজাগ আছিল : “In the case of works not original in the proper sense of the term, but prepared from materials which are open to all, the principle is that a person is not at liberty to use or avail himself of the labour which another has bestowed for the purpose of producing his works, that will be taking away the result of another man’s labour or, in other words, his property, and colourable imitation of another’s work could also be covered by an injunction.”

অকল ইমানেই নহয় ওপৰত তুলি দিয়া উদ্ধৃতিবোৰে আখৰে আখৰে সৰ্বস্বত্ব আইন ভঙ্গ কৰা দেখুৱায় : ‘The collocation and phraseology of the previous works if copied substantially, will not only be an infringement but will be nonetheless an infringement if some words etc are altered in order to bring about a colourable variation ingeniously and purposely in the collocation and phraseology in order to camouflage and hide the copying and plagiarism”

সাহিত্য ব্যক্তিগত কথাই নাই, অভিধানবোৰো আঁচনি, ক্ম আদি আইনে সৰ্বস্বত্ব ভিতৰত ধৰিছে : “In the case of a dictionary a man is not allowed to appropriate for himself arrangement, sequence, order, idioms etc. employed by another using his brains, skill and labour” “Copyright extends to all literary works covering works in print and writing irrespective of the quality or style”

কিন্তু এই আইনৰ উদ্দেশ্য জানিব প্ৰচাৰ বাহিৰ কৰা হ “to close all the avenues of research and scholarship and all frontier of human knowledge” নহয় বৰঞ্চ সাহিত্য-দ্বিতীয় কথা বি প্ৰকৃত উদ্ধৃতি-সন্ধানত ইচ্ছা দেখাওৱাৰে। আইন আইনৰ ফলত উদ্ধৃতি কিয়ো এই কৰাৰে। অসমীয়া সাহিত্যত এসে অব্যবহাৰ কৰা আইন আমতেও অনেক বান দেখুৱাই আহিছে। এই সম্পৰ্কে কলম কমেও দুতম্ভৰ ইংৰাজী অধ্যায় (১১১৪-২৭) আৰু পৰৱৰ্ত অধ্যায়ত বিশদীকৰণৰ প্ৰচেষ্টা কৰে, কলিকতা আৰু

মাদ্ৰাজ শাখাৰ সদাঁৰখ্যাত পৰিচালক বেমণ্ড গফিনৰ অভিজ্ঞতাপূৰ্ণ কথা কেইটিমান মন কৰিব লগীয়া। “কটনিয়েন” কাকতৰ ১৯২৬ ব ৩৪ ক্ৰমাংকৰ সংখ্যাত তেওঁ লিখিছে—“There is one underlying principle which is at the basis of all publishing, that of copyright. This fundamental right of property in literary ideas and their expressions is often ignored by the ordinary person who is not an author himself. The self-respecting ‘man in the street’ who would scorn to purloin, say, some one else’s fountain pen, is too often curiously blind to the equivalent act of taking some published work of another and using it for his own purposes. literary pirates. Now, fortunately the scope of this fundamental law of literary property receives almost universal acknowledgement.”

কিন্তু ইমানৰ সত্ত্বেও আমাৰ বুজাৰীৰ স্বয়ং অপহৃত দাবী স্বীকৃত নহল এতিয়া আমি সেইদেখি বিশ্ব-বিবেকৰ বহল ন্যায়ালয়ত সেই গোচৰ উপস্থাপিত কৰিছোঁ।

সাহিত্য প্ৰবেশৰাত বজ্জন-বিস্ময়ৰ ব্যৱহাৰ

সাহিত্য বুজাৰীৰ চৰ্চাও বিজ্ঞান আৰু আন আন বিজ্ঞানৰ দৰে ইয়াতো শেষ সিদ্ধান্ত বোলা এটা কথা বে হব নোৱাৰে তাক এতিয়া আমি নিজ অভিজ্ঞতাৰ ভিতৰেদি দেখা পাইছোঁ। আমাৰ “আধুনিক” আৰু “ভূমুকি” দুখন আগৰ দৰেই ছপাই উলিয়াবলৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষক আৰু ছাত্ৰ কহুতেই আমাক এতিয়াও অনুৰোধ কৰে, তেওঁলোকে সেই দুখন পুথি পোনেতে লিখা বাবেই সহজ আৰু সবল দেখি হৰুবা তাৰ সোৱাদ পাহৰিব পৰা নাই বুজিব বুজিছোঁ। কিন্তু আমাৰ পক্ষৰ পৰা তাক আগৰ দৰেই ছপাই উলিওৱা সম্ভৱ নহ'ব কিম্বা নহ'ব, তাক বহুলাই কৰিলে নাপালে বুজোৱা টান। “ভূমুকি”খন লিখোঁতে আমি আলোচ্য পুথি আঠাইবোৰ নিজে পাঁচ চাৰি সূচীয়া নকপাই কিছূমান বিষয়ে পূৰ্ববৰ্তী হেম ৰোশ্বাৰী আৰু সেকেন্স বেজবুৰোৰ ভিতৰে ওপৰত ভিৰ দি বস্তুক কৰিছিলোঁ। পাছত বেতিয়া অগ্ৰিম নিজে সেইবোৰ পুথি-পাঠি বিচাৰি উলোঁ, সেইমতমৰ, সেই পাঠকে আৱৰো, পূৰ্বৰ বিচাৰ

সামান্যক ভুলবোৰ থকা পৰিল। তাৰ পাছত ভাটবণত বোতিয়া সেই ভুলবোৰ শুদ্ধবোৰা হল, সি মূলৰে ডালোখিনি গঢ় ল'বালে। তাৰ বাহিৰেও আমাৰ নানা চিন্তা আৰু বিচাৰেও মূল গ্ৰন্থৰ ডালোখিনি সালসলনি কটাই আহিছে।

এইদৰে পৰিবৰ্তন আৰু পৰিৱৰ্তন কৰি আহি শেহত আমাৰ ইংৰাজী সংস্কৰণৰ পাণ্ডুলিপি প্ৰকাশ্যতীত জুলাই মাহলৈ পঠাও। তেতিয়া ভেথেন্ডৰ বয়স চাৰিকুৰিৰ অলপহে তল আছিল, আৰু সেই বয়সতো ভেথেন্ডে অনেক টাইপ কৰা, মাজে মাজে মচ বোৰা আৰু তাৰ ওপৰত কাট-কুট কৰা সেই ৬০০/৭০০ পিঠিৰ লেতেৰা পাণ্ডুলিপি চাই মন্তব্য কৰি পুনৰ নিজ খৰচত মোলৈ দ্ৰুতৰ পৰা ল'বাই পঠায়। ভেথেন্ডৰ এনে অপাৰ স্নেহৰ উপৰি ভেথেন্ডৰ মনীষাৰ বঙ্গ-বিশ্ব-কোষ মোৰ সাহিত্য-বঙ্গীখনৰ জকা আৰু কামিহাড়বোৰ কেনেকৈ ডাল জল হৈ জিলিকি উঠিছিল ডাবিলে আজিও মই শ্ৰদ্ধা আৰু কৃতজ্ঞভাৱে আন্তৰ্ভূত হওঁ। ভেথেন্ডে কেৱল প্ৰশ্নৰ চলেৰে বহু-মূল্যী সূচনাবোৰ দাঙি ধৰিছিল, আৰু যদিও সেই সকলোবোৰ সূচনা মই সদায় সঠিক বুলি মানি ল'ব পৰা নাই তথাপি সেইবোৰে মোক মোৰ কৃতজ্ঞতাৰে নকৈ ফিহুৱাই চাবলৈ বাধ্য কৰিছিল। যেনে তেনে অসমীয়া সাহিত্যৰ বঙ্গীৰ সামান্য ছাৰুৰূপে মোৰ বিবেচনা হয় এতিয়াও সংস্কাৰৰ পথত চলি আছে তাক মই ব্ৰহ্মকটিকৈ সৈ কাঢ়োঁ আৰু তাৰ বাবে বৰঙ গৌৰৱ অনুভৱ কৰোঁ।

মোৰ নিজ চিন্তাৰ নতুন পোহৰত মই এটা লাগতিয়াল কথা দেখিলোঁ ভাষ-জগতত 'স্থানীয়' বুলি এটা কথা নাই। মোৰ সেই ইংৰাজী গ্ৰন্থ ছপাবলৈ দিয়াৰ আগে আগে মোৰ সেই অনুভৱ হোৱা হেতুকে পোনতে সেই ইংৰাজী গ্ৰন্থৰ আৰু এওঁৰা এই অসমীয়া সংস্কৰণৰ নাম দিলোঁ "নতুন পোহৰত অসমীয়া সাহিত্যৰ বঙ্গী।" সেইদৰে ইয়াৰ আগলৈকে লিখি অহা আদি-বঙ্গ প্ৰাক্ বা পূৰ্ব-বৈকৰ, বৈকৰ আৰু উত্তৰ-বৈকৰ বঙ্গৰ নতুন নামকৰণ কৰা হল বৰাণসী আদি-বঙ্গবঙ্গ, শেষ-বঙ্গবঙ্গ, নৱজন্ম বঙ্গ আৰু উত্তৰ-নৱজন্ম বঙ্গ। জুলাই মাহে এনে কোনো সূচনা কৰা নাছিল, ই আমাৰ নিজা ভাব। তাৰ আগতে অৱশ্যে আমি পাবনা আৰু সংস্কৃত, ইংৰাজী আৰু ফৰাছী আদি সাহিত্য-বঙ্গী কেবাখনৰো বঙ্গ-বিভাগ আৱণ্ট কৰি ল'বৰ বিশেষ বয় কৰিছিলোঁ।

ইয়াৰ আগতে আন এটি কথা আমি নিজে কিছুদিনৰ পৰা অনুভৱ কৰি আহিছিলোঁ, সাহিত্য-বঙ্গ ব্ৰহ্মত বিশিষ্ট ; গতিকে যি বৰ্গত আৰু যি ভাষাত

মাজত ইয়াৰ গজালি মেলিছিল আগতে তাৰ এটি আভাস দিছে সেই জাতিৰ সাহিত্যৰ আলোচনা আৰম্ভ কৰিব পৰা হয়, যুগ-ধৰ্ম আৰু সমসাময়িক ঘটনাৰ পৰ্য্যবেক্ষণ আদিৰ কথা তাৰ উপৰিও নিশ্চয় আছে। এনে সকলোবোৰ বিষয়ৰ আভাস দিবলৈ বাওঁতে ইয়াৰ পূৰ্বৰ অসমীয়া সংস্কৰণৰ “পাৰ্ভিনী”খনেই এখন সুকীয়া গ্লান্ধৰ সন্মান বৃদ্ধি হ'ল। তদুপৰি জুলুহু ব্ৰথ আৰু সুনীতি চোটাৰী উজ্জ্বল উপদেশ মানি ইংৰাজী সংস্কৰণ অসমীয়া সাহিত্যৰ বাবে পদ্য-পদ্যৰ বাচকৰীয়া চানেকিযুক্ত সাহিত্য-কোষো হয় তেনে কৰিছিলোঁ আৰু ইয়াৰ জন্মৰীয়া সংস্কৰণটিও তেনে কৰা হ'ল। জুলুহু ব্ৰথৰ স্বত্বোপন বৃত্তি : ‘অপোনাৰ বৃত্তান্তত নিশ্চয় অধিকাৰিত্বসম্পন্ন হ'ব কিন্তু পঢ়ুৱৈৰ বাবে চকুৰে দেখা প্ৰমাণ নাথাকিব যদি আপুনি কিতাপখন বৰ ডাঙৰ নহ'ব বাবে উদ্ধৃতিবোৰ এতিয়া বাদ দিব খোজে। এনেবোৰ বিবেচনা কৰি অসমীয়া সংস্কৰণ সম্পাদন কৰোঁতে সিও অতিশয় বৃদ্ধি হৈ উঠিল : তাৰ ফলত আমাৰ অনিচ্ছা সত্ত্বেও বৃদ্ধিখনৰ বেচ সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে অলপ অতিৰিক্ত যেন হ'ল।

এতিয়া এই ভাঙবগত আমি কেইটিমান সুবিধা পাইছোঁহ'ক। ‘দেশ, জাতি আৰু ভাষাৰে অসমৰ চিনাকি’ বৃদ্ধি ১৯৪৪ৰ আগভাগত বম্বেৰ ভোৰা কম্পেনীয়ে আমাৰ ইংৰাজী কিতাপ এখন প্ৰকাশ কৰিছিল। সেইখন ভাঙোৱান বহুবৰ আগতে দৃষ্টপ্ৰাপ্য হোৱাত এতিয়া অসম দেশ, অসমীয়া ভাষা আৰু লিপিৰ বৃদ্ধি তিনিওখনি পুনৰ মাপ্যজৰ পৰা ইংৰাজীত একেলগে হ'পা হৈ ওলাইছে। ইয়াৰ অসমীয়া ভাঙকণ এটি আমি সোমকালে উলিয়াবৰ বৃত্ত কৰিছোঁ। এন্তেক প্ৰায় চাৰিকুৰি পিঠি জোৰা আমাৰ “পাৰ্ভিনী”-খনি আমি সম্প্ৰতি এৰুৱাই থ'ব পৰা হ'লোঁ। তদুপৰি আমাৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ জন্মৰ পৃথিখনও ইয়াৰ ভিতৰতে হ'পা হৈ ওলাল, অসমীয়া পদ্য-পদ্যৰ বাচকৰীয়া চানেকিখিনীৰ সাহিত্য-কোষৰূপে তাত কিছুমানে ঠাই পোৱাত এই সাহিত্য বৃদ্ধিখিনিত সেইখিনি উদ্ধৃতিৰে আৱদ্ধিলাই দি এখিৰ পৰা হ'ল। গতিকে বৰপৰোনাশিত এই সংস্কৰণ অন্ততঃ পূৰ্বৰ সংস্কৰণটোক সুসজ কৰিবৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে ভিতৰুৱা পৃথিখিনি অটুট ৰাখি।

আমাৰ বোৱা চকুৰ ভাঙকণ সাহিত্য-বৃদ্ধিখন ওলোৱাৰ পাছত আমাৰ সব-সবোৰ কেইবাখনে কিতাপ হ'পা হৈছে, তাত জন্মকৰ স্বৰূপে আৰু সাহিত্য-বৃদ্ধি-লৈকক স্বৰূপে আমাৰ বিস্তৰ কৰা আন্তৰিক সহানুভূতিসূচক

সম্ভৱবোধৰ বহুৰ আৰ্হি কৃতজ্ঞ। সেই কিতাপ কেখনৰ প্ৰসঙ্গত বাৰ্তাৰ-কাকতত কোনোবা মন্তব্যভাৱকৈ বহুতে আমাৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰিছিল কিন্তু সেইবোৰ অনভিজ্ঞতা আৰু অদ্বৈতবিশিষ্টতাৰ পৰিচয়জ্ঞাপক ৰে সন্দেহ নাই। সাহিত্য-পুথি প্ৰকাশনৰ ফৰ্ম বা সাহিত্যিকৰ তালিকা যিমানেই সম্পূৰ্ণ হওক লক্ষ্য, সি সাহিত্য-বৃক্ষী নহয়, এনে কথা নজনা 'সাহিত্যিক'ৰ আজিও আমাৰ মনত আকল নাই, ই দূৰ্ভাগ্যৰ কথা। সম্ভৱ্য পদ্ধতিৰে সাহিত্য-বৃক্ষী জিৰিকৈ কৰা প্ৰস্তাৱ আৰু হাঁহিয়াতৰ কথা।

শ্রীমদ্ভগবদ্গীতাৰ আৰু নব্যজ্ঞান আদৰ্শৰ সাহিত্য

শ্রীমদ্ভগবদ্গীতাৰ আৰু নব্যজ্ঞান যুগ বিজ্ঞানৰ যুগ নীতি ইয়াতে ৰাখানি থোৱা প্ৰাসংগিক হ'ব। খৃষ্টীয় চতুৰ্থৰ পৰা ষোড়শ শতকলৈ এই কাল ছোৱাত ইউৰোপৰ স্বাধীনতা আদি কলাবিদ্যাৰ পোৱা ইউৰোপীয় ভাৱ-আদৰ্শৰ নিদৰ্শনকে শ্রীমদ্ভগবদ্গীতা (মেডীভেল), আৰু তাৰ পূৰ্বতী নিশাৰ (পোন্ধৰ আৰু ষোল্ল শতিকাৰ) ফেহু জালিকে নব্যজ্ঞান (বেগেহেণ্ড) যুগৰ যত্নল আৰ্হিত বোলা হয়। কিন্তু ভেনে ডাৰ-আদৰ্শ অকল ইউৰোপতে সীমাবদ্ধ বুলি আমি মানি ল'ব নোৱাৰোঁ কিয়নো মহা আকাশত যেনেকৈ কোনো সীমা-বেধা বহুৱাৰ নোৱাৰি বান্দুহৰ মহা জগৎ-পদনভো ভেনে কোনো ভেল-বেধা আঁকি নোৱাৰি। স্বৰূপতে মহাদেশ, দেশ, প্ৰদেশ আদিৰ সীমা-বেধা বান্দুহে গঢ়া কৃষ্টিৰ আৰু সেইদৰেই আজি মহা-মানৱৰ মহা-মিলনৰ মহা-জোৱাবত সেইবোৰ উঠি গৈ নিবুদ্ধেশ্বৰ হ'ব উপায় হৈছে।

বাস্তৱতে শ্রীমদ্ভগবদ্গীতাৰ কালছোৱা মানৱ-সভ্যতাৰ এক অৱকাৰ যুগ ইউৰোপত যেনে আহিছিলো ভেনে। সম্ভৱতঃ সভ্যতাৰ গতিয়েই সঘৰ সকল-বৈধিক কৰে, কিন্তু পাহত ৰাতি আৰু ৰাতিৰ পাহত দিনৰ দৰে পোহৰৰ পাহত জ্ঞানৰ আৰু আভাসৰ পাহত পোহৰ স্বাভাৱিক। প্ৰাক্-খৃষ্ট পৰি-কাল শতকৰ কৰকে ধৰোঁক, এই কালছোৱাত ইউৰোপত যেনেকৈ গ্ৰীকৰ হেলিষ্ট (খৃঃ পূঃ ৪৭১-৩৯১), প্লেটো (৪২৭-৩৪৭ খৃঃ পূঃ) আৰু এৰিষ্টটল (খৃঃ পূঃ ৩৮৪-৩২২), আহিলাত যেনেকৈ চীনৰ লাও-ছে (খৃঃ পূঃ ৬০০-৫১০) আৰু কংফুছিয়াছ (৫৫০-৪৭৮ খৃঃ পূঃ), আৰু ভাৰতবৰ্ষত বুদ্ধদেৱ (খৃঃ পূঃ ৫৬৭-৪৭৭) প্ৰভৃতি বৰদৰ্শনিকৰ আঁকতৰে সমস্ত পৃথিবীৰ বুদ্ধাতি প্ৰায় একে

ধৰ্মৰ মৌলিক উচ্চতম চিন্তাৰ মানদণ্ডৰ একোটি উচ্চ পৰ্বত-চূড়া খাপিলে বুলিব পাৰি। কিন্তু আগত বা পাছত মানৱ-সজ্ঞাৰ ইতিহাসে কোনো কালে দোঁখবলৈ নোপোৱা জগতৰ অতীত-পূৰ্ব উচ্চতম দৰ্শন-বিজ্ঞানৰ নিদৰ্শনৰ চিৰ হিমৱন্ত পৰ্বত-মালাৰ নিচিনা বেদান্ত-উপনিষদৰ কাকনজল্লাৰ নিশ্চয় বুদ্ধদেৱৰ আবিৰ্ভাৱৰ আগৰ কালতেই অজ্ঞান হৈছিল, বুদ্ধদেৱ সেই উচ্চতম পৰ্বত-মালাৰ আৰীৰ এটি গুটীয়া পৰ্বত মাত্ৰ।

বুদ্ধদেৱৰ সেই অৰ্দ্ধ-সহস্ৰ বছৰৰ পাছত বীশুখ্ৰুটৰ আবিৰ্ভাৱ আৰু এওঁ নিশ্চয় নতুন ভাব-চিন্তাৰ উচ্চ মান-দণ্ডৰ এটি পৰ্বত স্বৰূপ। কিন্তু অৰ্দ্ধ সহস্ৰ বছৰ নো-হাওঁতেই জোৱাৰৰ স্বাভাৱিক অনুজ সেই ভাৱৰ আৰম্ভ হল আৰু ইয়াতেই মধ্যযুগৰ পাতনি। এই ভাৱৰ কালত যে অকল জাগৰণৰ ঠাইত অৱসাদে দেখা দিলে এনে নহয় তাৰ এক অস্ফূট প্ৰতিক্ৰিয়াও আৰম্ভ হল। ইউৰপত যেনেকৈ এই প্ৰতিক্ৰিয়াই ৰূপ ললে গ্ৰীছৰ ছক্ৰেটিছ-প্লেটো আৰু ৰমৰ লিউক্ৰেছিয়াছ আৰু হোৱেছ আদিৰ শিক্ষাৰ ওলটা অৰ্ধ গ্ৰহণত, ভাৰতবৰ্ষতো সি ৰূপ ললে গীতা-উপনিষদৰ ভুল মৰ্ম গ্ৰহণত। উদাহৰণ স্বৰূপে, ভাৰতীয় মহৰ্ষিসকলৰ দৰেই গ্ৰীছীৰ মনস্বীসকলে আমাক সতৰ্ক কৰিছিল ইন্দ্ৰিয়সমূহে ভোগ লাগলাৰ ভুল ৰাটোঁদি নি ৰাতে আমাৰ আধ্যাত্মিক অপকৰ্ম বটাব নোৱাৰ। কিন্তু ইউৰ'প আৰু ভাৰতত প্ৰায় সমানে আৰম্ভ হল এই যুগত ইন্দ্ৰিয়ৰ কুহুসাধন, শৰীৰৰ নিৰ্যাতন আৰু সংসাৰ-জীৱনৰ পৰা মুখ-সৌন্দৰ্য্যৰ নিৰ্যাসন। মুখে তেতিয়াও মানুহৰ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক উৎকৰ্ষৰ কথাৰে গাই আহিছিল কিন্তু হাতে আঁহাৰ ডিঙিত বন্ধনৰ নাগ-পাশ লগাইছিল : ভালুকৰ দৰে আগলৈ বুলি জাপ মাৰি বাস্তৱতে পিছুৱাই গৈ আহিছিল।

সেই যোগম্বা অজ্ঞান আন্ধাৰতে শ্বনিবলৈ পোৱা হল নৱজন্মৰ কেহুজালি। এই নৱজন্মৰ আন্দোলন মধ্যযুগৰ আন্ধাৰ তথা আন্ধাৰ নাগ-পাশ-বন্ধনৰ বিৰুদ্ধে ধৰ্মবুদ্ধ (কুহেড্) আৰম্ভ কৰিলে। মানৱ-শৰীৰ অনিত্য সচা, সংসাৰেই অনিত্য : কিন্তু অনিত্যক পাবলৈ বা ভৱ-সাগৰ তৰিবলৈ ইয়াতকৈ ভাল ভৱণী নাই : ইন্দ্ৰিয়সমূহ জাগ্ৰতিৱান কিন্তু বিশ্বাসৰাষ্টক লম্বুৱা, সচা, এডেকে সাক্ষ্যনে সিহঁতক সজ কামত সততে লগাই থব লাগে বহুতে আমি পাছত ভাব বহুৰে অনুভৱ কৰিব লগা নহয়—“অকীৰ্ণো শ্ৰীবে দাবৰক সাক্ষ্যব।

ইটো স্মাৰ্থ-গোট মোৰ ঠেল মহাভাৰ ॥' ইত্যাদি। এয়ে আত্মাৰ মৰ্দ্ভিত্য বাবে নৱ-জন্ম আন্দোলনৰ অভিনৱ পন্থা।

একে বান-পানীয়েই যেনেকৈ নৈক নৈ, খালক খাল, পুখুৰীক পুখুৰী আৰু বিজক বিজৰূপে পৰিপূৰ্ণ কৰে। একে নৱ-জন্মৰ আন্দোলনেই সেইমতে সূকীয়া জাতিৰ সূকীয়া ৰূপে নিজ অভীষ্ট আৰু বৈশিষ্ট্য পূৰণ কৰি দিলে। ইউৰপীয় নৱ-জন্মৰ আবিৰ্ভাৱ হ'ল গ্ৰীছ আৰু ৰমৰ পুৰণি সাহিত্য কলা আদিৰ পৰা আৰু ভাৰতীয় নৱ-জন্মই পাশ্চাত্য পুৰাণৰ ফীনিছ চৰাইৰ দৰে মৰি নিজ ভাস্কৰ্য পৰা অৰ্থাৎ গীতা-উপনিষদৰ মৰ্মৰ পৰাই নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ৰূপ ললে। আকৌ ইউৰ'পতেই ইংলণ্ড জাৰ্মানী প্ৰভৃতি দেশে এই নৱ-জন্ম আন্দোলনক গঢ় দিলে ধৰ্ম-নীতিৰ ভিতৰেদি। কিন্তু ফ্ৰাঞ্চে গ্ৰীছ ইটালি আদিৰ দৰেই ইয়াক ৰূপ দিলে ইন্দুৱাল্পতা তথা কলা-সৌন্দৰ্য্যৰ মাজেদি। কিন্তু এই ইন্দুৱাল্পতা ইন্দুৱ-সেৱাৰ কথাৰ নিচিনা ভাৱিলে ভুল হ'ব। ইয়াৰ গঢ়িও থকা নৈতিক দৰ্শন এয়ে : দেহ আত্মাৰ মন্দিৰ আৰু আত্মাৰ দৰেই ইয়াক পৰিত্ৰভাৱে ৰাখিব লাগে। ভাৰতবৰ্ষতো আকৌ তেনেকৈ এই অসমে ইংলণ্ড জাৰ্মানী আদিৰ দৰে গীতা-ভাগৱতৰ ধৰ্ম নিবহ নিপানী দাস্য ধৰ্মৰূপে গ্ৰহণ কৰিলে আৰু বহুই ফ্ৰাঞ্চে আদিৰ নিচিনাকৈ তাকে নগ্ন মূৰ্ত্তাৰে সূৰ্গীকৰি ৰাখা ৰক্ত 'মধুৰ' ধৰ্ম ৰূপে ললে। ই জাতীয় স্বভাৱৰ গঢ়ণ নিশ্চয়।

অসমীয়া ভাষা আৰু লিপিৰ আঁতিগঢ়ি

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী জনাৰ আগতে অসমীয়া ভাষা আৰু তাৰ লিপিৰ কাহিনী ধূল মূলভাৱে হ'লেও জনা আৱশ্যক। কিন্তু এতিয়ালৈকে এই বিষয়টো পাণ্ডিত্যসকলৰ প্ৰকৃত অজ্ঞতা আৰু প্ৰান্তিয়ে এনেদৰে মেৰাই ৰাখিছিল যে তাক দুই-চাৰি আৰাৰ কথাবে বুজাব নোৱাৰি সেইবাবে অসমীয়া ভাষাৰ আঁতিগঢ়ি নামে এখন সূকীয়া পুথি প্ৰকাশৰ দিহা কৰা হৈছে, আৰু তাতে অসমীয়া লিপিৰ উৎপত্তি আৰু প্ৰাক-ঐতিহাসিক আৰু আদি ঐতিহাসিক অসমৰ প্ৰকৃত আভাস দিবৰ যত্ন কৰা হৈছে। অদৃষ্টৰ পৰিহাস অসমীয়া বঙলাৰ উপভাষা বোলা অপৰাধ লৈয়ে পোনতে ভাষা-তত্ত্বৰ ক্ষেত্ৰত ওলাব লগা হয়। তাৰ পাছত মহাৰাতি প্ৰিয়াছ'নৰ নিষ্পেক্ষ বিচাৰত অসমীয়া বঙলাৰ উপভাষা নহয়, কিন্তু জনীভাষা ৰূপে মাগধী অপভ্ৰংশৰ জীৱনী বুলি পৰ্য্যবচিত হয়। এনে প্ৰতিষ্ঠাতেই সোঁৱৰ-উৎকৰ্ষ হৈ আমি এতিয়ালৈকে

আহিলাহঁক আৰু এনে তথ্যেৰেই অসমীয়া ভাষা বিষয়ে তথাকথিত মৌলিক বৈজ্ঞানিক গৱেষণাও প্ৰচাৰিত হৈছিল।

এনেতে জানিবা প্ৰগাশ্মতি বৈপ্লৱৰ বৰুৱাই কামৰূপ শাসন-শাস্ত্ৰৰ সংস্কৃত বচনাত থকা কামৰূপী প্ৰাকৃতৰ প্ৰতি মোৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰে, আৰু সেই নিৰ্দেশ মতেই পম্ৰ খেদি কামৰূপী স্বতন্ত্ৰ প্ৰাকৃতৰ সম্পূৰ্ণ আভাস পাবলৈ সমৰ্থ হওঁ। তেতিয়া জটিলজটিল পটপটকৈ দেখিবলৈ পাওঁ মাগধী অপভ্ৰংশৰ পৰা অসমীয়া বঙলা আদি ওলোৱা বোলা ইমান দিনৰ কথাটো এটা ভুৱাহে কিয়নো বাস্তৱতে মাগধীৰ লগত কামৰূপী তথা অসমীয়া-বঙলা ভাষাৰ কোনো মৌলিক সম্পৰ্ক নাছিল আৰু থাকিববোৰো কোনো উপযুক্ত হেতু নাছিল। প্ৰাক-ঐতিহাসিক আৰু আদি-ঐতিহাসিক অসমৰ সামাজিক ইতিহাস লিখিক-বিদ্যাৰ চাওঁতেই ধৰা পৰিল অন্ততঃ ভাস্কৰ বৰ্মাৰ কালত আৰু সম্ভৱ তেওঁৰ আজো-ককাক ভূতিবৰ্মাৰ দিনতো বৰ্তমানৰ সমগ্ৰ বঙ্গদেশ সামৰি বিহাৰৰ পূব ছোৱালিকৈ সদৌ পূব ভাৰত ৰাজনৈতিক তথা সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিকভাৱে প্ৰাচীন ৰিখাল কামৰূপ ৰাজ্যৰ ভিতৰুৱা আছিল। তাৰ প্ৰমাণ ৰূপে বঙালী মৈথিলী ভাষা আৰু লিপি অসমীয়াৰে (বৰ্তমান অসমীয়া 'ব' সামৰি) বাস্তৱতে একে আছিল আৰু পাবত গজাবলৈ চোৱা বঙালী পণ্ডিতবিলাকৰ কথা এৰিও বৈজ্ঞানিকভাৱে বঙালী পণ্ডিতে কোৱা বঙ্গ ভাষাৰ প্ৰথম তিনিখন পদ্বি চৰ্চ্যা চৰ্চা বিনিশ্চয়, পূৰ্ণপুৰাণ আৰু কৃষ্ণকীৰ্ত্তন স্বৰূপতে যি প্ৰাচীন অসমীয়া ভাষাৰ পদ্বি সেই কথা আমি দুকুৰি বছৰমানৰ আগৰ পৰাই দেখুৱাই আহিছিলোঁ।

যি কালৰ পৰাই কামৰূপী প্ৰাকৃতৰ চানেকি পোৱা হৈছে সেই কালৰ পৰাই কামৰূপী লিপিও একে ঠাইতে পোৱা হৈছে। প্ৰসিদ্ধ লিপিভাণ্ড-বিদ্যাক সকলৰ মতে দেৱনাগৰী লিপিৰ যি কাল পোৱা হয়, কামৰূপী লিপি তাতকৈ অন্ততঃ দুশ বছৰৰ আগৰ বে সন্দেহ নাই। তিনি চাৰি নিৰ্ভৰযোগ্য প্ৰমাণৰ পৰা ভাস্কৰবৰ্মাৰ কাল সপ্তম শতিকাৰ আগভাগত সুপ্ৰতিষ্ঠিত ৰেতিয়া তাৰ পৰাই প্ৰাচীন শাসন-শাস্ত্ৰত দিয়া ঠাৱৰ বংগ-লতাইদি বগাই অন্ততঃ চতুৰ্থ শতিকালৈকে কামৰূপৰ ঐতিহাসিক ঘটনাবোৰ সঠিকভাৱে পাওঁহঁক। দ্বাদশ শতিকাৰ শেষ ছোৱাত কামৰূপী লিপি সম্পূৰ্ণ আধুনিক অসমীয়া পড়লৈ অহা আৰু দেখা পাওঁহঁক কানাই বৰ্মা-বোৱা শিলা-লিপিৰ কটোৱাক তাৰ প্ৰমাণ ৰূপে ছপাই দিয়া হৈছে।

স্বৰ্গীয়া আজলীতৰা দেৱীলৈ

ৰূপ-বস ভবা এই শুৱনী অৱনী, প্ৰিয়ে, এৰিলাঁ সিদিনা, সিদিনাবে পৰা এৰা-দেহ,
এৰা-ঘৰ, এৰা-বাৰী যেন লাগিছে সকলো। কোৱাই নকৰে কা, জিলিয়ে নকৰে
জা, কোকিলৰ কাকলি কৃজন, ভ্ৰমৰৰ উন্নত গুঞ্জন, কাঁহ পৰি জীপ গ'ল। মলয়াৰ
মৃদুল হিলোল, তটিনীৰ প্ৰণয় কল্লোল, নিৰ্বাক নিম্পন্দ হল। সৌন্দৰ্য্যৰ অৱলীলা
ৰূপহী উষাৰ, ইন্দ্ৰধনু সাত বৰণৰ, পৰি গল দূৰ নীলিমাত।।

তুমি ? ধ্ৰুৱ তৰাটিৰ দৰে তুমি ব'লাঁ অচল অটল, হালধিৰ বোল লগা মুগাৰ
বিহাৰ শুৱনী ওৰণী টানি বিয়াৰ পাছত দেখা দিয়া দৰে। ক্ষমা কৰা, তেজ-মঙহেৰে
গঢ়া মই, জনমৰ আকলুৱা চকু দুটি মোৰ, ধৰ লাগি চালে। অফুলন বাসনাৰ ফুল,
অপূৰণ লীৰিতি আকুল।। নিমিলাঁ হঠাতে — “অলং বন্ধলি, কিন্তু ইমিনা পৃথিকায়েন
দিখেন ? যো যো বন্ধলি, ধন্যং পস্‌সতি সো যং পস্‌সতি, যো যং পস্‌সতি সো
ধন্যং পস্‌সতি।”

ওঁহো, “ন স., নানাঃ।” তুমিয়ে, অথচ নোহোৱা তুমি। সোণৰ প্ৰতিমা, কুককি
কুককি কাষ চপা — “শীতকালে সুখোক্ষা চ শ্ৰীয়ে চ সুখলীতলা। তপু কাক্ষন বৰ্ণাজা
সা শ্যামা পৰিকীৰ্ত্তিতা।।” — পাহৰিলাঁ নিজৰ শৰীৰ ? পাহৰিলা মোক ? পাহৰিলাঁ উভয়ৰ
দেহ-প্ৰাণে গঢ়া এই সাতোটি পোনাক ? — কিনো কোৱা ? — “নাহং দেহো জন্মমত্যাঃ
কুতো মে। নাহং প্ৰাণ ক্ষুৎপিপাসা কুতো মে। নাহং চিন্তং শোকমোহো কুতো মে।
নাহং কৰ্ত্তা বন্ধমোক্ষৌ কুতো মে।।”

বুজিছোঁ, ধূলিৰ মলিন সাজ নেওচি পিন্ধিলা সৰগী শুৱনী সাজ, কাল-নিগনিয়ে
তাক কুটিব নোৱাৰে। আক মই ? ধূলিৰ মানুহ, ধূলিৰে ওমলোঁ, ধূলিৰ দৰেই পিয়াহত
ছাটি-ফুটি কৰো। — কিনো কথা। ইবাৰ মাতিছাঁ কাষলৈ ? ব'ৰা, বায়, নগই নোৱাৰো।
কিন্তু বৰালি-বুকুৱা কুটি ধূলিৰ মলাত ধূলিৰে ইমান দিন বৰতোজ বহালো বতনে,
কাৰ নামে যাওঁ উছৰি ?

হাছিহাঁ ? ধূলিত থাকোঁতে লাঙনি-পাচনি কৰি তুমি জানো নিদিছিলো নিজে ?
সোৱণসিৰিৰ বালি চালি, বালি এৰি সোণ হ'লাঁ তুমি, ত্ৰেয়াৰ পৰশ পাই সোণৰ
নিচিনা জানো ইও ছোৱা নাই ? বিশ্বৰ বহুত ফুক দি কতনো জনে কালৰ গজনি
লই তুলিলে তজনি, পাই গ'ল কাষেৰে নুশুনা যহা ফুলজীৱী গীত, চকুৰে নেদেবা
কত নজহ-নপয়া ফুল ফুলালে তুলীৰে, তাৰ কথা কলোঁ। ইও সেই সজব প্ৰমাণ,
জাই-খই স্বৰ এই পৃথিৱী পৃথিৱী, সেইবোৰ বৰ চিৰকাল।

তোমাৰ নতুন নাম-ধাম ? নাজানোও, নালাগে জানিব, “সত্য” মাথোঁ একেটি ঠিকানা। পাৰ্থিৱ হাতেৰে উছৰ্গিলোঁ ইটি। —সম্ভাপ ই হৃদয়ৰ নিভৃত কোণৰ, প্ৰকাশৰ বাবে যাক চকুলোৰে, বিচাৰি নাপায়। কৃতজ্ঞতা অন্তৰৰ অতল তলিৰ, প্ৰচাৰৰ বাবে যাক ভাষা মৰে হাৰাখৰি খাই।”

(২)

বাৰটি বছৰ, প্ৰিয়ে, এটি যুগ। তুমি মোক এৰি গ’লা, পাতি গ’লা ধ্যানী, যোগী, বিষয় বিৰাগী, অনিচ্ছাসঙ্কেত মোৰ।” শ্ৰেণ তুলসী দাসক পত্নীয়েকে পাতিছিল কবি, ভক্ত, অনাসক্ত। জীৱিতা স্বৰূপে হাত মোৰ সাৰিব নোৱাৰি মৃত্যুৰ আশ্ৰয় ল’লোঁ—“স্বামী মোৰ যোগী হোক, ভক্ত হোক, সংসাৰ-বিৰাগী হোক।” মাৰাত্মক সঙ্কল্প তোমাৰ। “বৈৰাগ্য সাধনে মুক্তি, সে আমাৰ নয়।” তেও মোক কিল্লাই কৰিবা বেজ ? বাসুদেৱো কিললৈ দাঁড়ায় গুৰুলা-গুৰুল সেই কিলৰ তাপত নিজকে পাতিলো ধ্যানী, যোগী, বিষয়-বিৰাগী।

বাৰটি বছৰ, প্ৰিয়ে, এটি যুগ। এইবাৰ বাইলো যোগত। ধ্যান ধাৰণা যম নিয়ম আসন, প্ৰাণায়াম প্ৰত্যাহাৰ সমাধি প্ৰভৃতি অষ্টাঙ্গ যোগৰ বলে অনিমা লঘিমা প্ৰাপ্তি প্ৰাকাম্য মহিমা, ঈশিত্ব বশিত্ব আৰু কাম-বশয়িতা, অষ্টাঙ্গ ঐশ্বৰ্য্য লভি হ’লো মহাযোগী। চুলিয়ে বান্ধিলে জট-জুট, শৰীৰৰ তেজ মাংস মেদ আপুনি লুকাল শৰীৰত উই-মাটি দ’ম হ’ল মূৰ-ওপৰত। অৰূপৰ ৰূপ তেও জপ কৰো মই “নয়নে তোমাৰ পায়নি দেখিতে, ৰয়েছ নয়নে নয়নে।”

তদ্ভালস কৰো অনুভৱ, গধুৰ গধুৰ লাগে চকুৰ দুপটা। অহু, চিলমিল টোপনিত জিলমিল কিহৰ জেউতি ? কোন সিটী সদান্নাতা, শুচিব্ৰতা, অনন্তপ্ৰস্তুতিজা, গীন-পয়োধৰা। “অদ্যাপি তাম্ ভুজলতাপিত কঠপাশমঃ বন্ধ-স্থলম্ যমাপিধায় পয়োধৰাত্যাম্। ইষন্নিমিলিত সলিল বিলোচনাস্ত্যাম্ পশ্যামি মুম্ববদনাং বদনং পিবন্তিম্॥”

“ওম্ তৎসৎ।” হে নিৰ্গুণ, লিঙ্গহীন ৰূপহীন তুমি, পুন নাবী ৰূপে মোত যজ্ঞিলা, যজলা।” তুমি যে অমৃত সিদ্ধ, জল-বিন্দু মই, যেন নিজতে হেৰাও। তোমাৰ অভয় বালী—“যে নদী মৰু-মাকৈ হাবাল ধাৰা। জানিহে জানি তাও হয়নি হাৰা।”

বীৰজিৎৰেবৰ নেওগ

পুথি এক

আদি মধ্যযুগৰ অসমীয়া সাহিত্য

জাগৰুখা (ক) **ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতি** —চীনা পৰ্বাটক ৱুয়ান চোৰাঙৰ “ভ্ৰমণ-বৃত্তান্ত”, বাণভট্টৰ “হৰ্ষ-চৰিত” কাব্য আৰু প্ৰাক-ঐতিহাসিক কায় ব্ৰহ্মৰ ভাষ্যৰ ফলিবোৰ প্ৰামাণিক এই তিনি মূলৰ পৰা সপ্তম শতিকাৰ আগছোৱাত কুমাৰ ভাস্কৰ বৰ্মাৰ ৰাজত্ব সুপ্ৰতিষ্ঠিত বুলি ধৰা হয়। বহু মূলীয়া চীনা ঐতিহাসিক টোকা আৰু কৰ্ণ সুবৰ্ণৰ পৰা দান কৰা মাটিদান ফলিৰ পৰা কুমাৰৰ পূৰ্ব-ভাৰতৰ সাৰ্বভৌমত্ব সুপ্ৰমাণিত হয়। তেওঁৰ ৰাজত্বৰ অৱসানৰ সৈতে বৰ্মণ বংশৰ ওৰ পৰিলত শ্লেচ্ছাধিনাথ শালস্তম্ভৰ ৰাজত্বৰ পাতনেৰে কামৰূপত যি একুৰি এজন বজাৰ নতুন বংশৰ পাতনি মেলে, সেই বংশৰে বজা হৰ্ষদেৱৰ কন্যা ৰাজ্যমতীক নেপালৰ বজা জয়দেৱে বিয়া কৰায় আৰু তেওঁৰ ডিৱদত্তীৰ ১৫০ অক্ষৰ (৭৮৪ খৃঃ) শিলালিপিত সেই “ভগদত্ত ৰাজ-কুলজা” ৰাজ্যমতীৰ পিতাক হৰ্ষদেৱক “গোড়োড্ৰাদি কলিঙ্গ কোশলপতি” অৰ্থাৎ বঙ্গ বিহাৰ উড়িষ্যা আৰু গজ্যমৰো অধিপতি বুলি অভিহিত কৰিছে। বৰ্মণ বংশৰ পৰবৰ্তী এই একৈশ জনীয়া বজাৰ বংশৰ শেষ অধিপতি ভাগ্য সিংহৰ পাছত দশম শতিকাৰ মাজভাগ মানত ব্ৰহ্মপালত আৰম্ভ হৈ সম্ভৱতঃ দ্বাদশ শতিকাৰ মাজছোৱাত ধৰ্মপালত শেষ কৰি কামৰূপত যি পাল ৰাজত্বৰ পাতন হল, এই তিনিও বংশৰ কামৰূপী বজাসকলে সমভাৱে একে হাতীৰ মোহৰকে ব্যৱহাৰ কৰিছিল একে বৰাহ পৃথিৱী সম্পূৰ্ণ নৰক ভগদত্ত বজাৰ উত্তৰাধিকাৰিৰ দাবী কৰিছিল আৰু ৰাজ্য-বিস্তৃতি সম্পৰ্কে সম্ভৱতঃ একে ৰাজনৈতিক প্ৰতিপত্তি বন্ধা কৰিছিল। ৰামায়ণ-ব্ৰহ্মাভাৰতৰ অসংখ্য উল্লেখৰ পৰা এই দেশৰ প্ৰাচীন নাম প্ৰাগজ্যোতিষ আৰু পূৰ্বাংশৰ কালৰ পৰা ৱুয়ান চোৰাঙ কালিদাস আদিৰ যুগৰ ভিতৰেদি একাদশ শতিকাৰ জালবেৰুণী আদিৰ কাললৈকে প্ৰাগজ্যোতিষৰ পৰা কামৰূপলৈ এই দেশৰ নামৰ পৰিবৰ্তন, তদুপৰি পূৰ্বাংশ ৰাজধানী সম্ভৱতঃ পূৰ্বহাটীত থকা প্ৰাগজ্যোতিষপুৰৰ পৰা তেজপুৰত থকা হাবপেশ্বেৰ আৰু তাৰ পাছত নগৰিত থকা পূৰ্বৰালৈ আৰু শেষত সম্ভৱতঃ কামৰূপৰ বা কামৰূপ-নগৰলৈ স্থানান্তৰিত হয়।

(খ) **সামাজিক দাবাংগ :**—কুমাৰ শিলাদিত্য হৰ্ষবৰ্দ্ধনৰ কাষত শিল্পতাৰ প্ৰস্তাৱ কৰোঁতে ৰাজদূত হংসবেগে ৰজা কুমাৰ ভাস্কৰ বৰ্মাৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰি ‘অন্নমসা চ শৈলৱাদাৰভা সঙ্কল্প স্বেয়ান’ স্থানুপাদাৰি বন্দন্বাদ্যতে নাহন্ননম নমস্কুৰ্যামিতি’ কথাই নিশ্চয় তেওঁক কঠোৰ শৈৱ ৰূপে দেখুৱায়। ভাস্কৰ বৰ্মাৰ নিধনপূৰ ফালৰ পৰা ধৰ্মপালৰ দ্বিতীয় তাম্ৰলিপিলৈকে সম্বন্ধে আটাইখিনি ফলিয়ে দেখুৱায় নৰকাসুৰ ভগদত্ত আদিক অৰ্দ্ধ-পৌৰাণিক চৰিত্ৰ বুলি এৰিলেও প্ৰথম বৰ্মণ ৰজা পদ্যবৰ্মাৰ পৰা শেষৰ পাল ৰজা ধৰ্মপাললৈকে অন্ততঃ সাত আঠশ বছৰ জুৰি তিনিও বংশৰ কামৰূপী ৰজাসকল বংশ নিৰ্বিশেষে শৈৱ ধৰ্মাৱলম্বী আছিল। দ্বিতীয়ত স্কয়ান চোৱাঙৰ প্ৰশ্নৰ দস্তান্তৰ পৰা জানি পাটত থকা ৰজাজন (ভাস্কৰ বৰ্মা) জাতত বাম্ৰৰ আব্দেৰ নাৰায়ণৰ বংশধৰ হৈও বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰতি এনে বিশেষ প্ৰাক্ৰান্ত আছিল যে তেওঁ ব্ৰাহ্মণ শ্ৰমণ উভয়কে একেদৰে ভক্তি কৰিছিল, আব্দেৰ বিধিৰ বিষয়তক (স্কয়ান চোৱাঙক) নিমন্ত্ৰণ কৰি অতিথি-গুপ্ত্য কৰিছিল। তদুপৰি কুমাৰ ভাস্কৰে কুমাৰ শিলাদিত্যৰ লগত হাত উজান দি বঙ্গদেশৰ নৰেন্দ্ৰ গুপ্তৰ লগতই মগধ আক্ৰমণ কৰি পাটনা আব্দেৰ গয়াৰ বৌদ্ধ বিহাৰবিলাকৰ গুহা সাধন কৰিব খোজোঁতে এওঁক দমন কৰিলে। ভাস্কৰ বৰ্মাৰ বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰতি এই প্ৰতীক প্ৰাতি দৃঢ়ভাৱে প্ৰমাণিত হয় কিয়নো তেওঁৰ নিজ তাম্ৰৰ ফলিখনত পোনতে ‘ওঁ প্ৰণমা দেৱং শিশিশেখৰ প্ৰিয়পিনাকিনম তস্মকণৈৰিভূষিতম’ বুলি শিৱৰ বন্দনা শেষ কৰিয়ে ‘জয়তি জগদেকবৰ্দ্ধলোকোচিতয়সাসম্পদোহেতু’ বুলি ততালিকে বৌদ্ধ দ্বিৰংগৰ অন্যতমৰূপে ‘ধৰ্মক’ প্ৰজ্ঞা জনাইছে। তৃতীয়ত প্ৰাচীন কামৰূপত এই ৰজাসকলৰ মাটি-দান ফলিত শিৱৰ বাহিৰে পাৰ্বতীৰ উল্লেখ থকাৰ উপৰিও এই পূৰ্বণ কামৰূপতে বৰ্ত্তমানে দল্লৰ আব্দেৰ পঞ্চকৰ শতিকাত ৰচিত বুলি প্ৰায় স্থিৰ হোৱা ‘কালিকা পূৰাণ’ আব্দেৰ ‘মৌগিনীতন্ত্ৰ’ নামৰ ভাৰত প্ৰসিদ্ধ সংস্কৃত গ্ৰন্থ দুখনত শাস্ত্ৰ আব্দেৰ তান্ত্ৰিক ধৰ্মৰ বিশদে চৰ্চ্চা দেখিবলৈ পোৱা হয়। তদুপৰি খৃষ্টীয় চতুৰ্দশ শতিকাত অসম আক্ৰমণ কৰা আহোম আব্দেৰ মুছলমান জাতিৰ লেখকসকলৰ পৰাও তেওঁলোকৰ পূৰ্ববৰ্তী দেশৰ কছাৰী, চুটিয়া বাৰুগুৰা আদি শাসকসকলে অহিন্দু বা হিন্দুৰূপে কেচাইখাতি বা দুৰ্গা-পাৰ্বতী আদি পৌৰাণিক তন্ত্ৰ-মন্ত্ৰৰ সহায়ৰে উল্লেখভাৱেও প্ৰজ্ঞা কৰা কথাত উল্লেখ পোৱা হয়, আব্দেৰ কলমৰ

আইন-ই-আকবৰি আৰু উক্ত বৈষ্ণৱ যুগৰ চৰিত্ৰবোৰৰ ভিতৰেদিও আমি ইয়াৰ আভাস পাইছোঁ। শেষত বুলিও নাম-নাচত নহয় বৈষ্ণৱ ধৰ্মই এই কমলছোৱাৰ সামৰণিতে আনবোৰ ধৰ্মক চেৰ পেলাই অনুক্ৰমে কিছু দঢ়ভাৱে আগ বঢ়ে।

(গ) সাহিত্যিক লক্ষণ—কামৰূপৰ ভাষা মধ্যভাৰতৰ ভাষাৰ পৰা অলপ পৃথক বোলা মূদ্রান চোৱাঙৰ ইতিহাস প্ৰসিদ্ধ মন্তবাই অৱশ্যে প্ৰাচীন অসমীয়া ভাষাৰ জৰিপৰ বাবে প্ৰথম খণ্ড। পিছে সেই কালৰ প্ৰাচীন অসমীয়াৰ কোনো নিদৰ্শন নথকা হেতুকে তাৰ প্ৰমাণৰ বাবে পণ্ডিতসকল বিমোহিত পৰিছিল আৰু আন নালাগে বিখ্যাত কঙালী ভাষাতত্ত্ববিদ এজনেও চীন পৰ্যটকৰ এই উক্তিৰ বিৰুদ্ধে নানা অৰ্দ্ধাঙ্গি বৃত্তি আগবঢ়াবলৈ প্ৰয়াস পাইছিল। কিন্তু সম্প্ৰতি প্ৰাচীন কামৰূপৰ সম্পূৰ্ণ শাসনাৱলী মহামহোপাধ্যায় পদ্মনাথ ভট্টাচাৰ্যৰ আশাপ্ৰদীয়া চেষ্টাত সম্পূৰ্ণকৈ সম্পাদিত হৈ ওলোৱাত সুখী সমাজৰ আগত পৰোক্ষভাৱে হলেও তাৰ কিছু সাক্ষ্য পোৱা হ'ল। এই শাসনবোৰৰ ভাষা সংস্কৃত কিন্তু পণ্ডিতসকলৰ বা লিপিকাৰবিলাকৰ অনস্বাদনতাৰ ভিতৰেদি তেওঁলোকৰ অজ্ঞাতসাৰেই ব্যাকৰণ আৰু জোৰ্ণিত স্থানীয় প্ৰাকৃতৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য ওলাই পৰিছিল। 'কামৰূপ শাসনাৱলী'ৰ সুবিজ্ঞ সম্পাদকে সজ উদ্দেশ্যেৰে হলেও অবৈজ্ঞানিকভাৱে সেইবোৰ "শূদ্ৰবাই" প্ৰকাশ কৰিবৰ প্ৰয়াস পাইছিল কিন্তু সৌভাগ্যক্ৰমে জানিবা পাৰটোকাত তেওঁ মূল পাঠ্যবোৰ দি গৈছিল। তাৰ পাছত ট্ৰিপটকাচাৰ্য ডক্টৰ বৰদুৱাই বৰদুৱাই সূক্ষ্মাতি সূক্ষ্মভাৱে কৰিহয়ই তাত পোৱা কামৰূপী প্ৰাকৃতৰ সন্বেত দিছে। যিহেতুকে এতিয়ালৈকে অসমীয়া ভাষাত অভিজ্ঞ ন পূৰ্ণ কোনো ভাষাতত্ত্ব পণ্ডিত অসমৰ ভিতৰত বা বাহিৰৰ পৰাও ওলোৱা নাছিল ভাৰতৰ অন্তৰ্দেশ প্ৰাকৃতৰ ভিতৰত ক'তো অসমীয়া ভাষাই ঠাই নাপাইছিল আৰু মূদ্রান চোৱাঙৰ বিখ্যাত উক্তিৰ বিপৰীতে হলেও অসমীয়া ভাষাক মাসমী প্ৰাকৃতৰ লগতেই ইয়াৰ দিন সাঙুৰি যোৱা হৈছিল। ট্ৰিপটকাচাৰ্য ডক্টৰ বৰদুৱাই লক্ষ্যৱলীৰ কালৰ পৰা লক্ষ্যৱলীয়ে ইন্দ্ৰপালৰ বিত্তীয়খন ভাৱৰ ফলিত "সিৰি" লক্ষ্যটো পালি ভাষাতো ফৰাই পোৱা হয় ই সংস্কৃত "শ্ৰী"ৰ অপভ্ৰংশ নহয়। ধনসিৰি সূৰ্যসিৰি আদিত লক্ষ লক্ষ "সিৰি" বহু ভাষাৰ লক্ষ্য তাৰ অৰ্থ নহ'ল। লক্ষ্যপালৰ প্ৰথমখন ভাৱৰ ফলিত কৰি উক্তিয়াৰ আদি বহুত সামান্য অসমীয়া গছৰ

নাম পোৱা হয়। সপ্তম শতিকাৰ আগছোৱাৰ নিধনপুৰ লিপিত “কৌশিকো” নহৈ “কৌশিকো” “ছান্দোগ্য” নহৈ “ছন্দোগ্য”, আদি অসমীয়া ব্যাকৰণ দীৰ্ঘ শব্দৰ হুম্ব উচ্চাৰণ কৰা বিশেষত্ব হৰ্ষাশ্ৰুত” নহৈ “হৰি অশ্ৰুত” “ভোজ্যোহ কৰাণি নহৈ “তেভা অক্ষৰাণি” আদিত আকৌ অসমীয়া ব্যাকৰণৰ সন্ধি হীনতাৰ বৈশিষ্ট্য লক্ষ্য কৰিব লগীয়া। তদুপৰি বৌদ্ধ গান আৰু দোহা বা চৰ্যাপদবোৰত অসমীয়া শব্দাৱলী আৰু ব্যাকৰণৰ গঢ় বিশেষ মন কৰিব লগীয়া আৰু এইবোৰৰ ওপৰত উড়িয়া ৰঙালী বা মৈথিলীতকৈ অসমীয়াৰ দাবী হীন নহয় নিশ্চয়।

১। বৈজ্ঞানিক সাহিত্য—চহা গীত সাধু আদি

জগতৰ সদৌ জাতিৰ সাহিত্যৰ দৰেই আদিম অসমীয়া সাহিত্য অৱশ্যে অলিখিত বা মৌখিক আছিল। চহা (পেণ্টবেল) গীত কাব্য (বেলেড) আৰু আদিম মানুহৰ আদিম ধৰ্মস্বৰূপ প্ৰকৃতি পুৰাণ (নেচৰ মীথ) আদিয়েই সেই আদিম সাহিত্যৰ সৰ্ব্ব হ আছিল নিশ্চয়। গতিকে সেই অতি পুৰণি জগতত আন আন পুৰণি জাতিৰ দৰেই অসমীয়াও অৱশ্যে এক ‘গায়ক জাতি’ আছিল বুলি আমি সহজে ধৰি লব পাৰোঁ কেৱল সেই গীত, কাব্য আৰু সাধুবোৰহে সোঁ সিদিনালৈকে লিখিত ৰূপলৈ অহা নাছিল। এই গুণেই সেই গীত মাত আৰু সাধু কাব্যবোৰে হাজাৰ দুহাজাৰ বছৰ পুৰুষানুক্রমে মূখে মূখে বাগৰি আহি স্বভাৱতে আদিম স্বৰূপ হেৰুৱালে আৰু বৰ্তমান কালত লিপিবদ্ধ হবলৈ ধৰাৰ আগে আগে ডাব-ডাবা সকলোতে সেইবোৰ প্ৰায়েই সমলোপযোগী অৰ্থাৎ আধুনিক হৈ পৰিল। এতেকে আজি আমি বিচাৰৰ চালনিৰে চালি আৰু বুদ্ধিৰ কুলাৰে জাৰি নোলোৱাকৈ এই চহা সাহিত্য সমাৰণভাৱে সেই সূক্ষ্ম সত্য ব্ৰুগত ৰূপিবলৈ গলে বৈজ্ঞানিক বিবেচনাত ঘাটি লগোৱা হব যে সম্ভৱ নাই।

কোনো-কোনোৱে কব খোজে : “অসমৰ কিয়া নামবোৰ আৰু কেতিয়াৰি চহা গীত-কাব্যই বৰ্তমান ব্ৰুগলৈ বাগৰি অহা প্ৰাচীন ব্ৰুগৰ সাহিত্য-সম্পদ। কিছ্ৰুমান কিয়া নাম নথক আৰু যাদু অসুৰৰ সমসাময়িক সিদ্ধান্ত বজা ভীষ্মকৰ কন্যা ব্ৰুকিন্দীৰ হৰণৰ কালৰ বুলি অনুমান কৰা হয় , এই কিয়া নামবোৰেই

পূৰ্ব-ঐতিহাসিক যুগৰ সেই কাহিনী মানুহৰ মনত চিৰ-সেউজীয়াই থাকিছে। এনে উক্তি অলপ অতিশয় অবিবেচিত যেন লাগে কিন্তুনো অসমীয়া সাহিত্যৰ চাৰ্নীক'ত দিয়া বিয়ানামৰ উদ্ধৃতিত অকল কুক-বৃদ্ধিশৰীৰ নামেইহে আছে এনে নহয়, হৰ-গোবী আব্দ বাম-সীতা আদিৰ নামো তাত সন্নিবিষ্ট আছে আব্দ অলপ চকু ফুৰালেই দেখি সেইবোৰো সমানে "চিৰ সেউজীয়া।" ওখ কম্পনা বিলাসী এই জাতিৰ "নয়নরোম্পেবলালিনী বৃদ্ধি" বা সজজনমূলক প্ৰতিভাই তাৰ কাৰণ আন একো নহয় আব্দ বিশেষকৈ এই গোৰাণিক কাহিনীবোৰ সম্পূৰ্ণ ঐতিহাসিক ভোটত বহুৱাবলৈ এতিয়াও বহুতৰ্থিনি বাকী। তদুপৰি উপমা স্বৰূপে আজি আমি এশ বছৰৰ আগৰ কেচুৱা এটি চাবলৈ বিচাৰিলে কোনোবাই এশ বছৰীয়া বৃদ্ধা এটি উলিয়াই দিলেইহে নহয় যি হিতুকে এশ বছৰৰ আগত তেওঁ কেচুৱা আছিল যদিও তেওঁৰ আজিৰ অঁহ পাহ কেচুৱাৰ নিশ্চয় নহয়, এশ বছৰ বয়সীয়া বৃদ্ধাৰহে।

অসমীয়া এই চহা সাহিত্যৰ পদ-স্বাক্ষৰক কেতিয়াও গীত বা গান বোলা নহয় ধাই নাম আই নাম বিয়া নাম বিহু নাম গবখীয়া নাম বা বন ঘোৰা। এনে নামকৰণেই এইবোৰৰ ওপৰত বৈকল্প প্ৰভাৱৰ স্ৰচ নোহোৱা চাব-স্নেহৰ যে সন্দেহ নাই। ধাই নাম বিহু নামৰ দৰে বৈকল্পিক গীতবোৰ আব্দ আই নামৰ দৰে অন-বৈকল্প শাস্ত-তান্ত্ৰিক গীতবোৰ বৈকল্প ধৰ্মৰ লিপি পঢ়ি নিকা জাদু শূচীকৈ লোৱা অসমীয়া সমাজৰ বৰদৰৰ মজিয়াত বৰপিৰা পাৰি যে বহিৰলৈ পালে তাৰ হেতুৱেই হল সম্ভৱ নাম-ধৰ্মৰ "নাম"ৰ মাল্য মূৰত লৈ অহা কথাই।

এই বিয়া নামবোৰত সদায় লাগি থকা অসমীয়া ব্যৱসায় মহাত্ম্যত আব্দ বৃদ্ধিশৰীৰণ আদিৰ পদবোৰেই প্ৰমাণ কৰে বৈকল্প ধৰ্মই এই বিয়া নামবোৰৰ হাড়-হিমজুৱে ভেজি আছে। বিয়ানাম আব্দ সেইদৰেই অসমীয়া জ্ঞান চহা গীতবোৰ অশ্বাশ্বৰ্য্য শতিকাৰ পিছলৈ নাহিলেও অশ্বতৰ্য্য বৈকল্প যুগৰ আগত যে বৰ্ত্তমান গঢ়লৈ অহা নাছিল, তেনেবোৰ হেতুৰ পৰাই আমি এনে সিদ্ধান্তলৈ সহজে আহিব পাৰোঁ নিশ্চয়।

জৰালি কালত মানুহে যেনেকৈ খোজ কঢ়াতকৈ নাচি-বাগি বাকলৈ আব্দ কথা কোৱাতকৈ জাত লগাই নাম গাবলৈহে ভাল পায়, আদিৰ যুগ যুগ জাতিৰ শৈশৱতো সেইদৰে এনে গীত-স্নাতবোৰৰ ভিতৰেদি নিজ সন্মীৰ-প্ৰিয়তাৰ আব্দ প্ৰকৃতি-প্ৰবালবোৰৰ ভিতৰেদি অপমান কম্পনা-কিলাসিতাৰ প্ৰমাণ দিয়ে যে

সন্দেহ নাই। সেই আদিম অৱস্থাত সাহিত্য অৱশ্যে কোনো শিকামূলক অনুষ্ঠানৰ লহ নাছিল কিয়নো তেনেবোৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ জন্মৰ আগতেই সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক অৱস্থাৰ বন-ফুল ৰূপেই সেই জন-কবিতাই জনম পায়। অৱশ্যে সাহিত্যৰ আত্মা ভাৰ শৰীৰ ভাৰা গতিকে শৰীৰৰ গঢ়ত নহলেও আত্মাৰ প্ৰতিধ্বনি বা ভাৰ ৰূপত কিছুমান চহা গীত-সাধুত সেই আদিম অৱস্থাৰ সাহিত্যৰ বৰ্ণকিপ্ত আভাস পাওঁহঁক। কিন্তু শত শত বছৰৰ ভিতৰেদি সেই প্ৰতিধ্বনি ইমান খীণ হৈ আহিছে নতুন শৰীৰত পুৰণি আত্মাই এনেকৈ লুকালুকি থেলিব পাৰে যে আনৰ জাকত সেইবোৰ পোনেই চিনি পোৱা টান।

অলপ বিবেচনা কৰিলেই আমি বুজিব পাৰোঁ অতি আদিম অৱস্থাত মানুহ প্ৰাণৰ সৈতে প্ৰকৃতিৰ সম্পৰ্ক সম্পূৰ্ণ অন্তৰঙ্গ আৰু উদ্ভিদ জগত আৰু জীৱ জগতৰ আটাইৰে লগত অন্তৰৰ ঘনিষ্ঠতা নিবিড় আছিল। আধুনিক সভ্যতাৰ বিস্তাৰৰ লগে লগে মানুহ যিমানে স্বাৰ্থপৰ আৰু কৃত্ৰিম স্বভাৱৰ হৈছে, সিমানেই সেই সম্পৰ্ক পাতলি আহিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে,—

‘অ’ ফুল ‘অ’ ফুল নুফুল কিয় ?

‘গৰুৱে যে আগ খায় মইনো ফুলিম কিয় ?’

‘অ’ গৰু ‘অ’ গৰু, আগ খায় কিয় ?

‘গৰখীয়াই যে গৰু নৰখ, মইনো নাখায় কিয় ?’

‘অ’ গৰখীয়া ‘অ’ গৰখীয়া গৰু নৰখ কিয় ?

‘ৰাকুনীয়ে যে ভাত নিদিয় মইনো ৰখিম কিয় ?’

‘অ’ ৰাকুনী, অ ৰাকুনী, ভাত নিদিয় কিয় ?

‘খৰিকটীয়াই যে খৰি নিদিয়, মইনো দিম কিয় ?’

‘অ’ খৰিকটীয়া ‘অ’ খৰিকটীয়া, খৰি নিদিয় কিয় ?

‘মোৰে যে বৰবে, মইনো দিম কিয় ?’

‘অ’ মোৰ, অ’ মোৰ, বৰৰ কিয় ?’

‘ভেকুলিয়ে যে টোটেঁবাৰ, মই নৰবাখিম কিয় ?’

‘অ’ ভেকুলি, অ’ ভেকুলি, টোটেঁবাৰ কিয় ?’

‘বোপা-ককাৰ বৃত্তিটো এখিম বা কিয় ?’

ফুল, মোৰ, ভেকুলি আদিৰ জৰত এনে আলাপৰ ৰূপনো কোঁতৰাও

ভাৰতীয় যুগত স্বাভাৱিক নহ'ব তাৰ বাবে বৰ্ত্তমান মানুহৰ মনৰ বাস্তৱিক ক'ত? গতিকে ভাৰত নহলেও ভাৰত এনেবোৰ পীড়নৰ জন্ম দিছিল ক'ত পুৰণি।

শিৱালি এ', নাহিবি বাতি। ভেৰে কাশ কাটি লগায় বাতি ॥

শিৱালিৰ ম'ৰতে মৰুৱা ক'ল। শিৱালি পালেগৈ বড়লন্দৰ ॥

“জোনবাই এ ভবা এটি দিৱী। পাত নাই চোত নাই, কিহতকৈ দিহ? ”

হাজাৰীয়া চৰায়ে বাওধান খায়। মৰুৱাৰ পুতেকে নাও মেলি যায়।

নাৰে বোলে টুংলুংটুং, কঠাই বোলে টুংলুংটুং। গৰ্জলিতে ভবা কোৱাৰ ॥”

এনেবোৰ নিচুকনি বা খাই নামৰ বাহিৰেও প্ৰকৃতি প্ৰাণৰ বুলিব পৰা কিছুমান চহা অসমীয়া সমুদ্ৰত এই কথাৰ প্ৰমাণ পোৱা হয়।—

ওকণী সখী ঘৰি গল যগে বৰত কৰে।

লুইত কেনা মহ মেনা ॥ গছ নিপাতী, কপৌ কলা ॥

ওকণী বগ মহ, কপৌ গছ লুইত আদিৰ পৰম্পৰা এনে নলে-পলে লগা সম্পৰ্কৰ সমুদ্ৰত ঠিক একদৰেই সেই কোনোবা সত্যমুখৰ বুলি অনুমান কৰিব পাৰি।

টোপনি চিকুণ পুৰা, কটাৰি চিকুণ পুৰা।

জকাই বাঙতে ছোৱালী চাৰী দেখি কেনেকুৱা।

‘বুঢ়ী আই এ! নাহিলি সুখৰ কালত।

সাতজনী নিশনী খীৰাই খাইছিলোঁ দেবেলাক বাইছিলোঁ হালত ॥’

এনে কিছুমান বোজনা-পটন্তৰো ভাৰত যথেষ্ট প্ৰাচীন-গন্ধী বেন লাগে।
তদুপৰি—

“কথিলেই কথা গথিলেই বিট। ভাতত দিৱা হাঁহকণীৰ কোঁচি বান্ধা জীউ ॥”

“স্বৰ হস্ত জলৰ ভেৰ হাত কটা। ভাল ঘাৰিলি বাপৰ বোটা ॥

বট-বৰালি সৰাকি গল। পুঠি-খলিহা পাহে পাহে কল ॥”

এনেকিলাক ককৰাব ডকতীয়া অৰ্ধ-ব্যাখ্যা আদি দিৱা হলেও এইবোৰ কেৱল বা প্ৰাক্-কেৱল মৰুৱা পূৰ্বকালৰ বেন অনুমান হয়। কিন্তু ই অনুমান হয়, আৰু এই অনুমানো কেৱল কিছুমান ককৰা ভাৰত প্ৰাচীন হ'ব পাৰে বুলি এইবোৰৰ ভাষা অৰ্ধভাষী নিশ্চয়। মূঠতে পাকলৰ দৰে চহা সাহিত্য এনে চকলৰ বে ডাকৈ কেৱলো বীৰশৈৱী যুগত মৰুৱাৰ টান, বা, ভাৰত জুৰিহে হ'ব ককৰা দৰে চহা-সাহিত্যৰ ওচৰলৈ যুগ নাই।

কিন্তু অন্ততঃ এবিধ চহা সাহিত্য আছে মৌখিক হলেও অল্প টিলা-সোলোকাৰে তাৰ বদলি নিৰ্ণয় কৰা কঠিন নহয়, সেয়ে হৈছে চহা গীত-কাব্য। ই আখ্যানমূলক বোঁতীয়া আখ্যানৰ নায়কজনৰ পছত এগ মান বছৰৰ ভিতৰতে সেই গীত-কাব্যই প্ৰথম গঢ় লয় বুলি সাধাৰণতে ধৰিব পাৰি। প্ৰমাণৰূপে, বদন বৰফুকনৰ গীত আৰু মণিৰাম দেৱানৰ গীত নিশ্চয় তেওঁলোকৰ মৃত্যুৰ কেইবছৰ মানৰ ভিতৰতে বচিত হৈছিল, কিন্তু আখ্যানৰ নায়কজন ৰিমান পূৰ্ণ, গীতৰ সম্পূৰ্ণ গঢ় লোৱা কালো সেই অনুপাতে দীৰ্ঘলীয়া হয়। মণিকোঁৱৰ আৰু ফুলকোঁৱৰ গীত দুটিকেই আটাইতকৈ পূৰ্ণ বোলা হয়, কিয়নো এই দুটি গীতৰ লগত প্ৰাক ঐতিহাসিক বদলি এজন অসমীয়া বজা জড়িত আছে—

“শঙ্কলদেৱ বজাৰে পুতেক মণিকোঁৱৰ, কোলাতে খতি-খুণ নাই।
এবেলা দোলাতে এবেলা ঘোৰাতে, এবেলা খেৰি খেলায় ॥”

মহম্মদ কাছিম ফেৰিষ্টাৰ মতে প্ৰাচীন অসমৰ বজা শঙ্কলাদিৱ ৰা শঙ্কলদেৱ কৈকোছ আৰু কৈখুপুৰ সমসাময়িক। উত্তৰ ভাৰতৰ বজা কেদাৰ ব্ৰাহ্মণ আদিত এওঁলোকৰ কবতলীয়া আছিল। পাছত শঙ্কলাদিৱে কেদাৰৰ ৰাজ্য কাঢ়ি লৈ লগতে বজা আৰু বেহাৰ জয় কৰি লক্ষণাৱতী গোড় নগৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। চমোদন শতিকাত মোগলে ভাৰত আক্ৰমণ কৰি টুংডালে স্থানান্তৰিত নকবালৈকে দুই হাজাৰ ই বজাৰ ৰাজধানী আছিল। এয়ে হলে শঙ্কলাদিৱ অৱশ্যে খৃষ্টপূৰ্ব সপ্তম শতিকাৰ বজা বুলি প্ৰমাণিত হয়।

চাৰি লাখ পদাধিক এক লাখ অশ্বাবোহী আৰু চাৰি হাজাৰ গজাবোহী সৈন্য লৈ প্ৰবল প্ৰভাপী বজা শঙ্কলাদিৱে কেদাৰ ব্ৰাহ্মণৰ দৰে কবতলীয়া হৈ থাকিলে অমান্ত হোৱাত পাকস্যাৰ বজা আক্ৰমণৰ লগত বংগুৰ ঘোৰাঘাট পৰ্বতত দুইবোৰ ঘোৰ বৃদ্ধ হয়। সেই বৃদ্ধত পোনতে আক্ৰমণৰ ঘাটব লগা হৈছিল যদিও নতুন এদল সৈন্য আহি আক্ৰমণ কৰাত শঙ্কলাদিৱৰ পৰাজয় ঘটে আৰু শেষত পাকস্যাৰ বীৰ বৃদ্ধৰ হাতত তেওঁৰ মৃত্যু হয়। বৃদ্ধৰ কাল খৃষ্টপূৰ্ব সপ্তম শতিকাত সুপ্ৰতিষ্ঠিত বুলি ধৰা হয়, আৰু তেতিয়া হলে দুইটা ঘটনাৰ সম্পূৰ্ণ মিল হয়। কিন্তু কিসকোছীৰ প্ৰহনমা মতে চতুৰ্থ খৃষ্টীয় শতাব্দীৰ ছেছানীৰ কৈমৰ পাকস্যাৰ বজা বাহৰাম দৌৰ অক্ৰমণ প্ৰসঙ্গতহে ভাৰতীয় বজা শঙ্কলাদিৱৰ উল্লেখ আছে। এই প্ৰশ্ন এক হাজাৰ বছৰৰ প্ৰভেদৰ কাৰণ এড্ৰাৰ্ড গেইটৰ মতে আক্ৰমণৰ কোনো এজন বজাৰ পুৰীয়া

নাম নাছিল বিজ্ঞানাদিত্য উপাধিৰ দৰেই আত্মছিন্নাৰ এটা উপাধি অৰ্থ ‘পাবসা বিজ্ঞেতা’। এই পিছৰ মত গ্ৰহণ কৰিলে অৰ্থাৎ খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতিকাৰ বজা বুলিলে তেওঁৰ পুতেক মণিকোঁৱৰ আৰু নাতিয়েকে ফুলকোঁৱৰ সম্পৰ্কীয় এই গীতকেইটিৰ কাল অৱশ্যে ষষ্ঠ শতিকা মানব ভিতৰত পৰে।

কাঁচন-কুঁৱৰীৰ গীতত লক্ষ্যলাদিবৰ নাতিয়েক ফুল কোঁৱৰৰ জন্মৰ কাহিনী মণিকোঁৱৰ ছেবোৱাৰ পৰাই বৰ্ণাইছে।—

লক্ষ্যলদেৱ বজাৰ পুতেক মণিকোঁৱৰ হেৰাল পানীত পৰি।

লক্ষ্যলদেৱ বজাৰ কাঁচন বোৱাৰী থাকিল গলত জৰী ॥

উজনি-নাৰ্মানিত মণি কোঁৱৰক বিচাৰি নাপালে পাৰ।

লক্ষ্যলদেৱ বজাৰ কাঁচন বোৱাৰীৰ ব'ল ছমহীয়া ডাৰ ॥

“ফুলকোঁৱৰ গীত” অনুসাৰে ফুলকোঁৱৰ ডাঙৰ-দীঘল হোৱালৈকে নপতি লক্ষ্যলাদিব জীয়াই আছিল বাটৰে হতুৱাই ককাদেৱতাকে সজাই দিয়া কাঠৰ পথী-ৰোৱাত উঠিয়ে ফুলকোঁৱৰে পিতাকক বিচাৰি ওলাল। এইখিনিৰে পৰাই কবি-কল্পনাৰ ৰূপত বহন চৰিল আৰু ফুলকোঁৱৰে সচাকৈয়ে বসন্ত কোঁৱৰ হৈ ৰোহন ইন্দুজাল তৰিলে। বাৰ বছৰৰ মৃত্যু আঁত আঁতৰি গৈয়ে মালিনীৰ ফুললৈ বাসন্তী সৌন্দৰ্যৰ ধল অহাত তাই আচৰিত হৈ চাওঁতেই ফুলকোঁৱৰক দেখি মুনাই বিমোহিত পৰিল কিয়নো তেওঁক “দেৱ নে মনিহ” ধৰিব নোৱাৰিলে। ফুলকোঁৱৰে নিজৰ চিনাকি দিয়াৰ পাছত উপযুক্ত বৰ ভাৰি মালিনীয়ে তেওঁক পম্পুলা কুঁৱৰীৰ লগত গোপনে পৰিচয় কৰালে আৰু ফুলকোঁৱৰে পম্পুলালৈ “ফুলতে গুঁথিলে, ফুলতে লিখিলে ফুলতে বাতৰি দিলে।” তাৰ পাছত অৱশ্যে উৰাৰ অগ্নিগড়ৰ ভিতৰত অনিৰুদ্ধ ধৰা পৰিল আৰু তাৰ পাছত দুইবোৰ শূদ্ৰ পৰিণয় সমাপ্ত হল। এইখিনিতো ইতিহাসৰ পৰা বহুত আঁতৰি আহি কুমাৰ-সম্ভৱৰ অকাল বসন্ত বা ইউৰপীয় প্ৰাণৰ বসন্তৰ আগমন উৎসৱ দেখা পোৱা হয়। ইয়াৰ ভাৰী আৰু কৰ্মনাও অৱশ্যে অকল কৈকট বুলেই নহয় আহোম ৰূপৰ মাজেদিও বৰ্ত্তমান ৰূপত সোমোৱাই কেৱল ইয়াত বি প্ৰকৃতি-প্ৰাণৰ সৃষ্টি হৈছে, তাৰ পৰাই নিত্যশুভ প্ৰাচীনৰ কিবা ককা বুলি ভাবিব পাৰি।

এনে কাল-কাহিনীবোৰক অসমীয়াত অকল “গীত” বোলা হয়, এইকেইটি প্ৰাক্-ঐতিহাসিক গীতৰ বাহিৰেও ঐতিহাসিক আধুনিক “অন্য-পাভৰ গীত”

“বদন বন্ধকনৰ গীত” “অগ্নিবান্ধ দেৱানৰ গীত” আদি অনেক “গীত” আছে। কিন্তু অকল “গীত” বুলিলে ইয়াৰ সম্পূৰ্ণ অৰ্থ নেলাৱা, আৰু সাধাৰণ গীতৰ পৰা ইয়াৰ পাৰ্থক্য বৃদ্ধিৰ নোৱাৰি। ইংৰাজীত এনেবোৰ বচনাক বেলেড বোলে, এইবোৰ অকল গীত নহয় কাব্যও। কাব্যৰ দৰে ইয়াত একোটা কাহিনী বা বৃদ্ধিমূলক ঘটনা বৰ্ণোৱা হয়, কিন্তু তাকে গোৱাও হয় এই বৃদ্ধি ভাব বৃদ্ধাকলৈ সেইদৰে ইয়াক গীত-কাব্য বোলা হৈছে। ইফালে আকৌ ইংৰাজীত লীৰিক বোলা একজাতি কবিতা আছে, এপিক বা মহাকাব্যৰ বিপৰীতে এই জাতিৰ কবিতাই বচনিত বা কবিৰ গাইগুটীয়া হৰ্ষ বিষাদ বৃদ্ধি অৱৃদ্ধি প্ৰকাশ কৰে। ইংৰাজী জাৱাৰ (বীণ) মূলৰ পৰা এই লক্ষ্যটো ওলাইছে কিয়নো হাত বীণ লৈ নিজৰ স্নেহ দুখ বৰ্ণোৱা একজাতি কবি ইউৰোপত আদিতে আছিল তেওঁলোকৰ বচনাকে তেতিয়া লীৰিক বোলা হৈছিল কিন্তু কালক্ৰমত হাতত বীণ লৈ নাগালেও বা সেইদৰে গাব পৰা বচনা নহলেও অকল গাইগুটীয়া ভাব প্ৰকাশ কৰা কবিতা মাত্ৰকে লীৰিক বোলা হ’ল। সেইহে বেলেড জাতিক গীত-কাব্য বুলিলে তাৰ পৰা পৃথক বৃদ্ধাকলৈ লীৰিক জাতিক গীতি-কবিতা বোলা হৈছে।

ইংৰাজী বেলেড লক্ষ্যৰ মূল ফৰাসী শব্দ বেজাৰ অৰ্থ নচা ই আদিতে পায়ক এদলে নাচোঁতে গোৱা গীত বৃদ্ধাইছিল। এতিয়া দৃশ্যবীৰ বা চাৰি লাৰীৰ চন্দ্ৰ চন্দ্ৰ ফাঁকিৰে পোনপটীয়া ছন্দত সহজ অৰ্থত সৰলভাৱে সৰল কিন্তু জড়লজড়ল-পটপটকৈ বিশদৰূপে বৰ্ণোৱা কবিতাকে বেলেড বোলে আৰু ই অসমীয়া গীত-কাব্যবোৰৰ লগত সম্পূৰ্ণ একে। গীতি-কবিতা যেনে মাজিত আৰু কৃত্ৰিম গীত-কাব্য তেনে চহা আৰু স্বাভাৱিক। গীতি-কবিতা এটাৰ একজন বিশেষ লেখক আছে, কাপ-কাঠি ধৰি চাকিৰে চাকিৰে ডেল পুৰি হলেও তেওঁ তাক লিখিছে গীতকে ডাত তেওঁৰ ব্যক্তিৰ বা অভিমতৰ বহন, তাৰ ভাব-ভাৱ আৰু বচনা-বীতি, জিলিকি উঠিছে লানিব। কিন্তু গীত-কাব্যৰ লেখক নাই কাপ-কাঠিৰ লগত তাৰ সম্পৰ্ক নাই যদিও অৱশ্যে এই মেলায়-ফুলাপাতৰ কিনত কলীয়া আখৰকেইটাৰ পৰা আঁঠিৰ আহি সাহিত্যৰ ধাক্কা কৰাই ডান্দৰ মানসিক বৃদ্ধ-বান্ধব কথা।- কিয়নো আজি-কালি শিকা বুলিলেই যেনেকৈ লিখা, পঢ়া আৰু জ্ঞান কৰা, শিকিত বুলিলেই দুইদৰে মনজীৱী অৰ্থাৎ কলিত পিহি থোৱা জীৱ-কিম্বদন্তি!

ইয়াতকৈও আৰ্চাৰিত যেন লাগিব এই গীত-কাব্যবোৰৰ লেখক কিয় কোনো বচনিভাই নাই বুলিও কোৱা হয় কৰ্ত্তাহীন কৰ্ম, ইও জানো এলা পেটা কথা। জেমছ গ্ৰীমৰ মতে এই গীত কাব্য তথা চহা-সাহিত্য এক সম্বন্ধীয়া ভাৱৰ আভিযান্ত্ৰ আৰু একোটা জাতিৰ ৰাজহুৱা সম্পত্তি যি কালত বস্তুমানৰ দৰে শিক্ষিত-অশিক্ষিত বুলি দুটা জাতি নাছিল যি যুগত হজুৱাৰ পৰা বজালৈকে সমাজত সদৌৰে মানসিক সম্পৰ্কবোৰ এক আৰু অভিন্ন আছিল চহা সাহিত্য সেই সময়ৰ সৃষ্টি। ফৰাসীসকলে কবৰ দৰে ই মৌখিক সাহিত্য লিখা পঢ়াৰ লগত বেন ইয়াৰ অৰি-বড়লটক। বেতিয়াৰ পৰাই লিখা পঢ়াৰ চৰ্চ্চা সমাজত ব্যাপক হ'ল আৰু সমাজত এই লিখা পঢ়া জনা-নজনাব মাজত এটা ফাঁট ওলাল তেতিয়াই ইয়াৰ দুৰ্গতি আহিল তেতিয়াৰ পৰাই সি জাকহুৱা সম্পত্তি গুঁচি এদলৰ এঘনীয়া হ'বলৈ ধৰিলে। অকল মেয়ে নহয় এক ঠেক চুকত ই ঠিহনি লাগি মূৰ্কাৰি বান্ধুৰ আটকত উৰণীয়া মূৰ্কাৰি মৰীয়া এই চহা সাহিত্যই শেষ নিশাহ এৰিবলৈ ধৰিলে।

তথাপি কিস্তু অন্ততঃ পোন্ধতে এজন বচনিভা নোহোৱাকৈ একোটি গীত ৰচিত হোৱা কথাটো মনত ঠাই দিয়া টান। এটি চহা-গীত বা গীত-কাব্যৰ কথা যে ৰাজহুৱা সবববহী ভাৱ এবাৰ ওপজাৰ পাছত যে সম্বন্ধ-ভদ্ৰবাদী সমাজৰ সন্তানৰ দৰে সি ৰাজহুৱা সম্পত্তি হৈ পৰে এই সকলোখিনি কথা জানিবী মানি ল'ব পাৰি কিস্তু গুৰুিত এজন গুটীয়া লোক নোহোৱাকৈ জন সাধাৰণ জাকহুৱাকৈ একে জোৱালোকাতে এনে একোটি মৌলিক গীত উলিয়াই দিব পৰা কথা মনত ঠাই দিয়া কঠিন। তেতিয়া ইয়াকৈ ঘিৰ কবিতা পাৰি 'গহৰ কথা এজনৰ ভাৱা', এয়ে চহা-গীতৰ মূল বহুসা দিমলু, তুলাৰ দৰে বতাহত উৰি কমাই ক'ৰা ভাৱবোৰ ধৰি একো-একোজনে তাক বৃশ দিয়ে আৰু এবাৰ বৃশ পোৱাৰ পাছত মূখে মূখে বৃগে বৃগে এনেদৰে ভাৱ বৃশান্তৰ হ'বলৈ ধৰে যে আদি জনক-জননীয়েই শেষত তাক চিনিব নোৱৰা হয়গৈ। গতিকে কোনোবাই ইয়াৰ কৰ্মতা কোন বুলি সূখিলে আকৌ ভাৱকই কব ল'ব হয় তাক বচনিভা নাই, সম্ভৱতঃ নাছিলেই অগত্যা এজনক দেখুৱাট নিদিলে নহলে শেষত বিজনৰ মূখৰ পৰা শুনি তাক লিপিবদ্ধ কৰা হয় তেওঁলৈকে আত্মজিহ্বাৰ লাগিব।

গীতি-কবিতাৰ লগত গীত-কাব্যৰ আন পাৰ্থক্য হ'ল ইয়াৰ কৰ্মতাৰ অনবৰীণতা বা কবিতা-নিৰূপকতা (ইম্পাৰছনবীজিট)। কোনো কাহিনী

সজোৱা বা বৰ্ণোৱা কৌশলত আত্মস্বৰ হীনতা বা অস্বাভাৱিকতাও গীত-কাব্যৰ অন্যতম বিশিষ্টতা। জনা গান্ধৰুৰ গীত বদন বৰফুকনৰ গীত আদি আধুনিক যুগৰ গীত কাব্য দৃষ্ট এটিত সৰ্বস্বতী ভূতি যি দৃষ্ট-চাইটি দিয়া হয় তাৰ লগত গীতকেইটিৰ কোনো তেজ-সঙহৰ সম্বন্ধ নাই ই বন-ঘোৰা আদিৰ পৰাও ধাৰ কৰা হ'ব পাৰে। ইয়াৰ উপৰি, “কি চৰাই মাৰিবৰ বগ” “মাছৰ কুমলীয়া জল”, “পোৱালি হাতীৰে শড়্‌ড়” আদি কিছুমান উপমাৰ মোচৰা গাঁঠি এই গীত কাব্যবোৰত থাকি বৰ্ণনাৰ স্বাভাৱিকতা বঢ়ায়। জন সাধাৰণৰ ছাঁটোৰ দৰে বচনিতাজনে এইবোৰ বৰ্ণাই য়ান বাবে আধুনিক কবি-শিল্পীৰ দৰে তেওঁৰ কোনো আগলি-বাৰ্তিৰ বা অভিনৱত্ব নাথাকে জন-মতেই তাৰ প্ৰাণবন্তু।—

“জেনবাইৰ আগৰে একেটি তৰা।
আয়ে বিয়া দিলে গঠীয়া দৰা ॥
হেৰ তই গঠীয়া নাপাব গালি।
আইৰ ঘৰলৈ যামগৈ ভৰি পথালি ॥
আয়ে বুলিব মোৰ জী আহিছে ভাল ভাত এগালি বান্ধো।
বোপায়ে বুলিব, মোৰ জী আহিছে চুকৰে হাঁহিনী মাৰোঁ ॥
ককায়ে বুলিব, মোৰ ভনী আহিছে ভাল তামোল এঠকি পাৰোঁ।
বোৱে বুলিব মোৰ নন্দ আহিছে মূৰতে তালিয়া ফালোঁ ॥
বোপাইলৈ আনিছোঁ শালৰ বৰকাপোৰ আইলৈ আনিছোঁ খাব।
ককাইলৈ আনিছোঁ পাটৰে টঙালি বোঁলৈ বাঢ়নিটোৰ ॥”

বিশ্বম্ভৰ মানিৰ লগে ইংলণ্ড-স্কটলণ্ডতো প্ৰচলিত প্ৰায় সাইলাখ এনে ভাৱৰ এটি গীত আছে (অধ্যয়ন ১৩ পিঃ)।

২। ধৰ্ম্মজ্ঞক সাহিত্য—(১) তান্ত্ৰিক প্ৰভাৱ

ভাৰত-প্ৰসিদ্ধ কামাখ্যা পীঠ বৃকত লৈ পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্য অতীতৰে পৰা শাক্ত ধৰ্মৰ এক অজ্ঞেয় দুৰ্গ আছিল যে সন্দেহ নাই। সমগ্ৰ ভাৰত ব্যাপি পৰা শাক্ত ধৰ্মৰ কম্পন-কেন্দ্ৰ এই কামৰূপেই বুলি বহুত পণ্ডিতে অনুমান কৰে অজ্ঞেয় বলিও কাম্মাৰ্বেণ্ড কামৰূপৰ সৈতে এই দাবীত যোগ দিয়ে। বৃক্ৰীৱ দলয় আব্দ পঞ্চদশ শতিকাত য়ানত এই কামৰূপ ৰাজ্যতে বাঁচত বুলি পৰিসংখিত স্বত্বস্বৰূমে কটলিকা পুৰাণ আব্দ বোপিনী তন্ত্ৰত সম্ভ্ৰান্তৰিক কামৰূপৰ বি সামাজিক চিত্ৰ পাণ্ডিত্যক তাত ঘাইকৈ শাক্ত ধৰ্মৰ প্ৰাধান্যৰ প্ৰমাণ পোৱা হয়।

পূৰ্ণিমা বৈষ্ণৱ চৰিত পুথিবোৰতো সেই কালৰ সমাজত এনে বিভিন্ন ধৰ্মৰ প্ৰভাৱৰ উমান পাব পাৰি।

সেইবোৰৰ উপৰিও, ষোড়শ শতিকাত ভাৰত আক্ৰমণ কৰা মোগল আৰু অসম আক্ৰমণ কৰা আহোমৰ বৰজীমূলক টোকাৰ পৰাও সেই কালৰ অসমীয়া সমাজত যি ছেগা চোৰোকা পোহৰ পৰে তাৰ সহস্ৰতো ধৰ্মৰ নামত অসমত নানা অশুভত ৰীতি নীতিত প্ৰচলিত থকাৰ প্ৰমাণ পোৱা হয়। সেই কালৰ এই দেশৰ শাসকসকলৰ কছাৰী চুটিয়া বাৰভূঞা আদিৰ মাজতো আৰ্য্য অনাৰ্য্য নানাভাৱে শাস্ত্ৰ পূজাই চলিছিল। চুটিয়াসকলে সিদিনাৰ তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰত যি কেচাই খাতী গোসানীৰ পূজা কৰিছিল সিও কালী গোসানীৰে এক প্ৰাচীন ৰূপ বৈৰল কালীৰ পূজা বাদ্ধেণে আৰু কেচাইখাতীৰ পূজা দেউৰীয়ে কৰিছিল। এই বাবেই তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰ পূৰ্ব কামৰূপৰ কামাখ্যা বুলিও কোৱা হয়। আহোম ৰাজত্বৰ মাজলৈকে এই তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰত নব বলি চলিছিল কেৱল আহোম ৰজাই সাধাৰণতে প্ৰাণ দণ্ড পোৱা লোকক আৰু তেনে মানুহ নাথাকিলেহে কোনো বিশেষ ফৈদৰ পৰা বলি বাচি লবলৈ দিয়া হৈছিল। বৈষ্ণৱ কবি ৰাম সৰস্বতীৰ ভীষ্ম-চৰিত 'ত বৰ্ণোৱা বকাসুৰৰ বলিৰ কথাও সম্পন্ন সমসাময়িক অসমীয়া সমাজত বাস্তৱতে বা কিস্বদন্তীৰূপে তেতিয়াও প্ৰচলিত আছিল। এই বলিবিলাকক 'ভোগী' স্বৰূপে বিশেষভাৱে সকলো ইন্দ্ৰিয় ভোগৰ সুবিধা দিয়া হৈছিল।

অকল চুটিয়াই কিয় পূৰ্ণিমা অসমৰ কছাৰী কোচ শ্বিপুৰা জয়ন্তীয়া আদি প্ৰায়বোৰ পৰ্বতীয়া জাতিৰ মাজত এই নব বলি প্ৰথা প্ৰচলিত থকাৰ প্ৰমাণ আছে। তন্ত্ৰবোৰ সাধাৰণত শিৱ দূৰ্গা বা হৰ পাৰ্বতীৰ কাথাপকথন স্বৰূপে আৰু মন্ত্ৰবোৰ প্ৰায়েই শিৱ দূৰ্গাৰ স্তুতিৰে আৰম্ভ হয় এওঁলোকৰ কাকো অকলে বন্দনা কৰা নহয়। পূৰ্ণিমা কছাৰী ৰাজধানী মায়বঙত থকা ব্ৰা হ্ৰী (বুঢ়া বুঢ়ী অৰ্থাৎ হৰ পাৰ্বতী) পূজাৰ কথাষাে শিৱ-দূৰ্গা পূজাৰ সেই আদিম ৰূপৰ কথাৰূপে সোঁৱৰায় বুঢ়া বুঢ়ী জপৰা-জাপৰী আদি হৰ-পাৰ্বতীৰে বহুসাপূৰ্ণ লৌকিক নাম নিশ্চয়। সিদ্ধ উপভাৱৰ মহেঞ্জোদাৰো আৰু হৰপ্পাৰ অবিচ্কাৰিত পোৱা শিৱ-দূৰ্গাৰ নিচনা মূৰ্ত্তিও আৰম্ভ কৰি এই পূৰ্ব ভাৰতীয় পূৰ্ববৈদিক দেৱ-দেৱীয়ে বৈদিক ধৰ্মৰ ভিতৰেদি কেনেকৈ নিজ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিলে তাৰ বুৰঞ্জী অতীৰ বহুসাজনক। সি যি হওক পূৰ্ণিমা অসমত

এই আৰ্হি অনাৰ্হী শক্তি-পূজাৰ ওপৰা উপৰিলৈ এই তান্ত্ৰিক ধৰ্মৰ এই দেশত
উৎপত্তি হোৱা কথাৰ সাক্ষ্য দাঙি ধৰে।

“দৰং ৰাজবংশাৱলী”ৰ (৩৩৬-৩৭ পদ) পৰা স্পষ্টকৈ বুদ্ধিজিৰ পাৰি অস্ততঃ
নবনাবাগৰ ৰাজবংশকে (১৬৪০ ৮৪ খৃঃ) এই আৰ্হি-অনাৰ্হী পদ্ধতিৰ পূজা
বলেৰে নিৰ্মাণিত কৰিব লগা হৈছিল।—

‘শপত খুৱাই ৰাজা বুলিলা বচন।
শুনিলো সমস্তে মোৰ বাক্য নিবন্ধন ॥
গোহাঁই কমল আলি যথা সীমা কৰি।
উত্তৰৰ ফালে আছে যতেক কছাৰী ॥
সেহি ফালে দেৱালয় আছে যত তত।
কোচে মেচে পূজিবক মোহোৰ বাক্যত ॥
দক্ষিণৰ ফালে পূজা ব্ৰাহ্মণে কৰিব।
এহি নিবন্ধনে সৰে ধৰ্মে প্ৰৱৰ্তিব ॥”

সেই কালত তান্ত্ৰিক ধৰ্মৰ নামত সমাজত কেনে অশুভ ব্যৱহাৰ চলিছিল
আৰু কামৰূপ ৰাজ্য কেনেকৈ তাৰ তপত খোলা হৈ পৰিছিল প্ৰায় দশম
শতিকাৰ কালিকা পুৰাণ তাৰ জীৱন্ত সাক্ষী।—

“কামৰূপং মহাপীঠং গুহ্যাদ গুহ্যতৰং পৰম্।
সমাসমিহিতন্ত্ৰং পাৰ্বত্যা সহ শঙ্কৰঃ ॥৬৪।
কৰতোয়া নদী পূৰ্বং বামলীকৰবাসিনীম্।
দ্বৈতাদ ৰোজনবিস্তীৰ্ণং ৰোজনৈক শত যতন ॥৬৫।
দ্বিকোণং কৃষ্ণবৰ্ণং প্ৰভূতাচল পূৰ্বতম্।
নদীশতসমবৃত্তং কামৰূপং প্ৰকীৰ্ত্তিতম ॥৬৬।
শম্ভোঃ নেত্ৰাঙ্গিনদংঘ্যঃ কামঃ শম্ভোৰনুগ্ৰহাৎ।
তদ ৰূপং যতঃ প্ৰাপ্তং কামৰূপং ততোহভৱং ॥৬৭।
অপৰে চাপ্ৰমাঃ সন্তি হৰপৌৰ্ব্য্যঃ সদাভনাঃ।
নৈতয়ে সদাশঃ কোহপি বিদ্যাতে শঙ্কৰাপ্ৰমঃ ॥৬৯। (৬৯ অধ্যায়)

“ক্ৰমশ্চৈবাসমুদয়াদি ভোজনাৰ্হিঃ শ্ৰীমদ্ভক্তঃ।
মহাভৈৰৱকায়োহুয়ম্ ভজ্য শ্ৰীৰতিসম্ভৱম্ ॥
আয়ত্ত্ব বামাত্মবেন পূজ্যো মদ্যাদিৰ্ভিঃ সদা।
বামঃ কায়ো ব্ৰহ্মাণোহপি মদ্যমুদয়াদি কৃতম্ ॥
কৃতো মহামোহনম্ভা চাৰ্হাকাদি প্ৰকৰ্ত্তকঃ।
মদ্যমুদয়ানো ভোজ্য লোকপুং শ্ৰীৰু সৰ্বদা ॥” (৭৪ অধ্যায়)

“আন্দৰ্শনচ নকশৈব স্বগান্ধবদ্বিধং তথা । ৪ ।
 চাঁডকা ঠৈবহাদিনাং বল্লঃ পৰিকীৰ্ত্তিতাঃ ॥৫।
 মৃগানাং শোনিঠৈ বেৰী নৰাপাৰ্শপি শোণিতঃ ।
 অশ্টৌ মাসানবাসেনাতি তৃপ্তিং কল্যাণনা চ সা ॥১০।
 নৰেণ বলিনা দেৱী সহস্রং পৰিকংসবৎ ।
 বিধিদন্তেন চান্দেনাতি তৃপ্তিং লবং ত্ৰিভিনবৈঃ ॥
 নৰেনেবাথ মাংসেন ত্ৰিসহস্ৰাণ্ড বংসবান ।
 তৃপ্তমন্দেনাতি কামাখ্যা ঠৈবহী মম বৃশ্ণাক ॥২০।
 মন্তপদতান্ শোণিতান্দু পীৰ্দ্দান্ জল্লতে সদা ॥২১।
 মন্তকাণ্ডাপি তস্যাস্তি মাংসান চাপি তথা পিৰ ।
 তন্মাস্তু প্ৰজনে দদ্যাঘলিঃ শীৰ্ষচ লোহিতম ॥২২।
 সংঘাৎ বলিদানেব্দ যোষিতং পশুপক্ষিণঃ ।
 বলিং দদ্যান মান্দ্ৰীন্তু তন্ত্ৰা সন্ত্ৰাত প্ৰজিতম্ ॥১০২।
 নবং মন্ত্ৰাণিবোবত্তং দেব্যাঃ সম্যক নিষেদয়েৎ ॥১১২।
 হসতি ছিন্নশীৰ্শান্ হেহবব স্যাস্তু বিপদকরঃ ।
 শ্ৰীবৃদ্ধিবল্লবো বন্ধিঃ সদা দাতুবসংশয়ঃ ॥” ॥১৪১। (৬৭ অধ্যায়)
 “অধিষ্ঠিতস্তদ্বানৈচ ব্ৰহ্মদেয়াঃ সকলৈঃ সূৰৈঃ ।
 কৃতপাপাপি মনুজো নিম্পাপো স তু জাল্লতে ॥
 তস্য নিম্পদং স্যাস্তু পীৰ্দ্দং শোণিতং ভৱেৎ ।
 সোহপি কাম্য পৰিত্যজ্য মনুং ন চিবান্ মৃত্যু ।
 ভৱেদগম্য নামাৰ্শপো ময়্যপি বহু সংকৃতঃ ॥” (৬৬ অধ্যায়)

সকল নাজাগে, প্ৰায় পঞ্চদশ শতিকালৈকে বোম-সাধনা আদিৰ নথিত সমাজত
 নিম্নৰ ভাঙৰ লীলা হৈছিল বোমনি-তন্ত্ৰ গুল্লই তাৰ প্ৰমাণ দিবে।—

“বিন্দুতন্ত্ৰং কল্লান্তং প্ৰথমং পৰিচিন্তয়েৎ ।
 তন্ত্ৰম্ভাৰ-ভৱকেন্দ্ৰতং স্ত্ৰীবৃশং বোদ্ধব্যাকাম ॥৮।
 বালককোটিসংজ্যোতি প্ৰকাশিতদিসন্তবম
 বৃদ্ধাদি স্তনপৰ্শান্তান্দ্ৰ বিদ্যেঃ সমুদ্ভব ॥৯।
 বিন্দুবজ্জৰায়দেহং কণ্ঠাদিকটিবীৰকম্ ।
 স্তনবয়েন ভাবন্তদ্ ত্ৰিলী পৰিকীৰ্ত্তিত ॥১০।

যে ন্যাৱিকাকাণ্ড পদোতং কামন্তাং পৰিচিন্তয়েৎ ॥১১।

মদাং মাংসং তথা মৎস্যং মদুদ্রামৈথুনমেব চ।

ইদমাচৰণং দেৱী পশোৰ্ন দিব্যবীৰয়ো ॥১৪। (ষষ্ঠ পটল)

ব্রহ্মা বিষ্ণু শিৱাদিনা সৰ্প্ৰিয় সাধকোত্তমং ॥২৮।৬

মাতৃষোনিং পৰিতাজ্য মৈথুনং সৰ্বষোনিষু ॥৪৪।৬

দ্বাদশাৰ্দ্ধাধকা যোনিৰ্যাবৎ ষষ্ঠী প্রজায়তে।

তাবন্তু মৈথুনং তস্যাং স্বয়ম্ভব ॥৪৫।৬

কামৰূপে মহাপূজা সৰ্বসিদ্ধি ফলপ্রদা।

নেপালস্য কাণ্ডনাট্র ব্রহ্মপুৰস্য সঙ্গমম ॥১৬।

কৰতোয়াং সমাপ্তিত্য যাদ্বন্দিকৰবাসিনীম।

উত্তৰস্যাং কুঞ্জগিৰিঃ কৰতোয়ান্তু পশ্চিমে ॥১৭।

তীৰ্থশ্ৰেষ্ঠ দিম্ভু নদীং পূৰ্বস্যং গিৰিকন্যাকে।

দক্ষিণে ব্রহ্মপুৰস্য লীক্ষাং সঙ্গমাৱধি।

কামৰূপ ইতি খ্যাতঃ সৰ্বশাস্ত্ৰেষু নিশ্চিত ॥১৮।

কালিকা পুৰাণত দিয়া বামদেৱ নৰ বলি প্ৰথা আৰু তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰত থকা চুটিয়াৰ নৰ বাল পদ্ধতি মিলাই চালেই সকলো ওলাই পৰে। আনবোৰ পৰ্বতীয়া জাতিৰ উপৰি খাছিয়া আৰু প্ৰায় বৰ্তমানলৈকে চলা বাংপাং নগা বিজাৰ নৰ বাল প্ৰথা বিশেষ মন কৰিব লগীয়া। কিস্কদন্তীৰ উপৰিও আইন ই আকৰীৰ বাহিৰেও হাফট ইক্লিম আদি মূছলমান বদৰঞ্জীলেখকৰ টোকাৰ পৰা জানি “আই” বোলা গৃহবাসিনী এগৰাকী গোসানীৰ বাবে উপৰাচ বলি হোৱা “ভোগী” নামৰ এজাতি লোক আছিল বহুবেকীয়া পালত তেওঁলোকে গোসানীৰ বলি-শালত নিজক উছৰ্গা কৰাৰ আগতে বেনে ইচ্ছা তেনেদৰে চলিব পাৰিছিল বেই সেই তিব্বতাই তেওঁলোকৰ সন্মোগৰ বাবে সাজু হবলৈ বাধ্য আছিল আৰু অনেক সময়ত তেওঁলোকে সম্পূৰ্ণ গৰ্ভৱতী হোৱা তিব্বতৰ পেট ছিৰি ভ্ৰূণ পৰীক্ষা কৰিছিল। সেই আই-গোসানী বিস্ময় গাঁতবোৰেই অসমীয়া “আই-নাম” ৰূপে প্ৰসিদ্ধ।

আহিতৰ গছতে আয়ে পুৰি পঢ়ে গোঁপিনী কাকূতি কৰে।

গোঁপিনীৰ কাকূতি দেখি ভগৱতী নামি আই আলসত বহে ॥

আলো আহিছে	দাসীয়ে কান্দিছে	আইৰ চৰণত পৰি।
নাকান্দিবি দাসী	আইৰ উঠে হাসি	তুলি যায় ধনস্যা কৰি ॥
আগতে ভৱানী	পাছতে গোসানী	মাজত মহামায়া আই।
তিনি ভগৱতী	হল একে মতি	দুখীয়াৰ মাননি পাই ॥

ইয়াৰ “তিনি ভগৱতী” বা “তিনি আই”ৰ ঠাইত আন আন গীতত আইৰ ‘সাত ভনী’ বা ‘সাত আই’ৰ বৰ্ণনা দিয়া হৈছে —

উজাই আহিল	আইৰ সাত ভনী	সাতালি পৰ্বত জুৰি।
তৃণ তৰু লতা	সৰে দৌৱায় মাথা	আই আহিবৰ শুনি ॥
উজাই আহিল	আইৰ সাত ভনী	লুইত মাৰিল খেৰা।
ভয় নকৰিবা	ভয়াতুৰ নহবা,	অয়ে কৰি যাব দয়া ॥
উজাই আহিল	আইৰ সাত ভনী	বালিতে পাতিল সভা।
গোপিনীসকলে	পাবকে নোৱাৰে	আয়ে লগাই দিয়া ঘোষা ॥
উজাই আহিল	আইৰ সাত ভনী	নাৱত গুটিফুলৰ টোৰা।
গুটিকৈ আনিছে	মুঠিকৈ বিলাইছে	অচিনকৈ মনিছৰ পৰা ॥
উজাই আহিলে	আইৰ সাত ভনী	বালিতে খাপলে ৰাতি।
একোকে নাজান	অজলা ঘাটেয়ে	লগাইছে স্দুৰ্গাক বাঁতি ॥
উজাই আহিল	আইৰ সাত ভনী	বালিতে পাতিল বাসা।

প্ৰাণীৰ বিকল দেখি আই ভগৱতী   আপুনি লগাইছে ঘোষা ॥
হাফট ইক্ৰমৰ টোকাত যে ‘আই গুহাবাসিনী বা পৰ্বতবাসিনী এই সম্পৰ্কেও
ভালেখনি নাম পোৱা হয় :—

কামাখ্যা কামিনী মাতা পাম্বাল ৰূপিণী।
নীলাচলে নিবাসিনী হিমালয়-বাসিনী ॥
কাল নিবাৰিণী কালী প্ৰচণ্ডা চণ্ডিকা।
চৰণতে পৰি কান্দো ৰাখোক অম্বিকা ॥

যদিও এই নামবিলাক “আই নাম” “শীতলা নাম” “কালী গোসানীৰ নাম”,
“দুৰ্গা গোসানীৰ নাম” আদিত ভগাব পাৰি সি অনাবশ্যক কিয়নো স্বৰূপতে
একে পাৰ্বতীকে এই বিভিন্ন নামেৰে যে সেৱা কৰা হৈছে তাকে এনেবোৰ
নামৰ পৰাই সহজে ধৰিব পাৰি—

শীতলা শত্ৰুক আমি কতৰ কৰোঁ।   অনুগ্ৰহ কৰা শত্ৰু চৰণত ধৰোঁ ॥

কৈলাসত আছিলাঁ চামুণ্ডা গোসানী তোমাৰ নাম আছিল সতী।
 স্বামীৰ ভাগ নেদেখি প্ৰাণকো তাজিলাঁ, ইজমত হলী পাৰ্বতী ॥
 দূৰ্গাই সন্ধিছে মোৰ ইন্দ্ৰ গৰু পৰাণীৰ কি গতি হব।
 তিৰিয়ে পদবুৰে লবাঁ দূৰ্গা নাম, বিৰ্চিনি ভটিয়াই যাব ॥
 ইফালে বিদ্যা-আই সিফালে লক্ষ্মী আই, মাজত বিম্বেশ্বৰী আই।
 তিনিও বাই ভনী আহে একেলগে বাইজৰ পূজা-বলি পাই ॥
 শিৰেৰে জন্টাতে আছিলাঁ গঙ্গা মার গণেশৰ বৈমাতা ভূমি।
 তোমাৰ নামৰে অনেক মহিমা দূৰ্গতি নাশিনী ভূমি ॥

সাধাৰণতে বসন্ত ৰোগৰ প্ৰতিষেধকৰূপে গোৱা এই আই-নামবোৰ মূলত
 তান্ত্ৰিক ধৰ্ম প্ৰভাৱৰ যে সন্দেহ নাই মাত্ৰ বিচাৰৰ বিষয়, কেতিয়া কেনেকৈ
 ইহঁতৰ জন্ম হল। এই গীতবোৰত পিচলা নৈৰ নাম ঘাইকৈ পোৱা হয় —

পিচলাৰ ঘাটেতে আয়ে পানী তোলে তীমৰে কলসী লৈ।
 ছাৰা বামুণে চণ্ডী পাঠ কৰিছে ভৱানীক আগতে থৈ ॥
 পিচলাৰ ঘাটেতে আয়ে স্নান কৰে লাহৰ কেশভাৰী মেলি।
 যাউতিয়ুগীয়া আইৰ লৰণীয়া পৰলৈ নিদিবাঁ এৰি ॥

ই বৰ লাগাতয়াল। ১৮০০ খৃষ্টাব্দত লিখা ৱেডৰ বৃদ্ধজীত এই নৈখনৰ
 বিশেষ বিৱৰণ আৰু ইয়াৰ পাৰত থকা আন আন নগৰৰ ভিতৰত ফুল বাৰীৰ
 উল্লেখ কৰিছে। ফুলবাৰীৰ নামো এই তান্ত্ৰিক গীতবোৰত উল্লেখ হৈ
 আছে :

নাৰ্জানি-সোমালো আইৰ ফুলবাৰী, নিচিনি ছিঙিলোঁ কলি।
 ইবাৰৰ দোষকে কমিবা ভৱানী মাতোঁ চৰণত ধৰি ॥
 আইৰ পাৰ-মচা কপাহী গমচা আইৰ কলিকটা পিৰা।
 বৰ আয়ে পাঁচছে, সব আই আহিছে ফুলবাৰী নগৰৰ পৰা ॥

পিচলা আৰু ফুলবাৰীৰ লগতে আৰু এক উল্লেখ পোৱা হয় টুনী নৈৰ—

বৰ নৈৰ মূখতে নাও ভৰা দিছে টুনী নৈৰ মূখলৈ চাই।
 সতৰাই ভুলিবা আই ভগৱতী, জীৱই বৰ দখ পায় ॥

এইখিনি প্ৰমাণে নিৰ্ভুলভাৱে এটা সিদ্ধান্তলৈ আহুঁলিয়াক, সেয়ে হৈছে একালৰ
 প্ৰকল প্ৰভাণী বাবুজীৰ বাক্য সনৌ উক্তৰ লখীমপুৰ আৰু তাৰো প্ৰধান কেন্দ্ৰ
 নাৰায়ণপুৰৰ কল-বাৰীত উক্তৰ কামাখ্যা স্বৰূপে আই-পূজাৰ পূৰ্ণ পৰোভব
 আছিল আৰু অসমত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ অনেক আদৰ্শ এই গীতবোৰ বৰ্চিত

চৈছিল। শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্মৰ হেঁচাত ইয়াৰ তান্ত্ৰিক ভাব আৰু কালৰ প্ৰভাৱত ইয়াৰ ভাষা বৰ্ধেও মাজিত আৰু সমন্বাপযোগী হৈ পৰিলগত ধাই নাম আদি লৌকিক গীতৰ দৰে “নাম”ৰ মাল্য মূৰত লৈ বৈষ্ণৱ-ধৰ্ম-শোধিত অসমীয়া সমাজৰ মজিয়াত সোমাই ইহঁত বৰপৰা পাৰি বহিল। সাহিত্যৰ ফালৰ পৰাও এই গীতবোৰৰ সৰ্বহিৰণিয়েই অতীৰ সৌন্দৰ্য্যবাজক আৰু আধুনিক বুদ্ধিসম্মত গীতকে অন্ততঃ ভাষাৰ ফালৰ পৰা এষ্টাবলাকক সিহঁতৰ উৎপত্তিৰ কাললৈ ঠেলিব নোৱাৰি।—

গম্ভীৰ্য্যতে আই আছে	পৰ্জ্বলিত চাই।
মহামায়া আই আছে	সোণৰ বংশী বাই ॥
বাখী বাখী, আই বাখী	মায়ৰ বাঘে খায়।
তুমি মাতৃ নাৰীখলে	বাখীতা ঘে নাই।

“সোণৰে চকৰি উৰে জাকি মাৰি বৃপৰে দুখনি পাখি।
ছহৰ ফুৰিবলৈ আইলোক আহিছে জীৱ-দান মাৰ্গিছোঁ আমি ॥

অন্ততঃ সপ্তম শতিকাৰ আগভাগৰ পৰা দ্বাদশ শতিকাৰ আগভাগলৈকে তাম্ৰৰ ফলিবোৰত পিৰই প্ৰধান দেৱতাৰূপে আগ ভাগ পালেও একাদশ শতিকাৰ শেষ ছোৱাতহে ইন্দুপালৰ এখন তাম্ৰৰ ফলিত পিৰৰ লগত দুৰ্গাই জুয়ে জুয়ে ঠাই পাইছে। কিন্তু তন্ত্ৰ-মন্ত্ৰ বুলিলেই দূৰো থাকিবই লাগিব আৰু তন্ত্ৰ বুলিলেই আগমপন্থী অৰ্থাৎ এই দেৱ-দেৱীৰ যোগেদি সাংসাৰিক সুখৰ পৰাকাণ্টা-লাভ দেখুৱাব লাগিব কেৱল পণ্ডৰাৱ সাধুত তন্ত্ৰ আদি দুই-এখন তন্ত্ৰ নিগমপন্থী বা বৈষ্ণৱ মতানুগামী। অসম তন্ত্ৰ-মন্ত্ৰৰ ঘৰ বুলিয়েই জগতত প্ৰখ্যাত আৰু কোনো-কোনোৰ মতে অসমত বিচিত্ৰ মন্ত্ৰবোৰেই এই ভাষাবেই গুপ্তভাৱে সমগ্ৰ ভাৰতত প্ৰচলিত। তন্ত্ৰবোৰে বহুসাজনক চিহ্ন আৰু শব্দাদি ব্যৱহাৰ কৰে কামবন্ত তন্ত্ৰ নামে এনে এখনি পুথি অসম ছৰ্কাৰে ৰূপাই উলিয়াইছে।

অন্যান্য জন-সাহিত্যৰ দৰেই এই মন্ত্ৰ সাহিত্যবোৰো আদিতে মৌখিক ৰচনা আছিল বুলি বুজিব পাৰি ইহঁত কেৱল গোপনীয়তাৰ বাবেই সৰ্বসন্মাকণৰ বন্দু নাইল। তদুপৰি ব্যৱসায়মূলক সংবেক্ষণশীলতাৰ বাবে ভাষামূলক সংবেক্ষণশীলতাও ইয়াত অধিক বৰ্দ্ধিত হোৱা স্বাভাৱিক, সবহ কি, তেনে সংবেক্ষণশীলতাৰ বাবেই মন্ত্ৰ-সাহিত্য আজিও সৰ্ববৰ্দ্ধীভাৱে প্ৰচলিত হোৱা নাই। প্ৰকৃতিৰ লগত পতীৰ আত্মীয়তাৰ অদ্ভুতৰ প্ৰমাণকে যেনেকৈ জন-

সাহিত্যৰ উৎপত্তিৰ সাধাৰণ জোখ কাঠি বুলিছিলোঁ অপাৰ্থিৱ অনৈসৰ্গিক শাস্ত্ৰৰ ধাৰণা আৰু বিশ্বাসো তেনেকৈয়ে এই তন্ত্ৰ মন্ত্ৰৰ প্ৰাচীনতাৰ নিদৰ্শন বুলিব লাগিব। গতিকে এইবোৰৰ জন্মও অৱশ্যে অতি আদিম অন্তত একাদশ দ্বাদশ শতিকাৰ পিছলৈ নহে বিশেষকৈ অসমীয়া সমাজত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ঢো উঠাৰ পাছত আৰু এনেবোৰ তন্ত্ৰ মন্ত্ৰৰ ন-কৈ জন্ম হোৱা সম্ভৱ নহয় বুলিয়ে ভাবিব পাৰি।

ওঁ ক্ৰিং হ্ৰিং হ্ৰিঃ কোঃ দ্ৰুঃ দ্ৰুঃ দ্ৰুঃ —মন্ত্ৰবোৰৰ আৰম্ভণ প্ৰায় এনেকুৱা ইয়াৰ লগত অসমীয়াত সকলোৰে বৃদ্ধকৈ দুই চাৰি আঘাৰ কথা কোৱা হয় আৰু ঔষধৰ সৈতে খুউৱা বা সাঁচিপাতত লিখি তাক কৰচত সুমাই দিয়া হয়। পক্ষীৰাজ মন্ত্ৰ বাৰ ভনী বিষালী মন্ত্ৰ ব্ৰহ্ম কৰতি, বৃদ্ধ কৰতি আদি সম্প্ৰতি প্ৰকাশিত মন্ত্ৰ পুথিৰ লেখ বৰ সবহ নহয়। যদিও এই মন্ত্ৰবোৰে ‘নাম’ আখ্যা পোৱা নাই আৰু পাব নোৱাৰে তথাপি এইবোৰৰ ৰচনা আৰু গঢ়ৰ ওপৰতো বৈষ্ণৱ প্ৰভাৱ সুস্পষ্ট, সন্দেহ নাই। (অধ্যয়ন ৬৯ ৭২ পি)।

‘শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ । ধন্বন্তৰীয়ে নমঃ ॥

যেৱে পক্ষীৰাজ ঠিয় হুই আছে । অসংখ্য দেবক দেখিলা পাছে ॥
যেৱে পক্ষীৰাজ মন্ত্ৰক পঢ়োঁ । সাতখন স্বৰ্গৰ দেৱক কাটোঁ ॥
কৈলাস গোসাইক বান্ধি আনিলাঁ । যমপুত্ৰক বান্ধিবাক লৈলাঁ ॥
যম দত্তগণে কৰে লৰালৰি । বান্ধিলোঁ তাক নাগপাল জৰী ॥
যমৰ দত্তক কৰিলোঁ বন্দী । নাপাইলে দত্তে ওলাইবাব সন্ধি ॥
বান্ধো বাৰ বান্ধো দুৱাৰ । স্বৰ্গ মন্ত্ৰী পাতাল কৰোঁ এক ঠাৱ ॥
যেৱে পক্ষীৰাজ উঠিল ডাকি । যমৰ মায়াক কৰিলোঁ বন্দী ॥
শুনিলোঁ সবাৰ খলক লাগিলা । জলৰ মায়াক ফলে ভুলিলা ॥’

এই ভাষাও অৱশ্যে বৈষ্ণৱ গন্ধী আৰু অৰ্বাচীন বুলিব লাগিব “বাৰ ভনী বিষালী মন্ত্ৰ”ও এই “পক্ষীৰাজ মন্ত্ৰৰ” অনূৰূপ।—‘শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ ধন্বন্তৰীয়ে নমঃ’। চক্ষুৰ হন্তে, কণ্ঠৰ হন্তে হিৱাৰ হন্তে, মাংসৰ হন্তে তেজৰ হন্তে হাড়ৰ হন্তে পেটৰ হন্তে পিঠিৰ হন্তে, নাড়িৰ হন্তে কংকালৰ হন্তে হস্তৰ হন্তে ভৰিৰ হন্তে এই বাৰজনী ময়মা ব্ৰজায়ে ব্ৰজিলা ॥ এই দুই মন্ত্ৰৰ দৰেই উৎপত্তিত অলপ প্ৰাচীন-গন্ধী যেন লগা আন এটি মন্ত্ৰ :—

“জৰীৰ সম্বল মাংসখান । তাতে দিলেক বহু নথৰ ঘান ॥
ছটিটকিয়া ভেজ আকালক পৈলো । সুৰ্য্যৰ আঠটা ৰশ্মি ভৈলো ॥

সেই তেজ ফুটি আসি পখিৰীত পৰিল। কঙা ফুল হৈ পখিৰীত বৈলা ॥”

তুলনাত উৎপত্তিত আধুনিক যেন লগা আন দুই-এটি মন্ত :-

“চাই পুখুৰী নিচল পানী। তাত বহিছে কামাখ্যাৰ বাণী ॥” ইত্যাদি

কিন্তু মন্ত-সাহিত্যৰ গোপনীয়তা আৰু ব্যৱসায়মূলক বন্ধনশীলতা সত্ত্বেও ভাষামূলক সংৰক্ষণশীলতা বৰ্দ্ধিত নোহোৱাৰ উপৰিও, নতুন গঢ়ৰ সৃষ্টি হোৱাতো একেবাৰে বাধা পৰা নাই বুলি এনে কিছুমান নিদৰ্শনে সন্দেহ জন্মায়।

তান্ত্ৰিক প্ৰভাৱত জন্ম হোৱা আন এটি জন সাহিত্যৰ ঠেঙুলি হ'ল দেহ বিচাৰৰ গীত আৰু বৰাগী বা টোকাৰী গীত, আৰু তাৰ লগতে ধৰিব পাৰি বাঁত খোৱা সম্প্ৰদায়ৰ গীত মাত। কিন্তু আগৰ বিধত যেনেকৈ বৈষ্ণৱ মতৰ নাম ধৰ্মৰ কথা স্পষ্টভাৱে যুটি দিয়া হৈছে অন্ততঃ লেখক বিধত সেইদৰে অন্যায়কৈ হ'লেও শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱৰ নামৰ ভণিতা সাক্ষ্য দিয়া হৈছে। গতিকে বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ লাস-বেশ দিলেও মূলত এই গীতবোৰ তান্ত্ৰিক প্ৰভাৱৰ নিশ্চয় দেহ বিচাৰৰ নাম এটিত ইয়াৰ সুন্দৰ প্ৰমাণ আছে। (অধ্যয়ন ৫৭ ৫৯ পিঃ)।

বৰাগী বা টোকাৰী গীততো ছন্দৰূপে সেই দেহ তত্ত্বই আলোচিত হৈছে :-
‘যেতিয়া বিৰিখে দুপাতি মেলিলে তললৈ মেলিলে শিৱা।’ ই সম্পূৰ্ণ দেহ তত্ত্ব মানুহৰ জন্ম ফুল নৌ সৰোতে গুটিটি সৰিলে, এক বহস্য প্ৰহলিকা। “কাৱা তৰুৰৰ পণ্ড বি ডাল”, এই অনুভূতি দেহক বন্ধৰ লগত তুলনা কৰা আৰু “নাড়ি শক্তি দিও ধৰিঅ খাটে” আদিত বৰ্ণিত নাড়িৰ তত্ত্ব বৌদ্ধ গানবিলাকৰ প্ৰতিপাদ্য বিষয়। বৌদ্ধ বিষয় ৰূপে বৈষ্ণৱ ধৰ্ম পৰিণোদিত অসমীয়া সমাজত চৰ্যাপদ আৰু তাৰ অসমীয়া বচোঁতাসকলক অকল “প্ৰবেশ নিষেধ” কৰিয়ে এৰা নাই তেওঁলোকক “কলীয়া পানী”তো ঢালা হ'ল কিয়নো সেই বৌদ্ধ কবিসকলৰ নাম আৰু তেওঁলোকৰ কবিতাই, অসমৰ চাৰি সীমাৰ বাহিৰ কৰি দিয়াত মগধ তিব্বত আদিতহে বাসস্থান পালে। কিন্তু এনে ছন্দৰূপী বৰাগী বা টোকাৰী গীতৰূপে অসমীয়া সমাজত সেইবোৰে বৰষৰত বৰষিৰা নাপালেও মাৰল ঘৰ বা চৰা ঘৰত হ'লেও জুৰি পীয়া এৰনি নাপাই নাথাকিল। দেহতত্ত্ব-পূৰ্ণ আন এটি টোকাৰী গীত অতি মনোৰম—

“চান্দো নিচিনো, সুন্দৰো নিচিনো, নিচিনো সৰলৰ ভৰা।”

বাঁত-খোৱা সম্প্ৰদায়ৰ জন্মদাতা কোনোবা এজন গোপাল বুলি কোৱা হয়, ইয়াত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ পৰিবেশ দি তান্ত্ৰিক ব্যৱহাৰ চলে। তীৰ্থ-স্নান আদি বিষয়ে

এটি গীত হুবহু পালি ভাষাৰ “পদ্মিকা” নামৰ বিতোপন বৌদ্ধ কবিতাটিৰ এই কেৰাৰীৰ লগত মিলে :—

“কো নু তে ইদং অক্ষসি অজানন্তস্ম অজানন্তো।

উদকাভি সেচন (নাম) পাপকস্ম পমুচ্চতি ॥৫।

সন্মম নুন গমিচ্ছন্তি সৰ্বেষ মশুদক কচ্ছপ।

নাগ চ সৎসদৃশা চ যে চ অস্ৰে পাপকস্মিনো ॥৬।

ওৰাভিকা স্কাৰিকা মচ্ছিকা মিগবন্ধকা।

চোৰ চ বজ্জকঘাট চ যে চ অস্ৰে পাপকস্মিনো ॥৭॥’

(২) বৌদ্ধ প্ৰভাৱৰ (ক) ভাৱৰ বচন

মুন্ধান চোৱাওৰ প্ৰমণ বস্তান্তৰ এঠাইত কামৰূপৰ মানুহৰ বিষয়ে লিখিছে—“এওঁলোকে দেৱতা পূজা কৰে আৰু তেওঁলোকৰ আগত বলি দিয়ে আৰু বুদ্ধক নামানে এইগুণে পৃথিৱীত বুদ্ধৰ আবিৰ্ভাৱ হোৱা দিনৰ পৰা আজিলৈকে বৌদ্ধ পদবোহিতসকল সন্মিলিত হবলৈ কোনো এটা সম্ভাৱ্যম সজা হোৱা নাই।” ওপৰে ওপৰে এইখিনিটলৈকে পঢ়ি এনে ভাব হয় যেন অসমত কোঁতৱাও বৌদ্ধ ধৰ্মই ভূমুকি মৰা নাছিল কিন্তু ওপৰৰ কথাৰ লগতেই সেই চীন-পৰ্যটকে লিখিছে—“সেই শুদ্ধ ধৰ্মৰ যিসকল সেৱক আছে, সেইসকলে মনে মনে প্ৰাৰ্থনা কৰে আৰু তাতে শেষ।” “সেই শুদ্ধ ধৰ্ম” বুলি তেওঁ অৱশ্যে বৌদ্ধ ধৰ্মৰ কথাকে কৈছে গতিকে বৌদ্ধ মতাবলম্বী লোকসকল পূৰ্বাধি অসমত কোনো সম্ভাৱ্যম নোহোৱাকৈও আছিল বুলি স্বীকাৰ কৰিছে। তদুপৰি তেতিয়া কামৰূপৰ পাটত থকা বজা ভাস্কৰ বৰ্মাৰ বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰতি প্ৰকাৰ প্ৰমাণ স্বৰূপে তেওঁ ব্ৰাহ্মণ প্ৰমণক সমানে সম্মান কৰা হৰ্ষবৰ্দ্ধনেৰে লগ লাগি যুগধ আন্তৰ্ঘণ কৰি পাটনা আৰু গয়াৰ বৌদ্ধ মন্দিৰ ভঙাত লগাওঁক বৰা দিয়া, স্কয়ং ৰিধিৰ বিধাতা’ মুন্ধান চোৱাওক মাতি আনি অতিথি-দ্ৰুদ্ৰুয়া কৰা, আৰু সন্তোষত, নিজ নিম্নবপুৰ তাম্ৰৰ ফলিত “জয়তি জয়দেৱকবল্ললোক যিতৱস্য সম্পদো হেতু পৰহিতম্ভুষ্টিবিন্দুঃ ফলান্দুমেৰ্ষস্থিতি ধৰ্ম্মঃ” বুলি বৌদ্ধ-প্ৰিয়ৰ অন্যতমক প্ৰণাম জনোৱা কথাই উক্ত মত সম্পূৰ্ণ সমৰ্থন কৰে।

সম্ভাৱ্যম বা ভেনে বিশেষ অনুষ্ঠান নোহোৱাকৈও পূৰ্বাধি অসমত বৌদ্ধ ধৰ্মই কিমান দৰৈ লিপাহিছিল জাবলৈ আভ্যন্ত হব লাগে। ওচৰ-চুবুৰীয়া

অন্যান্য প্ৰদেশৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ “দীক্ষা”ৰ ঠাইত অসমত “শৰণ” আৰু তাকো অনীশ্বৰবাদী বুলি দেহত (কৃষ্ণত) শৰণ এৰি বৌদ্ধ ধৰ্মৰ বুদ্ধত শৰণৰ ঠাইত অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ গুৰুত (শঙ্কৰদেহত) শৰণ সম্বত শৰণৰ ঠাইত ভকতত শৰণ আৰু ধম্মত শৰণৰ ঠাইত নামত শৰণ, নিশ্চয় আকস্মিক সাদৃশ্য বুলি সামৰি থব নোৱাৰি। অৱশ্যে আন প্ৰকাৰেও হিন্দু ধৰ্মৰ এই “বিশ্বোদ্বাহী সন্তান” বৌদ্ধ ধৰ্মৰ মূল মত “অহিংসা পৰমো ধৰ্মঃ” পৃথিবীৰ সকলো ধৰ্মৰ বীজস্বৰূপ কিন্তু অসমীয়া সমাজত ইয়াৰ লিঙ্গা কিমানলৈকে গৈছে “ডাকৰ বচন”ৰ যোগেদি বিচাৰ কৰা কৰ্তব্য।

“আই নাম”ৰ দৰেই ডাকৰ বচন লেখত প্ৰায় এক হাজাৰ মান হব। এই-লিলাক বাৰ-তেৰ ভাগ বা প্ৰকৰণত ভগোৱা হয়। (অধ্যয়ন, ৬০ ৬১ পিঃ)। এইদৰে ডাকৰ বচনৰ বাৰ-তেৰ প্ৰকৰণৰ ভিতৰত ক’তো আত্মা বা ঈশ্বৰৰ উল্লেখ নথকাটো বিশেষ মন কৰিব লগা কথা। ঘাইকৈ “ধৰ্মপ্ৰকৰণ”ত “ধম্ম”ৰ ১৪ ধাৰণা প্ৰকাশ পাইছে সিও চাবলগীয়া :—

“বেবেসে ধৰ্মক কৰিবা জানি।	পুৰুষী থানিয়া বাখিবা পানী ॥
বন্ধ-ৰোপনত অধিক ধৰ্ম	মঠ মণ্ডপ পুৰুষতৰ কৰ্ম ॥
বি দিৱে তাকে পল্ল।	পৰকালে বাসি সূত্ৰে ধাৱ ॥
অনিভা দেহত নাহিক আশ।	ধন জন-বস্ত্ৰে কি বিশ্বাস ॥
যিজনে দিয়াৰ অল্পৰ শাৰী।	সিজন নৱাৰ স্বয়-নগৰী ॥
অল্প-জল অধিক দান।	তাতে পৰে ধৰ্ম নাহি আন ॥
দধি-দুগ্ধ দিলে পুণ্য বিপুল।	ঔষধ দানত নাহিক ভুল ॥
ডাকে বোলে জানা সোহসে সাৰ।	আপুনি ঘৰিলে কি কৰে আৰ ॥”

ভাস্কৰৰাৱৰ নিধনপুৰ কলিৰ “জগদেকবন্ধুলোকাভিত্তয়স্য সম্পদো হেতু পৰাহিত মূৰ্ত্তিবদ্ভ্যঃ কলানুমেয় স্থিতি ধৰ্মঃ” আৰু অনাস্বাবাদী আৰু অনীশ্বৰবাদী বৌদ্ধ মতৰ ইয়াত সন্দেহ প্ৰশ্ন পোৱা হয়। স্বৰূপতে বৌদ্ধ ধৰ্মৰ শিক্ষাৰ দৃষ্টাংগ প্ৰথমটো ভিক্ৰ-ভিক্ৰুণীৰ আৰু দ্বিতীয়টো গৃহস্থালিৰ কাৰণে। দীৰ্ঘনিকাৰ অন্তৰ্ভুক্ত সিন্ধাভাষাদত্ত বৌদ্ধধৰ্মাৱলম্বী গৃহস্থালিৰ বাবে আতি মূল্যবান উপদেশেৰে ভবপুৰ, পিতৃ-মাতৃ, শিষ্য-গুৰু, পত্নী-সন্তান, লগুৱা-ভ্ৰাতৃ, প্ৰশ্ন-বাতি আটাইৰে প্ৰতি হিত-কৰ্ম কৰাকে কাৰ্য্যতঃ “ধম্ম” বুলি কোৱা হৈছে।

ডাক চৰিত বা ডাক ভণিতা যিখন পদুৰণি সাঁচিপাতৰ পদুখিৰ পৰা পোৱা হৈছে তাৰ কাল ঊনবিংশ বা অষ্টাদশ শতিকাৰ আগলৈ যাব নোৱাৰে বুলি তাৰ ভাষাৰ পৰা অনুমান হয় কিয়নো এই ভাষা বিশেষ প্ৰাচীন গন্ধী বুলিব নোৱাৰি। ডাকৰ বচন অকল অসমতে নহয় বঙ্গ আৰু উড়িষ্যা আদিতো প্ৰচলিত, আৰু সেইবোৰ প্ৰদেশেও ডাকক নিজৰ বুলি দাবী কৰে। এফাকি ডাকৰ বচনেই কেনেকৈ এই তিনি প্ৰদেশত তিনি ৰূপ লৈছে চাব পাৰি —

অসমীয়া—নিজৰ পদুখুৰী দৰে যায়। পৰক আশাৰে বাট চায় ॥

বঙলা—নিয়ড় পোখৰি দৰে যায়। পথিক দেখিলে আউৰে চায় ॥

উড়িয়া—নিয়ড় পোখৰি দৰে যাএ। পথিক দেখি আড়ে চাএ ॥

অকল অসমীয়া পাঠকৰ বাবেই নহয় নিৰপেক্ষ ভাষাবিদ মাত্ৰই অসমীয়া ৰচনাটিৰ অধিকতৰ স্বাভাৱিকতা অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰিব বুলি বিশ্বাস কিয়নো আন নহলেও “নিজৰ” পদুখুৰী” বাট আদি শব্দাৱলী আদিৰে পৰা আজিলৈকে অসমীয়াত যিদৰে চলি আছে বঙলা বা উড়িয়াত ঠিক তেনেদৰে চলা নাই নিশ্চয়। বঙলা সাহিত্যৰ যশস্বী বৃৰঞ্জী লেখক দীনেশচন্দ্ৰই ডাকক বঙ্গৰ ছক্ৰেটিছ বুলিছে ছক্ৰেটিছৰ দৰে অজ্ঞান আন্ধাৰৰ মাজত মিঠা তেলৰ সলিতা এগছিব দৰেও জ্ঞানৰ পোহৰ বিলোৱাজনক আপোন বুলিবলৈ ধাউতি নহব কাৰ? এই কথাৰ বাহিৰেও ই আন এটি সতালৈ আমাৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰে, সেয়ে হৈছে সেই কালত সম্ভৱ অসম-বঙ্গ মিথিলা উড়িয়াত একোটি ভাষাই চলিছিল আৰু সেই ভাষাৰ চানেকিয়েই অসমীয়াত আজিলৈকে প্ৰায় অপৰিৱৰ্তিত ৰূপে ৰক্ষিত হৈছে।

দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে ডাকৰ জীৱনী ডাঠ বহস্য প্ৰহেলিকাৰে ঢকা। “লেহী ডিঙৰা ডাকৰ গাঁও। তিনিশ বাঠাটা পদুখুৰীত নাও ॥”—মাত্ৰ এই ইন্দ্ৰিতৰ পৰা বৰ্ত্তমান বৰপেটা নগৰৰ ৬।৭ মাইল দক্ষিণে থকা লেহী গাঁৱত ডাকৰ জন্ম বুলি কোৱা হয় আৰু ডাক চৰিতৰ ভাষাও সেই অঞ্চলৰ। অসমীয়া মতে ডাকে “উন্ময় কুমাৰ কুলে জন্ম লভিলা”, আৰু বঙালী মতে “ভাৰে ডাক গোৱালে।” ডাক-চৰিত অনুসাৰে বৰাহ মিহিৰৰ বধত ডাকৰ জন্ম আৰু ডাকক নিবলৈ আহি তৰ্কত ঘাট তেওঁ উভতি যায়। এই উক্তিৰ অৱশ্যে কোনো সম্মৰ্থন নাই, কিন্তু ডাকৰ বচনত পদুবুজ্জ্বল আছে—

“চৌবিশ বলদ যোল ছাগল।

“জন্ম লন বাঢ়া ধোৱা

পঢ়ি-শুনি বৰাহ নাগল।”

বৰাহ মিহিৰে নাপায় ওখা ॥”

এনে অনুক্ৰমে ববাহৰ নামৰ লগতো ডাকৰ বচন সংশ্লিষ্ট। আব্দ আন শব্দ সূত্ৰ এই বিষয়ে পোৱা হলে ডাকক বিক্ৰমাদিত্যৰ ৰাজসভাৰ নৱমন্ত্ৰৰ ববাহ মিহিৰৰ সমসাময়িক বুলিব পৰা হ'লহেঁতেন। আন ফালে, ডাকৰ বচনবোৰৰ ওপৰত থকা বৌদ্ধ প্ৰভাৱৰ সঁচি মচ নোযোৱা কথা গতিকে বৌদ্ধধৰ্মৰ পতন আব্দ ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মৰ পুনৰুদ্ধানৰ আগতে নিশ্চয় এই ডাকৰ বচনবোৰে জন্ম পাইছিল। এই বিবেচনাৰ পৰাও এই বচনবোৰ অন্ততঃ দশম শতিকাৰ পিছলৈ ঠেলিব নোৱাৰি নিশ্চয় যদিও সৌ সিদিনালৈকে লিপিবদ্ধ নোহোৱাৰ বাবে ভাষাৰ উপৰিও ভাৱত ইয়াৰ যথেষ্ট খতি খুঁন হোৱাৰ প্ৰমাণ পোৱা হয়।
উদাহৰণ স্বৰূপে—

“ভাল দ্ৰব্য যখন পাব।   কালিকাৰে তুলিয়া নাথোব ॥
কালিকাৰে বাট না চাহিয়ে   মাথাৰ উপৰ যম দাঁড়িয়ে ॥” (বঙলা)
‘ভাল দ্ৰব্য ৰোতিয়া পাব।   দেৱতা স্বিকৰ তেতিয়াই দিব ॥
কালিৰ ভাগক ৰাখে বিজনে   প্ৰশংসে তাক ৰবি-নন্দনে ॥” (অসমীয়া)

ডাকৰ বচনৰ সাধাৰণ লক্ষণলৈ মন কৰিলেই বুদ্ধিৰ পাৰি বঙলা বচন ফাকিত মূল ভাব ৰক্ষা কৰা হৈছে কিন্তু অসমীয়া ফাকিত অন্যান্যভাৱে তাৰ অক্ষত কৰি তাৰ বৌদ্ধ বা অহিন্দু ৰূপ গঢ়াই তাক হিন্দু বা ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মৰ ৰূপ দিবৰ অপচেষ্টা কৰা হৈছে। “পাতনি”ত সম্পাদকে ভাঙি লিখিছে, “ডাক-চৰিত্ৰ প্ৰকাশ কৰা হ'ল কিন্তু ইয়াত বহুত খুঁত থাকি গ'ল। সেই খুঁত ভাঙিবৰ নিমিত্তে এখনি সঁচিপাতৰ পুৰণা পুথি আব্দ আন অসমীয়া-বঙলা পুথি চাই অনেক যত্ন কৰিছিলোঁ কিন্তু একোৱেই হৈ নুঠিল। সেইবিলাক পুথিৰ এখনকো ঠিক যেন নাপালোঁ কোনটো সচা কোনটো মিছা তাক ঠাৱৰ কৰিব নোৱাৰিলোঁ। নিজ বিবেচনা আব্দ ধাৰণাৰে বিহকে ঠিক বুলি জানিলোঁ, সেইদৰেই ছপা কৰালোঁ গুণী জ্ঞানীসকলে নিজে ইয়াক শুধুৰাই লব। .. খ্ৰীষ্টিয়নাথ শৰ্মাৰ্গঃ ॥” নকলেও হ'ব ডাকৰ বচনবোৰে যে বৌদ্ধ মতবাদহে প্ৰকাশ কৰিছে, সেই কথা পাহৰি তাক ব্ৰাহ্মণ্য মতবাদৰ ৰূপ দিবৰ অপচেষ্টাতেই বিজ্ঞ সম্পাদকৰ এই আহুকাল। বঙলা-অসমীয়া দুই ৰূপতেই এনে ‘ভেজাল’ কথা সোমাইছে। বামুণৰ বড়মন্ত্ৰত ডাকৰ মন্ত্ৰৰ কথায়ো অন্ততঃ ডাকৰ ব্ৰাহ্মণ্য-ধৰ্ম বিৰোধী মতবাদ প্ৰচাৰ কৰাৰ সঙ্কেত দিব পাৰে।

অলেশ অলৌকিকতাই আৰম্ভি খোৱা বাবে অনেকে ডাক পুৰুষৰ ঐতিহাসিকতাকে মানিব নোখোজে। “উপজিছে শাস্ত্ৰক দিলে ডাক। সোঁহিসে

কাৰণে তাৰ নাম খেলে ডাক ॥” ডাক চৰিতৰ এই কথাৰ সূত্ৰেই বহুতে কয় সৰ্বসাধাৰণৰ কথাই “ডাক”। কনকলাল বৰুৱাৰ মতে ডাক আৰু খনা নাম দুটা ভিৰুডীয়া গডাগ (বিধান) আৰু ‘মখান’ (বিদূষী) শব্দ দুটাৰ পৰা ওলোৱা, গতিকে এই শব্দ দুটা নামতকৈ উপাধি বিশেষ বুলিহে বৃজিব লাগে। ডক্টৰ শ্বহিদুল্লাৰ মতে ডাক কোনো ব্যক্তিবিশেষৰ নাম নহয় এক শ্ৰেণীৰ বুদ্ধ তান্ত্ৰিক সাধককে ডাক বোলা হৈছিল—“অন্তৰালেষু যচ্চিস্তং তচ্চিস্তং সমবসীগতন। ডাকঃ সম্ভৱতে তস্মাৎ মহামণ্ডলযোগতঃ ॥” (ডাকার্ণৱ)।

ডাক পদ্বৰ অস্তিত্ব কোনো কালত নাছিল বুলি কলেও কিন্তু ডাকৰ বচনৰ অভিন্নত্ব কোঁতলাও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। ডাক আৰু খনাৰ বচন বঙলা “ছড়া” জাতীয় আৰু অসমীয়া যোজনা ফকৰাৰ শাৰীৰ যে সন্দেহ নাই এই কাৰণেই অসমীয়া পটন্তৰ-মালাৰ দুই এটি সংগ্ৰহত ডাকৰ বচনবোৰো খেলি-মেলিকৈ সন্মাইছে। কিন্তু ডাকৰ বচনৰ স্বতন্ত্ৰতা তাৰ এই কাৰ-তেৰ প্ৰকাশৰ ভিতৰত সোমাই আছে তাক “আন্ধাৰতো খুজি পান্ত লুকান নহায়।” সচা কথা ‘দহৰ জ্ঞান, একৰ বাণী’ ‘যুগ যুগান্তৰৰ সপ্তিত জ্ঞান-বস্তু’ জীৱনৰ জুলা সমালোচনা’ ‘মিতব্যয়ী কথাৰ সাৰ গৰ্ভ চম্ তীৰ্থ বাক্য’ আদি পটন্তৰ-মালা আৰু ডাকৰ বচনৰ উমৈহতীয়া গুণ কিন্তু এনে হোৱা সত্ত্বেও ডাকৰ বচনৰ বৈশিষ্ট্য তাৰ নিজা। সূক্ষ্ম বিচাৰ-বিবেচনাৰে ইয়াৰ উদ্ধৃতিখিনিলৈ মন কৰিলেই এই সত্য সহজে ধৰা পৰিব।

ডাকৰ বচনৰ শব্দ সংক্ষিপ্ততা অনেক সময়ত যেনেকৈ অতি সৌন্দৰ্য্যবাজক হৈছে, বহুত ঠাইত ই সেইদৰে গুপ্তাৱস্থাৰ সোমাই পৰিছে। “শীত সৰিয়হ মীত মাহ” বোলোঁতে যথাক্ৰমে একাদশীৰ পৰা চতুৰ্দশী-আউশীলৈকে আৰু পঞ্চমী পৰা দশমীলৈকে তিনিঘোৰ বৃজোৱা, “কলাপালি বুৰা তিনিঘাৰ কাটি” বোলোঁতে তিনি থোকা কল কটাৰ পাছত পদলি লৰাই বোৱা কথা আদি তাৰ চড়লত উজ্জ্বল।

“ডাকৰ বচন বেদৰ বাণী।” ঐব্দত অসমীয়া নিৰাকৰ জন-গণৰ বাবে ডাকৰ বচন সচাকৈয়ে অলিখিত বেদ, আৰু ডাক তেওঁলোকৰ অখ্যাত ৰাস। বেদ তেওঁলোকে নামানিব-সাজানিব পাৰে, কিন্তু ডাকৰ বচন তেওঁলোকৰ হাড়-হিৰেজুৰে মিলি আছে, সেইবোৰ তেওঁলোকৰ নিজ ৰিবেক-বাণী স্বৰূপ।

ভেঙিলোকৰ দিনেকীয়া জীৱনত বেদৰ বাণীৰ কোঁড়িয়াৰা স্থলন হয় পাৰে, কিন্তু ডাকৰ বচনৰ সত্যৰ কোঁড়িয়াও স্থলন নহয়। তদুপৰি অসমীয়া চহা সমাজৰ বাবে এই বচন-সাহিত্য জানিবৰ পূৰ্বৰ বিশ্বসমাজৰ সংস্কৃত সূত্ৰ-সাহিত্য : একেদৰে চম্ভু সাৰগৰ্ভ, আওৰাবৰ আৰু আৰ্দ্ৰ কৰিবৰ বাবে অত্যন্ত উপাদেয়। এনেবোৰ গদ্যত অৱশ্যে অসমীয়া পটন্তৰ-জালাৰ লগত ইয়াৰ মিল যথেষ্ট। এই দুই বিধ সাহিত্যই হৃদ্যবদ্ধ কিন্তু হৃদয়ৰ বান্ধ-হাটত ভেঁনেকৈ এইবোৰ সোমোৱা নাই। ইয়াৰ বহুত দিনৰ পাছত আৰু অতি সম্ভৱ এই উক্তৰ সৰ্বস্বত্বৰ বন্ধাকে বেহা লগাই অসমীয়া পদ, দুলাড়ি ছবি কুসুম-জালা আদিৰ ৰূপ দিয়া হৈছে। মিলিতান্ত হোৱাতকৈও ধৰ্মনি সমাজৰা কথাটো হৃদয়ৰ প্ৰথম আৰু প্ৰধান গদ্য পটন্তৰত 'বঙ'হ মঙ'হ খায়। বঙ'হ নহলে মঙ'হ পেলাই যায়।" "যেতেকেতে নাটিছে। তেতেকেতে ফাটিছে ॥" "কিনো ঠৈ হুতাৰ্হ-তাৰ্হ। জোপ সানিবলৈ তং নাপায় ॥" ডাকৰ বচনত "সাতত পাতল পাঁচত ঘন। ছয়ত তামোল নদন-বদন ॥" "সীয়ে পিয়ে লিয়ে। এই তিনি ওপৰতে জীয়ে ॥" "জাপি লাঠি টনা। ইয়াক এৰিলে দিনতে কথা ॥" "বৰাত কাতি। কুকুৰত মাটি ॥ গজত উঠি। সাপত লাঠি ॥ মহত পৰ। বাৰত ধৰ ॥" অসমীয়া পূৰ্বৰি হৃদয়ৰ ক্ৰমবিকাশত, সভ্যতাৰ ক্ৰমবিকাশত বোণোৱা দৰেই এই ডাকৰ বচনে কি বৰঙনি বোণাইছিল সি এতিয়াও অধ্যয়ন আৰু গৱেষণাৰ বিষয়।

মুঠতে, ডাক-পদ্যৰ এতিহাসিকতাৰ কথা এৰিও অকল ডাকৰ বচনবোৰৰে নিজা এটা বৃক্ৰী আছে আৰু ডাকৰ বিজ্ঞানসন্মত জীৱনীতকৈ এই বৃক্ৰীৰ সম্বল বিচৰাহে অধিক আৱশ্যকীয়। ডাকৰ বচন আৰু পটন্তৰ-জালাৰ বৃক্ৰীয়েই স্বৰূপতে আদি অসমীয়া সংস্কৃতি আৰু সভ্যতাৰ বৃক্ৰীৰ স্ৰেষ্ঠ উপাদান বোণাৰ তাৰ বাবে প্ৰথমতে বিজ্ঞান-সন্মতভাৱে সম্পাদিত ডাকৰ বচন এৰনি অতি আৱশ্যকীয় কাম।

(৭) চৰ্ম্মৰ্চৰ্চাবিশিষ্ট—বৌদ্ধ গদ্য

বৈবৰ্ণিক সাহিত্যৰ চহা গীত-কাব্য-সাধু আদিৰ পৰা ধৰ্ম্ম ৰ্চৰ্চ সাহিত্যৰ তাত্ত্বিক প্ৰভাৱৰ আই-নাম আৰু তন্ত্ৰ-ব্ৰহ্মবোৰ আৰু বৌদ্ধ প্ৰভাৱৰ ডাকৰ বচনলৈকে কতো লিখিত অসমীয়া সাহিত্যৰ সম্পূৰ্ণ বিশ্বাসযোগ্য পূৰ্বৰি চানেকি পাবলৈ নাই, কেৱল সেই কালৰ সাহিত্য যদি অনুমান কৰিব পাৰা কিয়নো বৰ্দ্ধমান সিন্ধুৰ অৱস্থায় নি অহা হৈছে। কিন্তু এই আদি-

যুগত লিখিত ব্দলি এতিয়া সঠিকভাৱে কব পৰা সম্পূৰ্ণৰূপে অসমীয়া সাহিত্য ব্দলিৰ নোহোৱিলেও অসমীয়া ভাষাৰ সেই কালৰ শাস্ত্ৰাৱলী আৰু ব্যাকৰণ আদিৰ আভাস দিয়া সঠিক কিছুমান চানেকি পোৱা হয় বৌদ্ধ দোহা কিছুমানত। ১৯০০ খৃষ্টাব্দত নেপাল দৰবাৰৰ গ্ৰন্থশালাত ৰক্ষিত চৰ্যাচৰ্যা বিনিচয় নামৰ এখন মূল পুথি আৰু তাৰ তিব্বতীয় সংস্কৃত অনুবাদ সংগ্ৰহ কৰি আনি মহামহোপাধ্যায় হৰপ্ৰসাদ শাস্ত্ৰীয়ে 'এক হাজাৰ বছৰৰ আগৰ বঙলা ভাষা'ৰ নমুনা ব্দলি প্ৰকাশ কৰিছিল আৰু তেতিয়াৰ পৰাই মৈথিলী উড়িয়া আৰু অসমীয়ায়ো সেই ভাষা নিজৰ ব্দলি দাবী কৰিছে। সদুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ে কবৰ দৰে এই উমৈহতীয়া দাবীৰ মৰ্ম এয়ে হয় মূলত এই আটাইকেইটা ভাষাই একে।

চৰ্যাচৰ্য্যাবিনিচয় (চৰ্য্য= আচৰণীয় + অচৰ্য্য = অনাচৰণীয় + বিনিচয়, = নিৰূপণ বা নিৰ্দ্ধাৰণ) স্বৰূপতে বৌদ্ধ ধৰ্মৰ বিধি নিষেধৰ শাস্ত্ৰ। ইয়াৰ ভাষা প্ৰকৃততে বঙলা মৈথিলী উড়িয়া বা অসমীয়া একো নহয়, কিন্তু এই আটাই কেইটা ভাষাৰ মূল অপভ্ৰংশ ভাষা। এংলো-ছেল্লন সাহিত্যৰ লগত ইংৰাজীৰ যি সম্বন্ধ আধুনিক উত্তৰ পূব ভাৰতীয় এই ভাষাবোৰৰ সৈতেও বৌদ্ধ দোহাৰ সেই সম্বন্ধ। এই বৌদ্ধ দোহাবোৰৰ ভাষাক "সন্ধ্যা" বোলা হয় হৰপ্ৰসাদ শাস্ত্ৰীয়ে ইয়াক সেইদৰেই মূনিচুনি অৰ্থাৎ আন্ধাৰ-পোহৰ মিহলি বা প্ৰকাশ-অপ্ৰকাশৰ মাজৰ কথা ব্দলিছিল। কিন্তু স্বৰূপতে সন্ধ্যা [সম+ধৈ (ধ্যান-কৰা) + অ + (শ্ৰী) আপ] শব্দই সঙ্কেত দিয়ে বিশেষ ধ্যান-ধাৰণাৰেহে এই দোহাবোৰৰ প্ৰচ্ছন্ন অৰ্থ উলিয়াব পৰা হয় আৰু দোহাবিলাক নিজে ইয়াৰ প্ৰমাণ।

এই পুথিৰ আটাই কুৰি দোহাৰ ভিতৰৰ ঠয়োবিংশটি আধৰুৱা চতুৰ্বিংশ, পঞ্চবিংশ আৰু অষ্টচৰ্য্যাবিংশটি লুপ্ত এইখিনি মূঠতে একুৰি তিনিজন সিদ্ধাচাৰ্য্যৰ পদ, জাতীয় "ছন্দোবদ্ধ নাতিদীৰ্ঘ" ৰচনা। এই ছন্দও সংস্কৃতৰ জাতি' শ্ৰেণীৰ নহয় আখৰৰ (ছীলোবোল) লেখেৰে থিৰ কৰা বস্তু শ্ৰেণীৰ আৰু মিত্ৰাক্ষৰ ৰীতিৰ বেনে "মন তব্দৰৰ পাণ্ড ইন্দ্র তসু সাহা। আসা বহল পাত ফল বাহা ॥" পটন্তৰ আৰু ডাকৰ ৰচনৰ মৌখিক গঢ়ৰ দৰে লিখিত ৰূপত দুই চৰণৰ অন্ত্যবৰ্ণৰ মিলেৰে এই মিত্ৰাক্ষৰী পদতে পুৰণি অসমীয়া পদ বা পল্লাব আৰু দুৰ্জাড়ি বা দ্বিপদীৰ উৎপত্তি বাজিছে হোৱা আচাৰিত নহব পাৰে। তদুপৰি প্ৰত্যেকটো দোহাত বিশিষ্ট ৰাগ বন্ধা থকা কথাই পশ্চৎ-

ষোড়শ শতিকাৰ অসমীয়া বৰগীত আৰু সেই কালৰ মৈথিলী ব্ৰজবুলি গীতলৈ মনত পেলায়। মূঠতে অকল বাহিৰৰ ৰূপতো এই বৌদ্ধ দোহাবোৰ অসমীয়া কবিতাৰ বাবে অতি আদৰ্শনীয়।

ভাবৰ ভালৰ পৰাও এই গীতবোৰ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। পৰবৰ্তী অসমীয়া বৰগীতৰ দৰেই ইয়াৰ প্ৰত্যেক খণ্ড-বচনাই বিবিধ দাৰ্শনিক তথা আৰু তত্ত্বপূৰ্ণ আলোচনা মহাযান, সহজযান আদি বৌদ্ধমতবোৰ যোগ আৰু তান্ত্ৰিক মতবাদ আদিৰে ভৰা। ‘সৰ্বং অনিত্যম্ সৰ্বং অনাশ্ৰম্, নিৰ্বাণং শান্তম্’—এয়ে বৌদ্ধ ধৰ্মৰ মূলতত্ত্ব আৰু ইয়াতেই শূন্যবাদৰ উৎপত্তি। বাসনাৰ নিবৃত্তি বা অহং ভাবৰ বিলোপ-সাধনেই নিৰ্বাণ এই নিৰ্বাণ বা মোক্ষ লাভেই দৃখ নিৰোধৰ প্ৰকৃষ্ট উপায়। সহজযানৰ অষ্টতৰ্বাদেই সৰ্বহাৰ্থিন দোহাৰ প্ৰতিপাদ্য বিষয়, আৰু ই গুৰুত্বপূৰ্ণ বিদ্যাৰ ওপৰতেই প্ৰায়ে হেচা দিছে, যোগ সাধনমূলক দোহাও তাকৰ নহয়।

বাহুল্য সাক্ষ্যত্যাগনে সেই চৌৰাশী সিদ্ধ আৰু তাৰ ভিতৰতে এই বৌদ্ধ কবিসকলৰ নাম জ্ঞাত, দেশ আৰু বজাৰ চিনাকি দিছে, কিন্তু সেইবোৰ একেবাৰে সম্পূৰ্ণ বা সঠিক বুলিব নোৱাৰি। উদাহৰণৰূপে তেওঁ লিখিছে ‘চৌৰাশী সিদ্ধমে প্ৰথম পদ্বয় সবহ হি হয়। পূৰ্বদিশমে ৰাজ্ঞী নগৰমে ব্ৰাহ্মণ বংশমে ইনকা জন্ম হুৱা থা। নালন্দামে কেতনা বৰ্ণতঃ বাস কিয়া সৰৱপাদ ইনকা প্ৰধান শিষ্য থা। কৈ তান্ত্ৰিক নাগাজুৰ্ন ভি ইনকা শিষ্য থা।

তাজুৰ গ্ৰন্থমে ইনকা বহিৰ গ্ৰন্থকা অনুবাদ মিলতা হয়। সব বজ্জয়ান।” তিব্বতীয় জাৰ্মান আৰু অন্যান্য গ্ৰন্থত গইনা লৈয়েই বাহুল্য সাক্ষ্যত্যাগনে এই কথা লিখিছে সচা কিন্তু এই ‘পূৰ্বদিশমে ৰাজ্ঞী নগৰ’ ক’ত তাৰ নিৰ্ণয় দিয়া নাই। গুৱাহাটীৰ ৰোল মাইল দখিণে থকা ৰাজ্ঞী বা ৰাশী নামৰ পূৰ্বাণ ঠায়েই সবহ বজ্জৰ জন্মস্থান বুলি বহুতৰ বিশ্বাস আৰু তেতিয়া হলে কামৰূপেই সেই “পূৰ্ব দিশ” বা “প্ৰাচ্য-দেশ” নিশ্চয়।

সবহ বজ্জৰ কাল সম্পৰ্কে বাহুল্য সাক্ষ্যত্যাগনে লিখিছে “ইন্ সিদ্ধকি কৰিতাকি ভাষা আঠামি সে বাৰহামি শতাব্দীকি ভাষা হয়।” কিন্তু সুনীতি-কুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ৰ মতে এই বৌদ্ধ দোহাবোৰৰ ভাষা ১৫০—১২০০ খৃষ্টাব্দৰ মাজৰ। কিন্তু এই বিষয়ৰ শেষ নিৰ্ণয় হব এই বৌদ্ধ কবিসকলৰ দিনৰ বজাৰ কালৰ পৰা আৰু জয়কান্ত মিশ্ৰৰ মতে সেই সময়ৰ বজা ধৰ্মপাল (৭১৬—৮৬৬ খৃঃ, কিন্তু কিছুমানৰ মতে অঃ ৬০০ খৃঃ), দেৱপাল (৮০১—৪৯ খৃঃ)

আব্দু মহীপাল (১৭৪—১০২৬ খৃঃ) আদিৰ বাজত এওঁলোক জীৱিত আছিল। তেনেহলে অলপ মৃদুকলিকৈ ধৰিলে সপ্তমৰ পৰা ষাটশ শতিকাৰ ভিতৰত এই দোহাবোৰ ৰচিত হৈছিল বুলিব পাৰি। সবহৰ ৰচিত মৃঠ চাৰিটি গীতৰ এটি :—

২২। বাগ ওঞ্জৰী - সবহাদানাম

অপনে ৰচি ৰচি ভৱ নিৰ্বাণ। মিছে লোঅ বন্ধাব এ অপণা ॥
অজ্ঞে গ জানহু অচিন্ত জেই। জাম মৰণ ভৱ কইসণ হোই ॥
জইসো জাম মৰণ বি তইসো। জীৱন্তে মইলে নাহি বিশেষো ॥
জা এখু জাম মৰণে বিসংকা। সো কৰউ বস-বসানেৰে কণ্ঠা ॥
জে সচৰাচৰ তিঅস ভমন্তি। তে অজৰামৰ কিমপি ন হোন্তি ॥
জামে কাম কি কামে জাম। সবহ ভগতি অচিন্ত সো ধাম ॥

অসমীয়া অক্ষবান্দবাদ

আপুনি ৰচি ৰচি ভৱ নিৰ্বাণক। মিছাতেই লোকে বান্ধিব আপোনক ॥
আমি নজানোহোঁ অচিন্ত্য ষোগীয়ে। জন্ম মৰণ-ভৱ কেনেনো হোৱে ॥
হাদশ জনম (হেৰা) মৰণো তাদশ। জীৱন্তে (বা) মৰিলে (বা) নাই বিশেষ ॥
হাৰ অত জন্ম মৰণৰ বিশংকা। সি কৰক বস বসায়গাকংকা ॥
বি সচৰাচৰ (হায়) ত্ৰিশ শ্ৰময়। তেৱোঁ অজৰ অমৰ একোৱে নোহয় ॥
জন্মত কৰ্ম কি কৰ্মত জন্ম। সবহে ভগয় অচিন্ত্য সি ধৰ্ম ॥

ইয়াৰ মূল তত্ত্ব, ভৱ আব্দ নিৰ্বাণৰ ষৈত জ্ঞান দ্ৰান্তিমূলক কিয়নো ভৱৰ স্বৰূপ জ্ঞান জন্মিলেই চিন্তা নিৰ্বাণত আৰোপিত হয়। তত্ত্ব বিচাৰত ভৱৰ কোনো আন্তত্ব নাই ই বজ্জুত সৰ্প দেখাৰ দৰে অবিদ্যা বিমোহিত চিন্তাৰ অলীক অনুভূতি মাত্ৰ অথচ এই দৃশ্য জ্ঞানৰ বাবেই আমি ভৱৰ বন্ধুৱা। ভৱৰ যদি আন্তত্বই নাই তাৰ ধ্বংস হ'ব কৰ পৰা? এতেকে জন্ম মৃত্যুৰ কথাও বিদ্ৰম মাত্ৰ। যাগ-যজ্ঞ বা তপ-মন্ত্ৰ কৰি স্বৰ্গলৈ গলেও জানো অজৰ-অমৰ হ'ব পাৰি? ভোগৰ শেষত সংসাৰলৈ আমি পুনৰ জন্ম-মৃত্যুৰ বাটত অহা-যোৱা কৰিবই লাগিব। এতেকে জন্মৰ পৰা কৰ্ম নে কৰ্মৰ পৰা জন্ম, এনেবোৰ শুকৰ্ণ বিড়ম্বনা কিয়নো “ন জন্মতে ন ম্ৰিয়তে কিস্তিগত জগত্তয়ে। ন চ ভাৰ্য্যিকা-বালাং সস্তা কচ ন বিদ্যতে ॥” (যোগবাসিন্ঠ)।

হৰপ্ৰসাদ শাস্ত্ৰীৰ মতে প্ৰথম আব্দ উনিবিংশ দোহাৰ বৌদ্ধ কবি লুইসাদেই

চৌবাশী মহাসিদ্ধৰ ভিতৰত প্ৰথম আৰু তেওঁ শতাব্দী দশমৰ শেষ বা একাদশৰ আগভাগৰ লোক। অন্যতম বৌদ্ধ কবি সিদ্ধ দাৰিকপাদে লুইক তেওঁৰ গুৰু বুলিছে। লুইপাদৰ আন নাম মংসোল্প বা মংস্যাপ্লাদ। (অধ্যায়ন ৫৩ ৫৬ পিঃ)

২৯। বাগ পটমঞ্জৰী - লুইপাদনাম্

ভাব না হোই অভাৱ ন জাই। অইস সংবোধে কো পতিয়াই ॥
লুই ভগই বট দুলকখ বিগানা। তিঅ ধাএ বিলসই উহ লাগেনা ॥
জাহেৰ বাগ চিহ্ন বৰ গ জানী। সো কইসে আগম বেএ বথানী ॥
কাহেৰ কিস ভাণ মই দিব পিৰিচছা। উদক চান্দ জিম্ম সাচ বি মিচছা ॥
লুই ভগই মই ভাইব [ভাবই] কিস। জা লই অচ ছম তাহেৰ উহ গ দিস ॥

অসমীয়া অকবানুবাদ

ভাব (ও) নহয় অভাৱ (বোলাও) নযায়। এনে সংবোধত কোনে পতিয়ায় ॥
লুই ভগে বট (ৰূপ) দুলকখ বিজ্ঞান। তিনি ধাতু কিলসিছে উহ লগা টান ॥
যাৰ বৰ্ণ চিন ৰূপ (একোকে) নজানি। সিটো কেনেকৈ আগম বেদে বথানি ॥
কাক কিবা ভাণ মই দিম জিজ্ঞাসা। উদকত চান্দ যেন সচা বা মিছা ॥
লুই ভগয় মই ভাবোঁ (যাবু) কিটো। যি লই আছোঁ তাৰ উহ নেদেখোঁ ॥

মূল তত্ত্ব। ভাব বা জগৎ অসং এতেকে তাৰ অভাৱ বা ধ্বংস হয় বুলি পতিয়াব নাপায়। কায়-বাক্য-চিত ৰূপ ত্ৰিধাতুৰ সহায়ত ইন্দ্ৰিয়াতীত সহজা নন্দৰ প্ৰকৃত অনুভূতি জন্মিব নোৱাৰে। যি নিৰ্বাণ বৰ্ণ-চিহ্ন-ৰূপ হীন তাক নো আগম বেদে বথানিব কেনেকৈ? পানীত প্ৰতিবিম্বত চন্দ্ৰ যেনেকৈ সচাও নহয় মিছাও নহয় তদুপ। “অবিম্বিতস্য চন্দ্ৰস্য চলনে কণ্ঠকৰ্ণতে। ন সত্যো নানতে যদ্বৎ তদ্বৎ কালস্য সন্টিঃ।” (যোগবাসিন্ঠ)।

কাহ্নপাদৰ তত্ত্বমূলক আন এটি গীত তাত লুইৰ “তব্দ”ৰ উপমাৰে ব্যৱহাৰ কৰিছে “মন তব্দ” ইত্যাদি। তদুপৰি তেওঁৰ ৰূপাত্মক দোহা অকবানুবাদ।

১০। বাগ দেশাখ কাহ্নপাদনাম্

নগৰ' বাহিৰে হেৰ' জুহুদনী, তোৰ ঘৰ।
হুই হুই বাৰ পান্দ্যাত্মানী বহুদে নৰ ॥
হেৰ জুহুদনী, তোৰ সন্ম মই কৰিব সৰ।
নিৰ্বাখ কান্দ কাপালীক যোগী উজৰ ॥

এক সি পদম্ব চৌষষ্ঠী পাপৰি।
 তাত চাঁড়ি নাচ অ' ডুমুনী বাপুৰী ॥
 হেৰ ডুমুনী তোক পদম্ব সদ ভাৰে।
 আহ য়াৰ তই ডুমুনী কাৰনো নাৰে ॥
 অবিদ্যা তন্ত্ৰী বিষয়ৰ চাঙী ডুমুনী বিক্লিয়ণা।
 তোৰ হস্তে মই ভৱ-ৰূপ ছাড়িলোঁ নটৰ পেড়া ॥
 তোৰ তুল্য অ ডুমুনী, মইও কপালী।
 তোৰ হস্তে এই গ্ৰহণিলোঁ হাড়ৰ মালী ॥
 কাল্য সৰোবৰ ভাঙি অ' ডুমুনী খাৰ মোলান।
 মাৰিম ডুমুনী তোক তোৰ লক্ষ পৰাণ ॥

মূল তত্ত্ব : মহাসুখ স্বৰূপিণী পৰিণত্ৰী অৱধূতী নৈৰাখা বা নিৰ্বাণ
 ইন্দ্ৰিয় গ্ৰাহ্য নহয় বাবে অস্পৃশ্য ডুমুনীৰ তুল্য আৰু ৰূপ আদি বিষয়ৰ
 অতীত বুলি সি নগৰৰ বাহিৰীয়াৰ দৰে। বামুণৰ দৰে অন-সহজযানী
 যোগীয়ে নৈৰাখাৰূপী ডুমুনীক ছুই ছুই যায় পিছে পাব নোৱাৰে। “পশ্চেকং
 নিৰ্মাণক্ৰমং চতুৰ্থী দলয়ত্তম।” সৃষ্টি বহস্য নিহিত এই নিৰ্মাণচক্ৰৰ ওপৰত
 উঠি নৈৰাখাৰূপী ডুমুনী নাচে আৰু নিৰ্মাণ নাগুঠ সহজযানী যোগীয়ে তাক
 লাভ কৰে। কপালীকৰূপী যোগীয়ে কুণ্ডল আৰু হাড়ৰ মালা পিন্ধিছে
 অপৰিণত্ৰী অৱধূতীৰূপী ডুমুনীয়ে কাল্য-ৰূপ সৰোবৰ ভাঙি বোধিচিন্ত-ৰূপ
 মৃগাল খাইছে এই অবিদ্যাৰূপিণীক হত্যা কৰা উচিত।

১৯। বাগ ভৈৰৱী - কৃষ্ণ (বজ্জ) পাদনাম

ভৱ নিৰ্বাণে পড়হ মাদলা। মন পৱন বোণ কৰ-ডকশালা ॥
 জয় জয় দন্দদাঁহি সাদ উছালআ। কাহ ডোম্বী বিবাহে চলিআ ॥
 ডোম্বী বিবাহিআ অহাৰিউ জায়। জউতুকে কিঅ আগুতু ধায় ॥
 অহাৰিগলি সুবঅ পসজে জায়। জোইনি জালে বজ্জি পাহাজ ॥
 ডোম্বী এব সঙ্গে জোই বন্তো। খণহ ন ছাড়এ সহজ উল্লন্তো ॥

অসমীয়া অক্ষৰানুবাদ

ভৱ-নিৰ্বাণত (বাজে) পটহ মাদল। মন পৱন দুই কৰ-ডক শাল ॥
 জয় জয় দন্দদাঁহি শব্দ উছলি। কান্দ (বায়) ডুমুনীক বিবাহলৈ চলি ॥

ভূমুনী বিবাহ কৰি বিনাশিম জন্ম। যৌতুকত লভিম অনন্তৰ ধৰ্ম ॥

অহনিশি সূৰত প্ৰসন্নত বাব। যোগিনীৰ জ্যোতি জালে বজনী পোহাব ॥

ভূমুনীৰ সঙ্গি যি যি বত। খন্তেক নছাড়ে তাক সহজ উন্মত্ত ॥

মৰ্মার্থ : ভৱ নিৰ্বাণ পটহ-মাদল (বাদ্য) আৰু মন-চিত দই ধৰ্ম কৰ-ডকৰ আলয়-স্বৰূপ আকাশত অনাহত দুন্দুভিৰ ধ্বনি কিয়নো কৃষ্ণাচাৰ্য্যই অপৰি শূদ্ধা অৱধূতিকাৰ বিয়া কৰাব (অৰ্থাৎ ভৱ নিৰ্বাণ আৰু মন চিত ধ্বংস কৰি অবিদ্যা নাশিব) আৰু অনন্তৰ ধাম (বা নিৰ্বাণ) যৌতুক ৰূপে লাভ কৰি পুনৰ্জন্মৰ হাত সাৰিব। তেতিয়াহে তেওঁ পৰিণত্ৱা অৱধূতিকাৰ (নৈৰাশ্বা ৰূপিণীৰ) সহায়ত মহাসুখে কাল কটাব। বীণাপাদৰ এনে এটি ৰূপকাব্যক দোহা—“সুজ লাউ সসি লাগেলি তান্তী।”

“ললনা প্ৰজ্ঞা স্বভাৱেন বসনোপাসংস্থিতা।

অৱধূতী মধ্যদেশে তু গ্ৰাহ্যাহকৰ্জিতা ॥”

সাহিত্যৰ ফালৰ পৰা ইয়াৰ অতি সৰহখিনি গীতেই অতীব সৌন্দৰ্য্যবাজক আৰু ধৰ্মতত্ত্ব বা দাৰ্শনিক তথ্যৰ ফালৰ পৰাও বহুমূলীয়া। ভাষা তত্ত্বৰ ফালৰ পৰা অসমীয়া আদি পূব ভাৰতীয় ভাষাৰ আদিম অৱস্থাৰ নিদৰ্শন ৰূপে ইয়াৰ মূল্য ততোধিক।

বিশেষ মন কৰিব লগা কথা অসমীয়া কোনো পণ্ডিতে আজিলৈকে এই গীতবোৰৰ কোনো মূল পুথি চকুৰে দেখিবলৈ পোৱা নাই বঙালী আৰু মৈথিলী আদি ভাষাৰ পণ্ডিতসকলৰ চকুৰেহে এই পাঠবোৰ চাবলৈ পোৱা হৈছে। গতিকে অসমীয়াৰ ফালৰ পৰা এই পাঠবোৰৰ লব চৰ কৰিবৰ আশংকা যে দূৰৰ কথাই অসমীয়া নজনা লিপিকাৰে ইয়াৰ অনেক অসমীয়া ৰূপ আনফালে পোনাই বিকৃত কৰাও অসম্ভৱ নহয় কিয়নো বঙালী পণ্ডিতসকলে মৈথিলী লিপিকাৰক আৰু মৈথিলী পণ্ডিতসকলে বঙালী সম্পাদকক মূল পাঠ বিকৃত কৰা বুলি পৰস্পৰ অভিযোগ কৰিবই লাগিছে।

আন এটি লাগতিয়াল কথা, এই বৌদ্ধ কবিসকলৰ ভিতৰত বিচাৰ কৰিলে অসমীয়া কবি কেইবাজনো ওলাব পাৰে বুলি সৰহপাদৰ প্ৰসঙ্গত উল্লেখ্য হৈছে। “সাব কৰা হবি নামৰ মালা। কদলিছে কমল ফুল গুহুৰে ভৰা ॥” এই ঘোষাৰ প্ৰসঙ্গত দেহ-বিচাৰৰ গীতৰ সম্পৰ্কত উল্লেখ কৰা বৌদ্ধ সিদ্ধাচাৰ্য্য শ্ৰীনাথৰ কবিতা কেফাকি এককিংশ দোহাৰ সংস্কৃত টীকাৰ লগত দিয়া আছে। অন্ততঃ শ্ৰীনাথ কামৰূপৰ লোক বুলি তিব্বতীয় গ্ৰন্থৰ ওপৰত

নিষ্ঠাৰ কবি তাবানাথ আৰু টুকী আদিয়ে স্বীকাৰ কৰিছে। হৰপ্ৰসাদ শাস্ত্ৰীয়ে চৌৰাণী সিদ্ধাচাৰ্য্যৰ প্ৰথম বোলা প্ৰথম আৰু ঊনবিংশত ধৰ্ম-তত্ত্বমূলক দোহাৰ প্ৰসিদ্ধ কবি লুই পাদৰ নামটোও লোহিত্যপাদৰ চমুকণ বুলি কোনোৱে ভাবে। এই বৌদ্ধ কবিসকলৰ কোনো কবিতা যে অসমত নাই, পৰবৰ্তী বৈষ্ণৱ ধৰ্মত অসমীয়া সমাজৰ সম্পূৰ্ণ শোধনেই তাৰ কাৰণ বুলিব লাগিব। অসমত পাল ৰাজত্ব একাদশ শতিকাৰ আৰম্ভৰ পৰা দ্বাদশৰ মাজলৈকে থাকে এওঁলোকৰ কেইবাজনো পাল ৰজা কোনো বৌদ্ধ সিদ্ধৰ লগত সংশ্লিষ্ট আছিল বুলি বুজিব পাৰি। ইয়াৰ তেৰটি দোহাৰ কবি কাহ্নপাদ বা কৃষ্ণাচাৰ্য্য সপ্তদশ সিদ্ধ এওঁ ষষ্ঠবিংশত দোহাত নিজক হাড়িপা বা জলক্কাৰিপাদৰ শিষ্য বুলি চিনাকি দিছে। এই হাড়িপাৰে আন এজন শিষ্য গোপীচন্দ্ৰ পূৰ্ণিমা কামৰূপৰ গোপীচন্দ্ৰৰ গান মাণিকচন্দ্ৰৰ গান বা ময়নামতীৰ গানৰ প্ৰসিদ্ধ নায়ক। তদুপৰি গোপীচন্দ্ৰ পূৰ্ণিমা কামৰূপ কয়তাৰ ৰজা দুৰ্লভচন্দ্ৰ আৰু ধৰ্মপালৰ লগত অস্ততঃ জনপ্ৰদীতমতে জড়িত যেনেকৈয়ে হওক শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ কাললৈকে কামৰূপ যেনে নানা বৌদ্ধ সম্প্ৰদায়ৰ তপত থোলা আছিল বৈষ্ণৱ-চৰিত কেবাখনেও তাৰ সাক্ষ্য দিয়ে।

আদি মধ্যযুগৰ এই বিচাৰ আমি নিজে সাম্প্ৰতিক বিবেচনা কৰিছোঁ যি হেতুকে এই কালছোৱাৰ আৰু তথ্য বিচাৰিলে ওলাব পাৰে বুলি আমাৰ বিশ্বাস। চৰ্য্যচৰ্য্যবিনিন্দ্ৰৰ অসমীয়া সম্পাদন এটি অচিৰে আৱশ্যক তাৰ তন্ত্ৰৰ আৰু দেশজ লক্ষ্যমালা অসমীয়া কাব্যক বিভক্তি প্ৰত্যয় প্ৰভৃতিৰ উৎপত্তিৰ উপৰি তাৰ ছন্দ আৰু কবিতাৰ গঢ়, বৰগীতৰ ৰচনাৰ লগত তাৰ গঠন-শৈলীৰ অপূৰ্য্য সামঞ্জস্য তাৰ ৰূপক আৰু দার্শনিক তত্ত্বসমূহৰ বিশেষ আলোচনা হলে সি বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যত এটি নতুন প্ৰেৰণা সোমাব পাৰে। ইয়াৰ লগতে ডাকৰ বচনৰো এটি বৈজ্ঞানিক বিচাৰ-সম্পন্ন সম্পাদন লাগে তাত অকল অসমৰ উজনি-নামনিয়েই নহয়, বঙালী আৰু উড়ীয়া প্ৰভৃতিৰ ৰচনাবোৰৰ তুলনামূলক আলোচনা থকা উচিত। এইদৰেই মণিকৰিৰ-ফুলকোঁৱৰ গীতৰ সংস্কৰণতো তাত সোমোৱা বা তাৰ লগত মিল থকা দেশী-বিদেশী সাহিত্যিক উপাদান আদি ফাঁহিয়াই দেখুৱালে উপায়েৰ পুথি হয়। সম্বাতোকে অসমীয়া বিপ্লৱ জন-সাহিত্যৰ গীত-মাত সাধু পটন্তৰ আদিৰো বিশ্লেষণমূলক আৰু তুলনামূলক সম্পাদন এটি অত্যন্ত বাঞ্ছনীয়।

পুথি দুই

শেষ মধ্যযুগৰ অসমীয়া সাহিত্য

আগকথা • (ক) ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতি। পূৰ্বাবৰ্মা শাসনতন্ত্ৰ আৰু ব্ৰহ্মপালকে আদি কৰি নবকবংশীয় ৰজাসকলৰ তিনিটি পৰিয়ালৰ ভিতৰেদি লিপিমূলক প্ৰমাণৰ যোগেদি দ্বাদশ শতিকাৰ মাজভাগলৈকে এটি ধাৰাবাহিক ৰাজ মানা পোবা হল। ইয়াৰ উপৰি জয়পাল নামে পূৰ্বৰ্ণ কামৰূপৰ এজন ৰজাই তেওঁৰ ভূলাপূৰুষ দানত প্ৰহাস নামৰ পণ্ডিত এজনক নয় গুণ সোণৰ মোহৰ আৰু এক সহস্ৰ দোণ ধান উৎপন্ন হোৱা মাটি দান দিয়া বুলি লিপিমূলক লিপিত উল্লেখ কৰা আছে। লণ্ডনৰ ইণ্ডিয়া অফিছত সংৰক্ষিত ছান্দোগ্য পৰিশিষ্ট প্ৰকাশ নামৰ পাণ্ডুলিপিতো জয়পাল ৰজাৰ নাম পোৱা হয় পশ্মনাথ ভট্টাচাৰ্য্যৰ মতে এই দুই লিপিৰ কাল আৰু সেইদৰে জয়পালৰ ৰাজত্ব, দ্বাদশ শতিকাৰ মাজ ভাগত নিৰ্দিষ্ট কৰিব পাৰি। ইহাতে ষোড়শ শতিকাৰ শত্ৰু চৰিতৰ বচনিতা ৰামচৰণ ঠাকুৰে কৈছে, যেতিয়া ধৰ্মপাল ৰজাই “আপোনাৰ ৰাজ্য এৰি বিদেশক গৈলা” “দুৰ্ভাৱ নাৰা(য়)ণ তাৰ বেলেগীয়া ভাই। সিও কতোদিনে ৰাজ্য ভৈলা এক ঠাই ॥” তেনেহলে স্থানীয় শাসনমূলক আৰু চৰিতমূলক প্ৰমাণৰ পৰা ধৰ্মপালতে কামৰূপৰ পাল ৰাজত্ব শেষ বুলি ভবা হৈছিল যদিও বাহিৰৰ ঠিক তেনে প্ৰমাণৰ পৰা আমি আকৌ সেইদৰে ভাবিব নোৱৰা হওঁ এই উভয় সঙ্কটত একমাত্ৰ সমাধান ৰূপে দ্বাদশ শতিকাৰ শেষ ভাগত আগৰ ৰাজপৰিয়ালবোৰৰ মাজত পূৰ্বৰ্ণ কামৰূপ ৰাজ্য ভাগ ভাগ হয় বুলি ভাবিব পাৰি আৰু এই ধাৰণাও আকৌ লিপিমূলক আৰু চৰিতমূলক বিভিন্ন প্ৰমাণৰ পৰা সমৰ্থিত হয়। গুৱাহাটীৰ কানাই বৰলী শিলত কটা “শক ১১২৮ • শকে ভূবগব্দশ্মশ্বে মধুৰাস প্ৰয়োদশে। কামৰূপম সমাগত্য ভূবক্ষাঃ কয়লায়নঃ ॥” এই কাল ১২০৬ খৃঃব ২৭ মাৰ্চ মান হয় মূছলমান বুৰঞ্জীলেখকৰ টোকাৰো এই সত্য সমৰ্থন কৰিছে। ১১৯৭ খৃঃত মহম্মদ বখ্তিয়াৰ খিলজিয়ে বঙ্গৰ সেন বংশৰ শেষ ৰজা লক্ষ্মণক পৰাজয় কৰে, তেওঁৰ তিব্বত আক্ৰমণৰ কাহিনী টাবাকোৱা-ই-নাছাৰি আৰু কিৰাজ-উছ-

ছালাটিনত বৰ্ণোৱা আছে আব্দ তাৰ মতে বখতিয়াৰ খিলজিয়ে উস্তৰলৈ আহি কামৰূপ ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰিবৰ চেষ্টা কৰোঁতে তেওঁৰ ভালেমান সৈন্য হানি হৈ ঘাটি খাই ওলটে আব্দ বখতিয়াৰে নিজে প্ৰাণ লৈ কানে কানমাৰিয়েহে সাৰি যায়। এয়ে কামৰূপৰ প্ৰথম মোগল আক্ৰমণ। আকৌ টাবাকোৱাং ই-ন'ছিৰি মতে ১২২৭ খৃঃত বঙ্গৰ ৰাজ্যপাল ঘিয়াছদ্দিনে কামৰূপ আক্ৰমণৰ দ্বিতীয় অভিযান চলাই বাৰ্থ হয়। এই একে মূল মতেই ইখতিয়াৰদ্দিন ফজলক টুঙ্গিখানে ১২৫৭ খৃঃত কামৰূপ তৃতীয় বাৰ আক্ৰমণ কৰি স্বয়ং ছলটানকে আদি কৰি বহুত প্ৰাণ নাশেৰে ঘাটি খাই ওলটে। আকৌ আলম গিৰনামা মতে মহম্মদ শ্বাই ১৩৩৭ খৃঃত কামৰূপৰ পঞ্চম আক্ৰমণৰ বাবে এক লাখ সুসজ্জিত অশ্বাৰোহী পঠায় কিন্তু সিহঁতৰ ছাঁ এটিও এই দেশৰ পৰা ঘূৰি যাবলৈ নাপালে। এই পৰাজয়ৰ পোতক তুলিবলৈ মহম্মদ শ্বাই পুনৰ বিপুলতৰ এদল সৈন্য পঠায়, কিন্তু সেই সৈন্যদলে বঙ্গ দেশৰ পৰা ইফালে উজাবলৈ সাহ নকৰাত এই ষষ্ঠ আক্ৰমণ টোপাতে মৰহে। “যৱনাং জিহ্বা অশ্ৰুমিদম” প্ৰাপ্তম” বুলি খোদিত অসমৰ হাৰিয়ে-বনিনিয়ে সিচৰিত হৈ পৰি থকা অনেক হিলৈ-বৰটোপে নেৰা-নেপেৰা মূছলমানৰ আক্ৰমণৰ ওপৰত ভয় লাভৰ অলেখ প্ৰমাণ দিয়ে। পূৰ্বণি এই বিপুল কামৰূপ ৰাজ্যৰ পছিমৰ ফালৰ পৰা ওপৰা উপৰিকৈ হোৱা মূছলমান আক্ৰমণবোৰেৰে প্ৰায় একে লগে এই ৰাজ্যৰ পূব ফালৰ পৰা ১২২৮ খৃঃত শ্যান জাতিৰ থাই ফৈদৰ আগ্যাম বা অহোমাবিলাকে চুকাফাৰ নেতৃত্বত উজনি ব্ৰজাৰ উস্তৰ পূব পৰ্বত মালাৰ মোলুং বা তেনে কোনো ঠাইৰ পৰা আহি এই দেশ আক্ৰমণ কৰে আব্দ ক্ৰমে ক্ৰমে ইয়াৰ পূৰ্ববৰ্তী মতক-মৰাণ, বৰাহী-কছাৰী চুটিয়া-বাৰভূঞা আদি শাসকসকলক হলে-হলে জিনি এই দেশ অধিকাৰ কৰে।

(খ) লিঙ্গলিপিত লিখা। অসমৰ মিকিৰৰ পৰ্বতত পোৱা বৰগঙ্গা লিঙ্গলিপিয়েই অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম সম্পৰ্কে এতিয়ালৈকে ওলাৱা আটাইবোৰ লিপিতকৈ পূৰ্বণি। এই লিঙ্গলিপিত ষষ্ঠ শতিকাৰ আগভাগৰ কামৰূপৰ ৰজা মহাভূত কৰ্মাক তেওঁক মন্ত্ৰী আৰ্যগুণে “পৰম ভাগৱত” বুলি উল্লেখ কৰিছে কিন্তু ৪০০-৪৫০ খৃঃত ভাৰতবৰ্ষত ৰাজত্ব কৰা চন্দ্ৰগুপ্ত কুমাৰ-গুপ্ত আব্দ শকদেৱ আদি গুপ্ত ৰজাসকলৰ মোহৰ্বোঁতা তেওঁলোকৰ এই একে “পৰম ভাগৱত” উপাধি পোৱা হয়। সপ্তম শতিকাৰ আগছোৱাৰ পৰা ষাৰ্শৰ

আগছোৱালৈকে কামৰূপৰ নৰকবংশী বজাসকলৰ তামৰ ফলিবোৰৰ শেষখনত বাজে আটাইকেখনেই শিৱৰ বন্দনাৰে আৰম্ভ হলেও “ধাতীমুদিক্ৰিস্কা বন্দনিথে কপটকোল ব্দপসা চক্ৰভূত” বিষ্ণুৰ অংশ ব্দলি নৰকৰ চিনাকি প্ৰায় প্ৰত্যেকখনতে থকাৰ উপৰিও বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰতি ক্ৰমে বাঢ়ি অহা ভক্তিৰ চূড়ান্ত প্ৰকাশ পাইছে শেষজন বজা ধৰ্মপালৰ শেষখন তামৰ ফলিত। ঘোৰ শৈৱ এই নৰকবংশী বজাসকলৰ শত সহস্ৰ বছৰৰ পুৰণি ধৰ্মবিশ্বাস মতে এই শেষজন বজা ধৰ্মপালে তেওঁৰ প্ৰথম দুখন তামৰ ফলি শিৱৰ বন্দনাৰে আৰম্ভ কৰিও তেওঁৰ শেষৰ তৃতীয়খন ফলিত শিৱক একেবাৰে গুচাই তাৰ ঠাইত “স্বস্তি। শ্ৰীমান স ক্ৰোড়বৃপো জয়তি” ব্দলি বিষ্ণুৰ বন্দনাৰে আৰম্ভ কৰিছে। অকল ইমানেই নহয়, বিষ্ণুৰ বন্দনাৰেই আৰম্ভ কৰি এই ফলিৰ প্ৰথম আঠটি শ্লোক বজাই আগহেৰে নিজে বচনা কৰাৰ উপৰিও বজা বলবৰ্মাৰ ৰাজত্বৰ পৰা ধৰ্মপালৰ নিজৰ দ্বিতীয় ফলিৰ কাললৈকে দিয়া মাটিতকৈ সৰহ অৰ্থাৎ দশ সহস্ৰ দোণ ধান উৎপাদন কৰা মাটি দান দিছে—“সকলবিপ্ৰকুল প্ৰদীপঃ শ্ৰীমান বভুব মধুসূদননামধেয়ঃ। যো বাল্যতঃ প্ৰভৃতি মাধৱপাদ গম্ভপূজা প্ৰপঞ্চবচনা(৭) সুচিৰং চকাৰ।” অসমৰ ধৰ্মমতৰ সামাজিক বুদ্ধিজীৱ এই পৰিবৰ্তন নিশ্চয় সামান্য ঘটনা নহয়, আৰু ধৰ্মপালৰ বিষয়েও ই শুদা শূদৰ্শ সাহস আৰু ধাউতিৰ কথা হ'ব নোৱাৰে। লক্ষৰ চৰিত মতে “ধৰ্মপাল বজা আছিলেক কামেশ্বৰ।” “কামাখ্যা দেৱীয়ে ঘেৰে তাক আপ দিলা। ভাটপানাব ৰাজ্য এৰি বিদেশক গৈলা ॥” কামাখ্যাৰ আপৰ কোনো কাৰণ উল্লেখ নথকাত নতুন ধৰ্মগ্ৰহণ সাহসৰ বিৰুদ্ধে ইয়াক জন-সাধাৰণৰ অন্ধ বিশ্বাস ব্দলি সহজে ব্দজিব পাৰি। পুৰণি কামৰূপত এই নৱ ধৰ্মৰ অভ্যুত্থানবো অনাত্ম প্ৰমাণ ভাৰত-প্ৰসিদ্ধ সমসাময়িক সংস্কৃত গ্ৰন্থ কালিকা পুৰাণ। ইয়াত এহাতে যেনেকৈ দেৱী-উপাসনাৰ বাবে পৱিত্ৰ ব্দলি পুৰণি কামৰূপৰ অসংখ্য নদ-নদী পৰ্বত-ভৈৰৱৰ বিৱৰণ পঞ্চ-মকাৰ সাধন আৰু নব-বলিৰ কৰ্মনা দিয়া আছে সেইদৰেই এই কালিকা পুৰাণতে বিষ্ণুপূজাৰ উল্লেখ গোণভাৱে হলেও যথেষ্ট পোৱা হয়। ইয়াৰ উপৰিও উত্তৰ লক্ষীমপুৰ মহকুমাত কিছুমান বছৰৰ আগতে আবিষ্কাৰ কৰা ১০৯২ আৰু ১৪০১ খৃঃ ত কোনোবা সঘৰা পুৰীৰ (সম্ভৱ সদিয়াৰ) এজন বজাই বাসুদেৱৰ পৰম ভক্ত হ'ব নামৰ বামুণ এজনক মাটি দান কৰা তামৰ ফলিত শিৱ-পাৰ্বতীৰ লগতে কৰা বিষ্ণুৰ বন্দনা বিশেষ উল্লেখ ৰোগ্য। গতিকে শৈৱ-শাক্ত ধৰ্মৰ প্ৰভাৱ লগত থাকিলেও বৈষ্ণৱ ধৰ্মই বাদল পাতিকাৰ পৰা আগ ঠাই লোৱা ব্দলি সহজে ব্দজিব পাৰি।

(গ) সাহিত্যিক জন্ম—ধৰ্মমূলক চিন্তা-ধাৰাত যেনেকৈ আদিযুগৰ সামৰণিত শৈৱ-শাক্ত আৰু বৌদ্ধ-বৈষ্ণৱ ভাৱৰ যুজ-বাগৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰাধান্য-লাভত ওৰ পৰিল চৰ্যাচৰ্য্য বিনিশ্চয়ৰ মৈথিলী উড়িষ্যা বঙলা অসমীয়া ভাষাৰ সানমিহলি সেইদৰে এই যুগৰ পাতনিতে অসমীয়া আদি সূকীয়া গঢ়লৈ আহিল। তথাপি বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰাধান্য লাভ সত্ত্বেও শাক্ত ধৰ্মই যেনেকৈ তেতিয়াও ফেপেৰি পাতিলে থাকিল, অসমীয়া ভাষাই সেইদৰে সূকীয়া গঢ় লৈও কিন্তু বঙলা ভাষাকো সামৰি আছিল। ইয়াৰ প্ৰমাণ স্বৰূপে শূন্যপদৰাণ আৰু কৃষ্ণকীৰ্ত্তন নামৰ প্ৰখ্যাত গ্ৰন্থ দুখনৰ ভাষা বৰ্ত্তমান বঙলাতকৈ অসমীয়াৰ লগতহে ঘনিষ্ঠৰূপে সম্পৰ্কিত হলেও বঙালী সাহিত্যকসকলে এই দুখন প্ৰাচীনতম বঙলাৰ নিদৰ্শন বুলিহে ধৰে। ভাৱৰ ফালৰ পৰা, শূন্যপদৰাণ দীনেশচন্দ্ৰ সেনৰ মতে শৈৱ আৰু আমাৰ মতে বৌদ্ধধৰ্মমূলক আৰু কৃষ্ণকীৰ্ত্তন সুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ৰ মতে বৌদ্ধ প্ৰভাৱৰ আৰু আমাৰ মতে বৈষ্ণৱ প্ৰভাৱৰ কিন্তু অন বৈষ্ণৱ কাব্য। ইয়াৰ বাহিৰে, গোপীচন্দ্ৰৰ গানো এই যুগৰে বৈষ্ণৱিক সাহিত্য আৰু ই পদৰাণ কামৰূপৰ ভিতৰুৱা বংপুৰ জিলাৰ পৰা গুৱাহাটীলৈ সংগ্ৰহ কৰিলেও ইয়াকো বঙলা বুলি দাবী কৰা হয়। এইখিনি এৰি বৰ্ত্তমান অসমৰ চাৰি সীমাৰ ভিতৰত ৰচিত সাহিত্যৰ ভিতৰত ইয়াৰ পৰবৰ্তী যুগৰ বৈষ্ণৱ ভণিতা থকা বাময়গ মহাভাৰত আৰু পদৰাণৰ ভাঙনিবোৰক পূৰ্ব-বৈষ্ণৱ সাহিত্য বোলা হৈছে যিহেতুকে দেঢ়শ দুশ বছৰৰ আগৰ পান্ডুলিপিও বৰ্ত্তমান পাবলৈ নাই আৰু যিহেতুকে বৈষ্ণৱ-ধৰ্ম পৰিলোখিত অসমীয়া সমাজৰ মাজেদি এইবোৰ সাহিত্য বৰ্ত্তমান যুগলৈ সৰিক আহিছে। পূৰ্ববৈষ্ণৱ যুগৰ সাহিত্য বুলি গ্ৰহণ কৰাৰ আগতে “কথা গদ্যৰ্চৰিত”ত মাধৱ কন্দলীৰ বাময়গ সম্পৰ্কে থকা এই স্বাভাৱিক কাহিনীয়েই সতৰ্ক-বাণী শূন্যৰ নিশ্চয়—“তেহে (শঙ্কৰদেৱৰ মাধৱদেৱ) আদ্য উত্তৰা কৰিছে কাপৰ-গাৰি দৰে আগ-দুগাৰ সৰে বল। উপদেশ আঁচুফুল হল। আগে উপদেশ নাই “জুড জুড” হে অৰিহল আখ্যাত ছোট আতা (মাধৱদেৱে) দিছে।”

অন-বৈষ্ণৱ সাহিত্য—(১) গোপীচন্দ্ৰৰ গান

ভাটিৰ বংপুৰৰ পৰা “ময়নামতীৰ গান” বুলি কবিকল্পমান শ্লোকিক গীত গোটেই ছাৰ জৰ্জ আৱাহাম গুৱাহাটীলৈ জৰে জৰে প্ৰকাশ কৰে। তাৰ দেঢ়কুৰি

বহুৰ মানব ভিতৰত বিদ্বেষৰ ভট্টাচাৰ্য্য বোলা এজনে এই গীতবোৰৰ আৰু এটি পাঠ গোটায়ে। তাৰ পাছত হিপদুৰা আৰু চাটগাঁৱত ভৱানী দাসৰ আৰু উত্তৰ বঙ্গত স্দুকুৰ মহম্মদৰ ৰচিত এই বিষয়ৰ গীতৰ পুৰণি দখল পোৱা হয় অৱশ্যে ইয়াৰ কোনোখনেই মূল বহুৰ বা তাৰ অধিক পুৰণি নহয়। ইয়াৰ বাহিৰে প্ৰায় সপ্তদশ শতিকাত দুৰ্গাভ মল্লিক নামে এজনেও গোপীচন্দ্ৰ আৰু ময়নামতীৰ সম্পৰ্কে কিছুমান গীত ৰচিছিল বুলি কয়। হাতে চুকি পোৱা নোপোৱা এনে আটাইখিনি গীতৰ পৰা বসন্তবৰ্জিত ৰায় আৰু দীনেশচন্দ্ৰ সেনৰ সম্পাদিত বৰ্তমান “গোপীচন্দ্ৰৰ গান” প্ৰকাশিত হৈছে।—

‘মাণিকচন্দ্ৰ ৰাজা ছিল ধৰ্মী’ বৰ ৰাজা।

মএনাক বিয়া কৰিল তাৰ নও বৃদ্ধি ভাৰ্য্য ॥

মএনাক বিয়া কৰি ৰাজাৰ নাপুৰিল মনেৰ জাল।

তাৰ পৰ দাবপুৰৰ পঞ্চ কন্যা বিয়া কৰি পুৰি গল মনৰ হাবিলাস ॥

আজি আজি কালি কালি যাৰ বহুৰ হৈল

দেখিবাৰ নপাৰি মহাৰাজ (মএনাক) ব্যাগল কৰি দিল ॥”

এইদৰেই সংগ্ৰহটি আৰম্ভ হৈছে আৰু পাদটোকাতে ইয়াৰ পাঠান্তৰ দিছে—

“ময়নামতীৰ বিয়াও হৈল মাণিকচন্দ্ৰৰ ঘৰে।

সিন্দুৰমতীৰ বিয়াও হৈল নীলমণি ৰাজাৰ ঘৰে ॥

মএনাক বিয়াও কৰি ৰাজা পঞ্চাস বিয়াও কৰে।

বৃঢ়া দেখি মএনামতীক ব্যাগল কৰি দিলে ॥

মহাৰাজা ৰাজ্য কৰি থান পাটেৰ উপৰ।

মএনাক ঘৰ-বন্দী দিলে ফেৰুসাৰ বন্দৰ ॥

মহাৰাজা ৰাজ্য কৰি থান পাটেৰ উপৰ।

মএনামতী চৰ্খা কাটি ভাত খায় কন্দৰেৰ ভিতৰ ॥”

বিশেষৰূপে মৌখিক গীতৰ ওপৰত সংগ্ৰহীত হলেও আৰু সেই মৌখিক গীতবোৰো পুৰণি কালৰ পৰা কমতা ৰাজ্য বঙ্গদেশৰ অন্তৰ্ভুক্ত হোৱাৰ ভালেমান কালৰ পাছত লিখিত অৱস্থালৈ আনিলেও এইবোৰৰে পুৰণি কালৰ পৰা কমতাৰ পুৰণি অসমীয়া ভাষা সেই কথা নাজানি বা পাহৰি অসমীয়া ভাষাৰ গভীৰ অজ্ঞতাৰে সংগ্ৰাহক বা সম্পাদকসকলে ইয়াক বহুলা গীত বুলি কহিব কহিলেও এই গীতৰ পাঠ্য, বহিৰ্ভাৱ পাঠ্যভাৱত, অসমীয়া শব্দভাণ্ডাৰ আৰু

অসমীয়া ব্যাকৰণৰ চিন চাব একেবাৰে মাৰি পেলাব পৰা নাই নিশ্চয়। শব্দাৱলী আৰু ব্যাকৰণ আদিত ‘মএনাক বিআও কৰি পণ্ডাশ বিআও কৰে। বঢ়া দেখি মএনামতীক ব্যাগল কৰি দিলে॥’ আৰু ব্যৱহাৰতো “মহাৰাজা ৰাজ্য কৰি খায় পাটেৰ উপৰ। ময়নামতী চৰ্খা কাটি ভাত খায় বন্দৰেৰ ভিতৰ॥” অৰ্থাৎ কটনা কাটি ভাত খোৱা কথা অসমীয়াবোৰে অসমীয়া নুবুজি নোৱাৰি। কিন্তু এই গীতখিনি অন্তত অসমীয়া পণ্ডিতৰ সহায়ত সংগৃহীত আৰু সম্পাদিত হোৱা হলেও নিশ্চয় ইয়াৰ ব্দপৰ বহুত সলনি হ'লহেতেন। তথাপি বঙালী পণ্ডিতসকলে এই মাণিকচন্দ্ৰ ৰজাৰ সঠিক নিৰ্ণয় কৰিব নোৱাৰিলেও তেওঁলোকৰ মতে ভাষাৰ প্ৰাচীনতাৰ হেতুকে এই ৰজাজন একাদশ শতিকাৰ আগ ভাগৰ আৰু গীতবোৰ সেই শতিকাৰ পিছ ছোৱাৰ হ'ব বুলি সেই প্ৰাচীনত্বৰ চানেকি দিছে।—

“জীৱৰ জীৱন ধন কন্যা সঙ্গে গেলে।

বাঁহিয়া দিমু অন্ন সন্ধ্যাৰ কালে॥

পিপাসাৰ কালে দিম পানী।

হাসিয়া খেলিয়া পুহামু ৰজনী॥

কে কয় এগুলা কথা কে পইতাই।

পুৰুষেৰ সঙ্গে গেলে স্ত্ৰীক বাছে ধৰে খায়॥

আৰু “নবাইও নবাইও ৰাজ্য দৰ দেশান্তৰ।” এনে ভাষা নিতান্ত চম্পদশ শতিকাৰ আগৰ অসমীয়া হ'ব নোৱাৰে। যিহেতু এতিয়া কাহিনীৰ ফালৰ পৰাই ইয়াৰ বিচাৰ কৰা হওক।

মাণিকচন্দ্ৰ ৰজা ন-বুৰি বা ন-কুৰি ভাৰ্য্যাৰ ভিতৰত মইনামতী পুৰণি আছিল। এওঁক বঢ়াই দেখি ৰজাই বেলেগ কৰি দিয়া আদি নানা দোষৰ ফলত ৰাজ্যত অমঙ্গল মিলিল আৰু ৰজাৰো কাল কাষ চাপিল। অনেক অন্যান্যৰ সত্ত্বেও বিপদৰ সময়ত সতী মইনামতী আঁতৰি থাকিব নোৱাৰি স্বামীৰ উদ্ধাৰৰ বাবে প্ৰাণপণে যত্ন কৰিলে কিন্তু শেষত যম ৰজাই কিবা এটা চেলুবে মইনামতীক আঁতৰাই মাণিকচন্দ্ৰৰ প্ৰাণ ললে। তাৰ পাছত মইনামতীৰ ধৰ্ম গুৰু গোবৰ্দ্ধনাৰ আঁহি মইনামতীক সান্ধনা দিলে বোলে তেওঁৰ স্বামীৰ মৃত্যু হল যদিও আঁচৰে তেওঁ এটি উপযুক্ত পুত্ৰ লাভ কৰিব। সেই মতেই গোপীচন্দ্ৰৰ জন্ম হল সিহে ভাতো লেঠা লাগিল, কিয়নো, গোপীচন্দ্ৰই পৰম্পৰা পাতে মৃত্যুই ওঠৰ বড়ৰ। ইয়াৰ বিবৃতি কৰা অভিযোগৰ ফলত এই

আত্মবাস পালে বোলে হাড়ি সিদ্ধক উপাসনা কৰিলে গোপীচন্দ্র অমৰ হ'ব পাৰিব। ন নে বাৰ বছৰত গোপীচন্দ্রই কোনোবা হৰিচন্দ্র বজাৰ “অদুনা কৰিও কৈলে পদুনা ক পাইলে দানে।” বেতিয়া ঘাইনামতীয়ে অদুনা-পদুনা ক এৰি হাড়ি সিদ্ধৰ শিষ্য হ'বলৈ সন্ধ্যা গ্ৰহণ কৰিবলৈ গোপীচন্দ্রক কলে, তেতিয়াই লাগিল মহা লৈঠা। ভৱানী দাসৰ “গোপীচন্দ্রৰ পাঁচালীত” এই ছোৱা আব্দ সুকুৰ মহম্মদৰ “গোপীচন্দ্রৰ সন্ধ্যা”ত তাৰ পিছৰ ছোৱা সন্দৰ্ভকৈ বৰ্ণোৱা আছে। যিহওক অনেক কষ্ট আব্দ পৰীক্ষাৰ পাছত গোপীচন্দ্র হাড়ি সিদ্ধৰ শিষ্য হৈ পিতাকৰ ৰাজ্যলৈ ঘূৰি আহিল আব্দ মাণিকচন্দ্রৰ দিনৰ অম্বল আতিবাই দেশত সুখ-শান্তি থাপনা কৰিলে।

কালকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা প্ৰকাশিত এই সংগ্ৰহটিৰ সুধী সম্পাদক দুজনে গোপীচন্দ্র মাণিকচন্দ্র বা গোবৰ্দ্ধনাথৰ যি ঐতিহাসিকতা বচিবৰ প্ৰয়াস পাইছে, সি প্ৰকৃত ঘটনাৰ লগত খাপ-খোৱা নহ'ল, কিয়নো মাণিকচন্দ্র বঙ্গদেশৰ বজা বুলি দাবী কৰিও সম্পাদকদুজনে সৈ কাঢ়িছে, অলপলৈকে সম্ভৱতঃ গ্ৰন্থাৰ্ছনৰ সংগ্ৰহীত গীতবোৰৰ প্ৰচাৰৰ আগলৈকে এই দুজন বজাৰ নাম আব্দ কাহিনী বৰবাসীৰ কালত আচহুৱা লাগিছিল। কিছু দিনৰ আগতে ঢাকা বিজ্ঞানপুৰুষ পাইকপৰা গৱিত পোৱা বাসুদেৱ মূৰ্ত্তিৰ লগৰ লিপিত লিখিছে কোনোবা পৰোদাসৰ পুত্ৰক গজাদাসে গোবিন্দচন্দ্রৰ ৰাজত্বৰ চৰোবিলে বছৰত সেই মূৰ্ত্তি থাপনা কৰিছিল। এই গোবিন্দচন্দ্রক গোপীচন্দ্রৰ লগত এক বুলিবৰ হেতু নাই কিয়নো দুইজন বজাৰ কাহিনী নিমিলে। উড়িষ্যাতো এই গোপীচন্দ্রৰ কাহিনী সংগ্ৰহীত হৈছে আব্দ অসমীয়া “জনা গাভৰুৰ গীত”ৰ নামক গোপীচন্দ্র বা গোপীচন্দ্রও মূলত একে হ'ব পাৰে কিয়নো এই গীতবোৰ পুৰাতনতৰ “বুগী” (বোগী) বা নাথ শ্ৰেণীৰ মূখেই এইমতে প্ৰচলিত ছোৱা সম্ভৱপৰ। মাধৱ কমলীৰ চতুৰ্দশ শতিকাত ৰচিত ৰামায়ণত এই নাথ সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ এটি মেয়েলীয়া বৰ্ণনা আছে—

“বোগীৰ কান্ধত কানি-বুলি বত হাতে দোৱাদশ কাখি।

লৰবন্তে লৰ- বন্তে পাছে চান্তে হিৱা মান গৈল ফাটি ॥৬।

পাইলেক ভাগৰ ভোকুড়া কাখৰ সৰে পাৰি গৈল ৰসি।

মুখে শিৱ শিৱ সুমন্তে আতি পলাইলা বত তপসী ॥৭।

আৰ্ণ বুলি বোগী আচাৰি পেলাইলে পুজাৰ দেৱতা ঘান।

পাজি ৰাক লাগি পাছে পাইৱো দেৱ থাকৰ বেৰে পৰাণ ॥৮। (অৰোক্ষাকাণ্ড)

সুধী সম্পাদক দত্তৰ মতে এই যোগী বা নাথ সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰতিষ্ঠাতা একাধিক জনো হ'ব পাৰে।

দুকুৰি সাভ-আঠটি বৌদ্ধ দোহাৰ তেৰটিৰ বৰ্ণিতা সিদ্ধ কাহ্নু পাদ বা কুকাচাৰ্যাই ষষ্ঠ্যংগতম দোহাত নিজক জলন্ধৰিপাদ বা হাড়িপাৰ শিষ্য বুলি কৈছে আৰু গোপীচন্দ্রও এই হাড়িপাৰে আন এজন শিষ্য। স্থানীয় কিম্বদন্তী অনুসাৰেও অসমৰ পালবংশৰ এজন শেষ বজা ধৰ্মপালে কৰতোলাৰ পাৰত থকা তেওঁৰ বোৱাৰীয়েক মীনৱতীৰ (মইনামতীৰ) ৰাজ্য লবলৈ যন্ত্ৰ কৰাত তিষ্ঠা নৈৰ পাৰত উভয় পক্ষৰ যি যুদ্ধ হয় তাত ধৰ্মপাল হাৰি সম্ভ্ৰাসী হৈ আঁতৰি যায়। ৰামচৰণৰ শঙ্কৰ চৰিতত থকা ধৰ্মপালৰ বিষয়ক “নিজ ৰাজ্য এৰি বিদেশক গৈলা” কথা ই সম্পূৰ্ণ সম্বৰ্ণন কৰে। ১৮০৯-ত ভাটি বংপুৰ ডিমলাত এখন পুৰণি নগৰৰ ধ্বংসৱশেষ চাই বকানন হোমিলটনে লিখিছিল— “তিষ্ঠাৰ মোচৰ এটাৰ পৰা দুমাইলমান দূৰত ডিমলাৰ নামনিত চাৰিওফালে গড় মৰা এখন নগৰৰ ভংগৱশেষ আছে কামৰূপৰ পালবংশৰ প্ৰথম (শেষ ?) বজা ধৰ্মপালে ইয়াক সজোৱা বোলে। ধৰ্মপালৰ দুৰ্গৰ পৰা দুমাইলমান পাছমেই দেও নৈৰ পশ্চিম পাৰত ধৰ্মপালৰ বোৱাৰীয়েক মইনৱতীৰ (মীনৱতী বা মইনামতীৰ) দুৰ্গ। ইয়াৰ দখলে অলপ দূৰত হৰিচন্দ্রৰ পাট বুলি খুৰণীয়া মৈদাম এটা আছে ইয়ে ধৰ্মপালৰ পাছত বজা হোৱা মইনৱতীৰ পুতেক গোপীচন্দ্রৰ শহুৰেক হৰিচন্দ্রৰ বে মৈদাম, তাত কোনো খুৰুৰি নাই॥” তেন্তে গোপীচন্দ্রৰ গীত বা গোবৰ্দ্ধ বিজয়ত বৰ্ণোৱা সদৌ কাহিনীৰ লগত এইবোৰ প্ৰমাণ আৰু কিম্বদন্তীৰ সম্পূৰ্ণ মিল পোৱা হ'ল, আৰু পুৰণি পশ্চিম কামৰূপ বা কমতা ৰাজ্যৰ ভিতৰুৱা বংপুৰ আদি জিলাই গোপীচন্দ্রৰ ৰাজধানী।

আৰু এটি আৱশ্যকীয় প্ৰসঙ্গ গীতটিৰ আৰম্ভণিৰ—“মএনাক খব-বন্দী দিলে ফেৰুসাৰ ভিতৰ” আৰু “মএনামতী চৰ্খা কাটি ভাত খল্ল ৰুদৰেৰ ভিতৰ।” এই বন্দৰ ক'ত আৰু কেনেকৈ হ'ল অলপ ভাবি চালেই ওলায়। প্ৰাগজ্যোতিষৰ ৰজা ভগদন্তই বুদ্ধিস্থিৰৰ ৰাজসূয় ৰজালৈ “সহ মেৱজ্ঞঃ সাগৰানুপবাসিজঃ” গৈছিল বুলি সভাপৰ্বত লিখিছে। উদ্যোগ পৰ্বতো “বাহেজ্ঞ ভগদন্তে পুৰ্বসাগৰবাসিনে” বুলিছে। আৰ্য্যবৰ্তৰ সীমা নিৰ্দেশতো কোৱা হৈছে—“আসমদ্বাদান্তু বৈ পুৰ্বাদাসমদ্বাদন্ত পশ্চিমম্। তন্নোবেবান্তবং গিৰ্য্যোৰাৰ্য্যবৰ্তং বিদুৰ্দ্ৰঃ॥” ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু গজাৰ পৰ্বৰ সন্মিত বৰ্তমান বংপুৰৰ দখল সীমাতো এই পুৰ্বসাগৰ আছিল বুলি এনে অসংখ্য প্ৰমাণৰ পৰা

বুজিব পাৰি। বৌদ্ধ জাতকমালাৰ পৰা খৃষ্টপূৰ্ব চতুৰ্থ শতিকাত চম্পা না বৰ্তমান ভাগলপুৰৰ পৰা সাগৰৰ জাহাজ চলাৰ কথা কু পাৰ পাৰি। বেগাম্বেনিনছ আদি গ্ৰীক লেখকৰ বৰ্ণনাত গঙ্গাৰ মূখত থকা দ্বীপপুঞ্জৰ উল্লেখ পোৱা হয়। দ্বিতীয় শতিকাৰ আগছোৱাত কেইবাখনো মূৰ্খদি গঙ্গা সাগৰত পৰা বুলি টলেমীয়ে লিখাৰ পৰা বুজিব পাৰি। ১০০০ খৃঃ পূঃ কালত পূৰ্বসাগৰত থকা দ্বীপপুঞ্জ ইয়াৰ ভিতৰতে ব-দ্বীপত পৰিণত হৈ ক্ৰমে মূল ভূমিত পৰিণত হব খুজিছে। এইদৰে গঠিত হোৱা সাগৰৰ পাৰৰ নতুন ভূমিখণ্ডই মূদান চোৱাঙে খৃষ্টীয় সপ্তম শতিকাৰ আগছোৱাত পোৱা বঙ্গদেশৰ সমতট। একাদশ শতিকাৰ আলবেৰুনীয়েও এই সমতটৰ পূৰ্বে থকা দক্ষিণ মৈমনসিংহ পশ্চিম খ্ৰীহট্ট কামলক্ষা (কুমিল্লা) আৰু নোৱাখালিৰে গঠিত ভূমিখণ্ড তেতিয়া সাগৰৰ গৰ্ভত থকা বুলিছে।

পৰেশচন্দ্ৰ বানার্জীয়ে “বাঙালাৰ পুৰাবস্তু”ত স্পষ্টভাৱে লিখিছে, চৌবিশ পৰগণা খুলনা যশোহৰ, নদীয়া ফৰিদপুৰ বাধবগঞ্জ, ঢাকাৰ কিছু অংশ, নোৱাখালি আৰু হিপদুৰা য়ে সমুদ্ৰৰ গৰ্ভত আছিল, তাৰ ঘাটিলেই আজিও প্ৰমাণ দিব পৰ্ণিয়া দিনাজপুৰ, মালদহ ৰাজসাহী পাননা বংপুৰ আদি জিলাও অৱশ্যে সাগৰৰ বুকুত আছিল, কিন্তু সি বুৰঞ্জীয়ে চুৰুক পোৱাৰ ওপৰৰ কথা। তেন্তে বৰ্তমান অসম হিপদুৰা আৰু হিপদুৰাৰ পৰ্বতবোৰ তেতিয়াৰ পূৰ্বসাগৰৰ পাৰত আছিল এইটোও ভূ-তত্ত্বমূলক প্ৰমাণৰ কথাই হব। ইয়াৰ উপৰিও আঃ ১০৪৯ খৃঃ ব খ্ৰীহট্টৰ ৰজা গোবিন্দ কেশৱদেৱৰ ভাটেৰা তাৰ্জালিপত সমুদ্ৰক সীমা কৰি দিয়া ঘাটৰ বৰ্ণনাই পূৰ্বসাগৰৰ প্ৰমাণ শেষবাৰ সমৰ্থন কৰে। খ্ৰীহট্টতো “কন্দৰ ৰজাৰ” নামৰ ঠাই এতিয়াও আছে গতিকে গোপীচন্দ্ৰৰ গীতৰ এই “কন্দৰ” বংপুৰত আছিল আৰু এই গীত সেইদৰে বংপুৰৰ ভিতৰতে ৰচিত বুলি শেষ সিদ্ধান্ত কৰিব পৰা হয়।

“মইনামতী চৰ্খা কাটি ভাত খায়” কথা বুজাবলৈ সূৰী সম্পাদকদ্বয়ে বৈদিক ভাৰতত তিব্ৰতাই সূতা কটা আৰু কম্পাৰ বোৱাৰ উদাহৰণ ৰূপে এক বেদৰ সূক্তকে উদ্ধৃত কৰি এৰা নাই অসমীয়া তিব্ৰতাই এতিয়াও এড়ি-মুদাৰ সূতা কটা তাঁত-বোৱা আদিবো উল্লেখ কৰিছে। কিন্তু সূৰী সম্পাদকদ্বয়ে, অসমীয়া ভাষাত অনাভিজ্ঞ হোৱা হেতুকে অসমীয়াত সদায় চলি থকা অশ্ববোৰৰ অৰ্থেৰে অশ্ব-টীকা ওকলাই পেলাইছে, ইমানেই নহয়,

“সৰঙ্গ”, “সৰু সৰু” “হেৰ” আদি শব্দবোৰৰ একেবাৰে ভুল আৰু বিপৰীত অৰ্থ দিছে। অসমীয়া পণ্ডিতৰ সহায়েৰে এই বহুদলীয়া পুথিখন সম্পাদিত হোৱা হলে ইমান আসোঁৱাহ নোলালহেতেন।

(২) ৰামাইৰ “শূন্যপূৰাণ” আৰু (৩) চন্ডিদাসৰ ‘কৃষ্ণকীৰ্ত্তন’

দীনেশচন্দ্ৰ সেনৰ মতে “শূন্যপূৰাণ” প্ৰণেতা ৰামাই পণ্ডিতেই বঙ্গদেশত ‘ধৰ্ম’মত প্ৰচাৰ কৰোতাসকলৰ ভিতৰত প্ৰধান আৰু এওঁ একাদশ শতিকাৰ আগ ভাগৰ গোড়ৰ ৰজা ধৰ্মপালৰ সমসাময়িক। ৰাজেন্দ্ৰ চৌলৰ ১০১২ খৃঃ ৰ খিলালিপিত দ্বিতীয় ধৰ্মপালৰ উল্লেখ আছে বুলিয়ে দীনেশচন্দ্ৰই সেইদৰে ভাবে আৰু বৰ্তমান বন্ধুৰা জিলাৰ দ্বাৰকেশ্বৰ নৈৰ পাৰত ৰামাই পণ্ডিতৰ জন্ম বুলি কয়। কিন্তু যোগেশচন্দ্ৰ বিদ্যানিধিৰ মতে শূন্যপূৰাণ চতুৰ্দশ শতিকাৰ আগৰ হ’ব নোৱাৰে আৰু সদুনীতিকুমাৰ চট্টোপাধ্যায়ৰ মতে ই পঞ্চদশ শতিকাৰ পূৰ্বৰ নহয়। ভাষামূলক বিচাৰ আৰু ঘাইকৈ অসমীয়া মন্ত-সাহিত্যৰ লগত ইয়াৰ ভাব ভাষাৰ মিলৰ পৰা শূন্যপূৰাণৰ ৰচনা দ্বয়োদশ শতিকাৰ পাছত বুলি অনুমান নহয়। অৱশ্যে ৰামাই পণ্ডিতৰ জন্মস্থান বা শূন্যপূৰাণ পুথি বৰ্তমান অসমৰ ভিতৰত থকাৰ কোনো সহাৰি নাই। তদুপৰি “ধৰ্ম” আৰু “শূন্য” শব্দ দুটাৰ পৰাই এই গীতবোৰত শৈৱতকৈ বৌদ্ধ প্ৰভাৱৰ কথাহে সূচায় বুলি বুদ্ধিৰ পাৰি, পুথিৰ ভাষাও ঠায়ে ঠায়ে অঙ্গকত হোৱা যেন লাগে। (অধ্যয়ন ৮৯ ৯০ পৃষ্ঠা)।

ইয়াৰ ভাব ভাষা বৌদ্ধ দোহাৰ শাৰীৰ কিন্তু তাৰ অৰ্থ অৰ্বাচীন অৱশ্যে লিপিকাৰ বা সম্পাদকৰ হাতৰ কিবা চিনো ইয়াত থকা যেন অনুমান হয়। দীনেশচন্দ্ৰই শূন্যপূৰাণত পোৱা গদ্যৰ আৰ্হিও দাঙি ধৰিছে—“হে ভগৱান বাৰ ভাই বাৰ আদিস্ত হাথ পাতি নেহ সেৱকৰ অৰ্থ পুঙ্গ পানী, সেৱক হ’ব সুখী। ধৰ্মত কান্দুই গুৰু পণ্ডিত দেউল দান পাতি সংসাৰ ভোল এমনি সন্ন্যাসী গতি ৰাইতি।” “ৰাতিত পাথৰ চাৰি পাতি কৰ। কতে হল সুদ সামৰ অৰ্হী। কান্তন ৰাক্ষস মাজে কৰিলা কত কাল ম’ডপে ফাটকৰ খাল লগে চন্দন নদন আৰু শত ভাৰে লাগি গজন।” “দেউলে দেহৰ ভাজে। ক্যাৰ্ ফিৰ্হা খল ৰজে। পথৰ পথৰ বোলে বোল ॥” “শূন্যপূৰাণ”ৰ সুবিস্তৃত সম্পাদকেও ইয়াৰ অৰ্থৰ প্ৰহেলিকা ভাঙিব নোৱাৰি দুখ প্ৰকাশ কৰিছে। কিন্তু ইয়াৰ অৰ্থ বিয়েই হওক, ভাষাত অসমীয়া ব্যাকৰণৰ সাঁচ প্ৰায় পৰিস্ফুট খে সন্দেহ নাই।

প্ৰথমত বৌদ্ধ গান বা দোহা দ্বিতীয়ত শূন্য-পদ্যৰ, আৰু তৃতীয়ত কৃষ্ণ-কীৰ্ত্তন অসমীয়া-বঙলা ভাষাৰ এই তিনিটাইয়েই ঘাই খাপ সন্দেহ নাই। বজ্জীয় সাহিত্য পৰিষদৰ পৰা ৰামেশ্বৰসুন্দৰ হিবেদীৰ পাতনিৰে কৃষ্ণকীৰ্ত্তন বসন্ত-বজ্জন ৰায়ৰ হাততদি সূসম্পাদিত হৈ ওলাইছে। সুবিজ্ঞ সম্পাদকে ভাঙি পাতি কৈছে বোলে এই পদ্যখণ্ড ৰচনা বা পাণ্ডুলিপিৰ কাল, ৰচয়িতাৰ বিৱৰণ, আন নানাগে পদ্যখণ্ডৰ নামটোও তেওঁ তাত পোৱা নাই কেৱল একেখন পাণ্ডুলিপি, তাৰো প্ৰথম পাত ফটা আৰু শেষকেইটা পাত হেৰোৱা : তাৰ পৰাই সদায় শূনি অহা “কৃষ্ণকীৰ্ত্তন” নামৰ পদ্যি এয়ে বুলি ভাবি তেওঁ সেইমতে সম্পাদন কৰি উলিয়াইছে। পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ পাতনিত হিবেদীয়ে তিনটা কাৰণত এই পদ্যি অমূল্য বুলিছে প্ৰথমত লিপিবিশেষজ্ঞ ৰাখালদাস বানার্জীৰ মতে এই পদ্যি লিপি চতুৰ্দশ শতিকাৰ আৰু সেই অনুসাৰে ই প্ৰকৃত নঙলা ভাষা আৰু সম্ভৱ কবি চণ্ডীদাসৰ নিজ আখৰৰ প্ৰাচীনতম নিদৰ্শন দ্বিতীয়ত, হিবেদীৰ মতে এই পদ্যিৰ ভাষা চতুৰ্দশ শতিকাৰ পশ্চিম বঙ্গৰ ভাষাৰ চানেকি, আৰু তৃতীয়ত, ৰাধা-কৃষ্ণ বিষয়ক অৰ্বাচীন ভাষাত ৰচিত প্ৰেম গীতম্বোৰৰ ৰচয়িতা নকল-চণ্ডীদাসৰ ঠাইত ইয়াত প্ৰকৃত চণ্ডীদাসৰ আবিষ্কাৰ। লগতে, অসমীয়া সাহিত্যৰ কাৰণে, অন্ততঃ অসমীয়া ভাষাৰ সম্পূৰ্ণ লক্ষণ থকা লেখৰ প্ৰাচীন গ্ৰন্থ এখন বঙলা সাহিত্যই আপোন বুলি দাবী কৰাৰ প্ৰমাণ স্বৰূপে দেখুৱাব পৰা হল।

লিপি-বিশেষজ্ঞ ৰাখালদাস বানার্জীয়ে এহাতে স্বীকাৰ কৰিছে বোলে এই পদ্যিখিত প্ৰাচীন, প্ৰাচীনৰ অনুকৰণ, আৰু অৰ্বাচীন, তিনিবিধ লিপি পোৱা হয়, আৰু ইহাতে, “সম ১৪৪২ খাকে” লিখিত শূন্য-পদ্যত বোলা সংস্কৃত পদ্যিখণ্ডৰ আখৰৰ লগত মিলাই, তাক ১৪৪২ সম্বৎ বুলি ধৰি সেইমতে কৃষ্ণ-কীৰ্ত্তন ১৩৮৫ খৃঃ ব আগত লিখিত বুলিছে। কিন্তু হৰপ্ৰসাদ শাস্ত্ৰীয়ে ইয়াত আপত্তি জনাই কৈছে বোলে “খাকে” শব্দটো স্পষ্ট থকাত শূন্য-পদ্যত তথা কৃষ্ণকীৰ্ত্তনৰ লিপিৰ কাল সম্বৎ বুলি ধৰিবৰ কোনো হেতু নাই, গতিকে কৃষ্ণকীৰ্ত্তনৰ লিপি কোনোমতে ১৫২০ খৃঃ ব আগ বুলিব নোৱাৰি। ভাষাৰ অলোচনাৰ পৰা ৰায় বাহাদুৰ বিদ্যানিধি এজনে যুক্তলৈকে লিখিছে বোলে কৃষ্ণকীৰ্ত্তন পদ্যিখণ্ড হয় অসম দেশ বুলি জাৰিছে, নহয় অসমীয়া আৰু পূৰ্বাধি বঙলা একে জাতি। আৰু জামি তেওঁৰ এই পিছৰ সিদ্ধান্তকে, অসমীয়া

আৰু পদাৰ্থ বঙলা যে একে আছিল স্থিৰ বুলি ভাবোঁ কিন্তুনো বঙলা সাহিত্যৰ আন এজন যশস্বী বদৰঞ্জী-লেখক ৰমেশচন্দ্ৰ দত্তই স্পষ্ট কৈছে ৰামায়ণ-মহাভাৰতৰ পদ ভাঙনিৰে পঞ্চদশ শতিকাতহে স্বৰূপতে বঙলা সাহিত্যৰ পাতনি হৈছে আৰু কাশীৰাম দাসেই সেইদেখি প্ৰকৃত বঙলা সাহিত্যৰ পিতা। পেটকটা ৰ আদিৰে পুথিখনৰ লিপিও সম্পূৰ্ণ অসমীয়া।

কৃষ্ণকীৰ্ত্তন দহ খণ্ডত বিভক্ত প্ৰত্যেক খণ্ডৰে একোটি উদ্ধৃতি চালেই ইয়াৰ ভাব আৰু ঘাইকৈ ভাষাৰ সম্পৰ্কে এটি আভাস পোৱা হয়। পুথিখনৰ প্ৰথম পাত ফটা দেখি অলপ মাজৰ পৰা আৰম্ভ হৈছে “সৰ দেৱে সভা পাতিল আকাশে।” শব্দবদেৱৰ উস্তৰা কান্ড ৰামায়ণৰ ভাঙনিত আছে “আছন্ত ৰাঘৱ য়েৱে দিবা সভা পাতি।” আৰম্ভৰ পৰা শেষলৈকে পুথিখনত অসমীয়াৰ যি ঘটিব নোৱৰা চিন আছে উদ্ধৃতিত তাৰ যিকিঞ্চি আভাসহে পাব পাৰি। (অধ্যয়ন, ১০ ১৪ পি°)।

সেই “প্ৰাচীন বাঙ্গালা”ৰ আন নাম যে “অসমীয়া”, তাত এতিয়া কাৰো খুঁজুৰি থাকিব নোৱাৰে। কিন্তু সাহিত্য স্বৰূপে ই কোঁতিল্লাও অসমীয়া বৈকুণ্ঠ সাহিত্যৰ লগত জীণ যাব পৰা বস্তু নহয় ইও সূচীশীত ইয়াক অৰ্বাচীন অসমীয়া “ৰাধাহৰণ” আদিৰ লগৰ তল-শাৰীৰ পুথি বুলিব লাগিব। বীৰকমল চৌভাৰ্জিয়ে কবৰ দৰে কোনোবা ভট্টাচাৰ্যৰ “দুলাল” প্ৰায় একাদশ শতিকাত এপজা পেট-মচা ব্ৰহ্মবৈৰৱৰ্ত্ত পুৰাণতে সহজীয়া জীৱৰী ৰাধা জয়ে জয়ে অৱতাৰী। তাৰ পাছত বঙালী জয়দেৱৰ সংস্কৃত কাব্য “গীত-গোবিন্দ”ৰ কোলাত লহপহকৈ বাঢ়ি বিলাসী পাটগাভৰুজনী আৰু শেষত বিদ্যাপতি-চণ্ডীদাসৰ প্ৰেম-গীতৰ তালত নুপুৰ পিন্ধি পাক দি, নটৰ জীৱৰী ফুলমতী ফলেশ্বৰী ৰাণী হোৱাৰ দৰে চৈতন্যদেৱৰ ধৰ্মত আৰাধ্যা গোসানী হয়।

এই প্ৰসঙ্গত এই মূল কথা মনত ৰাখিব লাগিব বেমা-চৰিত্ৰ শ্ৰীমন্তাগৰত আদি মূল গ্ৰন্থবোৰত নাই আৰু ই শ্ৰীমন্তগীতাৰ একলগৰ ধৰ্মৰ বিৰোধী। অৰ্বাচীন ব্ৰহ্মবৈৰৱৰ্ত্ত পুৰাণৰ প্ৰেম-কাহিনী লৈ বঙালী কবি জয়দেৱে যি গীত-গোবিন্দ কাব্য সংস্কৃতত ৰচনা কৰিলে সচাকৈয়ে তাত “গীত” আছে, “গোবিন্দ” নাই নিশ্চয়। মৈথিলী কবি বিদ্যাপতিবো ৰাধাকৃষ্ণবিষয়ক গীতবোৰ সেই একে মূলৰ পুৰ্বৰাগ-অনুৰাগৰ কবিতা, ভক্তিমূলক কবিতা নহয়, কিন্তুনো বিদ্যাপতি প্ৰকৃততে বৈষ্ণৱপন্থী কবি নাছিল। ৰাধাকৃষ্ণ সহজীয়া প্ৰেমৰ গীত-

ৰচয়িতা ৰামী-ভক্ত চণ্ডীদাস একেজনেই হওক বা দুজনেই হওক তেওঁ যে বৈষ্ণৱ নহয় এই দৃষ্ট বিধ ৰচনাই তাৰ প্ৰমাণ আৰু এই বাবেই এই গ্ৰন্থ অন বৈষ্ণৱ সাহিত্য স্বৰূপে আলোচনা কৰা হৈছে।

ভাষাৰ দৰেই শূদ্ৰা সাহিত্যৰ ফালৰ পৰাও এই পুৰাণধৰ্মিত অনেক গুণ দেখিবলৈ পোৱা হয়। ইয়াৰ ৰচয়িতা চণ্ডীদাস যেনে তেনে খ্ৰীষ্ণকৰদেৱৰ পূৰ্ববৰ্তী আৰু প্ৰাকশঙ্কৰী অসমীয়া কবি মাধৱ কন্দলী আৰু মৈথিলী কবি বিদ্যাপতিৰ অন্ততঃ নবীন সম-সাময়িক। তাৰ প্ৰমাণ ৰূপে জয়দেৱৰ প্ৰখ্যাত “স্মৰণৰলখণ্ডনং মম শিৰসি মণ্ডনং দেহি পদপদ্মবন্দনাম্” শ্লোকৰ প্ৰতিধ্বনিৰূপে ইয়াৰ বন্দাবনখণ্ডত কৃষ্ণই বাখাৰ মান ভঞ্জন কৰিছে—

“মদন গৰল খণ্ডন ৰাখা মাথাৰ মণ্ডন মোৰে।

চৰণ পদ্মৰ আৰোপ ৰাখা মোৰ মাথাৰ উপৰে ॥”

এই বন্দাবন-খণ্ডৰে এটি দীঘলীয়া কবিতাৰ বিস্তৰণৰ মাজত—

“একে একে ঋতুগণে, বিলাস কৈল আপনে, কুসুমিত সৰ তৰুগণে।

তিন ভুবন মাৰে কথাছো না দেখিলো দৈব নিয়োজন হেন ধানে ॥

কুসুম সমূহ মধু পিআ মধুমন্ত মধুকৰ নিকৰে মধু ঝৰ্কাৰে।

কুসুমিত লতাকুলে, বোঁটল বিবিধ গুলে, মগ্ধ কৰে ঝৰ্কাৰে ॥

বহে স্নানীতল বাএ, কোকিলে পঞ্চম গাএ ৰএ আৰ নানা পক্ষীগণে।

সুদনে মৃগকুলে বনে, গাইল বড় চণ্ডীদাসে বান্ধিআ বাসুদনী চৰণে ॥”

ইয়াত এহাতে যেনেকৈ বিদ্যাপতিৰ ছন্দৰ জোঁকাৰ প্ৰতিধ্বনিত হৈছে, ইহাতে তেনেকৈ “কুহু কুহু ধনি, কোকিলৰ শূনি বহয় মল্লয়া বাহ” কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ এনে আগলি বাতৰি পোৱা পোৱা যেন লাগে। বিশেষকৈ কৃষ্ণ-কীৰ্ত্তনৰ বন্দাবন-খণ্ডৰ কুসুম-মালা ছন্দৰ এই কবিতাটি আদি-বসন্ত বিদ্যাপতিৰ আৰু ভাষাত খ্ৰীষ্ণকৰদেৱৰ “হৰমেহন”ৰ “দিব্য উপবন”ৰ আগ জাননী যেন লাগে। শূদ্ধাৰ-বস-প্ৰধান হলেও ঠায়ে ঠায়ে ৰচনা অতি সবস আৰু কবিত্বপূৰ্ণ হৈছে—

“তোম্ৰাৰ বোঁকল ৰাখা কৃপদেব ধন। পোটেঁল বান্ধিআ ৰাখ নহুদনী বোঁকন ॥”

তোৰ দৃষ্ট কুচকুম্ভ বান্ধি নিজ গলে। বোল ৰাখা পৈসোমো লাগল্য গজাজলে ॥

নাতি গুৰীৰ তোৰ প্ৰয়াগ উপমা। উৰুদুগ ৰাখ কন্দলী তবু সৰা ॥

স্বপ্নৰ পমনে ৰাখি ভাগিৰাৰ তৰে। তা দেখিআ ৰবৰাস কৈল কৰীকৰে ॥”

পূৰ্ব বৈকৰ সাহিত্য—(১) দূৰ্গভনাৰায়ণৰ আমোদ

বামচৰণ ঠাকুৰৰ গদ্য চৰিত মতে দূৰ্গভনাৰায়ণৰ বংশাৱলী : সাক্ষি বা সন্ধ্যাৰ পদ্য সিদ্ধপতি তেওঁৰ পদ্য ৰূপ ৰূপৰ পদ্য সিংহধ্বজ : এওঁক মাৰি এওঁৰ মন্ত্ৰী প্ৰতাপধ্বজ ৰজা হয় এওঁৰে পদ্য দূৰ্গভনাৰায়ণ। গুণাভিব্যামৰ মতে “এই দূৰ্গভনাৰায়ণ কোন বংশৰ ৰজা তাৰ নিৰ্ণয় নাই, কোনোৱে কম পাল বংশৰ কোনোৱে কম জিতাৰি বংশৰ।” জিতাৰিৰ পাছত সদ্বলিক ৰজা হয়। “এওঁৰ পাছত পদ্মনাৰায়ণ চন্দ্ৰনাৰায়ণ, মহেন্দ্ৰনাৰায়ণ গজেন্দ্ৰনাৰায়ণ, বামনাৰায়ণ জয়নাৰায়ণ ধোবনাৰায়ণ, আৰু বামচন্দ্ৰ।” উক্ত চৰিত মতেই গোড়েশ্বৰ দূৰ্গভনাৰায়ণ আৰু কামেশ্বৰ বা কমতেশ্বৰ ধৰ্মপালৰ যুদ্ধৰ পাছত হোৱা সাক্ষিৰ সত্তা অনুসাৰে ধৰ্মপালে সিজনৰ ৰাজ্যৰ পৰা যি সাত ঘৰ কামস্থ আৰু সাত ঘৰ বামদুগ আনে তাৰে প্ৰধান আছিল শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ পূৰ্বপুৰুষ লংডাদেৱৰ পুতেক চণ্ডীৰ। ইহাতে ধৰ্মপালৰ ৰাজত্বৰ দ্বাদশ শতিকাৰ প্ৰথমার্দ্ধত পাতনি হোৱাৰ আমি লিপিমূলক প্ৰমাণ পাইছোঁ। সেই সময়ত লংডাদেৱ জীৱিত আছিল আৰু তেওঁ শঙ্কৰদেৱৰ উৰ্দ্ধতন পঞ্চম পুৰুষ। শঙ্কৰদেৱৰ পূৰ্বপুৰুষ কুসুম্বৰ সূৰ্য্যবৰ, ৰাজ্যবৰ, চণ্ডীৰ, প্ৰত্যেকেই কোনো দেৱতা বা ৰাইজৰ বৰত নিজ নিজ সুদীৰ্ঘজীৱী পিতৃৰ প্ৰসিদ্ধৰূপে প্ৰবীণ বলসত ওপজা সন্তান বুলি চৰিত-পুথিৰোৰত দৃঢ়ভাৱে বৰ্ণোৱা আছে। এম, এন ঘোষে তেওঁৰ অসমীয়াৰ ধৰ্মবিশ্বাস বোকা পুথিত সেইদৰে শঙ্কৰদেৱৰ বংশৰ এই অসাধাৰণ ৰীতিত তিনিকুৰি বছৰত এপুৰুষ খৰাটো বৃদ্ধিসঞ্চিত বুলিছে। আৰু এইমতে লংডাদেৱৰ, আৰু সেইদৰে দূৰ্গভনাৰায়ণৰ কাল শঙ্কৰদেৱৰ জন্মৰ পৰা উৰ্দ্ধতন ৩০০ বছৰ অৰ্থাৎ ১৪৪৯-৩০০ বা ১১৪৯ খৃষ্টাব্দ বা দ্বাদশ শতিকাৰ মাজভাগলৈ আহে। ইয়াৰ অলপ বঢ়া টুটাৰ বাবে ঠাই এৰিও যেনে তেনে দূৰ্গভনাৰায়ণ কাল দ্বাদশ শতিকাৰ শেষত প্ৰতিষ্ঠিত হয় আৰু গুণাভিব্যাম বৰুৱাৰ বিচাৰ মতেও ই সমৰ্থিত হয়। তদুপৰি এই সিদ্ধান্ত গেইটৰ গুৱোৱাৰ শতিকাৰ শেষ ভাগ, অসমৰ প্ৰাকৃত ভূগোলৰ গুৱোৱাৰ শতিকাৰ আগভাগ আৰু এম, এন, ঘোষৰ একাদশ শতিকাৰ শেষভাগ আদি এম্বীয়া কতৰ ক্ষয় বা গড় স্বৰূপেও সুপ্ৰতিষ্ঠিত বুলি ধৰিব পাৰি।

দূৰ্গভনাৰায়ণৰ কাল সম্পৰ্কীয় কঠিন সমস্যাক এটি সুমীয়াসালৈ আহি আকৌ আন এটি সমস্যাক লগত ভেটা-ভেটি হৈ লগা হয় পূৰ্ববৈকৰ সাহিত্যৰ

স্বৰূপ সম্পৰ্কত। এতিয়ালৈকে পোৱা সাঁচিপতীয়া অসমীয়া পদ্যখৰ ভিতৰত যে দুল আটেল বছৰৰ আগৰ লিপিয়েই পাবলৈ নাই অন্ততঃ পূৰ্ববৈষ্ণৱ বোলা সদৌ সাহিত্যই যে বৈষ্ণৱ যুগৰ ভিতৰেদি চালনি সৰকা দি আহিছে, বিশেষকৈ বৈষ্ণৱ যুগৰ অসমীয়া সমাজত যে অবৈষ্ণৱ কথা বুলিলেই অৰ্থাৎ বুলি বিৰোচিত হোৱা হেতুকে সম্পাদকৰ ইচ্ছাকৃত ভাবত বা লিপিকাৰৰ অজ্ঞাতসাৰে সেইবোৰ পদ্যখ বৈষ্ণৱ গঢ়লৈ বদান্তৰিত হৈছিল তাত সন্দেহ নাই। ইহাতেও এই পূৰ্ববৈষ্ণৱ বোলা কবিসকলৰ ৰচনা ঘাইকৈ পুৰাণ আৰু ৰামায়ণ মহাভাৰতৰ ভিত্তিতৈ সীমাবদ্ধ আৰু এইবোৰ সাধাৰণতে নিজাভাৱে বৈষ্ণৱ বা অবৈষ্ণৱ একো বুলিব নোৱাৰি। ভণিতাত কবিসকলে যি ৰহন দিয়ে তান পৰাই সেইবোৰৰ বৈষ্ণৱ বা অবৈষ্ণৱ স্বৰূপৰ নিৰ্ণয় হয় কিন্তু সেই ভণিতাবোৰৰো আগতে প্ৰমাণ দিয়া “আচুফুল”ৰ উপৰিও “দেৱীৰ চৰণ সেৱি”ৰ পাঠান্তৰ ৰূপে ‘হৰিৰ চৰণ সেৱি’ ষোড়শী পোৱা হয়, তেতিয়া কোনটো মূল আৰু কোনটো নকল ধৰা অৱশ্যে কঠিন হৈ পৰে। তদুপৰি মৈথিলী কবি বিদ্যাপতি আৰু ৰঙালী কবি জয়দেৱ বা চণ্ডীদাসৰ ৰাধাকৃষ্ণ বিষয়ক গীতবোৰৰ পৰা তেওঁলোকক হঠাৎ বৈষ্ণৱ কবি যেন লাগিলেও ৰাধাকৃষ্ণ শাস্ত্ৰ বা সহজীয়া কবি স্বৰূপে তেওঁলোকে সাধাৰণ অনুৰাগমূলক কবিতাৰূপে সেইবোৰ লিখা বুলি প্ৰমাণিত হলেও তাক বিশ্বাস কৰিবলৈ টান লাগে নিশ্চয়। উদাহৰণ স্বৰূপে কালিকা-পুৰাণ বিশিষ্ট শাস্ত্ৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থ হলেও তাত বিকল্পজ্ঞাৰ নিৰ্দেশ আছে, আৰু শঙ্কৰদেৱৰ সমসাময়িক কবি দুৰ্গাবৰ মনসা কবি হৈও ৰামায়ণ-গীতি ৰচক আছিল। গতিকে এই পূৰ্ববৈষ্ণৱ অসমীয়া সাহিত্যৰ আলোচনা কৰোঁতে নিশ্চয় মনৰ পৰা এনেবোৰ পূৰ্বসংস্কাৰ অঁতৰাই নিৰপেক্ষ বিজ্ঞাৰ কৰিবলৈ সাজু হৈব লাগিব।

দুৰ্লভনাৰায়ণৰ আমোলৰ পূৰ্ববৈষ্ণৱ কবিসকলৰ ভিতৰত নিশ্চিতভাৱে সৰ্বপ্ৰথম আৰু সৰ্বপ্ৰধান হৈছে সৰস্বতী। প্ৰহ্লাদ চৰিত পদ্যখিত তেওঁৰ আত্ম-পৰিচয় প্ৰসঙ্গৰ মাথোন দুফাকি পদ—

কমতামণ্ডল	দুৰ্লভ নাৰায়ণ	নৃপবৰ অনুপায়।
তাহান ৰাজ্যত	বুঢ় সৰস্বতী	দেৱানী কন্যা নাম ॥
তাহান তনয়	হেম সৰস্বতী	বুঢ়ৰ অনুজ ভাই।
পদবন্ধে তেহোঁ	প্ৰচাৰ কবিতা	বামন পুৰাণ চাই ॥”

শ্ৰীজয়ানন্দৰ মতে যেন ৰংগী নীলধৰজ ৰজাই (১২০৪-৪৬ খৃঃ) এই

কমতাপুৰ নগৰ পাতিছিল। বৰ্তমান কোচবেহাৰ অঞ্চলত ধল্লা নৈৰ পূব পাৰত এই নগৰকো ডাঙৰাশেষ এতিয়াও আছে। বদকানন হেমিল্টনে ১৮০৯ খৃঃ ত ইয়াৰ পৰিধি ১৯ মাইল পাইছিল তাৰে ৫ মাইল ধল্লাই আৰু বাকীখিনি এটা দুৰ্গ আৰু ডাঙৰ খালে সম্পূৰ্ণ কৰিছিল বুলিছে। নীলধ্বজৰ পাছত চক্ৰধ্বজ, আৰু সৰ্বশেষত নীলাম্বৰ (১৪৫৫-৯৮) কমতাপুৰৰ বজা হয়। কামৰূপৰ সবহাখিনি, গোটেই বদকানন আৰু বঙ্গদেশৰ এছোৱা লৈ নীলাম্বৰে পৰম প্ৰতাপেৰে ৰাজত্ব কৰিছিল শেষত নিজ মন্ত্ৰী সচীপাত্ৰৰ ষড়যন্ত্ৰ আৰু হুছেন শাহৰ (১৪৯৭-১৫২১ খৃঃ) বিশ্বাসঘাতকতাত এই ৰাজ্যৰ পতন ঘটে ইয়াৰ ভালেমান বছৰৰ পাছত বিশ্বসিংহই (১৫১৫-৪০ খৃঃ) কোচবংশৰ পাতনি মেলে। নন্দলাল দেইও খেনবংশী নীলধ্বজকে কমতাপুৰ নগৰ পাতোঁতা বোলে তেঁতে ১২০৪-১৪৯৮ খৃঃ ৰ ভিতৰত দুৰ্লভনাৰায়ণৰ ঠাই ক'ত? প্ৰাকৃত ভূগোলৰ মতে ১২২০ খৃষ্টাব্দত চণ্ডীৰ প্ৰমুখ্যে ভূঞাসকলৰ কামৰূপত প্ৰতিস্থাপনই বা কেনেকৈ হয়?

এই সমস্যাৰ একমাত্ৰ সমাধান এয়ে, কমতাপুৰ নাম নীলধ্বজ বা আন বি বজাৰ দিনৰ পৰাই হওক কোচবেহাৰ সম্ভৱ ভাস্কৰবৰ্মাৰ দিনৰ পৰাই পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্যৰ ৰাজধানী আছিল। চীন পৰিব্ৰাজক য়়ুয়ান চোৱাঙ পাব হৈ অহা ডাঙৰ নৈখন সম্ভৱ তিখোহে, ব্ৰহ্মপুত্ৰ নহয়, আৰু পৌণ্ড্ৰবৰ্দ্ধন বা পাবনাৰ পুৰা ৯০০ লী অৰ্থাৎ ১৫০ মাইল পূবেলৈ আহি পোৱা নগৰখন কোচবেহাৰৰ কমতাপুৰ হৈ, কিয়নো গুৱাহাটী তাৰ পৰা ১৯০০ লী অৰ্থাৎ ৩১৭ মাইল দূৰ। তাৰ পৰা অন্ততঃ দালিমন্তক কৈদৰ হৰ্জৰ, বনমালা আৰু বলবৰ্মা আদিৰ ৰাজত্বত বৰ্তমান তেজপুৰ অঞ্চলৰ হাবুপেপ্ৰবৰলৈ আৰু অসমৰ প্ৰথম পাল ৰজাসকলৰ দিনত সম্ভৱ বৰ্তমান নগাঁও অঞ্চলৰ দুৰ্জয়ালৈ কামৰূপৰ ৰাজধানী স্থানান্তৰিত হোৱাৰ প্ৰমাণ পোৱা হয়। কিন্তু সম্ভৱ কামৰূপৰ পালবংশৰ শেষ ৰজা ধৰ্মপালৰ ৰাজত্বৰ তৃতীয় অনুশাসনত 'কামৰূপনগৰে নূপোহিভৱৎ ধৰ্মপালঃ ইতি' বোলাৰ পৰা পুৰণি কামৰূপৰ ৰাজধানী ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰৰ হাবুপেপ্ৰবৰ আৰু দক্ষিণ পাৰৰ দুৰ্জয়ালৈ পৰা অতিবাই সম্ভৱ বৰ্তমান কোচবেহাৰৰ অঞ্চলৰ কমতাপুৰতে পুৰণি প্ৰতিষ্ঠা কৰে। তদুপৰি ঘূৰি ঘূৰি এই সিদ্ধান্তলৈকে নাহি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ধৰ্মপালৰ ৰাজত্বৰ পৰাই অৰ্থাৎ দ্বাদশ শতিকাৰ মাজ বা শেষ ভাগতে পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্য জাগি থান্ধান হয় আৰু তাৰ ফলত নিশ্চিতভাৱে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ পাৰত আৰম্ভতে

কামৰূপত মূছলমান আক্ৰমণ যে আৰম্ভ হয় ১২০৬ খৃঃ ব প্ৰায় ২৮ মাৰ্চৰ গুৱাহাটীৰ কানাই বৰশী শিলালিপিয়েই তাৰ প্ৰমাণ। তেন্তে দৰ্জাভনাৰায়ণে পূৰণি কামৰূপৰ একেবাৰে পছিম ভাগত আৰু ধৰ্মপালে তাৰ পূব অঞ্চলত ৰাজত্ব কৰিছিল। ৰামচৰণে লিখিছে—

“ধৰ্মপাল ৰাজা আছিলেক কামেশ্বৰ। তাহান্তে খাটয় বত ভূঞা নিবন্তৰ ॥
কামাখ্যা দেবীয়ে য়েৰে তাক শাপ দিলা। আপোনাৰ ৰাজ্য এৰি বিদেশক গৈলা ॥
দেখিলেক লোক য়েৰে ভৈলেক অৰাজ। গাঁৱে গাঁৱে ভৈলা তেয়ে সৰে ভূঞা ৰাজ ॥
দৰ্জাভ নাৰাণ তাৰ বেলোণীয়া ভাই। সিও কত দিনে ৰাজা ভৈলা এক ঠাই ॥
বেহাৰৰ পৰা তিনি পহৰৰ বাট। গড়িয়া নগৰ ৰজা দৰ্জাভৰ পাট ॥
যেৰে বিশ্বসিংহ কামৰূপে ভৈল ৰজা। আপুনি বসিল আসি অসংখ্যাত প্ৰজা ॥’

ইয়াৰ পৰা দৰ্জাভনাৰায়ণ আৰু ধৰ্মপালৰ ৰাজ্যৰ স্পষ্ট আভাস পাব পাৰি। বিশ্বসিংহই (১৫১৫ ৪০ খৃঃ) কোচ ৰাজ্য স্থাপন কৰাৰ পাছত কামৰূপ নগৰ বা কমতাপুৰৰ নাম কোচবেহাৰ হয় আৰু দৰ্জাভনাৰায়ণ ধৰ্মপাল আদিৰ দাদাৰ শতিকাৰ ৰাজত্বৰ পাছত ৰোড়শ শতিকাৰ বিশ্বসিংহৰ কোচ ৰাজ্যৰ পাতনৰ কাললৈকে মাজৰ প্ৰায় ৩৫০ বছৰ পূৰণি কামৰূপৰ ৰাজ্যৰ এই পশ্চিম প্ৰান্ত অৰাজক আছিল বুলি বুজিব পাৰি। গতিকে দৰ্জাভনাৰায়ণৰ পাছতে বিশ্বসিংহ ৰজা হোৱা বা এজন দ্বিতীয় দৰ্জাভনাৰায়ণৰ জন্ম হোৱা কল্পনাৰ উদ্ভাৱন পাণ্ডিত্যৰ বিভূষনা আৰু অসম্ভৱৰ যত্ন। তেন্তে বুকানন হেমিল্টনে কোচবেহাৰত ১৮০৯ খৃঃ ত পোৱা ধৰ্মপালৰ ৰাজ্যৰ ভূগোলৰ ঠিক আৰু ৰামচৰণে দিয়া দৰ্জাভনাৰায়ণ আৰু ধৰ্মপালৰ ৰাজ্যৰ সীমা নিৰ্দেশো নিশ্চিত। চৰিত-পুৰাণবোৰত গোড়েশ্বৰ আৰু কামেশ্বৰ বা কমতেশ্বৰ খেল-মেল লগোৱা বা সমাৰ্থক ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰাৰ কাৰণে এতিয়া বুজা কঠিন নহয়, যিহেতুকে গেইটে ক’বৰ দৰে অষ্টম-নৱম শতিকাৰে পৰা অনেক ৰজা-পোৱালীয়ে গোড়েশ্বৰ উপাধি দাবী কৰিছিল আৰু বৰ্তমান উত্তৰ বঙ্গৰ প্ৰায় ছজন মান এনে সৰু-সুৰা ৰজাই গোড়েশ্বৰ উপাধি সেই কালত গ্ৰহণ কৰিছিল। তদুপৰি বৰ্তমান খ্ৰীষ্ট জিলাৰ এক অঞ্চলকো এসময়ত গোড় বোলা হৈছিল এতেকে গোড়েশ্বৰ দৰ্জাভনাৰায়ণৰ ৰাজত্বৰ কবি হেম সৰস্বতী বৰ্তমান কোচবেহাৰৰো “তিনি পহৰৰ বাটৰ” পশ্চিমৰ বা দক্ষিণ পশ্চিমৰ গড়িয়া বা গোড় নগৰত আছিল।

“এই বুলি গোড়েশ্বৰে দিলন্ত বিদায়। লবিল কামতেশ্বৰ সেই আজ্ঞা পাই ॥

নৌকাত চৰিয়া ব্ৰহ্মপুত্ৰে উজাইলন্ত। কতোদিনে আপোনাৰ ৰাজ্যক পাইলন্ত ॥ ঘোৰাঘাটে গৈয়া পাছে নৌকা চপাইলন্ত। তাম্ৰধ্বজে শূন্যলৈক পিতৃ আসিলন্ত ॥ স্নানামাগদূৰিক লাগি সৰে লৈয়া গৈল। ব্ৰহ্মপুত্ৰে উজাই চৈধ্য দিনে গৈয়া পাইল ॥ আশীজন বাইচা তাহান লগে দিলা। বিদ্যুত সঞ্চে তেতিয়কণে চলি গৈলা ॥ বাৰ দিনা অন্তৰে পাইলন্ত উজাই। চণ্ডীবৰ মহামতি আছা সেই ঠাই ॥”

ইয়াৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি দলুৰ ভনাৰায়ণৰ ৰাজধানী গোড় নগৰ বংগপুৰ জিলাত সম্ভৱ তিষ্ঠা আৰু কৰতোয়া নদীৰ মাজত আছিল, গতিকে নায়েৰে উজাই ব্ৰহ্মপুত্ৰইদি সাধাৰণভাৱে চৈধ্য দিনৰ আৰু কোবা-কুৰিকৈ গাল বাৰ দিনৰ মূৰত কমতাপুৰৰ ঘোৰাঘাট পাইছিলগৈ। এই ঘোৰাঘাট লক্ষ্মীদেৱৰ কাহিনীতো কিৰদৌছৰ শ্বাহনামাত আৰু ফেৰিষ্টাৰ বদৰঞ্জীত আফ্ৰিছিয়াবৰ উল্লেখৰে প্ৰসিদ্ধ, ইয়াক চৰিত পুথিৰ লিপিকাৰৰ প্ৰমাদৰ “ঘৰঘাটে” লিখাকে টানি টুনি কৰা “ঘৰৰ ঘাট” অৰ্থ বংজা পাণ্ডিত্যৰ বৰাই মাত্ৰ, ঘাইকৈ যি হেতুকে কমতাৰ বজাই ঘোৰা ঘাটত নানামি “ঘৰৰ ঘাট” বিচাৰি নাযায়।

বামদিয়া আৰু বৰপেটাৰ দুখন পুথি চাই অত্যধিক প্ৰমাদৰ বাবে বৰপেটাৰ পুথি এৰি বামদিয়াৰ পুথিৰ পৰাই ১৯২৩ ত কালিৰাম মেধিয়ে “প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ” ছপাই উলিয়াইছিল। জুৰুজুৰু পটপট ওলাই থকা লিপিকাৰৰ অসংখ্য ভুলেৰে ছপা হোৱাত, তাৰ মাজৰ পৰা পুথিখনৰ আখৰ-জোৰ্টনিত প্ৰাকৃতৰ প্ৰভাৱ বিচাৰি উলিওৱা বিড়ম্বনা মাত্ৰ। “কেহো সূৰ্য্য কেহো দূৰ্য্য বহুত অন্তৰ। কেহো কাকো বাৰে কেহো কৰম নফৰ ॥” সম্পাদকে তেওঁৰ “পাৰ্জনী”ত এই ইছলাম মূলৰ “নফৰ” লক্ষ্যটোৰ পৰা কৰিলে “মুছলমানসকল গোড়ত সোমোৱাৰ বহু আগে প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ লিখিছিল বুলি মনে নথৰে” বুলি লিখিছে, এই মতেও হেম লক্ষ্মী অস্তিত্ব চক্ৰোদ্ধাৰণৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰি। বাস্তৱ পুৰাণৰ পৰা কৰিলে এই পদ-ভাঙনি কৰিছে, আখৰ-জোৰ্টনিৰ কথা এৰিলেও, পুথিখনৰ ভাষা অৱশ্যে প্ৰাচীনসকলীঃ

“কীৰ্ত্তন”ৰ অন্তৰ্গত “প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ”ৰ কৰ্মনাৰ লগত ইয়াৰ ভাৰাগতই নহয় ভাৰাগত পাৰ্থক্যও যথেষ্ট মন কৰিব লগীয়া আছে। বৰ্ত্তমান পুথিখনৰ লিপিকৰণৰ কাল ১০ মাৰ্চ, ১৭৬৯ খৃষ্টাব্দ, পদ-মূল্য ১০০ কাকি, পুথিৰ আখৰ-জোৰ্টনিত প্ৰাকৃতৰ “অৰোঃ সঃ” সূত্ৰ সংযুক্তি বুলি সম্পাদকে সেইবাবে কৈছে, আৰু “বৰ ঠাইত ব” “বীৰ ঠাইত বী”, “বীৰ ঠাইত বীৰ”,

“প্ৰহ্লাদ”ৰ ঠাইত “প্ৰহ্লাদ” এনেও আছে। আকস্মিক পৰাই ইয়াৰ বৰ্ণনাৰ বিশেষত্ব লক্ষ্য কৰিব লগীয়া। সঙ্ক্ৰেহত প্ৰহ্লাদ আৰু হিব্ৰুকাশিপদৰ ইশ্বৰবাদ-নিৰ্বাণবাদৰ বিতৰ্ক হয়, সি জীৱন্ত :—“হিব্ৰুকাশিপদে বালে অৰে সূনে ববৰ্ণ।” ইত্যাদি (অধ্যয়ন, ১৪-১৮)।

এনে বৰ্ণনাৰ উপৰিও ঠায়ে ঠায়ে একো শাৰী শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ বচনাৰ দৰে প্ৰয়চনৰ উপযোগী : “হৰি বক্ষা কৰে জাক মাৰে তাক কোনে।” “মোহোৰ বংশত উপজিলা ধুমকেতু।” “আচাৰত জিহ্বা হৰি বিচাৰত এক।” ইত্যাদি।

এনে বচনাৰে প্ৰায় তিনিশত বছৰৰ পূৰ্ববৰ্তী হেম সৰস্বতী শঙ্কৰদেৱ আৰু সূৰ্য্যোদয় পূৰ্বকীৰ্ত্তি বুলিব লাগিব। “হেম সৰস্বতী ভনে এড়ি আন কাম। পাতক চাবোক ডাকি বোলা বাম বাম ॥” “হেম সৰস্বতী, বচিলা সম্প্ৰতি, ডাকি বোলা হৰি হৰি ॥” আদি বৈষ্ণৱ ভণিতাৰ বাহিৰে পদ্বিধনত প্ৰকৃষ্ণ অংশ বিশেষ নাই বেন অনুমান হয়। “প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ”ৰ বাহিৰেও হিব্ৰুকাশিপদৰ মৃত্যুৰ পৰা ধৰি হৰগোবী সন্বাদ নামে হেম সৰস্বতীৰ আন এখন পদ্বিধ পোৱা হৈছে।

দুৰ্লভনাৰায়ণৰ আমোলৰ আন এজন কবি মহাভাৰতৰ অশ্বমেধ পৰ্বৰ অন্তৰ্গত “বহুবাহ পৰ্ব”ৰ অসমীয়া পদ-ভাঙনি কৰোঁতা হৰিহৰ বিশ্ব। ‘বহুবাহ-পৰ্ব’ৰ ভাণ্ডাত কবিয়ে আত্ম-পৰিচয় এইদৰে দিছে—

“জয় জয় নৃপবৰ, দুৰ্লভনাৰায়ণ বজা, কামাখ্যা গোসানী সন্ত ৰব।
সপুত্ৰ-ৰাক্ষসে নিতে সৰাক্ষসে মনোনীতে, জীৱন্তোতক সহস্ৰ বংশব ॥
তাহান ৰাজ্যতে গত, সৰ্বজন মনোনীত, অশ্বমেধ পদমধ্যে সাৰ।
বিপ্ৰ হৰিহৰ কবি, হৰিব চক্ৰ সেই, পদবন্ধে কবিলোঁ প্ৰচাৰ ॥” ২০১।

কিন্তু এই ভণিতাবে পাঠান্তৰত বহুত প্ৰভেদ পোৱা হয়—

“জয় জয় নৰপতি, দুৰ্লভনাৰায়ণ বজা, কামপুৰে ভৈলা বীৰবৰ।
সপুত্ৰ-ৰাক্ষসে ৰেহে, সপুত্ৰ ৰাজ কৰন্তোতক জীৱন্তোতক সহস্ৰ বংশব ॥
তাহান ৰাজ্যত জিত, সৰ্বজন মনোনীত, অশ্বমেধ কৰিচিত্ত সাৰ।
বিপ্ৰ হৰিহৰ কই, সৌৰীৰ চক্ৰ সেই, পদবন্ধে কবিলোঁ প্ৰচাৰ ॥”

এই দুই পাঠান্তৰৰ ভিতৰত প্ৰথমটোৰ “কামাখ্যা গোসানী” আৰু দ্বিতীয়টোৰ “সৌৰীৰ চক্ৰ সেই (সেই)” পাঠাধীনৰ পৰা বলা আৰু কবি

উভয়েই শান্তপন্থী আছিল বদলি ধৰা অব্যক্তিকৰ নহব। কবিয়ে মহাভাৰতৰ এই ভাঙনি কৰিলেও বৈষ্ণৱ ধৰ্মত তেওঁ সম্পূৰ্ণ নিষ্ঠাবান নাছিল বদলি ধৰিব পাৰি, আৰু সেইদেখি এই পদ্যখিত থকা “ডাকি বোলা হৰি হৰি” “ডাকি বোলা বাম বাম” আদি ভাণ্ডাৰ “আঁচু ফুল” অৱশ্যে বৈষ্ণৱ যুগৰ হব লাগিব। পদ্যখনিৰ ভাষা হেম সৰস্বতীৰ ভাষাতকৈ সৰল আৰু সৰস। “গোহ হত্যা পাতকত তাৰণ কাৰণ। অশ্বমেধ যজ্ঞ আৰম্ভিলা পাণ্ডুগণ॥” ঘটনাত আৰম্ভ কৰি “অজ্ঞান পদ্যৰ যুদ্ধ যিমতে মিলিলা। জন্মজয় নৃত্যিক সন্মুখেষে কৈলা॥” বদলি ৬০৫ৰ অধিক পদত সম্পূৰ্ণ কৰা হৈছে। চিত্ৰাঙ্গদাৰ গৰ্ভত অজ্ঞান বীৰৰ পদ্যৰূপে বৰুৱাহন কেনেকৈ জন্মিবলৈ পালে নিজে কৈছে—

কন্যাকালে আছে মাতৃ পিতৃৰ ভৱনে। নৃত্য গীত কৰি থাকে সৰে কন্যাগুণে ॥
একদিনা গীত গান্ধে তাল ভৈল ভঙ্গ। হেন দেখি বাপৰ মনত বৰ খঙ্গ ॥
যেৱে স্বৰূপত মই তোৰ হওঁ বাপ। আজি তোক দিওঁ নিদাৰুণ চন্দ্ৰ শাপ ॥
নিজৰ্জন গহন বন বদলিল মাহাক। গৰু হুৱা পাপীষ্ঠী তাহাত পৰি থাক ॥
তীৰ্থযাত্ৰা কালে অজ্ঞানক লাগ পাইবি। পদ্যৰ স্বৰূপ হুৱা শাপক এৰাইবি ॥

গোটেই পদ্যখনত বৰুৱাহনৰ বীৰত্ব আৰু মহত্ব চিত্ৰাঙ্গদা আৰু উলুপীৰ সতীত্ব আদি এনে নিপুণভাৱে বৰ্ণোৱা হৈছে যে পঢ়িলে পদ্যশৰ্মকৰী যুগৰ ৰচনা যেন অনুমান নহয়। ১০৫ পদত আছে—

“বুনা—জয় হৰি জয় বাম। (বদ্যুৰী)

নাজানি ঘোৰা ধৰিলোঁ। বৰ দখ লঘু হৈলোঁ।”

আদি প্ৰাক্ষিপ্ত যেনেই লাগে। অজ্ঞানৰ কাষত বৰুৱাহনৰ অপমানৰ বৰ্ণনা—

‘অজ্ঞানে বোলয় দূৰ পাণিষ্ঠ দূৰ্জনে। কেনমতে ভৈল তই মোহোৰ নন্দন ॥
কোনোবা বোণ্যৰ পদ্য কোনে জানে তোক।

নিচিনি নাজানি কেনে বাপ বোল মোক ॥

আগেসে মনুষ্যে লৰে ভয় কয় কৰি। ছাগ বদলি বাঘৰ লাজত দেই জৰী ॥

ভয়তে মনুষ্যে নেৰে পথে নেৰে বাঘে। তোৰ ঘোৰ পটন্তৰ ভৈল সেই ভাগে ॥”

উত্তৰকান্ধ ব্ৰাহ্মণৰ অন্তৰ্গত লৱ-কুশৰ যুদ্ধ বিষয়ক কোনো অজ্ঞাত কবিৰ এখন পদ্যখণ্ড ডিব্ৰুগড়ৰ ভট্টাচাৰ্য্য এজেন্সীৰ দ্বাৰাই ১৯২৫ ত প্ৰকাশিত হৈছে আগৰ পৰা পদ্যখণ্ড চাৰিখন অধিক পদ্য ভিতৰত ক’তো কবিৰ নাম বা পৰিচয় নথকাত বিজ্ঞ প্ৰকাশকে পাণ্ডিত্যৰ আভাস নকৰি “এজন মহাকাব্যৰ দ্বাৰা

অসমীয়া ভাষাত ৰচিত” বুলিছে। এই ছাপা পুথিখন অশ্বমেধৰ আৰম্ভণিৰ পৰা বৰ্ণনা কৰিছে। কিন্তু বৰ্তমান কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিত থকা দুখন পুথিৰ এখনত লৱ-কুশৰ জন্মৰ আগৰ পৰা ধৰি এশমান পদৰ ভিতৰত লক্ষ্যগণক ৰামে সীতা নিৰ্বাসনৰ আদেশ দিয়াত সাক্ষৰিছে, আৰু ইখন তাৰ পাঁচ-ছয়টা মান পদৰ পিছৰ পৰা ধৰি লক্ষ্যগণে লৱ-কুশৰ সৈতে যুদ্ধ কৰিবলৈ সাজু হোৱালৈকে তিনিশ মান পদৰ ভিতৰত অন্ত হৈছে। কিন্তু আচৰিত কথা, ছাপা পুথিৰ লগত মিলা হোৱাৰ হাতে-লিখা পুথিৰ ভণিতাতো ক’তো যুগাঙ্কৰেও কবিৰ চিনাকি কিয় নাম পৰ্য্যন্ত নাই। কিন্তু ছাপা পুথিত নথকা আগছোৱাত আগৰখন হাতে-লিখা পুথিত এবাৰমান আৰু ইখনত তিনি বাৰ-মান “কুশৰ কিঙ্কৰে কহে হৰিবৰ কবি। পাতক ছাড়োক ডাকি বোলা হৰি হৰি॥” এনে ছন্দদুষ্ট ভণিতা আছে যদিও অৱশ্যে হাতে লিখা পুথি এখনবো ক’তো “বৰুৱাহ পৰ্ব” পুথিত থকাৰ দৰে কবিৰ চিনাকি নাই। এনে অৱস্থাত ছাপা-পুথিত কবিৰ নাম নথকাত সন্দেহ কৰিবলৈ কোনো যুক্তি নাই। কিন্তু হাতে-লিখা পুথিত থকা “কবি হৰিবৰ” কথা অৱশ্যে সন্দেহজনক। দ্বিতীয় কথা বৰুৱাহ পৰ্ব”ৰ কবি হৰিবৰ বিপ্ৰ, আৰু লৱ-কুশৰ যুদ্ধৰ অন্তত কবি একেজন বুলি ভাবিবৰ বিশেষ হেতু আছেনে? বা কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিৰ পুথি দুখন যদি জাল্ নহয়, তাৰ হৰিবৰ বিপ্ৰ নাম অনুসৰি বৰুৱাহ পৰ্বৰ কবি হৰিবৰ বিপ্ৰৰ নাম শূন্যবাকলৈ বোৱা দুঃসাহস নহয়নে? কিন্তু লৱ-কুশৰ যুদ্ধৰ ছাপা আৰু হাতে লিখা উভয় পুথিৰ উপদেশ আৰু “আচুৰুল” য়ে বৈষ্ণৱ যুগৰ, ওপৰৰ মতেই তাত সন্দেহ কৰিবৰ ঠাই নাই। ভণিতাৰ উপৰিও আন আন ঠাইত বৈষ্ণৱ লিখনিৰ প্ৰভাৱৰ সাঁচ দেখিবলৈ পোৱা হয়, আৰু তাত বিচিহ্নতা একো নাই। অন্ততঃ “বৰুৱাহ-পৰ্ব”ৰ কবি হৰিবৰ বিপ্ৰ হেম সৰস্বতীৰ সমসাময়িক দৰ্শনভাৱণৰ আয়োগৰ এজন পূৰ্ব-বৈষ্ণৱ কবি, আৰু “গৌৰীৰ চৰণ সেই (সেৱি)” হলেও তেওঁ মহাভাৰতৰ পদ ভাঙনি কৰিছিল। সঠিক প্ৰমাণৰ অভাৱত “লৱ-কুশৰ যুদ্ধ”ৰ অন্তত কবিৰ কাল নিৰূপণ কৰা সম্ভৱ নহলেও তেওঁৰ বচনাৰ উদ্ধৃতি দিয়া হল—

“ৰামচন্দ্ৰ ৰথ শূনি,   কপালত যুষ্টি হানি,
কাষে সীতা জগত সোৱালী।

বিধি কুৰুৱস তৈলা,   এহি যুদ্ধে লেখি থৈলা,
আৰি সোৱী জগত-জয়নী ॥

আছিলোঁ জনক জীয়া বাঘচন্দ্রে কৰে বিয়া,
মোক আনিলেক অৰোধ্যক।
পিতৃৰ যে আজ্ঞা পালি, বনবাসে গৈলা চলি
পৰে গৈলা দণ্ডকা বনক ॥
কান্দি কান্দি কহে আই দুহানৰ মূখ চাই,
তোমাৰ অৱস্থা হেন ভৈলা।
হাতী গুচি মাখি ভৈলা, গো-খোজত তল গৈলা
ছায়ালৰ হাতে প্ৰাণ গৈলা ॥”

কিন্তু এনে ৰচনা হেম সবস্বতীৰ তুলনাত পূৰ্ব বৈষ্ণৱ যেন যি নালাগেই বৈষ্ণৱ কিয় উত্তৰ-বৈষ্ণৱ বুলি উদ্ধৃত কৰা হলেও আচৰিত যেন নালাগিল-হেতেন। মূঠতে “লৱকুশৰ যুদ্ধ”ৰ সমগ্ৰ ৰচনাৰ ভাষা প্ৰাচীনগছী যেন অনুমান নহয়।

হেম সবস্বতী আৰু হৰিহৰ বিপ্ৰৰ অৱশ্যে পৰবৰ্তী দুৰ্লভনাৰায়ণ ৰজাৰ পুতেক ইন্দুনাৰায়ণৰ আমোলৰ কবি কবিৰাজ সবস্বতী। তেওঁ মহাভাৰতৰ দ্ৰোণপৰ্বৰ ভাঙান কৰিছিল আৰু তাৰ কৈলাস বৰ্ণনাৰ লগত এইদৰে আত্ম-পৰিচয় দিছে—

“নৃপ শিবোন্নগি	দেৱ মহামানী	দুৰ্লভনাৰায়ণ ৰাজা।
নিতে পুত্ৰৰতে	পালিলা সততে	পাণ্ডবীৰ যত প্ৰজা ॥
তাহান তনয়	ভৈলা ধৰ্ম্ময়	ইন্দুনাৰায়ণ দেৱ।
মহাবীৰ ধীৰ	স্বভাৱে গম্ভীৰ	নিতে কৃত্য হৰিসেৱ ॥
নিজ বাহুবলে	পাইল অৰিকলে	তাম্ৰ মনোমণ্ডল।
যাত খাটে নমি	সততে প্ৰণমি	বিপক্ষ নৃপসকল ॥
যাত সৰ্বক্ষণ	ইন্দু নাৰায়ণ	বৰ দেৱত সদাশিৱ।
হৌক নৰেশ্বৰ	পাপ গোবিন্দ	পিতা-পুত্ৰে চিৰজীৱ ॥
ছোট খিলা নাম	আছে এক গ্ৰাম	যত গ্ৰাম মধ্যে সাৰ।
আছিল তখাত	জগত-প্ৰস্ফাট	চক্ৰপাণি শিৱদাৰ ॥
পটু নৰেশ্বৰ	কালম্বু প্ৰব	ধৰ্ম্মজ্ঞ মহাশয়ী।
পশ্চিম ভিলক	কুল-প্ৰকাশক	নিৰ্ভলক যেন পশী ॥

দেৱ বিজয়গণ	কবিলা পুজন	সধনে ধৰ্মপ্ৰসঙ্গ।
নিভা উপগত	বাৰ অঙাগত	নভৈলেক জাৰা ভক্ত ॥
নিজ গুণবলে	জিভিলা সকলে	ধন-ধন সতকাৰ।
নৃপতি প্ৰধান	দুৰ্লভ নাৰাণ	প্ৰশংসয় বাৰবাৰ ॥
তান পৰলোকে	ভৈল সৰ্ব প্ৰেমে	নিজ তনু-ভক্ত বণে।
মেবু ভক্ত হেন	সিদ্ধ ভৈলা পঞ্চ	মাণিক বিহিলা ঘূণে ॥
তাহান তনয়	অতি শুভময়	কৰিবল্ল সম্বতী।
দ্রোণপৰ্ব পদ	জয়মুখ বধ	কৌতুহলে নিগদতি ॥”

দুৰ্লভনাৰায়ণক আমি দ্বাদশ শতিকাৰ শেষ ছোৱাৰ বুলি ঠাৱৰাই আহিছোঁ। গতিকে তেওঁৰ পুতেক ইন্দুনাৰায়ণ তথা কবিবল্ল সম্বতীক চান্দোদশ শতিকাৰ আগছোৱাৰ কবি বুলিব পাৰি। দুৰ্লভনাৰায়ণৰ কেইবা শত বছৰৰ পাছত কমতাপুৰৰ ওচৰত বিশ্বাসিংহই কোচ ৰাজ্যৰ ৰাজধানী কোচবেহাৰ স্থাপন কৰে আৰু তেওঁৰ পুতেক নৰনাৰায়ণ কোচ ৰাজসিংহাসনত উঠি পৰম বিদ্যোৎসাহীৰূপে বিক্ৰমাদিত্যৰ নৱবল্লৰ সভাৰ অনুৰূপ অসমৰ কবিসকল শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱ ৰাম সম্বতী আদিৰ দিবা সভা পাতে। এতেকে দুৰ্লভ নাৰায়ণক নৰনাৰায়ণ-সুৰ্য্যৰ আগজানি জনোৱা পুৰুষতী তথা বুলিব পাৰি আৰু তেওঁৰে আদৰ্শ অনুসৰি ইন্দুনাৰায়ণো বিদ্যোৎসাহী হৈছিল বুলি উদ্ধৃতিৰ পৰা বুজিব পাৰি। কবিবল্ল সম্বতীয়ে কৈলাস বৰ্ণনাত লিখিছে—

“ফটিক প্ৰকাশ	হৰৰ কৈলাস	জুৱলে নানা বস্ত্ৰময়।
আম জাম জ্যাম	অতি অভিবাম	দাল তাল ভাল দেখি ॥
ফুলিল কলটকী	সুৰণ কেতেকী	কুল মধ্যে ৰাক লেখি ॥
গুৱা নাৰিকল	জবা পান্নিল	লেতেকু টোৱা দাড়িম্ব।
বোলেজ মধুনি	আছে ডাল ভাঁৰ	বসে টুপ টুপ জিম্ব ॥
কমলা কপুৰা	বেন চেনি চুড়া	স্বাদত আমোল-মোল।
পড়ুটা কলটক	আছে জোক জোক	দৰলনে হোৱে ভোল ॥ ..
খীতল নিৰ্মল	সবোৰে জল	বুৰো বুৰো কৰে তীৰ।
আছো’ নান-পান	দেখি সুস্থ মন	নিৰ্মল মন ধৰীৰ ॥
অমল কমল	সুকোমল মল	কুল কুল জাল খোৱে।
পাৰি মধুকৰ	গুৱে ব্ৰুচিকৰ	তাৰ মধুপান লোৱে ॥

প্ৰমে জাক জাক	হংস চক্ৰবাক	জলাচৰ পক্ষীগণ।
কণে কণে উৰি	ফুৰি ফুৰি পৰি	জলত কৰে ক্ৰীড়া ॥
লৱঙ্গ মালতী	ফুলিল সেউতী	কুম্ভ কুৰুৱক জাই।
চম্পা নাগেশ্বৰ	শিৰিষ বিস্তৰ	হাত মেলি ফুল পায় ॥
বঙ্গিন বৈৰতী	আছ ধূপি ধূপি	তগৰ জয়ন্ত মালী।
ফুল ভৰে হালি	পৰে ডাল ভাঙ্গি	ফুলি বকুল জালি ॥
ফুলিছে বন্দুলী	গন্ধে নাহি তুলি	কদম্ব দেখি শোভন।
কেতেকী প্ৰচুৰ	কনক ধূসৰ	নেৰালি মাৰি দশন ॥
হেনন শোভন	বিচিত্ৰ উদ্যান	ফুলে তথা সবৰ্ণকাল ॥
যত মনোহৰ	মন্দাৰ কুসুম	পাৰিজাত তথা আছ।
স্থল অভিনৱ	কুসুম পদ্মৰ	দেখি ভাল গাছে গাছে ॥
তাত কল্পতৰু	আছয় অগৰু	শূনা তাত কোন কথা।
মহা তৰুৰ	মাগি পাইলা বৰ	মনে অভিলাষী তথা ॥
বসন্ত মিৰ্জল	আবাহে কোকিল	বহয় মলয়া বাৰ।
প্ৰমৰা গুঞ্জাৰ	চিঙ চুৰি কৰি	কোকিলে তেজিলে বাৰ ॥”

এই বৰ্ণনাই সৰ্বসাধাৰণ পঢ়ুৱৈকো অৱশ্যে “কীৰ্ত্তন”ৰ অন্তৰ্গত “হৰ-মোহন”ৰ ভিতৰুৱা “দিক্য উপবন”ৰ চিত্ৰলৈ সঘনে মনত পেলাব। অকল লালিতা বা বৰ্ণনাতেই নহয় ভাষাতো “ফুলভৰে ভাগে ডাল” “বহয় মলয়া বাৰ” “কোকিলে তেজিলে বাৰ” আদি যেনেকৈ শব্দবোৰৰ প্ৰতিধ্বনি যেন লাগে “শাল তাল ভাল দেখি”, “বুৰোঁ বুৰোঁ কৰে তীৰ”, “হাত মেলি ফুল পায়” আদি ভাষা তুলনাত প্ৰাচীন হোৱাতকৈ “কীৰ্ত্তন”তকৈ অৰ্বাচীন যেনহে লাগে ইও বিশেষ চিন্তা কৰিব লগা কথা।

দুৰ্লভনাৰায়ণ ৰাজস্বৰ সমসাময়িক বুলিব পৰা এতিয়ালৈকে জনাৰ ভিতৰৰ শেষ কবি বুদ্ধ কল্মষী, কিন্তু “অসমীয়া সাহিত্যৰ চৰ্চনিক”ৰ সম্পাদক গোস্বামীয়ে এওঁক এই আটাইকেজনৰ আগত ঠাই দিছে। তাৰ কাৰণ একো নিদিজেও গোস্বামীয়ে সৰ্গভৰ বুদ্ধকল্মষীৰ পুণ্ডৰোষক বজা তাম্ৰধ্বজক দুৰ্লভনাৰায়ণৰ পূৰ্ববৰ্তী বুলি কয়, কিন্তু এই কবিৰে মহাভাৰতৰ দ্বৈপায়নৰ অন্তৰ্গত সাত্যকী-প্ৰবেশৰ পদ-ভাঙনিত পীৰিছে—

“শ্ৰীমন্ত তাম্ৰধ্বজ অনুজ্ঞে সহিতে। বুদ্ধৰ সমান ধৰ্ম লিঙ্গু ব্ৰহ্মসত্তে।

বৃদ্ধিত গম্ভীৰ ক্ষমারন্ত শূন্ত নহ্ন । বাহাৰ বশক সবদ্বজনে প্রশংসয় ॥
 বিক্ৰূৰ ভকত মহামল্লাৰ সৈয়ক । পুত্ৰৰ সমান কৰি দৰিদ্ৰ পালক ॥
 দুই ভাইৰ স্নেহ যেন বাম লক্ষ্মণৰ । সবাক্ষৰে জীৱন্তোক সহস্ৰ বৎসৰ ॥”

গৌৰেশ্বৰ দল্লভনাৰায়ণ আৰু কমতেশ্বৰ ধৰ্মপালৰ বৃদ্ধ জ্ঞান সজ্জিব পাছত ধৰ্মপালে দল্লভনাৰায়ণৰ পৰা সাত ঘৰ বায়ুণ আৰু সাত ঘৰ কামল্লখ লৈ ঘূৰি অহা সম্পৰ্কত বামচৰণ ঠাকুৰৰ “শঙ্কৰ চৰিত”ৰ প্ৰথম খণ্ডৰ পৰা উদ্ধৃত কৰা হৈছে—

“এহি বুলি গৌৰেশ্বৰে দিগন্ত বিদায় ।

লৰিল কমতেশ্বৰ সেই আত্মা পাই ॥৮৯

গোঁকাত চৰিয়া ব্ৰহ্মপুত্ৰে উজাইলন্ত । কতো দিনে আপোনাৰ ৰাজ্যক পাইলন্ত ॥

ঘোৰাঘাটে গৈয়া পাঞ্জে নৌকা চপাইলন্ত ।

তান্নধৰুজ শূনিলেক পিতৃ আসিলন্ত ॥’

গতিকৈ তান্নধৰুজ ধৰ্মপালৰ পুত্ৰ বুলি ধৰি তেওঁক দল্লভনাৰায়ণৰ পুতেক ইন্দুনাৰায়ণৰ সমসাময়িক বুলি ইয়াত হেম সবস্বতী আদিৰ পাছত তান্নধৰুজৰ আমোলৰ কবি বৃদ্ধ কন্দলীক ঠাই দিয়া হৈছে । ‘সাত্যকী প্ৰবেশ’ৰ কৰ্ণনা—

‘সকল পাণ্ডাল বলে হৃষা এক জুৰি । অস্ত্ৰশস্ত্ৰ প্ৰহাৰিলা দশোদিশে বেঢ়ি ॥
 অস্ত্ৰশস্ত্ৰ হানিয়া দ্ৰোণক পাৰে গালি । মৰিলে মৰিলে ব্ৰহ্মবধী পাপশালী ॥
 কিসক লাগিয়া ব্ৰহ্মকুলে উপজিলি । কিসক লাগিয়া তুমি তপ আচাৰিলি ॥
 পুত্ৰাণ সংহিতা পাঢ়লাহা চাৰি বেদ । ধৰ্মবো শাস্ত্ৰবো তুমি জানা অবিচ্ছেদ ॥
 কোন শাস্ত্ৰে বোলে ব্ৰাহ্মণৰ হিংসা ধৰ্ম । কিস লাগি এৰিলাহা আপোনাৰ কৰ্ম ॥
 নিসিদ্ধি কৰিলা তুমি পাণ্ডাল সেনাক । ধন-ধাৰী ভৈলা তুমি কোঁৱৰ ৰজাক ॥
 শূৰ্জিবাক নোৱাৰিয়া বাহুতে বৃদ্ধিয়া । বাপুতেয়ো মৰি বাইবা বিস্ত নৃশূৰ্জিয়া ॥
 তপ-জপ কৰি অন্য বাঁৰ স্বৰ্গে যায় । তোঠেৰ বাপুতেৰ বা হৈব কোন ঠাই ॥
 অম্বাক মাৰিলে জানো তুমি কত পাইবা । পেটৰ ভাতক লাগি অধোগতি বাইবা ॥
 শাপ মাৰিবাক পাবা কেনে কৰা বৃদ্ধ । কিসক লাগিয়া হাতে ধৰিলা আয়ুধ ॥
 প্ৰজা মাৰিবাব ফলে কোঁৱৰ নৃপতি । পুত্ৰ-পোত্ৰ মাৰিয়া বাইবেক অধোগতি ॥
 দশোদিশে গলাবাব দ্ৰোণে শূনিলন্ত । উচিত জানিয়া তাক নেদন্ত সিদ্ধান্ত ॥”

এই কৰ্ণনাত ভাষা আৰু ছন্দৰ নিম্নজ গাঁথণ্ড বৈকল্প যুগৰ পূৰ্ববৰ্তী বুলি নকলে ধৰিব নোৱাৰিব, কিয়নো প্ৰাচীনতাৰ গোন্ধ ইয়াত নাই বুলিব পাৰিব । তদুপৰি তান্নধৰুজৰ পৰিচয়ত লিখা কথামাৰিও চিন্তা কৰিব লগীয়া একে উপাধাঙে “বিক্ৰূৰ ভকত মহামল্লাৰ সৈয়ক” হয় কেনেকৈ ? সামবাসিত লিখিছে—

“শূন্যলোক নবলোক একচিন্তা মনে। মৃতিৰ কাৰণ হ'ব কিনে নাহি আনে ॥
 শিশু মথৰক তিনি লোকত বিদিত। ভকত জনাৰ নানা ৰূপে সন্নিহিত ॥
 এক ৰূপে হ'ব ব্ৰহ্মৰূপে অৱতাৰ। চকুৱে দেখিলে সংসাৰত পাই পাৰ ॥
 দ্ৰৱ ব্ৰহ্ম গজাজলে তাত ক'ব স্নান। পাপক এৰায়া চলে বৈকুণ্ঠ ভৱন ॥
 আৰো ব্ৰহ্মৰূপ বেদ পদাৰণ ভাৰত। পঢ়িলে শূন্যলৈ থাকে বৈকুণ্ঠ পদৰত ॥
 হেন জানি একচিন্তে শূন্যলৈ ভাৰত। হ'বিত ভকতি হৈব অচিৰ কালত ॥
 জ্ঞানে বা অজ্ঞানে যত পাপক সঞ্চিত। তাক বিনাশিবা যমপুৰক বাহিৰা ॥
 সাত্যকী প্ৰবেশ এহি মানে সমাপতি। হ'বিত সৈৱক বৃদ্ধ কন্দলী বদতি ॥
 মহাভাৰতৰ পদ অতি মনোহৰ। কৰ্ণ ভৰি শূমা আক পাপ যাউক দূৰ ॥”

ইও সম্পূৰ্ণ বৈষ্ণৱ ভণিতা বুলি ক'ব পাৰি, কিন্তু ইয়াতকৈ সৰহ কোৱা
 যুক্তিসঙ্গত নহ'ব, কিয়নো বৃদ্ধ কন্দলীত শৈৱ-শাক্ত ধৰ্মৰ পৰা বৈষ্ণৱ ধৰ্মলৈ
 পৰিবৰ্ত্তন অহা একেবাৰে অসম্ভৱ নহয়।

(২) “কবী” বজা খ্ৰীষ্টিয়ানিকৰ আন্দোলন—মথৰ কন্দলী

ইংলণ্ডৰ বিশিষ্ট সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক ইতিহাস যেনেকৈ খৃষ্ট ধৰ্ম
 প্ৰচাৰৰ পৰাই আৰম্ভ হয়, অসমৰো সমাজ আৰু সংস্কৃতিৰ বিশিষ্ট বদৰঞ্জী
 সেইদৰে খ্ৰীষ্টকৰদেৱৰ প্ৰৱৰ্তিত বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ পৰাই মূৰলি হয় বুলিব
 পাৰি। গোড়ীয়া আৰু কামৰূপীয়া বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ তুলনামূলক সমালোচনা
 কৰোঁতাসকলে দিয়া চৈতন্য-চন্দন আৰু শঙ্কৰ-সূৰ্য্যৰ অতি অৰ্থবাজক
 উপমাটিকে ব্যৱহাৰ কৰি ক'ব পাৰি অসমৰ আকাশত শঙ্কৰ-সূৰ্য্যৰ আগমনি
 জনোৱা যিকোনো জ্যোতিষ্মক আছিল, মথৰ কন্দলী নিৰ্বিবাদে সেইসকলৰ
 মাজৰ পূৰ্বতী ভোটা উৰা। ইংৰাজী সাহিত্যৰ বদৰঞ্জীৰ তুলনা আনিবলৈ হলে
 চতুৰ্দশ শতিকাৰ চহৰ যেনেকৈ ৰোড্‌শ শতিকাৰ মেক্সপীয়েৰৰ উপযুক্ত পৰ-
 প্ৰদৰ্শক, মথৰ কন্দলীও তেনেকৈয়ে খ্ৰীষ্টকৰদেৱৰ সুযোগ্য পূৰ্ববৰ্তী
 উত্তৰকান্ধ ৰামায়ণৰ পদ-ভাঙনিত খ্ৰীষ্টকৰদেৱে লিখিছে—

“পূৰ্ব কবি অগ্ৰসৰী,
 মথৰ কন্দলী আদি,
 বিৰাজিয়া পদে ৰাম কথ্য।”

যুগান্তৰৰে এনে এজন শ্ৰেষ্ঠ পূৰ্ব-শব্দকবী কবিৰ সম্পৰ্কে প্ৰশ্ন সকলো কৰাই
 সত্যজন আত্মবৃত্ত চাক খোৱা। শব্দকবীৰ জন্মদিন সন্মানিত কৰিলে যি

আত্ম-পৰিচয় দিয়া পোৱা হৈছে তাৰ পৰাই তেওঁৰ যৎকিঞ্চিৎ চিনাকি পোৱা হয়, কিন্তু সি কোনোমতেই একেবাৰে মুকলি নহয় —

কবিৰাজ কন্দলী যে   আমাকেসে বুলি কয়
কৰিলোঁহে সৰ্বজন বোধে ।
ৰামায়ণ সুপয়াৰ   শ্ৰীমহা মাণিক্য যে
ববাহ ৰাজ্যৰ অনুবোধে ॥২৩॥
সাত(?) কাণ্ড ৰামায়ণ   পদবন্ধে নিবন্ধিলোঁ,
লজ্জা পৰিহৰি সাবোধত ।
মহামাণিক্যৰ বোলে   কব্য-বস কিছু দিলোঁ
দুগ্ধক মথিলে ফেন দৃত ॥২৪॥”

১৮৯৯ ত প্ৰথম ছপা হোৱা মাধৱ বৰদলৈৰ সম্পাদিত ৰামায়ণত এইদৰে পোৱা হয় কিন্তু কুৰি শতিকাৰ তৃতীয় দশকত ছপোৱা হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ সম্পাদিত “অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি”ত এই আত্ম-পৰিচয় অস্বাভাৱিক ৰূপে পৰিবৰ্তিত আৰু পৰিবৰ্তিত হৈ এনে বিভিন্ন আকাৰত ছপা হৈছে —

“কবিৰাজ কন্দলী যে   আমাকেসে বুলি কয়
মাধৱ কন্দলী আৰো নাৰ ।
সপোনে-সচিতে মঞি   জ্ঞান-কাৰ-বাক্য-মনে,
অহৰ্নিশে চিন্তে ৰাম ৰাম ॥
গ্লোহক সংক্ৰুতে আমি,   গড়িবাক পৰিহৰ(?)
কৰিলোঁহে সৰ্বজন বোধে ।
ৰামায়ণ সুপয়াৰ   শ্ৰীমহা মাণিক্য যে
ববাহী ৰাজ্যৰ অনুবোধে ॥
সাতকাণ্ড ৰামায়ণ,   পদবন্ধে নিবন্ধিলোঁ,
লজ্জা পৰিহৰি সাবোধত ।
মহামাণিক্যৰ বোলে,   কব্য-বস কিছু দিলোঁ
দুগ্ধক মথিলে ফেন দৃত ॥”

ওপৰৰ ভণিতাৰ সাময়িকিত “মাধৱ কন্দলী পাইল, শ্ৰীমহাৰে অৰোধ্যা পাইল, ভৱ ভৱ

আনন্দ বৰ্ধাই ॥২৮॥ গতিকে 'চানেকি'ত "মাধৱ কন্দলী আৰো নাম । জ্ঞোক
সংস্কৃতে আমি গঢ়িবাক পাৰিছয় বোলা যিনিলাকে অন্যায় শ্ৰমিকপু আৰু অনন্ত
কন্দলীৰ পদাদি বুলি সহজে বুজিব পাৰি ।

দ্বিতীয় কথা শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ কালতেই মাধৱ কন্দলীৰ ৰচিত
আদিকাণ্ড-উত্তৰাকাণ্ড নিশ্চয় বিচাৰি পোৱা নহৈছিল । কোনোৱে কয় আহোম-কছাৰীৰ
যুদ্ধৰ কালত ধৰ্মস হল কোনোৱে কয় জুয়ে পুৰিলে, আৰু কোনোৱে কয় মূল বাম্বীকি
ৰান্নায়গো আদিতো মাজৰ পাঁচকাণ্ড ৰামায়ণত সম্পূৰ্ণ থকাৰ দৰে মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণো
মূলতেই পঞ্চকাণ্ড ৰামায়ণ পদবন্ধে নিবন্ধিলোঁ আছিল আৰু লক্ষাকাণ্ডতে আত্মপৰিচয়
দি সামৰণি মৰা কথাই এই তৃতীয় মত সমর্থন কৰে । যেনেকৈয়ে হওক শঙ্কৰদেৱ
মাধৱদেৱে মাধৱ কন্দলীৰ ৰচিত কোনো আদিকাণ্ড উত্তৰাকাণ্ড ৰামায়ণ নাপাইহে যে সেই
দুমুৰৰ দুই কাণ্ড দুয়ো লিখি সাতকাণ্ড ৰামায়ণ সম্পূৰ্ণ কৰিছিল সি নিশ্চিত । কিন্তু তাৰ
পাঁচশ বছৰৰ পাছত এতিয়া কুৰি শতিকাৰ তৃতীয় দশকত 'অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি'ত
দিবলৈ হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে মাধৱ কন্দলীৰ উত্তৰাকাণ্ড পালে ক'ব পৰা বা? সি যে
'জাল ৰচনা নহয় তাক বুজিলে কেনেকৈ? আচৰিত কোৱা হয় কামৰূপ অনুসন্ধান
সমিতিত মাধৱ কন্দলীৰ উত্তৰাকাণ্ড এতিয়া ওলাল আৰু সেইদৰে আগতে কৈ অহা
অজ্ঞাত কবিৰ 'লৱ-কুশৰ যুদ্ধ পুথিৰ আগছোৱাত 'নতুন সাঁচিপতীয়া পুথিত 'হৰিবৰ
নাম জ্ঞাত হল ॥' ভবিষ্যত গৱেষণাকাৰীৰ বাবে এইবোৰ চিন্তাৰ বিষয় হোৱা উচিত ।

মাধৱ কন্দলীৰ পাঁচকাণ্ড ৰামায়ণৰ ভিতৰৰ বৈষ্ণৱ ভণিতা মাধৱদেৱৰ বুলি
কথা-গুৰুচৰিতৰ স্পষ্ট প্ৰমাণ আগতে দি অহা হৈছে । তদুপৰি মাধৱ কন্দলীৰ পাঁচকাণ্ড
ৰামায়ণ থকাতো বৈষ্ণৱ কবি অনন্ত কন্দলীয়ে সেই পাঁচকাণ্ড ৰামায়ণকে পুনৰ
কিয় ৰচনা কৰিব লগা হল, তাৰ "কৈফিয়ৎ" অনন্ত কন্দলীয়েই অতি
সন্তোষজনকভাৱে অৰোধ্যা কাণ্ডত (১৩/১৪) দি গৈছে—

মাধৱ কন্দলী বিবচিলা ৰামায়ণ । তাক গুনি আমাৰ আকুল কৰে মন ॥

ৰামৰ সামান্য সন্তুৰাথা যথাক্ৰমত । শুভজনীয় গুণ যত নভৈল বেকত ॥

এতেকে যতন কৰোঁ ভকতিৰ পথে । নুবুলিবা নিন্দা সদা গুনা সভাসদে ॥

গতিকে 'অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি'ৰ বিকৃত আত্মপৰিচয়ৰ প্ৰকৃষ্ট ৰচনাত মাধৱ
কন্দলীক "সপোনো সচিতে যজি, জ্ঞান কৰি কৰ-কৰে, অৰ্হনিশে চিন্তো ৰাম ৰাম"
বোলাবলৈ যোৱা অপচেষ্টা নিশ্চয় স্বীকৃত ।

শ্রীশঙ্কৰদেৱৰ “উত্তৰকাণ্ড”ৰ আত্মপৰিচয়- প্ৰসঙ্গত থকা মাধৱ কন্দলীৰ উল্লেখে নিশ্চয় এওক শঙ্কৰদেৱৰ পূৰ্ববৰ্তী কবি বুলি প্ৰমাণ কৰে, কিন্তু মাধৱ কন্দলীৰ পৃষ্ঠপোষক “ববাহী” ৰজা শ্রীমহামাণিক্যৰ কাল কিয় বংশই ভালদৰে নিৰূপিত নহলে মাধৱ কন্দলীৰ স্থান-কাল আদি সম্পূৰ্ণ সঠিক নহয়। মাধৱ কন্দলী ৰামায়ণৰ প্ৰথম প্ৰকাশক মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈয়ে সেই ৰামায়ণৰ পাতনিত ১৮৯৯ ত জয়ে জয়ে এই কথাৰ বিচাৰ কৰে আৰু দ্বাদশ আৰু চতুৰ্দশ শতিকাৰ ভিতৰত কছাৰী ৰজাসকলেই “ববাহী” নাম লৈ জয়ন্তপুৰলৈকে ৰাজত্ব কৰিছিল আৰু নগাঁৱৰ আলিপুখুৰীও সেই ৰাজ্যৰ ভিতৰত সোমাইছিল বাবে চতুৰ্দশ শতিকাত আলিপুখুৰীত মাধৱ কন্দলী জন্মিছিল বুলি স্থিৰ কৰে। হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে অসমৰ বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব বিভাগে বৰ্তমান প্ৰকাশ কৰা কছাৰী বুৰঞ্জীৰ ওপৰত ভিৰ দি বিচাৰপতি ফাৰ অৰ্ডাৰ্ডন তৃতীয় কছাৰী ৰজাৰজনকে শ্রীমহামাণিক্য বুলিছে। গেইটৰ মতে ১২২৮ত চুকাফাই পাটকাই পৰ্বতেদি অসম সোমাই সেই পূব প্ৰান্তৰ মৰাণ ৰজা বদৌছা আৰু ববাহী ৰজা থাকুম ফাৰে মিতিৰালি কৰি তেওঁলোকক ববাহী মৰাণ আৰু ববাহী ৰাজ্য অধিকাৰ কৰে। বিচাৰপতি ফাৰ পৰা অৰ্ডাৰ্ডন সপ্তমজন ৰজা দেংছা বা দেংছোং ফা, আৰু আহোমৰ দিহিঙীয়া ৰজা চুহুৰুঙৰ মৰঙিত হোৱা যুদ্ধৰ ফলত কছাৰীবিলাকক খাছপুৰলৈ খেদি কাজলী মুখলৈকে আহোমে ৰাজ্য বহুলায় বুলি গেইটে কয়। কিন্তু এই ববাহী জাতিৰ কোনো মহামাণিক্য ৰজাৰ নাম পোৱা নহয়।

বিচাৰপতি ফাৰ পাছত মহামাণিক্য ফাৰ পিতাক বিক্ৰমাদিত্য ফা ৰজা হৈ মিকিৰ পৰ্বতত বাপপুৰ আৰু সোণাপুৰ নামে দুখন নগৰ পাতি ওচৰতে এহেজাৰ হাত দীঘল আৰু চাৰি শত হাত বহুল এটা পুখুৰী খনায়। মহামাণি ফাৰ পাছত মাণিক্য ফা, লৱ ফা, খোৰা ফা আৰু দেংছোং ফা আদি ৰজা হয়। চুহুৰুং বা দিহিঙীয়া ৰজা পাটত উঠা কাল সম্পৰ্কে নানা মূনিৰ নানা মত, কোনোৱে কয় ১৪০৮ কোনোৱে কয় ১৪৯৭ আৰু কোনোৱে ১৫০৪ বোলে। দেংছা বা দেংছোং ফাৰ ১৫৩৬ ত মৃত্যু হয় আৰু মহামাণিক্য বা মহামণিক্য তেওঁৰ পৰা উৰ্দ্ধতন পঞ্চম পুৰুষ গণিতক এই পাঁচ পুৰুষৰ বাবে সেচুশত বহুৰ এবিলে মহামাণিক্য তথা মাধৱ কন্দলীৰ কাল চতুৰ্দশ শতাব্দীৰ আগছোৱা পোৱা হয়।

পাছত এই বিচাৰতো আসোৱাই নোলোৱা নহয়, পোনতে, কি শিলালিপি, কি জামৰ ফলি বা আন তিনি, সকলোতে এই কছাৰী বা বড়ো ৰজাসকলে নিজক হয় হেড়ৰেঞ্চৰ নতুবা হেড়ৰখিল বা হেড়ৰপতি বুলিছে, কিন্তু ক’তো “ববাহী” বুলি নিজক

কোৱা নাই। ইহাতে কামৰূপৰ শেষৰ দুজন পাল ৰজা ইন্দ্ৰপাল আৰু ধৰ্মপালৰ তাম্ৰ ফলিত তেওঁলোকে নিজক ‘বাবাহ’ বুলি চিনাকি দিছে, আৰু কপিলী উপত্যকালৈকে এওলোকৰ ৰাজ্য বিস্তৃত আছিল। গতিকে এই বংশৰ কোনোবা এজনক সেই ‘ববাহী’ ৰজা বুলিলে মাধৱ কন্দলীৰ কাল দূশ বছৰমান উজাই আহে। এওলোকৰ মতে সেইদেখি ‘বাবাহ’ৰ ঠাইত ‘ববাহ’ কৰা আৰু সেইদৰে মহামাণিক্য আৰু মাণিক্য স্বৰূপতে মহামাণিক্য আৰু মাণিক্যৰ ঠাইত লিপিকাৰৰ প্ৰমাদ কিম্বা বিচাৰপতি কা আদিত ‘কা’ শব্দই যেতিয়া ৰজা বুজায় তেতিয়া ‘ৰজা মাণিক্য’ লিখিলেও অলঙ্কাৰ শাস্ত্ৰৰ ঘাটী নালাগিব নে? তদুপৰি ভূমি (পৃথিবী) আৰু ববাহৰ মিলনৰ ফলত জন্ম পোৱা নবকৰ বংশইহে অকল ভূমিপাল পাল বা ববাহ উপাধি দাবী কৰিব পাৰে যদি বোলা হয় সিও হাকুটি লগোৱা অৰ্থহে হয় কিয়নো ভূৰ (পৃথিবীৰ) একো খণ্ডত ৰাজত্ব কৰা বাবে প্ৰতি ৰজাই ভূপতি ভূমিপাল ভূপাল বা পাল আৰু সবহ নালাগে সুইদেনৰ ৰজাসকলেও হেনো নবক বংশৰ দৰেই পৃথিবী আৰু ববাহৰ মিলনৰ পৰা উৎপত্তি পোৱা বুলি দাবী কৰে।

দেবেন্দ্ৰনাথ বেজবৰুৱাৰ মতে বিজয় মাণিক (১৫৬৪-৮০) ধনমাণিক (১৫৯৬-১৬০৫) ৰূপমাণিক (১৬০৫-২৫) আদি কেইবাজনো জয়ন্তীয়া ৰজা আছিল, মহামাণিক্যও এওঁলোকৰে কোনোবা এজন হ'ব পাৰে, কিন্তু এই মত বুৰঞ্জীয়ে সমৰ্থন নকৰে যিহেতুকে পৰ্বতৰায়ৰ (১৫০৩-১৬) সৈতেহে শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম আটে কৰি বছৰৰ পাছত এই জয়ন্তীয়া বংশৰ উৎপত্তি হয়। কিন্তু ত্ৰিপুরাৰ ৰজা ৰত্নকাই বোলে (১৩৮২-১৩৮৬) ছলটান্ টুঙ্গলখানক এটি বহুজীয়া মণি উপহাৰ দি মাণিক্য উপাধি লৈছিল, আৰু ৰত্নমাণিক্যৰ পাছত প্ৰতাপমাণিক্য আৰু এওৰ ভায়েক মুকুটমাণিক্য যথাক্ৰমে ৰজা হয়। এওঁলোকৰ পাছত মহামাণিক্য (১৩৯৬-১৪০৬? - ১৪১৩?) আৰু তাৰ পাছত এওঁৰ পুতেক ধৰ্মমাণিক্য ত্ৰিপুরাৰ ৰাজপাটত বহে, কনকলাল ককদাৰ মতে এই ধৰ্মমাণিক্যৰ আমোদতে গুৰুেশ্বৰ আৰু বাণেশ্বৰ নামে দুজন অসমীয়া খণ্ডিত ত্ৰিপুরা ৰাজ্যলৈ গৈ আৰু এয়ে হুসে এওঁৰ শিষ্যক মহামাণিক্যৰ ৰাজত্বত চতুৰ্শ শতিকাৰ শেষ ছোৱাত মাধৱ কন্দলীয়ে অসমীয়া ৰামায়ণ ৰচনা কৰা সম্ভৱন।

এতেকে ত্ৰিপুরাৰ ৰজা মহামাণিক্যকে মাধৱ কন্দলীৰ পৃষ্ঠপোষক আৰু চতুৰ্শ শতাব্দীৰ শেষ ছোৱাকৈ মহামাণিক্য জন্ম দাৰু কন্দলীৰ কাল বুলি ঠাৱৰোৱা হয়, তেতিয়া হলে শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ “উভয়াকাণ্ডৰ” পূৰ্বকবি অজমীয়া, দাবৰ কন্দলী আদি, বিৰচিলা পদে ৰাম কণা” (১৯১৬) আৰু মাধৱদেৱৰ আদিকাণ্ডৰ “বহু

চৰিত্ৰ বিখ্যতি আহুত মহা মহা কবিজনে (২৫।১৫) বাক্য সাৰ্থক হয়। বৰ্ত্তমান নগাঁও জিলাৰ সদৰৰ ১২ মাইল দক্ষিণ-পূবে থকা কদলী মৌজাৰ কদলী গাঁও বা সেই জিলাৰ আলিগুৰুৰী বোলা ঠায়েই তেওঁৰ প্ৰায় তিনিকুৰি বছৰৰ পৰবৰ্ত্তী শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ দৰেই মাধৱকন্দলীৰ জন্মস্থান এই দুই মতৰ পিছৰটিয়েই পুৰণি আৰু এতিয়া অখণ্ডিত। মাধৱ কন্দলীয়ে তথা অনন্ত কন্দলীয়ে তথা বান্দীকিয়েও পাঁচকাণ্ড বামাৱগহে ৰচিছিল বোলা হৈছে মূল বামাৱগৰ পাঁচকাণ্ডত বামক আদৰ্শ মানৱৰূপে দেখুওৱা হৈছিল, পাছত তেওঁত ঈশ্বৰত্ব আৰোপিবৰ বাবে আগ-পুৰি আদিকাণ্ড-উত্তৰাকাণ্ড যেনে জোৰা দিয়া হৈছে মূল পাঁচকাণ্ডৰ তুলনাত এই দুই কাণ্ডৰ ভাৱৰ অৰ্থচীনতাই প্ৰমাণ বুলি প্ৰাচ্য-পাশ্চাত্য অনেক আধুনিক পণ্ডিতে আঙুলিয়াইছে।

বান্দীকিগবিসম্ভূতা বামাৱগনিধিসঙ্গতা। শ্ৰীমদ্ভগবদ্গীতা গঙ্গা পূৰ্ণাতি জুবনত্ৰয়ম॥ বামাৱগ - ৰূপিনী গঙ্গা বান্দীকি-স্বৰূপ পৰ্বতৰ পৰা ওলাই বাহ ৰূপ সাগৰত পৰি তিনিও জুবন পৰিভ্ৰমণ কৰা কথা সচাকৈয়ে নামানি নোৱাৰি। বামাৱগ আৰু মহাত্মাৰত্নক আকৌ গঙ্গা আৰু সিদ্ধৰ লগতো তুলনা কৰে, এই দুই নৈয়ে যেনেকৈ নানান শাখা-উপশাখাৰে সৰৌ আৰ্য্যাবৰ্ত্ত সাৰুৱা কৰিছে, সেই দুই মহাকাব্যয়ো তেনেকৈ ভাৰতীয় সভ্যতা আৰু সংস্কৃতিক চিৰকাল জীপ দি আহিছে। সেইহে প্ৰাচীন কালৰ পৰা বৰ্ত্তমানলৈকে ভাৰতীয় নানা ভাষা কিয়, ভাষাতৰ বাহিৰৰো বিভিন্ন ভাষালৈ বামাৱগ অনুদিত হৈছে। কোনোৱে প্ৰায় ২৫০০ঃত চীনা ভাষালৈ বামাৱগ অনুদিত হৈছিল বুলি কয় কিন্তু এই কথা ঠাৱৰোৱা হোৱা নাই। ডক্টৰ জুলছ ব্লকে ভিন্নত, ইণ্ডীয়া আৰু জাপানৰ ভাষাত কেইবাখনো বামাৱগ পৰিভ্ৰমণ পাইছে বুলি জনাইছে। স্বৰূপতে বাহ আৰু ৰূপ, অৰোধ্য আৰু লভা, আৰ্য্য আৰু অৰাৰ্য্য সুৰ আৰু অসুৰ, ভিন্ন সভ্যতা আৰু সংস্কৃতিৰ প্ৰতীকৰূপে বৰ্ণোৱা, আৰু সীতাৰূপ উত্তৰ-ভাৰতীয় কৃষি সভ্যতাৰ নিৰলুৰ দ্ৰাৱিড় দেশত বিস্তাৰ বুলিও বুজিব পাৰি। বুদ্ধদেৱৰ পৰবৰ্ত্তী কালত পালি ভাষালৈ, নৱম শতিকাত দ্ৰাৱিড়ী ভাষালৈ, আৰু একাদশ শতিকাত জৈন সাহিত্যলৈ বামাৱগ অনুদিত হৈছিল, কাছৰতে মূল বান্দীকি বামাৱগ বিহান পুৰণি হুৱক, ৫০০ঃ পূৰ্বাবধি ই বৰ্ত্তমান বৈজিক গড় পাইছে বুলি পণ্ডিতসকলে স্বীকাৰ কৰে।

ভাৰতীয় প্ৰাদেশিক ভাষাৰ ভিতৰত চমুৰ্গণ শতিকাত বঢ়া মাধৱ

কন্দলীৰ এই অসমীয়া বামায়াণেই আটাইতকৈ পুৰণি বুলি গণ্যগণিত হয় ।
 ‘আদিভ্যাবাৰ শ্ৰীপঞ্চমী পূৰ্ণ মাঘমাস । তথি মথ্যে জন্ম লভিলাম কৃষ্ণিবাস ।’
 এই উক্তিৰ পৰা ১৪৩২ খৃঃ ব মাঘী সংক্ৰান্তিত কৃষ্ণিবাসৰ জন্ম বুলি ধৰা হয়
 আৰু তুলসীদাসৰ জন্ম ১৫৮৯খৃঃ মৃত্যু ১৬৮০ বামায়াণ-ৰচনাৰ আৰম্ভকাল
 ১৬৩১খৃঃ । এতেকে বঙলা আৰু হিন্দী বামায়াণ মাধৱ কন্দলীৰ অসমীয়া
 বামায়াণতকৈ সেই অনুপাতে এশৰ পৰা তিনিশ বছৰমানৰ পিছৰ ।
 পাচ্যবিদ্যামহাৰ্ণৱ নগেন্দ্ৰনাথৰ বিশ্বকোষৰ মতে মাৰাঠীত ৮ ভৈলঙ্গীত ৫
 তামিলত ১২ উৎকলত ৬ হিন্দীত ১৭ আৰু বঙলাত ২৫ খন সুকীয়া
 বামায়াণ আছে । অসমীয়াতো সেইদৰে মাধৱ কন্দলী আৰু অনন্ত কন্দলীৰ
 বাহিৰে গীত-পদ্য-গদ্যত আন কেইবাখনিও বামায়াণ আছে উত্তৰ-বৈষ্ণৱ যুগৰ
 অনন্ত ঠাকুৰে ৰচা এখন বামায়াণত শঙ্কৰদেৱৰ শিশুকালৰ এজন শিক্ষক
 কলাপচন্দ্ৰ দ্বিজই এখন বামায়াণ-চম্পিকা লিখিছে বুলিছে আদিকাণ্ড উত্তৰাকাণ্ডৰ
 লগতে অযোধ্যা কাণ্ডৰ বাহিৰে কবি দুৰ্গাবৰে ৰচনা কৰা চাৰিকাণ্ড
 বামায়াণ পোৱা হৈছে বিদ্যা পঞ্চাননৰ পাতালীকাণ্ড বামায়াণ আৰু গঙ্গাৰামৰ
 সীতাৰ বনবাসৰ বাহিৰে ৰঘুনাথৰ গদ্য বামায়াণ উল্লেখযোগ্য এজন অজ্ঞাত
 অসমীয়া কবিৰ লবকুশৰ যুদ্ধ ও অসমীয়া বামায়াণৰ ভিতৰুৱা ।

সাত(৭) কাণ্ড বামায়াণ পদবন্ধে নিবন্ধিলোঁ

লজ্জা পৰিহৰি সাৰোদ্ধত ।

মহামাণিক্যৰ বোলে কাব্য-ৰস কিছু দিলোঁ

দুগ্ধক মথিলে যেন ঘৃত ॥

পণ্ডিতলোকৰ য়েৱে, অসম্ভৱ উপজয়

হাতযোৰে য়োলোঁ গুছ বাক ।

পুস্তক বিচাৰি য়েৱে তৈত কথা নপাৱাহা,

তেৱে সৱে নিম্বিৰা আমাক ॥ ২৫”

মাধৱ কন্দলীৰ লঙ্কাকাণ্ডৰ এই ভণিতাতে এই বামায়াণৰ মৰ্যবানী সোৱাই
 আছে বুলি বুজিব পাৰি, ই বাস্তৱিক বামায়াণৰ মূলগত অৰ্থত সংক্ষিপ্ত ভাঙনি,

কেবল তাত কবিৰ ব্যক্তিগত আৰু জাতিগত প্ৰতিভাৰ ৰেখাপাত হৈছে।
কিত্তিক্যাকাণ্ডৰ সামৰণিত কবিয়ে আকৌ কৈছে (২৬।৭১-৭৮) -

এহিমানৈ কিত্তিক্যাক ভৈলা সমাপতি । দ্বিজৰাজ মাধৱ কল্পলী নিগদতি ॥
শুনিলাহু সামাজিক ৰামৰ চৰিত্ৰ । নানাৰসে ৰসবন্ত পৰম পৱিত্ৰ ॥
আক শুনি ছয়ো সৱে মনত সন্তোষ কিত্তি বঢ়া-টুটা নথৰিবা গুণ-দোৰ ॥
বাগ্মীকি ৰচিলা শাস্ত্ৰ গদ্য-পদ্য ছন্দে । তাহুক বিচাৰ আমি কৰিয়া পৰজ্ঞে ॥
আপোনাৰ বুদ্ধি অৰ্থ যিমত বুঝিলোঁ । সঙেকপ কৰিয়া তাক পদ বিৰচিলোঁ ॥
সমস্ত ৰসক কোনে জানিবাক পাৰে । পক্ষীসৱ উৰই যেন পথা অনুসাৰে ॥
কবিসৱ নিবন্ধয় লোক ব্যৱহাৰে । কতো নিজ কতো লজ্জা কথা অনুসাৰে ॥
দেৱবাণী নুহি ইটো লৌকিকসে কথা । এতেক ইহাৰ দোষ নলৈবা সৰ্বথা ॥”

সুন্দৰাকাণ্ডৰ ভণিতাতো সেই মন্ত্ৰেই কবিয়ে সামৰিছে (৪১।৮-১২)। অসম্পূৰ্ণ
হলেও মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈৰ প্ৰকাশিত ৰামায়ণৰ আগতে ১৮৯৭ ত বৈষ্ণৱ ৰাজখোৱাৰ
পাতনিৰে এখন অসমীয়া ৰামায়ণ গণেশৰাম আগৰৱালাৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত হয়।
মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈ আদিৰ সম্পাদিত ৰামায়ণতো এনেবোৰ বাক্য আধুনিক যেন লাগে,
অযোধ্যাকাণ্ডত ঘোড়ৰ পিঠিত মই অজয় পাখৰ। (৭।৬) ‘অৰি বিমৰ্দ্দন সাক্ষাতে
মই যম। (৭।৭) সেনাপতি যুধশক্তি মন্ত্ৰী সন্ধিকৈ। (২৩।১৪) অৰণ্যকাণ্ডত,
“আপোনাৰ প্ৰাণ খালি ৰাখিবাক চাইলি।” (৮।১৫) ‘টান্দি চুৰি কটাৰি শক্তি ধনুশৰ।”
(৮।২৯) সুন্দৰাকাণ্ডত “ৰাজাৰ কুমাৰ অক্ষ যেতিয়া পৰিল” (২৪।১৬) “ধৰি নোৱাৰ
যেৰে সমৰত মাৰ” (২৪।২৮) “ডাঙ্গৰ দীঘল আছিলেক কলেবৰ” (২৭।৪২)
লঙ্কাকাণ্ডত “বাপেকৰ চৰণত বন্দিলা সাদৰে” (২৫।৩৪) “উপায় বোলোহোঁ কাণ্টে
আনাগৈ শুধি। (২৭।২) ইত্যাদি। কিন্তু ইয়াৰ লগে লগে অনেক শব্দ বা বাক্য প্ৰাচীন গদ্যী
যেনো লাগে। অযোধ্যাকাণ্ডত “উপৰে শক্তি ধনু নৰাচ কটাৰ।” (১।২০), “মহামহা
বীৰৰ হৃদয় কোম্বে কোড়োঁ। খাণ্ডাৰ প্ৰহাৰে আজি বিপুলিৰ তোড়োঁ ॥” (৭।৯), “দাৰ
সুহৃদন মোৰ নোহে চক্ৰহাস। টোন হাত সুহৃদন নোহে কন্বাস ॥” (১০।৫৫), ইত্যাদি।
এই দুই বিধৰ উদাহৰণ অলেখ দিবলৈ আছে।

ভাঙনি হলেও এই “অপ্ৰমাদী” পূৰ্বকবিৰ ৰচনাত তেওঁৰ ব্যক্তিগত আৰু জাতিগত
প্ৰতিভা একেলগে কিলমে প্ৰস্তুতিত হৈছে, তাক অকল অযোধ্যাকাণ্ডৰ ৰচনাৰ পৰাই
বুজিব পাৰি। পূৰ্বৰ কবি ৰাম-কব্ধৰে যেতিয়া সীতাৰ সৈতে অযোধ্যা প্ৰবেশ কৰে -

“চন্দ্ৰৰ উদয়ে যেন কুমুদ প্ৰকাশ ।   বামক দেখিয়া সৰ্বজনৰ উল্লাস ॥
 ৰাজ্যৰ পাতন যেন স্বৰ্গৰ ভুবন ।   সুপল্ল কদলী ৰুইল বাহিৰে তোৰণ ॥
 বাম সীতা আগমন দেখি সৰ্বলোকে ।   থানে থানে উৰলি পাৰয় ঝোকে ঝোকে ॥
 ধাপিলন্ত গৃহৰ সুবৰ্ণময় ঘট ।   কন্যাসৰে পাৰিল বাটত নেতপট ॥
 হাসো হাসো কৰে পুৰী অযোধ্যা সম্প্ৰতি ।   নৃত্যগীত বাদ্যে যেন দেখি অশ্ৰৱতী ॥”

এইদৰেই সুন্দৰাকাণ্ডত লঙ্কাৰ বৰ্ণনাতো এই পূৰ্বকবিয়ে যথেষ্ট নিপুণতা দেখাইছে,

লঙ্কাপুৰী দেখিলন্ত ত্ৰিকূট উপৰে ।   দুতী অশ্ৰৱতী যেন সমুদ্ৰ ভিতৰে ॥
 বাৰয় বসন্তে অনুকূলে বহে বাৰ ।   ষড় ঋতু নছাড়য় কোকিলৰ বাৰ ॥
 ঠাৱে ঠাৱে দেখন্ত ৰাক্ষসে পটৈ বেদ ।   শাস্ত্ৰসৰ পঢ়ন্ত গুনন্ত অবিচ্ছেদ ॥
 সুবৰ্ণৰ হংস লডু অলি চক্ৰবাক ।   সুবৰ্ণৰ শৰালি উডয় জাকে জাক ॥
 সুবৰ্ণৰ ময়না ভাটো চুটিয়া শালিক ।   সুবৰ্ণৰ কপৱতি কিঞ্চা পুণ্ডৰীক ॥
 বঙ্গধানে কৌতূহলে ৰাক্ষস মিলিলা ।   কৌতূহলে খেলাৱয় সুবৰ্ণৰ ঘিলা ॥

সেইদৰেই অযোধ্যাকাণ্ডত চিত্ৰকূটত ৰাম-সীতাৰ মনোভাৱৰ বৰ্ণনা –

বসন্ত সময়ে কাম ৰাজ্যৰ পয়ান ।   পুষ্পৰ ধনুত আৰোহিয়া পঞ্চবাণ ॥
 সেনাপতি লৰি ভৈল মলয়ৰ বাৰ ।   মহা বীৰ্য্যবাদ ভৈল কোকিলৰ বাৰ ॥
 পক্ষীগণ ৰাৱে যেন বাৱে বাদ্যভণ্ড ।   নাগেশ্বৰ ফুল কাম নৃপতিৰ দণ্ড ॥
 কোকিল ভ্ৰমৰ পক্ষী ময়ূৰৰ বাৱে ।   কাম-ব্যাধি পীড়িয়া নসহে মোৰ গাৱে ॥
 মন্দাকিনী নদীত দেখিয়া পক্ষীগণ ।   সীতাক সন্মুখি ৰামে বুলিলা বচন ॥
 ৰাজহংস দেখা সীতা তোমাৰ গমন ।   চক্ৰবাক বুলল তোমাৰ দুই তন ॥
 জনকৰ জীৱ দেখ নদী মন্দাকিনী ।   তোমাৰ সদৃশ সুশোভিত মধ্যাকিনী ॥
 চিত্ৰকূট পৰ্বতক দেখিয়োক সীতা ।   পক্ষা আমে গৌৰৱ কৰিল চৌতিতা ॥
 ওপৰত মেঘ যেন দেখিয় শোভন ।   ব্যটিল নিকলি যেন পৃথিৱীৰ তন ॥
 শিখৰী ওপৰে মন্দাকিনী শুক্লজল ।   তনক ঢাকিয়া যেন বস্ত্ৰৰ অঞ্চল ॥”

এই শ্ৰেণীৰ কেশাৰীৰ লগত কালিদাসৰ পূৰ্বশ্ৰেণীৰ অষ্টাদশ শ্লোক তুলনীয় –

“ছন্দোপান্তঃপৰিণত যক্ষদ্যোতিভিঃ কান্দনাত্ৰৈ
 স্বয্যাকাচে শিখৰমচলঃ স্নিগ্ধবৈশিঃসৰ্ণে ।
 নুনং বাস্যভ্যমবমিখুন-শ্ৰেষ্ঠপীয়ামবহ্নাং
 মথ্যে শ্যামঃ স্তন ইব ভুবঃ শ্ৰেণবিন্ধ্যবাপাণ্ডঃ ॥”

ডিব্ৰুগড়ৰ ৰূপ-বৰ্ণনাত মাধৱ কন্দলীৰ নৈশূন্য-প্ৰকাশো বিশেষ মন কৰিবলগীয়া ।
 অযোধ্যা কাণ্ডত সীতাৰ ৰূপ-বৰ্ণনাটি শঙ্কৰদেৱৰ বাম-বিজয় নাটত সীতাৰ
 আৰু ৰত্নবীৰৱৰ কাব্য আৰু নাটৰ বৰ্ণনাত ৰত্নবীৰে তুলনীয় :-

“ভূবয়ুগ ধনুত কটাক যেন শৰ । চমকিয়া বাহ গৈল গগন ওপৰ ॥
 নীলোৎপল দল সম নয়ন যুগল । দেখি যুনিগণ হোৱে মোহিত সকল ॥
 নাসা ভৈল তিল ফুল বন্দুলি অধৰ । মুকুতা পংকতি দন্তপাতি মনোহৰ ॥
 মনোহৰ অধিক অধিক বিশ্বফল । তিনি ৰেখা সমুচ্ছল সুশোভিত গল ॥
 বাহ দুইখানি তোৰ মৃণালত সৰি । উদৰত ত্ৰিবিজি কামৰ সাতসৰি ॥
 হৰকোপ-বহি পীড়ে খুজি নাপাই জুৰ । নাভি-সৰোবৰে কামদেৱে দিল বুৰ ॥
 নিজ পুৰ পশি কামে মুদিল দুৱাৰ । উদৰৰ লোম পাতি ধুম ভৈল তাৰ ॥
 উষৰৰ মধ্যদেশ সদৃশ ককাল । কাঞ্চিয়ে বঞ্জিত অতি নিতম্ব বিশাল ॥
 অমৃতৰ কূপ সম মন্থৰ পুৰ । সৰস জঘন তাৰ প্ৰকাশে প্ৰচুৰ ॥
 সুকুমাৰ উৰ বাম-কদলীৰ সম । জঙঘা দুইৰ কান্তি আতি দেখি মনোৰম ॥
 সুগুপ্ত গ্ৰহি আতি ৰঙ্গা দুই পাৰ । নৱ কিশলয় দল সদৃশ স্বভাৱ ॥”

স্ত্ৰী চৰিত্ৰ আৰু তিক্ততাৰ ভিতৰ-জগতৰ কথা সীতাৰ এফাকি কথাত মাত্ৰ ব্যক্ত হৈছে
 ৰামে সীতাক এৰি বনলৈ যাব খোজাত —

চম্পক কলিকা যেন মোৰ কলেৱৰ । লুপ্তি-ঘৃপ্তি আছিলোহঁ যেনে ব্ৰহ্মৰ ॥
 যোৱে আসি বিকশিত হৈল ফুল-ফল । উপভোগ এৰি কেন কৰাঁহু নিবন্ধল ॥’
 সৰহ নালাগে সীতাহৰণৰ পূৰ্ব-মুহূৰ্ত্তত ৰাৱণৰ মুখত অৰণ্যকাণ্ডত সীতাৰ ৰূপৰ যি বৰ্ণনা
 দিয়া হৈছে, সিও শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ সুযোগ্য পূৰ্বকবিৰ উপযুক্ত প্ৰাচীন বৰ্ণনা —

তোহেৰ বদন পূৰ্ণচন্দ্ৰৰ উদয় । চামৰক জিনিয়া প্ৰকাশি কেশচয় ॥
 ভূব যুগ জ্বলৈ যেন চাপ মদনৰ । মনোহৰ কটাক কামৰ পঞ্চপৰ ॥
 কুণ্ডল অৱয় দেখি মিলিল তৰাস । তোৰ মুখ দেখি বাহ গৈল সমীপাল ॥
 বুৰত মোহন কিলো অধৰ কান্তি । সুপৰ দাড়িম বীজ দশনৰ পাতি ॥
 বদন উপৰে দুই নয়ন স্বলয় । খঞ্জন যুগল যেন কমলে চৰয় ॥
 ললিত বলিত নিবন্ধৰ তন-ভাৰ । উপৰত পৰি জ্বলৈ গজমতি হুৰ ॥
 গগনত কেন চক্ৰ-ৰেখা দ্বিতীয়াৰ । অতিশয় বজ্জয় গজয় যত তাৰ ॥
 বাতুল কমল যেন পদতল তোৰ । বলিত অঙ্গুলী যেন চক্ৰকৰ কোৰ ॥
 ত্ৰিবিজিত উদাৰ ককাল আতি সৰ । সাকাত দেখিয়া যেন হৰৰ ডকক ॥
 সুবলিত বাহ পীন নিতম্ব জঘন । বাতুল চৰম যুগে যোহে যুনিগল ॥
 দেখি তোৰ লীলাপতি আতি কৰ জাজে । মন্ত গজ গুচি গৈল সৰোবৰ মাৰে ॥
 বন্ধকাকি ককল নুপুৰ কলকল ॥ জলৈ পৰি থকিল সকলো হুংগল ॥

তোৰ ৰূপে অলঙ্কাৰ শোভে আভিশয় । কমল প্ৰকাশে যেন ৰবিৰ উদয় ॥
জগতৰ ৰূপ-গুণ একত্ৰ কৰিল । অনেক প্ৰবন্ধে তোক বিধিয়ে গঢ়িল ॥

এই অৰণ্যকাণ্ডৰে প্ৰথম অধ্যায়ত উৰ্মিলিাৰ বৰ্ণনাও অতি মনোৰম—

‘আপোনাৰ জীউ আছে জনক ৰাজ্যৰ । কনিষ্ঠা উৰ্মিলা নামে বহিনী আমাৰ ॥
ত্ৰৈলোক্য মোহিনী বন্যা মহা ৰূপৱতী । সুন্দৰ নাসিকা দন্ত মুকুতাৰ পাতি ॥
মৃগাল যুগল বাহু কৃশ মধ্য দেশ । কমল-নয়নী আতি আকৃষিত কেশ ॥
বন্দুলিকো জিনিয়া অধৰ ৰচিকৰ । পূৰ্ণচন্দ্ৰ জিনি মুখ পদ্ম সমসৰ ॥
কৰ্ণত কুণ্ডল কঙ্কুকঠ মনোহৰ । উন্নত কঠিন স্তন ত্ৰিবাৰি উদৰ ॥
গলে গজমুক্তা শোভে সাতসৰি হাৰ । বাহুত কঙ্কণ টাড বলয়া সোণাৰ ॥
বস্ত্ৰৰ শলকা সম আঙ্গুলিৰ পাতি । আঙ্গুঠি উজ্জ্বল নখ-চন্দ্ৰে কৰে কাতি ॥
জঙঘা মনোহৰ উৰ যেন ৰামকল । বস্ত্ৰৰ নূপুৰে শোভে চৰণ যুগল ॥
চম্পাৰ পাকৰি সম আঙ্গুলিৰ পাতি । উজ্জটী উজ্জ্বল নখ মণি কৰে কাতি ॥
আৰকত পদহন্তে প্ৰকাশে কমলে । শৰীৰৰ কাতিএ চন্দ্ৰতো কৰি ঝলে ॥
চন্দ্ৰকলা সম বাঢ়ে গজেন্দ্ৰ গমন । লক্ষ্মীসম ৰূপে-গুণে মোহে মুনিগণ ॥

মনস্তত্ত্বমূলক বৰ্ণনাতো মাধৱ কন্দলী সিদ্ধহস্ত আছিল । অযোধ্যাকাণ্ডত ৰাম দশৰথৰ পৰম্পৰ ওপৰা-উপৰি কথাৰ বৰ্ণনা —

‘সুমন্ত্ৰ মন্ত্ৰীক	বুলিলন্ত ৰামে	‘শীঘ্ৰে ৰথখন ডাক ।
শুনৰে সুমন্ত্ৰ	নাডাকিবি ৰথ’	দশৰথে দেন্ত হাক ॥
‘নয়া থাক থাক	‘ডাক ডাক ডাক’,	উথলিল দুই বোল ।
সুমন্ত্ৰ মন্ত্ৰীৰ	মন দোষা ভৈল	কৰয় চিন্ত আন্দোল ॥”

এই একেদৰেই বিভৎস বা হুস্যাৰসৰ বা অৱতাৰণাতো মাধৱ কন্দলী হীন নাছিল
সুন্দৰাকাণ্ডৰ ৮ম-৯ম অধ্যায়ত দিয়া ৰাক্ষসৰ বৰ্ণনা :—

‘হাণ্ডি চিঙ্গালিৰ বৰ্ণ বিহাড়া সোণজ । বিকৃত খসুৰা লালি গুণ্ডা কুজা খোৰা ॥
অঙ্কলাৰ কাকত পেঙ্গুৰা যাই চড়ি । পেঙ্গুৰাৰ উদ্দেশে অঙ্কলা কাঢ়ে ভৰি ॥
কতো কুজা কতো খোৰা কতো গেট কৰা । কতোহে নাৰঙ্গা সোভা কুণ্ডলীয়া শোলা ॥
চালিয়া বিলুনিয়া পিঠুয়া কতো গোধা । গলণ্ডীয়া কতোহে সুনিয়া জোলা জোখা ॥”
সুন্দৰাকাণ্ডৰ চতুৰ্দশ অধ্যায়তে ৰাক্ষসিনীৰ বৰ্ণনাও হাঁহি-উঠা—

“শিখোঁপা বৃক্ষক দেখিলন্ত কতোকণে । গুৰি গোটে বেঢ়ি আছে ৰাক্ষসিনীগণে ॥
বিকৃত বিভাস কতো পেচাৰ স্বভাৱ । ভেঙ্গুৰা স্বভাৱ কতো দেখিতে কুভাৱ ॥

কতো উৰ্দ্ধ নাসিকা হস্তীৰ ফেন শুণ্ড । গায় গোট কৃষ্ণ দেখি টোলবিয়া মুণ্ড ॥
 কতো নাক চেপেটা পতিলা গোটমান । গায়ত পৰয় হালি কুলা হেন কাশ ॥
 অজমুখী গোমুখী শূকৰ স্বানমুখী । গোলৈ-পেটী উৰু হাতে নপায় ঢুকি ॥
 বিহৰিয়া আহয় হস্তীৰ যেন দান্ত । ছাগলৰ হেন মুখ সিংহৰ আক্ৰান্ত ॥
 কেহোঁজনীৰ মুণ্ড কেশাইল যেন দল । দুই তন লম্বিত সাক্ষাতে যেন ঢোল ॥
 কতো কান্ধী কতো খুৰী কতোহো গলণ্ডী । কনৈয়াৰী গঞ্জকাৰী প্রচণ্ডী চামুণ্ডী ॥
 আগ-গুৰি সৰু যেন শিলিখাৰ ভাজ । হাসহে দেখিয় যেন দশনৰ মাজ ॥
 আলখনী পিগাচনী কুলক্ষী ছাৰী । একৈক শোষতে গীয়ে মদ্য একো জাৰি ॥
 এক পাৰ দুই পাৰ তিনি পাৰ চাৰি । জিহ্বাখন মেলি থাকে শৰীৰ আৰি ॥
 এক আখি দুই আখি কাৰো তিনি আখি । দুই কাণ হালৈ যেন চটকৰ পাখি ॥”

মাধৱ কন্দলীৰ অসমীয়া ৰামায়ণৰ লগত কৃষ্ণিবাসৰ বঙলা ৰামায়ণক কোনো কোনোৱে তুলনা কৰিব খোজে, কিন্তু সি যেনে অন্যায় তেনে অবাঞ্ছন্য আৰু অশ্রাসনিক কিয়নো বঙলা ৰামায়ণ সংস্কৃতৰ ভাঙনি নহয় আনৰ মুখে বাস্তৱিক ৰামায়ণৰ অৰ্থ শুনি স্বাভাৱিক কবিত্ববশত কৃষ্ণিবাসে তাক বঙলা পদত গায়। মাধৱ কন্দলী পণ্ডিত কবি আছিল গতিকে তেওঁ ‘পুস্তক বিচাৰি যোৱে তৈত কথো নপাৱাহ্য তেৰে সৰে নিদ্দিবা আমাক’ বুলি বুকু ডাঠি আহুন জনাব পাৰিছিল কৃষ্ণিবাস কথক বা গায়ক কবি আছিল এতেকে সংস্কৃত ৰামায়ণৰ অৰ্থ শুনি ফলত থকা আৰু মনে গঢ়া কথাৰে ৰামায়ণ-কাহিনী গাইছিল ওশেই তাত বাস্তৱিকৰ লগত মিলা-নিমিলা নানা কথা ওলায়। গোস্বৰ ভেৰৰ লাইৰ দৰে শ্ৰেয়-শ্ৰবণ বঙালী কবিৰ কল্পনা-বিলাসিতাত পৰি কৌশল্যাৰ কোলাত বহি থকা ৰামচন্দ্ৰ —

“পৰম বৈষ্ণৱ তামা ভাই দুইজন । চতুৰ্ভুজ ৰূপ দেখিলেক নাৰায়ণ ॥
 শঙ্খ চক্ৰ গদা পদ্ম চতুৰ্ভুজ কলা । কিৰীটি কুণ্ডল গলে হাৱে কনমালা ॥”

কিন্তু বাস্তৱিকৰ তথা মাধৱ কন্দলীৰ ৰামচন্দ্ৰ সদায় এজন আদৰ্শ পুৰুষ, মহামানৱ। অৰ্থাৎ কাণ্ডত ভৰতে যেতিয়া পালি-পহৰীয়া লৈ ৰামক বনৰ পৰা ওলটাই আনিবলৈ আৰু লাগিলে ৰামৰ সলনি নিজে সিঁতুৰাক পালি কন্যাস খাটিবলৈ গৈছে, তেতিয়াও ৰামৰ উদ্ভৱত তেওঁৰ সেই আদৰ্শ চৰিত্ৰই ফুটি ওলাইছে —

“সবাকো বোলন্ত বায়ে কৰি দৃঢ় মন । সৰে লোকে মোক ‘হুহু কৰা কি কাৰণ ॥
 ভলৰ সুখদ ফেন জখিৰ জীৱন । আমি কেনে এৰিবোহো ৰূপৰ বচন ॥”

বৰিষণ জল যেন শোৰে বৰিজালে । সংহৰয় সৰাকো দুৰ্বাৰ যমকালে ॥
 পূৰ্ণ চন্দ্ৰমাৰ কান্তি হৰয় সকল । য়েৰে ওকাই পৰে সাত সাগৰৰ জল ॥
 পাতাল পৰ্যন্ত শতো পৃথিবী নসয় । মেৰু মন্দৰক আদি পৰ্বত খসয় ॥
 সূৰ্য আদি গ্ৰহ খসি ভূমিত পৰিব । তথাপিতো আমি পিতৃবাক্যক নেৰিব ॥
 প্ৰাণৰ সংশয় য়েৰে মিলয় আমাৰ । তথাপিতো নযাইবে মোহোৰ অঙ্গীকাৰ ॥

কৃত্তিবাসৰ সীতাও ভীতা অবলা কিন্তু বান্দীকিৰ তথা মাধৱ কন্দলীৰ সীতা আদৰ্শ শক্তিৰূপা বীৰাঙ্গনা । সীতাহৰণৰ সময়ত যি ৰামণক দেখি —

“তমুগ্ৰ, পাপকৰ্মাণং জনস্থানগতা দ্ৰুমা । সংদৃশ্য ন প্রকম্পন্তে ন থবাতি স মাকত । ।
 শীঘ্ৰস্ৰোতাশ্চ ত, দৃষ্টা বীৰকৃত্তং ৰক্তলোচনম । ভিমিত, গন্তমাৰেভে ভয়াদ গোদাবৰী
 নদী ॥ সেই ৰামণে হাবিত অকলে পাই হৰণ কৰিব খোজাত তেওক মাধৱ কন্দলীৰ
 সীতাই কি নিষ্ঠীক উত্তৰ দিছিল —

“দাক্ষ ৰচন শুনি সীতা কুপিলন্ত । নিষ্ঠুৰ ৰচন তাক বুলিবে লৈলন্ত ॥
 হাওৰে ৰাৱণ বৰ্বৰ নিশাচৰ । অবিলম্বে হাইবাক চাহ যম-ঘৰ ॥
 ৰামৰ ঘৰিণী মোক ভজিবাক চাস । মৰিবাক লাগি কালকূট বিষ খাস ॥
 ত্ৰিশূলৰ ওপৰত নাচিবাক চাস । মহাপানী হয় তই স্বৰ্গে কৰ আশ ॥
 হয় ভুই আঙনী চন্দ্ৰক ধাৰ দেস । জ্বলন্ত অগ্নিক বেটা বস্ত্ৰে বান্ধি নেস ॥
 তিখান খাণ্ডাত জিহ্বা ঘৰিবাক চাস । বহুকুণ্ড মাছে যেন পতঙ্গৰ ৰাস ॥
 ৰামৰ ভাৰ্য্যাক নীচ ৰাকসে বাধুস । সৃষ্টিৰ মুখত দিয়া নয়ন জাভুস ॥
 গলে শিলা বান্ধি এই তৰ সমুদ্ৰক । ক্ষুদ্ৰ পক্ষী হয় ধাৰ দেহ গৰুড়ক ॥
 বেজ হয় তেবন্ধৰ আগত মিলস । এনি সাপ হয় তই পৰ্বত গিলস ॥
 বিৰাল বাঘিনী সমে কৰ পৰিহাস । পৃথিবীৰ অস্ত আদিত্যৰ ধাৰে হাস ॥
 সিংহৰ ভাৰ্য্যাক শৃগালৰ অভিলাষ । শান্তী সীতা মোক তই ভজিবাক চাস ॥
 সুখৰ ভিতৰে তোৰ যতি ভৈল মন্দ । অকিলম্বে ৰামৰে ছেদিব দশ হস্ত ॥
 গৰুড়ৰে কাকৰে য়েহেন পটন্তৰ । শিয়াল সিংহৰ ছোৱে য়েহেন অস্তৰ ॥
 গিৰি-নদী সমুদ্ৰে অস্তৰ ছোৱে যত । ৰাম দেৱে তোহোৰ দেখয় সেই যত ॥
 স্বপ্নে-জানে মনে ৰামৰত দৃঢ় কায়া । চৰণে নুহুইবো পৰ পুৰুষৰ হাঁহ ॥”

মুঠতে কৃত্তিবাসৰ ৰাম-সীতা বঙালীৰ, আৰু মাধৱ কন্দলীৰ, তথা বান্দীকিৰ ৰাম-সীতা অসমীয়াৰ, তথা ভাৰতীয়ৰ, আদৰ্শ নৰ-নারী, তথা দেৱ-দেৱী । দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে, কৃত্তিবাসী

ৰামায়ণ অসমত কিছুকাল প্রচলিত থকা বাবে বাম্পীকি ৰামায়ণত নোহোৱা শ্ৰীৰামচন্দ্ৰৰ দুৰ্গোৎসৱৰ অকালবোধন আৰু ভগবতীৰ পূজা আদি অসংখ্য ‘মামুলি’ কথা বহুতে সচা বুলি ধৰে। কিন্তু প্রচলিত বাম্পীকি ৰামায়ণত নথকা দুই এটা কথা মাধৱ কন্দলীৰ পদ-ৰামায়ণ আৰু ৰঘুনাথৰ কথা-ৰামায়ণ উভয়তে কেনেকৈ সোমাবলৈ পালে তাকহে বিচাৰ কৰিব লগীয়া ঘাইকৈ মাধৱ কন্দলীয়ে মূলত নোহোৱা কোনো কথা লিখা নাই বুলি ডাঠি কৈছে যেতিয়া সেই সময়ত প্রচলিত বাম্পীকি ৰামায়ণৰ বিভিন্ন পাঠৰ কৰবাত সি নিশ্চয় আছিল। কৃষ্ণিবাসে বাম্পীকি ৰামায়ণ নকটাকৈ তাত নথকা কথা লিখা বুলি নিজেই কৈছে—

‘কৃষ্ণিবাস পণ্ডিত বিদিত সৰ্বলোকে । পুৰাণ শুনিয়া গীত ৰচিলা কৌতুকে ॥
নাহিকে ইসৰ কথা বাম্পীকি বচনে । বিস্তাৰিত লিখিল অদ্ভুত ৰামায়ণে ॥’

মাধৱ কন্দলী আৰু ৰঘুনাথ উভয়তে থকা কিন্তু বৰ্ত্তমান প্রচলিত বাম্পীকি ৰামায়ণৰ পাঠত নথকা তেনে এটি কাহিনী অযোধ্যাকাণ্ডৰ (৩৫ অধ্যায়) পৰা দিয়া হ’ল—

‘মৃগ হেতু লক্ষ্মণ চলিল আন ভিত্তি । শূদ্ধাৰে থাকিলা ৰাম সীতায়ৈ সহিত্তি ॥
অনেক হৰিষ ভৈল ৰামৰ শৰীৰে । সীতাৰ উৰুত শিৰে শুইলা নদীতীৰে ॥
লক্ষ্মণ গৈলন্ত যেনে মৃগ মাৰিবাক । সীতাৰ সন্নিহিতে বৃক্ষডালে পৰি কাক ॥
সীতাৰ ৰূপক দেখি কাক ভৈল ভোল । এক ডেৰ কৰি গৈয়া চাপিলেক কোল ॥
ৰাঘৱৰ অতিশয় নিদ্ৰাক দেখিয়া । সীতাৰ তনুত পৰিলেক কাম্প দিয়া ॥
তন মাখে গোসানীক কৰিলেক ঘাৱ । ক্ৰোধিলন্ত সীতা মাৰ কশ্প হাত-পাৱ ॥
কোপে-শোকে সীতা দেবী ব্ৰন্দন কৰিল । ৰামৰ শৰীৰ সৰে লোতকে ভৰিল ॥
সীতাৰ আগত কাকে কেলি কৰে বৰে । থপা মুণ্ডি দিয়া বেগে তন মাখে পৰে ॥
মাৰিবে নপাৰে সীতা কান্দিল বহুত । জাগিয়া দেখিলা ৰাম দলৰথ-সূত ॥
সীতাৰ তনৰ মাখে বহয় কধিৰ । ক্ৰোধিলন্ত ৰামে দেখি নসহে শৰীৰ ॥
নগণিয়া ৰামক সীতাক প্রহৰয় । পুনু পুনু প্রহৰিয়া তনত পৰয় ॥
ক্ৰোধিয়া বোলন্ত ৰাম লৈবোঁহে পৰাণ । যন্ত পঢ়ি মাৰিলেক ঈৰ্ষিকৰ বাণ ॥
ইন্তৰ তনয় কাক অতি বৰ খল । শৰে খেদি নেয় পলায় গগন মণ্ডল ॥’

১৯১০ ত হুৰ্লিচচন্দ্ৰ দেৱ গোহাৰী আৰু ধৰ্ম্মদত্ত লহকৰৰ দ্বাৰা প্রকাশিত “দেৱজিত” নামৰ এখন পুথি বেটুপাড়ত মাধৱ কন্দলী বিমৰ্চিত বুলি হুণা হৈ ওলাইছিল। পুথিৰ মূল কথা হ’ল ইয়াই এটা কল্প পাতি ভালে ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু আৰু কল্পকে নিমন্ত্ৰণ কৰিলে; কল্পক সেই ব্ৰহ্মৰ প্ৰধান দেৱতা পাতি উপাসনা কৰিবলৈ নামক বুনিয়ে পৰাকৰ্ষ লিলে; ইয়াই

তাক নামানি কৃষ্ণক গালি শিলিলে। ইয়াৰ ফলত ইশ্বৰ লগত অৰ্জুনৰ যুদ্ধ হ'ল আৰু শেষত অৰ্জুনে দেৱতাৰ ওপৰত জয়-লাভ কৰিলে। এই কাহিনীকে লৈ কবিয়ে কৃষ্ণৰ নাম লবলৈ উপদেশ দিছে— এতেকে নামক লোৱা সৰে সাধুজন। ইত্যাদি।

এই কবিতাটিৰ ভাব-ভাষাৰ লগত শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ শুনিয়েক সৰ্বজন কৃষ্ণৰ চৰিত্ৰ বুলি আৰম্ভ হোৱা উপদেশৰ অকণো অমিল দেখিবলৈ পোৱা নহয় বাস্তৱতে সেই উপদেশৰ 'নাহিকে চেতন কাল-অজ্ঞগৰে গিলে। ধন-জ্ঞান জীৱন যাইব একতিলে।।' ইয়াৰ "দেহা নতু নপৰন্তে কালে নতু গিলে। ধন-জ্ঞান জীৱন যৌৱন একতিলে।।' আদি আখৰে আখৰে মিলে কেনেকৈ? তদুপৰি ৰামায়ণৰ দৰে ইয়াত ক'তো কবিৰ আত্ম-পৰিচয় যি নায়েই, ভণিতাত সদায় "মাথৰে ৰচিলা বুলিছে আছে অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি 'ত তুলি দিয়া শেষৰ ভণিতাত মাত্ৰ এঠাইত 'মাথৰ কন্দলী ৰচিলন্ত ইটো পদ বুলিছে। গতিকে ভাব-ভাষা সকলো ফালৰ পৰা 'দেৱজিত সম্পূৰ্ণ বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থ আৰু ই ৰামায়ণ-ৰচয়িতা মাথৰ কন্দলীৰ ৰচনা নহয় বুলিয়ে প্ৰতীয়মান হয়। 'আকে জ্ঞানি সভাসদ এৰি আন কাম। খণ্ডোক পাতক ডাকি বোলা ৰাম ৰাম।।' আদি বৈষ্ণৱ ভণিতাৰ 'আঁচু ফুল য়ে অৱশ্যে বৈষ্ণৱ যুগৰ আগতে তাৰ প্ৰমাণ দি অহা হৈছে। কোনো চৰিত-পুথি আদিত নোগোৱাত ভণিতাৰ 'মাথৰ নামৰ পৰাই ইয়াক মাথৰদেৱৰ ৰচনা বোলাও দুঃসাহসৰ কথা হ'ব যদিও অৱশ্যেই কোনোমতে মাথৰদেৱৰ নামৰ অযোগ্য পুথি নহলহেভেন।

পুথি তিনি

নব-জন্ম যুগত ফুলি উঠা অসমীয়া সাহিত্য

আগকথা (ক) ঐতিহাসিক জৰিপ – এই যুগ ভাৰত ইতিহাসৰ লড়ি বংগৰ (১৪৫১-১৫২৬) উত্থান আৰু আকবৰ (১৫৫৬-১৬০৫) আৰু স্বাভাৱতঃ (১৬২৭-৫৮) প্ৰভুতি শ্ৰেষ্ঠ মোগল সম্ৰাটসকলৰ ৰাজত্বৰ সমকক্ষ। অসম বুৰঞ্জীৰ এই যুগ ছুহেনকাৰ আমোলত (১৪৩৯-৮৮) আৰম্ভ হৈ ছুতান্নাৰ আমোলত (১৬৪৮-৬৩) শেষ হয় আৰু তাত খেন বংশৰ নীলাক্ষৰ (১৪৫৫-৯৮) কোচ ফৈদৰ নৰনাৰায়ণ (১৫৪০-৮৪) চুটিয়া ৰজা নীতিপাল (আ° ১৫২৩) আৰু কছাৰী ৰজা ডেংছোঙ (১৫৩১-৩৬) আৰু এবুৰি ছুৰ্জাৰ বিখ্যাত ৰজাৰ উত্থান পতন ঘটে। এই যুগৰ ভিতৰতে আকৌ দহ বাৰ মোগলে এই দেশ আক্ৰমণ কৰে আৰু দহ বাৰেই সেই আক্ৰমণবোৰ ব্যৰ্থ হয়। প্ৰথম চাৰিটা আক্ৰমণৰ কাল যথাক্ৰমে ১২০৬ ১২২৭ ১২৫৭ আৰু ১৩৫৭। পঞ্চম আক্ৰমণত মোগল সৈন্য হাবি পলাই যাব লগা হোৱাত মোগল সেনাপতি ছুহেন শ্বাহে মিতিৰালি পাতিবৰ ছলেৰে বিশ্বাস-ঘাতকতা কৰি ১৪৯৮ত চিৰপসিদ্ধ কমতাপুৰৰ ৰাজধানী ধ্বংস কৰে তথাপি কামৰূপ ৰাজ্যৰ ভিতৰত মোগলৰ শাসন ১৫০২ ৰ ইফালে নিটিকিল। ইউৰপীয় পুৰাণৰ কীৰ্ত্তি চৰাইৰ দৰে কমতাপুৰৰ ধ্বংসাৱশেষৰ ওপৰতে বিম্বসিংহৰ ৰাজত্বৰে (১৫১৫-৪০) কোচবেহাৰ ৰাজধানীৰে কোচ ৰাজ্য গঢ়ি উঠিল, পিছে আকৌ এই যুগৰ ভিতৰতে প্ৰাণনাৰায়ণৰ ৰাজত্ব (১৬৩৩-৬৬) লগে লগে এই কোচ ৰাজ্যৰো পতন ঘটে। ইহতে, পূব ফালৰ পৰা পৰাক্ৰমী টাই আক্ৰমণকাৰীসকলে বৰাহী, মৰাল, মতক, চুটিয়া বাৰভূঞা আদিৰ সৰু সৰু ৰাজ্যবিলাক ক্ৰমে নানা বুদ্ধি-সন্ধিৰে এখন এখনকৈ জয় কৰি নিজ ৰাজ্যৰ লগত জালি দি এখন আহোম সাম্ৰাজ্য গঢ়ি অহিবলৈ ধৰিলে। এই যুগত বিপুল প্ৰাচীন কছাৰী ৰাজসন্ধিৰ লগত আহোমৰ সংঘৰ্ষ হয় আৰু তাৰ ফলত আহোমে কছাৰীক পোনতে দিবৌৰ আৰু তাৰ পাছত ধনসিৰিক পৰিমলৈ ঠেলি নি শেষত কছাৰী ৰাজধানী ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা হাইবৰ্ডলৈ তুলি নিবলৈ বাধ্য কৰে। এতিয়া মোগলবিলাকে তেওঁলোকৰ

বৰ্ষ, সপ্তম আৰু অষ্টম আক্ৰমণত যথাক্ৰমে ১৫২৭ ১৫৩১ আৰু ১৫৮৭ত জয়ে জয়ে এই আহোম সাম্ৰাজ্যবাদীবিলাকৰ লগত তেওঁলোকৰ চুহুংমুং বা দিহিঙীয়া বজাৰ (১৪৯৭-১৫৩৯) দিনত ভেটা- ভেটি হয় । ১৫২৭ ৰ আক্ৰমণত মোগল-সেনাপতি বিত মালিকক খাগৰিজানত (বৰ্তমান নগাঁও) হত্যা কৰা হয় আৰু পলৰীয়া মুছলমান সেনাৰ পৰা ঘোৰা বৰটোপ আৰু হিলৈ অসংখ্য পৰিমাণে কাটি লোৱা হয় । ১৫৩২ ৰ এপ্রিলত মোগল সেনাপতি তুৰ্বক হুছেনক বধ কৰা হয় আৰু প্ৰায় এক হাজাৰ হাতী আৰু ঘোৰা অলেখ হিলৈ আৰু বৰটোপ ধন সোণ আৰু অন বহুমূলীয়া বস্তু-বাহানি এৰি মুছলমান সৈন্যবিলাক পলাই যায় আৰু জয়ে জয়ে এই যুদ্ধতে আহোম সৈন্যই খাৰ-বান্দ চলায় বুলি কয় । টেবাৰ্গিয়াৰ মতে এই আহোমবিলাকেই পোনতে খাৰ-বান্দ উলিয়ায় পাছত অসমৰ পৰা এই খাৰ-বান্দ পেতলৈ আৰু পেতৰ পৰা চীন দেশলৈ যায় এই বাবেই বহুতে খাৰ-বান্দৰ চীনাই উলিওৱা বুলি ভুল কৰে । মীৰজুমলাই অসম আক্ৰমণ কৰোঁতে যে অসমত তৈয়াৰি বহুত হিলৈ বৰটোপ আৰু খাৰ-বান্দ গোটাই লৈ গৈছিল তাত কোনো ভুল নাই আৰু সেই খাৰ-বান্দবোৰ ইংলণ্ডত তৈয়াৰি কৰাৰ নিচিনা ঘূৰণীয়া আৰু উত্তম । নৱমৰ পৰা চতুৰ্দশলৈ মোগল আক্ৰমণ যথাক্ৰমে ১৫৬৮ ১৬১৫, ১৬১৭ ১৬৩৫ (দুবাৰ) আৰু ১৬৩৭ত হয় আৰু আক্ৰমণকাৰী মুছলমান সৈন্য ঘাটি খাই পলাই যায় । মোগল আক্ৰমণৰ উপৰিও আহোমবিলাক ছলে-বলে জয় কৰা কছাৰী বিলাকৰ লগত গৃহযুদ্ধ আৰু মল্লাসেৱ বা নৰনাৰায়ণ (১৫৪০-৮৪) আৰু তেওৰ ৰাজভাতৃ আৰু সেনাপতি গুৰুধ্বজ বা চিলাৰায়ৰ নেতৃত্বত গটি উঠা নৱোদিত কোচ ৰাজশক্তিৰ সৈতে সংঘৰ্ষ হয় । মোগলৰ লগত কোচ আৰু আহোমৰ সুকীয়াকৈ লগা যুদ্ধৰ ফলত গৃহ-কলল আদিৰ বাবে দুৰ্বল হৈ পৰা কোচ ৰাজশক্তিয়ে প্ৰাণনাৰায়ণ বজাৰ দিনত (৬৩৩-৬৬) মোগলৰ ওচৰত আত্মসমৰ্পণ কৰে, আৰু আহোম বজাই ১৬৩৮ত জয়্যাতীভাৱে সন্ধি কৰে মুছলমান বুৰঞ্জীৰ দ্বাৰা এইবিলাক ঘটনা সম্পূৰ্ণ সন্নিবিষ্ট হয় ।

(খ) সামাজিক পৰিস্থিতি : - পুৰণি অসমত যথাক্ৰমে দশম আৰু পঞ্চদশ শতিকা মানত ৰচিত বোজা ভাৰত-প্ৰসিদ্ধ সংস্কৃত গ্ৰন্থ কালিকা পুৰাণ আৰু ৰোগিনীতত্ত্বই অজকাৰময় প্ৰাচীন অসমীয়া সমাজৰ 'সৰ্বস্বমিনিত কট্ কটীতা' পাহৰ পেলায় । ৰাহিৰে দেখাত ৰাজনৈতিক কালৰ দৰেই সমাজ-নৈতিক কালো ই এক বুদ্ধ-বাগবৰ কাল, আহোমবিলাকৰ ধৰ্ম আদৰ্শে কি আছিল কোৱা টান হলেও তেওঁলোকৰ পূৰ্ববৰ্তী ৰাঘৱজ্ঞান

আৰু চুটিয়া বিলাক যে বিভিন্ন শাক্ত ধৰ্মৰলক্ষী আছিল তাত সন্দেহ নাই। সদিয়েৰ কেচাইখাতী তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰ বুকাননে স্বৰূপভাৱেই পূবৰ কামাখ্যা মন্দিৰ বুলিছে যিহেতুকে কামাখ্যাত আৰ্য গঢ়ত আৰু তাম্ৰেশ্বৰীত অনাৰ্য গঢ়ত একে শক্তি পূজাই চলিছিল চুটিয়া ৰাজ্যৰ পতনৰ পাছতো আহোমৰ আমোলত দেউৰীবিলাকে কামাখ্যাত চলা দৰেই দুৰ্গোৰ নৰ-বলি চলাইছিল। কামাখ্যাৰ নৰবলি সম্পৰ্কত আইন-ই-আকবৰি আদি মুছলমান বুৰঞ্জীলেখকে লিখাৰ দৰেই তাম্ৰেশ্বৰীৰ বলিবিলাকো ভোগী নামে অভিহিত হৈ ঘাইকৈ তিব্বতৰ সম্পৰ্কত যি ব্যাভিচাৰ কৰিব পাৰিছিল তাৰ পৰা সমসাময়িক অসমীয়া সমাজৰ দুৰ্গোৰ বিশৃঙ্খল অবস্থাৰ অনুমান কৰিব পাৰি। এই কালত আৰ্য আৰু অনাৰ্য ধৰ্মৰ খিচিৰিৰ পাতন আৰু নবগঠন কি দৰে সম্পন্ন হৈছিল তাৰো প্ৰকৃষ্ট প্ৰমাণ এই কালিকা-পূৰ্ণা আৰু যোগিনী-তন্ত্ৰ গ্ৰন্থ দুখনিয়েই। মদ্য মাংস আৰু স্ত্ৰী সন্তোষ আৰু নৰ-বলিৰ বিধান কালিকা পূৰ্ণাশত স্পষ্টভাৱে বৰ্ণাইছে, ষোড়শীৰ বিভিন্ন অঙ্গৰ ৰূপ ধ্যানৰ বিধান আৰু মদ্যমাংস আৰু স্ত্ৰী-সন্তোষৰ সমৰ্থন যোগিনীতন্ত্ৰত বিশদভাৱে দিয়া হৈছে। এই যোগিনীতন্ত্ৰতে উপভোগৰ বাবে কেনে মদ্য আৰু স্ত্ৰী উপযুক্ত তাক বৰ্ণাইছে আৰু “মাতৃযোনিম্ পৰিত্যজ্য মৈথুনম্ সৰ্বযোনিষু দ্বাদশদ্বাদিকযোনিৰ্যাবৎ যতি প্ৰজায়তে। তানন্তু মৈথুনম্ তস্মাৎ স্বয়ম্ভুৰ” বুলিছে। ইনিয়ান মহাযান বজ্জয়ান বৌদ্ধ তান্ত্ৰিক আদি বিভিন্ন পৰবৰ্তী বৌদ্ধ সম্প্ৰদায়েও ধৰ্মৰ নামত এনে অধৰ্মৰ ইচ্ছন যোগাইছিল বুলি বৈষ্ণৱ-চৰিতবোৰৰ পৰা বুজিব পাৰি জলসাই থলসাই আদি নানা আদিম পূজা-পদ্ধতিৰ উপৰিও কছাৰীবিলাকে ব্ৰাহ্মী-পূজা কৰিছিল। অতিশয় উজ্জপৰ ছাটি-কুটিয়েও আৰু অভ্যস্ত খৰাং বতৰৰ ধূলিমাকতিয়েও যেনেকৈ এছাটি জুৰ বতাহ আৰু এজাকি শান্তিময় বৃষ্টিৰ সন্মিলন দিয়ে ধৰ্মৰ নামত অধৰ্মৰ এই তান্ত্ৰিক নৃত্য বা প্ৰলয়-নাচোনো নতুন সৃষ্টিৰে আগ-জাননী বুলি বুজিব পাৰি গতিকে অতি স্বাভাৱিক ৰূপেই এই সময়ত বৰ দেৱদেৱীৰ ঠাইত “এক-দেৱ এক-সেৱ” বৰ-পূজা-পাঠলৰ কপটতা আৰু আড়ম্বৰ ঠাইত চিন্তা শুদ্ধিদায়ক সহজ সকল ভক্তিৰে নাম-ধৰ্ম শ্ৰীশঙ্কৰদেৱে যেতিয়া প্ৰচাৰ কৰিলে তাকে সেইদৰেই জন-গণে আদৰ্শৰে যে গ্ৰহণ কৰিব ইয়াকো সম্ভৱ জ্ঞান কৰিব পাৰি, কিন্তু ইহতেও ঠিক সমানেই তেনেকৈয়ে স্বাৰ্থ-জড়িত সুবিধা-প্ৰাপ্তসকলে তাৰ বিৰুদ্ধে যে প্ৰতিক্ৰিয়া কৰিবলৈ তাজে বিন্দৱ মানিবলৈ একো নাই। এতেকে আমি দেখা

পাৰ্শ্ব ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰত বাহিৰৰ নানা যুদ্ধ-বাগৰ চলি থকা অৱস্থাৰ ভিতৰতে যেনেকৈ এই যুগতে বিপুল আহোম ৰাজশক্তি গঢ়ি উঠিল সমাজ-নৈতিক ক্ষেত্ৰতো বিভিন্ন ধৰ্মৰ এনে তয়া মায়া ৰণ চলি থকাৰ মাজতেই বিৰাট বৈষ্ণৱ ধৰ্মই আধিপত্য লাভ কৰি বহিল।

(গ) জ্ঞানৰ নবজন্ম : অসমৰ এই বৈষ্ণৱ যুগ ইংলেণ্ড ইংৰাজী সাহিত্যৰ ৰেনেছেঞ্চ (১৪০০-১৫৫০) এলিজাবেথীয় (১৫৫০-১৬২০) আৰু পিউৰিটান (১৬২০-১৬৬০) এই তিনি যুগৰ সমকক্ষ। আনন্দৰ বিষয় এই বৈষ্ণৱ যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যই ইংৰাজী সাহিত্যৰ সেই তিনিও যুগৰ ঘাই গুণ আৰু লক্ষণবিলাক সামৰি লৈছে। পোনতে ইংলণ্ডৰ ৰেনেছেঞ্চ যুগৰ দৰেই অসমৰো এই বৈষ্ণৱ যুগ পৰিবৰ্ত্তনৰ আশ্বেয়-গিৰিৰ যুগ বুলিব পাৰি কিয়নো লেবাবটাইনে কবৰ দৰে এই যুগতে মানুহে চকু মেলিলে আৰু দেখিলে নিজক আৰু বিশ্বক বিচাৰি পালে। এই যুগতে নৈতিকতা আৰু অধিকাৰিতাৰ মূৰত ৰাম-টাঙোন পৰিল কিন্তু এতিয়া অকল সত্যই হৈ নৈতিক আৰু অধিকাৰসম্পন্ন বুলি গণ্য হল। মানুহ চকু খাই উঠিল কিয়নো তেওলোকৰ অন্তৰচকুৰ আগত এক অভিনৱ মানসিক জগতৰ নতুন চহ্নবাল ৰেখা জ্বলিলি উঠিল। দ্বিতীয়ত গৰিমাময় এলিজাবেথীয় যুগৰ ইংৰাজী সাহিত্যৰ দৰেই বৈষ্ণৱ যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যতো এয়ে শব্দৰ জাতীয় চৈতন্য দেশ-প্ৰেম ধৰ্ম-ভাব সমাজ-শান্তি মানসিক উন্নতি আৰু অপৰিসীম উদ্দীপনাপূৰ্ণ এক মহৎ চিন্তা আৰু এক মহৎ কাৰ্য্যৰ যুগ। আকৌ এলিজাবেথীয় যুগৰ দৰেই এই বৈষ্ণৱ যুগ ঘাইকৈ কবিতাৰ যুগ আৰু ইংলণ্ডৰ শ্বেক্সপীয়েৰতকৈ অনেক অধিকৰূপে বহুমুখী আৰু শ্ৰেষ্ঠ প্ৰতিভাৰ শব্দৰদেৱক নিতুনৰূপে লৈ অসমীয়া নাটক অসমীয়া গদ্য আদিয়ে অভিব্যক্তৰূপে গঢ় লৈ উঠিছিল। তৃতীয়ত, সেই যুগৰ ইংলণ্ডৰ পিউৰিটান আন্দোলনৰ দৰেই অসমৰ এই বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ যুগতে মানসিক জাগৰণৰ পাছত নৈতিক জাগৃতি বা অসমীয়া জাতিৰ ওপৰে বৈ যোৱা নীতি-সংস্কাৰ অকৃতপূৰ্ব আন্দোলন। বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ মহৎ সংস্কাৰ সাধন কৰিবলৈ আগৰ বাহিৰে বং চং ভিতৰি-কোৱাভাঙুৰীৰ নিচিনা আড়ম্বৰপূৰ্ণ ধৰ্ম-প্ৰণালী একত্ৰাই আশ্ব-ওক্তি আৰু চবিত্ৰ-শোধনমূলক মুকলি-হিৱাৰ মুকলি-দুৱাবৰ নাম-ধৰ্ম উলিয়াই, বহু-দেৱ-দেৱীৰ বহু-মুখী সেৱাৰ ঠাইত এই যি

একদেব- একসেব নীতি প্রবর্তন কবিলে অসমৰ বুৰঞ্জীত আগে-পিছে তাৰ তুলনা নাই । এলিজাবেথীয় যুগৰ ইংৰাজী সাহিত্যৰ তুলনাতো অসমৰ এই বৈষ্ণৱ সাহিত্য অসামান্যভাৱে ব্যাপক হলেও এলিজাবেথীয় সাহিত্যতকৈ ইয়াৰ প্ৰাণ-কল্পৰ ঐক্য অধিক বুলিব পাৰি আৰু গঢ়ত প্ৰাচীন হলেও অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্য এলিজাবেথীয় সাহিত্যৰ দৰেই যৌৱন আশা আৰু বীৰ্য্যময় বুলি নবন্যাস সাহিত্যৰ দৰে স্পন্দনপূৰ্ণ আছিল । শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ আবিৰ্ভাৱৰ লগে লগেই যেন কিয়া ঐশ্বৰ্য্যলিক প্ৰভাৱত সেই আন্ধাৰ আৰু বেমেজালিৰ নিশা পলাই কাঁট মাৰিলে পোহৰ আৰু আশাৰ সোণালী পুৰাই ভুমুকি মাৰিলে । এলিজাবেথৰ ৰাজত্বৰ ইংলণ্ডৰ বিষয়ে মিন্টনে কৈছিল ‘শক্তিধৰ মানুহ এটা টোপনিৰ পৰা উঠাৰ দৰে গৰীয়সী শক্তিবাপ ইংৰাজ জাতিয়ে সাৰ পাই উঠি সামাজিক বন্ধনৰ লিকলি ছিঙি মোহাৰি পেলালে । বৈষ্ণৱ যুগৰ অসমীয়া জাতিৰ বিষয়েও সেই কথা ততোধিক ৰূপে খাটে আৰু প্ৰতি অসমীয়াই যেন প্ৰকৃততে অনুভৱ কৰিলে - ‘হিদ্দাতে হৃদয়গ্ৰহি হিদ্দাতে সৰ্বসংশয়া’ । আকৌ এলিজাবেথৰ ইংলণ্ডৰ সামাজিক ৰাজনৈতিক আদি বাহ্যিক জয়জয়-ময়ময় অৱস্থাৰ লগত বৈষ্ণৱ যুগৰ সামাজিক ৰাজনৈতিক আদি জয়জয়-ময়ময় অৱস্থাৰ তুলনা কৰিব পাৰি কিন্তু বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ নিচিনা সম্পূৰ্ণ আধ্যাত্মিক আন্দোলনৰ লগত সেই বৈষয়িক উন্নতিৰ যোগসূত্ৰ কি থাকিব পাৰে সি ভাবিব লগা বিষয় কিয়নো ইফ্লামৰ দৰে এই ধৰ্মৰ লগত বৈষয়িক সম্বন্ধ থকাতকৈ বৈষয়িক উন্নতিৰ বিৰুদ্ধেই ই প্ৰকাশ্যে আগবাঢ়িছিল । বৈষ্ণৱ অসমৰ সেই অৱস্থাৰ লগত অকল বৌদ্ধ ভাৰতবৰ্ষে বিজনি হব পাৰে , বৌদ্ধ ধৰ্ম কোনো বৈষয়িক উন্নতিৰ লগত সংশ্লিষ্ট ধৰ্ম নাছিল নিশ্চয় কিন্তু যেনেকৈয়ে হওক বৌদ্ধ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ লগে লগে অশোক আদি বজ্জৰ কালতো ভাৰতবৰ্ষৰ জয়জয় ময়ময় অৱস্থা হৈ পৰিছিল । অশোক আদি বজ্জই বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰৰ বাবে যি কৰিছিল তাৰ তালেমান শক্তিকৰ পাছত খৃষ্টীয় পঞ্চম বৰ্ষ শক্তিকা আদিত গুপ্ত ৰজাসকলেও বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰৰ বাবে তাকেই কৰিছিল , আৰু সেই গুপ্ত যুগ অৱশ্যে ভাৰতবৰ্ষৰ এক সোণালী যুগ । এই দুই উদাহৰণৰ পৰা ইয়াকে বুজিব পাৰি, যি স্বল্প-দুৰ্বলতা আৰু অসীতি-অধৰ্মৰ কেৰোনে ব্যক্তিৰ দৰে জাতিক বুলি বুলি থায় কোনো শ্ৰেষ্ঠ ধৰ্ম আধ্যাত্মিক আন্দোলনে সেই দুৰ্বলতা আৰু কেৰোন ওচৰলৈ বহুতৰ দৰে জড়িতকৈ সুস্থ অৱস্থালৈ আনে ; অতএৱেই সেই দুই দোষ

লগত জড়িত হীনতা নীচতা আদিৰ যি ছাই-মাকতিয়ে আত্মাৰ সেই ফিৰিঙতি ঢাকি থয় তাক এইদৰে ওচাই দিয়া মাত্ৰই তাৰ সেই পৱিত্ৰ অন্নান জ্যোতিয়ে সকলো আত্মাৰ দূৰ কৰে । জড়তা আৰু বন্ধনৰ পৰা মুক্ত এনে আত্মাই কি আধ্যাত্মিক কি বৈষয়িক সকলো ক্ষেত্ৰতে অসাধ্য সাধন কৰিব পাৰে আৰু তাৰ ফলতেই বৈষয়িক কোনো লক্ষ্য নোহোৱাকৈও অসমৰ বৈষ্ণৱ আন্দোলনে অসমীয়া জাতিৰ বৈষয়িক উন্নতিতো অতুলনীয় বৰঙণি যোগাব পাৰিছিল । ইয়াৰ অন্যতম জ্বলজ্বল-পট পট উদাহৰণ পোৱা হয় উত্তৰ বৈষ্ণৱ যুগৰ অনুপম মায়ামৰা আন্দোলনত আহোমৰ দৰে সেই কালৰ এটি প্ৰবল প্ৰতাপী ৰাজশাস্তিক এমুঠি নিৰস্ত্ৰ নিৰামিষী মায়ামৰা প্ৰজাই কিদৰে থৰ হৰি কম্পমান কৰিছিল । শত শত বৰ্ষৰ সুপ্ৰতিষ্ঠিত আহোম ৰাজসিংহাসন বলেৰে কাটি লৈ ভালেমান বছৰ নিজে চলোৱা কথৰ পৰাই উলঙ্গ আত্মা আগৰিক বোমাতকৈও কেনে শক্তিশ্বৰ তাক অনুমান কৰিব পাৰি ।

বৈষয়িক সাহিত্য - গণিত -জ্যোতিষ-ব্যাকৰণ

ইংলণ্ডত যেনেকৈ যি এলিজাবেথীয় যুগে সাহিত্যত খ্ৰেস্তীয়ানতাবাদৰ জন্ম দিছিল সেই এলিজাবেথীয় যুগেই আকৌ ধৰ্মত ত্ৰকাৰ আৰু বিজ্ঞানত বেকনৰ জন্ম দিছিল অসমতো ঠিক তেনেকৈয়ে যি বৈষ্ণৱ আন্দোলনত শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱ ৰামসৰস্বতী অনন্ত কন্দলী আদিৰ আবিৰ্ভাৱ হৈছিল সেই বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ লগতেই গণিতত বকুল কায়স্থ আৰু কবিৰত্ন জ্যোতিষত চূড়ামণি আৰু ব্যাকৰণত পুৰুষোত্তম ঠাকুৰ বিদ্যাবাগীশ আদিয়েও দেখা দিয়ে । ওপৰে ওপৰে চালে এনে কথা আচৰিত যেন লাগিলেও, ইয়াত বিশ্বয়ৰ কাৰণ নাই কিয়নো আগতে উনুকিয়াই অহাৰ দৰে জড়তা বন্ধনৰ পৰা মুক্ত হোৱা এটা জাতিৰ বাবে উন্নতিৰ সকলো পথেই মুকলি হয় । ১৭৯৮ ত ৰচিত সূৰ্য্যখৰি দৈবজ্ঞ ৰ 'দৰং-ৰাজবংশাবলী'ত এইসকলৰ বিষয়ে লিখিছে (৫৫৬-৬১১পদ)-

ওনিয়োক সভাসদ ৰাজ্যৰ চকিত্ৰ ।	নক্ষত্ৰাৱলি ৰজা পৰম পৱিত্ৰ ॥ ৫৫৬
কলি যুগে ফলুৰা সৰাৰ চিহ্নিত হিত ।	শাস্ত্ৰ সমস্তৰ গ্ৰন্থ কৰাইলা বিদিত ॥
ব্যাখ্যৰি গ্ৰন্থ ৰত্ন-মালা কৰাইলা ।	যন্তেক কৰাইলা পদ নাই আদি-জন্ত ॥
গোড় কাম-ৰূপে ৰত পণ্ডিত আছিল ।	সমস্তকে আনি সত্ৰ-দেৱান পাতিলা ॥ ৬০৪

শুনিয়ে পুষ্পবোস্তম ভট্টাচার্য্য স্বিক্ত । কবির্যোক বদ্ধ মাল্য ব্যাকৰ্ণৰ বীজ । ১৬০৫
বকুল কায়স্থ তুমি ভাসা লীলারতী । অজ্ঞাতে বুজয় যেন কায়স্থে সম্প্রতি । ১৬০৯
পণ্ডিত সবক পাচে কবিলা সন্মান । ধন বদ্ধ বস্ত্র-অলঙ্কার দিলা দান । ১৬১১”

বকুল কায়স্থ বহুতৰ মতে শ্রীশঙ্কৰদেৱৰ পূৰ্ববর্তী দেবেশ্বৰনাথ বেজবৰুৱাৰ মতে এওৰ কিতাবত মঞ্জৰী পুথি ১৫০৮ ত লিখা । কিন্তু “দৰং-বাজবংশায়লী”ৰ মতে ই ১৫৪০ ৰ আগৰ হ'ব নোৱাৰে কিয়নো সেই বছৰতহে নৰনাৰায়ণ ৰাজপাটত উঠে । আশ্চৰ্য্য পৰিচয়ত বকুল কায়স্থই লিখিছে —

‘কিতাবত শাস্ত্রখন পৰম গহন । তাক আৰম্ভিলোঁ আমি হয় মুঢ়জন ॥

দোষ নিদি ক্ষমা কৰা মূৰ্খ হেন জ্ঞানি বকুল বৰ্ণালা শিৱ বন্দিয়া ভৱানী ॥

ইয়াৰ পৰা লেখক শৈৱ ব শাস্ত্র আছিল বুলি বুজিব পাৰি । পুথিখন লীলারতী গণিতৰ পদ ভাঙনি আৰু বিষয় অনুসাৰে তিনি ভাগত বিভক্ত । ৰচনাৰ চানেকি —

গোমূত্ৰ সমভূমি দেখি এ যাক । ভেঙ্গুৰ ভেঙ্গুনা দিবা তাক ॥

দীৰ্ঘ অঙ্কক লক্কৈ পুৰি । ভেঙ্গুৰ প্ৰস্থাপি লম্বিতে হৰি ॥

চতুৰ বয়ন সৈতে হৰিবা ভাগ । পুটক অঙ্কক পাইবা লাগ ॥

কবিবদ্ধ আন এজন লীলারতী ভাঙোতা এওঁৰ ঘাই নাম পোৱা হোৱা নাই । অসমৰ মজিন্দাৰ বংশৰ এজন দুৰ্গাবাম কায়স্থই প্ৰাচীন ভাৰতৰ অজ্ঞানাত্ম-বিশাৰদা লীলারতীৰ মূল সংস্কৃত পুথি ১৪৬৮ খৃ. মানত অসমলৈ আনে বুলি জনা হয় । কবিবদ্ধৰ ভাঙনিৰ গদ্যৰ আৰ্হি এনে — “প্ৰথমে প্ৰথমে অঙ্কৰ নৱবিধ প্ৰক্ৰিয়া যথা পূৰ্ণ হৰণ ছেদন যোজন ঘনকৰণ ঘনমূলকৰণ বৰ্গকৰণ বৰ্গমূলকৰণ সঙ্কলিত কৰণ এই নৱবিধ । পূৰ্ব চাৰি প্ৰায় লোকে সংক্ষেপে জানে আন পঞ্চবিধক জনাটো বিকলহে প্ৰায় । এখন পূৰ্ণ-কৰণ কাক বোলে তাক কহি । যিস্তেৰে পূৰ্বৰ সেই প্ৰমাণেৰে পূৰ্ব অঙ্কক বঢ়োৱাৰ নাম পূৰ্ণ ।”

চূড়ামণি বুলি আৰু এজন লেখকৰ “জ্যোতিৰ চূড়ামণি” বোলা পদ-পুথিত জ্যোতিৰৰ ব্যক্তিবৈ লীলারতীৰ গণিতৰ বিষয়ৰ কথা আছে, যেনে, —

চৰি নত দিয়া ভাৱ হৰিবাহু ভাগ । বত পূৰা ঋটি লাগে তত পাইবা লাগ ॥

পূৰা নহুৱ যদি কোড়শে নুপুৰিবা । যদি পূৰা হয় কোড়শে পুৰিবা ॥

দুকড় কেকড ডেকড় নেমু, কড়ই চাৰি জাম ।

কুৰি কড়ায় কুৰি ফল কিনি আনা বাম ॥

লেখকৰ আত্ম-পৰিচয় সম্পৰ্কে মাত্ৰ একাকি কথা —

জ্যোতিৰ যে আৰু চূড়ামণি কহে, বালকসকল প্ৰতি ।

কায়স্থসকলে নিন্দা নকৰিবা মহাশয়ে অল্পমতি ॥

এই পুথিত থকা 'বিৰাণী' শব্দত আছিলেক কিছু ছাত্ৰ কথৰ পৰা ইয়াক ১৩৮২ শক তথা ১৪৬০ খৃ ত লিখা বুলি কোনো-কোনোৰে ঠাৱৰ কৰিবলৈ বিচাৰে কিন্তু এই পুথিত বকুল কায়স্থৰ উল্লেখ আছে, আৰু বকুল কায়স্থ 'দৰং ৰাজবংশোৱলী' মতে, ১৫৪০ ৰ আগৰ নহয় বুলি দেখুৱাই অহা হৈছে । তদুপৰি বকুল কায়স্থৰ পুথিৰ সামৰণিত আকৌ নাৰায়ণ দাস উমাপতি সিদ্ধ হৃদয়ানন্দ কায়স্থ আৰু দুৰ্গাদাস প্ৰভৃতিৰ নাম আছে এওলোকৰ ভিতৰত হৃদয়ানন্দ কায়স্থ শ্ৰীৰাম কীৰ্ত্তন বা অনন্ত ৰামায়ণ ৰচোঁতা অনন্ত ঠাকুৰৰ আন নাম আৰু এও সপ্তদশ শতিকাৰ মাজছোৱাৰ কবি । সত্য ত্ৰোতা ছাপৰ কলিৰ বছৰগণনাও বকুল কায়স্থই লিখিলে আৰু ভাৰতৰ পুৰণি ৰাজপৰিয়ালবোৰৰ কাল নিৰ্ণয়ো ইয়াত দিছে । "প্ৰয়োগ-ৰত্নমালা ব্যাকৰণ প্ৰণেতা পুৰুষোত্তম ঠাকুৰ বিশ্বকবি ৰবীন্দ্ৰনাথৰ পূৰ্বপুৰুষ বুলি জনাজাত ।

মনসা-সাহিত্য - মনকৰ, দুৰ্গাৰৰ আদি কবিসকল

স্বয়ং ভাৰতবৰ্ষৰ ধৰ্মৰ ইতিহাসত মনসা বা সাপ-পূজা অন্তত, বৈষ্ণৱ ধৰ্মতকৈ যে প্ৰাচীন তাত সন্দেহ নাই । ভাগৱতী বা বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ঘাই ঘৰ মথুৰাতে শক-কুশান ৰাজত্বৰ যুগতো জৈন আৰু বৌদ্ধ-ধৰ্মৰ লগে লগে সাপ-পূজাই পুনৰ মেৰাই ধৰিছিল বুলি ঐতিহাসিক বিচাৰে দেখুৱায়, কিয়নো গ্ৰীক লেখক মেগাছেনিছে তেওঁৰ সময়ত যি মথুৰাত ভাগৱতী ধৰ্মৰ ইমান প্ৰভাৱ দেখিবলৈ পাইছিল, তেওঁৰ পাছত সেই শক-কুশান ৰাজত্বৰ কালত ব'ত ৮৭ খন জৈন আৰু ৫৬ খন বৌদ্ধলিপি পোৱা হৈছে, ত'ত ভাগৱতী ধৰ্মৰ এখন মাত্ৰ লিপি এতিয়ালৈকে পোৱা হৈছে । এই শক-কুশান ৰজাসকলে খৃষ্টপূৰ্ব প্ৰথম শতিকাৰপৰা খৃষ্টাব্দৰ তৃতীয় শতিকালৈকে ৰাজত্ব কৰিছিল, আৰু তেওঁলোকৰ সম্বন্ধখিনিয়েই সম্ভৱ ভাগৱতী ধৰ্মৰ বিৰোধী শৈৱ বা বৌদ্ধ ৰজা আছিল, আৰু ৰজাৰ নজুলেও সাপ পূজা সৰ্বসাধাৰণৰ ধৰ্ম থকাটো সম্ভৱপৰ । শক-ৰাজ্যৰ কাহিনীৰপৰা যেনেকৈ শক ৰজাৰ কাললৈকে শিৱ

আৰ্যদেৱতা ৰূপে গণ্য নোহোৱা বুলি বুজিব পাৰি অতি সৰুৰে ওপু ৰাজত্বত ৰচনা কৰা ভাগৱত আদি পুৰাণৰ কালীয়দমন কাহিনীয়েও এক পৰ্বতী কালত ভাগৱতী বৈষ্ণৱ ধৰ্মই তাৰ পূৰ্ববৰ্তী মনসা পূজাক জয় কৰা কথাৰে চিহ্নিত কৰাৰ বাবে বুলি বুজিব পাৰি।

অসমত তথা অসমীয়া সাহিত্যতো সেইদেখি মনসা-সাহিত্য আগৰ তৰপৰ হ'ব পাৰে বুলি ভাবিব পাৰি। এই মনসা- কবিসকলৰ ভিতৰত মনসৰ আটাইতকৈ পুৰণি যেন লাগে গতিকে এওক কোনোৱে দ্বাদশ শতিকাৰ শেষ হোৱা বা ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ আগছোৱাৰ কবি বুলিব খোজে। কিন্তু এওৰ আত্ম পৰিচয়মূলক মুঠেই একাকি পদৰ পৰাই বিশেষভাৱে ইয়াৰ বিচাৰ কৰিব লাগিব-

কামৰূপৰ কামাখ্যা বন্দো ঢেকেৰীয়াৰ নাতি।

পাতালৰ নাগ বন্দো এ নাগ দেউতি ॥

দুতি অম্বাৱতী বন্দো জল্পেখৰ লোক।

স্বৰ্গ-মৰ্ত্তী-পাতাল বন্দো এ তিনি মৈলোক ॥

কমতাৰ ৰাজ্য বন্দো ৰাজ্য জল্পেখৰ।

একশত মহিৰী বন্দো ওঠৰ কুমৰ ॥”

ইয়াৰ পৰা মাত্ৰ বুজিব পাৰি মনসৰ কোনোবা ঢেকেৰীয়াৰ নাতি আৰু তেওঁ কমতাৰ কোনোবা জল্পেখৰ ৰাজ্যৰ আমোলৰ কবি, শেষৰ কাকি পদ কবি দুৰ্গাধৰ আত্মপৰিচয়ৰ ভিতৰতো পোৱা হয়। সি যিহওক এই কমতাৰ ৰাজ্য জল্পেখৰ কোন? দুৰ্গভনাৰায়ণ আদি কমতাৰ ৰাজ্যক গৌড়েখৰ বোলা পোৱা হয় কিন্তু জল্পেখৰ উপাধি (নাম ?) অকল ইয়াতেই পোৱা হয়। জল্পেশ বা জল্পেখৰ কোনে দেৱতাৰ উল্লেখ নে জল্পাইওনি অকলৰ কোনো ৰাজ্যৰ উপাধি? ইকালে কামৰূপ আৰু কমতা নাম আছে আৰু পাল ৰাজত্বৰ শেষ ভাগত কামৰূপৰ ৰাজধানী ‘কামৰূপ নগৰ’লৈ স্থানান্তৰিত হোৱা কথাও তাম্ৰৰ ফলিত পোৱা বুলি উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। ইকালে এই কামৰূপ-নগৰ সত্তৰ কৰতাপুৰেই বুলিও নানা বিচাৰৰ পৰা ঠাৱৰাই অহা হৈছে, আৰু অন্ততঃ চতুৰ্থ শতিকাৰ পৰা দ্বাদশ শতিকাৰ মাজভাগলৈ নিৰ্দিষ্টমূলক প্ৰমাণৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত কামৰূপৰ এটি সম্পূৰ্ণ ৰাজ্যমালা পাওঁৱঁক, ভাৰত বাহিন্যৰ একম ৰজা জয়ন্তি বৰুৱাৰ ঠাই নাই। তাৰ পাছত খেন বংশৰ ৰজা নীলধ্বজ (১২০৪-৫৬) ৰাজপটত উঠে আৰু নীলাধৰক (১৪৫৬-১৮) ভাৰত ৰজা পোৱা হয়। শেফৰ ৰাণী,

হুছেন শ্বাহৰ বিশ্বাস-ঘাতকতাত ১৪৯৮ত কমতাপুৰ ধ্বংস আৰু ১৫১৫ত বিশ্বসিংহৰ নেতৃত্বত সেই কমতাৰ ভেটিতে কোচবেহুৰত নতুন কোচ ৰাজ্যৰ ৰাজধানী পতা হয়।

এতিয়া সেই বাবে মনকৰৰ কালৰ ৰজাজন দ্বাদশ শতিকাৰ শেষ ভাগত অৰ্থাৎ নীলধ্বজৰ (১২০৪-৫৬) আগত আনি বহুবাৰ নোৱাৰিলে ভণিতাৰ মিললৈ চাই দুৰ্গাবৰ তথা বিশ্বসিংহৰ কাললৈ আনিব লাগিব। এই বিষয়ত তেনেহলে আভ্যন্তৰিক অৰ্থাৎ কবিৰ নিজ ৰচনাৰ ভাষাৰ বিচাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব লাগিব তালৈকো মনকৰৰ ৰচনাৰ চানেকিও বিৰল। অনাদিপাতন বা সৃষ্টিৰ আৰম্ভ সম্পৰ্কে মনকৰৰ ভণিতাৰ যি কবিতাটি আছে তাৰো প্ৰথম পদটি ৰামাই পণ্ডিতৰ 'শূণ্য পুৰাণ'ৰ ভাষাৰে একে বাকিখিনিও অনুকৰণ।

‘নাহি জ্ঞান নাহি স্থল নাহিক আকাশ। এ মেৰু মন্দাৰ নাহি নাহিক কৈলাস ॥
নাহি ধৰ্ম নাহি কৰ্ম নাহি বসুমতী। গঙ্গা দুৰ্গা নাহি গোসাঁই লক্ষ্মী সৰস্বতী ॥
নাহি উদয়গিৰি গোসাঁই নাহি অজ্জগিৰি। বাসুকী যে নাগ নাহি দ্বাৰকা যে পুৰী ॥
দিবা ৰাত্ৰি নাহি গোসাঁই নাহি অজ্জকাৰ। তিথি যে নক্ষত্ৰ নাহি নাহি দিন-বাৰ ॥
নাহি বিদ্বি নাহি সিদ্ধি এযোগ ধিয়ান। অষ্টবসু নাহি গোসাঁই আগম পুৰাণ ॥
নাহি যতি নাহি সতী নাহি ক্ৰিয়াধাৰী। ঋষি যে তপস্বী নাহি নাহি ব্ৰহ্মচাৰী ॥
নাহি যমৰাজা গোসাঁই নাহি যমালয়। গো যে মনুষ্য নাহি উৎপত্তি শ্ৰলয় ॥
স্বৰ্গ নাহি মৰ্জ্জ নাহি নাহিক পাতাল। স্থলৰূপ দেৱৰ দেৱ ভাসে কতকাল ॥
স্থলৰূপে বৈলা বটপত্ৰৰ উপৰ। হাত ভৰি নাহি গোসাঁই আছে দিগন্তৰ ॥
সৃষ্টি পাত্ৰবাক গোসাঁই কৰিলা যুগতি। মনকৰে ৰচিলেক সৃষ্টিৰ উৎপত্তি ॥

এই বৰ্ণনাৰ ভাষা অবশ্যে ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ আগছোৱাৰ বুলিলেও একেধাৰে নুই কৰা কঠিন হ'ব কিয়নো ই সামান্যভাৱে স্থলেও পৰিবৰ্তিত হৈ আহিছে।

দুৰ্গাৰ অৱশ্যে এই মনসা-কবিসকলৰ ভিতৰত যেনে মূৰ-জিলিকা ভেনে সৰবৰহী। তেওঁৰ আত্ম-পৰিচয়ৰ জটিলতাও লিখিছে

“কমতা-ঈশ্বৰ বন্দো বিশ্বসিংহ নৃপবৰী।

আঠচল্লিশ মহিৰী বন্দো ঠাঠৰ কোঞৰ ॥

নীলাচল নামে গ্রাম সংসারত সাৰ ।

আছয় পৰ্বতী অসুৰৰ কলঙ্কাৰ ॥

‘কায়স্থ শ্ৰীধৰ

তান পুত্ৰ দুৰ্গাবৰ

বিৰচিলা গীত বিতোপন ।

বাহুবল অধিকদাৰ

গজৰ্ব যে অৱতাৰ

সৰ্বক্ষেণে ব্ৰহ্মাণী প্ৰসন্ন ॥

ইয়াৰ পৰা তেওঁ বিশ্বসিংহৰ (১৫১৫-৪০) আমোলৰ কবি নীলাচল কামাখ্যাৰ বাসিন্দা শ্ৰীধৰ কায়স্থৰ পুত্ৰ আৰু দেৱ- উপাসক কুলি বুজিব পাৰি। দুৰ্গাবৰৰো মনসা গীত বিৰল আৰু যিখিনি বিচাৰি পোৱা হয় সি অৱশ্যে প্ৰাচীনগন্ধী(১৩৩) —

“হাতত চঞ্চল বেত পালত গোটে ধৰি । নমিলা উদ্ভৱ হস্তে ওঝা ধৰ্ম্মন্তৰী ॥
সনেকাৰ বাক্য শুনি ৰাণ্ডিয় বহু । দীপ জ্বালি চাহিবাক লৈলা লহু লহু ॥
লাজ নাহি মুখত আমাক বোলা চেড়ি । থুকুৰাক কিসক তুলিয়া দিবো খৰি ॥
বেহলাই বোলে ভাৰ্সা কৰিস বুকুত । কেছে বা ভাৰিক দেখো তোৰ শৰীৰত ॥”

কিন্তু দুৰ্গাবৰৰ বামাৱণ গীত প্ৰচুৰ আৰু চাৰি পাঁচ কাণ্ড ব্যাপি আছে, আৰু তেওঁৰ বিলিষ্ট কবিত্ব গুণ এই গীতবোৰত ফুটি উঠিছে। মায়া যুগ মাৰি উলটি আহি সীতাক নাপাই বাম বাকুল হৈ চেতন-অচেতন সকলো প্ৰাণীক সীতাৰ বাৰ্তা সোধা বিৱৰণ বিতোপন

‘লশীমুখী কুলিয়া যে কামদন্ত বাঘৰ । হা হা কৈক গৈলি মোৰ বৰণী বান্ধৰ ।
চকোৱাৰ সমীপ চাপিলা হাবিকেশ । ধীৰে ধীৰে পোছয় বচন উপদেশ ॥
আকুল কুৰঙ্গ আমি কৈয়ো এক বাৰ্তা । যাইতে দেখিলি কি ভই জনক-সুহিতা ।
একেশ্বৰে গৈলা কিবা অনেক সহিতে । পূৰ্বৰ পছিম কিবা দক্ষিণ দিশতে ॥
বা কৈশ্য কিবা অগ্নি কোল যে নৈকত । কোন পথে গৈলা সীতা কহ স্বৰূপত ॥”

এনে বৰ্ণনাই কৃষ্ণক নাপাই গোপীসকল বলিয়াৰ দৰে হৈ গছ-গছনি আদিত বাৰ্তা সোধা শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ বাস-ক্ৰীড়াৰ অনুপম বচনালৈ মনস্ত পেলায়। (কীৰ্ত্তন, ৮৫৪-৬১ পদ)।

আচৰিতভাৱে দুৰ্গাবৰী বামাৱণ গীতৰ ভণিতাত পোৱা হয়

“বাক্য চৰণ সেৱি,

বচিলা ই গীত ছবি

দুৰ্গাবৰ মহাভক্তি মনে।”

“বামৰ চৰণ সেৱি অনুক্ষণে এ

ভণে দুৰ্গাবৰ দাস ।

“সৰস্বতী চৰণত,

কৰি শিৱ অৱনত

কবিবৰ দুৰ্গাবৰে ভণে ॥

পাৰ্বতী ব্ৰহ্মাণী “সৰস্বতী ৰ সেৱক হৈ বামৰ ভক্ত হোৱা কথা অৱশ্যে এক প্ৰকাৰে অস্বাভাৱিক আৰু সেইদেখি ভক্তিমূলক ভণিতাখিনি প্ৰক্ষিপ্ত বুলি ভাবিবৰ মন যায়। আকৌ জটায়ুৰ বৰ্ণনাত দুৰ্গাবৰে ভক্তৰ ভাষাৰে লিখিছে —

‘জটায়ু বোলন্ত হেন নুবুলিবা মোক । যেৱে দয়া আছে তেৱে নকৰিবা শোক ॥

আত পৰে ভাগ্য কোন আছয় আমাৰ । তোমাৰ প্ৰসাদে পাইবোঁ সংসাৰৰ পাৰ ॥

নিজ কৰ্ম্ম হও প্ৰভু যেহি সেইহি গতি । সেই সেই জন্মে হৌক তোমাত ভক্তি ॥

বৈষ্ণৱৰ সঙ্গতেসে বহোক সৰ্ব্বথা । মুখে তযু যশ গাইবোঁ কৰ্ণে তযু কথা ॥

ক্ৰমবৰ্দ্ধমান বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰভাৱলৈ চাই অৱশ্যে আন ফালৰ ইয়াক অস্বাভাৱিক বুলিবও নোৱাৰি আৰু দুৰ্গাবৰ আদি কবিসকলে প্ৰকাশ্যৰূপে বৈষ্ণৱ ধৰ্ম গ্ৰহণ নকৰিলেও সেই মতবাদে যে আটাইকে গিলি আনিছে তাক সহজে ধৰিব পাৰি। গতিকে দুৰ্গাবৰৰ নিজৰ লিখনিতো এনে ভক্তিবাদ একেবাৰে অসম্ভৱ নহয়।

নাৰায়ণদেৱৰ ক্ৰমত তৃতীয় হলেও মনসা কবিকৰূপে আটাইতকৈ প্ৰসিদ্ধ আৰু বঙ্গদেশৰ নানা ঠাইতো এওৰ গীত-মাত বিশেষ ভাৱে প্ৰচলিত।

‘নৰসিংহ সুত কবি নাম নাৰায়ণ । ৰচিলা প্ৰবন্ধ সেৱি ভৱানী চৰণ ॥’ এই ভণিতাৰ পৰা এওঁৰ পিতাক নৰসিংহ বুলি বুজিব পাৰি ঘৰ ক’ত ক’ত নোৱাৰি কিন্তু প্ৰচলিত কিম্বদন্তী অনুসাৰে ডেওৰ পদ্ম-পুৰাণৰ গীতৰ নায়ক লক্ষীন্দাৰৰ বিখ্যাত মেৰ-ঘৰ থকা স্থয় গাঁও অঞ্চলৰ দাঁতিকাষৰীয়া পচৰিয়া গাঁৱতে নাৰায়ণ-দেৱৰ জন্ম। এওঁৰ ৰচিত গীতবোৰ সুকান্দী অৰ্থাৎ সুকবি-নাৰায়ণী গীত বুলি প্ৰখ্যাত আৰু আজি কালিও এইবোৰ নামনি অসমৰ ওজা-পালীসকলে গায়। এই ওজা-পালী অসমৰ এক প্ৰাকশঙ্কৰী অনুষ্ঠান আৰু শঙ্কৰদেৱে নাম-কীৰ্ত্তন প্ৰণালী উলিয়াওঁতে ইয়াকেই উপযোগী কৰি ব্যৱহাৰ কৰিছে বুলি ভাবিবৰ হেতু আছে। শ্ৰীশঙ্কৰদেৱে ধৰ্মপ্ৰচাৰ কৰা প্ৰথম অৱস্থাৰ বৰ্ণনা দৈত্যাবিৰ গুৰু-চৰিতত লিখিছে (২৮৬-২৫ পদ) —

“বাম বাম গুৰু বামদাস ওকা দুই । মাথৰে কীৰ্ত্তন কৰা ডুৱাইনা-পালি দুই ॥

কংসবধ ঘোৰা বাম বাম গুৰু গান্ধ । সেই সময়ত প্ৰেম উপজিল ভান্ধ ॥

দিনেক শঙ্কৰদেৱ সত্যাত আছন্ত । মজুথৰে বামদাস কীৰ্ত্তন কৰন্ত ॥

অমৃত বৰিষে যেন শুনিয়া লোকৰ । প্ৰহ্লাদ-চৰিত্ৰ-পদ ঘোষা-কীৰ্ত্তনৰ ॥”

পূজা-পাৰ্বণ আদিত নাৰায়ণদেৱৰ পদ্মপুৰাণ বা মনসা-গীত নামনি অঞ্চলত আজিও গোৱা হয় । এনেদৰে গীত গোৱা ৰীতি অঞ্চল প্ৰাঞ্চলিকৰী যুগতে কিয় সদৌ ভাৰতত আগৰে পৰা লৱ-কুণৰ ৰামায়ণী-গীত আৰু ইউৰপতো তেনে প্ৰসন্নত চলিত থকা কথাই প্ৰমাণিত কৰে ।

সুকনাৰীৰ বিভিন্ন ভাগ আছে তাৰে কিছুমান মন্ত্ৰৰ দৰে সাপে-কামেৰাৰ প্ৰতিৰোধক ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰে দুৰ্গাবৰী আৰু সুকনাৰী গীত নামনি অসমৰ মুছলমান সমাজতো প্ৰচলিত আছে । সুকনাৰীৰ এটি খণ্ডৰ নাম ভাইঠেলী কিয়নো এই খণ্ডৰ মন্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰিলে সাপৰ বিষ ভটিয়াই অৰ্থাৎ নাশি আহে । ইয়াৰ উপখণ্ডও আছে, প্ৰথমতে পছাই লখীন্দাৰ আৰু চতুৰ্থৰ প্ৰিয় পৰিজনৰ প্ৰাণ দোৱাৰ পৰিকল্পনা দ্বিতীয়ত বেউলা-লখীন্দাৰ শৱটি লৈ উটি যোৱা তৃতীয়ত বেউলা-লখীন্দাৰ আৰু তেওঁৰ আন প্ৰিয় পৰিজনৰ পুনৰুজ্জ্বলৰ কথা ইত্যাদি । পছাৰ নিষ্ঠুৰ আদেশ পাই কালী নাগে নৱ-দম্পতীৰ প্ৰথম মিলন-নিশাত লখীন্দাৰক খুটিবলৈ দোধোৰ-মোৰ কৰি যোৱা গীতটি নাৰায়ণদেৱৰ কবিত্বৰ শ্ৰেষ্ঠ নিদৰ্শন (অধ্যায় ৮০-৮১) ।

ভাইঠেলী খণ্ডৰ বাহিৰেও সুকবি নাৰায়ণদেৱৰ ৰচিত বিষহৰিৰ জন্ম পৰীক্ষিত বধ পুন্সধাৰী খণ্ড আদি প্ৰকাশিত হৈছে আৰু বহুত খণ্ড চাটগৈ এতিয়াও আত্মাৰতে । এইখিনিৰ পৰা নাৰায়ণদেৱ এজন ৰচনা বহুল লেখক বুলি বুজিব পাৰি কিন্তু এওঁৰো বহুত ৰচনাত বৈষ্ণৱ লিপিকাৰে হাতে কৰোৱাৰ প্ৰমাণ পোৱা হয় । উদাহৰণৰূপে বিষহৰিৰ জন্মখণ্ড আচৰিতভাৱে আৰম্ভ কৰা হৈছে, “ও মনাই হৰি আছে মোৰ বদুৱাৰ ।” পৰীক্ষিত-বধ খণ্ড ৰাম-কন্দাৰ এটি সম্পূৰ্ণ কবিতাৰে আৰম্ভ কৰি সামৰণি মাৰিছে, “নাৰায়ণদেৱে বোলে প্ৰভু ৰাম পদতলে কিংক (?) জালকীনাথে গই ।” আৰু এটি গীতৰ ভণিতাত আছে “নামে ভৱ নামে সিদ্ধ মুকুন্দ সুবৰি । সৱাৰে দুগতি খণ্ডোফ বোলা জয় হৰি ॥” পুন্সধাৰী খণ্ডও এটি বৈষ্ণৱ যোৰাৰে মুকলি কৰিছে, “এ জয় হৰি বোল হৰি বোল মুখে । এ ভাই, হেলায় জন্ম গৈল মুখে ॥” দ্বিতীয় যোৰাত লিখিছে, “আজু কুমাৰনে চলিল গৈপাল । সন্তত ক্ৰীড়িয়া কুৰে বত বাৰোহাল ॥” আৰু বিপৰীতভাৱে সামৰণি মাৰিছে “নাৰায়ণদেৱে পদ ৰক্ষুৰ সঙ্গীত । পছাইতী তথলৈ অজিয়া বৌক চিত ॥”

নাৰায়ণদেৱৰ কাল-সম্পৰ্কে দুই এটি বিভিন্ন মত বা ভুল ধাৰণা আছে ।
ভাইঠেলী খণ্ডৰ এটি ভণিতাত –

গুনা কুমাৰ কেশাই,

হাছান হোছেন দুই ভাই

দিব্লীপুৰে আছিল মহাবজা।

মোৰ সঙ্গে বিবাদ কৰি

ভাঙ্গিলা মোৰ ঘৰবাৰী

ভায়ে দিযে নৱ লক্ষ পূজা ॥

আন কোনো ভণিতাত আছে ‘নিকটে আছয় বৈৰী হাছান হোছেন। ইয়াকে কোনোৱে বিশ্বাস ঘাতকতাবে কমতাপুৰ ধ্বংসকাৰী বঙ্গৰ শাসক হুছেন শ্বাহৰ উল্লেখ বুলি ততাই তাইকৈ ধৰি নাৰায়ণদেৱৰ কাল নিৰ্ণয় কৰিব খোজে কিন্তু বিখ্যাত কাৰবাল্লাৰ কাহিনীৰ হাছান হুছেন দুই ভাই থাকোতেও দুইকো মোহাৰি এক হোছেন শ্বাহ সাজিবৰ হেতু বিচাৰি পোৱা টান। নামনি অসমৰ মুছলমানে গোৱা মনসা-গীতত এনে জেৰা দিয়া ভণিতাৰ অৰ্থ বিচৰা বনৰীয়া হাঁহ ধৰিবলৈ যোৱাৰ নিচিনা নিশ্চয়। তদুপৰি খ্ৰীহট্ট আৰু পূৰ্ববঙ্গত প্ৰচলিত মনসা গীতৰ পৰা বঙ্গীয় সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লেখক দীনেশচন্দ্ৰ সেনে নাৰায়ণদেৱক পঞ্চদশ শতিকাৰ আগভাগত বহুতাব খোজে কিন্তু তাৰ বিশেষ যুক্তি বিচাৰি পোৱা টান। মনকৰ আৰু দুৰ্গাবৰ এই দুজন মনসা কবিৰ ভাষাতকৈ নাৰায়ণ দেৱৰ গীতৰ ভাষা অধিক প্ৰাচীন যেন নালাগে দুৰ্গাবৰৰ ভণিতাৰ পৰা তেওক বিশ্বসিংহৰ সমসাময়িক আৰু এই বাবেই ষোড়শ শতিকাৰ আগভাগ বা পঞ্চদশ শতিকাৰ শেষ ভাগৰ বুলি ঠাৱৰোৱা হৈছে এতেকে নাৰায়ণদেৱৰ কাল তাৰ আগত নহয় বুলি ধৰিব পাৰি।

বটীৰৰ নামৰ চতুৰ্থ এজন মনসা-কবিৰ নাম আৰু ৰচনাৰ চানেকি বেণুধৰ ৰাজখোৱাৰ পৰা পোৱা হয়। নাৰায়ণদেৱ আৰু বটীৰৰ দুই জনৰে ঘৰ খ্ৰীহট্টত বুলি তেওলোকক বঙালীৰ কালে দাবী কৰা হয়। কিন্তু এই কবি দুজনৰ তথা খ্ৰীহট্টৰ ভাষাও যে পুৰণি অসমীয়াই তাক বেণুধৰ ৰাজখোৱাই সুপ্ৰমাণিত কৰিছে। বটীৰৰৰ প্ৰাঞ্জল ভাষাৰ চানেকি ৰূপে চান্দ সদাগৰৰ লঙ্কা-যাত্ৰা আৰু ফুলৰ মেলৰ বৰ্ণনা দুটি মন কৰিব লগীয়া (অধ্যায় ৮২ পি°)।

মহাভাৰতৰ কবিসকল - কবীন্দ্ৰ, সঙ্কৰ, আদি

বৰ্ত্তমান গোৱালপাৰা জিলাৰ খুটাখাট পৰগণাৰ চিকগড় গাঁৱত হুড়িয়া

মণ্ডলৰ পুত্ৰৰূপে সামান্য এঘৰ মানুহত বিশ্বৰ জন্ম হয় ছায়েন খাহ বঙ্গৰ ৰাজ-
পাতিত থকা কালৰ (১৪৯৪-১৫২৫) ভিতৰত বিশ্বসিংহ নাম লৈ চিকুণগড়ৰ পৰা
আহি কোচবেহাৰত ৰাজধানী পাতি কৰতোয়া আৰু বৰমদীৰ মাজৰ দেশত
ৰাজত্ব (১৫১৫-৪০) কৰে। মিথিলাৰ পৰা নৰহৰি নামৰ এজন কায়স্থ আনি
বিশ্বসিংহই তেওঁক মন্ত্ৰী পাতে নৰহৰি জীৱিত কালতে এওঁৰ পয়োনিধি নামৰ
এজন পুতেক ঢুকায় আৰু পাছত কৰিকৰ্ণপুৰ উপাধি পোৱা আন এজন পুতেক
সন্ন্যাসী হৈ যায়। নৰহৰিৰ তৃতীয় পুতেক বাণীনাথ পাণ্ডিত্যৰ বাবে 'কবীন্দ্ৰ'
আৰু নৰনাৰায়ণৰ মন্ত্ৰীৰূপে পাত্ৰ উপাধি পায় ১৫৮০ লৈকে এওঁ নৰনাৰায়ণৰ
(১৫৪০-৮৪) মন্ত্ৰী আছিল। বাণীনাথ মন্ত্ৰীদেৱ (নৰনাৰায়ণ) আৰু গুৰুধ্বজ
(চিলাৰায়) বাল্যবন্ধু আছিল আৰু এওঁ তেওঁলোক কাশীত পঢ়িবলৈ যোৱাৰ
আগলৈকে বিশ্বসিংহৰ ৰাজসভাত থকা মৈথিলী পণ্ডিত সৰ্বভৌমৰ অধীনত
ৰাজপুত্ৰৰ সমানেই শিক্ষা-লাভ কৰিছিল। কাশীৰ পৰা উলটি আহি মন্ত্ৰীদেৱ
আৰু গুৰুধ্বজ ক্ৰমে ৰজা আৰু ৰাজসেনাপতি হোৱাত বাণীনাথ ৰাজমন্ত্ৰী হল
আৰু কোনো দিখিজয় আদিতো বাণীনাথ কবীন্দ্ৰ পাত্ৰ এওঁলোকৰ লগৰীয়া
হৈছিল। দব-ৰাজবংশাৱলীত (পাৱা হয় হেডমুগুৰ জয়ৰ কাৰণে চিলাৰায়
অকলে যাৰ খোজোঁতে নৰনাৰায়ণ তেওঁক নিৰ্দেশ দিছে ৰাজা যোলে
যায়ো বাপু বিলম্ব নকৰি। কবি ইন্দ্ৰ পাত্ৰকো নিয়োক লগ কৰি ।।৩৮৯।'
কবীন্দ্ৰ পাত্ৰ কবি আৰু যোদ্ধা আছিল এইবাবে তেনে এজন ইংৰাজ
কবি যোদ্ধাৰ লগত তুলনা কৰি এওঁক অসমৰ হাৰ কিলিচ ছিদনী বোলা
হৈছে।

বঙ্গৰ ৰজা আলাউদ্দীন হুছেন শাহৰ (১৪৯৪-১৫২৫) দুজন সেনাপতিৰ
এজন স্বয়ং ৰাজকুমাৰ ভাবী সত্ৰাট নছৰং শাহ আৰু ইজন পৰাগল গাঁ। এই
পৰাগল গাঁৰ নিৰ্দেশ অনুসাৰেই কবীন্দ্ৰই মহাভাৰতৰ পদ ভাঙনি কৰে
(৪-১১ পদ)।—

“সুলতান আলাপদীন শত্ৰু গৌড়েশ্বৰ । এ তিন ভুবনে যাৰ যশেৰ প্ৰসাৰ ।।
লক্ষৰ পৰাগল খান গুনন্তু কাছিনী । ছেন মতে পাণ্ডৱে হাবাইলা ৰাজধানী ।।
এই সব কথা কহু জতি সংকেপিয়া । দিনেকে গুনিতে পাৰি পাঁচালী ৰচিয়া ।।
ঠাহুৰ আদেশ মান্য মন্ত্ৰকে কৰিয়া । কবীন্দ্ৰ পৰম যত্নে পাঁচালী ৰচিয়া ।।”

“বাললাল ইতিহাস” লেখক ৰুকমিনী দেৱীয়ে লিখিছে, “হুছেন শাহ

পৰাগল খাঁ নামক একজন সেনাপতিকে চট্টগ্ৰাম প্ৰদেশে ভূসম্পত্তি প্ৰদান কৰিয়াছিলে। এই পৰাগল খাঁৰ আদেশে কবীন্দ্ৰ পৰমেশ্বৰ মহাভাৰতৰ আদি পৰ্ব হুইতে স্ত্ৰীপৰ্ব বাসলা ভাষায় অনুবাদ কৰিয়াছিলে। তদুপৰি “বঙ্গভাষা ও সাহিত্য”ত দীনেশচন্দ্ৰ সেনে লিখিছে - কবী (আধুনিক ফেনা) নদীৰ তীৰে চট্টগ্ৰাম জোবওয়াৰগঞ্জ থানাৰ অধীন পৰাগলপুৰ এখনও বৰ্তমান পৰাগল খাঁৰ প্ৰাসাদাবলী এখন বালিকৃত ভগ্ন ইষ্টকত্বুপে পৰিণত। কিন্তু একখানি তুলট কাগজে লিখিত কীটদ্ৰষ্টাৱিদ্ধ লুভাতঙ্কজডিত প্ৰাচীন পুথি লুপ্ত স্মৃতি উদ্ধাৰ কৰিয়াছে সে পুথিখানি পৰাগলী ভাৰত” অথবা কবীন্দ্ৰ পৰমেশ্বৰ বিৰচিত মহাভাৰত ১’ (১৫৮ পিঠি)।

এই মহাভাৰতৰ ‘বঙলা ভাষা আৰু লেখকৰ ‘কবীন্দ্ৰ পৰমেশ্বৰ’ নাম উভয়েই সমান বহস্যজনক। পুথিৰ ভিতৰত ক’তো কবীন্দ্ৰ পৰমেশ্বৰ উপাধি নাই, হবও নোৱাৰে উদ্ধৃত পদৰ শেষ শাৰী কবীন্দ্ৰ পৰমেশ্বৰে পাঁচালী ৰচিয়া। তাকেই কবীন্দ্ৰ পৰমেশ্বৰ পাঁচালী ৰচিয়া বুলি আবিষ্কাৰ কৰাই অতি সম্ভৱপৰ। এই পুথিৰ নকল পোনতে চট্টগ্ৰামত পাই তাৰ ভাষাৰ বিশেষত্ব ভালদৰে উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি তাক পুৰণি বঙলা ভাষা বুলি কথা চমু চপাই ধোৱাও স্বাভাৱিক। কিন্তু ইয়াৰ পাছত ১৯২০ৰ পাছত অসমৰ গৌৰীপুৰৰ ৰাজপৰিয়ালৰ পুথি-ভৰালত যেতিয়া এই মহাভাৰতৰ তিনিটি সুকীয়া নকল পোৱা হল তেতিয়া তাৰ মূল বহস্য উদঘাটিত হৈ কবীন্দ্ৰ পাত্ৰ যে সেই ৰাজপৰিয়ালৰ পূৰ্বপুৰুষ সি ওলাই পৰিল। সৌভাগ্যক্ৰমে সেই ৰাজপৰিয়ালৰ যত্নত ১৯৩০-৩১ত গৌৰীনাথ চক্ৰৱৰ্তী শাস্ত্ৰীৰ দ্বাৰা ই সম্পাদিত হৈ ওলাল অলপ মাত্ৰ দুখৰ কথা লেখকৰ অসমীয়া ভাষাৰ জ্ঞান বা তাৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা সিমানে গভীৰ নথকা হেতুকে পুথিখন বঙলা নুবুলিলেও বঙলা সাজত ওলাল। সম্পাদকে ব্লক কটাই ছপাই দিয়া পাতটিৰ প্ৰতিকৃতি আৰু ‘১০৭ বৎসৰে আৰু ‘২০০ বৎসৰে পুৰাতন পুস্তক আদৰ্শলিপি (বদানৰ আদৰ্শ)’ যি আৰ্হি দিছে, তাৰ পৰা স্পষ্ট প্ৰমাণ হয় যে পুথিখন সম্পূৰ্ণ অসমীয়া আখৰ ব্যাকৰণ আৰু ভাষাৰ নিদৰ্শন। সম্পাদকৰ সৌজন্যত ছপাবলৈ নকল কৰোৱাৰ আগতে পুৰণি পাণ্ডুলিপিৰেইটি আমি মিলাই চাবৰ সুযোগ পাইছিলো; কিন্তু কৰলৈ দুখ লাগে, দেখকৈ আমাৰ পৰামৰ্শ সত্ত্বেও “কেহ”ক “ব্যুহ” কৰাৰ দৰে ভালেখিনি ঠাইত পুথিখন অন্যায়ভাৱে হাত ফুৰাই “ওখবাই” পুৰণি অসমীয়া গঢ়ৰ টিঙা ভালেখিনি

মোহাবিলে । তথাপি যি আছে আৰু যেনেকৈ হুপা হৈছে, তাতো অসমীয়া ভাষাৰ বৈশিষ্ট্য একেদৰে লুপ্ত হোৱা নাই নিশ্চয়। এই মহাভাৰতখনি জড়ি সংক্ষিপ্ত হলেও মূলৰ লগত যে ভাঙনিৰ সম্পূৰ্ণ মিল আছে তাক দীনেশচন্দ্ৰ সেনে উদ্ধৃতিৰে দেখুৱাইছে (অধ্যয়ন ১০৬-০৭)।

কবীন্দ্ৰ মহাভাৰতৰ ৰচনা তেওঁ হৰিহৰ বিপ্ৰ কবিৰত্ন সৰস্বতী আদিৰ আংলিক ভাঙনিতকৈ পাছৰ হলেও ৰাম সৰস্বতীৰ পাছ নহ'ব ই কাশীনাথ দাসৰ বঙলা মহাভাৰতকৈ যেনে মৌলিক তেনে প্ৰাচীন সন্দেহ নাই। এই সকলো ফালৰ পৰাই অসমীয়া সাহিত্যলৈ ই এটি বিশিষ্ট অৱদান।

সঙ্কল্প কবি মহাভাৰতৰ আৰু এজন পদ-ভাঙনি কৰোঁতা। এওঁৰ ৰচিত মহাভাৰত বঙ্গদেশৰ বিজয়পুৰ শ্ৰীহট্ট ত্ৰিপুরা নোৱাখালি চট্টগ্ৰাম, কৰিদপুৰ ৰাজসাহী প্ৰভৃতি ঠাইত পোৱা হৈছে বুলি “বঙ্গভাষা ও সাহিত্য” লেখক দীনেশ চন্দ্ৰ সেনে কৈছে, আৰু সঙ্কল্পৰ গ্ৰাম্য ভাষা ও প্ৰাচীন বিভক্তিৰ জটিলতা অনেক স্থলেই বিৰক্তিকৰ বুলিছে। কিন্তু তেওঁৰ উদ্ধৃতিৰ পৰাই ই সুন্দৰ সহজ অসমীয়া বুলি বুজিব পাৰি যদিও অৱশ্যে আধুনিক বঙলা ভাষাৰ বাবে ই আচৰ্হা—

‘ৰাজ্যৰ আদেশ পাই,	দুশোমন গৈলা ধাই,
সভাত আনিলা একেশ্বৰী।	
একবস্ত্ৰা বজ্জ্বলা	দ্রুপদ-নন্দিনী বাল্য
ৰাঙ্ক এ ফেন চন্দ্ৰ নিল হৰি ॥	
মন্দ বোলে সভাজন	ধৰ্মশাস্ত্ৰ অকাৰণ
উচিত নোবোলে কেন জন্য।	
কঁদয়ে সুন্দৰী ৰামা,	ৰূপে-গুণে অনুপমা,
নয়নে বহুয়ে জলধাৰা ॥	
আপনে হুজিল পতি,	মোহোৰ ৰে কেন পতি,
উত্তৰ নাদিওঁ সভাজন।	
শ্ৰৌণদীৰ ৰাক্ষ ওনি,	সভাসমে কনাকানি,
অন্যোঅন্যে বুখ নিৰীক্ষণ ॥”	

পীতাম্বৰ কবি জন-বৈষ্ণৱ শৰদী দুখন কবিৰ ভিতৰত ৰাম জনাজাত- ভাষা কলম একাবিক শব্দ-চৰিত্ৰত একে বিশেষ উদ্বেগ আছে। শ্ৰীশঙ্কৰদেৱে নাকনি

অসমত ধৰ্মপ্ৰচাৰ কৰোঁতে চুণপোৰাত (বৰ্তমান বৰপেটা) ভবানন্দ সাউদে (পাছত নাৰায়ণ ঠাকুৰ আতা) এইজন কবিৰ ৰক্ষণীহৰণ কাব্যৰ পদ শঙ্কৰদেৱৰ আত্মমতে আবৃত্তি কৰাৰ খসঙ্গ ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ শঙ্কৰ চৰিতত (২৪২১ ২৪ পদ) এনেদৰে আছে —

‘নাৰায়ণে বসিলন্ত পুছিল শঙ্কৰ । ইতো ৰাজ্যে উদ্ভম আছয় কোন নৰ ॥
নাৰায়ণে কহিলন্ত চৰণত সেৱি । আছে একজন পীতাম্বৰ নাম কবি ॥
শঙ্কৰে বোলন্ত কেনে কবিতা কবয় । গোৱাঁ নাৰায়ণ শুনো গীতৰ অম্বয় ॥
শুনি নাৰায়ণে পাছে সুখি মনত । কবি-কৃত গীত গান্ত শঙ্কৰ আগত ॥
বিলাপ কৰিয়া কান্দে দেৱী ৰুক্মিণী । কোন অঙ্গ খুণ দেখি নাইলা পদ্মপাণি ॥
আৰ গাইব নিদালা শঙ্কৰ মহামতি । জানিলোহো নাৰায়ণ সিটো অল্পমতি ॥
গীততে জানিলৌ কাম-বশ্য সিটো জন । আন কোন আছে বহিয়াক নাৰায়ণ ॥

ৰামানন্দৰ গুৰু-চৰিততো প্ৰায় অবিকৃতভাৱে আছে (৮০১ ০৩)

“শঙ্কৰ বদন্তি নাৰায়ণ শুনিয়োক । তৈত কোন আছে হৰি পৰায়ণ লোক ॥
নাৰায়ণে কন্ত তান নাম পীতাম্বৰ । কৰিহন্ত পদ তেন্তে দশম স্কন্ধৰ ॥
শঙ্কৰে বোলন্ত নাৰায়ণ মহাশয় । তাহান কবিতা মুখে আসে কি নাসয় ॥
নাৰায়ণ ঠাকুৰে পাছে গাইবাক লাগিলা । যেনমতে ৰুক্মিণীয়ে কঙ্কক ভাবিলা ॥
শুনিয়া বোলন্ত আৰ গাইবে নলাগয় । গৰ্ব পৰ্বতত সিটো উঠিয়া আছয় ॥
ধৰ্ম ধৰিবাক সিটো নোহে যোগ্য লোক । আন কোন আছে নাৰায়ণ কহিয়োক ॥

অৱশ্যে বৰ্তমান পীতাম্বৰ কবিৰ এই ৰক্ষণী হৰণ কাব্য পাবলৈ নাই কিন্তু শঙ্কৰদেৱে নিজে দশম স্কন্ধৰ ভাঙনিৰ উপৰিও ৰক্ষণীহৰণ কাব্য আৰু নাট দুই ধৰণে লিখি পীতাম্বৰৰ এই কাব্য নিম্নলিখে কিয়? শঙ্কৰদেৱে ইয়াত ইন্দ্ৰিয়ালুতা তথা লৌকিকতাৰ যি গোন্ধ পাইছিল সেয়ে সম্ভৱ প্ৰাকশঙ্কৰী সাহিত্যক শঙ্কৰী সাহিত্যৰ পৰা পৃথক কৰিছিল আৰু পূৰ্বশঙ্কৰী তেনে লৌকিক গীত মাততকৈ পৃথক বা প্ৰেৰ্ত বুদ্ধাবস্থা বাবেই “বৰগীত”ৰ জন্ম। সি যি হওক পীতাম্বৰৰ ‘উবা-পৰিণয় কাব্যৰ পৰাও জন্মি কবিৰ এই ইন্দ্ৰিয়ালু স্বভাৱৰ গম ধৰিব পাৰোঁক

“দেখিয়া কুমাৰী উবা শুণে মনে মনে । ধন্য নাৰী পুৰুষ বিলাপ কৰে বনে ॥
হেনয় সময়ে যাব কোলে নাহি পতি । অকারণ প্ৰাণ ধৰে সেহিসে সুৰতী ॥
বলন্ত সময়ে যাব কোলে নাহি পতি । কলসি ৰাখিয়া জলে মৰোব সুৰতী ॥

বাৰ্খ মোৰ জন্ম ভৈল ৰাজ্যৰ কুমাৰী। হেন বনে একলে বেৰাও মই নাৰী।।
উবাহ বিবাহ কথা পুণ্যময় অতি। শুনিজে বাঙ্কিত সিদ্ধি বাঢ়য় বিদুতি।।
বাঢ়ে পুত্ৰ-পৰিয়াল নাশ কৰে দুখ। শৰীৰ ছাড়িয়া গিয়া ভুজ্জৈ স্বৰ্গ-সুখ।।”

এই বৰ্ণনাতে ইন্দিয়ালুতাৰ কথা এবিধ পুণ্যৰ ফল স্বৰূপে বৈবয়িক সুখ আৰু স্বৰ্গ-লাভৰ প্ৰলোভন অৱশ্যে অন বৈষ্ণৱ ভাবাবেশ। “উবা-পৰিণয়”ৰ ভগিতাৰ পৰা তাৰ বচনা-কাল আৰু কবিৰ আত্ম-পৰিচয় পোৱা হয়।

পীতাম্বৰ নামে কবি শিশুমতি অতি। উবা-পৰিণয়-লাস কথা বস-বতি।।
বাণ যুত বাণ বেদ শশাঙ্ক সময়। বৈশাখৰ সিত শুভ পক্ষত সময়।।
সৰসিকি যোগ আৰু শুভ শুক্লাৰ। কহে পীতাম্বৰে উবা-বিবাহ পয়াৰ।।”
অৰ্থাৎ ১৪৫৫ শকৰ (১৫৩৩খৃঃ) বহাগত এই কাব্য ৰচনা কৰা হয়। ভাগৱত দশম স্কন্ধ আৰু মহাভাৰতৰ এনে আখ্যানৰ উপৰিও মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ চণ্ডী আখ্যান আদি পীতাম্বৰে ৰচিছিল বুলি জানিবলৈ পোৱা হয়।

এইসকলৰ উপৰিও এই যুগৰ আন কেইবাজনো অন-বৈষ্ণৱ কবিৰ নাম পোৱা হয়। “শিয়াল গোসাঁই নামে এখন পুৰি কবিৰাজ মিজাই আং ১৬১৬ ত লিখা বুলি ধৰা হয়। তাৰ কাহিনী ধৰ্মসেৱ ভূঞা নামে এজন বামুণ তীৰ্থলৈ যাওতে চন্দ্ৰতৰা নামৰ বৈশীয়েকৰ এটি লৰা ওপজাত সতিনীয়েক কুন্দতৰাই বুদ্ধি কৰি লৰাটি হাবিত পেলাই দিয়ালে বামুণ ঘূৰি আহি শিয়ালৰ গাতৰ পৰা লৰাটি উদ্ধাৰ কৰিলে আৰু তেৱেঁই কালত শিয়াল গোসাঁই নাম পালে। ঘটনাটি কাৰ্ত্তনিক আৰু ৰচয়িতা এজন গাঁৱলীয়া কবি-

‘সূৰ্য্য বিহুকুলে জন্ম এই অধমৰ। দৰসৰ মথো গ্ৰাম ছপাৰাত থব।।
নামে কবিৰাজ কবি সুহৃদ সদায়। চাউল মাগি ফুৰোঁ এহি কবিতা ৰপাই।।”

১৫৯৩ ত বামপতি নামে এজনো চাপকাৰ পদ-ভাঙনি কৰে তাত ১৩৬ মান পদ আছে, তাৰ উদাহৰণ-

“অতি দান অতি দৰ্প নুহিকন্ত ভাল। অতি ৰূপৱতী কন্যা নুহিকন্ত ভাল।।
অতি দানে বলি বজা পাইলেক বন্ধন। অতি দৰ্পে নষ্ট ভৈলা লভাৰ ৰাশন।।
অতি ৰূপে সীতাৰ দুখৰ নাহি পাব। তিনিও নুহিকে ভাল জনা সমাসাব।।”

৪। নব-জন্মৰ বৈষ্ণৱ-সাহিত্য -ঈশক-সূৰ্য্যৰ উদয়

বাকনীতি আৰু ধৰ্মনীতিত বিভিন্ন শক্তিৰ দুজ-কাণ চলি অহাৰ কথা আগতে উল্লেখ কৰা হৈছে; সমাজ-নীতি ক্ষেত্ৰতো সেইদৰে এই যুগত প্ৰকৃততে

ভলৰ মাটি ওপৰ হয় বুলিব পাৰি। ধৰ্মৰ নামত অধৰ্ম, সভ্যৰ নামত অসভ্য আৰু পুণ্যৰ নামত পাপৰ প্ৰচলন কৰা হেতুকে ধৰ্মাধিকাৰসকলৰ বিৰুদ্ধে জন গণৰ অকল অসন্তোষেই নহয় অশ্রদ্ধাৰ ভাবো বাঢ়ি আহিল, আৰু ইয়াৰ সমানে সমানে সেই সুবিধা-প্ৰাপ্ত শ্ৰেণীৰ সন্মান আৰু প্ৰভাৱ টুটি আহিল। তেওঁলোকৰ অধিকাৰিত্বৰ বিৰুদ্ধে ফেপেৰি পাতি উঠাৰ লগে লগে সংস্কৃতিৰ এক স্বত্ববাদ গুচিবলৈ ধৰিলে আৰু চহাৰৰ যুগৰ (১৩৫০-১৪০০ খৃঃ) ইংলণ্ডৰ বিবেক জাগ্ৰত কৰিবলৈ জন্ম উইক্লিফে (১৩২৪?-১৩৮৪ খৃঃ) প্ৰনীড়িত সমাজৰ হাতত বাইবোল ভাঙনি কৰি দিয়াৰ দৰে এই যুগতে হিন্দু ধৰ্মশাস্ত্ৰোৰ অসমীয়ালৈ ভাঙিব দিহা হয়। আকৌ ইংলণ্ডৰ জ্ঞানৰ নৱজন্মৰ যুগৰ (১৪০০-১৫৫০ খৃঃ) দৰে এই যুগতেই ঘোৰ পৰিবৰ্ত্তনৰ অশ্বুৎপাত হয় আৰু এলিজাবেথৰ যুগৰ (১৫৫০-১৬২০ খৃঃ) দৰে খ্ৰীশ্চৰদেৱৰ আবিৰ্ভাৱৰ লগে লগে গুই থকা অৱস্থাত বুকুৰ পৰা হাত গুচিলেই টোপনিত মোকমোকোৱা ৰোগ গুচাৰ দৰে অসমীয়া জাতিৰ সকলো ভয়-সংশয় আৰু সন্দেহ দূৰীভূত হয়। তদুপৰি অসমীয়া সমাজ-সাহিত্যৰ মহান্ কেশৱৰূপে খ্ৰীশ্চৰদেৱকে ঘাই কৰি এই সকলো আন্দোলন অতি সুচাৰুৰূপে সম্পন্ন হয়।

আত্ম-পৰিচয়মূলক ভণিতাত শব্দৰমেন্দ্ৰে দশম স্বৰ্গ ভাগৱত আৰু উত্তৰাকাণ্ড ৰামায়ণত একেদৰেই লিখিছে-

“বৰদোৱা নামে গ্ৰাম

শস্যে-মথসে অনুপাম,

লোহিতৰ অতি অনুকূল।

সেই মহাপ্ৰাক্ষেৰ,

আছিলন্ত ৰাজ্যখন,

কামৰূ কুলত পদ্মকূল॥

ভান পুত্ৰ সূৰ্য্যবৰ,

মহাবলী দেশখন,

দলী যলী পৰম বিশিষ্ট।

ৰাৱ ৰত্ন এতু জলৈ,

জয়ন্ত ৰাধৰ দলৈ

দুৱো ভাই ৰাধৰ কলিষ্ট॥

ভান পুত্ৰ কুলোজাৰ,

ভৌমিক মধ্যত সাৰ,

প্ৰলিঙ্ক কুসুম নাম ৰাৰ।

ভান পুত্ৰ শিৱমতি,

কৃষ্ণ পায়ে কৰি যতি,

বিৰজিলা শব্দৰে পৱন।”

এই ৰাজধৰ্মৰ নিতাক চণ্ডীকৰ আৰু তেওঁৰ নিতাক লগতসেহ(বাম, ২০৫৫)-

“লগতসেহ নামে সিটো পুৰুষ অদ্ভুত। জন্ম-শত্ৰু শত্ৰুত যে বকই পাৰ্গত ॥
পৰম গৰ্ভীৰ ধীৰ বুদ্ধিত সাগৰ। পৃথিৱীত নাহি লগতসেহ সমসৰ ॥
বজাল মাৰিবে গৌৰেৰে পাৰ্জি দিল। সমস্ত ৰাজ্যক তিনি একত্ৰ কৰিল ॥
সৈন্যৰ শোণিতে এক নদী বহি যাই। চক ভৰি শোণিতক লৈলা সেহি ঠাই ॥
সেহি তেজ লগতসেহ পুজিলন্ত চণ্ডী। দিয়ো বৰ মাৰ বজা নাম বাওক খতি ॥
ভুট্ট হুৱা চণ্ডী মাৰ মোক দিয়ো বৰ। এক গুটি পুত্ৰ হৌক তমু সমসৰ ॥
সিদ্ধি হৌক কুলি সতী গৈলা দিয়া বৰ। ভৈল পুত্ৰ তান ভেৰে নাম চণ্ডীকৰ ॥
সৰ্বগুণাৰিত মহা বীৰ্য্যবন্ত মতি। গৌড়েশ্বৰে দয়া পাছে কৰিলা সন্ততি ॥
কনৌজপুৰত বাসা জনা তাসদাৰ। দেৱীপূজা কৰ্ম তেজে কৰন্ত বিস্তাৰ ॥
ভক্তি কৰি দেৱীক কৰিলা দাসী প্ৰায়। দেৱীদাস নাম ভৈলা এহি কাৰ্য্য যাই ॥”

গৌড়েশ্বৰ দুৰ্গভনাৰায়ণ আৰু কমতেশ্বৰ ধৰ্মপালৰ মাজত হোৱা এখন বুদ্ধৰ সন্ধিৰ সৰ্ত্ত্বৰূপে ধৰ্মপালে দুৰ্গভনাৰায়ণৰ ৰাজ্যৰ পৰা যি সাত ঘৰ বায়ুপ আৰু সাতঘৰ কায়স্থ নিজ ৰাজ্যলৈ আনে সেইসকলৰ নায়কৰূপে চণ্ডীকৰ আহি পোৱাতে লোন্সামাণ্ডৰীয়া নামে ঠাইত বসতি কৰে। এওঁলোক দুঞা আছিল আৰু এই দুঞাসকলে বিশ্বসিংহৰ ৰাজত্বৰ আগলৈকে পুৰণি অসমত বিশেষ প্ৰতিপত্তি যে চলাইছিল আগতে উদ্ধৃত কৰা বামচৰণ ঠাকুৰৰ অন্যান্য পদৰ পৰাই বুজিব পাৰি (২৫২৬-৩০)-

“পূৰ্বে বাৰদুঞা চণ্ডীকৰ আদি কৰি। অনুক্ৰমে দুজো কামৰূপ বসুন্ধৰী ॥
সহাবে মন্ত্ৰত কৰি দুঞা চণ্ডীকৰ। স্বৰে মহেশ্বৰ কেন গাইক এসুৰৰ ॥
ধৰ্মপাল ৰাজ্য অহিলেক কামেশ্বৰ। তাহাতে খটিয় বত দুঞা নিকৰ ॥
কামাখ্যা দেৱীয়ে ৰেয়ে তাক শাপ দিলা। আপুনাৰ ৰাজ্য এৰি বিদেশক গৈলা ॥
মেঘিলেক লোক ৰেয়ে ভৈলেক অৰাজ। পায়ে পায়ে ভৈল ভেৰে সৰে দুঞা-ৰাজ ॥
দুৰ্গভনাৰায়ণ ভাব বেলেগীয়া ভাই। দিয়ো কতো দিহে ৰাজ্য ভৈল এক ঠাই ॥
বেহুৰৰ পৰা তিনি পছৰ বাট। গবিন্না নগৰ ৰাজ্য দুৰ্গভৰ পট ॥
ৰেয়ে বিশ্বসিংহ কামৰূপে ভৈল ৰাজ্য। আপুনি যনিল আশি অসংখ্যত ব্ৰজ ॥
চকুৰৰ বাক ভালা ৰাজ্য সন্ততি ভাব। কৰিলেক দুঞা দুত কৰি পৰিত্ৰাৰ ॥”

দুৰ্গভ বিজয় তৰু-চৰিত্ততে দুঞাসকলৰ প্ৰতিপত্তি কৰা আছে-
“চণ্ডীকৰ নৱ ভাৱে লগতসেহ সুত। লগতে আছিল বৰ পতিৰ অদ্ভুত ॥

ভৈলন্ত প্ৰসিদ্ধ ভূঞা বহু লোকপাল। লগতে উঠয় যাৰ আশীথান ঢাল।।

ধনুৰ্ধৰ পাহিক সৰে খাটে বহুতৰ। গোঁড়েশ্বৰ পাশক নয়্য চণ্ডীৰ।।

ৰামচৰণৰ মতেও দুৰ্লভ নাৰায়ণৰ আদেশমতে “পৰম শ্ৰেষ্ঠ মোৰ এন্তে চণ্ডীৰ। আসিবে আমাৰ পাশে বৎসৰ অন্তৰ।।৮৯। আৰু এই আদেশ পালন নকৰাত দীপ নামৰ কটোৱালে বজাক নিৰ্দেশ দিয়ে চণ্ডীৰ নামে সিতো পৰম প্ৰচণ্ড। তাক আনি তুমি এৱে কৰিয়োক দণ্ড। ১১২। দৰ-ৰাজব-শাৱলীৰ পৰাও ভূঞা-দমনৰ চেষ্ঠাৰ গম পাব পাৰি (৮৯ ৯৭ আৰু ১১৮ ২২ পদ) আৰু শঙ্কৰদেৱৰ পিতৃৰ সম্পৰ্কেও লিখিছে কুসুম ভূঞাক পাছে খেদিয়া গৈলেক। আপুনি বিষয় কুসুমেও এৰিলেক।।৯২। এই ভূঞাসকলৰে শিৰোমণিৰ ঘৰত শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ জন্ম হয় গতিকৈ ধৰ্মনীতি বা আধ্যাত্মিক সম্পৰ্কতকৈ বৈষয়িক সম্পৰ্কই এই পৰিয়ালৰ ঘাই কথা আছিল বুলি বুজিব পাৰি তথাপি মানসিক সম্পৰ্কতো এওলোক আগৰনুৱা আছিল নিশ্চয়।

‘ভাদ্ৰ মাহত শুক্লা দ্বিতীয়া তিথি ভৈলা। সেহিদিনা গুৰু নৰ-নাটক এৰিলা।।

বৰিষেক মন্দ আয়ু ভৈল ছয় কুৰি। তেৱে চলি গৈলা গুৰু নৰ-বদহ এৰি।।

ভূষত মৃত্যু-শাকো সঠিক নাই, ৰামানন্দৰ ছপা চৰিত্তত ৰামচৰণৰ সেই পদকে ভালপ ইফাল-সিফালকৈ দিয়া আছে; কিন্তু দৈত্যাৰিয়ে সঠিক কৈছে—

“চৌধশ নকহই, শকত নিশ্চয় শঙ্কৰ বৈকুণ্ঠ গৈলা।

ভাত পাছে আৰ আঠাইশ বছৰ মাথৰ দেৱ আছিল।।

পঞ্চদশ শত আঠাৰ শকত বৈকুণ্ঠে পৈলা মাথৰ।”

উল্লিখিত পৰবৰ্তী চৰিত-কাৰ অনিৰুদ্ধো মৃত্যু-কাল সঠিকভাৱে দিছে—

যেতিয়গে গুৰুদেৱ বৈকুণ্ঠক গৈলা। ভাদ্ৰ মাস শুক্লা দ্বিতীয়া তিথি ভৈলা।।

বৎসৰৰ কথা কহোঁ শুনিয়োক তাক। বিন্দু বক্স বেদ চন্দ্ৰ বুজিয়োক শক।।

সাৰ্বভৌম ভট্টাচাৰ্য্যয়ো ভেওৰ শঙ্কৰ-চৰিত্তত লিখিছে এক বান হয় বিংশ বৰিব ভৈলন্ত। ২০৬।’ গতিকে সকলো মতেই ১৪৯০ শকত ভিবোভাৱ আৰু ১১৯ বছৰ আয়ুস ধৰিলে ১৩৭১ শকৰ আহিন্ত শঙ্কৰদেৱৰ আবিৰ্ভাব সুনিশ্চিত। ইমান দিন জীয়াই থকা সম্ভৱপৰ নহয় বুলি গেইটে শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম কাল পিতৃৱাৰ খোজা আৰু ভেওঁৰ পিছ ধৰি লগি-লুপাকৈ “এক বৰিব মন্দ আয়ু”ৰ ঠাইত “ডেৰ বৰিব”, কোন্মানে আকৌ “ডেৰ বৰিব” কৰি কোনোবা অধিকন্তৰ আধুনিক

পুথিৰ পৰা ইয়াকে ঠিয় কৰিবলৈ চোৱা অন্যায আৰু অমূলক। উল্লিখিত বৰদোৱা-চৰিতত আহোম ৰজা হুছেন কাম(১৪৩৯-৮৮ খৃঃ) ৰাজত্বত শত্ৰুৰদেৱৰ জন্ম বুলিছে, তদুপৰি ১৫৬২ শকত অসমীয়ালৈ ভঙা “মঞ্জুৰী” নামৰ কাইঠালী আন্ধৰ পুথিত যে কলিৰ ৩১৯৭ বছৰত শকাব্দৰ আৰম্ভ আৰু সংক্ৰান্ত ৰত্ন-ৰামল গ্ৰন্থত কলিৰ ৪৫৫০ বছৰত শত্ৰুৰদেৱৰ জন্ম বুলিছে তাৰ পৰাও ১৪৭১ শক (১৪৪৯ খৃ) ওলাই পৰে।

ৰামচৰণে শত্ৰুৰদেৱৰ জীৱনৰ ঘটনাৱলী পোনেতে দিনে দিনে তাৰ পাছত পাছত মাহে মাহে আৰু শেষ ছোৱাত বছৰে বছৰে বৰ্ণাইছে। তাৰ পৰা শত্ৰুৰদেৱৰ জন্মৰ পোন্ধৰ দিনা মাক সত্যসন্ধা(৬২৪-২৮ পদ) সপ্তম মাহত ককাক সূৰ্য্যবৰ (২৫১ ৬৯ পদ) আৰু পঞ্চম বছৰত পিতাক কুসুমবৰ (১০৬৭ ১১৩৪ পদ) মৃত্যু হয় বুলি বুজিব পাৰি। কিন্তু দৈত্যাবিৰ মতে কুসুমবৰৰ মৃত্যুত সত্যসন্ধা সতী গৈছিল (৩৬ পদ), ভূষণ (১১৪ ১৯ পদ) আৰু ৰামানন্দয়ো (১১৭ পদ) তাকে কয় আৰু শত্ৰুৰদেৱ ওপজাৰ সাত বছৰৰ পাছত এইবোৰ ছোৱা বোলে। বৰদোৱাৰ ওপৰচৰিতে ভূষণ আদিতকৈও এখোজ আগবাঢ়ি শত্ৰুৰদেৱ-সূৰ্য্যবৰ্তীৰ বিয়াৰ পাছতহে কুসুমবৰ সত্যসন্ধাৰ মৃত্যু বুলি কয়, কিন্তু লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই শত্ৰুৰদেৱৰ জন্মৰ তৃতীয় দিনা সত্যসন্ধাৰ মৃত্যু হয় বোলে।

ৰামচৰণৰ মতে বুঢ়ীমাক খেৰসুতিৰ বকনি, অনুৰোগ আৰু অনুৰোধত আৰু ককাক সূৰ্য্যবৰৰ তিনি ভাই জয়ন্ত মাধৱ আৰু হলায়ুধৰ নিৰ্দেশমতে শত্ৰুৰদেৱ তেৰ বছৰ বয়সত পঢ়াশালিলৈ গৈছিল (১৩৩৬-৪৯ পদ) ৰামানন্দ (১১৮-১৩১ পদ) আৰু দৈত্যাবিয়েও সেই মন্থেই লিখে (৪০-৪৪); কিন্তু ভূষণ দ্বিজৰ মতে পিতাক কুসুমবৰে নিজে শত্ৰুৰদেৱক পঢ়াশালিলৈ নিয়ে (২৯ ৪৬ পদ)। এই সকলো মতৰ পৰা অন্ততঃ এইটো ঠাৱৰ হয় যে শত্ৰুৰদেৱ বাৰ-তেৰ বছৰ বয়সৰ আগত পঢ়াশালিলৈ যোৱা নাছিল আৰু তাৰ আগত তেওঁ নানান লৰালি ধেমালিত অতিশয় অনুৰক্ত আছিল আৰু পিতাক বা বুঢ়ীমাক বা বাৰ অনুপ্ৰেৰণাতেই হওক, পঢ়াশালিলৈ গৈও শত্ৰুৰদেৱে ধেমালিৰ পৰা সতকাই দূৰ আঁতৰাই আনিব পৰা নাছিল। তাৰ প্ৰমাণ স্বৰূপে এবাৰ কবৰ পৰা মনে মনে কণ দুটিকা আৰু কাপোৰ দুখন নি নিলাওকক ভাতি নি উল্লিখিত বোৱা কথা ৰামচৰণে (১৩৮৬-৯২) বিতৰ্কনকৈ কৰিছে। কিন্তু পঢ়া-ভাৰত

মন দিয়াৰ লগে লগেই শব্দবদেৱে অচিৰে সকলো ছাত্ৰক চেৰ পেলাই শিক্ষক আৰু অভিভাৱক সৰৌৰে মনত বিস্ময় আৰু অনন্দ দিছিল যে আটাইকেখন চৰিতৰ পৰাই প্ৰমাণিত হয়। বায়ানন্দৰ মতে স্বৰবৰ্ণৰ লগত নৌ চিনাকি হওঁতেই শব্দবদেৱে এই কবিতাটি ৰচিছিল (১৪২-৪৫ পদ) -

কৰতল কমল কমলদল নয়ন। ভৱদৱদহন গহন বন শয়ন।।
নগৰ নগৰ পৰ শতৰত গময়। সময় নভয় ভয় সমহৰ সতত্ত্বয়।।
খৰ তত বৰ শৰ হত দশবদন। খগচৰ নগধৰ ফণধৰ শয়ন।।
জগদখমপহৰ ভৱভয় তৰণ। পৰপদলয় কমলজ নয়ন।।”

বৈষ্ণৱ বৰ্ণনা মতে “লোণ নাই, তেল নাই, শুদা ব্যঞ্জনৰ ইমান সোৱাদ।” শব্দবদেৱৰ সেই কালতে ব্যাকৰণ কাব্যকোষ পুৰাণ বায়ানন্দ মহাভাৰত আদিৰ তুলনামূলক অধ্যয়নৰ ৰীতি ভূষণে (৪৭-৫০ পদ) ধুনীয়াকৈ বৰ্ণাইছে। শব্দবদেৱৰ শাৰীৰিক উৎকৰ্ষৰ প্ৰমাণ ৰূপে বৰ্ণোৱা লৌকিক-অলৌকিক অলেখ ঘটনাৰ ভিতৰত এঘাৰ বছৰ বয়সত ভাদমহীয়া ব্ৰহ্মপুত্ৰ সাঁতুৰি দুবাৰ পাৰ হোৱা ঘটনা বামচৰণ (১২৯০-৯৮ পদ) দৈত্যাবি (৬৬-৬৭ পদ) ভূষণ (৬১-৬৬ পদ) আদি আটোৱে বিৱৰিছে। তদুপৰি ভক্তিগ্ৰন্থ ভাগৱত পাই যোগ-অভ্যাস ত্যাগ নকৰালৈকে তাত শব্দবদেৱে কিমানখিনি আগবাঢ়িছিল ভূষণে (৫৬-৬৮ পদ) তাৰো বিতৰ্পন বিৱৰণ দিছে।

শব্দবদেৱে কাৰ পঢ়াশালিত শিক্ষালাভ কৰিছিল ভূষণ বা দৈত্যাবিয়ে স্পষ্ট কোৱা নাই, কিন্তু বায়ানন্দই (১৩২ পদ) কলাপকেশৱীৰ পঢ়াশালিলৈ ককাক সূৰ্য্যবৰে প্ৰথম দিনা লৈ যোৱা বুলিছে। বামচৰণে সেই প্ৰসঙ্গত একো নকলেও মহেন্দ্ৰ কন্দলীৰ সম্পৰ্কত এইদৰে লিখিছে (১৫৪৬-৪৮) -

“এহিমতে চিহ্নবাত্ৰা ধেয়ে সাঙ্গ ভৈল। শব্দৰেনো মহেন্দ্ৰ কন্দলী পাশে গৈল।।
নমস্কাৰ কৰিবাক ওকক চাহন্ত। দেৱিলা কন্দলী আথেবেথে উঠিলন্ত।।
ভোমাকেসে নমস্কাৰ কৰিবে লাগয়। ভুযি বে ঈশ্বৰ স্বামী জানিপৌ নিশ্চয়।।”

বায়ানন্দ ওক শব্দবদেৱৰ কুল-পুৰোহিত আৰু মহেন্দ্ৰ কন্দলী শিক্ষাওক। কলাপকেশৱী বা মহেন্দ্ৰ কন্দলী, বিভিন্ন কাৰতেই হওক বোল বছৰ বয়সত পঢ়া সাং কৰি সপ্তদশ বছৰত ওক-গৃহৰ পৰা উলটি আহি ককাক সূৰ্য্যবৰ তায়ক ভৱভৰ পৰা শিৱোদয়ি কুণ্ডলৰ কাষ নিজে লয়।

“জৱন্তে কবয় চৰ্ভা বন্ত বাজকাৰ। সপ্তদশবৎসৰে শব্দৰ গৈলা গ্ৰাম।। ১৪০৫।।

সমস্ত ভূঞায়ে আসি তাহাত খটিত । লিড়ৰ সমান ভূঞা ধনিক ভৈলন্ত ॥১৪০৬॥”
এই বিবরণ-ব্যব সূৰ্য্যবৰ পৰা কুসুমবৰে গোন্ধাৰ বিষয়ে ভূষণে লিখিছে (১৩-১৪ পদ)-

“তাহান জনয় পাছে কুসুম ভৈলন্ত । পৰম পণ্ডিত মহাশূণে গুণবন্ত ॥
ধন-ধান্য সরাতে অধিক ভৈল চাব । শিবোদগি ভূঞা ভৈল সমস্ত ভূঞাৰ ॥”

শঙ্কৰদেৱৰ কেচুৱা কালতে যে কুসুমবৰৰ যুঁচা হ'ল আৰু সেইবাবেই সূৰ্য্যবৰে পোনে পোনে নিজ ভায়েকক শঙ্কৰদেৱৰ অতি ভাৱকৰূপে এই বিবরণ চলাবলৈ দিছিল ভূষণৰ পৰা তাক পৰিপাটিকৈ বুজিব পাৰি-

পাছে সূৰ্য্যবৰে	জয়ন্ত ভাটুক	গৃহক য়াতি আনিলা ।
সমস্ত লোকক	গুনায়্য সন্তাত	বুলিবে ব্যক্স লাগিলা ॥
আমি বৃদ্ধ ভৈলৌ	নুহিকৌ সমর্থ	পুত্ৰ গৈল পৰলোক ।
সমস্ত লোকক	প্ৰতিপাল কৰি	বিষয়ক চৰ্চিয়োক ॥১১৯॥
গুনয়া জয়ন্তে	বোলে দাদা ভুমি	ভেজিয়োক চিন্তা মন ।
অনেক কালৰ	ৰাজ্য আশ্বাস	কৰিবৌ মই পালন ॥১২০॥”

ব্যয়চৰণে শঙ্কৰদেৱৰ পূৰ্বপুৰুষৰো জতি বিবৃত্ত বিবৃতি দিছে। তাৰ পৰা স্পষ্ট বুজিব পাৰি যে এই বংশত শঙ্কৰদেৱৰ আগলৈকে তিনি কুৰি বা তেনে ভাটি বয়সতহে সন্তান জন্ম হৈছিল। লগামেৰে চণ্ডীক উপাসি ভাটি বয়সত চণ্ডীৰক লাভ কৰে (৫১-৫৪ পদ) । তাৰ পাছত গৌড়ৰ গগৰীয়াপুৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বানপানীয়ে বহুবি উপদ্রৱ কৰাত বিশেষ কৌশলেৰে তাৰ জাম বাজি দিৱাত বাইজৰ কৰত চণ্ডীৰক ভাটি বয়সত ৰাজ্যৰ বা ৰাজ্যধৰ জন্ম হয় (৬৪-৭৭ পদ)। এই ৰাজ্যধৰ সাত বছৰ বয়সত গৌড়েশ্বৰ-কামেশ্বৰৰ দ্বন্দ্ব বা যুদ্ধ হয় আৰু তাৰ সন্ধিৰ সৰ্ত্ত অনুসাৰেই কয়তা ৰাজ্যলৈ গৌড়ৰ সাত ঘৰ বান্ধুল আৰু সাত ঘৰ কায়স্থৰ সুবিদ্যাল হৈ চণ্ডীৰক আহে। প্ৰথম ঘৰ আহি চণ্ডীৰকে কয়তাব লেনাৰাতবীৰ্য্যত বক্স ঠাই ঠিক কৰি পুনৰ গৌড়ৰ কৰ্মোজপুৰলৈ লৈ যাবলৈ আহে; তাতে লগামেশ্বৰ শেষ অৱস্থাত গুহুৰা কৰি, তেওঁ হুকোৱাত তেওঁৰ কান্ধ-কাম কৰি, একেবাৰে লেনাৰাতবীৰ্য্যলৈ উঠি আহে (৭৮-১০৯ পদ)। দুৰ্লভ ন্যায়লক্ষ আদেশ হতে বহুবি একাকৈক চণ্ডীৰক গৌড়লৈ গৈ দেখা নকৰাব বাবে কয়তাব লেনাৰাতবীৰ্য্যৰ পৰা বজাই চণ্ডীৰক হলেৰে থকাই সি কৰী কৰি থাকে । এইদৰে কৰীশালত গহু হহু আহে, এসেতে কৰীয়াৰ পৰ চহু

কবি নামে এজন পণ্ডিত আহি গৌড়ৰ সকলো পণ্ডিতক পৰাস্ত কৰে। তেওঁৰে আশ্ৰয় অনুসাৰে বন্দীশালৰ পৰা মোকলাই আনি চণ্ডীবৰক তৰ্ক কৰিবলৈ দিয়াত চন্দ্ৰ কবি সম্পূৰ্ণ পৰাজিত হৈ দেশলৈ উলটি যায় আৰু দুৰ্লভনাৰায়ণে তাৰ বাবে কৃতজ্ঞতাৰ চিন ৰূপে অনেক মান সম্মান ধন-সোণ যচাতো চণ্ডীবৰে সেইবোৰ একোকে গ্ৰহণ নকৰি কমতালৈ উলটি আহে (১২০-১২১ পদ)। তাৰ পাছত লেন্সামাণ্ডৰীয়ালৈকে গোটেই কমতাত ভোটৰ মাৰণ বা আক্ৰমণ হোৱাত তাতো প্ৰচণ্ড বিক্ৰমেৰে চণ্ডীবৰে ভোটবোৰ কাটি-মাৰি খাস্তা কৰি খেদি দি কামেধৰৰ পৰা বহুত প্ৰশংসা আৰু ধন-সোণ লাভ কৰে (১৮২-২১০ পদ)। আকৌ ভাটি বয়সলৈকে ৰাজধৰৰ পুত্ৰ নোহোৱা বাবে তেওঁ পিতৃৰ আদেশক্ৰমে সূৰ্য্যৰ আৰাধনা কৰি সূৰ্য্যৰ বৰত পুত্ৰ সূৰ্য্যবৰক লাভ কৰে (২১১-১৬ পদ)। ভোটৰ শত্ৰুতা বঢ়াত ৰজাৰ পৰামৰ্শক্ৰমে চণ্ডীবৰ প্ৰমুখ্যে ভূঞাসকল বৰদোৱাৰ টেশ্বুৱানি জানলৈ উঠি আহে, তাতে চণ্ডীবৰৰ মৃত্যু হয় ফেতিয়া ৰাজধৰৰ বয়স তিনি বছৰ দুমাহ (২১৭-২৭ পদ)। বৰদোৱাৰ এই টেশ্বুৱানি জানতো ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বাঢ়ন পানীয়ে শস্য বহুৰি নষ্ট কৰিবলৈ ধৰাত ৰাজ্যধৰৰ বাবটী বছৰ বয়সত আলিপুখুৰীৰে নামে গ্ৰাম এক আছে, সৰে লোকে তহিকে গৈলন্ত উঠি পাছে।। ২২৯। এই আলিপুখুৰীতে ৰাজধৰৰ তিনি পুত্ৰ জয়ন্ত মাধৱ আৰু হলায়ুধৰ জন্ম হয় ইয়াৰ আগতে তেওলোক ২৫ বছৰ টেশ্বুৱানিত থাকে আৰু তাত তিনি জীউ আৰু দুই পুত্ৰৰ মৃত্যু হয় (২৩২-৪৪ পদ)। সূৰ্য্যবৰে আলিপুখুৰীতে খেৰসুতিক বিয়া কৰায়, কিন্তু আকৌ ভাটি বয়সলৈকে চাৰিও ককাই-ভাইৰ পুত্ৰ নজন্মাত সূৰ্য্যবৰে অমোঘ মন্ত্ৰ জপাত তেওঁৰ মূৰত পাৰিজাত কুসুম পৰে আৰু তাৰ ফলত মাঘ মাসত গৰ্ভস্থিত হৈ আহিনৰ এদিন ৰুকাত শুক্লা দশমীত কুসুমবৰৰ জন্ম হয় (২৪৮-৬৬ পদ)। আলিপুখুৰীতে ৰাজধৰৰ মৃত্যুৰ পাছত সত্যসন্ধাৰ লগত কুসুমবৰৰ বিবাহ হয়, আৰু এই সত্যসন্ধাৰ গৰ্ভত পিতাক কুসুমবৰৰ দৰেই মাঘ মাসত স্থিত হৈ আহিনত শ্ৰীশঙ্কৰমেৰ জন্ম হয় (২৬৬-৩৬০ পদ)।

শ্ৰী শঙ্কৰমেৰৰ জন্মকাল সম্পৰ্কে বিভিন্ন মত। ৰামচৰণে লিখিছে (৩৬০-৬৭)-

“আহিন প্ৰবেশি পঞ্চ দিন বহি গৈল।   সেই দিনা শঙ্কৰমেৰৰ জন্ম হৈল।।
শুক্লা দশমী অসি হৈলা শুক্লাৰে।   ধৰ্ম কহি পাল কই কৈলা জগতৰে।।
চাৰি দণ্ড বাতি বেয়ে গৈল সিদিনা।   তেয়েসে জন্মিলা হৈল জন্ম শঙ্কৰ।।”

আন তিনিখন শব্দৰ-চৰিতৰ ভিতৰত মৈত্ৰাণি ঠাকুৰ আৰু ভূষণ দ্বিজই এই বিষয়ে সঠিক একো কোৱা নাই, কিন্তু বামানন্দ দ্বিজই জন্ম-শক নিদিয়াকৈ মাত্ৰ জন্ম-মাহ দিছে-

“ফাল্গুন মাসত

ওজ্জ্বল দ্বিতীয়াত,

অৰ্ধৰাত্ৰি ঘেৰে গৈল।

মহা শুভযোগে

উত্তম লগত

শব্দৰ জন্ম ভৈল ॥ ১০৬।”

এই মূল চাৰিখন চৰিতৰ বাহিৰে বৰদোৱা সত্ৰৰ এখন পৰবৰ্তী কথা-চৰিতত শব্দৰদেৱৰ জন্ম ১৩৭১ শকৰ (১৪৪৯ খৃঃ) কাতি মাহৰ বৃহস্পতিবাৰে অমাবস্যা তিথিত মাজৰাতি বুলিছে। অনিৰুদ্ধ নামে আন এজন পৰবৰ্তী চৰিতলেখকে ১৩৮৫ শকত শব্দৰদেৱৰ জন্ম বুলিছে, ই নিশ্চয় ভুল এই পুৰি ‘সিদ্ধু সৈন্ধৱ চক্ৰেন্দু অৰ্থাৎ ১৬৭৭ শকত (১৭৫৫ খৃঃ) লিখিত। শব্দৰদেৱৰ মৃত্যু-কালৰ বিষয়ে বিশেষ মতভেদ নাই বুলিব পাৰি গতিকে জীৱন-কাল ঠিকভাৱে জানিলে এই দুই কালৰ পৰা জন্মকাল সহজে নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। (বামচৰণ ৩৮৩৪-৩৫ পদ)।

অসমীয়া সাহিত্য আৰু সমাজৰ বাবে শ্ৰীশব্দৰদেৱৰ প্ৰথম লেখৰ ঘটনাৰ আৰম্ভ হয় উটেশ বৰুৱা বয়সত (১৪৬৮ খৃঃ)। পেশাক বুঢ়াখাই, জয়ন্ত, মধৱ কৰ্ণপুৰ চতুৰ্ভুজ আৰু আন ভূঞা সুহাদ-সম্ভৱনৰ লগ লৈ গৈ বামচৰণৰ মতে বৈকুণ্ঠৰ দৃশ্য পট দেখুৱাবলৈ শব্দৰদেৱক কোৱাত তেওঁ মজ্জি হল (বা, চ ১৪৫৩-৬৪)। এই চিত্ৰযাত্ৰাৰ অভিনয় এনে অপূৰ্বৰূপে সম্পন্ন হৈছিল যে শব্দৰদেৱৰ শিক্ষণতক মহেশ্বৰ কন্দলী আৰু কুল-পুৰোহিত বামৰাম ওক আদি অনেক বায়ুশে ততালিকে শব্দৰদেৱত শৰণ লবৰ বাবে সাজু হল (বা-চ ১৫৪৮-৮৪ পদ)।

তেতিয়া শব্দৰদেৱৰ প্ৰথম নাট চিত্ৰযাত্ৰা আৰু প্ৰথম কব্যা উদ্ভৱ সম্বাদ আৰু প্ৰথম অসমীয়া নাট্যৰ বুৰঞ্জীও একেলগে ১৪৮৬ ত আৰম্ভ হয়। তুলনা কৰিলে আমি দেখিবলৈ পাওঁ এলিজাবেথ যুগৰ ইংলণ্ডত অভিনয় পাতিবলৈ জয়ে জয়ে ১৫৭৪ ত এটি ৰাজসম্মতি ঘোষণা কৰা হয় আৰু এইমতে ১৫৭৬ ত সম্ভৱ ইংলণ্ডৰ উত্তমত প্ৰথমে সজা নাটশালত খেপ্পনীয়েৰ কামত সোমায়। এই সময়ৰ বঁহত পাইলকে, ইংলণ্ডৰ নাটশালত দৃশ্যপটৰ ব্যৱহাৰ নাছিল বুলিব পাৰি বিশেষ সন্দেহ আৰু ভাৱবীৰাসকলৰ বচনৰ পৰাহে পট-পৰিৱৰ্তনৰ আভাস পাব লগা হৈছিল। তেতিয়া ইংলণ্ডৰ নাট্যকবি মাত্ৰই ভাৰ্যাতীয়া আছিল আৰু শ্ৰোতৃমণ্ডলীৰ অতিবৰ্ণিত অনুসৰি নাট লিখিছিল। ১৫৮৭ ৰ পৰা ১৬১১ লৈ এই ২৪।২৫ বছৰৰ ভিতৰত খেপ্পনীয়েৰে তেওঁৰ শ্ৰেষ্ঠ নাটখিনি লিখিছিল, আৰু সেই কালতহে ইংলণ্ডত নিৰ্ৱহিতভাৱে চিত্ৰিত দৃশ্যপটৰ ব্যৱহাৰ

হৈছিল। ১৬০০ খৃষ্টাব্দতো ইংলণ্ড মুঠেই এক লাখ নাগৰিকৰ এখন সৰু ছফ্ৰ বুলিব পাৰি। তেতিয়া চিহ্ন যাত্ৰা নাট আৰু তাৰ নাটশাল ইংলণ্ডৰ নিয়মিত নাট আৰু নাটশালতকৈ নাই বুলিও ছফ্ৰি বহুৰৰ যে আগ তাক ঠাৱৰাৰ পাৰি।

শঙ্কৰদেৱৰ এই প্ৰথম নাট চিহ্নযাত্ৰা আজি পাবলৈ নাই বাবেই সি নাছিল এনে আপত্তা অমূলক, কিয়নো শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰায় ছফ্ৰি বহুৰৰ পাছৰ খ্ৰীষ্টপূৰ্বীয়ৰেও তেওঁৰ নাট্যৰ শেষ কাললৈকে নিজে সাঁচি-সামৰি ৰখা নাছিল। যি অনুষ্ঠানৰ বাবে ৰচা হৈছিল তাৰ অভূতপূৰ্ব সকলতাই নিশ্চয় সেই প্ৰথম নাট আৰু প্ৰথম কাব্যৰো সকলতাৰ অপূৰ্ব নিদৰ্শন। ৰামচৰণৰ মতে ১৪৬৯ ত খ্ৰীশঙ্কৰদেৱ প্ৰমুখ্যে ভূঞাসকল পুনৰ টেম্বুৱানী বৰদোৱালৈ উঠি যায় আৰু তাত পেছাক বুঢ়াখাই শঙ্কৰদেৱক পিতামহ আৰু অন্যান্য ভূঞাসকলৰ পুৰণি ভেটি দেখুৱাই আপোনাৰ ধানে ধানে সৰে বসন্তোৰক। ১৬১৩। বুলি আদেশ কৰাত আটায়ে 'সুকি সুকি আপোনাৰ ভিত্তিক লৈলন্ত। ১৬১৪। এইদৰে আলি-পুখুৰীৰ পৰা সদৌ ভূঞা পুৰণি ভেটিলৈ উঠি অহাৰ পাছত (১৬১৫ ১৮ পদ)-

“শঙ্কৰে কীৰ্ত্তন ঘৰ সাজিবাক কৈল।	ভিঠি বান্ধিবাক লাগি সমস্তে আসিল।।
আপুনি শঙ্কৰে পাছে কোষক ধৰিলা।	পৃথিবীত চতুৰ্ভুজ মূৰ্ত্তিক দেখিলা।।
শিলৰ প্ৰতিমা গায় কালো অতিশয়।	চিকমিক কৰি গায় অধিক শো ভয়।।
পুজিবো দীপ্তৰ এত সিদ্ধি হৈব কাম।	দেৱী-পূজা এডি সৰে লৈবে কৃষ্ণ নাম।।”

১৪৬৭ তে তেতিয়া শঙ্কৰদেৱৰ নামঘৰ আৰু নাম-কীৰ্ত্তনৰ অনুষ্ঠান আৰম্ভ হয় আৰু ১৪৭০ ত অসমত প্ৰথম কাণ্ডৱা উৎসৱ শঙ্কৰদেৱে পাতে -

“শঙ্কৰেয়ো বসে আতি	বসিয়া সমাজ পাতি
হৰিৰ নামক সদা কন্ত।	
ভকতসকল বেয়ে	শঙ্কৰৰ মুখে তেয়ে
হৰি-কথা আৱশ্যে শুনন্ত।।	১৬৩২
ভূঞাসকলক কৈলা,	শঙ্কৰে বুলিয়ে লৈলা
দৌল এক বান্ধিবাক ফন।	
সমীপতে কণ্ঠ তৈল,	সঙ্কৰা আমাত কৈল,
ভূঞাসৰ কবিরো ৰতন।।	১৬৩৩”

এইদৰে নাম-কীৰ্ত্তনত বত হৈ শান্ত-বচনাত মন নিষৰ বাবে শঙ্কৰদেৱে
বিষয়-সম্পত্তি জয়ন্ত-মাধৱক ভগাই দিব দিয়া কবিতা তেওঁলোকে বুদ্ধি কৰি
১৪৭১ ত হবিখাৰ জীয়েক সূৰ্য্যবতীৰ সৈতে শঙ্কৰদেৱৰ বিয়া পাতি দিয়ে
(১৬৫০-৮০ পদ)। বামানন্দৰ মতে কিন্তু যেতিয়া “শঙ্কৰৰ ভৈলী পঞ্চাৰিংশতি
বৎসৰ।—

“শঙ্কৰদেৱক ভূঞা পাতিবাক মনে।	বজমনে একস্থান ভৈলী সৰ্বজননে ॥”
পৰম পণ্ডিত এন্তে জানন্তা ধৰ্মক।	মহা সন্ত শিষ্ট নকৰিব জ্ঞানায়ক ॥
তিনিয়া শঙ্কৰদেৱে বুলিলন্ত বাক।	ভোমাসেৱে বোলা মোক ৰাজ্য চৰ্চিবাক।
ইসৰ কাৰ্য্যত মোৰ নাই প্ৰয়োজন।	ভোমাসেৱ ৰাজ্য ৰাখি কৰিবো চৰ্চন ॥
বিষয়ত ইচ্ছা নাই শঙ্কৰ দেৱৰ।	তথাপি চৰ্চিলা ৰাজ্য আশ্ৰয়ে লোকৰ ॥”

অনিচ্ছাসত্ত্বেও শিৰোমণি ভূঞা বাৰ লৈ শঙ্কৰদেৱে যে সেই বিষয় অতি
উপযুক্তভাৱে আৰু বিশেষ প্ৰতিপত্তিৰে চলাইছিল, কবিসেৱাৰ টেবুৱানী জন
কৰ্মা প্ৰসক্ত ৰামচৰণে দিয়া বৰ্ণনাৰ পৰাই বুজিব পাৰি (১৬৭১ ৭৩ পদ)।

“এহিমতে সব লোকে কাৰ্ত্তক কাটয়।	সেহি বিলাতৰ যত বিপ্ৰ আছিলয় ॥
কপিলীৰ হস্তে চামখৰা সীমা কৰি।	ভূঞাসকলৰ দূতগণে নেই ধৰি ॥
শিঙ্গৰীৰ হস্তে উত্তৰ সীমা কৰি।	ভূঞাসেৱে লোক যত আসিলা ছদ্মৰি ॥
হাজাৰ দশেক লোক তৈত এক ঠাই।	আনিলা ব্ৰাহ্মণগণ দূতক পঠাই ॥
শঙ্কৰে বোলন্ত আৰ চাইবা নালাগে।	মাটি কাটি চান্দি ভৰি বৃন্দা দেউক আগে ॥”

১৪৭২ খৃঃত পুহৰ আঠ দিনত শঙ্কৰদেৱৰ ভাৰ্য্যা সূৰ্য্যবতীয়ে কন্যা মনুৰ জন্ম
দি, ১৪৭৩ খৃঃৰ আছিনৰ দুদিনত বুধবাৰে দুই দণ্ড বেলা তাটি দিয়াত মৃত্যুৰ
মুখত পৰে (১৭৪০-৬২ পদ)। কেচুৱাতে পিতৃ-মাতৃৰ আৰু বিয়াৰ দেড়-দুই
বছৰ ভিতৰতে পত্নীৰ জনি এই সকলো ঘটনাই বুদ্ধদেৱৰ বাবে হেৰাৰ দৰে
“পুৰনিমিত্ত” হৈ শঙ্কৰদেৱৰ বিষয়ত বিৰক্তি বঢ়ালে (১৮১৮-৩৭ পদ)—

“শঙ্কৰে বোলন্ত বিলম্বত কাৰ্য্য নাই।	তিনি পিতৃকহ তাকো অনিলা মতাই ॥
কেৱল ৰাইবাক মোৰ হুয়া আহে মন।	মনুৰ বন্ধ লাগি কৰিলো বস্তন ॥
ৰামচন্দ্ৰ কাৰহুৰ আহুৰ কুহুৰ।	তাক বিহা দেওঁ কন্যা সাত বৎসৰ ॥
শঙ্কৰে বোলন্ত কালি বৃহৎপতিবাৰ।	আশা হাসতে বিহা দিলো নিটে ভাৰ ॥”

কুহুৰ (১২৩-২৭ পদ) আৰু ৰামচন্দ্ৰৰো (২০০-৩৯ পদ) এইবিলাি কথা
প্ৰায় একেদৰেই জিৰিয়ে, কিন্তু এওঁলোকৰ মতে মনুৰ বিয়াৰ পাছতহে মাক

সূৰ্যস্ৱতীৰ মৃত্যু ঘটে তদুপৰি আচৰিত কথা বামানন্দই শঙ্কৰদেৱৰ জীয়েকক হৰিপ্রিয়া আৰু জোঁয়ায়েকক ভুলকৈ মনু বুলিছে। ভূষণ দ্বিজে লিখিছে-

“ভৈলন্ত উদাস পাছে শঙ্কৰ মন।”(১২৪ পদ)

আৰু বামচৰণৰ মতে মহেন্দ্ৰ কন্দলী বামবাম গুৰু আদি অনেক লগৰীয়া লৈ তেওঁতে ১৪৭৯ ত শঙ্কৰদেৱে প্ৰথম বাৰ দেশ-ভ্ৰমণ কৰে আৰু তেওঁ ইয়াৰ বিশদ বিৱৰণ দিছে(১৮৩৭-৫৬ পদ)। ভূষণ (১২৮-৩৫ পদ) আৰু বামানন্দয়ো (২১০-১৩ পদ) এই কৰ্মনা সম্পূৰ্ণ সমৰ্থন কৰি গৈছে আৰু ত্ৰীক্ষেত্ৰৰ জগন্নাথ মন্দিৰত ব্ৰহ্মপুৰাণৰ ব্যাখ্যা আদিৰ বাবে শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰতি উড্ডিষ্যৰ পণ্ডিত সমাজৰ সাদৰ ভক্তি তাত থকা পাঁচ মাহ কাল দিনক দিনে বাঢ়িছিল বুলি তিনিও লিখিছে। বামানন্দত (২১৯-২১ পদ)-

মাস চাৰি পাঞ্চ তাত কৰিলা বন্ধন। মহন্ত বুলিয়া সবে কৰে আদৰ্শ।।
ব্ৰহ্মপুৰাণত জগন্নাথৰ মহন্ত। পাণ্ডা সমন্তৰ আগে কৰন্ত বেকত।।
যতেক পণ্ডিত আছে ওডেৰাপুৰৰ। তত স্নেহ বাঢ়ি গৈল লগে শঙ্কৰৰ।।
পাণ্ডাগণ ৰাত্ৰি-দিন থাকয় লগত। শঙ্কৰৰ ভাৱ দেখি উৎসুক মনত।।
ৰাত্ৰি-দিনে শাস্ত্ৰ ব্যাখ্যা কৰিয়া থাকন্ত। ক্ষেত্ৰবাসী লোকে শুনি অমৃত নীয়ন্ত।।”

শঙ্কৰদেৱৰ এই প্ৰথম দেশ-ভ্ৰমণৰ কালৰ (১৪৭৯-৮১ খৃঃ) ভিতৰত চৈতন্য দেৱৰ (১৪৮৫ ১৫৩৩ খৃঃ) জন্ম নৌ হয় অথচ বামানন্দই এইবাৰতে শঙ্কৰদেৱ-চৈতন্যদেৱৰ মিলনৰ (২২১ ২৮ পদ) বৰ্ণনা কৰিছে। ইয়াৰ পৰাই বামানন্দৰ গুৰুচৰিত কিম্বদন্তিমূলক গতিকৈ নিৰ্ভৰযোগ্য নোহোৱাৰ স্পষ্ট প্ৰমাণ পোৱা হয়।

পুৰী ত্ৰীক্ষেত্ৰ এৰি শঙ্কৰদেৱ কৃষ্ণানলৈ আৰু তাৰ পৰা উত্তৰ-বাহিনী গজা চাই যেতিয়া বৰাহ ক্ষেত্ৰলৈ আহে, তেৱে আসি ভৈলা তান চল্লিশ বৎসৰ। ২০৫৩। গতিকে ইয়াৰ পৰা দেড়-কুড়ি বছৰ বয়সত শঙ্কৰদেৱ প্ৰথম দেশ-ভ্ৰমণত ওলাই অহা কথা সম্পূৰ্ণ সমৰ্থিত হয়। তাৰ পাছত প্ৰয়াগ পুৰ্ববিনী আদি ধুৰি মধুৰাত ছমাহ থাকি লগৰীয়াই “আমাক দেখায়ে বাপ ছাককা নগৰ” বোলাত শঙ্কৰদেৱে ১৪২০ খৃঃ বহুলা বিহুৰ শিলা ছাককালৈ গমন কৰে (পদ ২০৬৩-৬৮) তাৰ পাছত গোবুল সোৱাই ১৪২১ খৃঃত শঙ্কৰদেৱে “হালধ বৎসৰ তীৰ্থ কুৰিলন্ত। অনন্তৰে আসি নিজ মন্দিৰ পাইলন্ত। ২১২২।” বামানন্দই ইয়াৰ বাহিৰেও শঙ্কৰদেৱ সেতুখণ্ড, বাৰাণসী আৰু ককিৰাণ্ঠৰ ব্ৰহ্ম-বাহিনী (২২২-৩৩ পদ) কৰিছে।

ৰামচৰণৰ মতে দেশ-ব্ৰহ্মণৰ পৰা উলটি অহাৰ পাছত প্ৰথম লাগতিয়াল ঘটনা জয়ন্ত-মাধৱৰ উপদেশ মতে ৰামকৃষ্ণৰ জীয়েক কলিত্ৰীৰ লগত শঙ্কৰদেৱৰ দ্বিতীয় বিবাহ (২১৩৯ ৪০ পদ) আৰু দ্বিতীয় আৰু প্ৰধান ঘটনা হল জয়ন্ত-মাধৱৰ একান্ত অনুৰোধত সাম্প্ৰতিকভাৱে গোমস্তা হলেও এতিয়া শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মপ্ৰচাৰৰ বাবে সম্পূৰ্ণ সাজু হয় (২১৪২-৫১ পদ)। আচৰিত কথা, আগৰে পৰা ভূষণ দ্বিজৰ এইখিনি পদ (১৫৪ ৫৯) ৰামচৰণেৰে একে :-

“জয়ন্ত মাধৱ দুয়ো   প্ৰিয়বাক্যে আশ্বাসিয়া
সম্বুধি বুলিলা শঙ্কৰক।
তোমাৰ পিতৃৰ লোক   তোমাতে খাটোক বাপ
চৰ্চিয়োক পূৰ্ব বিবয়ক।।
শঙ্কৰে বোলন্ত মোক   নলাগে পিতৃৰ লোক
প্ৰয়োজন নাহিক আমাৰ।
পঢ়িলোঁহো শাস্ত্ৰ দুখে   গৃহত বহিয়া সুখে
কৰিবোঁহো অৰ্থক বিচাৰ।।১৫৪
তথাপিহো দুয়োজনে   বুলিলন্ত কহ মানো
পূৰ্বাপৰ কৰিয়া যৱন্ত।
এক শত তাত্মীগিৰি   দিয়া তাত অধিকাৰী
শঙ্কৰক পাতিলো গোমস্তা।।১৫৫
শঙ্কৰে বোলন্ত ভাই,   ওনিয়োক ৰামবায়
দেৱগৃহ সাজিয়ো যতনে।
হেন কথা ওনিলন্ত,   সত্ৰ-গৃহ সাজিলন্ত
ৰামৰাম মহাবল মনে।।
ৰাম ৰাম শুক সঙ্গে   সেই গৃহে বসি যেনে
ভাগৱত কৰিলা বিচাৰ।
তত্ব-মৰ্ম জমিলন্ত,   মনে খেদ কৰিলন্ত
যায়ামৰ অনিত্য সংসাৰ।।১৫৬”

ত্ৰিঘটিৰ পৰা জগদীশ মিশ্ৰ নাটক এজন পণ্ডিত দুমাহে বাটকুৰি বাই আহি পুৰীৰ জগন্নাথৰ আদেশ মতে কৰনোৱাত শঙ্কৰদেৱৰ আগত বাৰ ভক্ত ভাষণত পাঠ কৰা কথা ৰামচৰণ (২১৫৮-৫৯ পদ) আৰু ভূষণ (১৬৪-৬৫ পদ) দুয়ো

লিখিছে। এই কাহিনীৰ পৰা ডাল-জোৰা দি দৈত্য্যবিৰূপে ভেটিয়াব পৰাহে শঙ্কৰদেৱে কীৰ্ত্তন, চপয়, ভটিয়া আদি ৰচৈ বুলি কল্পনা কৰে (৯৩-৯৭ পদ)। এনে কথা যে প্ৰমাদজনিত তাক ভেওঁৰ পিতাক বামাচৰণৰ পদেই প্ৰমাণ কৰে। জগদীশ আহিছিল নবীনৰূপে প্ৰবীণৰ বা শিষ্যৰূপে গুৰুৰ কাষত নিজ ভাগৱত-পাণ্ডিত্যৰ পাৰ-পত্ৰ পাৰলৈ তলৰ বিৱৰণৰ পৰা সি স্পষ্ট হয় (২১৭৫-৮২ পদ)-

‘শঙ্কৰ বদন্তি শুনা বিশ্ব মহাশয়।	জগন্নাথ দয়া মোত সম্পূৰ্ণ আছয়।।
কালি আৰম্ভিবী মহাগ্ৰন্থ ভাগৱত।	গীত-পদ কবি মই আৰ্হোহো পূৰ্বত।।
তাত কবি অৰ্থ কিবা বিলক্ষণ হয়।	শুনিবাক মোৰ মহা আনন্দ আছয়।।
এত হন্তে ভক্তসৰ আসিয়া মিলিলা।	দেৱগৃহে পশি মহা নাট আৰম্ভিলা।।
যিসৰ অৰ্থক কহে গীতা-ভাগৱতে।	সৰ অৰ্থ ব্যক্ত হয় আছয় গীততে।।
হাতে ডাল ধৰি গীত গায়নে গায়য়।	শঙ্কৰৰ গীত শুনি ইহীলা বিন্ময়।।
অনন্তৰে নাম ধৰিলন্ত ভক্তগণে।	অমৃত বৰিষে যেন ব্ৰাহ্মণৰ মনে।।
কীৰ্ত্তন কৰয় পাৰ্শী যোবাক গায়য়।	ওখা পদ বোলে যেন অমৃত সিঞ্চয়।।
কীৰ্ত্তনক সমাপিয়া গৃহে চলি গৈলা।	বঙ্গমনে বিশ্বে শয্যাত শুভিলা।।
শঙ্কৰে হুৰিষে পাছে শয্যাত শুভিলা।	বজ্ৰী প্ৰভাত জানি শয্যাৰ উঠিলা।।
স্নান কৰি বসিলন্ত দেৱৰ মন্দিৰে।	ভাগৱত পাঠ আৰম্ভিলা বিপ্ৰবৰে।।
প্ৰথম শঙ্কৰ পৰা পৰা দ্বাদশ পৰ্য্যন্ত।	পঢ়িলন্ত বিশ্বে ব্যাখ্যা কৰি ভাগৱত।।
পৰম হুৰিব মনে পঢ়ে বিপ্ৰবৰ।	দোষণ সিদ্ধান্ত দেখ্ত আপুনি শঙ্কৰ।।
মহাগ্ৰন্থ ভাগৱত তত্বক বিচাৰি।	শঙ্কৰে কৰিছে পদ মহা ৰত্ন কৰি।।

১২২৮ ত চুকাৰাৰ নেতৃত্বত আহোমৰ মাৰণ পূৰ কালৰ পৰা আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে চুটিয়া, কছাৰী, বাৰকুঞা কোচ আদিৰ যি গৃহযুদ্ধ আৰম্ভ হয়, তাৰ উল্লেখ আগতে কৰি অহা হৈছে। বৈষ্ণৱ যুগত সেই গৃহ-যুদ্ধবোৰৰ কলাকল সম্পৰ্কে আইকৈ চৰিত-পুথিৰ পোহৰত ওলোৱা প্ৰাসঙ্গিক ঘটনাখিনিসি উল্লেখ কৰি থোৱা নিতান্ত আশ্চৰ্যক। ৰায়চৰণৰ মতে ১৪৫০ খৃঃৰ আৰম্ভিত অৰ্থাৎ শঙ্কৰদেৱ ডেৰ মহীৰা হৰ্ষভেই কুঞা ৰাজ্যত জলিপুখুৰীয়ে সৈতে কছাৰীৰ মাৰণ আৰম্ভ হয় (১০২৪-৪৩ পদ)। ৰায়চৰণৰো এই কিতাপ বা কছাৰীৰ মাৰণ বৰ্ণাইছে (১৪৭-৫২ পদ), কিন্তু তাত শঙ্কৰদেৱৰ ডেকা বয়সত কল-বীৰ্য আৰু ভাগৱত আৰু গীতা পুৰি পোৱা কথা উল্লেখ কৰিছে (১৪৭-৫৯ পদ)।

দৈত্যবিৰে এই কাহিনীকে ভাগৱতৰ সলনি কীৰ্ত্তন-বোৰাৰ কথাৰে বলাইছে (৯৮-১০৬ পদ) আৰু কিম্বাট বা কছাৰীৰ লগত আসাম বা আহোমৰ খেলি মেলি কৰিছে (৯৮-১৬৫)।

এইখিনিতে অৱশ্যে দৈত্যবিৰে কছাৰীৰ মাৰুপ আহোমৰ মাৰুপ সৈতে সানি-পুতকি পেলাইছে, আহোমৰ মাৰুপ নিশ্চয় ইয়াৰ বৰত পাছত। এই কছাৰী মাৰুপ কেতিয়া হৈছিল বা শত্ৰুসেনেৰ গান্ধুখ বা গান্ধৌলৈ কেতিয়া আহিছিল সঠিক ক'ব টান সম্ভৱ ১৫১৫ খৃঃ আগত শত্ৰুসেনেৰ বৰ্ত্তমান বিশ্বাণীৰ ওচৰৰ গান্ধৌলৈ আহে, তাৰ পৰা ধুঞাহাটলৈ কিয় আৰু কেতিয়া উঠি গল, বামানন্দই লিখিছে (৩১৪-১৯ পদ)

“এহিমতে গান্ধুখে আছে বজমনে।	ওনা ধুঞাহাটক গৈলন্ত যি কাৰণে॥
দুৰ্দ্ধভনাৰায়ণ কমতাৰ অধিপতি।	ডাল মৃত্যু ভৈল একো নবৈল সম্ভতি॥
বাজ্যৰ কিনাশে দুখ ভৈল সমন্তৰ।	আনো অনো কৰে যুদ্ধ লোক নিৰন্তৰ॥
কটাকাটি কৰি মৰে নিমিত্তে বাজ্যৰ।	এহিমতে বহি গৈল দ্বন্দ্বল বৎসৰ॥
অৰাজক দেখি ভগৱত চিত্তি হিত।	উপজিলা পুত্ৰ হৈয়া কুচত নাৰীত॥
অপ্ৰাসে কৰি কণা প্ৰজা সমন্তৰ।	কুঞা সমন্তক মাৰি নিবাক বোজয়॥
সেহি ভয়ে শত্ৰু সহিতে প্ৰজা ভাক।	ব্ৰহ্মপুত্ৰে উজাইলন্ত ধুময়াহাটক॥”

১৫১৫ ত বিৰুসিংহ বাজপাটত উঠে আৰু ইয়াৰ পাছত কুঞাসকল ধুঞাহাটলৈ উঠি আহে বুলি বুজিব পাৰি। তেখেত যি কছাৰীৰ মাৰুপত শত্ৰুসেনেৰ টেবুৱানী বৰদোৱাৰ পৰা গান্ধুখলৈ উজাই আহে, সেই কছাৰীৰ মাৰুপ, ওপৰত অনুমান কৰা মতে পঞ্চদশ শতিকাৰ শেষভাগ বা ১৫১০ খৃঃ মানত হ'ব পাৰে।

বৰ্ত্তমান মাজুলীৰ আহুতগুৰিৰ ওপৰত এই ধুঞাহাটতে শত্ৰুসেনেৰ ভীৰৱৰ শ্ৰেষ্ঠতম কাহিনী, মাধৱসেনেৰ লগত যিলাৰ সংঘটিত হয়। এই যিলাৰ পাহৰ পৰা শত্ৰুসেনেৰ প্ৰচলিত ধৰ্ম্মৰ ভেজ অনেক শুনে বাদে।

ইয়াৰ পৰা বুজিব পাৰি টেবুৱানি বৰদোৱা, গান্ধুখ আৰু ধুঞাহাটত থকাৰ ভিতৰতে কীৰ্ত্তন-বোৰাৰ অন্ততঃ প্ৰচলিত-চৰিত্ৰ আৰু কমে-বহু পৰ্য্যন্ত শত্ৰুসেনেৰে বচনা কৰি অঁতাইছিল। “টৌভৰ বহুৰ আছে ধুঞাহাট। থানে॥ ২৪২৯।” যি কই কানকত শত্ৰুসেনেৰে ধুঞাহাট এৰি যাব লগা হৈছিল সি হ'ল আহোমৰ কছাই হাতী-বহু প্ৰসন্নত অধিবাসনেৰে বহি বোৰাইব দুখ কটোৱা, বাৰুকল (২৪৩৩-

৯৫) আৰু দৈত্যাবি (৪১৪-২৭ পদ) উভয়েই এই কাহিনী ছবছ বৰ্ণাইছে
দ্বিতীয় কাৰণ বামচৰণে কৈছে (২৪৩০-৪১)

নৰনাৰায়ণ নামে আছে এক ৰজা। পৰম পণ্ডিত ধৰ্ম্মপথে পালে শ্ৰজা॥
গুৰুধ্বজ নামে তান ভাই গুভময়। ধূঞাহাটা হস্তে গুনে লোক স্মন্তয়॥
গীত-কবিত্ব গুণ গুনিয়া ৰাজাৰ। তান ৰাজ্যে যাইবে মন সমন্ত শ্ৰজাৰ॥
নৰনাৰায়ণ ভৈলা কামৰূপে ৰাজা। আপনি বৰিল সবে অসমৰ শ্ৰজা॥
শঙ্কৰে বোলন্ত মই ই গ্ৰাম এৰিবোঁ। এহি সময়ত শীঘ্ৰে কামৰূপে যাইবোঁ ॥
সমন্ত লোকত গাঁৱে গাঁৱে জান দিলা। ভকতসকলে শীঘ্ৰে নৱক সাজিলা॥

দৈত্যাবিৰ মতে সেই সময়ত নৰনাৰায়ণ ৰজা। মাৰিবে অসম ৰাজ্য গৈল
সাজি শ্ৰজা ॥ ৪৩৯। বুৰঞ্জীৰ মতে ১৫৪০ ত নৰনাৰায়ণ ৰাজপাটত উঠি
১৫৪৬ ত আহোম ৰাজা মাৰে 'বাঢ় ভূঞা সম বীৰ নাহি ত্ৰিভুবনে' ১২৪১৮।
কাৰো কাৰো মতে কোচৰ মাৰণত ভূঞাসকল সহায় হৈ আছে। যেনেকৈয়ে
হওক ১৫৪০ খৃঃ পাছতে প্ৰায় ৯১ বছৰ বয়সত শঙ্কৰদেৱে নামনি অসম আৰু
কোচবহাৰৰ ফালে যু কৰে, তেন্তে বামচৰণৰ মতে চৈধ্য বছৰ ধূঞাহাটত
থাকিলে ১৫২৬ মানত শঙ্কৰদেৱে গাংমৌ বা গান্ধুখ এৰি আহে। সি যি হওক
মাধৱদেৱৰ লগত মিলন হোৱা ঘটনাৰ উপৰিও ধূঞাহাটতে শঙ্কৰদেৱৰ
প্ৰচাৰিত নতুন ধৰ্ম্মমত সম্পৰ্কে আহোম ৰজাৰ ওচৰত বিচাৰ হয় আৰু
শঙ্কৰদেৱে তাত জয়ী হৈ ৰজাৰ প্ৰশংসা পায় (২৪২০-২৮ পদ)। দৈত্যাবিৰো
এই বিৱৰণ (৪২৮-৩৯) ছবছ একে। বামচৰণত (২৬৩৭-৩৮)।—

“ধূঞাহাটা বিলাতে আছোঁ আমি সুখে। গুনিলোঁহো পাছে এক ক্ষুৰাৰ মুখে॥
লোহিতৰ সিপাৰত ডাক দিয়া গৈল। কোচ মৰ্ণা আইল হোৱা আমাত কহিল॥
আকাশী বচন যেন তাহাৰ গুনিলোঁ। সি কাৰণে আমি ইটো ৰাজ্যক অসিলোঁ॥”
তেনেহলে ১৫৪৬ ত নৰনাৰায়ণৰ আক্ৰমণত শঙ্কৰদেৱ ভটিয়াই বোৱাই সঠিক
হয়। ধূঞাহাট এবাৰ আগতে শঙ্কৰদেৱৰ পুত্ৰ-পুত্ৰী (২০৪৪-৪৬)–

‘অনন্তৰে শঙ্কৰ পুত্ৰ উপজিল। ছবিজন নাম তাক অৰ্জুনমতে দিল॥
তাত অনন্তৰে কল্পিতীয়ে জন্মিলন্ত। জ্ঞান দেখি নাম জন শঙ্কৰে মিলন্ত॥
তিনি পুত্ৰ দুই জীউ ভৈলা শঙ্কৰৰ। দেখি সন্তোষিত বত সমস্ত তৰ্কৰ॥
বড় ভৈল বামনন্দ কমলগোচন। মধ্যম ভৈলন্ত ইটো ছবি ৰে চকন॥”

“ইটো কথা ধূঞাহাটা গ্ৰামত নিশ্চয়। ২৩৮৩”, তাৰ পৰা ভটিয়াই আঁঠোতে

শব্দবদেৰে ক'ত কেনেকৈ বৈ আহিছিল বামচৰণে (২৪৪১ পদৰ পৰা) বিত্তকৈ
কেহে। “খাগৰিকটা এবাই কলিয়াবৰ পাইলা। ২৪৪১।” তাৰ পাছত-

উত্তৰত সিঙ্গৰী দক্ষিণে বৰদোৱা।   সেই থানে আছিলন্ত জনা বাৰভূঞা॥
ভক্তি প্ৰকাশিতে কামৰূপে আছে মন।   সেই হেতু নুঠিলন্ত বৰদোৱা থান॥
কপলা নামে বিল জগতে প্ৰখ্যাত।   হয় মাস শব্দবোৱো বঞ্চিলন্ত তাত॥
মাধবদেৱৰ মাতৃ পৰলোকে গৈলা।   কপলা বিলৰ তীৰে চিতাক সাজিলা॥
গয়াজান এবাই বৰপেটা বিল পাইলা। “আছে চুপ পৰা বৃক উজ্জ্বল ডাঙ্গৰ॥”
হাবি কাটি মুকলি কৰিল সিটো ঠাই।   বাৰাদীৰ পৰা মাধৱেও তৈক যাই॥

ধূঞাহাটত মাধবদেৱৰ লগত মিলন হোৱাৰ দৰে এই চুপপৰাতো এজন
বিশিষ্ট শিষ্য নাৰায়ণ আতাক (ভৱানন্দ সাউদ) শব্দবদেৱে লাভ কৰে। মাধবদেৱৰ
লগত ঘটা মিলন কাহিনীৰ দৰেই নাৰায়ণৰ লগত হোৱা মিলনো অতি ৰহস্যপূৰ্ণ-
ৰূপে বামচৰণে (২৪৯৩ ২৫৩১ পদ) বৰ্ণাইছে—

ধূঞাহাটা গ্ৰামে পূৰ্বে আছিল শব্দৰ।   গীতত বসিক এক ব্ৰাহ্মণ ভাৰত ব॥
শব্দৰ কৃত গীত গাইলা নানা মত।   পৰম বৈবাগ্য ভৈল বিধৰ মনত॥
আহন্ত শব্দৰ কৃষ্ণ অংশ অৱতাৰ।   পদবন্ধে ভাগৱত কৰিলা প্ৰচাৰ॥
কৃষ্ণৰ ভকতি পছ কৰিছা বেকত।   নামৰ কীৰ্ত্তন কৰি ভৱৰ জগত॥
বাৰাদীৰ সমীপক পাইলন্ত যাই।   তিনিখন নাও আছে পানী তঠিয়াই॥
শব্দবদেৱৰ গীতে পৰম হুৰিষে।   ভগিতাৰ সয়ে গায় নাকৰ মনুষে॥
শব্দবদেৱৰ ভগিতাক শুনিলন্ত।   নাও ৰাখি নাৰায়ণে বাৰ্তা পুছিলন্ত॥

তাৰ পৰা বুজিব পাৰি অস্বতঃ ধূঞাহাটত থকা কালৰ পৰাই শব্দবদেৱৰ গীত-পদ
বিয়পি পৰি ভক্তসকলক চাৰিও ফালৰ পৰা টানি আনিছিল। আগতে উল্লেখ
কৰা পীতাম্বৰ কবিৰ প্ৰসঙ্গত এই মুহূৰ্ত্ততে উত্থাপিত (২৫২১ ২৪)—

নাৰায়ণো বসিলন্ত পুছিল শব্দৰ।   ইটো বাজে উত্তৰ আহৰ কোন নৰ॥
নাৰায়ণে কহিলন্ত চৰণত সেৱি।   আছে একজন পীতাম্বৰ নাম কৰি॥
শব্দৰে বোলন্ত কেনে কবিতা কৰয়।   গোৱা নাৰায়ণ ওনো গীতৰ অৰয়॥
শুনি নাৰায়ণে পাছে সুমৰি মনত।   কবিকৃত গীত পান্ত শব্দৰ আগত॥
কিলাপ কবিতা কানে মেৰী কক্ষিণী।   কোন অঙ্গ খুন মেৰি নাইলা পৰপাণি॥
আৰু পাইব নেদিল শব্দৰ অহমতি।   জন্মিলোঁহে নাৰায়ণ সিটো অৱমতি॥
গীততে জন্মিলোঁ কাম-ৰূপ সিটো জন।   আন কোন আছে কহিলোক নাৰায়ণ॥

ৰামানন্দয়ো এই ঘটনা অবিকৃতভাবে কহিছে (৮০১-০৩) —

শঙ্কৰ বদতি নাৰায়ণ গুনিয়োক ।   এই কোন আছে হৰি-পৰায়ণ লোক ॥
নাৰায়ণ কন্ত তান নাম শীতাম্বৰ ।   কবিকন্ত পদ তেন্তে দশম শঙ্কৰ ॥
শঙ্কৰে বোলন্ত নাৰায়ণ মহাশয় ।   তাহান কবিতা মুখে আসে কি নাসয় ॥
নাৰায়ণ ঠাকুৰে পাছে গাইবাক লাগিলা ।   যেন মতে কৰ্ম্মণীয়ে কৃষ্ণক ভাবিলা ॥
গুনিয়া বোলন্ত আৰ গাইবে নলাগয় ।   গৰ্ব-পৰ্বতত সিটো উঠিয়া আছয় ॥
ধৰ্ম্ম ধৰিবাৰ সিটো নোহে যোগ্য লোক ।   আন কোন আছে নাৰায়ণ কহিয়োক ॥

এওঁক পাই “শঙ্কৰে বোলন্ত তুমি গুনিয়ো মাধৱ। ভক্তৰ কঠিয়া এই পাইলোঁহে
বাক্যব ॥২৭৮৩। তাৰ পাছতেই মাধৱদেৱৰ মাকৰ অনাদ্য তিথিৰ আয়োজন
(২৭৮৫-৯২)। তেন্তে চিহ্ন-যাত্ৰাৰ দৰেই পত্নী-প্ৰসাদ নাটো এই উপলক্ষত
বিশেষ সফলভাৱে অভিনীত হৈছিল। তদুপৰি নাৰায়ণ আতাই তেওঁৰ
পৰিয়ালক শৰণ লগাবৰ বাবে ভক্তিশ্ৰীপ পুথি খুজি নিয়ে—

পুথি একখানি	দিয়া মোক জানি	মাথে বান্ধি লই যাঞ।
হে প্ৰাণনাথ	চৰণত মাৰ্গো	হেনয় প্ৰসাদ পাঞ ॥
নিজগৃহে গই	পুথি আগে থই	সৰে পৰিয়ালগণ।
উপবাস কৰি	দণ্ডবতে পৰি	কবিরোঁ ভাত শৰণ ॥২৮১৩।
শুনি নাৰায়ণে	আদৰি তেখনে	অমোঘ প্ৰসাদ লৈলা।
দৈৱ-নিদ্ৰাৰণী	গৰুড় পুৰাণি	ভকতি-শ্ৰীপ দিলা ॥২৮১৯।

তাৰ পাছত মাধৱদেৱে গণককুচিঙ আৰু শঙ্কৰদেৱে ওচৰা-উচৰিকৈ পাটবাউসীত
বাস কৰিবলৈ ললে (২৮৪১-৩৬ পদ) তাৰ আগতে কুমাৰপাৰত শঙ্কৰদেৱৰ
কন্যা বিষ্ণু ঢুকায় (২৮৪৩ পদ)। পাটবাউসীলৈ অহাৰ আগতেই শঙ্কৰদেৱে
দশম-স্তোত্ৰৰ বচন কৰে, আৰু নাম-ধৰত তাৰ পাঠ আৰু ব্যাখ্যা চলে:

আপোনাক খবখনি লকিল প্ৰাক্তৰে ।   কৃষ্ণ যন্নিব ভৈলা তাহান উত্তৰে ॥২৮৬৪।
কৃষ্ণ যন্নিবে সৰে বসি থাকে তথা ।   শঙ্কৰে আনন্দ মনেকৰে কৃষ্ণ কথা ॥২৮৬৮।
নামৰ কীৰ্ত্তন কৰি সমৰ্পিা থৈল ।   দশম পদ্যৰ যেলি পঢ়িবে লগিল ॥২৮৭৮।

ধুএলহাটত মাধৱদেৱ আৰু কুশলপাত নাৰায়ণ ঠাকুৰক লাভ কৰাৰ দৰে পাট-
বাউসীত শঙ্কৰদেৱে দামোদৰক নিজ ভক্তৰূপে লাভ কৰে (বাম, ২৯৫২-৮৭) ।
১৫৪৬ খৃঃত কোচৰ যাবনত ধুএলহাট এৰি ভটিয়াই অহাটো হলে তেতিয়া
শঙ্কৰদেৱৰ বয়স ১৭ বছৰ, আৰু ১৫৪০ ত নৈনানানৰ ৰাজপাটত উঠা

দেখিয়েই অহাটো হলে ৯১ বছৰ হয়। ভাষা পাহুত কণ্ঠস্বৰ আৰু চুপনবাও হুমায়েক থাকি পাটবাউসীত এবছৰ বসতি কৰাৰ পাছতো দ্বিতীয় বাৰ দেশ পৰ্যটন কৰিবলৈ ওলোৱা কথা জানিলে শত্ৰুদেৱৰ ৯৯ বা ১০ বছৰ বয়সত পৰে। ই স্বাভাৱিক নহয় দেখি আৰু আটাইকেখন পুৰণি চৰিত আৰু সন্ত-সকলে মুখেৰে তোলা চৰিত মতেও দ্বিতীয়বাৰ দেশভ্ৰমণৰ কথা কয় বাবে, লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই নক্সাবাৰণৰ কোচৰ মাকৰ তথা ৰাজপাটত উঠা কালটোত সন্দেহ কৰি বৰদোৱাৰ পৰম্বৰী চৰিত-পুথি এখনৰ মতে লেখ কৰি সেই কাল ১৫ বছৰমান পিছুৱাৰ খোজে। এনে কৰিবলৈ বিচৰাত বেজবৰুৱাৰ জান দুটা বিচাৰ হল ১৫৩৪ খৃঃ ত ঢুকোৱা চৈতন্যদেৱক চৰিতমতে এই দ্বিতীয়বাৰ তীৰ্থ-ভ্ৰমণত পূৰ্বীত শত্ৰুদেৱে লগ পোৱা, আৰু ভৱানন্দ সাউমে শত্ৰুদেৱৰ “চৰি শৰণ” ধৰাৰ আগতে চৈতন্যদেৱৰ ‘বোল নাম’ লবৰ দিল্লী কৰা অৰ্থাৎ বঙ্গীয় বৈষ্ণৱ ধৰ্ম নামনি অসমত প্ৰচাৰিত হবলৈ আৰম্ভ কৰাৰ কাল মিলোৱা। কিন্তু চৈতন্যদেৱক লগ পোৱাৰ নিচিনা একোটা ধাৰ্মিক কিছদৰীয়া বাবেই তিনিশ দুশ বছৰৰ পাছৰ এখন চৰিতৰ ওপৰত ভৰ মি বিজ্ঞানসম্মত বিচাৰৰ এটা লাগ-তিয়াল ঐতিহাসিক সময় পৰিবৰ্তিত কৰিব পাৰি বুলি কব নোৱাৰি, ইহাতেও প্ৰথম বাৰ বছৰীয়া সুৰীৰ আৰু সুসমাপ্ত তীৰ্থভ্ৰমণৰ পাছত দ্বিতীয় বাৰ তীৰ্থ ভ্ৰমণ কৰিবলৈ বোৱা কথাহে অস্বাভাৱিক যেন লাগে। সি বি হওক, ৰামচৰণে (৩১৪৬-৩৪০৭ পদ) গতানুগতিকভাৱে ইয়াৰ বৰ্ণনা দিয়ে।

কবি সাবোদ্ধাৰ	ভ্ৰমণবাহীৰ	অন্ত কৈলা নিবন্তৰে ॥
কবিতা প্ৰৱন্ধ	একাদশ শতাব্দী	পদ কবিলন্ত পায়হে ॥
উদ্ধৰ বিদ্যুৎ	কৃতীৰ ভক্তৰ	সৰাস দেখিলো তাক ।
কবিতোৰ ফল	পাণ্ডৱ নিৰ্বান	প্ৰথম শতাব্দীত আৰু ॥
ভিন্নি ভক্ত চাই	বিচাৰিলা পাই	এক বহুত সেহি কথা ।
ৰাচকৰীয়া	সঙ্গাৰে কেন	এক ঠাই কৰি তথা ॥
প্ৰথম শতাব্দী	পদ আখ্যা পঢ়ি	কবিলন্ত ভাৱো পদ ॥
ভক্ত কবনী	কবি কৃতান্তৰ	শত্ৰুদেৱ পৰিচালিত ।
শত্ৰুদেৱ প্ৰেৰ	পদ কবি প্ৰেৰ	কবিতা আনি নিলন্ত ॥
শত্ৰুদেৱ দেখিল	কুলিল কুলিয়া	ভাল ভবু কুল্যকৰি ।

কিন্তু আৰু তত্ব	ধাকিল মাজত	কহিলন্ত হাসি জানি ॥
তাৰ অৰ্থ তত্ব	কহি কমদলীত	এহি মতে সবে আছে।
হৰিবংশে তথা	চাহি কৃষ্ণকথা	পদ কবিলন্ত পাছে ॥
কবিত্বী-হৰষ	জগত তাৰণ	কুকৰ্ণে আৰো কৈলা।
কবিতা শ্ৰবজ	সেহি বাৰ স্বজ	গীত আৰো বিচিলা ॥
আছে যত যত	পুৰাণ ভাৰত	ভাগৱত আদি চাই।
মথি তাৰ বস	ভক্তৰ সৰ্বস	দিলা আনি ঠাই ঠাই ॥
মহা মনোৰম	কীৰ্ত্তন দ্বন্দ্ব	স্বাদতো স্বাদ বিশেষ।
কাণ্ডবাকো চাইল	যত সাৰ পাইল	পয়াৰে দিলন্ত বস ॥
লিঙ্গ পুৰাণৰ	গোপীসকলৰ	আনিলা নাম উদ্ধাৰি।
পৰম যতনে	দ্বন্দ্ব কীৰ্ত্তনে	দিলা নাম পূৰ কৰি ॥
পুৰাণ ভাৰত	ভাগৱত যত	কথাকপে ৰচিলন্ত ॥
বাম বাম গুৰু সন্ত	শঙ্কৰক বুলিলন্ত	একদিনা বচনে সাদৰি
বোলে দশমৰ সাৰ	ঘোষা-হৃদ আৰো বাৰ	পদ কৰি দিয়ো ডেকাগিৰি ॥
শুনি বজ শঙ্কৰ	ভেতিফণে দ্বন্দ্বৰ	সাৰ কাটি পদ কবিলন্ত।
সাধে ধৰ্ম অৰ্থ কাম	লীলামালা হেন নাম	বসে গুৰু তাহাৰ থৈলন্ত ॥
পাৰিজাত হেন নাম	অজ মহা অনুপাম	কবিতা শঙ্কৰে তাত পাছে ॥
শুনা নিবন্তৰে	যিমতে শঙ্কৰে	কবিহন্ত বন্ধাকৰ।
বাৰ স্বজ সাৰ	বিচাৰি ভাষাৰ	কবিতা সাৰ উদ্ধাৰ ॥ ১৪১৩-৩৮

তেতিয়ে শঙ্কৰদেৱে নবৈৰ পাছত পাটবাউসীত এই সকলো গ্ৰন্থ ৰচে। তদুপৰি আহোম ৰাজ্যৰ দৰে কোচ ৰাজ্যতো শঙ্কৰদেৱে প্ৰতিক্ৰিয়াশীল দলৰ হাত নাসাবিল। কীৰ্ত্তনৰ অন্তৰ্গত পাৰগুমৰ্দ্ধন কিয় ৰচা হৈছিল দৈত্যাবিয়ে তাৰো এটি বিবৰণ দিছে, ভক্তসকলক বিদ্রুপ কৰি বিপক্ষবাদীবিলাকে কিবা ৰচনা কৰিছিল বাবে (৭১২-১৬ পদ) — “নানান শাস্ত্ৰ তন্ত্ৰ উদ্ধাৰি। ব্ৰাহ্মণসয় ছুইবে যোগ্য নয়। দেখাইলা কবি কবিভাচয় ॥ ৭১৮।” ভেতিয়া মাধৱদেৱে কাবৌকৈ শঙ্কৰদেৱক কলে, “ব্ৰাহ্মণে বোলাক যন্ত লাগয়। আমাৰ বুলিবে যোগ্য নহয় ॥ ৭১৯। ভেতিয়া শঙ্কৰদেৱে সেইখিনি নষ্ট কৰি বহলভাৱে আনন্দেৰে লিখিলে—

কবিতা পাৰগুমৰ্দ্ধন নাম।

আনাম পুৰাণ সংহিতা ৰত।

কীৰ্ত্তন-ঘোষা অতি অনুপাম ॥

সহ-নাম গীতা-ভাগৱত ॥ ৭২২।

সমস্ত শাস্ত্ৰৰ তত্ত্ব উদ্ধাৰি।

বুলিলা অভ্যন্তৰ নিন্দা কৰি ॥৭২৩॥

শঙ্কৰদেৱৰ কোচবেহাৰত বাস আৰু ধৰ্মপ্ৰচাৰ আদিৰে বামচৰণৰ শঙ্কৰ-চৰিতৰ মূল বৰ্ত্তখণ্ড পায়লৈ নাই। দৈত্যাক্ষিৰ মতে কামৰূপৰ বিপ্লৱবাহী বায়ুল বিলাকে অন্যায়কৈ লগোৱাত বিবৰ্ত্ত হৈ নৰনাৰায়ণে তৎকালত শঙ্কৰদেৱক ধৰি নিবলৈ মানুহ পাঁচিল। শঙ্কৰদেৱক নাপাই সেই মানুহে গোজুলচাম্ম আৰু নাৰায়ণ ঠাকুৰক ধৰি নি গোসানী-সেৱা কৰিবলৈ দিলে আৰু তাত অম্বাষ্টি হোৱাত তেওলোকক নানান অভ্যাচাৰ কৰিল (৭২৯ ৪১ পদ)। শঙ্কৰদেৱে পাটবাউসীত থাকি তাঁতীকুচিৰ তাঁতশালৰ নিৰীক্ষকৰূপে সহায় কৰোঁতে তেতিয়া ষোল নাম লবলৈ বিচৰা সেই তাঁতী-মলপতি গোপালক শৰণ দি মধুবাদাস আতা নাম দিয়ে আৰু এৱেঁই পাছত বৰপেটা সত্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠাতা হয়। বৰপেটাৰ পৰা ধৰাই নিওতে শঙ্কৰদেৱে নৰনাৰায়ণৰ আগত ৰচি গোৱা ভেটয়টি—

“মধুদানৱ দাৰণদেৱবৰং।

বৰ বাৰিহালোচন চক্ৰধৰং॥

ধৰণীধৰ ধাৰণ ধোয় পৰং।

পৰমার্থ বিদ্যাশুভ নাশকৰং॥

কৰ চূৰ্ণিত চেদিগ ভূৰিভগং।

ভগভূষণ কোটিৰ্ত্ত পাদযুগং॥

যুগনায়ক নাগৰ বৈশকটিং

কৰ্চি ৰাংভগিধান লবীৰভটিং॥

ওচি চাম্বৰ বায়ু নিসেবা তনুং।

তনুৰূপগমেহ সুবৈশহনুং॥

হনুমন্ত হৰীশ সহায় ৰতং।

বতিৰাশপৰায়ণ শত্ৰুনতং॥

নত বৰ্জুল কুল সুদীৰ্ঘ ভূজং।

ভূজগাধিপ অপশয়ান বজং॥

অজবামৰ বিদ্ৰহ বিধগুৰং।

গুৰুগোপন কামদ কল্পতৰং॥

ভকলীমনমোহন সৰ্ব্বভূতং।

ভূতমঙ্গলদায়ক নীল নিভং॥

ইত কুন্তজ যৌত্তিক মাল্য বহং।

বহ লোৰ সমাৰ্জিত সৰ্বসহং॥

সহ জাৱতে পদ্মলীক চিদং।

চিদানন্দ যিনোদন কেম্বিনং॥

বিদুৰাফন হণ্ডন কঙ্ক গলং।

গলশোভিত কৌন্তজ ভীষ্মলং॥

কলভ্ৰ-সহোদৰ সত্য বপুং।

বপুৰ্নিন্দিত বিশ্ববু ৰাৰি বিপুং॥

বিপু বুধল বুধল দৰ্পহৰং।

হৰ যৌত্তি নিবৃট পদাঙ্ক পৰং॥

পৰলোক সহায় সহব্রহ্মণং।

ব্রহ্মলি কুলাকুল মাল্যসুখং॥

সুখমোক্ষ দক্ষ বহা বহণং।

কন্যোপধিয়েৰ সহায় কলং॥

কলতোষি ন তৌষি ন তৌষিহৰি।

হৰি বৈৰী হতাক্ষন ভোগ্য হৰিং॥

হৰি-বিহৰ শঙ্কৰ ইন্দপদে।

পদমিহ্ন গায়তি চাপ্ত মে॥”

শঙ্কৰদেৱৰ অজ্ঞানতৰী ব্যক্তিত্বই নবনাৰায়ণক সম্পূৰ্ণ জিনিছে, আৰু
ৰাজকীয় সকলো মান-অভিমান শঙ্কৰদেৱৰ পদত পেলাই দি সন্তুষ্ট কৰিব খুজিলে
(৮০৭-১০ পদ)। ভূষণৰ এইখিনি কথা ৰামানন্দৰ সৈতে মিলে। তদুপৰি
ৰামানন্দই লিখিছে—

ৰামৰ বিবাহ কথা সীতা স্বৰূপৰ। অজ্ঞাত লিখিলা তৈত শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ॥
গুৰুধ্বজ নৃপতিকো অহে নিবন্ধিলা। অজ্ঞতে শ্লোকক কৰি অজ্ঞ সমাগিলা॥

নবনাৰায়ণৰ ৰাজ্যত এই বোৰ অকীয়া নাটৰ অভিনয়েও কেনে আলোড়ন
তুলিছিল ৰামানন্দই তাকো সুন্দৰকৈ বৰ্ণাইছে (১৫০৬-০৯ পদ)। শেষ দেখা-
দেখিত শঙ্কৰদেৱে মাধৱদেৱক আৰু গ্ৰন্থ লিখিবৰ নিৰ্দেশ দিয়া সম্পৰ্কে ৰামানন্দত
আছে (১৬১১-১২) :—

তোমাত কহিলোঁ ইটো বহস্য ভকতি। ঘোৰা ৰত্নাৱলী পুথি লিখিবোঁ সম্প্ৰতি॥
পদ দুলাড়ী জানা ছবিৰ অৰ্থক। বুঝুবি লেছাবি ছন্দ তাহাৰ বসক॥
নমস্কাৰ শৰণ ভঞ্জন আশ্বিনিন্দা। তাৎপৰ্য্য উপদেশ প্ৰশংসা প্ৰাৰ্থনা॥
নামৰ মহিমা যত কাৰুণ্য আছয়। ঘোৰাৰ মাজত তাক দিবাংশ নিশ্চয়॥

শঙ্কৰদেৱৰ ভিৰোভাৱৰ কাহিনী বিস্ময়কৰ বিদগ্ধ পণ্ডিত হলেও নব-
নাৰায়ণ ৰজাক নিজ ধৰ্ম-নীতিৰ বিৰুদ্ধে শৰণ দিবলৈ অমাত্তি ছোৱাই তাৰ ওৰি।
এই ছোৱাও ৰামচৰণৰ আৰু ৰামানন্দৰ পদ (১৬১৫-৮৩) একে—

একদিনা ৰাজ্য পতনক মাতি আনি। কেমল মধুৰ কৰি বুলিলন্ত বাণী॥
কৃষ্ণত শৰণ তুমি কৰায়ে আমাক। নিশ্চয় কৰিয়া আমি বুলিলোঁ তোমাক॥
নৃপতি বোলন্ত দিন চাৰি থাকিলোক। কৃষ্ণত শৰণ কৰাওক তুমি মোক॥
শঙ্কৰে বোলন্ত শুনা ৰাজ্য মহাপন্ন। শৰণ হৈবাক খোজা নুবুজি আশন্ন॥
হাঁস ঝাপ কাটি তুমি দেখ-দেখী পূজা। মুৰ্খ স্বভাৱ কেন ভৈলমহা নুবুজা॥
ৰাজ-নীতি ধৰ্ম্ম তুমি কিমতে এড়িবা। হৰিতত্ত্বি ধৰি ৰাজ্য কিমতে চৰ্চিবা॥
হেন গনি ৰাজ্য বুলিলন্ত শঙ্কৰক। সৱাক এড়িয়া আমি ভজিবোঁ কৃষ্ণক॥
নিশ্চয় কৰিয়া আমি বুলিলোঁ তোমাক। হেন জানি বাধা বাপ নকৰা আহাক॥
গৃহক গৈলন্ত গুৰু উঠি হেন গনি। উপায় নশান্ত একো মনে গনি গনি॥
মই তাৰ হাত আবে কিমতে এবাৰ্ধ। নব-লোক এড়িয়া নব-লোকে বাৰ্ধ॥
এহি বুলি ডবাতে বহিলা মহাবতি। বৈকুণ্ঠক বহিৰে জন ভৈলন্ত সম্প্ৰতি॥
নৃপতি তনিয়া খেদি আইলা তুমি পায়ে। যাহা শৰীৰত সৈৱে কৰি নমস্কায়ে॥

হুবি হুবি কিনো যোৰ তৈল বিড়ম্বন। আগে পানী কিনো মই নলনৌ খবন॥

এহি বুলি দুঃখ বাজা অনেক কবিতা। সো-শৰীৰতে পাছে খবনক লৈলা॥

নবনাবায়শৈ শতবদেৱৰ শব্দত খবন লোৱা এই অভিনয় ঘটনায় এটি সমাজবাদ কাহিনী আছে কাৰ্খীপূৰ্ণ নিজে হীন জাতিৰ বুলি বামুন বামুজক খবন নিদি বিমুখ কৰাত শেষত আন এজন হীন জাতিৰ কিন্তু খেদৰ সখাৰি-সূত্ৰ লেখক সখাকোণৰ মৰিশালিত এই বুলি খবন লৈছিল—

“বকুল-ধৱল মত বন্ধসম বেদবাহুশ্ৰবল সাম্য বদজ্ঞেয়নম্ পূজনীয়ম্ ।

বিপুল কুকৰ নাথম কবিসুনম্ কৰীশমশকশমুপগতোঅহম্ চক্ৰহস্তে বক্তাম্ ॥

শতৰী কাব্য— কীৰ্ত্তন-ঘোষা জাগৰত-জাঙনি আহি

১৪৬৮ত শতবদেৱৰ চিহ্নবাত্মা অসীয়া নাটৰ আৰু গীত পদৰ ৰচনা আৰু অভিনয় আৰু তাৰ লগে লগেই উদ্ধৱ-সম্বাদ কাব্যৰ ৰচনা আৰু খবন-দানৰ কথা উল্লেখ কৰি অহা হৈছে, চিহ্নবাত্মা ৰচনাৰ সম্পৰ্কে চৰিত পুথিৰ যি বৰ্ণনা তাৰো আভাস দিয়া হৈছে আৰু বৰ্তমান তাৰ কোনো নিদৰ্শন নাই বুলিও কোৱা হৈছে । শতবদেৱৰ তৃতীয় আৰু প্ৰধান কাব্যকোষ কীৰ্ত্তন-ঘোষাও সম্ভৱ কোনো আকাৰত ১৪৬৯ ত পোনতে বৰদোৱালৈ গৈ নাম-কব আৰু নাম-কীৰ্ত্তনৰ দিহা আৰু ১৪৭০ত তাতে কাণ্ডৰাৰ দিহা কৰোঁতেই আৰম্ভ কৰা, ১৪৯১ত দেশ-ব্রমণৰ পৰা ঘূৰি অহাৰ আৰু ত্ৰিবিটৰ জগদীশ মিত্ৰই জগন্নাথৰ আবেশমতে ভাগৱত পাঠ কৰি শুনোৱাৰ আগতে শতবদেৱে গীতা-ভাগৱতৰ গীত-পদ সম্পূৰ্ণভাৱে কৰিছে বুলি জগদীশ মিত্ৰক স্মৃতি আৰু দৃঢ়ভাৱে কোৱা হয় (২১৭৫-৭৯ পম)।

বামচৰমে বৰ্ণোৱা এই কথাই বাস্তৱিক কিয়নো চিহ্নবাত্মা আৰু উদ্ধৱ-সম্বাদ কাব্যৰ কল্পনা কৰিব নোৱৰা কৃতকাৰ্য্যতাৰ পাহৰত ভাঙালিকে আন ৰচনা হাতত নলৈ তাৰ ২২ বছৰৰ সুৰত ত্ৰিবিটৰ জগদীশ মিত্ৰৰ পৰা ভাগৱত ভনিহে শতবদেৱে কীৰ্ত্তনৰ গীত-পদ কৰিছিল বুলি মৈত্ৰ্য্যাবিৰ পদৰ পৰা যদিও বলবে পোনাৰ পাকি সেই অৰ্থ সমীচীন নহয়। শতবদেৱৰ আগত ত্ৰিবিটৰ পৰা অহি জগদীশ মিত্ৰৰ গীতা-পাঠ কেঁচ মিছে কৰা হ’বলৈহে, শতবদেৱক যে কৰ কৰিবলৈ নহয়, ঘটনায় বন্ধনৰ পৰাই স্মৃতি বুজিব পাৰি। গতিকে ১৪৬৯ কে আহি শতবদেৱৰ কীৰ্ত্তন-ঘোষা ৰচনাৰ আৰম্ভ কাল বুলি ধৰিব, কিন্তু ই

এখন কাব্য নহয় সৰু-বৰ দেটকুৰিখনমান কাব্যৰ এখনি অপূৰ্ব কাব্যকোষ। কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ ভিতৰুৱা গোপী-উদ্ধৱ সন্ধাদৰ পৰা সকলো প্ৰকাৰে সুকীয়া উদ্ধৱ-সন্ধাদ নামৰ পুথি এখন ভদ্ৰসেন বৰাৰ দ্বাৰা সংগৃহীত হৈ ডিব্ৰুগড় আহোম ছাপাশালৰ পৰা প্ৰকাশিত হোৱা আমাৰ হাতত পৰিছে—

আয়ু যায় ক্ষণে ক্ষণে কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰে ভণে নিবন্তৰে বোলা ৰাম ৰাম ॥৯১।

কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰে কহে এডা আন কাম। পাতক ছাডোক ডাকি বোলা ৰাম ৰাম ॥১৫৭

এনে ভণিতাত পোন পাকে শঙ্কৰদেৱৰ নাম নাই। মহেন্দ্ৰ কন্দলী ৰামৰাম গুৰু আদি বামুণসকলক চিহ্ন-স্বাত্ৰা ভাৱনাৰ পাছত শৰণ লগাবলৈ শঙ্কৰদেৱে এৰাতিৰ ভিতৰতে উদ্ধৱ-সন্ধাদ নামে যিখন পুথি লিখিছিল বুলি চৰিত পুথিত আছে এয়ে সেই পুথি হ'ব পাৰে ভাবি ইয়াত বৰ্ত্তমান তাৰ আলোচনা কৰা হ'ল। পুথিখনত ১৭৭ টি পদ আছে, শ্ৰীকৃষ্ণই বৈকুণ্ঠ-প্ৰয়াণ কৰিব খোজাত উদ্ধৱৰ বিলাপ আৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ বুজনিত এই পদ পুথিৰ আৰম্ভণ হৈছে—

তুমি আমি দুয়ো গৈলে মিলিলে অনৰ্থ। লুপ্ত হৈ জ্ঞান ইটো ভকতিৰ পহু ॥

অধৰ্ম্মে পীড়িব লোক যাইব অধোগতি। ভকতক ৰাখি তুমি থাকিও সম্প্ৰতি ॥২৩।

যি কাৰণেই হওক ভণিতাত স্পষ্টভাৱে নাম নাথাকিলেও স্তম্ভ বামুণক শৰণ লগাবৰ বাবে শঙ্কৰদেৱে ৰচা প্ৰথম কাব্য উদ্ধৱসন্ধাদ এইখনেই বুলি ভাষা আৰু ভাব সকলো ফালৰ পৰা সম্প্ৰতি ধৰিব পাৰি।

কীৰ্ত্তন-ঘোষা কাব্যকোষ ৰূপে আদিতে জুকিওৱা আছিল নে নাছিল নে এইদৰে আৱশ্যক অনুসাৰেহে লিখি যোৱা হৈছিল ? শঙ্কৰদেৱৰ তিৰোভাৱৰ পাছত আৰু মাধৱদেৱৰ প্ৰয়াণৰ আগতহে যে মাধৱদেৱৰ আদেশমতে ৰামচৰণে ইয়াক গোটেইছিল দৈত্যাৰিৰ পৰা তাক স্পষ্টকৈ বুজিব পাৰি—

গৈলন্ত মাধৱ

দেৱ বেহুৰত

ফাগুন মাসত চলি।

বেহুৰক ৰাম-

চৰণ গৈলন্ত

চৈত মাস আসি ভৈলি ॥১৫৬৫।

পাছে কতো দিনে

শ্ৰদ্ধা ভৈল মনে

ৰামচৰণৰ জ্ঞান।

ঠাই ঠাই ঘোষা-

কীৰ্ত্তন আছয়

কৰোঁ অগ্নি একখন ॥

কতো আয়ে হাজো

দক্ষিণ কুলত,

কতো বৰ নগৰত।

কতো বৰপেটা

অসম ৰাজ্যত

কতোহে কালব্যৱত ॥১৫৬৬।

বহুবেক মান

কুৰি একখন

কবিলী ঘোষা-কীৰ্ত্তন।

মাধৱদেৱক

পুত্ৰ দেখিবাক

গৈলন্ত ৰামচৰণ ॥১৫৬৭।

দেখি পুথিখান	অনন্দিত মন	ভাৱক্ষেণে উঠিলন্ত
শিৰষ ওপৰে	পুথিখন ধৰি	অনন্দতে নাচিলন্ত।।১৫৭৪।
এহি বুলি পুথি	মেলি চাহিলন্ত	কৈত কোন কথা আছে।
যৈত যিবা কথা	ধৈৰ লাগে থৈকে	বিচৰি দেখি লা পাছে।।১৫৭৬।
নলাগে লাৰিবে	ভালে আছে সৰে	এহি বুলি হাসিলন্ত।।১৫৭৭।

ইয়াৰ পৰা এনে অনুমান হয় শঙ্কৰদেৱেই মাধৱদেৱে জনাব ভিতৰতে ইয়াৰ কাব্য-ক্ৰম জুকিয়াই থৈছিল আৰু মাধৱদেৱেও বিভিন্ন অংশ ৰামচৰণে গোটাৱাৰ পাছত যৈত যিবা কথা ধৈৰ লাগে থৈছে” বুলি দেখিবলৈ পাইছে। দেখাতেই এই ক্ৰম সুশৃঙ্খলিত আৰু সুপৰিকল্পিত ই কোনোমতে আটাইখনি কাব্য দ’মাই একেলগ কৰা নহয়। প্ৰথমে প্ৰগমো ব্ৰহ্মকাণী সনাতন বুলি পোনেই চতুৰ্বিংশতি-অৱতাৰ বৰ্ণনা কৰি নামাৰ্ণৰাধ দেখুৱাইছে তাৰ পাছতে পাৰশু মৰ্দ্ধন বৰ্ণাই পোনতে বিষ্ণুবাদৰ বিষ নমাই লৈছে। তেতিয়া একমনে শুনা হৰিৰ ধ্যান বুলি বৈকুণ্ঠলৈ ভক্তৰ মন টানি নি “হেন মন্দিৰে বদ্ব সিংহাসনে বহি থকা নাৰায়ণক দৰ্শন কৰাইছে। চিত্তৰ শোধন হৰিৰ কীৰ্ত্তন ৰ গুণত মহাপাতকীৰো যে উদ্ধাৰৰ উপায় আছে অজামিলোপাখ্যান তাৰ প্ৰমাণ। ‘ভকতৰ ভয় আছে কৈত ইয়াকে দেখুৱাবলৈ প্ৰত্নাচৰিত্ৰ। “সৰুট বেলাত সদ বুদ্ধি হলেও পৰিত্ৰাণৰ বাট যে হুঁকিনাম তাকে বুজাবলৈ গজেন্দ্ৰোপাখ্যান। কটাকৈ সৃজন্ত ব্ৰহ্মাণ্ডকো কোটি কোটি। এগোটো ডিমাৰ মই কম্ব এক গুটি। বুলি দৰ্পচূৰ্ণ বন্দক দেখুৱাবলৈ হৰমোহন। ‘দিবা ভোগ যতক আপুনি লৱে লাগ। বৈকুণ্ঠ বলিৰ তাত নাহি ক্ষুণ্ণাগ। কিয় তাকে দেখুৱাবলৈ বলিহুলন। এইখিনি প্ৰাথমিক জ্ঞান দানৰ পাছত শ্ৰীকৃষ্ণৰ শিশু-শীলান্ত আৰম্ভ কৰি শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠপ্ৰবাসত শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন-বোখা সমাপ্ত। শঙ্কৰদেৱৰ ওড়েৰা বৰ্ণন বন্ধাকৰ কন্দলীৰ সহস্ৰ-নাম বুজন্ত আৰু শ্ৰীধৰ কন্দলীৰ সুদুটা-খাত্ৰা স্বৰূপতে তাৰ পৰিণিষ্ট বুলিব পাৰি।

সদৌ ভাৱতৰ ধৰ্ম্মক্ষেত্ৰত গীতা আৰু ভাগৱতে বি ঠাই অধিকৰ কৰে অসমত শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন-বোখা আৰু মাধৱদেৱৰ নাৱ-বোখাই তাৰ অনুকল হান লাভ কৰে, আৰু স্বৰূপতে বৃৰ্দ্ধি পৰিবৰ্ত্তে আখৰে আখৰে এই দুখনি পুথিকে থাপনা পতি সেৱা জনায়। আকৌ সমস্ত ভাষাৰীৰ সাহিত্য-

ক্ষেত্ৰতো গীতা-ভাগবতে যি শীৰ্ষস্থান লাভ কৰে সদৌ অসমীয়া সাহিত্যতো কীৰ্ত্তন-নামছোৰাই তেনে স্থানকে অধিকাৰ কৰে। গতিকে ধৰ্ম্মভাবৰ কথা এৰিও সাহিত্যৰ ফালৰ পৰা এই শীৰ্ষস্থানীয় গ্ৰন্থকেখনত কি বিশিষ্ট সাহিত্যিক গুণ আছে তালৈ মন কৰিব লগীয়া। সাহিত্যৰ ছব্বমিলিটী বা প্ৰসাদ গুণটো প্ৰকাশ কৰিবৰ বাবে জ্ঞানদ-গভীৰ সংস্কৃতৰ দৰে প্ৰাচীন ভাষা যেনে উপযোগী প্ৰাদেশিক ভাষা কেতিয়াও তেনে নহয় ইংৰাজী ভাষাৰ ভিতৰেদিও এই ছব্বমিলিটী গুণ ফুটাই তুলিব পাৰিছে অকল মিন্টন আদি দুই এজন কবিয়েহে। গতিকে সংস্কৃতৰ লগত অসমীয়া ভাষাৰ ফেৰ মৰাৰ নিচিনা এটা অসম্ভৱ কাম শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱ প্ৰভৃতিয়ে কেনেকৈ সম্ভৱ কৰিছিল তাক দুই এটি উদাহৰণৰ পৰাই বুজিব পাৰি কিয়নো গান্ধীৰ্য্যৰ কথাই নাই, অৰ্থাতো অসমীয়া শব্দ ভাব-বহুল নহলেও মহাপুৰুষে সংস্কৃতৰ সমানে সমানে ক্ৰেৰ মাৰি লিখিছে—

“ন গঙ্গা ন গয়া সেতুম ন কাশী ন চ পুন্ডৰম্।

জিহ্বাশ্ৰে বৰ্জতে বস্য হৰিৰিত্যক্ষৰম্ হয়ম্॥”

“হৰি হেন ইটো দুগুটি অক্ষৰ জিহ্বা অশ্ৰে থাকে যাৰ।

গঙ্গা গয়া কাশী পুন্ডৰ সেতুক যাইবাক নলাগে ভাৰ॥”

এইদৰেই জয়দেৱৰ “প্ৰলয়পৰোযিজলে ধৃতবানসি বেদং” সংস্কৃত ছোত্ৰৰ লগত বিজালাও শঙ্কৰদেৱৰ চতুৰ্বিংশতি অৱতাৰৰ অসমীয়া পদ কীৰ্ত্তনৰ আৰম্ভ কোনো প্ৰকাৰে হীনশ্ৰুত নহব নিশ্চয়।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ দাৰ্শনিক তত্ত্বৰ মূল সুৰো কীৰ্ত্তনৰ এই প্ৰথম কবিতাৰ প্ৰথম শাৰীতে বাজি উঠিল ! শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ জ্ঞান-প্ৰধান অদ্বৈতবাদৰ—

“শ্লোকার্জুন প্ৰবক্ষ্যামি যদুক্তং ব্ৰহ্ম কোটিভিঃ।

ব্ৰহ্ম সত্যং জগদ্বিত্য জীৱো ব্ৰহ্মৈৱ কেৱলম্॥”

এই মত আংশিকৰূপে গ্ৰহণ আৰু আংশিকৰূপে খণ্ডন কৰি বামানুজো যি ভক্তিপ্ৰধান বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ মত উলিয়ালে, তাকে শঙ্কৰদেৱে আকৌ আংশিক ভাৱে বৰ্জন-গ্ৰহণ অৰ্থাৎ বামানুজৰ ত্ৰীসংখ্যানত অনুবৰ্ত্তী নহৈ নিজৰ ভাৱে অসমত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিলে। একে ভক্তি-প্ৰধান ভাগৱতী ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰা আৰু অৱতাৰবাদ স্বীকাৰ কৰা বিষয়ত শঙ্কৰদেৱ বামানুজাচাৰ্য্যৰ লগত এক, কিন্তু “ব্ৰহ্ম সত্যং জগদ্বিত্য” আদ্যৰ্ত্তত জীৱদেৱ বামানুজতকৈ শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ সৈতেহে

এক। গতিকে শঙ্কৰদেৱৰ মতত বিশিষ্টাৰ্হৈতবাদতকৈ অৰ্হৈতবাদৰ প্ৰাধান্যই নিশ্চিতভাৱে অধিক, ইয়াত হৈতবাদৰ যে পাৰডো ভৰি দিয়া নাই তাক শঙ্কৰদেৱৰ লিখনিৰ ছত্ৰে ছত্ৰে দেখিবলৈ পোৱা হয়।

নামাপৰাধৰ দুটি কবিতাত শঙ্কৰদেৱে অকল নামৰ অপৰাধকে হে যে দেখুৱাইছে এনে নহয়, নামৰ উপকাৰ সাতটিও বিতংকৈ দেখুৱাইছে—

“প্ৰথমে দহিব পাতকচয়। কবিৰ মহা পুণ্য অতুদয়।
কৰাইব বিবয়ত বিৰকতি। কৃষ্ণত বঢ়াইব প্ৰেম-ভকতি। ১৫।।
ওপজাইব অতি বৈষ্ণৱ জ্ঞান। মায়াক কবিৰ দহি নিৰ্য্যান।।
চৈতন্য মূৰ্ত্তি পূৰ্ণানন্দ হৰি। থৈবক তেহে—এৰে এক কৰি। ১৬।

এই কবিতা দুটি যে শঙ্কৰদেৱৰ আগবয়সৰ বচনা তাত সঘনে দিয়া শাস্ত্ৰৰ দোহাইৰ পৰা সঠিকভাৱে অনুমান কৰিব পাৰি—

নকৰিবা নিন্দা মোক মহন্তে। আসিল শাস্ত্ৰ বাৰাণসী হন্তে।।
তাহাক চাই নিবজিলৌ পদ। হৰি হৰি বুলি তৰা আপদ।। ১১।

পাৰ্শ্ব-অৰ্দ্ধৰ বচনাৰ উৎপত্তি সম্পৰ্কে আগতে উল্লেখিত হৈছে। ইয়াৰ চাৰিটি কবিতাত বেদান্ত বিষুধৰ্ম্মাৰ্দ্ধৰ আগম, বৃহৎ নাবদী, পদ্মপুৰাণ বৃহৎ সহস্ৰ নাম সূতসংহিতা আৰু বাৰ স্বৰূপ ভাগৱতৰ সাৰ কাটি আনি শঙ্কৰদেৱে নিজ ধৰ্ম্মৰ অৰ্দ্ধ প্ৰমাণ কৰিছে।

ধ্যানবৰ্ণন দুটি কবিতাত সম্পূৰ্ণ, প্ৰথমটিত বৈকুণ্ঠৰ আৰু বিত্তীয়াটিত তাত থকা নামাৱলম্ব বৰ্ণনা। অন্ততঃ এই কবিতা দুটি সংস্কৃত কাব্যৰ সমানে গহীন গভীৰ আৰু মহত্বপূৰ্ণ। বৈকুণ্ঠৰ বৰ্ণনা যেনে মনোমুগ্ধকৰ তাম মাজত বস্ত্ৰ-সিংহাসনত বহি থকা নামাৱলম্ব বৰ্ণনা আৰু চমৎকাৰ। পঢ়িলে চকুৰ আগত গ্ৰীক শিলাকটীয়াৰ নিচিনা হাতৰ এক অলকাল মূৰ্ত্তি দেখা যেন লাগে। এনে প্ৰশান্ত আৰু স্নিগ্ধ বাণেই ক্লাছিকেল বা প্ৰাচীন সাহিত্যৰ প্ৰধান লক্ষণ, স্পষ্ট বোঝানো ভাস্কৰ কলাৰ দৰে ইত্যাবো বিশেষ গুণ,— আকৌ শঙ্কৰদেৱৰ তাৰাবেই, “কৰটিত কেনে সোণাৰ বেখা।” বৰাস্তিক বা নন্দনাসমূলক সাহিত্য, ইয়াৰ বিপৰীতে, চিত্ৰাঙ্কন কলাৰ দৰে বৰ্ণ-বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ, এনে কবি-শিল্পীয়ে চিত্ৰশিল্পীৰ দৰে তেওঁৰ লিখনী হাতত লৈ লব-চিত্ৰ আঁকোতে স্পষ্ট বোঝানোৰ বিপৰীতে বৰ্ণ-ভাঙুৰটোহে বিশেষ চকু কাখে, আৰু নানা ধৰণেৰে তেওঁৰ বৰ্ণনা খিটিল হৈ উঠিলেই নিজক কৃত্ৰিম বুলি ভাবে।

মুঠতে এজন ইংৰাজ সমালোচকে কবৰ দৰে, প্ৰাচীন শিল্পীয়ে দেৱ-মন্দিৰত আৰু নৱন্যাস শিল্পীয়ে উপবনত থাকি আপোন মনেৰে সৌন্দৰ্য্য-সাধনা কৰে।

অজ্ঞামিলোপাখ্যানৰ চাৰিটি কবিতাত অজ্ঞামিলৰ কাহিনীৰ হাকোটাট শব্দৰদেৱে নিজ ধৰ্মমতৰ উপদেশ আৰিছে—

“হৰিনামে সৰ	পাতক দহয়	জ্ঞানে বা অজ্ঞানে বোলে।
যেন হুতাশনে	শুকান কাষ্ঠক	অতি অপ্ৰয়াসে পোলে।।
প্ৰমাদত থাকি	যিটো হৰি বোলে	সিয়ো সৰ দু থে তৰে।
যেন মহৌষধি	নজানি ভুঞ্জিলে	তাৰো গৰ্ভৰোগ হৰে।।১৮৭।”

প্ৰহ্লাদচৰিত্ৰ পূৰ্বকবি হেম সৰস্বতীৰ এই নামৰ পুথিৰ দৰেই আট্টেশ্বৰ অধিক পদৰ মুঠ বাইশটি কবিতাৰ এখনি সুকীয়া কাব্যৰ দৰে—

‘ব্ৰহ্মাৰ মানস চাৰি তনয়।	ব্ৰহ্মন্ত আকাশে আনন্দময়।।২১৮।
আনন্দে লোকক চাহন্তে ফুৰি।	দিনেক দেখিল বৈকুণ্ঠ পুৰী।।
অতি আনন্দিত বিষ্ণুৰ স্থানে।	সৰে চতুৰ্ভুজ পুৰুষ মানে।।২১৯।
যতেক ৰমণী লক্ষ্মী প্ৰত্যেক।	কল্পতৰু সম বৃক্ষ যতেক।।২২০।

শব্দৰাচাৰ্য্যই শ্লোকোৰ্দ্ধেন প্ৰবক্ষ্যামি যদুক্তং গ্ৰন্থকোটিভি বুলি বিজয়দৰ্প কোৱাৰ দৰে একো নুবুলিও শব্দৰদেৱে ওপৰৰ এফাকি পদত যাদুকৰী চিত্ৰশিল্পীৰ দৰে লিখনীৰ মাথোন একোটি আঁকত গোটেই বৈকুণ্ঠখন কেনে দৰে আঁকি পেলালে। তাৰ ওপৰতে আকৌ লিখনী বুলালে—

বৈকুণ্ঠ নগৰী নিৰুপম।	নাহি যাত কালৰ বিক্ৰম।।২৩০।
মুৰ্ত্তি ধৰি বেদ-শাস্ত্ৰগণ।	কৰে বেচি মহিমা কীৰ্ত্তন।।২৩২।”

বাইবেলৰ আডাম-ঈভ ঈশ্বৰৰ এটি বাক্যত সৰি পৰাৰ দৰে জয়-বিজয় বৈকুণ্ঠৰ সপ্তম দ্বাৰৰ দূৰৰী থানৰ পৰা কেনেকৈ হঠাৎ খহি পৰিল।—

“দেখিয়া পাছে হেন চাৰি সিদ্ধ।	দেখন্তে শিশু বয়সত বৃদ্ধ।।
কৃষ্ণ দৰ্শন আশা ভঙ্গে।	কোপে চকু পকাই মাতন্ত খঙ্গে।।২৪০।
বৈষ্ণৱ বোলা তোৰা দুয়োজন।	বৈকুণ্ঠবাসীৰ নোহে লক্ষণ।।২৪১।
পাৰিষদ বোলাই কৰস চাটি।	নোহিকা বৈষ্ণৱ দুয়ো কপটী।।
বৈকুণ্ঠতো অনা দুৰ্ব্বল বড।	ঐৰ পৰা তোৰা দুহাজে পড়।।২৪২।

কীৰ্ত্তন ছোৱাৰ ছন্দ-বৈচিত্ৰ্য্যও অতি চমৎকাৰক। ইয়াত সাধাৰণ পদ দুলভী, ছবি, লেহাৰী আদিৰ উপৰিও খুনা বা একাবলী খুমুৰি বা গজগতি,

কুসুম-মালা আদি নানাবিধ ছন্দেৰে এই অপূৰ্ব কাব্যবোৰত এক চিৰন্তন স্পন্দন সুমুৱাই দিছে। অকল ইমানেই নহয় বৰগীতবোৰ সদায় যেনেকৈ ভাবৰ উপযোগী ৰাগত বান্ধি দিছে, বিভিন্ন ছন্দও ইয়াত সেইদৰে উপযোগী ভাবত বান্ধিছে। জয় বিজয়ৰ দুৰ্ব্যৱহাৰৰ বাবে ক্ষমা বিচাৰি মাথৰু যি বিনয়-নম্ৰ ৰাণী বুলিলে তাক শুনি চাৰি সিদ্ধৰ মনত হোৱা উণ্ডল খুণ্ডল ভাব প্ৰকাশ কৰিবলৈ বুমুৰি বা গজগতি ছন্দৰ উদ্ভাৱনা—

তোমাৰ বচন স্বামী।

নুবুজিলোঁ কিছু আমি।।

আপুনি ঈশ্বৰ হয়।

বোলাহা কৰিয়ো দয়া।।২৭৫।

ত্ৰিজগতে কৰে সেৱ।

বোলা মোৰ বিশ্ব দেৱ।।

যত দেৱ দ্বিজ ভূমি।

সৱাৰো দেৱতা তুমি।।২৭৬।

কৰিলো দাক্ষ পাপ।

দণ্ডিয়ো গুণত বাপ।।২৮০।

ছন্দ-বৈচিত্ৰ্যৰ দৰে কীৰ্ত্তন-ছোৱাৰ ৰস-বাছলাও বিশেষ মন কৰিব লগীয়া।

নৰসিংহৰ ৰূপ-বৰ্ণনাত অদ্ভুত-ৰসৰ মনোৰম অৱতাৰণা—

অদ্ভুত দেখিয়া দৈত্যপতি ভৈল চুপ।

নোহে সিংহ নোহে ইটো মনুষ্যৰ ৰূপ।।

তপ্ত সূৰ্যৰ বৰ্ণ জ্বলে চকু দুই।

পৰ্বত সমান কায় আছে স্বৰ্ণ ছুই।।

শৰীৰৰ লোম চন্দ্ৰসম শুক্লবৰ্ণ।

তুলি আছে উৰ্জক জ্বৰং দুই কৰ্ণ।।

বাইল মুখ যেন গিৰি-গহৱৰ পৰাই।

প্ৰচণ্ড বাতাস যেন নিশ্বাস বজাই।।

প্ৰকাশয় কেশ শিৰে ৰবিৰ কিৰণ।

ত্ৰুটি কুটিল মুখ বিকট দশন।।

লহ লহ কৰে জিহৱা যেন ক্ষুৰ ধাৰ।

জ্বলে বাহু শত তীক্ষ্ণ নখে চমৎকাৰ।।

বহুল হৃদয় দীৰ্ঘ ক্ৰীৰা কৃশ কটি।

জিহৱা মেলি আছে দুই দশন প্ৰকটি।।

ভয়ানক ৰসৰ অৱতাৰণা কৰিবলৈ হুম্ব-একাবলী ছন্দ—

“দানৱ যুৰন্তে যেৱে আছে।

দেখি খঙ্গে নৰসিংহে পাছে।।

কম্পাই শিৰ কেশৰ উল্লাসি।

তুলিলা আছোটে ঘোৰ হাসি।।৪১২।

চিত্ত কৰি উকত খালি।

নখে তাম হিয়া বিদাৰিল।।৪১৫।

চকু পকাই দৈত্য অস্তকাৰী।

চেলেকন্ত জিহ্বায়ে কোৱাৰি।।

কৰিবে দিগিখ দেখু হুই।

শিৰত বেড়াইল আন্ত দুই।।৪১৬।

দৈত্য জিনি ভ্যজিলা অটাস।

পলায় দিগুজ হয় ত্ৰাস।।

কঙ্কৰন্তে শিৰ ৰ কেশৱ।

উড়ায় সৰে বিমান স্বৰ্গৰ।।৪১৯।

কনকে সানৱ জ্বল লালি।

বেগত পৰ্ব্বত পড়ে ভাঙ্গি।।

নৃসিংহৰ চৰণৰ গতি

টলবল কৰে বসুমতী ॥৪২০॥

চকুৰ বন্ধিত ভৈল ছয়।

নিশ্চয়ত সমস্ত ব্ৰহ্মণ ॥৪২১॥

প্ৰচণ্ড ভূমিকম্প বা ধুমুহাৰ পাছত প্ৰকৃতিয়ে প্ৰশান্ত মূৰ্ত্তি ধারণ কৰাৰ দৰে
এই বৌদ্ধ ৰূপৰ পাছত ব্ৰহ্মাৰ আদেশত প্ৰহ্লাদে কৰা স্তুতিত শাস্ত-বসব
উদ্ৰেক আৰু তাৰ লগে লগে শব্দবদেৱৰ প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ মতো প্ৰকাশিত হল—

“তুমি জগজ্জীৱ

তোমাক পূজিলে

মিলে আপোনত বাই।

যেন মুখত্ৰীক

প্ৰতিবিশ্ব মুখে

দেখিয়া দৰ্পণ চাই ॥৪৪৩॥

ভয়ঙ্কৰ কোপ

দেখিয়া তোমাৰ

প্ৰভু মোৰ ভয় নাই।

সংসাৰ-চক্ৰ

নিকাৰ দেখিয়া

সদায় ধাতু উড়ায় ॥৪৪৪॥

কিমতে ভকতি

কৰোঁ পঞ্চেন্দ্ৰিয়

পঞ্চদিকে লাগি ধৰে ॥

যেন গৃহস্থক

অনেক সপত্নী

সকলে আকুল কৰে ॥৪৪৫॥

যিটো চাণ্ডালেও

কায়-বাক্য মনে

সদায় সুমৰে হৰি।

আছে বাহু ব্ৰত

যিটো ব্ৰাহ্মণৰ

সিসে শ্ৰেষ্ঠ আত কৰি ॥

সিটো মহাগৰ্ভী

বিশ্বে আপোনাক

পৱিত্ৰ কৰিবে নাৰে।

ভকত চাণ্ডালে

আপোনাকো তাৰ

সমস্ত কুল উদ্ধাৰে ॥৪৪৬॥

ভক্তৰ এই পৰম প্ৰাৰ্থনাৰ সমিধানত আকৌ নৃসিংহৰ মুখে শব্দবদেৱৰ ধৰ্ম্মৰ
পৱিত্ৰ মন্ত্ৰই সঘনে প্ৰতিধ্বনিত হৈছে সেই হুন্-বুনাতে—

“তিনি নবসিংহে হাসিলন্ত।

জানো তুমি ভকত একান্ত ॥৪৫৩॥

সদায় শুনিবা মোৰ কথা।

মোৰ ৰূপ চিহ্নিবা সৰ্বথা ॥

কীৰ্ত্তনে পলাইব পাপচয়।

ভোগ ভুজি পুণ্য কৰ কয় ॥৪৫৪॥

তোৰ যশ ব্যাপিব জগতে।

বাতি-দিনে মোক সুমৰন্তে ॥

সবে কৰ্ম্মবদ্ধ হৈছ হীন।

অন্তকালে মোতে বাহিবা লীন ॥”৪৫৫॥

আকৌ নিমজ্জ গহীন পদত ভক্তৰ গুণ মোছবি সামৰণি ঘাৰিহে—

পৰম বৈষ্ণৱ ভই পুত্ৰ তৈলি যাৰ।

একৈশ পুৰুষ তাৰ কবিলি উদ্ধাৰ ॥

বৈত থাকে মোৰ ভক্ত উদাৰ চৰিত্ৰ।

কীট-পতঙ্গকো তথা কৰয় পৱিত্ৰ ॥

নকৰে প্ৰাণীক হিংসা নাহি একো স্পৃহা।

আঘাত অৰ্পণ কৰে আপোনাৰ দেহা ॥

গজেন্দ্ৰোপাখ্যান ভিন্নটি বিজ্ঞাপন কৰিতাত সম্পূৰ্ণ।

প্ৰাকৃতিক পোতা-কৰ্ম্মত আকৌ সেই অপূৰ্ণ ৰূপটোৰ বা প্ৰাচীন সাহিত্যৰ পৌৰুষ-সম্বোধ—

কীৰ্ত্ত সাগৰৰ মাতে ত্ৰিকুট পৰ্বত।

প্ৰকাশতে আছে তিনি লোকত বেকত ॥

সূৰ্য বজ্জত লোহা জ্বলে তিনি শূন্য । চকুত জ্বলক লাগে দেখিতে বিবিধ ॥
 আন যত শূন্য বস্ত্ৰে কৰে তিবিমিৰি । দশোদিশ প্ৰকাশিতা শোভে গুহুগিৰি ॥
 ক্ষীৰ সাগৰৰ ঢউ চৌভিত্তি উথলে । পথালে পৰ্বত সুশীতল দুহুজলে ॥
 নদী-নদ অশেষ বিশেষ সৰোবৰ । পক্ষীক লিখিল জন দেখি মনোহৰ ॥
 অগৰু চন্দন পদ্ম সবল সোণাক । আনো যত তৰু-বন সৰে কলতক ॥
 ছয় ঋতু এককালে বসন্ত উদয় । ভ্ৰমৰে গুহুৰে কুলি পঞ্চম পূবৰ ॥

হৰমোহন প্ৰায় এল পহৰ যুঠ দহটি কবিতাৰ এখনি এখানমান সুকীয়া কাব্য বুলিব পাৰি। বামানুজৰ বিশিষ্টাৰ্হৈতবাদতকৈ যে শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰচাৰিত মত শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ অৰ্হৈতবাদৰ ফালেহে ঢাল খোৱা ইয়াক এই কাব্যৰ আবস্তৰ বিতোপন হ'ব জুতিটিৰ পৰাই সলসলীয়াকৈ বুজিব পাৰি—

নমো নমো মাধৱ বিধিৰ বিধিতাতা । তুমি জগতৰ গতি মতি পিতামাতা ॥
 তুমি পৰমাত্মা জগতৰ ঈশ এক । একো বস্তু নাহিক তোমাত ব্যতিৰেক ॥
 তুমি কাৰ্য্য-কাৰণ সমস্ত চৰাচৰ । সুবৰ্ণ কুণ্ডলে যেন নাহিক অস্তৰ ॥
 তুমি পদ্ম-পক্ষী সুবাসুৰ তৰু-ভূণ । অজ্ঞানত মুঢ় জনে দেখে ভিন্ন ভিন্ন ॥

ইয়াৰ সেইদৰে এই শাস্ত্ৰ বসৰ পৰা শূন্যৰ বা আদি বসলৈ আহি তাকো শঙ্কৰদেৱে কেনে বিচক্ষণভাৱে কুটাই তুলিছে মন কবিব পাৰি—

হেন মহা দিব্যবন দেখিলন্ত জিনয়ন দিব্য কন্যা এক আছে তাতে ।
 কোটি লক্ষী সম মোহে কটাক্ষে ব্ৰৈলোক্য মোহে ভণ্টা খেৰি খেলে দুয়ো হাতে ॥
 তপ্ত সুবৰ্ণৰ সম জ্বলে দেহ নিকপন্ন ললিত বলিত হাত-পাৰ ।
 চকু কমলৰ পাসি মুখে মনোহৰ হাসি সখনে দৰশৈ কাম ভাৱ ॥
 দৰশান্ত কাৰ পিঠি খনো হাসে সমদৃষ্টি চাহি লাভে চান্ত চকু হুদি ।
 ভ্ৰমন্ত অনেক ভাৱে উড়ুৱাৰে বগ্ন বাৰে, উচ্চ কুচ-কুন্ত হোৱে উদি ॥
 কঙ্কালে কিঙ্কিনী বাজে, চৰণ-কমল মাজে বস্ত্ৰৰ নুপুৰ কনকন ।
 জ্বলে জতি মধুদেপ সসেম-মোহি, কেশ একো অসে নহি কতি-খুন ॥
 মুখ চন্দ্ৰসম শোভে পদ্মৰ সুবতি লোভে বোটি মধুকৰে কৰে বোল ।
 খৰীৰ লাসকেশ নেত্ৰৰ কটাক ঠেস দেখি শব্দ জতি ভৈল ভোল ॥

শূন্য-বসৰ অৱতারণা সম্পৰ্কত বহুলা ভাৱৰ গীতি-কবি চণ্ডীদাস অলপ মৈথিলী কবি বিদ্যাপতিৰ লগত শঙ্কৰদেৱৰ পাৰ্থক্য বিশেষ মন কবিব লগীয়া । চণ্ডীদাস সহস্ৰীয়া কবি, গতিকৈ তেওঁৰ বাণা-কৃত্ত কিবাক্ষৰ মেঘ গীতবোৰ বাহী

ধুবুৰীৰ লগত তেওঁৰ শ্ৰেষ্ঠ-আখৰাৰ অভিজ্ঞতামূলক। বিদ্যাপতি বৈষ্ণৱ নাছিল, গতিকে ব্ৰহ্ম-বৈষ্ণৱ পুৰাণ আৰু গীত-গোবিন্দৰ কামশাস্ত্ৰমূলক কাহিনী পঢ়ি তাৰ অনুশ্ৰেণুগত এই শ্ৰেষ্ঠ-গীতবোৰ তেওঁ ৰচিছিল কিয়নো স্বৰূপতে জয়দেৱৰ “গীত গোবিন্দ” কাব্যত গীত হৈ আছে, গোবিন্দ নাই। এতোক চণ্ডীদাস-বিদ্যাপতিৰ গীতত যিখিনি ঠাই কবিৰ আত্ম-পৰীক্ষাই জিনি আছে, শঙ্কৰদেৱৰ কাব্যত সেই স্থান নিশ্চয় আত্ম জয়ে অধিকাৰ কৰিছে গতিকে শঙ্কৰদেৱৰ এনে আদি বসৰ বৰ্ণনাৰ পিছত যি এটি পৰম শ্ৰাসাদ আৰু পৰম শাস্তিৰ ভাব বাটচাই থাকে চণ্ডীদাস বিদ্যাপতি আদিত তাৰ গম পাব নোৱাৰি। হৰমোহনৰ এই বিপুল মদন উৎসৱ যে মদন-ভঙ্গাৰ আন এটি উদাহৰণ তাক সহজে বুজিব পাৰি (৫৮৬ ৯১ পদ)।

হৰমোহন যে অলপ আগতীয়া ৰচনা তাক ভণিতাই কয়—

ভাগৱত পদছবি	ৰচিল শঙ্কৰ কবি	কৃষ্ণৰ চৰণ কৰি সেৱ।।
শুনিয়েক বুদ্ধ লোক	নিন্দা নকৰিবা মোক	যদি দেখা পদত দুষণ।
আমি জগতৰ শিষ্য	জানি কৰা বিমৰ্ষ	মহন্তৰ ক্ষমাসে ভূষণ।।

বলিঙ্গলন দেউ কুৰিমান পদৰ মুঠ পাঁচটি কবিতাত সমাপ্ত। —

জগতকে পৱিত্ৰ কৰন্তু দেউপতি।	হৰিৰো বিশ্বয় দেখি বলিৰ ভকতি।।
অন্তৰীক্ষে মহিমা বথানে সিদ্ধ মুনি।	হেনয় বৈষ্ণৱ নতু দেখি নতু শুনি।।

এনে বলি ৰজাক ছলি কেনেকৈ সূতললৈ পঠোৱা হৈছিল তাক দেখুওৱা হৈছে। ইয়াৰ পাছত শ্ৰীকৃষ্ণৰ আদ্যোপান্ত কাহিনী ৰ্ণনাৰ কাব্যবোৰৰ আৰম্ভ। শিশু-লীলা দেউশ কাকিমান পদৰ মুঠ এঘাৰটি কবিতাৰ সমষ্টি। বিষুৱৰ অপৰূপ মূৰ্ত্তিৰ উন্মোচনেৰে এই কাব্যৰ আৰম্ভ। তাৰ পাছত কৃষ্ণৰ ব্ৰজলীলা আৰু যশোদাৰ লগত হোৱা বিভিন্ন কাহিনীৰ বৰ্ণনা। এইবোৰৰ তত্ত্ব বুজিবলৈ হলে তাৰ সঁচাৰ কাঠি পাব লাগিব। নামঘোষাত আছে — ‘অহঙ্কাৰ থাকন্তেও, সাক্ষাতে কৃষ্ণক পাৱে শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন ধৰ্ম্ম যাৰ।।৬।’ দেখাত অসম্ভৱ যেন লাগিলেও, ই সত্য আৰু তাৰ সাক্ষী যশোদা। যশোদা এনে পৰম ভক্ত আছিল যে তেওঁৰ ভক্তিৰ বজোৰে “হাক যোগী নপাৱে ধ্যানত” সেই কৃষ্ণক তেওঁ পুত্ৰৰূপে গৰখীয়া লবলৈও পাইছিল! “কহয় মাধৱ মাই কিলো তপ-সাইলি। ত্ৰিজগতপতি হৰি বাখোৱাল পাইলি।।” (বৰগীত)।। পাছে ইমানৰ সত্ত্বেও তেওঁৰ অহঙ্কাৰ একোবাৰে যে ওচা নাছিল, এই কুটি লৈয়ে কৃষ্ণই

তেওঁক মাজে-সময়ে নচুৰাই বং চাইছিল পৰম ব্ৰহ্ম কৃষ্ণক তেওঁৰ পুত্ৰ বুলি
ভ্ৰম কৰাই সেই কুটি । ভক্তৰ এই অহংকাৰ চূৰ্ণ কৰিবলৈ কৃষ্ণই ঢেলু ললে, আৰু
যশোদাই “বায়ে বেষ্ট যেৰে মাটি নখাইলি” বোলা মাত্ৰই “বাইলন্ত বেষ্ট প্ৰকাশিয়া
আতি” —

যশোদা সুন্দৰী দেখন্ত পাছে ।	সমস্ত ভগত গৰ্ভতে আছে ।
সাতোত্থান স্বীপ সাতো সাগৰ ।	গিৰি বন নদী গ্ৰাম নগৰ ।।৬৭১।
বায়ু সূৰ্য্য শশী দিন আকাশ ।	তাবাগল তৈতে কৰে প্ৰকাশ ।।
সমস্ত জীব-জ্যোতিভেজ জল ।	সত্ত্ব বজন্তম ইন্দ্ৰিয় বল ।।৬৭২।
মন বুদ্ধি কাল কৰ্ম যতেক ।	সবাকো গৰ্ভত দেখে প্ৰত্যেক ।।
যতেক ধেনু গোপ-গোপী জাক ।	যশোদা দেখে তৈতে আপোনাক ।।৬৭৩।
পৰম কাঁক পাইলন্ত সতী ।	অদ্ভুত দেখিয়া বোলন্ত মাতি ।।
কিবা ভ্ৰম ভৈলা মোহক পায় ।	দেখিলোঁ স্বপ্ন কিবা দেৱ-মায় ।।৬৭৪।
কিবা জানে মায় মোৰ ভনয় ।	কৰিব নোৱাৰোঁ একো নিশ্চয় ।।
নৃহিকন্ত মোৰ পুত্ৰ মানুহ ।	এহেজেনে বিষ্ণু আদি পুৰুষ ।।৬৭৫।
মই যশোদা মোৰ পুত্ৰ স্বামী ।	ব্ৰহ্মৰ সবে অধিকাৰী আমি ।।
হেন অহংময় সদায়ে কৰোঁ ।	যাহুব মায়াত ওপজোঁ মৰোঁ ।।
হেন জগন্নাথ হয়োক গতি ।	খণ্ডায়োক আবে মোৰ কুমতি ।।৬৭৬।

ভক্তৰ দৰ্প গুচিল কিন্তু যশোদাক নচুওৱাব মুনা মবিল । এতেকে,	
কবিল বৈকৰী মায় বিস্তাৰ ।	গুচিল বিষ্ণু-জ্ঞান যশোদাৰ ।।৬৭৭।
কৃষ্ণত পুত্ৰ বুদ্ধি ভৈল জাত ।	খুলা জাবি তুলি লৈল কোলাত ।।
পাড়ন্ত চুমা মুখে ভন দিয়া	মোৰ আনু লই পুতাই জীয়া ।।৬৭৮।

এইবাব যশোদাই অন্ততঃ গম পালে যে পৃথিবীখন সচাকৈয়ে শূন্যলীয়া । দ্বিতীয়
কাহিনীৰ আগতে শব্দৰদেৱে যেন সাক্ষাতে এগৰাকী অসমীয়া ভিকৃতাৰ বিতোপন
কটোৱাক(আলোক-চিত্ৰ) এটি লৈ যশোদা স্বৰূপে আত্মক দেখুৱাইছে; আৰু
আকৌ সেই হৃদ-কুনাৰ কিম্ব গতিৰে সেই যশোদাৰ হৃদি-স্পন্দনো যেন আত্মক
ভালদৰে অনুভৱ কৰিব পৰাকৈ দিছে—

বিনেক যশোদা নন্দজায়া ।	আপুনি স্বৰূপ দৰি দৈৱা ।।
কৃষ্ণৰ কৈশৱ লীলাক শব্দ ।	কৃষ্ণলীল পাকন্ত সুন্দৰী ।।৬৭৯।

কৌম বস্ত্ৰ পিন্ধি দিব্য কাচে।	কটিত মেখলা বান্ধি আছে॥
পুত্ৰস্নেহে শ্ৰবে দুয়ো স্তন।	আজ্ঞোডস্তে লড়ে ঘনে ঘন।।৬৮৫।
কণবান কৰৰ কঙ্কন।	শ্ৰম-জলে উজ্জ্বল বদন॥
কৰ্ণত কুণ্ডল দোলে অতি।	খসি পৰে খোপাৰ মালতী।।৬৮৬।
হাসি কোলে লৈয়া নন্দ-জায়া।	দিলা স্তন পুত্ৰ মুখ চায়া।।৬৮৮।

এনে অৱস্থাতো নিষ্ঠুৰ কৃষ্ণ-ব্যাধে আকৌ আজলী যশোদাক চিটিকাত পেলাল আৰু চিটিকা হল--‘দেখন্ত উখলি দুক্ষ পৰে। পুত্ৰ এৰি গৈলন্ত লৱড়ে।।৬৮৮। এই চিটিকাত পেলাবলৈ বুলিয়ে যশোদাক কৃষ্ণই কতনো অতপালি নকৰিল! তাৰ ফলত যশোদাৰ অকৌ এটি স্নেহ ষ্টট’—

পাছে পাছে যশোদা খেদন্ত।	ভয়ে লাগ মাৱক নেদন্ত।।৬৯৩।
যাক যোগী নপাৰে ধ্যানত।	হেন হৰি পলান্ত ভয়ত॥
পুত্ৰক খেদন্ত মহা সতী।	শ্ৰোণীভৰে আক্ৰমিল গতি।।৬৯৪।
বেগত মেলান ভৈল খোপা।	খসি পৰে মালতীৰ খোপা।।৬৯৫।

দ্বিতীয় বাৰ তেওঁ দেখিলে যে অহম্মম ই তেওঁৰ দুটা কাল হল আৰু তাক গম পোৱা মাত্ৰই দুই দৈত্য অন্তৰ্ধান হল। তাৰ আগতেই ভক্তিব জৰীবে যশোদাই কৃষ্ণক পায় মেৰিয়াইছিল ‘অহম্মম’ দুই দৈত্যৰ বাবে দুই আঙুল লুকাই আছিল সি ততালিকে পূৰ হল॥

শিশুজীলাৰ ভিতৰুৱা ব্ৰহ্মা-স্তুতিও মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মৰ তত্ত্ব আৰু স্বৰূপ নিৰ্ণয়ৰ ফালৰ পৰা বিশেষ মূল্যবান—

মই কেন দুৰ্বোধ দেখিয়ো ভগৱন্ত।	মায়াদিবো ঈশ তুমি অন্যদি অনন্ত॥
তোমাক পৰীকৌ মই মায়াৰ প্ৰকটি।	অগনিৰ আগে কেন স্তুত কিৰিঙটি॥
গৰ্ভত থাকন্তে উদৰত ঘালে পাৱে।	তাৰ অপৰাধক নথৰে কেন মাৱে॥
তোমাৰ কুক্ৰিতে আমি আকৌ চৰাচৰ।	হেন জানি ক্মিলোক দোষ দামোদৰ॥
ইটো ব্ৰহ্মপদ প্ৰভু আমাক নলাগে।	কীট-পতঙ্গত জন্ম হৌক কৰ্ম্মভাগে॥
তোমাৰ ভক্তৰ মাজে হুমা একজন।	সেবা কৰি থাকো প্ৰভু তোমাৰ চৰণ॥
কৃন্দাবনে ভূণ হৈবৌ তেবে মহাভাগ।	পাইবৌ ব্ৰজবাসীৰ চৰণ-কেনু লাগ॥

কালী ব্ৰহ্মন প্ৰসঙ্গত কৃষ্ণৰ বিৰূ-ভাৱনাত কঙ্কণ বস-

বিৰ লাগি পড়ি থাকিলো হুমি।	ফলুৰ চোঁৱ-দেখাৱা হুমি॥৭৭১।
দেখি শিত সম হবিল প্ৰায়।	কেনুগণে আউৰ ভূণ নখাই॥

কৃষ্ণক চাহিয়া থাকিল বহি।	চন্দ্রৰ লোহ ধীৰে যায় বহি।।৭৭২।
পুত্ৰ পুত্ৰ বুলি যশোদা চান্দ।	কৃষ্ণৰ খোজত পড়ন্তে যান্দ।।৭৭৫।
কৃষ্ণৰ সুন্দৰ বদন চাই।	যশোদা কামন্ত গুণ কহি।।
গোধূলি কোনে যাইবে বংশী বাই।	কোনে মোক শৈশু বুলিবে আই।।
ধূলা জাৰি কাক কৰাইবোঁ স্নান।	কোনে কৰিবেক গোৰস পান।।
কাক বিছাই দিবোঁ শীতল তুলী।	ডাকিবোঁ কাক জাগ কৃষ্ণ বুলি।
সুন্দৰ বদনে বজায়া বেলু।	প্ৰভাতে কোনে চাইবেক ধেনু।।
কি ভৈল আজি মোৰ কৃষ্ণ বাপ।	যৰিয়ো নেড়াইবোঁ তোৰ সন্তান।।

বাস-ক্ৰীড়া দহকুৰিৰ অধিক পদেৰে ওঠৰটি কবিতাত সম্পূৰ্ণ। ই ভাগৱতৰ নিবহ-নিপানী চমু ভাঙনি চৈতন্যদেৱৰ প্ৰচাৰিত মতৰ লগত অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ পাৰ্থক্য এয়ে যে বাধা-প্ৰধান সহজীয়া মতেৰে ই ভেজাল নহয়। মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত শ্ৰীকৃষ্ণৰ লীলা অকল কোনো এগৰাকী গোপীৰ লগত নহয় ই সদৌ গোপীৰ লগত, আৰু ইয়াত গোপীসকল জীৱাত্মা আৰু কৃষ্ণ পৰমাট্মাৰ প্ৰতীক।

বাস-ক্ৰীড়াৰ আৰু এটি তথ্য জীৱ-ঈশ্বৰ-সংসাৰ সম্বন্ধ। “সুখৰ মধুৰ কবি হৰি গাইলা গীত আৰু ঈশ্বৰ কৃষ্ণৰ এই নিমজ্জাত জীৱ-গোপী যে মন্তলীয়া হৈ উঠিব ই স্বাভাৱিক। বাস্তৱিক সম্বন্ধত জীৱবানী গোপীৰ পতি বা গৰাকি হল সংসাৰ, আৰু এই সম্পৰ্কত ঈশ্বৰ বা পৰমাট্মা হল উপপতি। গোপীসকল গৈ পোৱাত এই সমস্যাকে কৃষ্ণই উত্থাপন কৰিলে অন্ধ স্বৰূপ অৱস্থাৰ উপলব্ধিৰ বাবে ই সম্পূৰ্ণ প্ৰাসঙ্গিক। এই পৰীক্ষাত গোপীসকল উত্তীৰ্ণ হল খেতাবতৰ উপ-নিষদত কোৱা পতিং পতীনাং পৰমাং পৰম্যাং” ভাৱৰ উপলব্ধি গোপীৰ হেৱা বুলি বুজিল। আৰু নাকদীৱ ভক্তি-সূত্ৰৰ ভাৱে “ন তত্র বিন্দুভিৰ্জানাপবানঃ” দেখি কৃষ্ণই বাস জুৰিল।—

কহিল যিটো কুলস্থীৰ ধৰ্ম।	ভোমাতো আহোক যি সৰ ধৰ্ম।।৮০০।
জগতৰে বন্ধু আভয়া তুমি।	সমস্ত ধৰ্মৰ আপুনি তুমি।।
তুমি আত্মা হেন জানি সজ্জতি।	ভোমাতোহে কৰে ভকতে ৰক্তি।।৮০১।

কিন্তু অলপতেই গোপীৰ “অহংময়” জাগিল, আৰু তাক চূৰ্ণ কৰিলে দৰ্শনীয় ভগৱত অভ্যৰ্থান হল। বিকৃত মন্তলীয়া গোপীৰ কৰ্নাত শব্দমণ্ডলে যি অতুলন কৰণ বস ফুটাই তুলিছে সি জগতৰ শ্ৰেষ্ঠতম কবিসকলৰো আদৰ্শ বন্ধু হ'ল—

উচু বৃক্ষ দেখি সোধে সাদৰি।	গুনিয়ে অশ্বখ বট পাকড়ি।।
যাহুন্তে দেখিলা নন্দকুমাৰ।	নেন্তু চুৰি কৰি চিন্ত আমাৰ।।৮৫৪।
হে কুৰবক অশোক চম্পা।	কহিয়া কথা কৰা অনুকম্পা।।
মানিনীৰ দৰ্প কৰিয়া চুব।	জানাহা কৃষ্ণ যান্ত কত দূৰ।।৮৫৫।
ওবা তুলসী সমিধান দিয়া	তুমি গোবিন্দৰ চৰণ-শ্ৰিয়া।।
যাহুন্তে দেখিলা নন্দকুমাৰ।	প্ৰাণতো অধিক শ্ৰিয় আমাৰ।।৮৫৬।
হে জাতী যুধী সখী মালতী।	কৃষ্ণ-পৰশে কি লভিলা গতি।।
সমস্ত গোপীৰ জীৱন ধন।	দেখিলা যাহুন্তে নন্দ-নন্দন।।৮৫৭।
হে আম জাম বেল বকুল।	নাহি উপকাৰী তোমাৰ তুল।।
কৃষ্ণৰ বিবহে দেখোঁ আছাৰ।	কোৱা কৈক গৈল প্ৰাণ আমাৰ।।৮৫৮।
কিনো তপ ওবা কৰিলা ভূমি।	কৃষ্ণৰ চৰণ পৰশি তুমি।।
মিলি আছে আতি আনন্দ ভাৱ।	দেখোঁ ৰোমাঞ্চিত তোমাৰ গাৱ।।৮৫৯।
পূৰ্বতো বৰাহে আছে আলিঙ্গি।	তুমি সৰ্বকালে কৃষ্ণৰ সঙ্গী।।
দেখিছা কুৰবক জানো নিশ্চয়।	কহিয়ে আমাত হয়ো সদয়।।৮৬০।
যুগ-পত্নী সখী দেখিলা হৰি।	তোমাৰ নেত্ৰৰ আনন্দকাৰী।।
যাহুন্তে শ্ৰিয়া সমে গতি-বিলাসে।	হেৰা কুন্দ গন্ধ কুসুম-বাসে।।৮৬১।
কতো গোপী বোলে গুনিয়ে বাণী	লভাত কৃষ্ণৰ পুছ কাছিনী।।
কৃষ্ণৰ নখৰ পৰশ পাই।	দেখোঁ পুলকিত সমস্ত কায়।।৮৬২।

ইয়াৰ পাছত আকৌ যমুনাৰ বালিত নামি গোপীৰ বিতোপন কৰণ বিলাপ—

শবত কালৰ	বিকল পদৰ	উদৰক শ্ৰীক নিন্দে।
হেনয় নেত্ৰৰ	কটাক্ষে আমাক	মাৰিছা তুমি গোবিন্দে।।৮৯২।
নিকিনিলা দাসী	ভজিলোহে ত্যাসি	গীততে হুৱা দগধ।
কটাক্ষে মাৰিলে	বধ নক্সে কি	অন্ত্ৰে কয়টিলেক বধ।।৮৯৩।
ব্ৰজ হুন্তে ধনু	চাৰিলাক বাহ্য	আমাৰ মনে অসুখ।
জানো পান-পথে	ভুল-শিলা লাগি	প্ৰাননাথে পাণ্ড দুঃখ।।৮৯৪।

কমেবধ দহ কুৰিৰ ওপৰ পদৰ পোহৰটি কবিতাত সম্পূৰ্ণ। কৃষ্ণৰ এই মধুবা যাত্ৰা-প্ৰসঙ্গৰ উপবোধী “জয় হৰি জয় বাহ”-ৰেখাৰে গোপীৰ বিলাপৰ কবিতাটিও ফাল-জগতৰ এপাহি অপূৰ্ণ পৰিচ্ছাদ—

বধে চড়ি লডিলা মুৰাৰি।
 হুৰিৰ বিবহে দেহা তাৰে।
 কৃষ্ণ কৃষ্ণ বুলি গোড়ি দেয়।
 ক্ৰুৰ অক্ৰুৰ ভৈল বৈৰী।
 কিনো হুৰি নিদাৰ্শ ভৈল।
 কৃষ্ণ বিনে কি কৰে জীৱনে।
 প্ৰভাতে বাখিৰ কোনে ধেনু।
 কোনে চাইব কটাক্ষে নিৰক্ষি
 কোনে দিবে বংশীৰ নিশ্বাস।
 আমাৰ জীৱনে নাহি সুখ।
 নীল আকৃষ্ণিত যাব কেশ।
 ভূব যুগ মদনৰ চাপ।
 কলিকৰ কমল লোচন।
 সুৰম ললাট গণ্ডস্থল।
 নাসা তিল কুসুম সুন্দৰ।
 দশন দাড়িৰ বীজ পাতি।
 কদু কঠে কৌন্তত প্ৰকাশে।
 সিংহ-বহু বহু সুশস্য।
 কেদুৰ কঙ্কণ ভাতে জ্বলে।
 হিৰাত শ্ৰীবৎস কৰে কান্তি।
 নীত বস্ত্ৰে শোভে তনু কালা।
 ভাতে পড়ি অনেক শ্ৰমৰে।
 বকঃস্থলে মুকুতাৰ হৰ।
 বস্ত্ৰৰ মেখলা কটি মাৰে।
 কবিকৰ উক নিৰুপম।
 ককৰ বহু অকুশে অকিত।
 ভকতৰ হৃদয়-বহন।
 কৰ্মৰ ভেদীক বাপে জিনি।

পড়ি পড়ি কান্দে গোপ-নাৰী।।
 যেন ভৈল বাতুল স্বভাৱে।।১০৫৩।
 আমাৰ প্ৰাণক কোনে নেয়।।
 জীৱ কাড়ি বৈষ কেন কৰি।।১০৫৪।
 গোফুল অনাথ কৰি গৈল।।
 আউৰ কোন বাইৰ বৃন্দাবনে।।১০৫৫।
 কোনে বাইৰ সুললিত বেণু।।
 জুড়াইব হৃদয় কাক দেখি।।১০৫৬।
 কি দেখি বাখিবোঁ আবে প্ৰাণ।।
 আউৰ নেদেখিবোঁ কৃষ্ণ-মুখ।।১০৫৭।
 শিৰে বহু কিৰীটি সুবেল।।
 দৰ্শনে হুৰে হৃদি-তাপ।।১০৫৮।
 সুধা সম মধুৰ বচন।।
 চাক কৰ্ণে মকৰ কুণ্ডল।।১০৫৯।
 শোভে অস্তি অকল অধৰ।।
 হাস্যে জিনে চক্ৰমাৰ কান্তি।।১০৬০।
 সূৰ্য্য যেন উদিত আকাশে।।
 ভুজযুগ বস্ত্ৰৰ মোলান।।১০৬১।
 বস্ত্ৰৰ গুলিয়া শোভে গলে।।
 যেন মেখে বলাকাৰ পাতি।।১০৬২।
 আপাদ-লম্বিত কনয়লা।।
 মধু-লোভে পড়িয়া গুল্লৰে।।১০৬৩।
 আকাশী গলন যেন ধাৰ।।
 সোণাৰ কিৰিণী ভাতে বাজে।।১০৬৪।
 চক পতঙ্গ ময়েবদ।।
 বস্ত্ৰময় নৃপুৰে বজিত।।১০৬৫।
 নেদেখিবোঁ সি হেন চকল।।
 গোফুলে প্ৰকাশে কুৰুণি।।১০৬৬।

‘এ প্ৰাণ হৰি। গৈল এডি।।’
 হেন হৰি ভৈলোঁহে বঞ্চিত।
 সুপ্ৰভাত মথুৰা পুৰীৰ।
 জীৱৰ জীৱন প্ৰাণপতি।
 কিনো সুখসন্ম ভৈল বিধি।
 মুখ-পদ্ম চন্দ্ৰ নোহে সৰি।

ঘোৰাৰে পিছৰ কবিতাতো—
 কিমতে ধৰিবোঁ আবে চিন্ত।।
 মুখ-পদ্ম দেখিব স্বামীৰ।।১০৬৮।
 আজি পাইব কোন ভাগ্যবতী।।
 হাতে পাইল গোকুলৰ নিধি।।১০৬৯।
 আনন্দে দেখিব নেত্ৰ ভৰি।।১০৭০।

অতি বিস্ময়জনক কথা কল্পণ বসৰ বানেৰে এই কেইটি কবিতাত পাঠকক বুৰাই থৈ ততালিকে এটি নে দুটি পিছৰ কবিতাত অক্লেশৰ স্তুতিত আকৌ সেই শিলাময় দাৰ্শনিক তত্বলৈ আহিল—

নজানি লোকে আন দেৱ পূজে।
 যোহেন নদ-নদী সমুদায়।

সিয়ো বিধি-হীনে তোমাকে যজে।।
 অনেক পথে সাগৰক যায়।।

কায়স্থ শত্ৰুৰে এডু ভণে।১০৫৭। এনে ভণিতাৰ পৰাও কংসবধ শত্ৰু-দেৱৰ আগ-বয়সৰ বচনা বুলি জ্ঞানি চৰিত-পুথিৰ উল্লেখ আগতে কৰি অহা হৈছে।

ব্ৰজধাম এৰি মথুৰালৈ গৈ শ্ৰীকৃষ্ণই তাৰ পৰা গোপীসকললৈ যি “বচন - সম্প্ৰদায় উদ্ধৱৰ যোগেদি পঠাইছিল সেয়ে গোপী-উদ্ধৱ-সম্বাদ। স্বৰূপতে ই (১২৪০-৬৩ পদ) ২৪ ফাকি বা ৯৬ শাৰী পদৰ এটি এধানমান বিতোপন কবিতা। উদ্ধৱক কৃষ্ণই পঠিয়াইছে বুলি বুজি নন্দই আদৰি নিয়াৰ পাছত—

যশোদা কামত কৃষ্ণক স্মৰি।
 সোধন্ত বাম-মাধৱৰ কথা।
 মাত-বাপ পাই নাইল দুনাই।
 উদ্ধৱৰ বোলে দুয়ো জুড়াইল।
 গোপীগণ অতি ব্যাকুল চিত।

চন্দ্ৰৰ লোহ পড়ে সবসৰি।
 এড়িলন্ত কৃষ্ণে আমাৰ বেথা।।১২৪২।
 আমাক কবিল অনাথ প্ৰায়।।১২৪৩।
 কৃষ্ণৰ কথাতে বাক্তি পোহাইল।।১২৪৪।
 গায়ে উজাগৰে কৃষ্ণৰ গীত।।১২৪৫।

সোণৰ বথখনি দেখি পোনেই আকৌ কংস-দূত অক্লেশ আহিছে বুলি “ডাকিয়া পাৰে অক্লেশক গালি। ১২৪৭।” আকৌ উদ্ধৱক দেখি তেওঁকে কৃষ্ণ বুলি ভ্ৰম ইত্যাদি।। কিন্তু গোপীৰ এই সকলো “আখৰাৰ” প্ৰকাশ পাইছে মুঠেই আধাকাফি পদত—

নুহি গোকুলক স্মৰিবা কেনে।
 পুন্স চুখি এড়ে ভ্ৰমৰে যেনে।।১২৫২।

কৃষ্ণীৰ বাছাপুৰুষ আৰু অক্লেশৰ বাছাপুৰুষ আদি একোটি কবিতাৰ আখ্যান; তাৰ স্তৰোচীতো একোটি কবিতাৰ স্তৰ উপদেশ অৰ্থাৎ হৈছে, যেনে—

যত নদী-নদ	সিয়ো তীৰ্থ হয়	শিলাৰ প্ৰতিমা দেহ।
তেসেৰে পৱিত্ৰ	কৰে যেৰে পুনু	কৰকাল কৰে সেৱা।
দেখিলে মাত্ৰকে	ভকতে পৱিত্ৰ	কৰে লোক নিবন্ধৰ।
দেৱে-তীৰ্থে জনা	ভকতজনৰ	অনেক মহদম্ভৰ।।

জ্ঞানসম্বন্ধ যুদ্ধ, কালযতন বধ আৰু মৃত্যুকাল জুড়িও তেনে শিক্ষামূলক আখ্যান আৰু এইদৰেৰে ভিতৰেদিও তেনে উপদেশকে ভৰাই দিয়া হৈছে—
 “যোগক অভ্যাসে যিটো ভকতিক এডে । তাহাৰে মন দুনাই সংসাৰত পৰে।।
 ১৩৯৩। ভাগৱত শাস্ত্ৰ লাভ কৰাৰ পাছৰ পৰা শঙ্কৰদেৱে যোগ অভ্যাস এৰি
 দিয়া বুলি চৰিত-পুথিত লিখা কথাত প্ৰমাণ ইয়াতো পাব পাৰি।
 সামন্তক হৰণ ইয়াৰ ভিতৰত অতি সৰবৰহী কৰা।—

মণিৰ মহিমা কি কৈবো আৰ।	সুতৰ্ণ নিতে শ্ৰৱে অষ্ট ভাৰ।।
যিখনে থাকে সিটো স্যমন্তক।	নাহিকে দুৰ্ভিক্ষ মাৰি-মৰক।।১৪১৫।
নাহিকে ব্যাধি ব্ৰাহ্ম সৰ্প ভয়।	একো উপসৰ্গ নোপজে তয়।।১৪১৬।

এই মণিৰ বাবে জাম্বৱন্তৰ লগত হোৱা কৃষ্ণৰ যুদ্ধত যুধিষ্ঠিৰ বা গজগতি হৃদত
 যি বৌদ্ধবসন অবতাৰণা, তাত ধনি-অনুপ্ৰাণ বিতোপন—

হেন শুনি জম্বৱন্ত।	ধইলা মহা বলবন্ত।।
নিচিনি স্বামীক পাছে।	ধবিলন্ত যুদ্ধ-কাণ্ডে।।১৪২৮।
দুয়ো ছয়া মহা ক্ৰুদ্ধ।	লগাইলেক ঘোৰ যুদ্ধ।।
দুয়ো মাতঙ্গৰ লীলা।	বৰিবে পৰ্বত-শিলা।।১৪৩১।
যুথিলন্ত মালবদ্ধে।	ধৰি ভৰি ভৰি ছন্দে।।১৪৩২।
দুইবো দুইকো নাহি ভুটি।	হানে বজ্জ সম যুটি।।১৪৩৩।

নাৰদ-কৃষ্ণাৰ্জুন আৰু বিপ্ৰ-পুত্ৰ আনন্দৰ আখ্যানযুক্ত কাব্য। বিপ্ৰ পুত্ৰক
 বিচাৰি কৃষ্ণাৰ্জুনৰ লোকালোক গমনৰ বৰ্ণনা বিন্ধ্যৱকৰ—

অৰ্জুনক বুলি হেন বাণী।	দিক্য বধে চড়ি চক্ৰপানি।
ধবিল উত্তৰ দিশ পথ।	অৰ্জুনে ডাকতে ব্যত বধ।।
সাতোখন পৃথিবী এড়াইল।	গৈয়া সাতো সাগৰ ছড়াইল।।
ধৰি মন্ত্ৰ মনোজব গতি।	গৈলা লোকালোকৰ সীতিতি।।১৫৫২।
প্ৰবেশিলা ঘোৰ অন্ধকাৰে।	খোড়া আৰ বহি বাক নপাৰে।।
হেন দেখি যোগেশ্বৰ ধৰি।	আনক ছলিলা চক্ৰ ধৰি।।১৫৫৩।

বৈকুণ্ঠ-প্ৰহাৰৰ লগৰ কাব্য উজ্জ্বল-সম্ভাৰৰ বিৱৰণ আগতে দিয়া হৈছে। শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰচলিত দাৰ্শনিক তত্ত্ব আকৌ সংক্ষেপে উজ্জ্বল-কৃষ্ণ প্ৰসঙ্গত কণিছে (১৮১৮-২৪)। উড়েয়া বৰ্ণন শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ পৰিশিষ্টৰ ভিত্তিকৰা আৰু ব্ৰজা পুৰাণৰ পৰা সংগৃহীত বিৱৰণ। ই গুৰুত্বপূৰ্ণ আগবঢ়ায়ৰ বচনা পাছত কোনো আৰ্শেয়াহ আশঙ্কা কৰি শঙ্কৰদেৱে ইয়াক বাদ দিব খোজাত চতুৰ মাধবদেৱে কাকুতি কৰি “কৃষ্ণ-সূৰ্য্য ভৈলভ উদিত। নাম-ধৰ্ম্ম কথিল বিদিত।।” আদি ঘোষাৰে শেষ দুই অধ্যায় লিখাই তাক পৰিশিষ্টত ঠাই দিয়ায় কুলি কিয়দৰী প্ৰচলিত আছে। ইয়াৰ প্ৰসিদ্ধ পদ—

মায়াতেসে দেখয় বিবিধ পৰিচ্ছেদ। স্বৰূপত তোমাৰ নাহিক কিছু ভেদ।।
চৈতন্য স্বৰূপে ব্যাপি এক নিৰঞ্জন। তোমাৰ কুলিৰ সৈত কোন অজ্ঞ জন।।

অকল শঙ্কৰদেৱৰ নিজৰ বচিত একুৰি পাঁচখন কাব্যৰ সংগ্ৰহ কীৰ্ত্তন-ঘোষা প্ৰথমত, অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ তথা শঙ্কৰদেৱৰ আদি আৰু ঘাই গ্ৰন্থ, ইয়াক নিয়মিতভাবে অসমীয়া বৈষ্ণৱ মতেই ধাপনা পাতি সেৱা কৰে। তদুপৰি ইয়াক ধৰ্ম্ম-উপদেশ ৰূপে তাল ধৰি চাপৰি বজাই গাবলৈহে যে আদিতৈ বঢ়া হৈছিল, ইয়াৰ নামেই তাৰ সাক্ষী। গতিকে সাহিত্যিক মূল্য-নিৰূপকৰূপে ইয়াৰ এনে এটা স্বতন্ত্ৰ মূল্য আছে যে সাহিত্যিক গুণত ইয়াতকৈ কুৰি গুণে হীন হোৱা হলেও ই ধৰ্ম্মগ্ৰন্থৰূপে এতিয়াৰ সমানেই পূজনীয় হৈ থাকিব পাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু অসমীয়াৰ সৌভাগ্যৰ হেতুকে সাহিত্যিক মূল্যতো শঙ্কৰদেৱৰ তথা অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ ই আদি হৈও শ্ৰেষ্ঠতম গ্ৰন্থ, অসমীয়া ধৰ্ম্মজগতৰ দৰে সাহিত্য-জগততো এক নতুন যুগ প্ৰবৰ্ত্তনকাৰী ই এক বিজয় স্তম্ভ। সমসাময়িক সমাজ আৰু সাহিত্যৰ বে কথাই নাই, এই পাঁচন বছৰেও ইয়াৰ আদৰ টুটা নাই, বৰক বাঢ়িছেহে। আধুনিক সাহিত্যিক বিচাৰতো কি হ্ৰস্ব, কি অলঙ্কাৰ, কি ভাব, কি অৰ্থ, সকলো কালৰ পৰাই জুইত পৰীক্ষা কৰা সোণৰ দৰে ইয়াৰ জেউতি চৰেহে, কেতিয়াও স্নান নপৰে। কলিঙ্গাসৰ কুম্ভাসকল বা বৰুবাংল, ক্ৰিষ্টনৰ স্বৰ্গহবল বা পুনঃস্বৰ্গলাভ বোলা অম্বৰ কাব্যবোমৰো কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ নিটিনাকৈ ভাব বা বসৰ সলনিৰ লগে লগে উপযোগী হবৰ অলীলা দেখিবলৈ পোৱা নহয়। কাব্যচৰ্চ্চা ক্ষিতান্তই পৌণ আৰু উপবৰ্ত্তিত্যেই প্ৰকাশ্যভাৱে যুগা উদ্দেশ্য হলেও, হ্ৰস্ব-বৈচিত্ৰ্যৰ দৰেই ইয়াৰ শব্দ-ক্ৰিয়াসৰ পৰিপৰীতি গুণলৈ জন কবিশে কল্পৰ নক্সানি নোৱাৰি; অকল তাত কবিতা বহু-

সাধ্যতাৰ কোনো সাঁচ বহা দেখিবলৈ পাবলৈ নাই : ‘কৃষ্ণ দিলে যেন মতি
যেন কৰে সৰস্বতী বিৰচিলোঁ সেই মতি প্ৰায়।৬০৮।’ বুলি যেন স্বৰ্গীয়
প্ৰতিভাশালী কবিয়ে হেলাৰঙে লিখি গৈছে।

কীৰ্ত্তন-মোহান্ত শব্দালঙ্কাৰ বৰ্ণানুপ্ৰাস ধ্বন্যানুপ্ৰাস শ্লেষ ৰূপক ভেদ
যোগ, কল্পনা, আবেগ, গঠন আদিৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ অলঙ্কাৰবিলাকৰ আদি-অন্ত
নাই যেন ‘নদ-নদী অশেষ বিশেষ সৰোবৰ। তদুপৰি ‘শৃঙ্গাববীৰকৰ্ণশাস্ত্ৰ-
হাস্যভয়নকাঃ। বীভৎসবোঁদ্রে চ বসা’ কস্য শাস্ত্ৰত্থা – নৱবসৰ অৱতাৰণা আৰু
বৰ্ণনা-বৈচিত্ৰ্যত শব্দৰদেবৰ নিজ ভাষাবেই ‘হয় ঋতু এককালে বসন্ত উদয়
আৰু ‘হৰমোহন’ৰ মোহিনীৰ নিচিনা কোনো অঙ্গে নাই খতি-খুণ। কিন্তু
সামান্য একোটা শব্দৰ প্ৰয়োগৰ সহায়েৰে স্বৰ্গীয় প্ৰতিভাৰ শিল্পীয়ে নিপুণ
যাদুকৰ দৰে ব্যঞ্জনৰ অপূৰ্ব ইন্দ্ৰজাল তৰিছে, দেখিলে বিস্ময় নামানি নোৱাৰি।
যৎকিঞ্চিৎ উদাহৰণ স্বৰূপে হৰ-মোহন কাব্যৰ প্ৰথমটি কবিতাত “নয়নে
দেখিবোঁ কৃষ্ণ ভৈল যেন নাৰী বুলি মনতে পাতি গৌৰীৰ সৈতে হৰ বৃষভ উঠি
গৈছেহে, ‘শব্দৰক দেখি হৰি তুলিলন্ত হাসি। যেন ৰাম নৌ হওভেই সাতকাণ্ড
ৰামায়ণ অন্তৰ্য্যামীয়ে লিখি পেলাইছে। তদুপৰি প্ৰথম ফাকি পদতে “বিপৰীত
ক্ৰী-মায়া দেখি মাধৱ তাত স্বয়ং মাধৱে ক্ৰী-মায়া ধৰাটো যেনে ওলোটা কথা
তাকে কেনে স্পষ্টকৈ বুজাইছে। আকৌ ৰাস-ক্ৰীড়া কাম-ক্ৰীড়া উপশমৰ
পাছৰ দিনবোৰত কতো গোপী যশোদাত কহৰে অজ্ঞত। বেণু-বাদ্যে
কুশল ভোমৰ প্ৰিয় সূত।। যখন বংশীক চুখি তোলে স্বৰ জাতি। ব্ৰহ্মা ৰুদ্ৰ
আদি দেৱো হোৱে মোহ আতি।।৯৯৩।’ এই ‘চুখি’ শব্দৰ ভিতৰেদি
যেন গোপীসকলে যোৱা বাতিৰ কৃষ্ণৰ কাম-চেষ্টাৰ স্বৰ্গীয় চুখনৰ সোৱাদ শৰীৰ
শিঁহৰাই মনতেই পুনৰ উপভোগ কৰিছে। হৰ-মোহনতো শিৱৰ ব্যৱহাৰত
কৰিগণে ‘বিষ্ণু বিষ্ণু’ অৰি সৰে চপৰাইল মাখ। কিনো বিপৰ্য্যয় ভোল ভৈল
গৌৰীনাথ।।৫৭৬। ইয়াত পোনতে হৰি ভগবান বা এনে আন শব্দ নিদি
“বিষ্ণু বিষ্ণু” বুলি যেন আবক্ততে বিষ্ণুৰ পুৰীত বিষ্ণুৰ কাৰলৈ যোৱা কথা শিৱক
সোৱৰাই দিব খুজিছে, আৰু তাৰ পাছত ভোলানাথ বা ভূতনাথ আদি শব্দ নিদি
“গৌৰীনাথ” বুলি যেন ভেওঁ যে গৌৰীৰ পতি, গৌৰী যে ভেওঁৰ কাষতে আছে,
এই ইমিতেৰে ভেওঁক সজাগ কৰি দিবলৈ উচুপিচু কৰিছে। প্ৰত্নাৱ-চৰিত্ৰত
জয় বিজয়ক চাবি সিদ্ধই ৰূপ দিছে—

পাৰিষদ বোলাই কৰাঁহা চটি।

নোহিকা বৈকল্প দুয়ো কপটি।।

বৈকুণ্ঠৰো আনা দুৰ্য্যল বড়।

এৰ পৰা ভোৰা দুহাত্তো পড়।।২৪২।

ইমান খঙতো উভয় পক্ষৰ মৰ্যদা ৰাখিছে, এবাৰো ‘তই’ বোলা নাই।
ইফালে হৰ-মোহনত “তই”ৰ মূল্য আৰু মৰ্যদা বঢ়াইছে—

যেহি লাগে বোল বাজৈ তাক মই কৰোঁ। মুখ চাই নমাত আভেসে বৰ হাৰোঁ।।

তই যেবে নাহস আপুনি চাপোঁ কোল। এহি বুলি লাসে লাসে ছয়া যাত্ত ভোল।।

এই দৰেই বিপ্লপুত্ৰ আনন্দনন্দ মনোজয় গতি ‘ৰে লোকালোকৰ
সিভিতি’ পাই—

প্ৰবেশিলা ঘোৰ অন্ধকাৰে।

ঘোড়া আৰু ঘাইবাক নপাৰে।।

হেন দেখি যোগেশ্বৰ হৰি।

আগক তুলিলা চক্ৰ ধৰি।।

দয়াময় গোপীনাথ আদি নুবুলি যোগেশ্বৰ” বোলাৰ মন্ত্ৰই এই যে যোগৰ
বলেৰে যোগৰ গৰাকীয়েহে এই কাম সম্পন্ন কৰিব পাৰে। এই অনুক্ৰমে
অলেখ উদাহৰণ দি দেখুৱাব পাৰি কাব্যশিল্পী ৰূপেও জগতৰ সাহিত্যত
শঙ্কৰদেৱৰ ঠাই কিমান ওখত। কিন্তু ইমানৰ সত্ত্বেও খন্তেকো পাহৰিব নালাগিব,
কীৰ্ত্তন-মোহাৰী অসমীয়া প্ৰথম আৰু প্ৰধান ধৰ্ম্মপ্ৰেমী, আৰু বাহিৰৰ প্ৰসঙ্গবোৰ
এবিলে শাহত ই এক বিশ্বজনীন ধৰ্ম্মৰ প্ৰচাৰ কৰিছে।

হৰিশ্চন্দ্ৰ উপাখ্যান সম্পৰ্কে কথা-গুৰুচৰিত্ৰৰ এটি আখ্যানত কোৱা
হয় পাটবাউসীতে গোপাল নামে ডকত এজনে এই পৃথিৱী পদ পাই চাউল মাগি
সবহ চাউল পোৱা গুনি শঙ্কৰদেৱে খেদ কৰিছিল —“ডকতিৰ চাৰি খুটি মাৰি
প্ৰথমে কৰা শাস্ত্ৰখানি ভিক্কুক হল। এই কাহিনীৰ পৰা আৰু পৃথিৱীৰ বচনা
আদি ভিত্তবন্ধা প্ৰমাণৰ পৰাও ইয়াক শঙ্কৰদেৱৰ আগ-বয়সৰ বচনা বুলি বুজিব
পাৰি, কীৰ্ত্তন-মোহাৰীৰ আবৃত্ত্যৰ আগ নহলেও ই তাম ভিত্তবতে লিখা হ’ব
পাৰে, যিহেতুকে একুৰি পাঁচখন কাব্যৰ সেই কাব্যকোষ সমাপ্ত কৰিবলৈ
শঙ্কৰদেৱে নিশ্চয় ভালোমান বছৰ লৈছিল। পাতনিতে—

মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ কথাতে প্ৰধান। পঢ়াৰে বচিলোঁ হৰিশ্চন্দ্ৰ উপাখ্যান।।

বিশ্ব-বৈকল্পৰ কথা দুয়ো সমভুল। জ্ঞান-কীৰ্ত্তনে কৰা পাপৰ নিশ্চুল।।

চাতাল পৰ্য্যন্ত কৰে সৱাক পৱিত্ৰ। জানি নিশ্চয়ে গুনা বৈকল্প চৰিত্ৰ।।

“ধৰ্ম্মৰ চাৰি খুটি” পুতি বজ কৰিবলৈ লৈ হৰিশ্চন্দ্ৰই যেতিয়া “হাদুলি”-

ভাৱে গণেশক নাৰাধি ফুল-পুৰোহিত বশিষ্ঠৰ বাখা আৰু নানা বিধিনি সন্ত্ৰেও
বিষুৎক উপাসনা কৰিবলৈ দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞ হ'ল সেয়ে এই কাব্যৰ মৰ্ম্যকথা।
“ওকণীক ভয়ে কোনে মুক্তি আছে কেশ, ’ এনে বৰ্ণনা-চাতুৰ্য্য আৰু স্বক্ৰমা
উপমাৰ পৰাও ইয়াক শঙ্কৰদেৱৰ চেঙেৰা কালৰ ৰচনা বুলিব পাৰি। কল্পিত-
হৰণ কাব্যও শঙ্কৰদেৱৰ আগ-বয়সৰে আন এখনি সৰ্ববৰ্হী কাব্য।—

হৰিবংশ কথা কবি শঙ্কৰে সম্প্ৰতি। কল্পিতহৰণ পদবন্ধে নিগদতি।।
একে হৰিবংশ কথা অমৃত সাক্ষাত। আৰো ভাগৱত কথা মিশ্ৰ দিলোঁ ভাত।।
দুয়ো কথা পদবন্ধে কৰিহোঁ মিলাই। যেন মধু মিশ্ৰ দুক্ষে অতি স্বাদ পায়।।

এনে ভাষা-বিলাসিতা কবিৰ নিশ্চয় আদি-বয়সৰ প্ৰমাণ।। শিশুপাললৈ কৰা
বিয়াৰ প্ৰস্তাৱত কল্পিতগীৰ শ্ৰগল্ভতাও তাৰেই চিনাকি—

চক্ৰক ধৰিব খোজে শিশু হাত মেলি। অমৃতক বাঞ্ছে যেন চুৰৰ ভেকুলি।।
সেহিমতে আশা শিশুপালৰ আমাক। যেন ৰজা-ভাগ ভুক্তিবাক চাহে কাক।।
মহাদান খোজে যেন পতিত ব্ৰাহ্মণে। বিশিষ্ট স্বৰ্গক বাঞ্ছে ব্ৰহ্মবৰ্ষীগণে।।
সিংহ এৰি শৃগালক ভজে কোন প্ৰাণী। দুগ্ধ এৰি কোনজনে খায় খাৰ-পানী।।

আকৌ বংশ-গৰিমা আৰু আত্ম-লঘিমা সমন্বয়ত তাৰ স্পষ্ট সাক্ষী—

ভেম্বীয়া বন্ধে,	বসাইলা প্ৰবন্ধে,	বটপ্ৰহা নামে গ্ৰাম।
দুৰ্লভ নাৰাণে	যাক বহু মানে	দিলা দেবীদাস নাম।।
ভাৰ্য্যৰ সন্ততি	মহা ধৰ্ম্মবন্ত	ৰাজধৰ নাম যাব।
ভান গৰ্ভেৰৰ	ভৈল সূৰ্য্যবৰ	কায়স্থ কুল উদ্ধাৰ।।৫২৭।
যাৰ কীৰ্ত্তিচয়	আজিও ভ্ৰময়	প্ৰসিদ্ধ কুসুম নাম।
সদ কৰ্ম্ম যত	সৱাতো পাৰ্গত	গুণতো নাহি উপায়।।৫২৮।
ভাহান সন্ততি	অতি শিশুমতি	শঙ্কৰে ভণে পয়াৰ।
পতিত লোকত	কৰাৰোৰ কৰোঁ	কৰিয়ো দোৰ আঘাৰ।।৫২৯।
মোৰ পদচয়	বিলোকে সিহঁকে	নথৰিবা গুণ দোৰ।
কৃষ্ণৰ কাহিলী	একমানে গুনি	চিন্তক কৰা সন্তোষ।।৫৩০।

সামৰণিত আকৌ এই সৰুসৰু অনুধান সম্পূৰ্ণ সমৰ্থিত হয়—

স্বৰ্গতো অধিক	স্বাৰ্থকা নগৰ	ইন্দ্ৰতো অধিক স্থিৰ।
পটীতো অধিক	হোৱন্ত কল্পিত	কৈলা কৰে কীৰ্ত্তি কৰি।।৫৩০।

যি যি প্ৰমাণৰ ওপৰত কল্পিতীহৰণ কাব্য শঙ্কৰদেৱৰ চেমনীয়া কালৰ
ৰচনা বুলি ঠাৱৰোৱা হৈছে সেইবোৰেই হৰিশ্চন্দ্ৰৰ উপাখ্যানৰ দৰে কিছু
তাতকৈ অনেকগুণে অধিক আৰু স্থায়ীভাৱে এই কাব্যৰ সৰ্ব-বহিতাৰ গুৰি।
কিন্তু মহাকবি খ্ৰেস্তপীয়েৰৰ প্ৰতিভাৰ বিশালতাৰ প্ৰমাণ যদি তেওঁৰ ৰচিত
নাটকবোৰৰ প্ৰবচনৰ দৰে মানুহৰ মুখে মুখে প্ৰচলিত বচন-মুকুতাৰেই হয়, তেন্তে
মহাকবি শঙ্কৰদেৱৰ তেনে এলোপ ছাৰ্ভা ৰচন-মুকুতাৰ বহুতখিনি এই
কাব্যৰে। (অধ্যায় ১২২-৩৫)।

কল্পিত বুলিলা হেন বাক ।

ভোমার চবিত্ত-গুণ দেশান্তরী মুখে গনি
 স্বাধীনতায় বসিলে ভোমার ॥ ১০০ ॥

যৈলোক্য ইন্দ্র তুমি,   পবন পুত্র তুমি,
 ভোমসেনে কেন জনে নাটে।

কেনে আঁখি বাট চাই   দিনে এক বুল যায়,
যোক কিম্ব নো আসি রাখে ।।১০১।

ভক্ত-প্রীণ (গকড় পুৰাণ) পুৰিখন হুণপৰ্বতে শত্ৰুসেনে নানান
জাতক উপহাস দিহান কথা চৰিত-পুৰি পৰা আগতে উল্লেখিত হৈছে,
এতেকে ইও কীৰ্ত্তন-ৰোচাৰ সমসাময়িকভাৱে শত্ৰুসেনৰ অন্ততঃ নাহি।

অসমলৈ যোৱাৰ আগতে ৰচিত বুলি বুজিব পাৰি। “গৰুড পুৰাণ কৃষ্ণ অৰ্জুন সম্বাদ।” এই পুথি ৩১৩ পদত সমাপ্ত হৈছে। কিন্তু ডিব্ৰুগড় এজেলী কম্পেনীৰ পৰা শঙ্কৰদেৱৰ ভণিতাবে ১৪৯ আৰু আধা পদত সমাপ্ত হোৱা এখন গৰুড় পুৰাণ প্রকাশিত হৈছে এই পুথিও শঙ্কৰদেৱৰ ভক্তি-প্ৰদীপৰ এটি সুকীয়া ভাগ বুলি অনুমান হয়।

গুণ-মালা পুথি বাৰ স্বৰূপ ভাগবত শাস্ত্ৰ বহি ভাত ৰাক্ষোতে গাব পৰাকৈ” শঙ্কৰদেৱে বৰদোৱাত থাকোতেই ৰচা পুথি নৰনাৰায়ণৰ সভাৰ পণ্ডিতবিলাকে এনে কাম ভূষকাত হাতী ভৰোৱাৰ নিচিনা অসম্ভৱ কথা বোলাত শঙ্কৰদেৱে এই পুথিতে অলপমান জোৰা দি আনি হাতত দিয়াত ৰজা পৰম সন্তুষ্ট হয়।

নমো নাৰায়ণ	সংসাৰ কাৰণ।	ভকত তাৰণ	তোমাৰ চৰণ॥
তুমি নিৰঞ্জন	পাতক ভঞ্জন।	দানৱ গঞ্জন	গোপিকা ৰঞ্জন।
বেদান্ত গায়ক,	বংশী বায়ক।	জগত নায়ক	মুকুতি দায়ক॥
ভকতৰ স্বাক্ষি	কৰ্ম সৰ্বসিদ্ধি।	বিধাতাৰ বিধি	দীন দয়ানিধি॥

অভিনৱ কুসুম-মালা ছন্দৰ একুৰি দুটি পদত ইয়াক সামৰিছে—

বুদ্ধলাপে হয়	কৰি বেদগণ।	মুহিলাহ্ন মন,	তাজিয়া সম্বন্ধন॥
হুয়া কঙ্কী চণ্ড,	যতেক পাৰণ্ড।	কৰি খণ্ড খণ্ড,	বিহিলাহ্ন দণ্ড॥
ধৰি বাৰংবাৰ	দশ অৱতাৰ।	পৃথিৱীৰ ভাৰ	খণ্ডিলা অপাৰ॥
কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰে	ৰচিলা শঙ্কৰে	হৰি হৰি নৰে,	বোলা নিবন্ধৰে॥

এই পুথি যে সমসাময়িক সমাজত কিমান সৰ্ব-বহী আৰু প্ৰভাৱশালী আছিল পুৰুষোত্তম ঠাকুৰে ঠিক এই ছন্দতে লিখা গুৰু-গুণমালাই সাক্ষী। তাতে এই পুথিৰো উল্লেখ আছে—

ৰাজ্য বুলিলন্ত	বাহু স্বৰূপ।	কৰি স্বাক্ষ্য এক	দিয়োক প্ৰত্যেক॥
শঙ্কৰ আসিলা	বাহু স্বৰূপ চাইলা।	কৃষ্ণ-গুণমালা	নিবন্ধ কৰিলা॥

নিমি-নৱসিদ্ধ সম্বাদ শঙ্কৰদেৱ ৪২৭ পদৰ এখন পুথি—ৰজা নিমি আৰু ‘নৱসিদ্ধ কথা ইটো একাদশ স্বৰূপ।৪৯।’ মাধৱদেৱৰ ভক্তি-বত্মাৱলী প্ৰসঙ্গত এই পুথিৰ বিশেষ কাহিনী এটি উল্লেখ কৰা হৈছে। নিমিয়ে যজ্ঞ পাতি নৱসিদ্ধক নটি প্ৰহৰ কৰিলে আৰু ডেওলোকেও এটি এটিকে উত্তৰ দিলে—

কোন ভাগৱত ধৰ্ম, ভক্ত বুলি কলক॥	কোন মায়ী কোনবা উপায়ে তৰে ডাক॥
কোন বুলি ব্ৰহ্ম, কৰ্মৰোগ কৰ নাম।	অৱতৰি কেনে কৰন্ত কোন কাম॥

ভক্তি-বন্ধাকৰ শঙ্কৰদেৱৰ পুৰাণৰ সংস্কৃত শ্লোক-সংগ্ৰহ বিষ্ণুপুৰী সম্ভাষণ
ভক্তি-বন্ধাকৰীৰ দৰেই, কিন্তু ইয়াক গোৱাৰ আগতে গোটেও। স্বীৰ্জন
ঘোষাত ধৰ্মপ্ৰচাৰৰ বাবে বাৰ স্বৰ্গ ভাগৱতৰ সাৰাংশ দি বিভিন্ন স্বৰ্গলোৰৰ
এইদৰে আকৌ সুকীয়া পদ-ভাঙনি কৰি তাত নিজ ব্যাখ্যা ৱৰ্ণ উপদেশ সংবৃত্ত
কৰিছিল। প্ৰথম স্বৰ্গ, দ্বিতীয় স্বৰ্গ, তৃতীয় স্বৰ্গ, চতুৰ্থ স্বৰ্গ, একাদশ স্বৰ্গ
দ্বাদশ স্বৰ্গৰ ভাঙনি এইদৰে কৰাৰ উপৰিও তৃতীয় স্বৰ্গৰ ওপৰত অনাদি-
পাতন আৰু অন্তিম স্বৰ্গৰ অৱলম্বনত বলিহীন আৰু অৱতৰনত বচিছিল।
ৰামায়ণৰ উত্তৰাকাণ্ডৰ ভাঙনিও শঙ্কৰদেৱৰ আগ-বয়সৰ ৰচনাই বুলি আত্মপৰি-
চয়মূলক ভণিতাৰ পৰা ধৰিব পাৰি এই সম্পৰ্কে কথা-গুৰু-চৰিতত শঙ্কৰদেৱে
মাধৱদেৱক কোৱা কথাও মন কৰিব লগা, “বঢ়াৰ পো তোমাৰ মিতাৰাৰ
ৰামায়ণখনি লুকাবৰ উপক্ৰম হৈছে। তুমি আগত ধৰাঁ আমি গুৰিত ধৰোঁ।”

অনাদি-পাতন শঙ্কৰদেৱৰ আগবয়সৰে ৰচনা বুলি আৱলম্বনৰ ভাষাৰ পৰা
বুজিব পাৰি কিন্তু সেই বয়সতে জটিল তত্ত্বমূলক বিষয়বোৰৰ প্ৰাঞ্জল ভাঙনি
দেখিলে অবশ্যে বিস্ময় নামনি নোৱাৰি—

মহা বায়ু লীন গৈলা মহা আকাশত ।
মহতত্ত্ব তত্ত্ব লীন গৈল অহকাৰ ।
মহা প্ৰকৃতিয়ো পুৰুষত গৈল লীন ।
নাই জল নাই ধল নাহিক আকাশ ।
নাই শীত উষ্ণ ঋতু নাই ৰাত্ৰি দিন ।
জগতৰ জীৱ উদৰতে দিয়া বাস ।
নানা কৰ্ম কৰিবাক কৰে আলোচন ।
সকল বিকল্প ধৰ্ম কৰি আলোচন ।
সমস্ত কৰ্মক মই কৰোঁ বুলি মানে ।
নানা সৰু কৰ্মক কৰয় নিত্য নিত্য ।
মনৰ কল্পনা মানে সমস্ত সংসাৰ ।
আহে মন সমস্ত প্ৰাণীৰ ক্ষয়ত ।
ভয়কে বুলি জীৱ মন এৰে ভিন্ন নুই ।
মনে মুখে পাইল জীৱে বোলে মই পাওঁ ।
মনে বৈকে ধাৰে জীৱে বোলে মই বাওঁ ॥

আকাশো পশিল অহকাৰৰ গৰ্ভত ॥
মহতত্ত্ব পশিল প্ৰকৃতি পুনৰ্বাৰ ॥
নাথাকিল আন একো পুৰুষত ভিন্ন ॥
নাই মহাবায়ু চন্দ্ৰ সূৰ্য্যৰ প্ৰকাশ ॥
সমস্ত সংসাৰ গৈল ঈশ্বৰত লীন ॥
কেবলে ঈশ্বৰ কৃষ্ণ কৰন্ত প্ৰকাশ ॥
একো কাৰ্য্যে হিৰ নোহে তাক বুলি মন ।
বুদ্ধিমান বুলি তাক জানিবা লক্ষণ ॥
অহকাৰ বুলি তাক জানিবা আপোনে ॥
নিশ্চয় জানিবা ৰাজ্য তাৰ নাম চিত্ত ॥
জাগন স্বপন নিদ্ৰা তিনি বৃত্তি বাৰ ॥
ঈশ্বৰক প্ৰতিবিম্ব লাগিছে ক্ষণত ॥
এক পিতৃ ভৈল ধৰে লোহা অহি দুই ॥

মনে বৈকে ধাৰে জীৱে বোলে মই পাওঁ । মনে বৈকে ধাৰে জীৱে বোলে মই বাওঁ ॥

মনে যিবা কৰে জীৱে বোলে মই কৰোঁ। মনৰ মৰণে জীৱে বোলে মই মৰোঁ॥
 যেনে সূৰ্য্য-বিশ্ব লৰে জলৰ লগত। জল স্থিৰ ভৈলে বিশ্ব থাকে পূৰ্ববৎ॥
 মনৰ কৰ্ম্মক যিটো মোৰ বুলি মানে। কৰ্ম্মপাশে বন্দী জীৱ এহিঁসে নিদানে॥
 আত্মাৰ প্ৰসঙ্গে মন হোৱে অচেতন। মনতেসে আছে ইটো চৈধ্যয় ভুবন॥
 মনে পাপ মনে পুণ্য মনেসে নৰক। মনেসে কৰিছে ভেদ আপোন পৰক ॥
 যতেক ইন্দ্ৰিয়গণে মনৰ অধীন। মনৰেসে আজ্ঞা পালি থাকে ৰাত্ৰি দিন॥
 মনে ওপজয় জনা মনেসে মৰণ। মনুষ্যৰ মনে মোক্ষ-বন্ধৰ কাৰণ॥
 যত দেখা দেৱ-ধৰ্ম্ম মনৰ প্ৰবন্ধ। তাৰে বন্ধ থাকে জীৱ নেৰায় কৰ্ম্মবন্ধ॥

মনৰ এনে স্বৰূপ বৰ্ণনা শ্বেত্ৰপীয়েৰ বা মিণ্টনৰ ‘মনে স্বৰ্গ মনে নৰ্ক’ আদি
 বচনতকৈ সহস্ৰগুণে গভীৰ। তাৰ পাছত চৌবিশ তত্ত্ব আদি—

পঞ্চ গুণ পৰশ শবদ ৰূপ ৰস। এঘাৰ ইন্দ্ৰিয় সমে বিকাৰ ষোড়শ॥
 পঞ্চভূত প্ৰকৃতি মহত্ব অহঙ্কাৰ। চৌবিশ তত্ত্বৰ লেখা কৰিবোঁ বিচাৰ॥
 দেহৰ মহিমা আৰে শুনিয়ো বেকতে। ব্ৰহ্মাণ্ডৰ গুণমানে আছে শৰীৰতে॥
 সমস্ত চৌবিশ তত্ত্ব কবিল নিৰ্ম্মণ। আপোনাৰ ছয়ান্নকৈ আঙ্গুল প্ৰমাণ॥
 গিঠিৰ মধ্যত মেক মণ্ডল প্ৰকাশ। উৰ্দ্ধে সূৰ্য্য অৰ্দ্ধে চন্দ্ৰ বায়ুৰ নিবাস॥
 ষোল ষোল গোটা অস্থি পঞ্জৰত তাৰ। অৰ্ধে উৰ্দ্ধে আছে তাৰ নৱখান দ্বাৰ॥
 দুই কাণ দুই নাক দুই চকু লেখা। মুখে এৰে ওপৰত সাতখান দেখা॥
 অৰ্ধে গুহা লিঙ্গ এই নৱখান দ্বাৰ। আছে আৰু নকী তাত সত্ত্বি হাজাৰ॥
 তাহাতো সক্ষৰি ফুৰে প্ৰাণবায়ু দশ। মাৰ্শা কেশ পৰ্য্যন্ত চলন্ত অন্ন-ৰস॥
 নাডিৰ মধ্যত তিনি নাডি অনুপাম। সুবুন্না পিঙ্গলা ইডা নাডি যাৰ নাম॥
 সুবুন্না উত্তম আতি তিনিবো মধ্যত। যিটো ব্যাপি আছে গৈয়া সূৰ্য্যমণ্ডলত॥
 ছয় খানে ছয় চক্ৰ আছে শৰীৰত। গুহা লিঙ্গ নাডি হৃদি তালু ললাটত॥
 চাৰি দল ছয় দল নকৈ দশ দল। আছে অষ্টাদশ পদ্ব হৃদয় কমল॥
 তালুত ষোড়শ ললাটত দল দুই। যোগশাস্ত্ৰ মতে ছয় চক্ৰ এহি হুই॥
 আছা পৰমাট্মাৰূপে হৃদয়-কৰ্ম্মলৈ। গুণাত্তত্ত্ব জীৱক ভূজাত কৰ্ম্মফল॥

ধৰ্ম্মতত্ত্ব আদি সৰুসো কাকৰ পৰাও জনাকি পাওন অসমীয়া সাহিত্যৰ এটি
 মূল্যবান সম্পদ, ই ৩০০ পদ্যত সম্ভাষ্য হৈছে। প্ৰত্যেক অধ্যায়ৰ অন্তত “ইতি
 শ্ৰীভাগবতে মহাপুৰাণে চতুৰ্থ স্কন্ধে পঞ্চমঃ (জিমীৰঃ, তৃতীয়াঃ চতুৰ্থঃ) অধ্যায়ঃ”
 বুলি ভাগে ভাগে লিখা আছে, লিপিকৰ্ম্মকে তৃতীয়া স্কন্ধকে চতুৰ্থ স্কন্ধ বুলি

ভুলত লিখাত ই সেইদৰেই ছাপা হৈছে। ইয়াৰ শেষছোৱা শঙ্কৰদেৱৰ আজ্ঞা অনুসৰি গোপাল দ্বিজই পদ-ভাঙনি কৰিছিল।

বৃহৎ অজামিলোপাখ্যান কুৰিটি কবিতাৰ আন এখনি শ্ৰেষ্ঠ কাব্য, আৰু কীৰ্ত্তন-ঘোষাত সোমোৱা অজামিলোপাখ্যানৰ পৰা পৃথক বুজাবলৈ ইয়াৰ এই নাম। ষষ্ঠ স্বৰূপ ভাগৱতৰ আগছোৱা এই নামেৰে নিজে ভাঙি ইয়াৰ শেষ ছোৱা শঙ্কৰদেৱে নিজ শিষ্য অনন্ত কন্দলীৰ হতুৱা বৃত্তাসুৰ বধ নামেৰে পদ-ভাঙনি কৰায়। ইয়াৰ প্ৰতিপাদ্য বিষয় হল- 'পাপক সমূলে ওচাইতে নপাৰে জ্ঞান কৰ্ম পৰাচিত' ॥ ৫৬।

বৃহৎ বলি-ছলন শঙ্কৰদেৱৰ ৬১৬ পদৰ আৰম্ভ এখনি শ্ৰেষ্ঠ কাব্য কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ বলিছলন ইয়াৰ শেষৰ পাঁচ অধ্যায় হে। ভণিতাৰ পৰা ইয়াকো আগ-বয়সৰ ৰচনা যেন লাগে।—

মহা ভাগৱত কথা শুনা সৰ্ব্বজন। অষ্টম স্বৰূপ সাৰ বলিক ছলন ॥
ভাগৱত কথা ইটো অত সাক্ষাত। বামন পুৰাণ কিছু মিশ্ৰ দিলোঁ তাত ॥
দুয়ো কথা নিবন্ধিলো কৰি এক ঠাই। যেন মধু-মিশ্ৰ দুজনে স্বাদ বাঢ়ি যায় ॥

শঙ্কৰদেৱত যে হাস্যৰসো বিৰল নহয় ইন্দুৰ আদেশত দেৱতাসকল যেনে তেনে স্বৰ্গৰ পৰা পলাব খোজা বিৱৰণৰ পৰা মন কৰিব পাৰি—

দিব্য বস্ত্ৰ থৈয়া পিঙ্গলাহা ফটাকানি। গাত্ৰে-মুখে ঘসিলন্ত ভস্মধূলা আনি ॥
আচম্বিতে যদিবা দেখয় মুঢ়া গাছ। দৈত্য বুলি পলান্ত নচান্ত আগ-পাছ ॥

বিষ্ণু-উপাসনা ঋগবেদৰ সমসাময়িক আৰু ঋগবেদত বিষ্ণু সূৰ্য্যৰ অন্যতম আদিত্য বা বিকাশ মাত্ৰ। এই ঋগবেদৰ মতেই (১/২২/১৮) বিষ্ণুৰ কীৰ্ত্তি তিনি খোজত (পূৱা দুপৰ আবেলি) আকাশ পাৰ হোৱা- ত্ৰীণি পদা বিচক্ৰমে বিষ্ণু গোপা অদাভা। কলত্ৰুক আদি পণ্ডিতৰ মতে এয়ে বহু পৰবৰ্তী বামন-পুৰাণৰ বলি-ছলন কাহিনীৰ ভেটি কিন্তু উইলছন আদি পণ্ডিতৰ মতে বামন পুৰাণে তেনে প্ৰেৰণা পালেও স্বয়ং ঋগবেদত অৱতাৰবাদৰ কোনো বীজ নাই। বলিৰ যজ্ঞলৈ বামনৰ গমন বিতোপন গজ-গতি ছন্দত শঙ্কৰদেৱে কৰিছে—

কণট বামন পাছে। চলি যায় দিবা কাচে ॥২০৫।
পৰম গম্ভীৰ ভাৱে। কম্প ভূমি পাৱে পাৱে ॥
অগনিৰ লিখা থায়। শৰীৰ ছলন্তে যায় ॥২০৬।

যত পুৰোহিত ঋষি। বামনৰ ৰশ্মি ৰাশি।।২১৪।
 নিম্প্ৰভ কৰিলা আতি। সূৰ্য্য আগে যেন বাতি।।
 সমস্তে নিস্তেজ প্রায়। অন্যো অন্য বোলে চাই।।২১৫।
 আসন্ত আদিত্য চলি। চাহিবাক যন্ত্ৰস্থলী।।২১৬।
 কেহো বোলে হতাশন। আসি ভৈল উপসন্ন।।২১৭।

বামনে তিনি পদ ভূমি খোজাত বলিৰ উপাণ্ড বিতোপন—

যেন মহা দুৰ্গত দৰিদ্ৰ কোন জন। কুব্জৰ পায়া সিটো খোজে অন্ন কণ।।
 ৰত্নদ্বীপ পায় হেন পাইলেক বিবুদ্ধি। বালিক নারত তোলে ৰত্নক নুসুধি।।

বলিৰ কথাত বামনৰ সমিধান গভীৰ উপদেশপূৰ্ণ—

ত্ৰৈলোক্যত যত যত আছে ধন-ধান। দিব্য নাকী আছে যত সুদৰী প্রধান।।
 যত দিব্য ঘৰ-বাৰী বস্ত্ৰ-অলঙ্কাৰ। সৰেও নুপৰে মন এক লুভীয়াৰ।।
 সপ্তদ্বীপা পৃথিবী কৰিলা অধিকাৰ। তথাপি বাঞ্ছাৰ কেহো নাপাইলেক পাৰ।।
 ইন্দ্ৰিয়ক জিনি যিবা এৰিলে আক্ৰেশ। সি সি মহা সুখী যিটো অন্নতে সন্তোষ।।

তাৰ পাছত বামনৰ বিশ্ব-জিনা খোজৰ বিস্ময়কৰ বৰ্ণনা। আত্ম-পৰিচায়ক
 ভগিতা ধৰ্ম-সাহিত্যৰ উমেদাৰৰ সঙ্কোচৰে পৰিপূৰ্ণ —

অশেষ তীৰ্থৰ পানী বৃষ্টিজলে মিশ্র জানি

তাক কোনে পৰিত্যাগ কৰে।

যেন মহৌষধি পাইলে যেই সেই মতে খাইলে

সমস্ত ব্যাধিক যেন হৰে।।

কৃষ্ণ-কথা সেই মত হৰে পাপ ভৃগৱৎ,

তাক গুনি ছয়োক সন্তোষ।

জানিয়া মুৰ্খৰ পদ নিনিন্দিবা স ভাসদ

অজ্ঞানীৰ কোনে ধৰে দোষ।।৩৫৫।

তেনেহলে শব্দৰদেৱে নিজৰ জ্ঞতি সৰহখিনি কাব্য-নাটক নামনি অসমলৈ
 যোৱাৰ আগতে ৰচিছিল, কেৱল ভগিতাৰ পৰা শ্ৰীমদ্ভাগৱতৰ পদ-ভাঙনিৰ
 দুই এক স্কন্ধ উজ্জ্বলিত অলপ আগ্ৰহসত কবি আনখিনি নামনিত লিখা বুলি ধৰিব
 পাৰি। বামনভাষ্যচাৰ্য্যই কাঞ্চীপুৰৰ উচ্ছিষ্ট খাবলৈ একান্ত বাঞ্ছা কৰাৰ দৰে অনন্ত
 কন্দলীয়েও গুৰু শব্দৰদেৱৰ উচ্ছিষ্ট খাবলৈ বাঞ্ছা কৰা এটা কাহিনী বৰদোৱা
 গুৰু-চৰিত্ৰত আছে কিন্তু য'ত কাঞ্চীপুৰই সাৰ্বৰিক বাগি-সুগা দি সন্মিল,

শঙ্কৰদেৱে তাক 'বসত চতুৰ ভাৱে আন প্ৰকাৰে পূৰ্ণ কৰিলে। শঙ্কৰদেৱে তেতিয়া আদ্য দশমৰ পদ ভাঙিছিল আৰু ভক্ত অনন্ত কন্দলীয়ে উচ্ছিষ্ট ভিক্ষা কৰাত তেওক মধ্য আৰু শেষ দশমৰ পদ কৰিবলৈ অনুমতি দি তেওক মানসিক উচ্ছিষ্ট ভোজন কৰালে। কীৰ্ত্তন-ঘোষাত ভাগৱতৰ সবচৰ্থিনি কথাই সাৰাংশ বা সুকীয়া কাব্যৰূপে ৰচি পাছত অলপ বহলাই তাৰ ভাঙনি কৰাত কিছুমান পদ দোহৰা যেনেই লাগে। তথাপি পিছ বয়সৰ ৰচনাৰূপে এই ভাঙনিবোৰৰ ৰস অতি ঘনীভূত আৰু গভীৰ দাৰ্শনিক তথ্যপূৰ্ণ। দশম স্কন্ধৰ—

বৰ্ম্মৰ অধীন জীৱ যেতিয়কণে যায়। এৰি পূৰ্ব দেহা আউৰ শৰীৰক পায় ॥
 যেন জোকে তৃণ পাইলে এৰে আউৰ তৃণ। জীৱন মৰণ স্বপ্ন এৰে নুহিভিন্ন ॥
 প্ৰকৃতি আশ্ৰয়ী আছে আদি বৃক্ষ সুখ দুখ দুই ফল।
 তিনি গুণ মূল অৰ্থ চাৰি ৰস শিপায় ইন্দ্ৰিয়-বল ॥
 ছয় উৰ্মি আত্মা সাত ধাতু ছাল শাখায়ে আঠ প্ৰকৃতি।
 দশ বায়ু পাত ঈশ জীৱ দুই পক্ষী থাকে তাত নিতি ॥৬২॥
 আশা নাম নদী ঘোৰ জল মহাধন। নানা বিধ তৃষ্ণা তাত ঢউ সৰ্ব্বক্ষণ ॥
 কাম ক্ৰোধ ভৈল ঘোৰ কুন্তীৰ মকৰ। নানা তৰ্ক-বিতৰ্ক গহন ভয়ঙ্কৰ ॥
 মোহচয় মহা পাক চিন্তায়ে কাতৰ। দিন-ৰাত্ৰি ভৈল আতি বগ খৰতৰ ॥
 ক্ষণে ক্ষণে নেয় ধৈৰ্য্য-বৃক্ষক থহাই। যত জীৱৰাশি তাত ঝাঁজি উঠি যায় ॥

শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ অদ্বৈতবাদমূলক আৰু প্ৰসিদ্ধ মোহনুদগৰ 'ৰ' সমকক্ষ গহীন ভাষাত শঙ্কৰদেৱৰ দশম-ভাগৱতৰ এনে উপদেশ অসমীয়া সকলো ল'ৰা বুঢ়াৰ মুখে মুখে—

ক্ষণিক সংসাৰ বিলম্বত কাৰ্য্য নাই। চিন্তামণি জন্ম হেৰা হাততে হেৰায় ॥
 নাহিকে চেতন কাল-অজ্ঞগৰে গিলে। ধন-জন জীৱন যাইবেক একতিলে ॥
 যত দেখা ভাৰ্য্যা-পুত্ৰ সৰে অকাৰণ। চাই মাত্ৰ থাকে কালে ধৰে যেতিয়কণ ॥
 বিষয়ৰ সুখ একতিলে কৰি চূৰ। যমৰ কিঙ্কৰে ধৰি নিব যমপুৰ ॥

দশম ভাগৱতৰ বৰ্য্যবৰ্ণন আদি কাব্যৰূপে যে অতুলানেই তাত সোমাই থকা ভক্তি-উপদেশো বিচক্ষণ—

“পৰমাত্মা-ওকে জীৱ-নৃপত কহয়। ভক্তি বাৰিষা কতু ভৈলন্ত উদয় ॥
 য়ম্বৰ ভক্তি নিকৰ দিনকৰ। নানা কান্তি ভাতি আদি অণ্ডৰ ভিতৰ ॥
 বিৰল-বাতাস ছল-লাস ছান হ'বে। ভক্তি-শক্তি জনি-বানি তৰ্ক যেষে কৰে ॥”

‘নাকলয় চন্দ্ৰ সূৰ্য্য জ্যোতি-তাৰাগণ।	যেন জীৱ-আত্মা শৰীৰত ভৈলা হয় ॥
খাল-বাম ভৰি ভূমি ভাগি বৰে জন।	যেন মহা মহন্তে দু খীক দিলে দান ॥
নাদ শুনি মেঘৰ বেসৰ ৰোল চৰে।	গুৰু পাঠ দিলে যেন শিষ্যে পাছে পঢ়ে ॥
বহয় বিপথে অতি ক্ষুদ্ৰ নদী যত।	কৰে অকাৰ্য্যকো যেন ধনৰ গৰ্বত ॥
প্ৰকাশে বাৰিষা নানা বৰ্ণে বসুমতী।	জ্বলয় ৰাজশ্ৰী যেন পৰম সম্পত্তি ॥
বাৰিষাত নৱ পানী ব্যাপি পাৰে আসি।	কৰে স্নান-পান যত জল-ধলবাসী ॥
হোৱে সুকুমাৰ মহা ৰূপ মনোহৰ।	হৰি ভক্তি কৰে যেন লোকক সুন্দৰ ॥
ছই নদী সৱ সমে সঙ্গম সাগৰ।	কৰিল কদ্রোল মহা উৰ্মি ভয়ঙ্কৰ ॥
যেন যিটো যোণীৰ নুওচে কাম-কষ্ট।	বিষয়ক পাইল পুনৰপি হোৱে ভ্ৰষ্ট ॥
পঞ্চবৰ্ণে ৰচিত ইন্দ্ৰৰ ইন্দ্ৰধনু।	গুণৱন্ত মেঘত প্ৰকাশে পুন পুন ॥
যেন তিনি গুণময় জগত যতেক।	নিৰ্গুণ পুৰুষ তাত প্ৰকাশে প্ৰত্যেক ॥

একাদশ ভাগৱতৰ ভাঙনি নিম্ন-নৱসিদ্ধৰ আলোচনা আগতে কৰা হৈছে। প্ৰায় ৫৩৯ পদত শঙ্কৰদেৱে দ্বাদশ স্কন্ধ ভাঙে। কলি যুগৰ ৰজা-প্ৰজা আদিৰ ইয়াত দিয়া বিৱৰণবোৰ অতি আমোদজনক—

দ্বাদশ স্কন্ধৰ কথা হুস্ব-দীৰ্ঘ ছন্দে।	কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰে বিৰচিলা পদবন্ধে ॥
কলিত মলিন হইব যতেক নৃপতি।	গুচিব আচাৰ-ধৰ্ম হৈবেক দুৰ্মতি ॥
এহি হেতু দ্বাদশক কৰিলোঁ আৰম্ভ।	কলিৰ প্ৰভাৱে প্ৰজা হৈব দুষ্ট-দম্ভ ॥
কণেকে হৰিষ শোকে কণেকে আকুল।	কামাতুৰ হয় নবাচিব জাতি-কুল ॥
হৈবেক অন্মায় লোক মহা দুৰ্বিনয়।	সুহৃদতো নছাডিৰ কপট হৃদয় ॥
কলিৰ যতেক দ্বিজ এৰিব আচাৰ।	কপট দেখাইব মাত্ৰ লোক-বাৱহাৰ ॥
লোভে আক্ৰমিব হৈব কুল-ক্ৰিয়াহীন।	এক নৱগুণ মাত্ৰ থাকিবেক চিন ॥
একোকে নজানে কিছু নপাৰে খণ্ডিত।	বহুবাকী ভৈলে তাক বুলিবে পণ্ডিত ॥
পৰম দান্তিক যিটো ধনৰ গৰ্বত।	সেহি জন মহা সাধু বোলাইবে লোকত ॥
দান-পূণ্য কৰিয়া মোহোৰ হৈব খ্যাতি।	হেন দম্ভ ভাৱে ধৰ্ম আচৰিব আতি ॥
কলিত লোকৰ মহা মিলিব বিপত্তি।	হৈব পৰমায়ু ত্ৰিংশ বৰিব বিংশতি ॥
ধৰিব চাৰিও জাতি আচৰ শূদ্ৰৰ।	হৈব অল্প প্ৰমাণ শৰীৰ মনুষ্যৰ ॥
কাহাৰো নুহিব আউৰ তনু-মন ওজ।	ছাগ সম হৈব ধেনু হৰিবেক দুজ ॥
যতিয়ে আশ্ৰমী হৈব গৃহস্থ নয়।	ভাৰ্য্যাৰ কুটুম্বে হৈব সুহৃদ নিশ্চয় ॥
ক্ষুণ্ণকো ভাঙিব যেৱে দুজ ভৈল ইন।	কলিত হৈবেক লোক ভিষি-পৰাধীন ॥

শঙ্কৰদেৱৰ ৰচিত জনাজাত কাব্যৰ ইয়াতে ওৰ পৰে। দুখৰ কথা হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ দৰে দায়িত্বশীল লোকৰ সম্পাদনাত ‘নাম মালিকা’ (১ ৰাম মালিকা) শ্ৰেয়-কলসী ঘোৰা (২ ৰঞ্জিগীৰ শ্ৰেয়-কলাপ) আদি দুই এখন ‘জাল পুথি’ শঙ্কৰদেৱৰ ৰচিত বুলি দিয়া হৈছে। উপকৰা পঢ়ুৱৈয়েও দেখা পাব এইবোৰ পুথিৰ ভাষা আৰু ভাব শঙ্কৰদেৱৰ ৰচিত পুথিতকৈ কিমানৰ নিকট কোনো হীন মনোবৃত্তিৰ লোকে নীচ স্বাৰ্থসিদ্ধিৰ বাবে শঙ্কৰদেৱৰ ভণিতা দি এইবোৰ সমাজত চলাবৰ অপচেষ্টা কৰিছিল নিশ্চয়। ইয়াৰ বাহিৰেও বৈষ্ণৱামৃত “উৎকলমালা আৰু ‘কুৰুক্ষেত্ৰ পুথি শঙ্কৰদেৱৰ বুলি ‘তালিকা’ত উল্লেখ কৰা হৈছে কিন্তু বৈষ্ণৱামৃত” অনন্ত কন্দলীৰ হে শঙ্কৰদেৱৰ নহয়। উৎকলমালা পুথি বা তাৰ উল্লেখ কোনো চৰিত আদিত নাই কিন্তু কুৰুক্ষেত্ৰৰ উল্লেখ ৰামচৰণত স্পষ্টভাৱে আছে- ৰঞ্জিগীহৰণ জগত তাৰণ কুৰুক্ষেত্ৰ আৰো কৈলা। কৰিয়া প্ৰবন্ধ সেহি বাৰ স্বৰ্গ গীত আৰো বিৰচিলা। ১৩৪২০।

শঙ্কৰদেৱৰ বৰগীত, অঙ্গীয়া নাট আৰু কথা-বীতি

ইজিপ্তীয় চীনা আৰু গ্ৰীক নাটকৰ দৰেই ভাৰতীয় নাটকৰো ধৰ্মমূলক উৎপত্তি স্বলস্বল-পটপট কৈ ওলাই আছে। গ্ৰীক নাটকৰ অধিষ্ঠাতা ডায়নিয়ছৰ ঠাই ভাৰতীয় নাটত সদাশিৱই জিনি আছে, গতিকে থাপনাই নাটকৰ দোলন-খাট বোলা কথাৰ ইউৰপ তথা ইংলণ্ডত যেনেকৈ ভাৰত তথা অসমতো তেনেকৈয়ে খাটে। অসমীয়া নাটকৰ এই ধৰ্মমূলক উৎপত্তিত কোনো সন্দেহ নাথাকিলেও শঙ্কৰদেৱে অঙ্গীয়া নাটৰ মূল সাঁচটো কৰ পৰা পালে তাক থিৰ কৰা সিমান সহজ নহয়। আগত তুলি দিয়া চৰিত-পুথিৰ পদৰ পৰা বঢ়িয়াকৈ বুজিব পাৰি, নাটক নালাগে নাট নুবুলিও এইবোৰক মাত্ৰ অঙ্ক বোলা হৈছিল —

বৈকুণ্ঠ নগৰ পটত লেখিয়া অঙ্ক কৰিলন্ত তাৰ। অসমীয়া অঙ্গীয়া নাটৰ সুকীয়া গঠনলৈ মন নকৰাকৈ অকল এই শব্দটোকে লৈ সংস্কৃত ‘অঙ্ক’ বা “অঙ্গিকা” অভিনয়ৰ অনুকৰণত শঙ্কৰদেৱে ইয়াক গঢ় দিছিল বুলিলে ওমিবলৈ অবশ্যে পাতিত্যাগী হয় কিন্তু সি সত্যৰ সন্ধান নিদিয়। গতিকে তুলনাত জৰ্বাটনি “অঙ্গীয়া” নামটো মাত্ৰ “এক অঙ্গীয়া”ৰ চমুকৰণ বুলি ধৰিব পাৰি, বিহেত্বে এই নাটবোৰত মাত্ৰ এক অঙ্ক থাকে কিন্তু সেয়ে হলেও সংস্কৃত এক

অঙ্কীয়া নাটৰ সংস্কৰণ ই নহয়। তদুপৰি এইবোৰক নাটক নুবুলি 'নাট' বোলা কথাটোও বিশেষ মন কৰিব লগা বহুতৰ মতে ই আকৌ নাটক শব্দৰ চমুকৰণ নহৈ নাচ বুজোৱা বৈদিক 'নট' বা 'নট'ৰ পৰা ওলাই সেই ভাব প্ৰকাশ কৰিছে। এই প্ৰসঙ্গত এই অঙ্কীয়া নাটবোৰৰ নামৰ চিহ্নযাত্ৰা জন্মযাত্ৰা ৰাসযাত্ৰা আদিৰ যাত্ৰা শব্দটোৰ ওপৰতো বহুতে হেচা দিয়ে কিয়নো আন ঠাইৰ যাত্ৰাৰ (আপৰাৰ) দৰে অসমৰ এই অঙ্কীয়া নাটবোৰতো গীত পদৰে প্ৰাধান্য অধিক কথা বা বচনখিনি ওপৰঞ্চি মাত্ৰ।

ইউৰপৰ গ্ৰীছ আদি দেশৰ দৰে ভাৰতবৰ্ষতো অতি পুৰা কালত দেৱ-দেৱীৰ বেদীৰ চৌপাশ প্ৰাৰ্থনামূলক গীতৰে নৃত্য কৰা ৰীতি প্ৰচলিত থকাৰ প্ৰমাণ কালিদাসৰ মেঘদূত আদি কাব্যৰ ভিতৰেদিও পোৱা হয় পুৰণি অসমৰ দেৱধ্বনি আৰু ওজাপালী নাচ তাৰে অৱশেষ বুলি বুজিব পাৰি আৰ ই শঙ্কৰদেৱৰ আগৰ কালৰ পৰা আছিল যেন ধাৰণা হয়। আগতে গুৰু চৰিত্ৰৰ পৰা তুলি দেখুওৱা হৈছে, শঙ্কৰদেৱে বৰদোৱাত নামঘৰ পাতি ঘোষা পদ দি নাম গাওঁতে এই ওজা আৰু পালী কথা দুটা ব্যৱহাৰ কৰিছে— কীৰ্ত্তন কৰয় পাঙ্গী ঘোষাক গায়। ওৰা পদ বোলে যেন অমৃত সিঞ্চয়। ॥২০৯। (ৰামচৰণ)। ৰাম ৰাম গুৰু ৰামদাস ওৰা দুই। মাথৰে কীৰ্ত্তন কৰে দাইনা পাঙ্গী হই ॥২৮৬। (দৈত্যৰি)। ওজাই যে অকল গায় নাচে আৰু পালীসকলক চলায় এনে নহয় পালীৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত ওজাই মূল ঘটনা সূত্ৰও বৰ্ণাই যায়। চৰিত পুথিৰ মতে শঙ্কৰদেৱে গুৰু গৃহৰ পৰা শিক্ষা সাক্ষ কৰি উলটি আহি আৰু তীৰ্থভ্ৰমণলৈ ওলোৱাৰ বহুত আগতে উনৈশ বছৰ বয়সত চিহ্ন ৰাত্ৰা ভাৱনা কৰিছিল বলৰাম আতৈক কপিলীমুখৰ কুমাৰৰ ওচৰলৈ পঠাই মুচিৰ ঘৰৰ পৰা ছাল অনাই খোল আদি বাদ্য সজাই (ৰামচৰণ ১৪৫: ১৫৪৬ পদ) যি শঙ্কৰদেৱে ভাৱনা পাতিছিল সেই শঙ্কৰদেৱেই স্থানীয় সাহিত্যিক সজুলি লৈ অঙ্ক বচনা কৰা সম্পূৰ্ণ স্বাভাৱিক। শঙ্কৰদেৱৰ এনে অভ্ৰভেদী ব্যক্তিত্ব আৰু দিগন্তহীন প্ৰতিভাৰ সম্যক ধাৰণা কৰিব নোৱৰাবিলাকে প্ৰায় সমসাময়িক গুৰু-চৰিত কেখন এৰি মনে-গঢ়া কথাৰ অৰ্বাচীন কোনো পুথিৰ আঁৰ লৈ চিহ্ন ৰাত্ৰা বচনা শঙ্কৰদেৱৰ তীৰ্থভ্ৰমণৰ পাছলৈ আনিব বোজে। ই যেনে অবিবেচক, ভেনে অন্যায়ে। আগতে কোৱা হৈছে, সমসাময়িক ভাৰতত কিয় ইউৰপতো এনেদৰে নাট আৰু বজ্জক বচনা কৰা কথা বিৰল আছিল ই

কেবল শঙ্কৰদেৱৰ দৰে অভ্যন্তৰী ব্যক্তিত্ব আৰু দিগন্তপ্ৰসাৰী প্ৰতিভাৰ কাৰণেহে যে সম্ভৱ হৈছিল ইয়াকো ধাৰণা কৰিব পাৰিব লাগিব।

চিহ্ন-স্বাক্ষৰ পাছৰ অঙ্ক পত্নী-প্ৰসাদ বৰপেটাত মাধৱদেৱৰ মাকৰ আদ্য তিথিৰ বাবে ৰচি সূচাৰু ৰূপে ভাৱনা কৰাৰ কথা (ৰামচৰণ ২৭৮৯ পদ) উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। বামুণবিলাকে যাগ-যজ্ঞ কৰি যি ফল নাপালে তেওলোকৰ পত্নীসকলে শিশু কৃষ্ণৰ প্ৰতি থকা প্ৰেমৰ পৰাই তাৰ অনেক অধিক প্ৰসাদ লাভ কৰিলে এয়ে ইয়াৰ প্ৰতিপাদ্য বিষয়। পোনতে সংস্কৃত শ্লোক এটিৰে কৃষ্ণক প্ৰণাম জনাই, পাছতে ব্ৰজবুলি মিহলি অসমীয়াৰ এটি ভটিমা দিয়া হৈছে। তাৰ পাছত সূত্ৰধাৰে প্ৰবেশ কৰি ব্ৰজবুলি মিহলি অসমীয়া গদ্যত এই বুলি অঙ্কৰ উদ্দেশ্য বৰ্ণনা কৰিছে—“আহে সামাজিক লোক যোহি জগত পৰম গুৰু পুৰুষোত্তম সোহি নন্দ-নন্দন ৰূপে কহো অন্ন-প্ৰাৰ্থনা চলে বিশ্বসৰক কৰ্ম্ম গৰ্ব্ব দূৰ কয়ল। পত্নী সৰক প্ৰসাদ দেলহ, বালকসৰক সহৰ্ষ অন্ন ভোজন কৰাৱল। সোহি পত্নী-প্ৰসাদ নাম নাট এহি সভা মধো কৰব। তাহেক দেখহ শুনহ নিৰন্তৰে হৰি বোল হৰি বোল। শেষত বামুণবিলাকৰ নিজ দোষ স্বীকৃতিৰে অঙ্কৰ সামৰণি হৈছে—

হে মিত্ৰ হে কন্দলী হে আচাৰ্য্য হে ভাৰতী! ওহি ব্ৰাহ্মণী সৰ শৌচাচাৰহীনা বেদশাস্ত্ৰ জানয়ে নাহি। পৰম ধৰ্ম্ম গুৰু সেৱা বৰ্জিত। তথাপি এবাসৱাৰ শ্ৰীকৃষ্ণত পৰম প্ৰেম ভকতি ভেলা। আঃ হামু সৰ স্বীতো অধম ভেলা। কৰম গৰ্ব্ব অঙ্ক হয় কৃষ্ণক জানিতে নাহি পাবলৌ। যে কৃষ্ণ সকল যজ্ঞৰ মূৰ্ত্তি বেদৰো উত্তৰ-ভূমি লক্ষ্মী যাহেৰ চৰণকিঙ্কৰী আপুনো নিজানন্দে পূৰ্ণ সোহি কৃষ্ণ আমাত অন্ন মাগি পঠাৱল। হামো সৰ তাহেৰ প্ৰাৰ্থনা ভঙ্গ কৰলৌ। হামোসৰ ব্ৰহ্মচৰ্য্য ধৰিয়ে গুৰুক গুৰুবা কৰিয়ে বেদসৰ পঢ়লৌ। ইহাক যিজন বহোক। আঃ নিজকাৰ্য্যে বুদ্ধিহত ভেলা। পৰ উপদেশে পণ্ডিত বোলাইহি ইহাক যিজন ঠিক। আঃ হামসৰ ব্ৰহ্মক যাওঁ, কৃষ্ণক দেখিবৌ পায়ে ধৰি কহ ভকতি-মিনতি কৰবৌ। সোহি ভকতকৰৎসল দেৱ হামাৰ অপৰাধ ক্ষমা কৰব।”

পত্নী-প্ৰসাদৰ পাছত দ্বিতীয়ত জন্ম-স্বাক্ষৰ আৰু চতুৰ্থত পাণ্ডিত্য-স্বাক্ষৰ অঙ্ক শঙ্কৰদেৱে ৰচি যদিও চিহ্ন-স্বাক্ষৰ দৰেই জন্ম-স্বাক্ষৰ নাটৰ আভিও উদ্ধাৰ হোৱা নাই—

এহিমতে আহে

ওনা তাত পাহে

কম্বিলা কেন শঙ্কৰে।

কৰি সাবোদ্ধাৰ

জন্ম-স্বাক্ষৰ

অঙ্ক কৈলা নিৰন্তৰে।।

নাচিলেক অঙ্ক	দেখি শঙ্কৰক	প্ৰশংসিলা সামৰাজ্ঞ ॥
মহা বসময়	কৃষ্ণ যশচয়	দেখাই তাহাৰ কাজ ॥
শুনা আতপৰে আৰ	লীলা-গুণ শঙ্কৰৰ	কৃষ্ণৰ কীৰ্ত্তন কৰি আছে।
পাৰিজাত হেন নাম	অঙ্ক মহা অনুপাম	কৰিলা শঙ্কৰে তাত পাছে ॥
বচিলন্ত অঙ্ক য়েৰে	লোকৰ আনন্দ তেৰে	মিলি গৈল দেখন্ত বিস্ময়।
কৰিয়া একান্ত চিত্ত	শুনিয়া শঙ্কৰ গীত	স ভাসদ যতেক আছয় ॥

পাৰিজাত-হৰণ শঙ্কৰদেৱে জগতানন্দৰ (ৰামৰায়) অনুৰোধত ৰচা—

শ্ৰীজগতানন্দ ভকতি ৰসিক কৃষ্ণ	কিঙ্কৰে ওহি বোলে।
শ্ৰীজগতানন্দ দলপতি জ্ঞান।	হৰিকো পদ পঙ্কজ ভজমন ॥
কৰাৱহ নাট ওহি বহু ছন্দে।	কৃষ্ণক ভকতি কৰিতে পৱন্ধে ॥
পাৰিজাত-হৰণ আহৰ নাম।	শুনা বন্ধুজন হৰি গুণ অনুপাম ॥

নাৰদৰ ৰচন একাধাৰে এই অঙ্কৰ উদ্দেশ্য বৰ্ণোৱা হৈছে— হে কৃষ্ণ কামাতুৰ পুৰুষক ঐচন অৱস্থা স্ত্ৰী যে আজ্ঞা কৰে সে অৱশ্যে কৰিতে লাগে। কল্পিণী সত্যভামাৰ সতিনী অঁহীয়া পতি কৃষ্ণৰ লগত পাৰিজাতৰ বাবে শচীৰ তিৰুতা সেন্সৰা স্বামী ইন্দুৰ যুদ্ধ আৰু ইন্দুৰ পৰাজয় এয়ে মূল ঘটনা।

ৰামচৰণৰ নিজ ভণিতাবে কিছুমান পদ ৰামানন্দত(১৪২৩ ১৮০৬ পদ) সোমাই আছে ইয়াৰ মতে ৰাম-বিজয় শঙ্কৰদেৱৰ শেষ অঙ্ক(১৫০৪ ০৯ পদ)। পাৰিজাত-হৰণ আৰু ৰাম-বিজয়ৰ মাজত এক সববৰ্হী অঙ্ক কালীয়া দমন কালী সাপক শিশু কৃষ্ণক কেনেকৈ বশ কৰিছিল আৰু কৃষ্ণ-ভক্ত কালী পত্নীৰ প্ৰাৰ্থনাত তাক প্ৰাণে নামাৰি কেনেকৈ এৰি দিছিল ইয়াত সুন্দৰকৈ বৰ্ণোৱা হৈছে। ভাৰতবৰ্ষত আৰু ঘাইকৈ স্বয়ং মথুৰাতে কৃষ্ণৰ পূৰ্ববৰ্তী কালৰ পৰা পৰবৰ্তী কাললৈকে সাপ-পূজাৰ প্ৰতিপত্তি কিদৰে আছিল আৰু ভাগৱতী ধৰ্ম্মৰ প্ৰভাৱে অনুক্ৰমে তাক কেনেকৈ তল পেলালে কালীয়া দমন অৱশ্যে তাৰে ৰূপক বুলি আগতে উল্লেখ্যই অহা হৈছে। শঙ্কৰদেৱৰ এই নাটৰ কাহিনী ঘাইকৈ পুৰাণ-সূৰ্য্য ভাগৱতৰ পৰা লোৱা হলেও হৰিবংশ ব্ৰহ্ম-বৈৱৰ্ত পুৰাণ আৰু শ্ৰীধৰৰ টীকা আদিৰো ভেজনি ইয়াত দিয়া হৈছে। ইয়াত সিঁচি থোৱা অনুপম গীতবোৰৰ বাহিৰেও যশোদাৰ বাৎসল্য শ্ৰেয় বৰ্ণোৱা ব্ৰজবুলি মিশ্ৰলি অসমীয়া গদ্যৰ ৰচনা অতি বিতোপন—“আছে জ্ঞান মথাই কত তপসাই তোহোক পুত্ৰ পামল। অজ্ঞতে অনাথিনী কৈয়া হুমাৰ ভেজল। দেখু তোহুনি

সম্ভাৰে জীৱি বহয়ে নাহি। হা হা ওহি চান্দ বদনক কাহে দোল? হামাৰ পুত্ৰক কে লৈয়া যায়? গোখুলি আজু বংশী বজাই কে ব্ৰজক যাবব? কাহেক ধূলা ঝাৰি বুকৈ বাজি কোলে ধৰব? কাহেক গোৰস পান কৰাবব? কি ভেলি আজি কৃষ্ণ মোৰ বাপ? কাহা গেলে এৰাওঁ ভোহোৰ সম্ভাপ? অৱশ্যে ই কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ নিজ পদৰ কথা-ভাঙনি বুলিব পাৰি আৰু পদাৰ পৰা গদাৰ ক্ৰমবিসৰ্ত্তনৰ যি কাহিনী তাক ওপৰৰ গদ্য আৰু তলৰ পদ্য মিলাই চালেই বুজিব পাৰি—

গোখুলি কোনে যাইব বংশী বাই।

কোনে মোক গৈয়া বুলিব আই।।

ধূলা জাৰি কাক কৰাইবোঁ স্নান।

কোনে কৰিবেক গোৰস পান।।

সুন্দৰে বদনে বজায়া বেণু।

প্ৰভাত কোনে চৰাইবক ধেনু।।

কি ভৈল আজি মোৰ কৃষ্ণ বাপ।

মৰিয়ো নেড়াইবোঁ তেৰ সম্ভাপ।।

“শ্ৰীৰাম ৰায় হৰি ৰস পায়া মায়া কক নিৰযান। বুলি ইয়াৰ সামৰণি মৰা হৈছে। কেলিগোপাল বা ৰাসক্ৰীড়া শঙ্কৰদেৱৰ আন এটি প্ৰখ্যাত অঙ্ক। শ্ৰীৰাম ৰায় হৰিকো পৰম ভকতি ৰসিক সুজ্ঞান। কেলি গোপাল কৰাবত নাটক কৃষ্ণ কিঙ্কৰ এহি ভাগ।। ভাগৱতৰ এই সুপ্ৰখ্যাত কাহিনী শঙ্কৰদেৱে কীৰ্ত্তন-ঘোষা আৰু দশম ভাগৱত আদিত সুকীয়া সুকীয়াকৈ ভঙাৰ পাছত এই নাটক ৰচিছে। শঙ্কৰ-ৰসায়ক এই কাহিনী যে তাৰ বিপৰীত ভাববহু, আগতে তাৰ আলোচনা কৰা হৈছে। কেলি-গোপালৰ সূত্ৰধাৰে সতৰ্কতা ৰাখিলে

আহে লোকাই দেখু দেখু। অজ্ঞানী অনাচাৰী গোপীসৰ কামভাৱে কেৱল কৃষ্ণচৰণ চিন্তি ততকালে পৰম গতি পাবল। হৰি ভকতিক মহিমা কি কৰব? ইহা জানি নিবন্ধৰে হৰি ৰোল হৰি বোল।” আকৌ যো পৰমেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণ, ব্ৰহ্মা কল্পাদি যাকৰ পদ পঙ্কজ সদায়ে সেৱত এচন জগত ওকল বামাচাৰী অনাচাৰী গোপ-নাৰী কাম ভকতিয়ে কৰা কয়ল। হৰি ভকতিক মহিমা কিও কৰব?

‘আহে লোকাই দেখু, দেখু। যাহেক চৰণ ব্ৰহ্মা কল্প সাৱধানে ধৰয় সোহি পৰমেশ্বৰ অজ্ঞানী অনাচাৰী গোপ-নাৰী কেশৱ সহিত কাম-কেলি কৰয় ঠিক। হৰি-ভকতিক এচন মহিমা। ইহা জানি নিবন্ধৰে হৰি ৰোল হৰি বোল।”

আচৰিত কথা কীৰ্ত্তন-ঘোষা দশম ভাগৱত আদি ক’তো নাথাকিলেও এই অঙ্কত বাধা নামে এগৰাকী বিশেষ গোপীৰ উল্লেখ আছে। কোৱা বাঙালী যে বাধাধৰ্ম্ম বকীৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ লগত বাধাধৰ্ম্মিত অসমীয়া বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ বিশেষ

ছেদ-ৰেখা এয়ে । তদুপৰি মহাভাৰত কিয় হৰিবংশ বিষ্ণুপুৰাণ আদি মূল কৃষ্ণ-চৰিত থকা কোনো ঘাই পুথিত বাধাৰ নাম নাই প্ৰায় একাদশ শতিকাৰ অৰ্বাচীন ব্ৰহ্ম বৈবৰ্ত্ত পুৰাণ এখনত প্ৰথমতে এই বাধাৰ অৱতাৰণা আৰু তাকে জয়দেৱ বিদ্যাপতি চণ্ডীদাস আদি কবিসকলে টনা-আজোৰা কৰি সহজীয়া বা পৰকীয়া প্ৰেমৰ এই কাহিনীৰ লগত কৃষ্ণ চৰিত সাঙুৰি পেলালে। ভাগৱতৰ বাস পঞ্চাধ্যায়ৰ ভিতৰত এঠাইত কৃষ্ণ বিৰহত গোপীসকল উন্মত্ত হৈ ফুৰোঁতে ৰাতি হাবিৰ মাজত প্ৰমাদক মূৰ আৰু দৈৰ্ঘ্যজনিত চকুৰে কৃষ্ণই কোনোবা এজনী গোপীক পলুৱাই নিয়া খোজৰ চিন দেখি অনায়াৰাধিতো কৃষ্ণ ভগৱান হৰিবীৰ্শ্বৰ বুলি সেই কাল্পনিক গোপীৰ ভাগ্যক খিয়াল কৰিছিল বুলিছে আৰু এই অনায়াৰাধিতো শব্দৰ পাবাত বাধা বা বাধিকা গজি উঠাৰ ফলত মূল ভাগৱতত ঘুগাৰুৰেও নথকাতো সহজ-বসিক পণ্ডিতসকলৰ টীকা টিঙ্গনিত কৃষ্ণক পিছলৈ ঠেলিও বাধা আগ বাঢ়ি আহিল। সি যি হওক সৌভাগ্যক্ৰমে অসমীয়া বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ ওপৰত ইয়াৰ অস্বাস্থ্যকৰ প্ৰভাৱ কেতিয়াও পৰা নাই কেজি গোপালজী উপকৰ্মা ৰসসুপ্তিৰ বাহিৰে কোনো মূল কথাত 'বাধা সোমোৱা নাই' নিশ্চয়।

কল্পিলীছৰণ সৰবৰহী বিষয়তো শব্দৰদেৱে এখন সুকীয়া কাব্য আৰু ভাগৱতৰ পদ ভাঙনিত বৰ্ণনা দিও হেপাহ নপলোৱাত, আকৌ এই অঙ্ক ৰাচ—

“ত্ৰীৰাম ৰায় ভকত সূজান।

কৰাৱত কৃষ্ণ নাট নিৰমাণ॥

কল্পিলীছৰণ নাট প্ৰধান।

কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ এহি শব্দৰ ভাণ॥

আন কেখন নাটৰ দৰেই ইয়াৰ অঙ্গীয়া কাৰুকাৰ্য্য আৰু ব্ৰজবুলি মিহলি অসমীয়া গদ্য অতি বিতোপন কিন্তু ইয়াত আমি যথাক্ৰমে শব্দৰদেৱে ৰচি ভাটৰ মুখত দিয়া কল্পিলী আৰু কৃষ্ণৰ অনুপম বৰ্ণনা দুটি আৰু সুগহীন পদ্যত দিয়া কল্পিলীৰ প্ৰেম-নিৰ্বেদনৰ পত্ৰখনিৰহে বিশেষ উদ্ধৃতি দিম—

‘হামাক কুণ্ডিন নগৰী অনুগাম।

আছে কন্যা এক কল্পিলী নাম॥

ভীষ্মক ৰাজ নন্দিনী বৰ বাল।

বাঢ়য় জিনি নৱ চান্দক কল্যা॥

কি কহব বয়লীক ৰূপ প্ৰচুৰ।

বয়লক পেখি চান্দ ভেলি দূৰ॥

নয়লক পেখি পাই বৰ লাজ।

কয়ল ৰূপ কমল জল মাজ॥

বন্দুলি অধিক অক্ষৰ কক কহি।

ওতিয় মোতিয় দক্ষক পতি॥

সুজলিত দুজবুগ ৰতন যোৱান।

উৰি কবিকৰ কটি ভয়লক থান॥

নব পল্লৱ ৰুচি পাদ-যুগ শোহে। পেখিভে সুৰ-নৰ-মুনি মন মোহে।।
 বাণী অমিয়া বস গুণে নোহে হীন। ৰাজকুমাৰীক বয়স নবীন।।
 কতনু যতনে বিধি কয় নিৰমাণ। সোহি কন্যা হয় তোহাৰি সমান।।
 সৌন্দৰ্য্য-গাঙীৰ্য্য কোনো গুণতে এনে বৰ্ণনা নিশ্চয় সংস্কৃততকৈ হীন নহয়।
 এই একে মধুৰতাৰেই কৃষ্ণৰ ৰূপ বৰ্ণনা—

শুন শুন ৰুক্মিণী মাই।	কৃষ্ণ গুণ কহন নয়ায়।।
মুখ ইন্দু কোটি পৰ কাশ।	দশন মোতিম মন্দ হাস।।
নয়ন পঙ্কজ নব পাতা।	কৰ তল উৎপল ৰাতা।।
মদনক ধনু ভূৰ ভঙ্গ।	ভূজ যুগ বলিত ভৃঙ্গঙ্গ।।
বহল বক্ষ সিংহ বন্ধ	ত্রিৰলি বলিত কটি কঙ্ক।।
উৰু কৰিকৰ অৱভাস।	মৃদু পদ পঙ্কজ বিকাশ।।
নখচয় চান্দক পাণ্ডি।	পদতলে আৰকত ভাঙি।।
ধ্বজ বহুতলকুণ শোহে।	পেখিয়ে ত্ৰিভুবন মোহে।।
অভিনব তৰল মূৰতি।	কি কহব ৰূপক বিভূতি।।
গতি গভীৰ মৃগৰাজ।	কোটি মদন হেৰি লাজ।।
তুহোঁ নব তৰলী প্রধান।	সো হৰি নবীন যুবান।।
দুহোঁ এক বয়স সমান।	কয়লি বিধি নিৰমাণ।।
ভূৱন নিৰাপন্ন ৰূপ।	শুন ধনি বচন স্বৰূপ।।
যৱ তব পতি সোহি হুই।	সকল জনন তেৰে তুই।।”

বেদনিধিৰ হাতে কৃষ্ণলৈ পঠোৱা ৰুক্মিণীৰ শ্ৰেণ পত্ৰৰ গদ্যও বিচক্ষণ— স্বস্তি
 শ্ৰীপৰমেশ্বৰ সকল সুবাসুৰবন্দিতপাদপদ্য পৰমজ্ঞানতাকল শ্ৰীশ্ৰীকৃষ্ণচৰণ সাৰাজেযু।
 ৰুক্মিণ্যাং সহস্ৰ প্ৰণাম লিখনম শিৱমিহ নিবেদনম্।। হে স্বামি! তিস্কুক মুখে
 তব গুণ-ৰূপ শুনিয়ৈ কান্ধ-বাক্য মনে তোহাক পঠিতাবে বৰইহি। তথি পাহ শিশুপাল
 হামাক বিবাহ কৰিতে আৱল ধিক। বৈচে সিংহক ভাগ নিতে নৃপাল
 আসয় ধিক। তাহে দেখিয়ে তয়ে দণ্ডে যুগ যাই। জানি হামু নিজ দাসীক
 সত্বে নেৰ আনিয়া স্বামী!। বৰ বোলা তোহো অস্ত্ৰেবপুৰে বহ, কোন পৰকায়ে
 ভেট পাৱব তথি উপায় কহৌ। হে নাথ! তা শুনহ। বিবাহক পূৰ্ব বিৱস
 ভৱানীক বঠ চলব। সে সময় হামাক ধৰি নিয়ে যাব।। স্বৰ তোহৌ হেলা কৰি
 জ্ঞানক নাহি নেবব, তব তোহাত বধ দিহে হালো পাপ হাড়ব। পানী শিশু

পালক ছাঁয়া হামো কবহো পাৰে নাহি পৰশো । ওহি জ্ঞানি নিজ দাসীক হে
নাথ! উদ্ধৰ উদ্ধৰ। তব চৰণ-সৰোবহে কিং বহ লেখ্যমিতি পত্ৰমিদম।

লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ মতে শঙ্কৰদেৱে কংসবধ নামে আৰু এখন অঙ্ক
লিখিছিল কিন্তু চিহ্ন-স্বাক্ষা আৰু জন্ম-স্বাক্ষা অঙ্কৰ দৰে তাৰো উদ্ধাৰ হোৱা
নাই। তাৰ পৰিবৰ্ত্তে গোপাল আতাৰ জন্ম-স্বাক্ষা আৰু ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ
কংসবধ অঙ্ক পোৱা হৈছে ইয়াৰ পৰা এনে অনুমান হয়, শঙ্কৰদেৱৰ তিৰো
ভাৱৰ পাছতেই সেই দুই অঙ্ক উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰি এই দুজন ভক্তই সেই ঠাই
পুৰাইছিল। শঙ্কৰদেৱৰ নৱা আৰু শেষ আৰু অন-কৃষ্ণ বা ৰাম বিষয়ক একেখন
অঙ্ক ৰাম-বিজয়। অঙ্গীয়া কাৰুকাৰ্য্য বচন চৰিত্ৰ আদি বিষয়ত অন্যান্য অঙ্কৰ
সমকক্ষ হোৱাৰ দৰে ইয়াৰ সীতাৰ বৰ্ণনা ৰুক্মিণীৰ বৰ্ণনাৰ সমতুল্য।—

কি কহব ৰূপ কুমাৰীক ৰাম।	কনক পুতলি তুল তন অনুপাম।।
ৰতন তিলক লোলে অলক কপোল।	হেৰিয়া ভূৱ ভঙ্গ ত্ৰিভুবন ভোল।।
দেখিয়া বদন চান্দ ভেলি লাজ।	নয়ন নিৰিখি কমল জল মাজ।।
হেৰিয়া ভুজযুগ মিলিল উচচাঙ্ক।	ললিত মৃণাল মঞ্জল জন্ম পঙ্ক।।
আৰকত কৰতল মুনি মন মোহে।	কনক শলাকা আঙ্গুলি কৰু গোহে।।
বন্দুলি অধিক অধৰ কৰু কান্তি।	দাড়িম্ব নিবিৰ বীজ দন্ত পাণ্ডি।।
ঈষৎ হাসে মদন মোহ জয়।	নাসা তিসি কুল কমলিনীময়।।
নৱ যৌৱন স্তন বদৰী প্ৰমাণ।	উৰু কৰিকৰ কাটি উষ্মক থান।।
পদ-পদ্মৰ নৱ পঙ্কজ কান্তি।	চম্পক পাপডি আঙ্গুলক পাণ্ডি।।
নখচয় চাৰু চান্দ প্ৰকাশ।	লাহু লাহু মস্ত গজ গমন বিলাস।।
কতনো লাৱণ্যে বিধি নিৰমিল জ্ঞানি।	কোকিল নাদ অমিয়া জুৰে বাণী।।
তুৰ্হ সুকুমাৰ ৰূপে নোহ হীন।	ৰাজকুমাৰীক বয়স নবীন।।
সোহি বৰ ৰমণী ঘৰিণী যৱ ছই।	তৱ গৃহ-বাস সম্পন্ন তৱ ছই।।”

ৰামৰ ৰূপ বৰ্ণনাও ঠিক এইদৰে ৰামৰ নহয় কৃষ্ণৰ ৰূপ-বৰ্ণনাৰ সমকক্ষ —

ওন সখী বচন স্বৰূপ।	কি কহব ৰামক ৰূপ।।
শ্যাম মূৰতি পীতবাস।	যনে বৈসে বিজুৰী বিকাশ।।
মস্তকে ছত্ৰক বেশ।	নীল আকৃষ্ণিত কেশ।।
কচিকৰ কৰ্ণ জতুল।	নাসা নীল তিল কুল।।
বদন ইন্দু পৰকাশ	অবল অধৰ মন্দ হাস।।

ঘন দশনক পাতি।	মাগিক যিকমিক কাহি।।
মদনক ধনু ভুব-ভঙ্গ।	ভূজ জুঘা বহত ভুজঙ্গ।।
নয়ন পঙ্কজ নয় পাতা।	কৰতল উৎপল বাতা।।
আঙ্গুলি ললিত অমূল।	নখচয় চন্দ্রক তুল।।
সুন্দৰ উদৰ কটি-বন্ধ।	শোহে সিংহ বন্ধ কন্ধ।
উৰু কৰিকৰ নিৰুপম।	চৰণ কমল কেশ শ্যাম।।
পদতল বাতুল কাহি।	ধ্বজ যব পঙ্কজ পাতি।
মনুষ্যে ঐচন ৰূপ।	নহি শুনি কহিলোঁ স্বৰূপ।।
নবীন বয়স সুকুমাৰ।	ভেলি নাৰায়ণ অৱতাৰ।।
কিনো ভেলি ভাগ্য তোহাৰি।	তুহ নৱ তৰলী কুমাৰী।।
বিধি মিলারন্ত আনি।	তেৰি মনোৰথ জ্ঞানি।।

অঙ্কৰ আলোচনা আৰু এটি কথা উনুকিয়ায়ে সামৰিব লাগিল। অসমীয়া অঙ্ক আৰু ভাৰুনা জন্মৰ পাঁচ-ছকুৰি বছৰৰ পাছতহে যে স্বয়ং ই লগতো নাট আৰু নাটশালৰ জন্ম হৈছিল তাক বিশেষভাৱে উল্লেখ কৰা হৈছে। ভাৰতবৰ্ষৰ যে কথাই নাই। যিবিলাক সমালোচনাইীন সমালোচকে শঙ্কৰদেৱৰ উনৈশ বছৰ বয়সত ক'তো নেদেখাকৈ এনে এটা অভিনৱ বস্তু কেনেকৈ পাব বুলি প্ৰায় সমসাময়িক ওলু চৰিতৰ কথা মানিবলৈ টান পাই অৰ্বাচীন মনে গঢ়া চৰিতৰ আশ্ৰয় লৈ তাক শঙ্কৰদেৱৰ তীৰ্থ ভ্ৰমণৰ পিছলৈ আনিব খোজে তেওঁলোকে এইটোলৈ চকু মেলা উচিত। শঙ্কৰদেৱৰ অঙ্কৰ 'সূত্ৰধাৰ সংস্কৃত নাটকৰ সূত্ৰধাৰো নহয় ই শঙ্কৰদেৱৰ 'নৱনবোশ্বেষশালিনী বুদ্ধি প্ৰতিভাৰ অভিনৱ সৃষ্টি। সংস্কৃত 'ভাণ এক অষ্টমীয়া নাটক হলেও শঙ্কৰদেৱৰ অঙ্ক তাৰ অনুৰূপো নহয়। গ্ৰীক নাটৰ ঘোষাও ক্ষুণ্ণীকৃত হৈ শঙ্কৰদেৱৰ সূত্ৰধাৰ হোৱা নাই। ১৪৬৮ ৰ পৰা একুৰি বছৰ কিয় কেইবা কুৰি বা কেইবা শ বছৰ পিছুবাই আনিও অঙ্কৰ বাবে শঙ্কৰদেৱকো ক'তো জগী কৰিব নোৱাৰি নিশ্চয়।

অঙ্ক আৰু গদ্যৰ দৰেই "বৰলীভ -বোবো শঙ্কৰদেৱৰ দিগন্তপ্ৰসাৰী প্ৰতিভাৰ জ্ঞান এটি অপূৰ্ব সৃষ্টি। শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰায় ৬০০।৭০০ বছৰৰ আগৰ বৌদ্ধ দোহাবোৰত বাগ-বন্ধা নাতি-দীৰ্ঘ পদৰূপে শঙ্কৰদেৱৰ সামান্য পূৰ্ববৰ্তীভাৱে বিদ্যাপতি-চণ্ডীদাসৰ বাঘাকৃষ্ণ নামৰ শ্ৰেয়-গীতবোৰত তেনে বচনা স্বৰূপে জ্ঞান নাজাগে সমসাময়িক ফকৰ-দুৰ্গাবৰ আদি অসমীয়া কবিৰ সুব-বন্ধা ফনসা গীত

আৰু ৰামায়ণ গীতগোবিন্দো বৰগীতৰ বাহ্যিক অনুৰূপ-দেখিবলৈ পোৱা হয় কিন্তু যি যি গুণৰ সমন্বয় হলে বৰগীত হয় তেনে গুণৰ সমন্বয় সেইবোৰত কিয় শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱ-সকলৰ নিজ ৰচনাৰ আন আন গীত্ৰতা নোহোৱা বাবে অসমীয়া গীত আদি যেই সেই গীতক বৰগীত বোলা নহয়।—

‘কানাইৰ ৰূপৰ উপমাৰ কিবা ক্ষেম। একপুঞ্জ হয় আছ গোপিনীৰ শ্ৰেম।।

সকল জগতে বোল কানাই কালীয়া। কালা নোহ শ্যামৰূপ ধৰিছে অমিয়া।।

বৰগীতবোৰৰ বিষয়েও যেন এই কথাকেই কব পাৰি শঙ্কৰ মাধৱসকলৰ পুঞ্জীভূত ভক্তিপ্ৰসূত কল্পনাৰ ভাব ভাষা আৰু সুৰেই যেন মূৰ্ত্তি ধৰি এৰোটি বৰগীত হৈছে। শঙ্কৰদেৱৰ সমসাময়িক বা পূৰ্ববৰ্তী কবিসকলৰ গীত মাত আৰু ভাৱ ভাষাতকৈ শ্ৰেষ্ঠ জ্ঞানি সেইবোৰৰ বিপৰীতে এইবোৰক শ্ৰেষ্ঠ গীত বা বৰগীত বোলা হৈছিল বুলি শ্ৰেষ্ঠ সেই খুঁত থাকি যায় কিয়নো বাহ্যশাস্ত্ৰেই বৈষ্ণৱ কবিসকলৰ সকলো গীত পদ-ৰচনা সেইবোৰতকৈ ওপৰ কিন্তু সেই আটাইবোৰকে বৰগীত বোলা নহয় নিশ্চয়।

‘বাৰ কুৰি বৰগীত তেৰ কুৰি ফকৰা বুলি এটা কথা সদায় চলিত আছে, আৰু এখন গুৰু-চৰিত্ৰৰ সাত শঙ্কৰদেৱেই অকালে ‘বাৰ কুৰি বৰগীত’ লিখিছিল বৰপেটাৰ কমলা গায়ন নামে ভকত এজনে আওৰাবলৈ বুলি শঙ্কৰদেৱৰ পৰা সম্পূৰ্ণ বৰগীতৰ পুথিখন নি বাহ্যত ধওঁতে চঁতমহীয়া কন জুয়ে ঘৰ পোৱাত লগতে তাকো পুৰিলে। ওকজনে খেদকৈ বোলে বচাৰ পো অনেক প্ৰমতক গীতখানি কৈলোঁ পুহিলে। গীত কিছু কৰা আনি নকৰোঁ। এই নিৰ্দেশ মতেই মাধৱদেৱে ন কুৰি এঘাৰটা বৰগীত ৰচিলে যদিও তাকো সম্পূৰ্ণকৈ পোৱা নহয়। শঙ্কৰদেৱৰ নিজ ৰচনাৰ বৰগীত একুৰি চৈধ্যটি বৰ্তমান পোৱা হয় এই বৰ গীতবোৰ আৰু মাধৱদেৱৰো ভালেখিনি বৰগীত বিভিন্ন উপলক্ষত ৰচা বুলি নানা কথা চলিত আছে আৰু তেনে মতত বহুত অমিলো আছে। উদাহৰণ স্বৰূপে শঙ্কৰদেৱৰ পায়ে পৰি হৰি কৰোঁহো কাতৰি প্ৰাণ ৰাখবি মোৰ” বৰগীতটি শঙ্কৰদেৱে নিজ ত্ৰিৰোভাসৰ কালত লিখা বুলি কোনো কোনোৱে কব খোজে মুত্থাৰ ভয়ত “প্ৰাণ ৰাখবি মোৰ বুলি কলে শঙ্কৰদেৱৰ মহাপুৰুষত্ব আৰু সকলো লিখা-প্ৰচাৰৰ মূল্য মৰ্যাদাই বা থাকিল ক’ত? আনসকলে কয় বৰপুত্ৰক ওপৰোঁতে শঙ্কৰদেৱে এই বৰগীত ৰচিছিল ই স্বাভাৱিক আৰু বৃদ্ধদেৱে পুত্ৰ ওপৰোঁতে “ৰাহুলো জাতঃ বহুনাং জাতম্” পুত্ৰ উপজিৰ্ণ নে বহুনাং জন্মিল, বুলি

ভাবি ভাবি মহাপ্ৰজ্ঞাত বনৰ ফালে ওলাই যোৱাৰ দৰে শঙ্কৰদেৱৰো
তেনে ভাব হোৱা সম্পূৰ্ণ সম্ভৱপৰ। গতিকে জেনে কিম্বদন্তী বা উপলক্ষৰ
নিৰ্দেশ নকৰাকৈ বৰগীতৰ পৰা তাৰ সাধাৰণ লক্ষণ বুজিবলৈ চোৱা
সমীচীন হ'ব।

বাগ আশোৱাৰী

ওন ওন বে সুৰ-বৈৰী প্ৰমাণা নিশাচৰ-নাশনিদানা।

ৰাম-নাম যম সমৰক সাজি সমদলে কয়লি পয়না। ৬।

ঠাট প্ৰকট পটু	কোটি কোটি কপি	গিৰি গৰ গৰ পদ ঘাৱে।
বাৰিধি তৰি তৰি	কৰে গুৰুতৰ শিৰি	ধৰি ধৰি সমৰক ধাৱে ॥
হাট-ঘাট বহু	বাট বিয়পি	চৌগড়ে বেঢ়লি লজা।
ওক ফন ফন ঘোষ	ঘৰিষণ গৰ্জ্জন	শ্ৰবণে জনময় শঙ্কা ॥
বীৰ বীৰ শূৰ	পেখৰ ৰাঘৱ	তুৱা উপৰি কাম্পে।
সুৰ-নৰ কিম্বৰ	ফণধৰ থ বধৰ	মহীধৰ ভৰসি প্ৰকাম্প ॥
অন্ধ মুগ্ধ	দলকঙ্ক পাপ বুধ	জানকী শিৰত চডায়।
বধুপতি পদবৰ	ধৰ ৰজনীচৰ	শঙ্কৰ কহুত উপায় ॥

ই বৃহত্তৰ ভিতৰেদি উপদেশ দিয়া বৰগীতৰ নিদৰ্শন। অলঙ্কাৰ শাস্ত্ৰৰ
ফালৰ পৰা ইয়াৰ অক্ষৰানুপ্ৰাস ধ্বনানুপ্ৰাস ব্যঞ্জনা আদিৰ সৌন্দৰ্য্য মন কৰিব
লগীয়া।

বাগ ধনত্ৰী

নামায়ণ। কাহে ভকতি কাৰী তেৰা।

মেৰি পানৰ জন	মাধৱ ঘন ঘন	ঘাটুক পাপ নাহোৱা। ৬৭।
বত জীয়ে জগন্ম	কীট পতঙ্গ	অগ নগ জগ হেৰি কায়।
সবকহু মাৰি	পূৰত উহি উদৰ	নাহি কৰত কৃত দায়। ॥
ঈশ স্বৰূপে হুৰি	সব ঘটে বৈঠহ	বৈচন গগন বিয়পি।
নিন্দাবান পৈতল হিলা হুৰি।		তেৰি কৰোঁ হামু পানী ॥
কাকু পতৰ কৰ কৰোঁ কল্যা নাথ।		কেন নহাবোঁ ৰাম বানী

সম অগ্ৰবাধক বাধক তুৱা নাম তাহে শৰণ লোৱোঁ জনি ॥

ই তত্ত্বমূলক বৰগীতৰ নিদৰ্শন আৰু শঙ্কৰাচাৰ্য্যৰ অদ্বৈতবাদৰ প্ৰকাশ। বাধাপ্ৰধান বঙ্গীয় বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ মধুৰ বা স্বামী-স্ত্ৰী ভাৱৰ পৰিবৰ্ত্তে শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মত আৰু বৰগীতত দাস্য বা থলু-ভৃত্য ভাবেই প্ৰধান। তদুপৰি বৰগীতবিলাক কিছুমান ৰাগত বন্ধা ৰাগিনীৰ লেশ মাত্ৰ নাই, ছনেটৰ যেনে ভাব ছন্দ আৰু গঢ় প্ৰায় নিৰ্দ্দিষ্ট বৰগীতবোৰতো ভাষা আৰু কল্পনাৰ তেনে সংযম আৰু গাভীৰ্য্যৰ সহায়েৰে এক ঘনীভূত সৌন্দৰ্য্যৰ সৃষ্টি কৰা দেখিবলৈ পোৱা হয়।

অন্ধ আৰু বৰগীতৰ ব্ৰজবুলি ব্যৱহাৰ সম্পৰ্কে এটি কথাৰ উল্লেখ কৰিব লাগিব। কীৰ্ত্তন ঘোষা আদি কাব্য আৰু শঙ্কৰদেৱৰ তীৰ্থ পৰ্য্যটনৰ পূৰ্বে কোনো ৰচনাতে ব্ৰজবুলিৰ ব্যৱহাৰ দেখিবলৈ পোৱা নহয় গতিকে ব্ৰজবুলিৰ ব্যৱহাৰ নিশ্চয় উত্তৰ-তীৰ্থপৰ্য্যটন কালৰ বিদ্যাপতি আদিৰ মৈথিলী গীতৰ প্ৰেৰণাৰ ফল বুলিবই লাগিব। স্বৰূপতে আধুনিকতম শব্দৰেণা অনুসৰি মৈথিলীৰ আদিযুগ ১৩০০ খৃঃৰ পৰা ধৰিলেও বিদ্যাপতি ঠাকুৰৰ প্ৰভাৱেৰে ১৪০০ খৃঃৰ পৰাহে মৈথিলী সাহিত্যই প্ৰাণ পায়। বিদ্যাপতি (১৩৬০-১৪৪৮ খৃঃ) শঙ্কৰদেৱৰ (১৪৪৯-১৫৬৮ খৃঃ) পূৰ্ববৰ্ত্তী নিশ্চয় তদুপৰি কবীৰ (জন্ম ১৩৯৯ খৃঃ) চণ্ডীদাস (জন্ম ১৪১৮ খৃঃ) আৰু সুৰদাস (জন্ম ১৪৩৫ খৃঃ) আদিৰ বাহিৰে মীৰাবাই (জন্ম ১৪৯৭ খৃঃ) তুলসীদাস (জন্ম ১৫৪০ খৃঃ) আদি উক্তৰ ভাৰতৰ বিখ্যাত গায়ক-কবিসকল শঙ্কৰদেৱৰ পাছৰ আৰু তেওলোকৰ ভাষাও হিন্দীহে, ব্ৰজবুলি নহয়। বিদ্যাপতিৰ প্ৰেৰণাও তেওঁৰ গীতৰ ব্ৰজবুলিৰ মোহৰ বাহিৰে একো নাছিল। বাস্তৱতে গ্ৰীয়াৰ্ছনেও বিদ্যাপতিৰ গীতবোৰক ভক্তন আখ্যা দি পোনতে ভুল কৰিছিল। বিদ্যাপতিয়ে একালত অভিনৱ জয়দেৱ নাম পাইছিল কিয়নো জয়দেৱে বাৎসায়নৰ কামসূত্ৰ আদিকে আনি পুৰাণ-সূৰ্য্য ভাগৱতৰ কৃষ্ণ গোপী কাহিনীও এৰি অৰ্বাচীন ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত্ত পুৰাণৰ বাধা-কৃষ্ণৰ সহজীয়া কাহিনী লৈ তেওঁৰ গীত গোবিন্দ" কাব্য ৰচিছিল আৰু বিদ্যাপতিয়ে ভাগৱত ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত্ত উভয়কে এৰি 'গীত গোবিন্দ'ৰ প্ৰেৰণাতহে তেওঁৰ কৃষ্ণ-বিষয়ক গীতবোৰ লিখিছিল। তদুপৰি বিদ্যাপতি ধৰ্ম্মমততো বৈষ্ণৱ নাছিল আৰু জয়দেৱৰ গীত-গোবিন্দ" কাব্যতো "গীত" হৈ আছে, "গোবিন্দ" নহৈ।

শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্ম্ম গীতা ভাগৱতৰ নিম্ন-নিপানী একশৰণ বৈষ্ণৱ মত বুলি আগতে দেখুৱাই হৈছে; গতিকে এই বিদ্যাপতি বা মৈথিলী প্ৰভাৱ

অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ মাথিছালৰ তললৈও যোৱা নাই। বৰগীত আৰু অঙ্গীয়া নাটত ব্ৰহ্মবুলিৰ ব্যৱহাৰৰ বাবেই তীৰ্থ-ভ্ৰমণত সেইবোৰ দেখি আহি সেই সাঁচত অসমীয়া নাটক চলিছিল বোলাসকলে নিশ্চয় মিথিলা আৰু অসমৰ ঐতিহাসিক তথ্যবোৰ ভুলনামূলকভাৱে নাচাইহে ভেনেদৰে কব পাৰে। মৈথিলী সাহিত্যৰ যশস্বী বুৰঞ্জী লেখক জয়কান্ত মিশ্ৰই নিজে দেখুৱাইছে, অসমীয়া বৰগীতত মৈথিলী গীতৰ দৰে বাগৰ উল্লেখ ভণিতা ধ্ৰুপদ আৰু কৃষ্ণ-কাহিনী আছে কিন্তু মধুৰ বা পতি পত্নী ভাৱপ্ৰধান মৈথিলীৰ কৃষ্ণগীত আৰু সেই মধুৰ ভাববৰ্জিত দাস্যভক্তি-প্ৰধান অসমীয়াৰ বৰগীতৰ শাহ দুইটা সম্পূৰ্ণ সুকীয়া বস্তু। তদুপৰি ৰাগ বজা ভণিতা আৰু ধ্ৰুপদ থকা গীত অকল মৈথিলীতে নাই, তাৰ ৭০০/৮০০ বছৰৰ আগৰ বৌদ্ধ দোহা আৰু সমসাময়িক অসমীয়া দুৰ্গাবৰৰ গীত দেখা আছে। আকৌ শঙ্কৰদেৱৰ পাৰিজাত হৰণ আৰু মৈথিলী কবি উমাপতিৰ পাৰিজাত হৰণ নাম দুটাৰ মিল দেখিয়েই উল্লেখ্য সমালোচকে শঙ্কৰদেৱে মিথিলাৰ নাটকৰ নকল বা অনুকৰণ কৰা বুলি টপবাই কব খোজে কিন্তু এই নাটক দুখন নিজ চকুৰে চাওঁতাসকলে দেখিব যে পৌৰাণিক নাটক ৰূপে পলসত একে হলেও আকৌ এই দুখন নাটক শাহত সম্পূৰ্ণ সুকীয়া। য'ত শঙ্কৰদেৱে ভক্তৰ মনোবাঞ্ছা-সিদ্ধিত নিজ অন্ধৰ সামৰণি মাৰিছে, ত'ত উমাপতিয়ে সতিনী-অহীয়া কৃষ্ণ আৰু সতিনী-লাগিনী সত্যভামাৰ কাজিয়া পেচাল লগাই ৰং পাইছে গতিকৈ উমা পতিৰ ওপৰত শঙ্কৰদেৱৰ মৌলিকত্ব আৰু শ্ৰেষ্ঠত্ব মৈথিলী বুৰঞ্জী লেখকেও মানি লবলৈ বাধ্য হৈছে।

কিন্তু আমি মূলতে মৈথিলী নাটকৰ আঁতি ওৰিকে নিবিচাৰোঁহঁক কিয়? আধুনিকতম গবেষণা মতে বিদ্যাপতিৰ গোবৰ্দ্ধবিজয় প্ৰথম মৈথিলী নাটক, আৰু ইয়াক মিথিলাৰ ৰজা শিৱসিংহৰ (? ১৪১২-১৪২৯ খৃঃ) আদেশত লিখা হৈছিল এই নাটকৰ বচন আদি সকলো সংস্কৃত অকল গীতখিনি মৈথিলীত ৰচা বুলিয়েই ইয়াক সংস্কৃত নুবুলি মৈথিলী নাটক বোলা হয়। দ্বিতীয় মৈথিলী নাটক “নলচৰিত”ৰ লেখক গোবিন্দ প্ৰায় ১৬৪০ খৃঃ নাট্যকাৰ এই নাটকৰো বচন আদি সংস্কৃত আৰু প্ৰাকৃতত, কেৱল গীতখিনিহে মৈথিলীত ৰচা। “পাৰিজাত হৰণ”ৰ নাট্যকাৰ উমাপতি মিথিলাৰ ৰজা নৰপতি ঠাকুৰ (১৬২২-১৭০০-০৪ খৃঃ) আৰু ৰামসিংহৰ ৰাজত্বৰ লেখক আৰু মৈথিলী “কীৰ্তনীয়া” নাট্যকাৰৰ এওঁকে মুখপত্ৰ বুলিও ভবা হয়। তেওঁৰে প্ৰথম মৈথিলী নাট্যকাৰ

বিদ্যাপতিৰ বাহিৰে দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় মৈথিলী নাট্যকাৰ গোবিন্দ আৰু উমাপতি শঙ্কৰদেৱতকৈ যথাক্ৰমে প্ৰায় এশ আৰু দেচশ বছৰৰ পাছৰ আৰু সিমানে পাছৰ হৈও তেওঁলোকৰ নাটকত গীতবোৰেহে মৈথিলীত বচন প্ৰাকৃতত আৰু পদবোৰ সংস্কৃতত।

মৈথিলী বুৰঞ্জীলেখকে সৈ কাঢ়িছে উষাহৰণ পাৰিজাতহৰণ ৰত্নগীহৰণ আদি মৈথিলী হৰণ নাটবোৰ আৰু তাৰ কৃষ্ণলীলা বৰ্ণন নিশ্চয় মৈথিলী সাহিত্যৰ অলপ শেহতীয়া কাহিনী তেও স্পষ্টভাৱে কয় বঙ্গ আৰু অসমৰ 'যাত্ৰা আৰু কীৰ্ত্তন'ৰ লগত অন্তত ইয়াৰ এই নামকৰণতো হাঁ পৰিব পায়। অসমীয়া নাট আৰু ভাৱনাৰ এশ দেচশ বছৰৰ পাছৰ এই কীৰ্ত্তনীয়া মৈথিলী নাটকৰ অভিনয় অসমীয়া ভাৱনা'ৰ দৰেই নিশা অভিনীত হয় সাধাৰণ ঠাই এডোখৰই তাৰ বঙ্গমঞ্চ নান্দীপাঠৰ পাছতে সূত্ৰধাৰ ওলায় সুধীসমাজৰ পৰা সৰ্বসাধাৰণলৈকে আটায়েই ইয়াৰ দৰ্শক আৰু নায়ক নায়িকা সম্বন্ধসকল বিদুষক আদিয়েই কীৰ্ত্তনীয়া নাটকৰ ঘাই ভাৱৰীয়া আৰু এই ভাৱৰীয়াসকলৰ সাজ পাৰৰ বৰ্ণনাত পাদুকা পাগ আদি ব্যৱহাৰৰ পৰা অসমীয়া ভাৱৰীয়া ঘাইকৈ সূত্ৰধাৰৰ সাজ-পাৰলৈ ঘনাই মনত পৰে। নীচাঙ্গিকা ভাবেৰে অসমে মিথিলাৰ পৰা সেইবোৰ ধাৰ কৰা বুলিলেও নিশ্চয় ঐতিহাসিক দোষত দুষ্ট হ'ব লাগিব কিন্তু মৈথিলী বুৰঞ্জী-লেখকে নিজে সূচোৱাৰ দৰে সেই যুগৰ মিথিলাই শঙ্কৰদেৱৰ অসমৰ পৰা নিয়া বুলিলেহে সি অৱশ্যে যুক্তিসংগত হয়। তদুপৰি ঐতিহাসিক আৰু ভৌগোলিক বিচাৰতো শঙ্কৰদেৱে ব্ৰজবুলি ব্যৱহাৰ কৰাত বিশেষ আচৰিত হ'বৰ ঠাই নাই কিয়নো অসম একালত মিথিলাৰ সীমামূৰীয়া দেশ আছিল আৰু প্ৰাক্-ঐতিহাসিক কালৰ পৰা দুই দেশৰ মাজত সংস্কৃতিৰ যথেষ্ট আদান প্ৰদানো চলিছিল। হাজাৰ বাৰশ বছৰৰ আগৰ বৌদ্ধ দোহাত পোৱা ঘৰুৱা অসমীয়া মাঙ-কথা মিথিলায়ো তেওঁলোকৰ ঘৰুৱা মাঙ-কথা বুলি দাবী কৰে।

মাধৱদেৱৰ জীৱনী, ধৰ্মপ্ৰচাৰ আৰু নিৰ্বাচন

মাধৱদেৱৰ পূৰ্বপুৰুষ আৰু জন্ম সম্বন্ধে বাৰমানকৰ সম্পূৰ্ণ স্মৃতিৰণ

"অম্বিলা মাধৱদেৱ কায়স্থ কুলত।

আছিলন্ত পিতৃভ্ৰাতৃ বাৎসৱ্য দেশত ॥

১ শঙ্কৰৰ মাধৱৰ বংশ বত্ৰ যত।

একেদমে আছিলন্ত কলৌজপুৰত ॥

কমডাক বিকালত আইলা চণ্ডীৰ।
সেহি বেলা বহিলান্ত বাণুকা দেশত।
সেহি বংশে বৰকণা গিৰি জন্মিলন্ত।
ধৈৰ্য্যবন্ত কুমারন্ত মহা সিদ্ধ মতি।
কপচন্ত্ৰ গিৰি মাতৃ গৈল পৰলোক।
বিবাহ কৰায়া আছে শ্ৰেষ্ঠ তনয়ক।
জ্ঞাতি-মিত্ৰজন তথা অনেক আছয়।
তৈব পৰা চলি গৈয়া নাৰাণপুৰক।
এহিমতে আয়াযাত কৰিয়া সম্প্ৰতি।
বৰদোৱা গ্ৰামে এক ঘৰ মনুষ্যৰ।
বিধি চাৱা বিবাহ কৰিলা অনন্তৰ।
শঙ্কৰদেৱৰ জ্ঞান উপৰি বংশৰ।
পুনৰপি ভাৰ্যা সমে যাইবাক খোজন্ত।
কামৰূপে বজা নাই ভৈল অৰাজক।
এহিমতে আনন্দেও বহিলা তহিতি।
সেহি বেলা কছাৰীয়ে মাৰিলা ৰাজ্যক।
কছাৰীয়ে মাৰিলেক পবিল আকাল।
ভাৰ্যা সমষ্টিতে পাছে উঠিয়া নৱত।
বাসা কৰি কৈলা পাছে বালি ৰে গ্ৰামত।
গুৱা নৱমীত জ্ঞান বৈসাগ মাসত।

ইয়াত মাধৱদেৱৰ জন্ম-শক আদি দিয়া নাই, আন ঠাইত আছে—
চৌভুজ আশ্বিন আৰু জ্যৈষ্ঠ মাস নিশি।
সি সময়ে মাধৱদেৱ প্ৰকাশ ভৈলন্ত।

পিতৃৰ উপৰি বংশ মাধৱদেৱৰ।।
সদাচাৰী বুলি প্ৰশংসয় লোক যত।।
মাধৱৰ পিতৃ তাক জগতে জ্ঞানন্ত।।
কপচন্ত্ৰ গিৰি ভৈলা তাহান সন্ততি।।
দেখি বৰকণা গিৰি পাইলা বৰ শোক।।
বাণিজ্যক মনে আইলা আসাম দেশক।।
সিকানশে বৰদোৱাত বৈলা মহাশয়।।
বেসানি লৈ যাত্ৰা দুমাই বাণুকা দেশক।।
কিছুমান ধন উপাৰ্জিলা মহামতি।।
জোকণ কৰিলা কন্যা কায়স্থ কুলৰ।।
তেখে জ্ঞানিৰাহা মাতৃ মাধৱদেৱৰ।।
সন্তান আহন্ত তাত অত্যন্ত পূৰ্বৰ।।
জ্ঞাতি মিত্ৰ কুটুমসকলে বাহিলন্ত।।
ধন-বিস্ত কাঢ়ি লই মাৰিব প্ৰাণক।।
মাধৱদেৱৰ মাতৃ ভৈলা গৰ্ভৱতী।।
পলাই গৈলা প্ৰজাগণ ঘোৰ অৰণ্যক।।
ইহাত থাকিলে আৰু নেদেখোঁহো ভাল।।
বহিলন্ত গৈয়া পাছে নাৰাণপুৰত।।
জন্মিলা মাধৱদেৱ সেহি সময়ত।।
দিবাভাগে জন্মিলন্ত দুই প্ৰহৰত।।”

কৃষ্ণপক্ষ বহিৰাম প্ৰতিপদ শনী।।
সকলো প্ৰসন্ন ভৈল সিদ্ধ মুনি সন্ত।।”

অন্যান্য বিবেচনাৰ পৰা মাধৱদেৱৰ এই জন্ম-শক ঠিক বুলিলেও জন্ম-মাস আদি বিষয়ত অমিল থাকে। তদুপৰি মাধৱদেৱৰ পিতৃ বৰকণা গিৰি, দীঘলপুৰীয়া গিৰি বা গোৰুগিৰিৰ প্ৰথম ভাৰ্যা অনুচিহ্নৰ পুত্ৰক, বামদেৱ আৰু বামচক্ৰৰ মতে কপচন্ত্ৰ গিৰি, কিন্তু কুৰুৰ মতে, দামোদৰ, আৰু দৈভ্যাবিয়ে “নজানোঁহো নাম, বৰপুত্ৰ ভাল” বুলিলে। একজন বঙালী লেখকে মাধৱদেৱৰ দাদা মনোমাক সত্যৱতী আৰু জন্মস্থান লৰীপুৰ জিলাৰ নাৰাণপুৰীয়া-বাণিপাৰক সগাঁৱ

লেভুপুখুৰী (লেটেকুপুখুৰী) বুলিছে। আকৌ মাধৱদেৱৰ জন্মৰ পূৰ্বৰ এই কছাৰী মাৰণক দৈভ্যাবিয়ে আসাম (আহোম) মাৰণ বুলিছে। যিহেতু কামানন্দৰ পৰাই মাধৱদেৱৰ শিক্ষা সম্পৰ্কে আৰু কিছু কথা জানিব পাৰি—

“এক দুই তিনি চাৰি ভৈল পঞ্চ ছয়। দেখিয়া পিতৃৰ বৰ আনন্দ মিলয়।।
পাছে গুৰুগৃহে শাস্ত্ৰ পঢ়িলন্ত যত। ব্যাকৰণ পুৰাণ কাব্য কোষ ভাগৱত।।
পাছে পঢ়াইলন্ত পিতৃ কায়স্থ শাস্ত্ৰক। পণ্ডিত হইবাক লাগি আপোন পুত্ৰক।।

কেই বছৰমান পাছতেই মাধৱদেৱৰ পিতাক ঢুকাল ভনীয়েক উৰ্বশীক হোন্ধৰাকুচিৰ গয়াপাণিলৈ বিয়া দি বিয়াৰ ধাৰ মাৰিবলৈ বুলি বাধুকা আৰু নাৰায়ণপুৰলৈ অহা যোৱা কৰি বেপাৰত ধৰিলে। এই বেপাৰত থাকোঁতেই মৰা মুচা গ্ৰহণীত পৰিল তাৰ পৰা সকাহ পালেই মাধৱদেৱে গোসালীলৈ দুটা পাঠা আগবাঢ়াইছিল—

“লৈলন্ত বেসানি পাছে নৱত ভৰিয়া। বাধুকা দেশক লাগি গৈলন্ত লৰিয়া।।
বিকিলা বেসানি যত আসাম দেশত। মুকুতা পোৱাল কিনি লৈলা সিঠাৱত।।
পুনৰপি প্ৰবেশিয়া নাৰাণপুৰত। বিকিলা বেসানি নিয়া উজনি দেশত।।
পুৰাতন ধাৰ যত সৰে ওজা গৈল। মূল দিয়া একলত টাকা লাভ ভৈল।।
পীড়িল গ্ৰহণী ব্যাধি আসি শৰীৰক। গুণন্ত মনত দেখি বৃত্তা-সঙ্কটক।।
ভৈল কীণ ব্যাধি দেহ কৰিল দুৰ্বল। এহিমতে দুখে-কষ্টে চাৰি মাস গৈল।।
কতো দিনে প্ৰবেশিলা আসাম দেশত। অনন্তৰে নাও বাখি লোহিত তীৰত।।
আহা বৃদ্ধা মাতৃ ৰামদাসৰ গৃহত। হোন্ধোৰা-কুটীয়া গৈয়া ভৈল উপগত।।
মাধৱদেৱক পাছে মাতৃ দেখিলন্ত। যহ্ন ৰেহ-অনুৰাগে কান্দিবে লৈলন্ত।।
ভোজন কৰিয়া পাছে বাঢ়ি ককিলন্ত। প্ৰভাতে উঠিয়া ৰামদাসক বোলন্ত।।
বেসানি কিনিবে উজনিৰ বাঁও মই। একখানি বাক্য যোৱা কৰিবিহি তই।।
দেখিব প্ৰসাদে ভৈল কুশল আমৰ। ভালমতে পূজা মই কৰিবোঁ ইবাৰ।।
গুৰু ছাগ দুই গোট আনি বান্ধা চাই। বজ্জতৰ শূস মই আনিবোঁ গঢ়াই।।
এহি বুলি নাৱে গড়গাঁৱক গৈলন্ত। সমস্ত কেসানি নগৰত বেটিলন্ত।।
বজ্জতৰ শূস দুই লৈলন্ত গঢ়াই। গৃহক লাগিয়া পাছে অসিল লুই।।”

ৰামচৰণত শঙ্কৰদেৱৰ সম্পৰ্কৰ বাহিৰে মাধৱদেৱৰ বিশেষ কিয়কণ নাই; আৰু শঙ্কৰ-মাধৱৰ মিলন সম্পৰ্কত ভূঞাৰ পদ ৰামচৰণৰ (২১২৪-৮৬) লগত

হবহ একে। দৈত্য্যবিৰে বামানন্দৰ দৰেই,মাত্ৰ অলপ বিশেষভাৱে মাধৱ-
দেৱৰ বিৱৰণ দিছে, যেনে শিক্ষা বিষয়ত—

“কতো দিনা মানে আছে সেহি থানে বুঢ়া আতা আনকত।
মাধৱ দেৱক পঢ়াইলা সমস্ত কাৰ্য্যক্ৰিয়া কৃতি হত॥
আনো শাস্ত্ৰ বত পঢ়াইলা সমস্ত পদ্য পদ্য সংকৃত।
ন্যায় তৰ্ক নীতি শিখাইলা সম্প্ৰতি আনো বত কৰ্ম নিতা॥”২১০।

দৈত্য্যবিৰ মতে মাকৰ নৰিয়াৰ বাবেহে পাঠা আগবঢ়োৱা হৈছিল। সি
যি হওক বৰ্ত্তমান মাজুলিৰ আহতগুৰিৰ ওচৰৰ ধুঞাহাট বা ফেলগুৰিত শত্ৰু
দেৱ থকা কালত মাধৱদেৱৰ যিদৰে দেখা হল তাক আটাইকেজন চৰিত-লেখকে
বিতোপনকৈ বৰ্ণাইছে। বামচৰণৰ মতে পাঠা কিনিবলৈ গৈ বামদাসে শত্ৰু
দেৱৰ পৰা এই শিক্ষা পাই ঘূৰি আহে,—

“দেবী পূজা কৰে যিটো কাটি হাস-হাগ। অন্ধকালে সিটো অস্ত্ৰ ধৰি লৱে লাগ॥
কাটি-ছিত্তি লৱে প্ৰাণ ঘাড়ক মোছাৰি। যাতনা ভুল্লিবে লাগে জীৱে মৰি মৰি॥
যি কাৰ্য্যে কাটিলা বলি ফলো নপায়। কিঞ্চিত্তক ছিয়ে তাক বিনাশ কৰয়॥
চিৰকাল ভুল্লি মৰে যোৰ নৰকক। যিটো জনে চাহে আপোনাৰ কুশলক॥
কুবক ভজিয়া সুখে তবোক সংসাৰ। আত পৰে জীৱৰ কুশল নাহি আৰ॥”

মাধৱদেৱে বামদাসৰ মুখে এনে যুক্তি শুনি দৈত্য্যবিৰ মতে তৰ্কত—
বামদাসে বোলন্ত কৰিবা পাঠা কিবা। পৰলোকে সিটো কাটে হাক কাটে কিবা॥
তেহে বুলিলন্ত পাঠা কিনিবো কিসক। কিবা কাৰ্য্য আছে ইটো কিনাশী ধৰ্মক॥
কি কাৰণে পৰ জীৱ হত কৰা বুধা। মাধৱে বোলন্ত কৈত পাইলা ইটো কথা॥
এতে দিনে ইটো কথা নুশুনিলোঁ আমি। আৱে কৈব পৰা আক তবলিলা ভূমি॥
এবিয়া ভাতৰ গ্ৰাস দুইবো এহি বাদ। দেখাই নানা শাস্ত্ৰ কৰে মাধৱে উচ্চাদ॥
বামদাসে বোলে কৰি মনস্ত আনন্দ। ভূমি-আমি অকাৰণে কৰোঁ কেনে মন্দ॥
ভাত খাই উঠা কাণ্টে ভূমি-আমি বাওঁ। বাত শুনি আৰোঁ আৰোঁ তাক্ত দেখাওঁ॥
ভাছন আগত সন্তিহাক নপাৰিবা। তোমাক নীৰৱ এক উত্তৰে কৰিবা॥
শুনিলো মাধৱে বোলে তেহে উঠা বাওঁ। কেনে নীৰৱ যোক কৰে তাক জওঁ॥”

বামচৰণৰ পদত, এই নন্দবানত মাধৱ-বামদাসৰ ভাষা—

বলি কটি যিটো অস্ত্ৰ দেৱক পূজয়। অন্ধ কালে সেহি বলি তাক্ত কটিয়॥
অন্ধৰা ভুল্লিবা মৰে নৰিক নিস্তাৰ। নপায়ে বলক বুধ হাত পায়ে সাৰ॥

গুলিয়া মাথৰে অতি ক্লেমে জ্বলি গৈলা। দুবাচাৰ পানী তই খসিয়া বুলিলা।।
 মূৰ্খৰ আগত যেন কথা কহ তঞি। ধৰ্ম বুজাবস কিছু নজানোহে মঞি।।
 বামদাসে বোলন্ত নকৰাঁ ক্ৰোধ মোক। শঙ্কৰৰ পাশে যাও শীঘ্ৰে চলিয়োক।।
 আপনাকে পণ্ডিত মানাহা বৰ গোট। শঙ্কৰৰ আগত হৈবাহা লোটসোট।।”

তেতিয়া বেজি হল বুলি পিছদিনা পুৱাই ওলাই যাওতে বামদাসৰ মতে

পথত বাহন্তে	মনত বোলন্ত,	ননমিবোঁ শঙ্কৰক।।
শঙ্কৰদেৱক	দেখি মাধৱ	সঙ্কুচিত ভৈল মতি।
ভেজে ধৰসিল	তেখনে পৰিলা	চৰণে কৰি প্ৰণতি।।

বামচৰণৰ মতে মাধৱদেৱৰ সেই দন্ত শঙ্কৰদেৱৰ আগত কুন্ন হয়—

মনত বোলন্ত নকৰিবোঁ নমস্কাৰ।	প্ৰথমে কৰিবোঁ শাস্ত্ৰ তত্ত্বক বিচাৰ।।
হেন মতে ওগি যাহন্তে নিকট পাইলন্ত।	বসি আছে শঙ্কৰ মাধৱে দেখিলন্ত।।
শৰীৰৰ কান্তি দেখি শিহৰিল গাৱ।	মনত বোলন্ত কিনো তেজৰ প্ৰভাৱ।।
সঙ্কুচিত ভৈল কায় পদ-দৰ্শনে।	কৰিলা প্ৰণাম পৰি শঙ্কৰ চৰণে।।”

যিহওক বামদাসে চিনাই দিয়াত মাধৱদেৱে বিনীতভাৱে কাল—

‘শৰত কালত পূজা সমন্তে কৰয়।	পূৰ্ব হন্তে ইটো বিধি নিয়ম আছয়।।২২১৭।
বেদ আজ্ঞা লভিলেও মহাপাপ হয়।	অবলৈয়ে নৰি যোৱ নৰকে পৰয়।।
বেদৰ বিহিত কৰ্ম লাগে কৰিবাক।	নকৰিলে শাস্ত্ৰে বোলে দুবাচাৰ তাক।।২২১৮।
দুবাচাৰ ভৈলে শৰীৰৰ নাহি শুদ্ধি।	দিনে দিনে পাপত মগ্ন হৈ বুদ্ধি।।
পিতৃ-মাতৃ ভাৰ জ্ঞান-পিতৃ নলয়।	পত্নী যেন সিটো বুধা জনম ধৰয়।।২২১৯।
মৰিলেও যোৱ নৰকত পৰে যাই।	কোটি কোটি জন্ম তাহাৰ মুক্তি নাই।।
এভেকতে আমি দেৱীপূজা কৰোঁ জানি।	ঈশ্বৰৰ আজ্ঞা ইটো আছে বেদ বাণী।।
শঙ্কৰে বোলন্ত পাছে মাধৱক চাই।	ওনিৱোক কহে বঞি শাস্ত্ৰ অভিত্ৰায়।।
অধিগণে কৰে ইটো বেদক ব্যাখ্যান।	নিজ অৰ্থ তৰ্কতক, তাজি কৰে অহান।।
তল জল যজ্ঞ কৰি ব্ৰহ্মলোকে চৰে।	পুণ্য কৰ ভৈলে দুনাই নৰকত পৰে।।
বেদ মতে কৰ্ম যদি অহিহে কৰয়।	অৰ্পণা নহৈলে একো কল নধৰয়।।২২২০।
যদি কল পাৱে তাৰ আহুত বিন্ধয়।	মহন্তসকলে তাহ নকৰে বিন্ধয়।।
যজ্ঞ কৰি ধৰি আনি পতক ছেদয়।	অৰ্পণা নহৈলে একো কল নধৰয়।।২২২১।
যদি এহি জ্ঞান কৰে স্বৰ্গক পায়।	নৰকত তেওঁ পৰিবেক কোলকয়।।

যি কাৰ্যে কাটিলা বলি তাভো নাই আশ। তম নবকত চিৰকাল হোৱে বাস।।
সংসাৰত আয়াযাত নুওচে জীৱৰ। এতেকে শ্ৰবৃষ্টি পথ পৰম দুহৰ।।”

শ্ৰবৃষ্টি মত খণ্ডন কৰি শঙ্কৰদেৱে নিবৃষ্টিৰ শ্ৰেষ্ঠমত খণ্ডিলে—

ভাৰত-পুৰাণ ব্যাস ৰখি কৰিলন্ত। যাৰ যেন জাতি-ধৰ্ম সৰে বিহিলন্ত।।
চাৰিয়ো বেদৰ কৰিলেক শাখাভেদ। তথাপিভো নুওচে মনৰ মহা খেদ।।
পশু হিংসা ধৰ্ম বিহিলন্ত জগতত। সিকাৰণে সুখ নাই ব্যাসৰ মনত।।
বৈকুণ্ঠৰ শাস্ত্ৰ ইটো মহা ভাগৱত। নাৰায়ণ কহিলন্ত ব্ৰহ্মাৰ আগত।।
ব্ৰহ্মা নাৰদত কৈলা নাৰদে ব্যাসত। ব্যাসে কহিলন্ত পাছে মহা ভাগৱত।।
গুৰুক পঢ়াইলা ব্যাসে ইটো শাস্ত্ৰ সাৰ। গুৰু পৰীক্ষিত আগণ কৰিলা প্ৰচাৰ।।

শেষ সংশয় ছেদ কৰি লবৰ বাবে মাধৱদেৱে নিবৃষ্টিৰ সন্ধান কৰিলে—

‘মাধৱে পুছিলো পাছে কৰযোৰ কৰি। বৃথা দুখ পাৰে কাৰ্য-কৰ্মৰ আচৰি।।
কোন কৰ্মে তৰিবেক ঘোৰ সংসাৰত। ইহাৰ উপায় আৱে কহিলো সাম্ভৱত।।
শঙ্কৰে বোলন্ত মাধৱৰ মুখ চাই। ভকতিৰ সাধন সংসঙ্গ বিনে নাই।।
ভাগৱত পুৰাণৰ যতেক সাধন। সংসঙ্গ ভক্তিৰ কথা শুনা দিয়া মন।।
শঙ্কৰৰ শ্ৰোটি বাণী শুনি মাধৱৰ। গুচিল সংশয় যত আছিল মনৰ।।
কৃতজ্ঞালি কৰি আসনৰ উঠিলন্ত। গুৰু মানি শঙ্কৰত লগ লৈলন্ত।।

(বামচৰণৰ পদ ২১৫৮ৰ পৰা ২২৮০লৈ ভূকণৰ পদ ১৬৪ ৰ পৰা ২২৪লৈ
দেখ একে)। দৈত্যাবিৰ এই বৰ্ণনা সামান্য পৃথক—

“পাছে দুয়োজনে কথা কহিব লাগিলা। উচ্চা-উচ্চ দুইহাতৰে সন্ধান মিলিলা।।
মাধৱে শাস্ত্ৰক দেখাই শ্ৰবৃষ্টি কহন্ত। নিবৃষ্টি দেখাই তাক শঙ্কৰে ৰঙন্ত।।
প্ৰভাতৰে পৰা তিনি পৰা বেলি গৈল। দুইহাতৰো কথা সাজ তথাপি নটল।।

“যথা তৰোৰ্মূল নিঃসেচনেন হৃদ্যন্তি তৎস্বৰূপ ভূজোপশাখা।

প্ৰাণোপহৃদ্যন্ত যথেন্দ্ৰিয়মাংস তথা চ সৰ্বাৰ্চ নমৃত্যতে জন্ম।।”

এহি শ্লোক ভটি পায়ো মাধৱে মনত। নিশ্চয় কৰিলা এবিধেক পূজা যত।।

মনে গুৰু মানি তেতিয়াশে উঠিলন্ত। শঙ্কৰদেৱক নমস্কাৰ কৰিলন্ত।।

বোলন্ত শঙ্কৰদেৱে ৰাইবন্ত জামিলো। মাধৱে বোলন্ত গুৰু ভোমাক মানিলো।।”

বামচৰণ (৪৭১-৮৭ পদ), বামচৰণ (২২০৭-৪৬ পদ), আৰু দৈত্যাবি
(২৭০-৭২ পদ), আটাইবোৰে মতে সেই দিনাৰ পৰাই দুৰ্গাপূজা এৰি কৃষ্ণ
ভক্তিৰ মাধৱদেৱ শঙ্কৰদেৱৰ লগত এক হ'ল।

মাধৱদেৱৰ গুৰু-সেৱাৰ দৃষ্টান্ত অতুলনীয় বুলিব পাৰি। শঙ্কৰদেৱক লগ পোৱাৰ আগতে মাধৱদেৱৰ বাবে কন্যাক জোৰণ পিন্ধাই থোৱা আছিল। শঙ্কৰদেৱক পাই মাকৰ অনুনয় বিনয় সন্তোষ মাধৱদেৱে বিষয় আৰু বিয়াৰ ভাব একেবাৰে পৰিত্যাগ কৰিলে। দৈত্যবি আদিৰ বাহিৰেও ৰামানন্দই সুৱলাকৈ বৰ্ণাইছে—

মাধৱদেৱৰ মাতৃ বুলিলা বচন।   শুনিয়ো মাধৱ বাপু থিৰ কৰি মন ॥
কিসক তাকিলি তই ধন সমন্তয়।   বিবাহ কৰিবে তোৰ অৱশ্যে লাগয় ॥
শুনিয়া মাধৱদেৱে বুলিলা বচন।   তথাপি জানিবা মোৰ কৃষ্ণসে জীৱন ॥
শুনিয়া সিদ্ধান্ত একো উত্তৰ নিদিয়া।   মাধৱদেৱৰ মাতৃ ৰহিল কান্দিয়া ॥

মাধৱদেৱৰ গুৰু-সেৱাৰ সামান্য আভাস মাত্ৰ ৰামানন্দৰ পদৰ পৰাই—

‘মাধৱ কৰিলা সেৱা শঙ্কৰদেৱক।   শ্ৰৱৰ্ত্তিৰে লাগি ধৰ্ম্ম সমন্তে লোকক ॥
শ্ৰদ্ধাততে স্নানি চলি যান্ত ভিতৰক।   গামচা পখালি উষ্ণ কৰন্তু জলক ॥
অনন্তৰে তৈল দিয়া গাৱে শঙ্কৰৰ।   স্নান কৰাই বস্ত্ৰ দেন্তু কৰিয়া আদৰ ॥
বস্ত্ৰ পিন্ধাই কপালত দিয়া তিলকক।   দুয়ো জন চলি গৈলা হৰি-মন্দিৰক ॥”

দৈত্যবি আৰু ৰামানন্দৰ এনে সকলো বিৱৰণ ৰামচৰণৰ পদতো—

প্ৰতি ভাঠি বেলা দেৱ মাধৱ যাৱন্ত।   শঙ্কৰৰ পাৱে পৰি প্ৰণাম কৰন্তু ॥
মলচিয়া লৱয় পাৱৰ যত ধূলি।   পুছন্ত শঙ্কৰ আসি আছা কতো বেলি ॥
শঙ্কৰদেৱৰ আছা ৰঞ্জিণী জীয়াই।   আথবেথ কৰিয়া বাৰ্তাক কহে যাই ॥
মাধৱ বাক্সৰ আতা আসিছে ইঠাই।   শীঘ্ৰে চলি যোৱো পিতা গৃহৰ ৰজাই ॥

মাধৱদেৱে শঙ্কৰদেৱত আত্ম-বিলোপ কৰা বুলিব পাৰি। গতিকে শঙ্কৰদেৱৰ জীৱনীতে মাধৱদেৱৰ জীৱনী সোমাই পৰে। কোচবেহুৰত শঙ্কৰদেৱৰ তিৰোভাৱৰ বেলা বৰপুত্ৰক ৰামানন্দ লগত আছিল তেওঁ আহি শঙ্কৰদেৱৰ ছমহীয়া তিথিত পিতৃয়েকৰ আত্মা ঘোষণা কৰিলে—

‘শঙ্কৰদেৱৰ আসি ছয় মাস তৈলা।   ছেন জানি মাধৱে লোকক জন দিলা ॥
সেহি বেলা ঠাকুৰে সৱাতে কহিলন্ত।   যাক যেন মতে গুৰু বাক্য বুলিলন্ত ॥
মাধৱক বোলে আমি আচাৰ্য পাতিলোঁ।   সৱাৰো আগত এই কথা কহিলোঁ ॥
সৱাতে কহিলোঁ পিতৃবাক্য শিৰে ধৰি।   এহি বুলি থাকিলন্ত নমস্কাৰ কৰি ॥
ছেন গুনি লোকে কৰিলন্ত জয়ধ্বনি।   মাধৱক মানিলন্ত গুৰুবাক্য গুনি ॥”

ৰামচৰণৰ এইখিনি আৰু তলৰ পদ আৰু ৰামচন্দৰ ১৭৫৪ পদলৈকে হুবহু একে। ইমানতো কথাৰ কেনা নাভাগিল শব্দৰদেৱৰ বহুৰেকীয়া ত্ৰিধিলৈ দামোদৰদেৱ নহিল—

‘অনন্তৰে ঠাকুৰে বুলিলা মাধৱক।	অন্যায়ক মাতি দামোদৰ ব্ৰাহ্মণক ॥
গুচৰতে নাৰায়ণ ঠাকুৰ আহুত।	সখি বুলি মাধৱে তাহাক মাতিলাত ॥
বোলে এতিয়াকৈ তুমি ৰাত কৰি যোৱা।	দামোদৰ ব্ৰাহ্মণক আনিবা মাতিয়া ॥
ভালমতে বাক্য তুমি তাহাক বুলিবা।	নিঠুৰ বচন তাৰ আগত কহিবা ॥
কি কাৰণে পিঠি দিলা গুৰু গৃহক।	ইসৰ সম্পত্তি কোনে দিলেক তোমাক ॥
আজিও আহুত খৰি হাতত তোমাৰ।	পাসৰিলা গুণ সিতো গুৰু শব্দৰ ॥
কাম কৰি ফুৰিলা লোকৰ ঘৰে ঘৰে।	তোমাৰ সিসৰ দুখ গুচাইলা শব্দৰে ॥
পাসৰিলা কেনে তুমি সিসৰ গুণক।	নমাতোঁত যাইবে লাগে গুৰু গৃহক ॥
হেন শুনি বিপ্লৱৰ ভৈলন্ত বিমন।	বোলে মোক আৰ নুবুলিবা নাৰায়ণ ॥
তোমাৰ পাছতে এতিয়াকৈ যাওঁ আমি।	খনিতোক আগ হুৱা চলা আৰে তুমি ॥
অনন্তৰে দামোদৰ গুৰু চলি গৈলা।	আসন পাৰিলা যাই সভাত বসিলা ॥

সভা ভগাৰ পাছত মাধৱদেৱে দামোদৰদেৱক স্পষ্টভাৱে সুধিলে —

‘বৰিষেক হইয়াছে গুৰু বৈকুণ্ঠ যাইবাৰ।	এতেক লৰিল মতি জানিলোঁ তোমাৰ ॥
কন্দীৰ ধৰ্ম্মৰ মত ৰবিলাহা যাই।	কলিযুগে তাক আচৰণে গতি নাই ॥
পৰমায়ে পাইলে তুমি গুৰুক এৰিলা।	অৰণ্যে পলিয়া তুমি পথ হেৰুৱাইলা ॥
এহি বুলি কলা বস্ত্ৰ এক যুৰি দিলা।	নিশ্চিত কৰিয়া তাক বচন বুলিলা ॥
আপোনাৰ মতে তুমি প্ৰবৰ্ত্তা হা যাই।	তোমাৰ আশাৰ সন্তান আৰ নাই ॥
গুৰু কামৰ নাসা ভাতেসে জানিলোঁ।	তোমাৰ আশাৰ কথা আজি আমি পাইলোঁ ॥
ভোগ-ভকতিক তুমি পূজা কৰা পাইবা।	কণ্ঠতো তুমি আৰো আমাক নপাইবা ॥
এহি বুলি মাধৱে নমতি ৰেয়ে বৈলা।	দামোদৰ গুৰু শুনি বুলিবাক সৈলা ॥
গৃহস্থৰ বান্দী-বন্ধা অনেক আহুত।	আজ্ঞা লৈয়া হাল বাই পথাৰ কৰ ॥
এক দিনে গৃহস্থ বুলিলা হালোৱাক।	কুৰি হাই দেখাইলন্ত কুঁহিৰ সীমাক ॥
বোলে তই ভালমতে হালক বাহিৰি।	বহুৰ বুজিয়া ময় কৃষিক কৰিবি ॥
এহি বুলি তাক ৰেয়ে গৃহস্থে পাকিলা।	তাকো কই-বুই পাৰে আৰু কুঁহি সৈলা ॥
পৰম চকুৰ সিতো হালোৱা মন্ত ॥	এহি বুলি মাধৱক দিলন্ত সিদ্ধান্ত ॥
মাধৱে বোলয় আৰ বুলিবোঁহে কিংক ॥	জানিলোঁহে ভৈলা তুমি গুৰুতো অধিক ॥

গুৰুৰ বাক্যৰ তুমি সীমাক ছেডাইলা। গুৰুতো কবিতা তুমি ভকতি বঢ়াইলা।।
 বেজি বুলি অঙ্গুলিৰে কটাকানি সিলা। ইসৰ দৃষ্টান্ত মোক তাতে তুমি দিলা।।
 এহি বুলি মাথৰে নামাতি য়েৰে বৈলা। দেব দামোদৰ নিজ গৃহে চলি গৈলা।।
 এই বিবৰণৰ উপৰিও দৈত্যাবিয়ে আৰু ঘটনাৰ বিৱৰণ দিছে (১৩১০-১৫)।

তাৰ পাছত শঙ্কৰদেৱৰ বছৰেকীয়া ত্ৰিধিৰ ঘটনাৰ আন বিৱৰণ—

দামোদৰ গুৰুক নেদেখি সভা মাঝে। পুছিলো মাথৰে হৰিচৰণত পাছে।।
 নমাতিলা কিয় দামোদৰক সভাক। শুনি কহিলন্ত হৰিচৰণে কথাক।।
 পাছে গৈয়া আপুনি বুলিলোঁ আসিবাক। নয়াইবোঁ বুলিয়া তেহেঁ পঠাইলা আমাক।।
 পুছিলোঁহোঁ কি কাৰণে নয়াইবন্ত এৰে। তেহেঁ বোল তোমাৰ ঘৰক যাও য়েৰে।।
 তেৰে আনো বুলিবেক যাইবাক আমাক। সৰাৰো গৃহক মই লাগিব যাইবাক।।
 শুনিয়া মাধৱদেৱে বুলিলন্ত হাসি।। আনৰে তোমাৰে ঘৰ সম ভৈল আসি।।
 আৰ আমাৰে বোলা পুনু নমাতিবা আছ। এহি বুলি হৰিচৰণক দিলা হাক।।”

তদুপৰি এটি ঘটনা দৈত্যাবিয়ে এইবিলাকৰ সমৰ্থনৰূপে বৰ্ণাইছে—

“আৰো একদিনা	ভৈল কথা যেন	কহেঁ তাক শুনিয়োক।
দামোদৰ গুৰুক	মাধৱদেৱে	আনি বুলিলন্ত বাক।।
আমি যাক দূৰ	কৰোঁ তাক কেনে	দিয়া ঠাই দামোদৰ।
তেহেঁ বোলে মই	কাহাক খেদিম	কেহেঁ নুহি মোৰ পৰ।।
মাথৰে বোলন্ত	সত্ৰ কবি আছা	আচাৰ্য্য স্বৰূপ হুই।
বিধৰ্ম্মী দেখিয়া	শিক্ষা নেদিবাক	তোমাৰ দুকল নুই।।
তেহেঁ বুলিলন্ত	যি যন্ত কৰে	কৰে সিটো আপোনাক।
তাৰ দেখাচয়	আমাৰ লাগয়	কিবা হেতু দেখিবাক।।
তোমাক শঙ্কৰ	দেৱে খাপিছন্ত	তুমি সি পৰা দেখিবে।
দোষ গুণ যন্ত	তুমি সি শকত	বাখিবে জ্ঞানা খেদিবে।।
আমাক শঙ্কৰ-	দেৱে খাপা নাই	এতেকে জ্ঞানা আমাৰ।
বাখিবে খেদিবে	দোষক দেখিবে	নাহিকৰ অধিকাৰ।।
অনন্তৰে দেৱ	মাথৰে বোলান্ত	বদ্বাকৰ গ্ৰন্থখন।
পুৰাণৰ গ্লোক	ভুক্তি কহিলন্ত	শঙ্কৰদেৱে নিৰ্ম্মাণ।।
তুমি বোলা ইটো	পুৰাণৰ কথা	আৰে আক কি কবিতা।
কহিহো সত্ৰ	গ্ৰন্থ বদ্বাকৰ	মুছলিমা কি নমাইলা।।

ওনি দামোদৰ	ওক বুলিলন্ত	চতুৰ্ভুজ ৰূপে য়েৰে।
অসি ভগবন্ত	আপুনি কহন্ত	নমানিৰোঁ আৰি ভেৰে।।
ওনিয়া মাধৱে	সজ সজ বুলি	আৰো কিছু নুবুলিলা।
চিৰা খুৱাই ভুনি-	পাট যোৰা দিয়া	প্ৰবোধি বিদায় দিলা।।
বোলন্ত ভোমৰ-	আমাৰ জাৰিবা	পৰিচ্ছেদ এহি মানে।
পূৰ্বে এহেঁ এত	খানিকো কথাক	পুছিলা আমাৰ ধানে।।
আৱে চতুৰ্ভুজ	ৰূপৰো কথাক	নমানো এহেঁ বুলিলা।
আনো নানা মত	বুলি এহি মত	মাধৱসেৱ ৰহিলা।।

এইখিনি প্ৰমাণৰ পৰা কেইবাটি বিষয়েও স্থিৰ সিদ্ধান্ত কৰিব পৰা হয়। প্ৰথম দামোদৰদেৱকে নাথানি মাধৱদেৱক শঙ্কৰদেৱে থানি যোৱা বাবেই দামোদৰ দেৱে আক্ৰোশ কৰি শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মৰ পৰা কাটি যায়। দ্বিতীয় শঙ্কৰদেৱৰ ভক্তিপন্থা গ্ৰহণ কৰিলেও দামোদৰদেৱে কাৰ্য্যব্যাক্ৰমণে কৰ্মপন্থাৰ আসক্তি এৰিব পৰা নাছিল আৰু সেইবাবে এই পোন ছেগতে তেওঁ ভক্তিপন্থাত কৰ্ম পন্থা লগ লগাই লয়। তৃতীয় বৈষ্ণৱৰ “ভৃগাদপি সুনীচেন ভাব সম্পূৰ্ণ নহা বাবে শঙ্কৰদেৱৰ আনুগত্য কোনোমতে অস্বীকাৰ কৰিবৰ উপায় না পাই তেওঁ নিজক হালোৱা মহন্ত বুলিছে আৰু এইখিনিতে মূল মহাপুৰুষীয়া মন্তৰ পৰা “দামোদৰীয়া মন্ত” কাটি গৈছে।

ৰাজনৈতিক ফালৰ পৰাও মাধৱদেৱৰ নিৰ্বাচন আৰম্ভ হল। শিলামিত্য হৰ্ষবৰ্দ্ধনে কুমাৰভাস্কৰ বৰ্মাৰ সৈতে মিত্ৰতা পাতি লগাৰ বাজ্য অধিকাৰ কৰি দুইবোৰ মাজত বঙ্গ ভগাই লোৱাৰ দৰে তাৰ প্ৰায় সহস্ৰ বছৰৰ পাছত সঘাট আকবৰে নকনাবাৰণৰ লগত মিত্ৰতা থাপি গৌড় আক্ৰমণ কৰি গঙ্গা নৈকে সীমা পাতি সেই ৰাজ্য ভগাই লয়। সেই বিজয় বাহৰতে বসন্ত ৰোগত গঙ্গাৰ পাৰত চিলাবান্ধৰ মৃত্যু হয় তাৰ আগ মুহূৰ্ত্ততে তেওঁ তেওঁৰ এটি পুত্ৰ জন্ম হোৱাৰ বাতৰি পায়, এৱেঁই বহুদেৱ। ইয়াৰ পাছতেই নকনাবাৰণৰো এটি পুত্ৰ জন্ম হয়, তেওঁ নন্দীনাৰায়ণ। নকনাবাৰণৰ ৰাজত্ব কালতে (১৫৪০-৮৪) বহুদেৱে বৰুণগৰত বসতি কৰি ছিলাজয়পুৰ নামে এখন নগৰ পাতি নিজে ৰজা হৈ থাকে। বহুদেৱ (১৫২১-১৬০৪) ৰজা হব খোজা দেখি কোচ ৰাজ্য হুকাল কৰি সোণকোণ নৈকে সীমা ধৰি পূবৰও কোচ-মাজো বুলি ভতিজাক বহুদেৱক জাক পহিৰ খও কোচ-কেহাৰ বুলি পুতেক নন্দীনাৰায়ণক (১৫৮৪-১৬২২) ভগাই দি

তিনি বছৰৰ পাছত নৰনাৰায়ণৰ মৃত্যু হয় (গেইট)। এই বছৰেই কৰ্মকাণ্ডীবিলাকৰ কথা শুনি মাধৱদেৱ আৰু ভকতসকলক ধৰাই নি বন্দী কৰি ৰাখি নিৰ্দোষ জ্ঞানি পাছত মুকলি কৰি দিয়ে।

আগতে বৰপেটাত মাধৱদেৱে ৰাসঝুমুৰা দখিমখন নাট ৰচে—

শুনিলো মথুৰা দাস তেখনে আসিলা। মাধৱদেৱক বৰপেটা লাগি নিলা।।
 ভক্তবৰ্গ সমে তথা ৰহিলা মাধৱ। তান্তিকুঞ্জি লোকৰ মিলিল মহোৎসৱ।।
 নটুৱা পাতিয়া নাট কৰিলা বিস্তৰ। নাট দেখি লোকৰ আনন্দ বহুতৰ।।
 কৰিলা ঝুমুৰা দখিমখন তহিত। নানা ৰসে কৰিলন্ত আৰো নানা গীত।।
 পাতিলা গোসাঁইৰ ঘৰ মহা মনোৰম। কামৰূপে আন ঘৰ নাই তাক সম।।

আকৌ বৰপেটাত থাকোঁতেই মাধৱদেৱে শঙ্কৰদেৱৰ ৰামবিজয় নাটকৰ ভাৱনা পাতে—

“এককালে ৰামযাত্ৰা কৰাইবাক প্ৰতি। সৰে তান্তিকুঞ্জীয়া লোকৰ ভৈল মতি।।
 মাধৱদেৱৰ আগে বুলিলেক লোক। বাপ ৰামবিজয় যাত্ৰা কৰায়োক।।।
 ৰামযাত্ৰা কথা শুনি লোক সমস্তয়। আসিল সমস্তে তান্তিকুঞ্জি নধৰয়।।”

তথাপি কৰ্মকাণ্ডীবিলাকৰ উচটনিত বছৰেই ঘনাই অত্যাচাৰ কৰাত মাধৱদেৱে শেষৰবাৰ কোচ হাজাৰ বৰপেটা এৰি লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ কোচ বেহাৰলৈ যোৱাকে থিৰাং কৰিলে।

‘অনন্তৰে পাইলা ঠাই বেহাৰ নাধৰে। ভেলা দুৱাৰত গই ৰহিলা উচ্চৰে।।’
 কোচবেহাৰত ৰাজপুত্ৰৰ আইখাই আদিয়ে আদৰেৰে শৰণ গ্ৰহণ কৰিলে—

শুনা আতপৰে	বেহাৰ নগৰে	মাধৱদেৱ আছন্ত।
আসিলা বৈষ্ণৱ	শুনিলো উৎসৱ	ৰাজা-প্ৰজা কৰিলন্ত।।১৫০০।
বীৰ নাৰায়ণ	ৰাজ্যৰ কুমাৰ	ৰাজ্যমাৰ আইখাই।
ৰাজ্যৰ মহিৰী	কুমাৰ কুমাৰী	আন কতো কতো যাই।।
মাধৱদেৱক	গুৰু মানি সৰে	কৃষ্ণত লৈলা শৰণ।
কহিবোঁ কভেক	শৰণ লৈলেক	আনো নগৰস্থ জন।।
ডাক-ডাকুৱা	কৰ-কৰ্ম্মা	মিলাইতৰ লোক জন।
নাহি আদি-অন্ত	আসি অপৰ্য্যন্ত	কৃষ্ণত লৈলা শৰণ।।১৫০৫।
কোচ-মেচ লোক	সৰে এৰিলেক	পূৰ্বৰ বস্ত আচাৰ।
মাধৱদেৱ	উপদেশ পায়ো	ভৈল সৰে সন্মতি।।

বীৰ কাৰী নামে	আছে একজন	ৰাজ্যৰ মুখ্য সেৱক।
ৰাজ্যৰ আগত	প্রশংসা অনেক	কৰি সিটো মাধৱক।।”

আইখাইৰ আগ্ৰহ সত্ত্বেও মাধৱদেৱ ৰজাৰ আগলৈ যাবলৈ অমান্তি—

“একদিন আই-	খাই বোলে আতা	কৰাওঁ আপ ৰাজ্যৰ।।
বোলা বীৰ কাৰী	সহায় নমাই	ৰাজ্যৰ আগ হৈব।।
শুনি আইখাই	বুলিলা দুনাই	মাধৱদেৱৰ আগে।
কিয় বোলা বাপ	ৰাজ্যৰ আগ যে	হয়া থাকিবাক লাগে।।
মাধৱে বোলন্ত	নলমৈ আমাৰ	কি কাম ৰজাৰ ঠাই।
মাধৱদেৱৰ	বাক্য শুনি আৰ	নমাতিলা আইখাই।।”

যি হওক এই বীৰকাৰীৰ অনুৰোধতে কোচবেহাৰত মাধৱদেৱে উড়িষ্যাৰ ৰজা পুৰুষোত্তম গজপতিৰ নাম-মালিকা নামৰ সংস্কৃত বৈষ্ণৱ শাস্ত্ৰৰ অসমীয়া পদ ভাঙনি কৰে(দৈত্যাবি ৪৫:১০-১৫ পদ)। মাধৱদেৱে নহয় কোনোৱা এজন অজ্ঞাত কবিয়ে এইজন উড়িষ্যাৰ ৰজা পুৰুষোত্তম গজপতিৰে আন এখন সংস্কৃত বৈষ্ণৱ শাস্ত্ৰ দীপিকা চম্পৰ অসমীয়া পদ ভাঙনি কৰিছিল আৰু এই গজপতিয়ে আয়াধ্যাৰ ৰজা শ্ৰীৰামচন্দ্ৰৰ অনুজৰ নাতি বুলি নিজৰ চিনাকি দিয়াত ভাঙনিকে মৌলিক বুলি ভ্ৰম কৰি সেই অসমীয়া পুথিৰ প্ৰথম সম্পাদক প্ৰকাশক মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈ আৰু তেওঁৰ পাছত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা আদিয়ে সেই পুথি একাদশ কিয় বৰ্ষ শতিকাব বুলি প্ৰমাণ কৰিবলৈ প্ৰয়াস পাইছিল স্বৰূপতে সেই ভাঙনি কিন্তু বৈষ্ণৱ বা উদ্ভৱ বৈষ্ণৱ যুগৰ।

মাধৱদেৱে ঠিক কেতিয়া নামঘোষা ৰচনা কৰিবলৈ লৈছিল কোৱা টান। কথা-গুৰুচৰিত মতে অৱশ্যে শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ আত্মা অনুসৰি ইয়াক ৰচা হয় কিন্তু গুৰুজনৰ তিৰোতাবৰ পাছতহে যে ইয়াৰ ভালখিনি ঘোষা লিখা হৈছিল, তাৰ ভিতৰুৱা প্ৰমাণ যথেষ্ট আছে। তদুপৰি দৈত্যাবিৰ এইখিনি পদে শেষ বাৰ দেখুৱায় প্ৰকৃততে সানৰণি ঘোষাবোৰ মাধৱদেৱৰ কবি আৰু তত্ৰ উভয় জীৱনৰ শেষ আৱষ্টি অন্তিম আৱষ্টি।—

“আহুত আনন্ম মনে	বেদ্যবত কতদিনে	মাধৱদেৱৰ ভৈল জন।
আউল ভৱি ঘোষাখন	কৰো জনি একখন	এহি বুলি শব্দ শুভজন।।
লিখা ভুতি উপদেশ	পাৰ্শ্বা কাকুতি কে	বৰ্ণবিধ পটল কলি।
দোকক কুপাৱে অতি	পৰম কুশল চিহ্নি	কেম অজলাক চকু দিল।।”

এই প্ৰসঙ্গতে মাধৱদেৱে গুৰুজনাৰ ঠাই লোৱাৰ দৰে মাধৱদেৱৰ ঠাই কোনে লব বোলা প্ৰাসঙ্গিক আৰু সময়োপযোগী প্ৰশ্নৰ উদ্ভৱত মাধৱদেৱে নামঘোষাত গুৰুত্ব দিয়ে—

“একদিনা আলোচিলা আসি ভক্ত মিলি। পুছি লব্ধ মাধৱক কৰিয়া সেৱলি।।
যেতিয়কণে তিৰোভাৱ তোমৰা কৰিব। কোনো কথাখিনি লোকে কাহাত পুছিব।।
তিনিদিনমানে আমি মনেগুণি চাইলোঁ। কাহাকো বুলিবোঁ আমি বিচাৰি নাপাইলোঁ।।
তুনিয়া মাধৱদেৱ বোলা পুনৰ্বাৰ। লোভাবিষ্ট সকলে বুলিবোঁ কাক আৰ।।
দেখা যোৱা পুথিখান আমাৰ আছয়। সৰে কহি আছোঁ যিবা কহিবৈ লাগয়।।
তাহাৰ অৰ্থক যিৰাজনে বুজিলেক। সেইজনে জনা লাগ অমাক পাইলেক।।
ঘোৰাতে সমস্ত মোৰ বল-বুদ্ধি যত। যাৰ ভাগ্যে আছে তাত পাইবৈ সমস্ত।।”

গুৰু আৰু শিষ্যৰ লক্ষণৰ সম্পৰ্কে মাধৱদেৱে নিজ অভিজ্ঞতাৰ পৰা কয়—
বোলন্ত কৰিবৈ গুৰু সেৱা কোনজনে। মোহেৰ আগত আসি বোলোক এক্ষণে।।
গুৰুসেৱা কৰিলন্ত মাৰ্কণ্ডেয় ঋষি। প্ৰহ্লাদেও গুৰুসেৱা কৰিলা হৰিষি।।
লক্ষণে কৰিলে গুৰু-সেৱা সাৱধান। ময়ো গুৰু-সেৱা কৰি আছোঁ কিছুমান।।
যিসৰ লক্ষণে গুৰু পাইবাক লাগয়। সি সৰ লক্ষণে গুৰু পাবে নাহিকয়।।
যেই সেই জনে গুৰু বোলাইবাক পাৰে। অজ্ঞজনক যেন পীড়ে বৰ ভাৰে।।

মাধৱদেৱে বামচৰণৰ সহায়ত কীৰ্ত্তন-ঘোষা সংগ্ৰহ কৰা কাহিনী (দৈত্যাবি ১৫৭৬-৮৮ পদ) আগতে কোৱা হৈছে। মাধৱদেৱৰ সত্যবাদিতা আৰু নিষ্ঠাকতাৰ এটি শেহতীয়া উদাহৰণ শৰণীয়া নোহোৱা হেতুকে বীৰু কাৰীৰ হাতে তেওঁৰ পুতেকহঁতে নোখোৱা বাবে মাধৱদেৱৰ ওপৰত তাৰে পোতক তুলিবলৈ কৰ্মকাণ্ডীবিলাকে এজন বঙালী মাধৱৰ লগ লৈ মালাত ম্ৰেক দিয় পোৱা আৰু শিৱ মুক্তিদাতা হোৱা কথাৰে তৰ্কৰ ঢেলু লৈ মাধৱদেৱক অপমানিত কৰিবলৈ সাজু হোৱা ঘটনা (২৬০৩ ৪৭)।

বিচাৰৰ পাছত সেই ৰজা লক্ষীনাৰায়ণে (১৫৮৪-১৬৫৫) আদেশিলে —

“পছিয়া পণ্ডিতে তুনি প্ৰশংসা কৰয় ভালেতো স্বৰূপ কথা মাধৱে কহয়।।
ৰাজ্যবো মনত তুনি মিলিল উৎসৱ। সামু সামু ভাল কথা কহন্ত মাধৱ।।
এহি বুলি ৰাজ্য বীৰুকাৰীক চাহিয়া। কি বোলে বীৰু ৰাজ্য বোলয় ছাসিয়া
বীৰুকাৰী বোলে ৰাজ্য মই কিবা জানে। কোচয়েজ আশি-ভাকে কহোঁ কিবা ওনে।।
ৰাজ্য বোলে সমলোক মোহেৰ ৰাজ্যৰ। আজি হুতু ধৰণ্যক বহু মাধৱৰ।।

আগৰ মতক মানে সব দূৰ কৰ।	জানিলোঁহে যক্ষাঙ্ক মত মাধৱৰ।।
এহিবিুলি ওৱা-পাশ দিয়া মাধৱক।	থাবোহি বিদায় দিয়া পঠাইলা কৰক।।
পাছে ৰাজা আইখাইক বুলিলা চাহিয়া।	ফুল-চন্দন বস্ত্ৰ ওৱা-পাশ দিয়া।।
মাধৱক আইলে বুজোক ভালমতে।	যত সৰু আছে মানে মোহেৰ ৰাজ্যতে।।
সৰে প্ৰবৰ্ত্তোক মাধৱৰ মত ধৰি।	মাধৱেসে ৰাজা যত ভক্তৰ উপৰি।।
ভক্তৰ উপৰি মোৰ নাহি অধিকাৰ।	শুনি আইখাইৰ আনন্দৰ নাহি পায়।।”

যি ৰাজ অনুগ্ৰহৰ কণিকা এটি পাবলৈ জগতৰ প্ৰায় পণ্ডিত আৰু প্ৰচাৰকে হামৰাও কাটি ফুৰে সেই ৰাজ-অনুগ্ৰহ বিচাৰি যে নগলেই ৰাজমাৰ আৰু ৰজাই উপযাচি দিয়াতো মাধৱদেৱে তাক ভৰিৰে ঠেলিলে। আইখায়ে নানুহ পঠাই—

“মাধৱদেৱত কথা সমস্তে কহিল।	শুনিয়া মাধৱদেৱে হাসিয়া বুলিল।।
আজ্ঞা কিনো ৰাজা মোক সম্পত্তি দিলেক।	ভক্তৰ উপৰত ৰাজা পাতিদেক।।
এহি বুলি অল্প হাস্য কৰিয়া বহিল।	পুনৰপি আইখাই মানুৰে কহিল।।
আই বুলি পঠাইলন্ত ভক্তসব সমে।	আসন্তোক আতা আজি আমাৰ আশ্ৰমে।।
আতা সমষ্টিতে বহু ভক্ত সবক।	ৰাজা বুলি আছে দিবা ফুল-চন্দনক।।
ওৱা-পাশ বস্ত্ৰ যত সমস্ত ৰাজ্যৰ।	প্ৰবৰ্ত্তোক লোক ধৰি মত মাধৱৰ।।
এতেকে আসন্তো আতা ভক্ত সমষ্টিত।	শুনিয়া মাধৱদেৱ বুলিলা তহিত।।
মই কিবা কামে আৰো যাইবো তৈক চলি।	যি কহিবাম মানে কহিলোঁহে কলি।।
শুনিয়া অচ্যুত দল ভক্ত সমে গৈল।	অনন্তৰে যাই আইখাইৰ ঠাই পাইল।।
নেদেখিয়া আইখাই ৰামচৰণক।	বোলে আতা আপুনি বা নাসিলা কিসক।।
কিসক বা ভাগিনথানক নপঠাইলা।	এহি বুলি পুনু মাটি পঠায়া বুলিলা।।
পূৰ্বতো আমাৰ বাক্য আতা নকবিল।	আমৰা ৰাজ্যৰ আগ কৰিব খুজিল।।
একশো আমাৰ বাক্য হেলা নকৰোক।	আমাৰ থানক আতা আপুনি আসোক।।
এহি কথা গৈয়া মাধৱত কহিলন্ত।	নপাৰো বহিবাক দেৱ মাথৰে বোলন্ত।।
পুনু আইখাই পঠাইলেক দেলা দিয়া।	মই বাকী আতে আতা আসোক চৰিয়া।।
দেখিয়া মাধৱদেৱে হাসি বুলিলন্ত।	কেন কৰ মানুৰ পঠিৰে মোক চান্ত।।
ভক্তৰ উপৰি ৰাজা পাতিৰে খোজয়।	যাইবো ভালমতে যদি বহিবাক লাসয়।।
গাৱত কাপোৰ লওঁ আনা ক্ষুদ্ৰপি।	শুনি কুলি দেপাটি নিলন্ত তেহে জনি।।”

আনে বুজিব নেদাৰিলেও এইদৰেই ওকৰ আনৰ্শকে লৈ মাধৱদেৱে ইহাবৃত্ত

বৰণ কৰিলে, আৰু দৈত্যবিয়ে ইয়াৰো বিশদ বিৱৰণ দিছে (১৬৬: ৯১ পদ)।
 “চৌধ শ নব্বই, শকত নিশ্চয় শঙ্কৰ বৈকুণ্ঠ গৈলা। তাত পাছে আৰু আঠাইশ
 বছৰ মাধৱদেৱ আছিল।। পঞ্চদশ শত, আঠাৰ শকত বৈকুণ্ঠ গৈলা মাধৱ।
 (১৭১৬ পদ)। ভেতিয়া হ'ল মাধৱদেৱৰ জন্ম ১৪৮৯ খৃ আৰু আয়ুস ১০৮
 বছৰ হয়।

মাধৱদেৱৰ কাব্য, অঙ্ক, গীত আদি অৱদান

শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মমত আৰু পাণ্ডিত্য নবনাৰায়ণৰ ৰাজসভাত প্ৰকাশ্যভাৱে
 ঘোষিত হোৱাৰ পাছত ৰাজপ্ৰাতৃ আৰু সেনাপতি চিলাৰায়ে শঙ্কৰদেৱক জন্ম-
 ৰহস্য পুথি এখন ৰচিবলৈ কয়। শঙ্কৰদেৱে বৰপেটাত ৰচিবলৈ বুলি আহি
 মাধৱদেৱক কয়—

“একদিনা চিলাৰায় দেৱানে বোলয়।	জন্ম-ৰহস্যৰ পদ কৰা মহাশয়।।
দিয়োক আমাক মহাদই সৱন্তই।	অতিশয় শ্ৰদ্ধা মনে পঢ়িব খোজয়।।
বোলন্ত শঙ্কৰদেৱ বৰপেটা যাইবোঁ।	জন্ম-ৰহস্যৰ পদ তহিতে কৰিবোঁ।।
দেৱানে বোলয় বৰপেটা লাগি যায়ে।	বিলম্ব নকৰি পদ সত্ত্বে কৰিয়োঁ।।
হেন শুনি শঙ্কৰেও গৈলন্ত বৰপেটা।	লগতে আছন্ত ৰামানন্দ বৰ বেটা।।
তাহাঁ যাই মাধৱক বুলিলা শঙ্কৰ।	কৰিয়োঁ মাধৱ পদ জন্ম-ৰহস্যৰ।।
কৰবোৰে মাধৱ বোলন্ত নৃদু বাক।	কেমনে পাৰিবোঁ পদ মই কৰিবাক।।
তোমাঠেৰ ঈশ্বৰ শক্তি যিকাৰণ।	নানা ৰসে পদচয় কৰা সিকাৰণ।।
বোলন্ত শঙ্কৰদেৱে মাধৱক চাই।	ঈশ্বৰ শক্তি মোৰ তোমাৰ কি নাই।।
তোমাৰ আমাৰ কোন থানিক অন্তৰ।	আপুনি পাৰিবা পদ কৰিয়োঁ সত্ত্বেৰ।।
ভাগৱত মিত্ৰ দিয়া কৰাঁ পদবন্ধে।	শুনীয়া মাধৱে পদ কৰিলা আনন্দে।।
দেৱানৰ আগে পদ শঙ্কৰে দিলন্ত।	পদ দেখি দেৱানে প্ৰশংসা কৰিলন্ত।।

ইয়াৰ পৰা বুজিব পাৰি জন্ম-ৰহস্য মাধৱদেৱৰ আগবয়সৰ ৰচনা। আচৰিত
 কথা মাধৱদেৱৰ ৰচিত পুথিৰ তালিকাত ই নাই, ইয়াতে “বৈষ্ণৱ-বীৰ্জন” নামে
 কিবা এখন পুথিৰ নামো তালিকাত আছে। তদুপৰি এজন সুচত্ৰ ভাৰতীয়
 ভণিতাৰ জন্ম-ৰহস্য এখন পোৱা হৈছে মাধৱদেৱৰ লগত ইয়াৰ সম্পৰ্ক থকা
 কেনে নালাগে।

জন্ম-বহস্যক শুনি পাতক এৰায়। ব্রহ্মালোক এবাই সিটো বিহুতলোকে যায় ॥
ভবিষ্যত পুৰাণৰ কথা এহি গুটি। জন্ম-বহস্যৰ কথা ভৈলা সমাপতি ॥
সুচন্দ্র ভাৰতী কহে অতি অল্পমতি। জনমে জনমে হুউক কৃষ্ণত ভকতি ॥
সুচন্দ্র ভাৰতী কহে শুনা সৰ্বলোক। ডাকি বাম বাম বোলা পাতক ছাড়োক ॥

মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণত শঙ্কৰদেৱে উক্তবাক্য আৰু মাধৱদেৱে আদিকাণ্ড জোৰা দিয়াৰ কথা আগতে উনুকিয়াই অহা হৈছে, ইও মাধৱদেৱৰ আগ বয়সৰ ৰচনা বুলি তাৰ আৰম্ভণিৰ পৰা ধৰিব পাৰি—

নিজ গুৰু চৰণত কৰি নমস্কাৰ। ৰচিলোঁ মাধৱে আদ্য কাণ্ড কথা সাৰ ॥
বোলোঁ কৃতাজ্ঞলি গুনা সৰে সভাসদ। মহা মূঢ় হুয়া কৰোঁ ৰামায়ণ পদ ॥
পৰম চঞ্চল হৈ অধাৰ দোষ। কৰিবা সকলে নকৰিবা অসন্তোষ ॥
নাহিকে কৰিতা গুণ নুহিকো পশুত। তথাপিতো ভৈল পদ কৰি বাক চিত্ত ॥
মহাভোগ ইচ্ছা যেন ভৈল দৰিদ্ৰৰ। মই অজ্ঞানীৰ জানা সেহি পটন্তৰ ॥
মোৰ পদ পটন্তৰ যেন হীন গতি। ৰামৰ চৰিত্ৰচয় মহাৰত্ন অতি ॥
মোৰ পদ জানি দোষ কৰি পৰিহাৰ। লোয়া ৰাম গুণময় মহাৰত্ন সাৰ ॥

কবি উদমদাৰ হলেও ভাষা চাতুৰ্য আৰু বৰ্ণনা নৈপুণ্যত মাধৱদেৱে অৱশ্যে প্ৰথম শ্ৰেণীৰ প্ৰতিভাৰ প্ৰতিপ্ৰতি দিছিল কৈকয়ীৰ ৰূপ বৰ্ণনাত মাধৱদেৱৰ সাফল্য —

“কৈকয়ী নামত কন্যা এক আছে তন। ত্ৰিভুবন নাহি সাৰ ৰূপৰ সমান ॥
নাহি খতি-খুণ সৰ্বগুণে নিৰুপমা। নুহিকে সমান ৰতি ৰত্না তিলোত্তমা ॥
হৰিণ-নয়নী অতিশয় মধ্যক্ষীণী। সুকোমল কায় চামৰাকা আছে জিনি ॥
পূৰ্ণ চন্দ্রমাকো জিনি বদনৰ কান্তি। মুকুতাৰ শাৰী যেন স্থলে দন্তপান্তি ॥
নাসা গোটে দেখি যেন ৰত্ন তিলকুল। বিধফল জিনি যেন অধৰ বাতুল ॥
মৃণাল সদৃশ বাহু দেখিতে সূঠন। সুগন্ধীৰ লীলাগতি গজৰ গমন ॥
বহল জঘন যেন উৰু ৰামকল। ধল কমলক গঞ্জে চৰণ-কমল ॥
হৃদয়ত অমৃত সৱে ৰচন মধুৰ। হৃদে ৰূপ দেখি কমলৰূপে দৰ্পচূৰ ॥
বদৰি প্ৰমাণ গুণ বাঢ়ে হৃদয়ত। কটাক্ষত মোহে সুখ নৰ যুনি যত ॥”

উক্ত বৈষ্ণৱ কবি মাধৱদেৱৰ সীতাৰ বিদায় বেলাত জনক-জায়া ফেনকাৰ মনোভাৱৰ বৰ্ণনা পঢ়ি স্বৰূপতে চিৰকাল অসমীয়াৰ “বৰবৰ গুৰু” জীৱনীৰ বিয়োগত যাকুব পোৰা পেটৰ দুখ বৰ্ণনা যেন লাগে—

পাছে তাসি মেনকা জনক পটেশ্বৰী। কৰন্তু ক্রন্দন জানকীৰ গলে ধৰি।।
 কাক লাগি এতান কৰিয়া জীয়াই। ঘৰ শুকনীয়া কৈক যাবি সীতা আই।।
 সীতা সীতা বুলি নাম লইবোঁ কাহাৰ। তই গৈলে প্ৰাণ লোনে বহিৰ আমাৰ।।
 আজি সৰ্বশূন্য কৰি যাইবি মোৰ ঘৰ। আনেসে আপোন ভৈল মই ভৌৰোঁ পৰ।।
 মোৰ বুক শূন্য কৰি কোনে লৈয়া যায়। থাকিবি কাহাৰ গৈয়া ঘৰক শুবাই।।
 কৌশল্যা বিঘনী আছে কত তপসাই। আজি তান বুক জুৰাইবেক তোক পাই।।
 সীতায়ে কান্দয় মেনকাৰ ধৰি গলে। কৰয় ক্রন্দন আৰো সুহাদসকলে।।

নাম-মালিকা ৰচনা সম্পৰ্কে আগতে উনুকিয়াই অহা হৈছে উডিম্বাৰ
 ৰজা পুৰুষোত্তম গজপতিৰ এই নামৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ পৰা বীৰপ্ৰকাৰ্য্যিৰ অনুবোধমতে
 মাধৱদেৱে এই পদ-ভাঙনি কৰা। তাৰভণিত—

কৃষ্ণ চৰণে নমস্কাৰ কৰি মনে। কৰোঁ নমস্কাৰ নিজ গুৰুৰ চৰণে।।
 সুপুথায় আছিলেক মোৰ বুদ্ধি-মন। যাহাৰ কৃপাত ইটো ভৈল সচেতন।।
 হেন গুৰু-চৰণত কৰি নমস্কাৰ। মাধৱে ৰচিল পদ নাম মালিকাৰ।।
 পুৰুষোত্তম নামে নৰেশ্বৰ গজপতি। তান আজ্ঞা পালি দ্বিজগণ মহামতি।।
 পুৰাণ ভাৰত স্মৃতি আগমক চাই। নানা গ্ৰন্থ সংগ্ৰহ কৰিলা এক ঠাই।।
 কৃষ্ণ নাম মহিমা পাইলন্ত যতমান। লিখি আনি সৱাকো কৰিলা একঠান।।
 মূঢ় হয় কৰোঁ পদ নাম মালিকাৰ। ইহাত আমাক দোষ নিদিবা বিস্তাৰ।।

নাম মাহাত্ম্য প্ৰচাৰেই অৱশ্যে নাম মালিকাৰ ঘাই লক্ষ্য। উৎসাহ-দাতাকপে লক্ষ্মী-
 নাৰায়ণৰ (১৫৮৪ ১৬২২) মহীপাত্ৰৰ উল্লেখ—

জয় জয় লক্ষ্মী	নাৰায়ণ মহা	নৃপতি অগ্ৰগণি।
যাহাৰ নিৰ্মাল	যশস্যাসকল	চাকিলা ইটো ধৰণী।।৫৮৫
তান মহীপাত্ৰ	নামে বীৰপাক্ষ	সমস্ত গুণ-সাগৰ।।
যাহাৰ সভাত	নুগুচে সাক্ষাত	বিচাৰ শত শাস্ত্ৰৰ।।৫৮৮।
তান আজ্ঞাবাদী	মনে অনুমানি	কৰিয়া এই বিচাৰ।
যেন লৈলা মনে	পৰম যন্তনে	ৰচিলোঁ আমি পয়াৰ।।৫৯১।

ৰাজসুৰ যজ্ঞ নামে আন এখনি কাব্যত মাধৱদেৱে জৰাসন্ধৰ নৃত্যৰ পাছত
 তেওঁৰ পুতেকক ৰাজপাটত বহুওৱা সম্পৰ্কত হোৱা এই যজ্ঞ আৰু কৃষ্ণৰ বিৰুদ্ধবাদী
 হৈ যুদ্ধ নকৰা বাবে জৰাসন্ধই বন্দী কৰা ৰজাসকলৰ মুক্তিৰ বৰ্ণনা কৰি কৃষ্ণ-
 মাহাত্ম্য ব্যক্ত কৰিছে।

অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ চাৰি শৰণৰ লগত মিলাই চাৰিখন বিশেষ গ্ৰন্থ শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন আৰু দশম আৰু মাধৱদেৱৰ নামঘোষা আৰু ৰত্নাবলী। এই গ্ৰন্থপ্ৰাপ্তি সম্পৰ্কে ৰামানন্দই লিখিছে—

কণ্ঠভূষণ নামে ব্ৰাহ্মণ আছিল।
বেদান্ত শাস্ত্ৰক পঢ়িবাক ইচ্ছা কৰি।
ৰাম ভট্ট নাম তৈত্ত বিপ্র এবজন।
অনেক পণ্ডিত বিপ্র পঢ়ে সেহি ঠাই।
এক কথা শুনা ভাগৱত আছয়।
শঙ্কৰে তাহাৰ কৰিছন্ত পদচয়।
আৱৰণ কৰিছন্ত প্ৰথম কালত।
বাতি অৱসান তাক গাইবাক লাগিল।
প্ৰভাতত গুৰু ছাত্ৰশালক গৈলন্ত।
বামভট্ট বুলিলন্ত কণ্ঠভূষণক।
উত্তম পঠন আৰু কোনে বিৰচিল।
আমাৰ দেশত আছে নামত শঙ্কৰ।
তেন্তে কৰিছন্ত ভাগৱতৰ পদক।
পূনৰ্বাৰ গুৰু সঙ্ঘোথিয়া বুলিলন্ত।
যি দেশত মহাভাগৱত প্ৰচাৰয়।
কণ্ঠভূষণ তুমি কিসক আসিলা।
তেজিয়া আসিলা ভাগৱত অমৃতক।
মোহোৰ বচন কৰ্ণ পাতি শুনিয়োক।
শঙ্কৰত জনাইবাহা মোৰ নমস্কাৰ।
এহি বুলি আনি ৰত্নাবলী পুস্তকক।
বিক্ৰপুৰী সন্ন্যাসী অমৃত ইটো কৃত।
এহি পুথিখনি দিবা শঙ্কৰ হাতত।
কণ্ঠভূষণক পাছে শঙ্কৰে পুছিলা।
দেখি কণ্ঠভূষণ আনন্দ ভৈলন্ত।
পৰম সৌৰভে শঙ্কৰৰ হাতে দিলা।

চাৰিখন কল্পৰ অহিতে পঢ়িলা।।
বাৰাণসী প্ৰদেশক গৈশ যত্ন কৰি।।
পৰম বৈষ্ণৱ বেদান্তত সঙ্গাভন।।
অতি আনন্দিত ভৈল বাৰাণসী পাই।।
নিমি নৱ সিদ্ধৰ সন্মাদ যেন নহ।।
শুনন্তে লোকৰ বহু আনন্দ মিলয়।।
কণ্ঠ ভূষণৰ পুথি আছিল লগত।
একচিত্ত কৰি গুৰু শুনিয়া আছিল।।
কণ্ঠভূষণেও উঠি শৈকে আসিলন্ত।।
বৈত পাইলা তুমি ভাগৱতৰ পদক।।
কণ্ঠভূষণও শুনি কহিব লাগিলা।।
পৰম মহন্ত অগ্ৰগণী বৈষ্ণৱ।।
শুনি বামভট্ট গুৰু পাইলা আনন্দক।।
শুনা কণ্ঠ ভূষণ তুমি মহাভাগৱত।।
তাহাৰ সমান পুণা তুমি নাহিকয়।।
মহাভাগৱত পঢ়ি কেনে নবহিলা।।
চৰ্চন কৰিব লাগি বেদান্ত কাষ্টক।
পূনৰ্বাৰ শঙ্কৰৰ পাশক যায়েক।।
কলিত বৈষ্ণৱ বিষ্ণু সৰ্বশাস্ত্ৰসাৰ।।
সাম্বোধি বুলিব লৈলা কণ্ঠভূষণক।।
বৈষ্ণৱ জনৰ ইটো মহা মনোনীত।।
তান পৰা প্ৰচাৰিব সন্ত বাজ্যত।।
বেদান্ত নপঢ়ি কেনে উলটি আসিলা।।
ৰত্নাবলী পুথিখন হাতত লৈলন্ত।।
বামভট্টৰ স্তুতি-নতি সৰ্বহে কহিলা।।

ইয়াৰ পাছত এই বামবাম ওকৰ জোঁবায়ৈক কঠভূষণে ততালিকে শঙ্কৰদেৱত শৰণ লয় (১৪৫৫-৫৯ পদ)। মাধৱদেৱে শঙ্কৰদেৱৰ পৰা ইয়াৰ পদ-ভাঙনি কৰিবলৈ আদেশ পায় আৰু ইয়াত শৰণ শেষত থকাৰ কাৰণ সোধাত উত্তৰ পায়—

বদ্বাৱলী পুথি পাই আনন্দে শঙ্কৰ।	মাধৱৰ হাতে দিলা কৰিয়া আদৰ ॥
প্ৰথমতে নপাইলা শৰণ বিৰচন।	শেষতেসে পাইলাহা একান্ত শৰণ ॥
শঙ্কৰক সোধোঁদিয়া মাধৱে বুলিলা।	এক শৰণক কিয় শেষত বান্ধিলা ॥
সবাতো কৰিয়া শ্ৰেষ্ঠ একান্ত শৰণ।	গৰিষ্ঠ কাৰণে শেষে কৰিছা বন্ধন ॥
পসাৰীসকলে ভক্তমূল্য বস্তুচয়।	পসাৰৰ উপৰত দেখাযা থৱয় ॥
শ্ৰদ্ধা কৰি ত্ৰাসকে যদি কিনিবো খোজয়।	মহামূল্য বস্তু তেওঁ পাছে দেখাৱয় ॥
শঙ্কৰে বোলন্ত তুমি মাধৱ গুনিয়ে।	বদ্বাৱলী ভক্তি-শাস্ত্ৰ পদে নিবন্ধিয়া ॥
মাধৱে বোলন্ত পাছে কৰি নমস্কাৰ।	পদ বান্ধিবাক শক্তি নাহিকে আমাৰ ॥
কিছুমান কৃপা যদি হোৱয় আমাক।	তেৱেৰে পাৰোহোঁ তমু আজ্ঞা কৰিবাক ॥

ভক্তি-বদ্বাৱলী তেওঁ বিৰচনত বিভক্ত। প্ৰথমটি ভক্তিৰ ব্যাখ্যা দ্বিতীয় আৰু তৃতীয়ত যথাক্ৰমে সংসঙ্গ আৰু ভক্তি বিশ্লেষণ বৰিছে।

চতুৰ্থৰ পৰা দ্বাদশলৈ এই নটি বিৰচনত এই নৱবিধ ভক্তিৰ আলোচনা কৰি ত্ৰয়োদশ বা শেষ বিৰচনত শৰণ বৰ্ণাইছে। শঙ্কৰদেৱ শেষবাৰ কোচবেহাৰলৈ যোৱাৰ আগতে অৰ্থাৎ ষোড়শ শতিকাৰ মাজভাগত মাধৱদেৱক বদ্বাৱলীৰ ভাঙনি কৰিবলৈ দিয়া বুলি বুজিব পাৰি। বামনন্দৰ পৰা—

বিষ্ণুপুৰী কৃত বদ্বাৱলী শাস্ত্ৰ সাৰ।	এহিমতে কামৰূপে ভৈলন্ত প্ৰচাৰ ॥
গুনা সভাসদ যত কথা তাত পৰ।	যেহাৰক যাইব ইচ্ছা ভৈল শঙ্কৰৰ ॥

বদ্বাৱলী মাত্ৰ নামঘোষাৰ আগৰ মাধৱদেৱৰ শেষ বচনা বুলি দুইখনি মহাশয়ৰ ভিতৰুৱা প্ৰমাণৰ উপৰিও দুইখনিৰ বিষয়ে শঙ্কৰদেৱে একেলগে দিয়া নিৰ্দেশৰ পৰা বুজিব পাৰি—

তোমাত কহিলোঁ ইটো বহুস্ত ভকতি।	ঘোষা বদ্বাৱলী পুথি লিখিয়ে সম্প্ৰতি ॥
পদ দুলাডি বুনা ছবিৰ অৰ্থক।	বুমুৰি লেছাৰি ছন্দ তাহাৰ বসক ॥
নমস্কাৰ শৰণ ভক্তন আয়নিদা।	উপদেশ জগৎপৰ্য প্ৰশংসা প্ৰাৰ্জনা ॥
নামৰ মহিমা যত কাক্ষ্য আহয়।	ঘোষাৰ মাজত তাক দিয়াহু নিশ্চয় ॥

ইসৰ প্ৰমুখ্যে যত আছে পটল।

তোমাৰ আগত ডাক কহিলোঁ সকল॥

ঘোষা বজাবলী দশম কীৰ্ত্তন আৰ।

নাম কৰি লেখা থৈবা তুমি আস্বাদ।

সচাকৈয়ে সদৌ ভাৰতীয় ধৰ্ম-সাহিত্যত গীতা ভাগৱতৰ যি ঠাই, অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্যত কীৰ্ত্তন-নামঘোষাৰ সেই আসন। শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন-দশম আদিত যিবোৰ তত্ত্ব উপদেশৰূপে সিঁচৰতি হৈ আছে, নামঘোষাত সেয়ে “পকা বগৰিৰ দৰে বাহিৰে খাবলৈ কোমল ভিতৰত গুটিটি টান। গীতা যে হৃদয়ং পাৰ্ধ বুলি শ্ৰীকৃষ্ণই যিদৰে কৈছে ঘোষাতে সমস্ত মোৰ বল-বুদ্ধি যত বুলি মাধৱদেৱেও সেইদৰেই কৈছে। অকল এয়েই নহয় নামঘোষাৰ সহস্ৰেক ঘোষাৰ অতি সৰহখিনিয়েই নানা শাস্ত্ৰৰ ভাঙনি। ভাৰতৰ ভক্তি ধৰ্মৰ প্ৰথম প্ৰবৰ্ত্তক আৰু প্ৰচাৰক দক্ষিণ ভাৰতৰ আলোচ্যসকলৰ সহস্ৰেক তামিল গীত সংগৃহীত আছে মাধৱদেৱৰ হাজাৰী ঘোষা নামৰ তাৰ লগত কিবা সম্পৰ্ক আছে নে নাই কোৱা টান। যি গুৰু নামঘোষাৰ কাব্য গুণৰ মূল্যাক্ষন কৰোতে স্বভাৱতে এনে প্ৰশ্ন হয় ইমানবোৰ বিভিন্ন গ্ৰন্থৰ পদ ভাঙিকৈ ঘাই সম্বল কৰি লিখা এখন গ্ৰন্থৰ ঐক্য আৰু মৌলিকতা। ক ত ১ ইয়াৰ উদ্ভৱত কব লাগিব ইয়াৰ ঐক্য হল ভক্ত কবিৰ ভাৱ সমন্বয়ত আৰু ইয়াৰ মৌলিকতা হল তেওঁৰ অপূৰ্ব কবি প্ৰতিভাত। এটি ঘোষাত আছে—“হৰি-ভক্তি-ৰাজমাৰ্গ গুৰু পদ-নখ চন্দ্ৰ প্ৰকাশিত ভ্ৰুতি জননীৰ পদ পথ অনুসৰি। ফুৰাঁ হযা আমি আনন্দিত স্বলন নাহিক কদাচিত মহাজ্ঞান সৰে জ্ঞানিবা নিশ্চয় কৰি॥ নামঘোষাৰ বহু ভাণ্ডাৰ ইয়াকো সচাৰ কাঠি বুলিব পাৰি কিয়নো গুৰু পদ-নখ চন্দ্ৰ”ত গুৰু “ভকত দুইকে আৰু ‘হৰি-ভক্তি-ৰাজমাৰ্গ’ত “নাম আৰু দেৱ” উভয়কে অৰ্থাৎ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ চাৰি শৰণৰ তত্ত্ব দেখা পাওঁক। ধৰ্মকাব্য স্বৰূপেও ইয়াত সজ্জা ললিতা-কান্ত্যৰ দৰে মাধৱদেৱৰ আত্ম-লঘিমা গুৰু গৰিমা আৰু শ্ৰেয়-মহিমাব তিনি সুতি একেটি হৈ বৈ গৈছে আৰু আটাইটকৈ আচৰিত আৰু নয়নভিৰাম দৃশ্য বসন্তৰ ভাগ পাই কঠোৰ বৰফ পৰ্বতবোৰ লাহে লাহে গলি বা আধা-গলা হৈ তুৰাৰ-নদীত পৰিণত হোৱাৰ দৰে বেদ বেদান্তৰ কঠিন তত্ত্ববোৰ ভক্ত কবিৰ অনুভূতিৰ উম লাগি অনুগম বা স্বৰ্গোপম কবিতাৰ জন্মত হৈ বাগৰি আহিছে — যেন “ হৰি নাম বসে বৈকুণ্ঠ প্ৰকাশে, শ্ৰেয় অব্যক্ত নদী। কীৰ্ত্তন শব্দৰে পাব ভক্তি দিলা বহু ব্ৰহ্মাণ্ড ভেদি।”

বেদ ভাৰতীয় ধৰ্ম সাহিত্যৰ প্ৰথম সোণৰ কাৰেঙ। ইয়াৰ দুটি ভাগ পোনৰটি ব্ৰাহ্মণ সংহিতা আদিৰে নানা পূজা পাতলৰ ভাগ কৰ্মকাণ্ড। নাম-ঘোষাৰ অনেক ঠাইত বেদ শব্দৰ অৰ্থ কৰ্মকাণ্ড —

কিন্তু ইটো মহাধৰ্ম	মাধৱৰ জন্ম কৰ্ম	বেদে যাৰ নজানে মহিমা। ৭৮।
যিটো দেৱ ভগৱন্ত	বেদ যাক নজানন্ত	তেন্তে নিজ কীৰ্ত্তনত বশ্য। ৮৩।
বেদৰ বিহিত যত	আছে ধৰ্ম সংসাৰত	সৰে হৰি-নামৰ কিঙ্কৰ। ১০৩।
অবিৰক্ত ভকতৰ	বেদ লজ্জিবাৰ দোষ	জানিবাহা ইহাক নিশ্চয়। ৫৯৬।

কৰ্মকাণ্ডৰ প্ৰতিবিয়া স্বৰূপে আৱণ্যক আদিৰে বেদৰ 'শষছোৱা বা বেদান্তই হল জ্ঞানকাণ্ড নামঘোষাৰ আন ঠাইবোৰত সেয়ে—

বেদে-ৰামায়ণে	পুৰাণে ভাৰতে	আদি মৰা অৱসানে।
হৰিকোসে মাত্ৰ	কহয় নিশ্চয়	জানা তন্ত্ৰ এহিমনে। ১২০৩।
বেদৰ ৰহস্য	হৰিৰ কীৰ্ত্তন	নুতনিলো সাৱধানে।
যমৰ বিহ্বলে	তপত শলাক	বাইবে তাহাৰ কাণে। ১২৮৬।
মাধৱৰ নাম	বৎসপ্ৰায় ভৈল	ভক্তে তাক লৈয়া যন্ত।
বেদৰ ঈশ্বৰ	হৰি ধেনু যেন	তাৰ পাছে পাছে ধন্ত। ১৩৬৪।

পতিত পাৱন বুলি নাৰায়ণ এ	পৰম পতিতে ডাকে আতুৰ হৈয়া।
তযু বেদ বাণী আনি আছৌ শুনি এ	মহা মহা পাপী তৰে তযু নাম লৈয়া।।
বেদৰ ওপুত বিস্ত নাৰায়ণ এ	দৈবকীত হস্ত সাক্ষাতে ভৈলা বিদিত।
জীৱৰ তাৰণ হতু নাৰায়ণ এ	প্ৰচাৰিলা নিজ যশ-ধৰ্ম বিপৰীত। ১৮০৫।

বেদৰ এই জ্ঞানকাণ্ডই থাক বৌদ্ধ ভাৰতৰ চিন্তা-জগতত যি অপূৰ্ণ-আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে আৰু তাৰ ফলস্বৰূপে সেই কালত যি শত শত বিভিন্ন দৰ্শনালয় বোৰৰ সৃষ্টি হল সেইবোৰ শৃঙ্খলিত কৰিবৰ আৱশ্যক হোৱাত মূল ৱেদান্তৰ মতকে নমনা বৌদ্ধ দৰ্শন আদি নাস্তিক বুলি বাদ দি বাকি আন্তিক দৰ্শনালয়বোৰ জুকিয়ালত ঘড়দৰ্শনৰ জন্ম হল। ইয়াৰ ভিতৰতে গৌতমৰ ন্যায় আৰু কৰ্ণাদৰ বৈশেষিক আৱন্তবাদী পাতঞ্জলিৰ যোগ আৰু কপিলৰ সাংখ্য পৰিণামবাদী আৰু জৈমিনীৰ পূৰ্বমীমাংসা আৰু বাদৰায়ণৰ উদ্ভবমীমাংসা বিবৰ্ত্তনবাদী। এই আন্তিক ঘড়দৰ্শনৰ ভিতৰৰা কপিলৰ পৰিণামবাদী সাংখ্যদৰ্শন ব্যস্তৰতে বহুদাৰ্দ্ৰ্য্যবাদী বা অনীশ্বৰবাদী এই সম্পৰ্কত “সৰ্বম্ অনিত্যম্ সৰ্বম্ অনানন্দম্” বোলা অনান্দ্যবাদী আৰু অনীশ্বৰবাদী নাস্তিক বৌদ্ধ দৰ্শনৰ লগত ইয়াৰ আঁহফলা প্ৰভেদ স্ন

কৰিব লগীয়া। এই বিবৰ্ত্তনবাদী দুই দৰ্শনৰ মূলা তথা হল এক মৌলিক পদাৰ্থৰ পৰিণতি আৰু অভিব্যক্তিৰ পৰা জগৎ ক্ৰমে বৰ্ত্তমান অবস্থাত উপনীত। সাংখ্য মতে জগতৰ আদিতে শক্তি আৰু পুৰুষ পুৰুষ উদাসীন অথচ চেতন শক্তি জড়ময়ী অথচ কৰ্মী। পুৰুষৰ চৈতন্যশক্তি শক্তিত প্ৰতিফলিত হয় বাবে শক্তিব চেতন বুলি ভ্ৰম জন্মে। কিন্তু বিবৰ্ত্তনবাদী পূৰ্বমীমাংসা আৰু উত্তৰমীমাংসাৰ মতে পদাৰ্থৰ পৰা জগৎ সৃষ্ট হোৱা নাই আৰু স্বৰূপতে ব্ৰহ্মৰ বাহিৰে কোনো পদাৰ্থই নাই ময়াধাৰ্ম্মক শক্তি সূৰ্য্যত সচৰাচৰম্। হেতুনাশে কৌন্তেয় জগদ্বিপৰিবৰ্ত্তত।। গতিকে জগৎ পৰিবৰ্ত্তিত হৈ হৈছে সৃষ্ট হোৱা নাই শক্তি জগতৰ নিৰ্মাতা নহয় পুৰুষৰ ইচ্ছাৰ প্ৰভাৱত শক্তি নিজে পৰিবৰ্ত্তিত হৈছে। এই পৰিবৰ্ত্তন-প্ৰভাৱেই জগৎ আৰু এই সামান্য কাৰ্য্যকাৰিতাই শক্তিৰ কৰ্ম্ম বা সক্ৰিয় অংশ বুলিব পাৰি। মুঠতে বিবৰ্ত্তনবাদীসকলৰ মতে যি জগত আমি চকুৰে দেখিছোঁ ই কোনো শক্তি পদাৰ্থ নহয় কিয়নো একমাত্ৰ সনাতন পদাৰ্থ ব্ৰহ্মাইহে আছে, বজ্জুত সান দেখাৰ দৰে ব্ৰহ্মত জগৎ দেখা আমাৰ মনৰ প্ৰাপ্তি নাথান।

প্ৰথমে প্ৰণামে ব্ৰহ্মাকাশী সনাতন।

সৰ্ব অৱতাৰ কাৰণ নাৰায়ণ।।

তুমি পৰমাত্মা জগতৰ ঈশ এক।

একো বস্তু নাহি ক তামাত বাতিৰেক।।

তুমি কাৰ্য্য কাৰণ সমস্ত চৰাচৰ।

সুৱৰ্ণ কুণ্ডলে যেন নাহিক অন্তৰ।।”

“অবাত্ত মনসগোচৰ এয়ে হল ব্ৰহ্মান স্বৰূপ তেওৰ একোঅহং বহু স্যামি” ভাবতেই জন্মিল শক্তি। ব্ৰহ্ম সৎ কিন্তু শক্তি সৎ নহয় অসৎ নহয় অনিৰ্বচনীয়া। শঙ্কৰদেৱে দশম ভাগৱতত লিখিছে —

শক্তি আশ্ৰয়ী

আছে আদি কৃষ্ণ

সুখ দুঃখ দুই কল।

তিনি গুণ মূল

অৰ্থ চাৰি বস

শিৰায়ে ইন্দ্ৰিয় বস।।

হয় উৰ্মি আত্মা

সাত ধাতু ছাল

শাখায় আঠ শক্তি।

দশ বায়ু পাত

জল জীৱ দুই

পক্ষী থাকে তাত নিতি।।৩২

প্ৰাণ অপান সমান উদান ব্যান, নাগ কূৰ্ম কৃকৰ দেৱদন্ত, ধনঞ্জয় এই দশ বায়ু ৰূপ পাতেৰে শক্তি অণু তেজ মৰুৎ ঘোম কন, বুদ্ধি অহঙ্কাৰ এই আঠ শক্তি ৰূপ ডালেৰে মেদ মাংস অস্থি মজ্জা শোণিত শুক্ৰ, বস এই সাত ধাতু ৰূপ ছালেৰে শোক মোহ, জ্ঞান মূঢ়া ক্ষুধা শিৰাসা এই উৰ্মি ৰূপ আত্মাৰে, ধৰ্ম্ম অৰ্থ কাম মোহ এই চাৰি বস দশেন্দ্ৰিয় শিৰাৰে, সত্ত্ব, ৰজঃ,

তম° এই তিনি গুণ ৰূপ গা গছেৰে প্ৰকৃতি ৰূপ ঘাই বৃক্ষ আছে এই বিৰিখত সুখ-দুখ ৰূপ দুটি ফল লাগে আৰু জীৱাত্মা-পৰমাত্মা ৰূপ দুটি পখী থাকে। এই পখী দুটি আভেদ এটিয়ে বিৰিখজুপিব মিঠা ফলটি খায় ইটিয়ে নাখাই চাই থাকে।

বেদ অৰ্থাৎ বেদান্তক তিনি প্ৰস্থান ৰূপেও ভাগ কৰা হয় তাৰে প্ৰথমটি হল শ্ৰুতিপ্ৰস্থান ই উপনিষদসমূহক বুজায়। নামঘোষাত—

সৰ্বশ্ৰুতি শিৰোবদ্ধ ভাগৱত বনমাথে হৰিনাম সিংহ প্ৰকাশয়।
তাৰ শাহাবনি শুনি নিজ পৰিবাৰ সমে তকবাত্মী পলায় পায়া ভয়॥
হৰিভক্তি ৰাজমাৰ্গ গুৰু পদনখচন্দ্ৰ প্ৰকাশিত

শ্ৰুতি জননীৰ পদ পথ অনুসৰি।

ধুৰো ছয়া আমি আনন্দিত স্থলন নাহিক কদাচিত

মহাজন সৰে জানিবা নিশ্চয় কৰি ॥ ৬২১ ॥

দ্বিতীয় হল বেদৰ স্মৃতিপ্ৰস্থান ই উপনিষদ সাৰ গীতাকে বুজায়—

মাধৱে বোলন্ত শ্ৰুতি-স্মৃতি মোৰ আত্মাবাণী জনা নিষ্ঠ
যিটো জনে আৰু উল্লিখিয়া পৰৱৰ্তয়।

ভৈল সিটো মোৰ আত্মাছদ্দী মোৰ দেহ কৰিলেক আতি

মোৰ ভক্ত হস্তে বৈষ্ণৱ সিটো নোহয় ॥ ৬২৫ ॥

তৃতীয় হল বেদৰ ন্যায়-প্ৰস্থান ই ব্ৰহ্মসূত্ৰ বা বেদান্ত-সূত্ৰক বুজায় ইয়াৰ আন নাম ভিষ্ণুসূত্ৰ। ইয়াৰ ৰচক বাদৰায়ন কোনোৰ মতে ব্যাস কোনোৰ মতে আকৌ ব্যাস-বাদৰায়ণ একেজন। সি যি হওক বিভিন্ন টীকা-ভাষ্য লিখিয়ে আচাৰ্য্যসকলে বিভিন্ন মতবাদ প্ৰচাৰ কৰিছে তাৰ ভিতৰত মায়াবাদ বা অদ্বৈত বাদ প্ৰচাৰক শঙ্কৰাচাৰ্য্যই প্ৰথম— শ্লোকোৰ্দ্ধেন শব্দকামি যদুক্তং ব্ৰহ্ম কোটিভিঃ। ব্ৰহ্ম সত্য জগন্নিথ্যা জীৱ ব্ৰহ্মৈৱ কেৱলম॥” এই মতবাদকে আংশিকভাৱে খণ্ডন আৰু আংশিকভাৱে সমৰ্থন কৰি তেওঁ বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ বা দ্বৈতাদ্বৈতবাদ মত উলিয়ায়। ইয়াৰ উপৰি নিম্বাৰ্কাচাৰ্য্যই ভেদাভেদবাদ, মধ্বাচাৰ্য্যই দ্বৈতবাদ আৰু বল্লাভাচাৰ্য্যই গুডাঐত্ববাদ মত প্ৰচাৰ কৰে।

অন্তিক দৰ্শন হলেও পৰিশ্ৰমবাদী বা কাৰ্য্যকৰণবাদী সাংখ্যমত বহ্যবাদী বা অনীধৰবাদী বুলিয়ে বিৱৰ্ত্তনবাদী ভাগৱতী মতৰ বিৰোধী, সেইবাবে নাম-ঘোষাত ঘনাই সাংখ্যমত খতিছে—

প্রকৃতি পুৰুষ দুইতো কবি পৰ দুইহানো নিজ কাৰণ।
পৰম ঈশ্বৰ নামক ধৰিয়া আছা তাতে নাৰায়ণ।।

প্রকৃতি পুৰুষ দুইৰো নিয়ন্তা মাধব।

সমস্তৰে আত্মা হ'ব পৰম বান্ধব ।।৪০৫

বাসুদেব নিগদতি হাসি সাক্ষাতে বিদিত ভৈলা আসি

তুমি সে পুৰুষ প্রকৃতিত কবি পৰ।

সমস্ত জীৱৰ বুদ্ধি সাক্ষী কেৱল আনন্দ অনুভৱ

স্বৰূপ সুখৰ সাগৰ দেৱ ঈশ্বৰ ।। ৬৫৩

প্রকৃতিৰ প্ৰতিৰোধৰ বাবেই সৎ ব্ৰহ্ম আৰু অসৎ জগতৰ মাজত সীমা ৰেখা
টানিবৰ আৱশ্যক হল। ব্ৰহ্মই সৎ চিৎ, আনন্দ।—

যিহেতু চৈতন্যপূৰ্ণ	পৰমাত্মাকাশে হ'ব	হৃদয়ত আছন্তু প্রকাশি।
তাতেসে ইন্দ্ৰিয়গণ	ভূত-প্ৰাণ বুদ্ধি মন	প্ৰৱৰ্ত্তে যতেক জড়বান্ধি।।
হে কৃষ্ণ তুমি মাত্ৰ	চৈতন্য স্বৰূপ নিত্য	সত্য শুদ্ধ জ্ঞান অখণ্ডিত।
আবৰ যতেক ইটো	তোমাৰ বিনোদ ৰূপ	চৰাচৰ মায়াৰ কল্পিত।।
হৰিসে চৈতন্য	আত্মা জ্ঞানময়	আবৰ সমস্তে জড়।
বেদ বেদান্তৰ	সমস্ত শাস্ত্ৰৰ	এহিহে বিচাৰ বৰ।।

ত্ৰিগুণী প্রকৃতি শুদ্ধ সত্ত্বৰ প্ৰতিৰোধেই মায়া। নামঘোষাত—

নমো নমো নাৰায়ণ	প্ৰসন্ন হুৱোক হ'ব	কৰিয়োক মায়াক নিৰ্য্যান।
আপোনাৰ মহিমা	আপুনি বেকত কবি	জীৱক কৰিয়ো পৰিত্ৰাণ।।
তোমাৰ মায়ায়ে হ'ব	কপট গুণক ধৰি	মুহি আছে আমাক সমূলি।
গুচায়োক মায়া স্বামী	তোমাৰ চৰণে আমি	ভজিলোঁহো জয় জয় বুলি।
মধুমতী মায়া	উন্নত কৰায়া	আছে যত জীৱগণ।
ভক্তৰ মায়াক	পীড়ন নিমিত্তে	বোলায় মধুসূদন।।১৬৫।

অজিন সত্ত্বৰ প্ৰতিৰোধেই অবিদ্যাৰ জন্ম। আকৌ নামঘোষাত—

আত্মা ঈশ্বৰক লাগ	প্ৰত্যেক সন্তত পায়	নাগায় জ্ঞান তাত অবিদ্যাত।
অবিদ্যা নাশিলে লাগ,	কৃষ্ণক পায় যেন,	কৰ্ণলগ্ন বক্তক সাক্ষাত।।৭১।
তোমাৰেই অবিদ্যায়ে	আমাক মুহিলে হ'ব,	নজানোঁহো তোমাৰ ভক্তক।
তোমাৰ চৰণে হ'ব,	শব্দ পশিয়া সাব,	কৰিলোঁহো তোমাৰ নামক।।

নিৰ্জণ নিৰাকৰ ব্ৰহ্মই সত্ত্ব সাক্ষৰ ৰূপ ধৰাৰ কাৰণ—

পৰম দুৰ্বোধ আত্মতত্ত্ব

তাৰ জ্ঞান অৰ্থে হৰি যত

লীলা অবতাৰ ধৰা তুমি কৃপাময়।

তাহান চৰিত্ৰ সুধা-সিদ্ধ

তাত ক্ৰীড়া কৰি দীনবন্ধু

চাৰি পুৰুষাৰ্থ তৃণৰ সম কৰয় ॥ ৬৬০ ॥

চিন্তা ইচ্ছা অনুভূতি মনৰ এই তিনি ধৰ্ম অনুসৰি যথাক্রমে জ্ঞান কম
ভক্তি এই তিনি বৃত্তি। ইয়াৰ ভিতৰত কোনটো শ্ৰেষ্ঠ ই চিৰন্তন প্রশ্ন হৈ
আহিছিল গীতা শাস্ত্ৰত তাৰ শেষ মীমাংসা হোৱা নাই, তাৰ সম্পূৰ্ণ নিৰ্ণয়
হৈছে শ্ৰীমদ্ভাগৱতত। নাৰদীয় ভক্তিসূত্ৰত ও ত্ৰিষু সত্যেষু ভক্তিৰেব গৰীয়সী
ভক্তিৰেব গৰীয়সী বুলি নাৰদে উৰ্দ্ধবাছ হৈ কবৰ দৰে 'নামঘোষা' তো কৈছে—
কেৱল ভকতি পুৰুষক তাৰে সহায় কাকো নচাৰে। জ্ঞান কৰ্ম তাৰে তাৰিতে
নপাৰে ভকতি নপাৰে যাৰে ॥২০০॥

দেতাৰিৰ মতে কোচবেহৰতে মাধৱদেৱে ঘোষা সমাপ্ত কৰে—

আহুন্ত আনন্দ মনে বৈহাৰত কতোদিনে মাধৱদেৱৰ ভৈল মন।
আউল ভাঙি ঘোষাখান কৰোঁ আনি একধান এহি বুলি শৰণ ভজন ॥
নিন্দা স্তুতি উপদেশ আৰ্থনা কাকুতি খেদ বহুবিধ পটল কৰিলা ॥

শঙ্কৰদেৱৰ নিৰ্দেশ অনুসাৰে শঙ্কৰদেৱৰ জীৱিত কালতে 'নামঘোষা'ৰ ৰচনাৰ
আৰম্ভ হলেও তাৰ পাছত মাধৱদেৱৰ শেষকাল ছোৱাতহে যে ইয়াৰ পৰিসমাপ্তি
হৈছিল তাৰ নানান প্ৰমাণৰ ভিতৰত গুৰুজনাৰ প্ৰতি ভক্তিভাৱৰ তীব্ৰতাও
অন্যতম। সেই তীব্ৰতাত গুৰু আৰু দেৱ যেন ক্ৰমে একত পৰিণত হব
খুজিছে—

হৰিনাম ৰসে বৈকুণ্ঠ প্ৰকাশে প্ৰেম অমৃতৰ নদী।
শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে পাৰ ভাসি দিলা বহে ব্ৰহ্মাণ্ডক ভেদি ॥৩৭১॥
শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ হৰি-ভকতৰ জ্ঞান যেন কল্পতৰু।
তাহান্ত কিনাই নাই নাই আমাৰ পৰম গুৰু ॥৩৭৬॥

কালিদাসৰ “মেঘদূতে সমসাময়িক সংস্কৃত সাহিত্যত সেনাকালে এক শ্ৰেণীৰ
'দূত'-কাব্যৰ জন্ম দিয়াৰ দৰে মাধৱদেৱৰ 'নামঘোষা' যো ততালিকে তৎকালীন
অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্যত এগৰাৰী “ঘোষা -কাব্যৰ উৎপত্তি কৰিলে। কিন্তু
'মেঘদূত'ৰ প্ৰতিপত্তি প্ৰমাণ কৰি সেই 'দূত'-কাব্যবোৰৰ বতৰ-ফুলৰ দৰে সেই
বতৰতে মৰহি ঘোৱাৰ নিচিনাকৈ “নামঘোষা বো সাময়িক সমাজৰ ওপৰত

প্ৰভাৱৰ প্ৰমাণ দেখুৱাই ঘোষা-কাব্যবোৰেও যথাস্থান ললে তাৰ ভিতৰত গোপাল মিশ্ৰৰ “ঘোষা-বন্ধ” আৰু পুৰুষোত্তম ঠাকুৰৰ “ন-ঘোষা উল্লেখযোগ্য। ইয়াৰ কাৰণ আন একো নহয় কালিদাস আৰু মাধৱদেৱৰ প্ৰতিভাৰ যি অমৰ বৈভৱ তাৰ প্ৰভাৱতে মেঘদূত আৰু নামঘোষাই আনে পাৰ নোৱৰা যাউতিযুগীয়া জীৱনী-শক্তি লভিলে। স্বৰ্গহৰণ আৰু পুনৰ্জন্ম কৰা যেনেকৈ ভক্ত কবি মিণ্টনে বাইবেলখন বুকত লৈ টোপনি যাওতে দেখা সপোন বুলি কোৱা হয় নামঘোষাও সেইদৰে সাধক কবি মাধৱৰ আত্মোৎসৰ্গৰ ফল সাধন লক্ষ পুণ্যাশীষ।

মাধৱদেৱৰ অষ্টীয়া নাট আৰু বৰগীত ৰচনা

ওনিয়া মণুৱাদাস তেখনে আসিলা।	মাধৱদেৱক বৰপেটা লাগি নিলা।।
ভক্তবৰ্গ সমে তথা ৰহিলা মাধৱ।	তাত্তিকুটি লোকৰ মিলিলা মহোৎসৱ।।
নটুৱা পাতিলা নাট কৰিলা বিস্তৰ।	নাট দেখি লোকৰ আনন্দ বহুতৰ।।
কৰিলা কুঁমুড়া দধি-মখন তহিত।	নানা ৰসে কৰিলন্ত আনো যত গীত।।

মাধৱদেৱৰ চোৰধৰা পিপড়া ওচোৱা ভূমিলোচোৱা ভোজন ব্যৱহাৰ অৰ্জুন ভঞ্জন (বাস) কুঁমুৰা দধিমখন আৰু কোটোৱা খেলা এই আঠখনি অঙ্কৰ নাম এতিয়ালৈকে পোৱা হৈছে। মাধৱদেৱকে আদি কৰি সকলো অঙ্ক লেখকে শঙ্কৰদেৱৰ আৰ্হি অনুসৰিয়ে সংস্কৃত ছোত্ৰৰ পাছত ব্ৰজ-বুলি মিহলি গীত পদ আৰু কথা ব্যৱহাৰ কৰিছে। ইয়াতে অৱশ্যে লক্ষ্য কৰিব লগীয়া কথা অঙ্কৰ বাবে মাধৱদেৱে শ্ৰীকৃষ্ণৰ মধ্যলীলা আদিতকৈ শিৱলীলাহে বিশেষভাবে অৱলম্বন কৰিছে আৰু এই উদাসীন ভক্তই সেই বাৎসল্য-ৰস অপূৰ্ব ভাৱে ফুটাই ফুলিছে।

চোৰধৰা আৰু পিপলৰা ওচোৱা অঙ্ক দুখনিৰ বিষয়-বস্তু প্ৰায় একে, গোপীৰ ঘৰত মাখন চুৰ কৰা কাহিনী (অধ্যায়ন ১৩৫-৩৮, ১৫২-৫৩)। ভূমি লোচোৱা অঙ্কত মাখন চুৰ কৰি ধৰা পৰাৰ ভয়ত কৃষ্ণই এদিন তেওঁৰ মাখন আৰু বাঁহীটি কোনোবাই নিলে বুলি কান্দি-কাটি মাটিত লেটি লৈ সেই কথা তল পেলোৱা উপায় কৰিছে আৰু যশোদাই সেই ধূৰ্ভাগি নুবুজি পুত্ৰক কাৰো-কোফালি কৰি নিচুকাইছে—“অহে পুত্ৰ শ্ৰীকৃষ্ণ তোহাৰি পাৰত লাগোঁ। অকল্য অধৰ বালাই লওঁ। ওহি শ্যাম শৰীৰক অৱস্থা দেখিয়ে কৈছে যবিয়ে

নাথও ! তোহাৰি ঐছন অপমান দেখিয়ে আমাৰ হৃদি সহয়ে নাই। আহে বাপু ৰোষ তেজহ, উঠহ, উঠহ । ভোজন ব্যৱহাৰ অন্ধত কৃষ্ণই যমুনাৰ পাৰত গৰখীয়াবিলাকেৰে বনভোজ খাওতে ব্ৰহ্মাই গৰু আৰু গৰখীয়াবিলাকক কেনেকৈ চুব কৰে আৰু পাছত কৃষ্ণৰ হাতত ব্ৰহ্মা ধৰা পৰে তাৰ কাহিনী আছে। দধিমধন বা অৰ্জুন-ভঞ্জন অন্ধত যশোদাই শিশু কৃষ্ণক উডালত বান্ধি ধওঁতে তেও আঠ কাটি সেই উডাল চোচবাই নি এজোপা অজুন গছ ভঙাৰ চলেৰে নাৰদৰ শাপৰ পৰা কুব্জৰ দুই পুত্ৰ নলকুব্জৰ আৰু মণিগ্ৰীৱক কেনেকৈ উদ্ধাৰ কৰিলে তাক বৰ্ণাইছে। আৰম্ভণতে সূত্ৰধাৰে ঘোষিছে - যশোদা দিবা বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ পৰিধান কৰিয়ে কৃষ্ণে কুচযুগ মণ্ডিয়ে কজ্জলে নয়ন দুহ ৰঞ্জিয়ে কৰ্পূৰ তাম্বুল ভুঞ্জিয়ে যৈছে দধি পাখিত লাগিলা তাহা দেখহ গুনহ নিবন্তৰে হৰি বোল হৰি বোল।

শঙ্কৰদেৱৰ নামত আৰোপিত কেলি গোপাল আৰু (বাস) ঝুমুৰা কোটোৰা খেলা আৰু ভূষণ হেৰোৱা অন্ধকেথনিৰ সম্পৰ্কে শতভেদ আছে যিহতুকে সদৌ অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ ভিতৰত এইকেখন অন্ধতাহ বাধা বুলি এটা সুকীয়া চৰিত্ৰ দেখিবলৈ পোৱা হয়। হৰিবংশ বিষ্ণুপুৰাণ আৰু স্বয়ং ভাগৱত পুৰাণ আদি কোনো মূল শাস্ত্ৰত যে বাধা চৰিত্ৰ এটা নাই, অৰ্বাচীন ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণৰ পৰাহে যে জয়দেৱ বিদ্যাপতি চণ্ডীদাস আদি কবিসকলে আৰু তেও-লোককে অনুসৰি চৈতন্যদেৱ আদিয়ে এই বাধা-চৰিত্ৰত প্ৰাধান্য দিছে আৰু অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্য যে এই বাধা-চৰিত্ৰৰ কুচৰিত্ৰৰ পৰা সম্পূৰ্ণ মুক্ত এনেবোৰ কথা একাধিকবাৰ উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। তেনেহলে অকল এইকেখন অন্ধত বাধা-চৰিত্ৰ ওলাল কৰ পৰা আৰু নোলালে শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱৰ নামত এই-বোৰৰ প্ৰচলন হল কেনেকৈ এয়ে মতানৈক্যৰ ওৰি। (বাস) ঝুমুৰা আদিৰ উল্লেখ যে দৈত্যবি আদি চৰিত্ৰ লেখকে কৰিছে, তাত সন্দেহ নাই সেই অন্ধ বৰ্ত্তমানে চলিত অন্ধ নহয় এনে এটা কথা কেৱল কব পাৰি পিছে সিও সুপ্ৰমাণিত হ'ব লাগিব। (বাস) ঝুমুৰা প্ৰকৃত বাসক্ৰীড়া কাহিনী নহয় কৃষ্ণৰ অন্তৰ্ধানত বিৰহ-বাউলী আৰু প্ৰেমাক্ষা গোপীসকলক দুপৰ নিশা ঈৰ্ষামুক্ত হৈ হাবিৰ মাজত কৃষ্ণই এগৰাকী কাল্পনিক গোপীক লৈ পলাই যোৱাৰ যি খোজ দেখা পাইছিল, আৰু সেই কাল্পনিক গোপীকে “অনন্নাৰাধিত্তে-কৃষ্ণঃ” শব্দৰ ধ্বনিৰ পৰা “হী” বোলোঁতেই হুমুনিয়াহৰ ব্যক্তৰি পোৱাৰ দৰে যি বাধাৰ উৎপত্তি, সেই

দাঁতিয়লীয়া পোহৰেই ইয়াৰ বিষয় বস্তু। কোটোৰা খেলা অক্ষত বাধাই আন গোপীৰে গাখীৰ দৈ মাখন বেচিবলৈ যাওঁতে লগৰ গৰখীয়াঝিলাকেৰে কৃষ্ণই কেনেকৈ বাট ভেটি ধৰিছিল তাৰ কথা। আৰু ছুষণ-হেৰোৱা অক্ষত পানী আনিবলৈ গৈ বাধাই কৃষ্ণক কদমৰ তলত শুই থকা পাই তেওঁৰ অলঙ্কাৰ চুৰ কৰি নি কেনেকৈ ধেমালি কৰিছিল তাৰ বৰ্ণনা। কোৱা বাছল্য এই নাট-কেথনিতো বাধা তাৰ মাখিছালৰ ভিতৰলৈ সোমাব পৰা নাই, বাধা-উপাসনা বা শ্বেতভাব তাত নাই।

আকৌ শঙ্কৰদেৱৰ নামত প্ৰচাৰিত ৰামমালিকা আদিৰ দৰে মাধৱদেৱৰ নামত আদিচৰিত অমূল্যৰত্ন গুপ্তমণি আদি কেবাখনিও জাল পুথি পোৱা হয়। এনে বাদ বিসম্বাদ থকা কোনো পুথি শঙ্কৰদেৱ বা মাধৱদেৱৰ হয় নে নহয় সেই বিচাৰৰ কৰাটি হ'ব শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন দশম আৰু মাধৱদেৱৰ ঘোষা-ৰত্নাৱলী সেইবোৰ গ্ৰন্থৰ সঠিক ভাব ভাষা বা ৰীতিৰ লগত নিমিলিলে কোনো গ্ৰন্থ সেইসকলৰ বুলি ধৰিব নোৱাৰি। শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱৰ নুবুলিলে কোনো নতুন কথাই সমসাময়িক অসমীয়া সমাজত ঠাই নাপাইছিল বাবেই কোনো অসংলোকে শঙ্কৰ মাধৱৰ শিক্ষাৰ বিপৰীতমূলক কথাও অনেক সময়ত এইদৰে সেইসকলৰ নামত প্ৰচাৰ কৰিবৰ ভাগচেষ্টা কৰিছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে ৰাম মালিকা"ত কৃষ্ণক কিছৰ শঙ্কৰ কৈ নিজে কৃষ্ণ বা ঈশ্বৰ বুলি কোৱাইছে। আদিচৰিত মাধৱদেৱৰ নামত অপপ্ৰচাৰ কৰা এখন অতি দুষ্ট পুথি। "গুপ্তমণি পুথিখন এটি প্ৰকাশত মাধৱ দেৱৰ আৰু আন আন এটি প্ৰকাশত শঙ্কৰদেৱৰ বুলিছে ইও বিশেষ অৰ্থবাত্তক। ছপা-পুথিৰ ভণিতাত মাত্ৰ আছে—'কহে গোবিন্দৰ দাস এৰা আন কাম। পাতক ছাড়োক ডাকি বোলা ৰামৰাম।। ইয়াৰ পৰা ই শঙ্কৰদেৱ বা মাধৱদেৱ বা আন কাৰবাৰ বিশেষ ভণিতা হয় বুলিব পাৰি জানো? আকৌ অমূল্য-ৰত্ন'ৰ ভণিতাত আচৰিতভাৱে আছে—

"ৰচিলা মাধৱে	গুণা নিবন্ধৰে	অমূল্য ৰত্ন সাৰ।
শঙ্কৰ মাধৱে	মহা গুৰুভাৱে	ৰচিলা ইদৌ পায়ৰ।।"
"শঙ্কৰ মাধৱ	প্ৰাণৰ বাহক	ডাকি বোলা ৰাম ৰাম।।"

এনে ভেটিপৰলি মৰা ভণিতা আৰু কথাত আছে নে? তদুপৰি শঙ্কৰদেৱৰ মুখে এই বুলি নিজ নামৰ ব্যাখ্যা কৰাইছে—"লক্ষ্মীৰ হাতেক শ্ৰী আশ্বত মেঘৰ।

পাখাজন্য শব্দ যিটো আমাত আছে। অসঙ্গী জীৱক সঙ্গী কৰিবোঁ নিশ্চয়। শব্দৰ নামৰ জানা এহিসে অস্বয়। এহি হেতু মোক জানা শব্দৰ বোলয়। কীৰ্ত্তন-দাশম কৰবাত শব্দৰদেৱৰ এনে চেষ্টাৰ নাম-গোক পাবলৈ আছেনে?

মাধৱদেৱৰ ৰচিত বৰগীতৰ লেখ আদি আগতে দিয়া হৈছে। অন্ধৰ দৰে বৰগীততো উদাসীন মাধৱদেৱৰ বাৎসল্য-ৰসৰ কৰ্ণা বিশিষ্ট। এনে ধৰণৰ এটি অতি সুগ্ৰন্থাত বৰগীত পুৰা-প্ৰসঙ্গত আজি তাকৰকৈও চাৰিগত বছৰ চলি আহিছে—

ৰাগ শ্যাম

তেজৰে কমলাপতি পৰভাতে নিন্দ। তেৰি চান্দ মুখে পোখোঁ উঠৰে গোবিদ।।
 ৰজ্ঞনী বিদূৰ দিশ ধৱলী বৰণ। তিমিৰ ফেৰিয়া বায় ৰবিৰ কিৰণ।।
 শতপত্ৰ বিকশিত ভ্ৰমৰ উৰাই। ব্ৰজবধু দধি মথে তুৱা গুণ গাই।।
 দাম-সুদাম ডাকে তেৰি লৈয়া নাম। হেৰ দেখে উঠিয়া আসিল বলৰাম।।
 নন্দ গেল বাথানে গোৱাল গেল পাল। সুৰভি চাৰিতে লাগে উঠৰে গোপাল।।
 ক্ৰীৰ লৱণ লৈয়া শিক্ষা বেত কেনু। সকালে মেলিযো বৎস হৃদ্যালাবে ধেনু।।
 কহয় মাধৱ মাই কিনো তপসাইলা। ত্ৰিজগত পতি হৰি ৰাখোৱাল পাইলা।।
 বাৎসল্য ৰসৰ আন এটি অতি প্ৰেম-মুগ্ধ মাধৱদেৱৰ সংস্কৃতীয়া বৰগীত—

ৰাগ অহিৰ

গেবিন্দ চিন্তহ বাল গোপালম।

ৰতন তলপ মহ	শয়নে ৰহতু হৰি	পঙ্কজ নফন বিশালম। ধুং।
কৰ পঙ্কজ যুগে	ধৰি পদ-পঙ্কজ	বফন-পঙ্কজে নিবেশিতম।
মুনিবৰ কৈচন	ছোড়ি অমিয়া	মধু পদ-পঙ্কজ ৰস পিতম।।
ওছি মন ভাৰি	পৰম ৰতি-কৌতুকে	নিজ পদ পঙ্কজ পানম।
বালক কেলি	অমিয়া ৰস-সাগৰ	মাধৱ বহু পৰমাশম।।

এইবোৰৰ বাহিৰেও মাধৱদেৱে সাময়িক ঘটনা লৈ কৃষি-ব্যৱসায় আদিৰ আধ্যাত্মিক ৰূপ দি কিছুমান যুৰীয়াকৈ ৰচা বৰগীত কাকিনী আছে—

ৰাগ আট্মশাস্তী

কিৰিবি কৰ	আলো মনাই	হৰিচুৰণ সেৱাৰ পৰম সুখে।
ৰতন কৰিয়া	হৰিৰ নাম	সদা ভাব মুখে ধুং।

অকণ বৰণ	হৰিৰ চৰণ	সদায় চিন্ত মনে।
থৰে নমাৰে	বানে নেনে	ফলে হনে বনে।।
হেন কিৰিষি	ভেজিয়া মনাই	কেন কিৰিষি কৰ।
থৰে মাৰিব	বানে নিব	দুখ পাই কেন মৰ।।
ভাল খেতখানি	হৰিৰ চৰণ	বতৰ বাক্সিয়া লৈয়ো।
যেমন বলিয়	তেমন হয়	যতন কৰিয়া বৈয়ো।।
হৰিৰ চৰণে	যি শসা ফলিব	সকল অধিনাশী।
যত খুজি	তত পাই	এ বড় কিৰিষি।।
সব ভেজিয়া	লৈয়ো মনাই	সকল সঙ্গতি।
তেবেসে কিৰিষি	ফল কহয়	মাধব মুকথ মৰি।।

ৰাগ ডাটিয়ালী

ব্যৱসা কৰিয়ো ভাই হৰিৰ চৰণ ধন সাৰ। অকণ চৰণ যিনে ধন নাহি আৰ।
 ব্যৱসা কৰিতে পাইলা নৰ তনু নাৰ। যাৰে নাই পচে নাৰ মাণিক বেসাৰ।।
 বতুৰ পাইলা দ্বীপ ভাৰত আসিয়া। লৈয়ো ৰাম-নাম ভাই মাণিক বাচিয়া।।
 কৰিয়ো ব্যৱসা হৰি-ভকতৰ কাছে। ৰাম-নাম বতুৰ ভাগ্যৰ মেলি আছ।।
 যতন কৰিয়া লৈয়ো ভাই গাৰ যত লাগে। শীঘিৰ কৰিয়া ভাৰ ৰাম ভৰা হাট লাগে।।
 সংসাৰ তৰিতে লাগে নাৰ পচে ঘাটে। চলিতে নিকট ভৈল ভৰা দিয়ো আটে।।
 যি নৰ চতুৰ মুখে ৰাম-নাম ধৰ। মূল ৰাখি লভ কৰি ভব-নদী তৰ।।
 ৰাম নাম লৈয়া আন আশা কৰ দূৰ। মিছা দিয়া সৰ্বা লৈয়া তেবেসে চতুৰ।।
 ৰাম-নাম-বড়ে ভৰা দিয়ো তনু-নাৰ। হৰি গুণ গায়্য যমৰ ঘাটি মাৰি য়াৰ।।
 ভকতৰ ধন হৰি-নাম নৱ নিধি। চাৰি বেদ বিচাৰিয়া কৈয়া আছ বিধি।।
 কহয় মাধব দাস দীন মতিহীনা। আন ধন অকাল ৰাম-ধন কিনা।

হাস্যবস মিহলি মাধবদেৱৰ বৰগীতত ৰামচৰণে যোৱা দিলা—

ৰাগ ডাটিয়ালী

বুঢ়া ভাই! হৰি গুণ গায়্য নাট।

কেন দিন চলি

শৰীৰ পৰয়

আৰ কি বাট চাই আৰ্হ। জুং

আমু দিলে ভাঠি	হাতে লৈলা লাঠি	হাতিতে নচলে পাৰ।
ভাগিল মাগুলি	আগ গৈল ঢলি	ধনু ফাল দিলে গাৰ।।
ছাল সোটা-সোট	হাড গোটা গোট	কোটৰে লুকাইল আখি।
তেজ-বল-মাংস	গাৱতে লুকাইল	দেখিবা নপাবা সাখী।।।
গুথাই গৈল আন্ত	মুখে নাসে মাত	বাস্তবো নাহি অৱস্থা।
কাসে ঢুল-ঢুল	সৰি গৈল ঢুল	লড-বৰ কৰে মাথা।।
বিভৎস শৰীৰ	আখি বুৰে নীৰ	তিনি থানে ভৈল বাগ।
কহয় মাধৱ	সৰোৱা মৰিব	তথাপি বুঢ়াসে আগ।।

বাগ ভাটিয়ালী

ডেকা ভাই! কিহৰ হৰিষ তোৰ।

চক্ষু নেদেখস	আনন্দে ভ্ৰমস	তোক পাইলে বাল চোৰ।ধু।
আছিলি ছবাল	ভৈল যুৱাকাল	কেন তাত নাই মন।
আপদৰ বন্ধু	যতন লইয়ো	ৰাম-নাম মহাধন।।
আমু আদি কৰি	যত ধন জন	সৰ কাল-চোৰে হৰে।
দেখি নেদেখস	বুঢ়াক হাসস	ছবাল কালতে মৰে।।
যৌৱন গৰ্ব্বক	ঝাণ্টে পৰিহৰি	নামক লৈয়ো যতনে।
কালৰ হাতত	বৃদ্ধ যুৱা নাই	কহয় ৰামচৰণে।।

এনে অনুক্ৰমে মাধৱদেৱৰ বৰগীতসমূহ স্বয়ং অসমীয়া সাহিত্যৰ এটি শ্ৰেষ্ঠ কীৰ্ত্তিস্তম্ভ। মাধৱদেৱ নিজে অতি সুগায়ক যে আছিল ৰামচৰণৰ “অমৃতৰ সুৰ যেন মাধৱৰ বাণী। কবিতা শ্ৰৱণ সা সন্ন্যাসী মনে জানি।। (শঙ্কৰ চৰিত ৩২৭০ পদ) কাহিনীৰ পৰা বুজিব পাৰি। বৰগীতৰ বাহিৰেও মাধৱদেৱৰ ভটিমা আদি অতি মনোৰম চানেকি স্বৰূপে প্ৰখ্যাত গুৰু-ভটিমাটি আত্ম উদ্ধৃত কৰা হল।—

জয় গুৰু শঙ্কৰ	সৰ্ব গুণাকৰ	বাকেৰি নাহি উপায়।
তোহাৰি চৰণক	কেনু শঙ্ককেটি	বাৰেক কৰোঁহে প্ৰণাম।।
দৰশিত সুখৰ	দৌৰ কলেশ্বৰ	ঈশ্বৰ সুৰ পৰকাশ।
সকল সন্তান	বন্ধন থাকেৰি	দৰশনে পাপ বিনাশ।।

বিনে অঙ্গ ভূষণ	পেখি সুশোভন	গহীন গম্ভীৰ ধীৰ মতি।
আয়ত কমল	নয়ন বৰ সুন্দৰ	বয়ন চান্দকহো জ্যোতি॥
নীলা গজপতি	গমন বিলোকন	বাণী মেঘ গম্ভীৰ।
পাষণ্ড মৰ্দন	কলিকো কালে	যাকো সম নাহি বীৰ॥
যোহি নাৰায়ণ	মায়া বিস্তাৰি	কৰু ত্ৰিজগত নিৰমাণ।
সনক সনাতন	যোগী যাকেৰি	মহিমা কবছ নজান॥
সকল চৰাচৰ	পালনকাৰী	যো হৰি দেৱক দেৱা।
চতুৰ বয়ন শিৱ	সুৰপতি যাকেৰি	কৰু নিত চৰণহি সেৱা॥
চাৰি বেদ শিৰো-	মণি মাঝে	যাকেৰি চৰণ বিকাশ।
সোহি দেৱক	কয়লি কলিকো	শঙ্কৰদেৱ পৰকাশ॥
ত্ৰিভুবন বন্দন	দৈৱকী নন্দন	যো হৰি মাৰল কংস।
জগজ্ঞান তাৰণ	দেৱ নাৰায়ণ	শঙ্কৰ তাকেৰি অংশ॥
মায়া-নৰতনু	ধৰি হৰি-ভকতি	কয়লি বহু পৰচাৰ।
সৱ নৰ পাপ	পয়োখি মজ্জল	তা'হ কয়লি উদ্ধাৰ॥
অৱ দিশি চাৰি	বেদ বিচাৰি	বেকত কৰু হৰি-নাম।
যাকেৰি বয়নে	মিলাই গাই	পায় মনোৰথ কাম॥
পণ্ডিত মানী	বেদ বখানি	গৰৱ কয়লি সৱ চুৰ।
গীত-কবিত্বগুণ	শঙ্কৰদেৱৰ	কীৰ্তি গয়ো বহুদূৰ॥
শ্ৰী যশ দান	মান ভূত দয়া	সৱ গুণ সম্পন্ন থিক।
ভকতক ভকতি	দানে কৰু গুৰু	দায়া তনয় অধিক॥
হৰিক মুৰ্তি	সুৰ্তি মন মগন	মজ্জল আনন্দ-সিদ্ধ।
এছন নিৰমল	হৃদয়ে বিকশিত	ভকত কুমুদ-কুল ইন্দু॥
নিজ কুল ভাৰি	ভকতি বিস্তাৰি	বাঞ্ছল হৰিগুণ সেতু।
কলিয়ুগে পাপ-	পয়োখিক সৱ নৰ	তাৰণ-কাৰণ হেতু॥
ভকতি-ভাণ্ডাৰ	ছাৰ সৱ ছোডি	মুক্তি কয়লি উদাস।
এক শৰণ হৰি	নাম-ধৰম কহো	বাজা কৰু পৰকাশ॥
কি কহব শঙ্কৰ	দেৱৰ মহিমা	জ্ঞানি অস্ত নপায়।
যাকেৰি চৰণক	ৰেণু শিৰে পৰশি	মুক্তি-সুখ সুখে পায়॥

মাধব দীন	মুৰ্খমতি কহয়	বাণী শুন সব লোই।
বিনে গুৰু-চৰণ	ভকতি-ৰকতি-	মুকুতি কবহু নহেই।।
ওহি পৰম তত্ত্ব	বেদকো বাণী	জানি নব নকৰ বিৰাম।
ধৰমক কৰমক	গৰবক ছোডি	ডাকি বোলহু বাম বাম।।

অসমীয়া সাহিত্যত তথা অসমীয়া সংস্কৃতিত সমাজ বা জাতিগঠনত শঙ্কৰ দেৱৰ স্থান নিৰ্ণয় কৰিবলৈ যোৱা বিডম্বনা আৰু দুঃসাহস মাত্ৰ কিয়নো বেলিক যেনেকৈ তাৰ পোহৰৰ পৰা পৃথকৰূপে কল্পনা বাতুলতা মাথোন তেনেকৈ অসমীয়া সাহিত্য সংস্কৃতি সমাজ আৰু জাতি শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰতিভাৰ প্ৰতিবিম্ব বা প্ৰতিকৃতি মাত্ৰ। অসমৰ সাংস্কৃতিক সৌৰ জগতত শঙ্কৰদেৱ যিদৰে সূৰ্য স্বৰূপ মাধৱদেৱও সেইদৰে তাক কেন্দ্ৰ কৰি ঘূৰা বিভিন্ন গ্ৰন্থ-জ্যোতিষ্কৰ বৃহস্পতি স্বৰূপ। এওঁলোকৰ লগৰীয়া মঙ্গল বৃথ গুৰু আদি ৰূপৰ অন্যান্য জ্যোতিষ্ক-সকলৰ বিষয়ে ইয়াৰ পাছত তেনেভাৱেই আলোচনা কৰা হ'ব।

হৰিচৰণ অনন্ত কন্দলী চন্দ্ৰভাৰতী ভাগৱত ভট্টাচাৰ্য্য

কামৰূপে অনুপাম	হাজো হেন যাৰ গ্ৰাম	যাত মহা পঞ্চ তীৰ্থ আছে।
মহা মণিকূট গিৰি	উঠি যত জন্ম তৰি	লোহিত বহন্ত যাৰ কাছে।।
গিৰিবৰ ওপৰত	মহাৰম্য মন্দিৰত	আছে কৃষ্ণ-ভকতৰ পতি।
হয়গ্ৰীৱ ৰূপ ধৰি	যাক দেখি নৰ-নাৰী	মহাসুখে সাধয় মুকুতি।।
তাসম্বাৰ হস্তে দিয়া	পট্টিবস্ত্ৰ উপজয়	দেৱ দ্বিজ ৰাজ্যবো ভূষণ।
সেহি হাজো নাম স্থানে	আছিলন্ত ৰজ মনে	মাধৱত কৰিয়া সেৱন।।
তন্ত্ৰ কুল কমলৰ	প্ৰকাশক দিবাকৰ	ভাগৱত শাস্ত্ৰত পাৰ্গত।
বস্ত্ৰ পাঠক নাম	দ্বিজবৰ অনুপাম	আছিলন্ত কৃষ্ণত ভকত।।
দেৱ মাধৱৰ বৰে	উপজিলা তান ঘৰে	তাহান নন্দন শুভ যতি।
পিতৃকুল অনুসাৰে	মহা ভাগৱত শাস্ত্ৰে	কৃষ্ণে উপজাইলা কিছু ৰতি।।
অনন্ত কন্দলী কবি	নাম মাত্ৰ ভৈলা খ্যাত	কাৰ্য্যে কিছু নভৈল তাহাৰ।
নাৰাধিলৌ একো দেৱ	নকিৰিলৌ ৰাজ্য সেৱ	একো শাস্ত্ৰ নাজানিলৌ আৰ।।
নাচাইলৌ কাব্যকোষ	কতো নাহি পৰিতোষ	ভৰ্কতো কৰ্কষ ভৈলা যতি।
এক ভাগৱত শাস্ত্ৰ	চিন্তক তুখিলা মোৰ	তাতেসে দ্ৰৱিল প্ৰেম-ৰতি।।

অৰ্থ আৰু গুৰুতৰ নানাবিধ প্ৰসঙ্গৰ তত্ত্ব কবিতাক নপৰায়।
 ভকতি-প্ৰদীপ বিনে বৈদান্তিকো নুযুজয় টিকাতো সংশয় নিছিয়।।
 শ্লোক সংস্কৃতে আমি লিখিবাক ভাল জ্ঞানি তথাপি কবিতা পদবদ্ধ।
 শ্ৰী শূদ্ৰ আদি যত জানোক পৰম তত্ত্ব প্ৰবৰ্ত্তন মিলক আনন্দ।।

— মধ্য দশমৰ আত্মপৰিচয়মূলক ভণিতাত কবিয়ে এনেদৰে লিখিছে।
 আকৌ শেষ দশমৰ আৰু আন আন ৰচনাত আত্ম পৰিচয় দিছে—

‘ৰত্নপাঠক নাম পণ্ডিত পৰম। ভাগবত শাস্ত্ৰে যাৰ আছিল বিক্ৰম।।
 শ্ৰীহৰিচৰণ নামে তাহাৰ সম্ভৱিত। ব্যাকৰণ পটি নাম শ্ৰীচন্দ্ৰ ভাৰতী।।
 তৰ্কত নভিলা নাম অনন্ত কন্দলী। ভাগবত আচাৰ্য পদবী ভৈলা বনী।।
 ভাগবত ভট্টাচাৰ্য বোলে আৰ্য্য জনে। তেঁহে বিৰাচিলা পদ কৃষ্ণৰ চৰণে।।
 ‘ভাগবতচাৰ্য্য ভণে ভৰ নাক্স তাক্সি বোলা ৰাম ৰাম।।
 ‘ভাগবত ভট্টাচাৰ্য্য কহে এহি মোক্ষ কাৰ্য্য হৰি বুলি তৰী ভৰ পাম।।
 ‘কহে মহা মহা ভাগবত ভট্টাচাৰ্য্য। বোলা ৰাম ৰাম আত পৰে নাহি কাৰ্য্য।।
 ‘ভাগবত ভট্ট কহে অকণ্ট ডাকি বোলা ৰাম ৰাম।।

তদুপৰি ‘শীতে তৰণি তাপেন গ্ৰীষ্মে লৌহিত বায়ুনা। সুখদোখিলা লোকনাম
 মণ্ডপং চন্দ্ৰভাৰতে ।। উত্তৰ গুৰাহাটৰ এটি পৰ্ব্বতীয়া টিলাৰ ওপৰত কটা
 এই শ্লোকটিৰ পৰাও এই কবি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত বাস কৰা বুলি বুজিব পাৰি।
 ৰামানুজাচাৰ্য্যই কাৰ্ণীপূৰ্ণৰ উচ্ছিষ্ট ভোজনৰ বাবে ব্যাকুল হোৱাৰ দৰে অনন্ত
 কন্দলীয়েও শঙ্কৰদেৱৰ এবেহা বিচাৰি শঙ্কৰদেৱৰ ভোজন সময়ত উপস্থিত হোৱা
 কথা বৰদোৱাৰ গুৰুচৰিতত আছে। লৌকিকতাৰ দোহাই দি কাৰ্ণীপূৰ্ণই
 ৰামানুজক বিমুখ কৰাৰ দৰে নকৰি শঙ্কৰদেৱে ভাগবতৰ আদ্য-দশমৰ ভাঙনি শেষ
 কৰি তেওঁৰ মানসিক উচ্ছিষ্ট স্বৰূপে মধ্য আৰু শেষ দশমৰ ভাঙনি কবিবলৈ
 অনুমতি দিয়ে আৰু সেই অনুসাৰেই দশম ভাগবতৰ বিভিন্ন ভাঙনি পোৱা হয়।
 শঙ্কৰদেৱৰ আদ্য দশমৰ ভাঙনি শ্ৰীকৃষ্ণৰ শিশু-নীলাত ২৪৭৬ পদত শেষ হৈছে,
 অনন্ত কন্দলীৰ মধ্য দশমৰ ভাঙনি কৃষ্ণই উজ্জ্বল সৈতে কুজীৰ ফলৈ যোৱাৰ
 পৰা দামোদৰ বিদ্রোহানন্ত (১২৯৮৯-১৭৮৫৮ পদ) আৰু এওঁৰে শেষ দশমৰ
 ভাঙনি কৃষ্ণ কুৰুক্ষেত্ৰলৈ যোৱাত আৰম্ভ হৈ কুব্জৰ ধ্বংস আৰু বিদ্রোহ
 আৱৰ্জনত (১৭৭৫৯-১৯১২২ পদ) ওৰ পৰিছে। শেষ দশমৰ উল্লেখৰ পৰা

স্পষ্ট বুজিব পাৰি শঙ্কৰদেৱ ইয়াৰ ভিতৰতে বৈকুণ্ঠগামী হৈছে। অনন্ত কন্দলীয়ে আন্তৰিক ভক্তি-কৃতজ্ঞতাৰে উল্লেখ কৰিছে—

‘আছিল কায়স্থ কৃষ্ণ-কিঙ্কৰ শঙ্কৰ। তেহঁ ভাগৱত কথা ৰচিলা সুন্দৰ॥
যাত হস্তে ভৈলা কৃষ্ণ কথাৰ প্ৰসিদ্ধি। জানিলেক লোকে ভাগৱত নৱনিধি॥
সীতো মহন্তৰ কিবা কহিবোঁ মহৎ। যাৰ কৃষ্ণ-কথা গীতে ব্যাপিলে জগৎ॥
নামত কায়স্থ মহা হৰিত ভকত। কৃষ্ণ স্মৰি মৰি স্থিত ভৈলা বৈকুণ্ঠত॥
তাসম্বাৰ অনুগ্ৰহ লভিয়া সৰ্ব্বথা। জনা আমি বিৰচিলোঁ ভাগৱত কথা॥

অনন্ত কন্দলীৰ ৰামায়ণ ৰচনাৰ উল্লেখ আগতে কৰা হৈছে—

‘ৰাম নাম সমান সুহৃদ নাহি আৰ। অনন্ত কন্দলী কহে ৰামায়ণ সাৰ॥
ভাগৱত সমে আক ৰচিলোঁ মিশ্ৰিত। যেন জাহ্নবীৰ জল তুলসী সহিত॥
ভাগৱত ৰামায়ণ কথাৰ সম্বাদ। যেন চিনি ঘূতে আতি মিলয় সুস্বাদ॥
মাধৱ কন্দলী আদি মহন্ত বিশেষ। কথাবন্ধে ৰামায়ণ ৰচিলা অশেষ॥
ময়ো লিখিবোঁহোঁ তাসম্বাৰ অনুমতি। কিন্তু প্ৰপঞ্চিয়া কিছু কহিবোঁ ভকতি॥
সাক্ষাত পৰম ব্ৰহ্ম ৰাম অৱতাৰ। নামে মাত্ৰ তাৰে যাৰ সকল সংসাৰ॥
তাহান সামান্য কথা নুৰুচয় শোক। এতেকে ভকতি ৰচোঁ নিৰিন্দিতা মোক॥

কামৰূপে সাৰ	হাজো নামে যাৰ	অতি সন্ত পুণ্য দেশ।
গিৰিৰ নিকটে	আছন্ত প্ৰকৃতে	হয়গ্ৰীৱ ঋষি যশ॥
তথা দ্বিজবৰ	ব্ৰজৰ কিঙ্কৰ	আছিল ৰত্ন পাঠক।
ভাগৱত তত্ত্ব	প্ৰৱৰ্ত্তিলা সত্ৰ	তৰাইলা বহু লোকক॥
তথা উতপত্তি	তাহাৰ সম্ভৱি	ভৈলা মাধৱৰ বৰে।
ভাগৱত তত্ত্ব	সৰ্ব শাস্ত্ৰ মত	উদ্ধাৰি আনি আদৰে॥
বাল্মীকিৰ কৃত	ৰামায়ণ শাস্ত্ৰ	ভকতিৰ যত্ন কৰি।
কথাবন্ধে সাৰ	ৰচিলা পয়াৰ	গুনা সবে নৰ-নাৰী॥

ষষ্ঠস্থান ভাগৱতৰ শেষ ছোৱাৰ পৰা ইন্দ্ৰৰ হাতত হোৱা বৃক্ষসুৰ ৰথ কাহিনীও অনন্ত কন্দলীৰ। কিন্তু অতিমন্য ৰথ কাব্যৰ ভণিতাত আগতে “বোলে গোপীনাথ মই বৰ জনাথ তুমি দুখিতৰ ধন” (৪১১ পদ) বুলি পাছতে “তোমাৰ কিঙ্কৰ নামত কন্দলী, এৰি নিজ যত কাম। ভাৰতৰ পদ ৰচিবে লাগিলা, মনে ভাবি তযু নাম। অনন্ত ব্ৰাহ্মণে “বোলে নিবন্তৰে, নৰে ডাকি বোলা ৰাম।” (৪১২ পদ) লিখিছে; গতিকে ইয়াক অনন্ত কন্দলীৰ ৰচনাত

কোনোবাই জোৰা দিয়া বুলি ভাবিব পাৰি। কিন্তু এওঁৰ অতি সৰবৰহী কাব্য কুমৰ হৰণ চিত্ৰলেখাৰ সহায়েৰে উষাই অনিৰুদ্ধক হৰণ কৰা মধ্য দশমৰ কাহিনীৰ ভাঙনি কৰিও স্বাধীন কাব্যৰূপে ৰবিয়ে এই কাব্য লিখিছে। শঙ্কৰ দেৱে 'হৰমোহনত মোহিনীৰ অপকল্প ৰূপ বৰ্ণোৱা কাম ভাৰৰ হোন্দোলনি তোলা ছবি ছন্দতে অনন্ত কন্দলীয়ে উষাৰ যৌৱন-সপোন মনমোহকৈ বৰ্ণাইছে-

“এহি মতে চৈৱ গৈল কৈশাখ আসিয়া ভৈল দ্বাদশী তিথিৰ সময়োগে।
 উষা আছে শয়নত দেখিলেক সপোনত পুৰুষেক আছন্ত সন্তোগে॥
 ঘুমটিত থাকে ভালে জাগিলেব ততকালে গুচয় সন্তোগ যত ভোগ।
 উষায়ে নিদ্রাত পাই স্বামী বুলি আলিঙ্গয় ৰতি-বস কৰে সতী ভোগ॥
 সপোনত কামে ধৰে শৰীৰ বিকল কৰে ধৰিবে চাবয় আকোৱালি।
 আৰ হোৱে দুইৰ আগ ধৰিবে নপায় লাগ স্বামী বুলি গেৰিয়া আওঢ়ালি॥
 শয্যাত বুলাই হাত কৈক গৈল পাৰে গেৰি ভূমি যিনে প্ৰাণ ছডি যায়।
 কোন দোষে গৈলা এডি প্ৰভু বুলি পাৰে গেৰি জাগি চিত্ৰলেখা আছে চাই॥
 উষা বোলে প্ৰাণ সখী স্বপ্নত আছিলৌ দেখি পুৰুষেক দ্ৰোলোকা মোহন।
 চাকু শ্যাম কলেৱৰ দিবা পীত বস্ত্ৰ-ধৰ ৰুচিকৰ কমল লোচন॥
 মহা বাহু মহাবল সুচৰিত্ৰ সুমঙ্গল একো অঙ্গে নাহি ৰতি খুণ।
 কামিনী মোহন বেশ দৰশনে হৰে ক্ৰেশ কতনো কহিবৌ ৰূপ গুণ॥
 লয়লাস বেশে আসি মোৰ মুখ চাই হাসি মহাবঙ্গে আলিঙ্গি ধৰিলা।
 মুখে মুখে ঘনে চুম্ব মৰ্দিলেক কূচ কুস্ত ৰতি-বস ভাব দৰশিলা॥
 পিয়াই অধৰ মধু মনক হৰিয়া মোৰো নজানো লুকাই কোথা যায়।
 তাকে মই প্ৰভু বুলি বিচাৰোঁহো বিয়াকুলি সখী মোক দিয়েক দেখাই॥

ভক্তি-সাধন বা বৈষ্ণৱায়ুত বোলা ১৫৯ টি পদৰ আন এখনি পুথিতো অনন্ত কন্দলীৰ ভণিতা (পদ ৬৭ ১৫৯) পোৱা হয় শৰণ আৰু ভক্তিৰ লক্ষণ-জিজ্ঞাসাত এই পুথিৰ আৰম্ভ হৈ গীতা ভাগৱতৰ সমিধানত সামৰণি পৰিছে। মল্লীবাৰণ ৰথ নামৰ ২২৮ টি পদৰ আন এখনি কাব্যত অনন্ত কন্দলীৰ ভণিতা (পদ ২১৮) আছে পাতানবাসী এই ৰাৱণ পুত্ৰই পিতৃৰ উদ্ধাৰৰ বাবে ৰামৰ হাতত প্ৰাণ দিলেহি তাকে ইয়াতো বৰ্ণোৱা হৈছে। ৰুণ্যাসুৱ নামে এখনি হাতে-লিখা পুথিৰ ভণিতাত আছে—“সাক্ষত তদুৰ গীতা-সাৰ বিষ্ণুটলৌ ৰুণ্যাসুৱ আৰু ভাগৱতাচাৰ্য্যে কৰে বোলা ৰাম ৰাম।” অসমীয়া হাতে-লিখা

পুথিৰ বিবৰণমূলক তালিকাৰ বিস্তৃত সম্পাদকে ইমানতো এওঁক হুৰিদ্বেৰী পন্থাৰ প্ৰবৰ্ত্তক হুৰিমিশ্ৰৰ পুত্ৰ বুলিব খোজে কিন্তু অনন্ত কন্দলীৰহে এই উপাধি প্ৰসিদ্ধ দেখি ইয়াক তেওঁৰ ৰচিত বুলি আন প্ৰমাণ নোপোৱালৈকে ধৰিব লাগিব নিশ্চয়। প্ৰকাশিত জন্ম-বহস্য পুথিত সুচন্দ্ৰ ভাৰতীৰ ভগিতা দিছে এনে কোনো কবিৰ নাম নজনাত সম্প্ৰতি ইয়াকো শ্ৰীচন্দ্ৰভাৰতী ৰচনা বুলি ধৰিব পৰা হয়। বৃহৎ স্যামন্ত হৰণ পুথিত অনন্ত কন্দলীৰ ভগিতা শুদ্ধভাবে থকাত সন্দেহৰ কোনো কথা নাই, অনন্ত কন্দলীৰ আৰু কিমান পুথি নুপু আছে কোৱা টান।

অনিৰুদ্ধ ৰামসৰস্বতী ভাৰতভূষণচন্দ্ৰ কবিসৰস্বতী

‘ভীষ্মপৰ্ব’ৰ ভাঙনিৰ এটা ভগিতাত পোৱা হয় (১৩৫০-৫৩ পদ)—

কামৰূপ মধ্যে গ্ৰাম নাহিকে উপাম । তাতে গ্ৰাম ভৈলা চমৰিয়া যাৰ নাম॥

সেহি গ্ৰামেশ্বৰ ভৈলা কবি চূড়ামণি। পণ্ডিতগণৰ মধ্যে যাক অগ্ৰগণি॥

গোবিন্দৰ ভকতিত যাহাৰ দিন গৈল। আত অনন্তৰে তাৰ দুই পুত্ৰ ভৈল॥

জ্যেষ্ঠ ভৈল কবিচন্দ্ৰ অতি শুদ্ধ মতি। তাহান অনুজ ভৈল ৰাম সৰস্বতী॥

এওঁ নৰনাৰায়ণৰ ৰাজকবি ৰাম সৰস্বতী নহয়। প্ৰকৃত ৰাম সৰস্বতীৰ চিনাকি পোৱা হয় “মণিচন্দ্ৰ ঘোষ বন-পৰ্ব”ৰ এই ভগিতাত (১৪২৩-২৪ পদ)।

“শত্ৰু কুলে জাত হুয়া পঢ়িলৌ শাস্ত্ৰক। শুক বাক্যে চিনিলাৌহে ঈশ্বৰ কৃষ্ণক॥

পিতৃমাতৃয়ে অনিৰুদ্ধ নাম দিলা। কবিচন্দ্ৰ নাম মোৰ দেৱানে বুলিলা॥

ৰাম সৰস্বতী নাম নৃপতি দিলন্ত। ভাৰতৰ পদ মোক কৰী বুলিলন্ত॥

উদ্যোগ পৰ্বৰ ভগিতাতো শুণবন্ত বংশধৰ তেহে কবিচন্দ্ৰ বৰ সৰস্বত সোদৰ আমাৰ। যাৰ মহা কৃপা লেশে শিক্ষা-শ্ৰেহ উপদেশে ইটো পদ কৰিলৌ প্ৰচাৰ॥’ বোলা জন নকল-ৰামসৰস্বতীহে। আদি বনপৰ্বৰ ভগিতাত ‘বোলে ৰামসৰস্বতী মই হীন জাতি। ভক্তি ধনে মোক কিনি লোৱী লক্ষ্মীপতি॥ (পদ ১৯৩) “ভাৰত ভূষণে, কৰে ভূক্তি-মতি কৃষ্ণৰ নমি চৰণ।” (পদ ৮২৫), “কহে কবি-সৰস্বতী মুকুন্দ কিঙ্কৰ।” (পদ ১০৪৬) : এওঁহে প্ৰকৃত ৰাম সৰস্বতী। বনপৰ্বৰ অন্তৰ্গত বিজয় উপপৰ্বৰ ভগিতাত এওঁহে “আমাৰ ভাৰত চন্দ্ৰ নাম দিলা, কবিচন্দ্ৰ নাম আৰ।” (পদ ৩৩২১) বুলিছে। দ্ৰোণপৰ্বৰ ভাঙনি

কবোতা এজন গোপীনাথ দ্বিজই তেওঁৰ পিতাক ৰামসৰস্বতী গুৰুধ্বজৰ পাঠক বুলি কৈছে এৰেই দ্বিতীয় নকল-ৰামসৰস্বতী হ'ব পায়।

পাটচৌৰা নামে	আছে এক গ্ৰাম	চিনাকোণ নামে আৰ।
অতি বিতোপন	সৰ্ব সুসম্পন্ন	দুই যেন স্বৰ্ণহাৰ।।
সেহি গ্ৰামেশ্বৰ	মহা বলধৰ	ভীমসেন দ্বিজবৰ।
যাৰ যশৰাশি	অদ্যাপি প্রকাশি	যেন পূৰ্ণ শশধৰ।।
তাহান সম্ভতি	ৰামসৰস্বতী	পাঠক গুৰুধ্বজৰ।
যেন শুক গুৰু	অগ্নিৰা তম্বক	আৰো নুহি পট্টবৰ।।
তাহান তনয়	অতি শিশুনয়	গোপীনাথ দ্বিজবৰ।
হুস্ব দীৰ্ঘ ছন্দে	বচিলা প্রবন্ধে	কথা মহাভাৰতৰ।।
(৪০১২-১৪) । এই ৰামসৰস্বতী পাঠকহে, কবি নাছিল।		

মূল ৰাজকবি ৰামসৰস্বতীয়ে নৰনাৰায়ণ-চিলা ৰায়ৰ পৃষ্ঠপোষকতাৰ বিশালতা অনেক মুখে শলাগিছে, আদি-বনপৰ্বৰ পুস্তকহৰণ কাব্য আৰু যজ্ঞপৰ্বত (২০১-২৫৫ ৮২৭-৮৫০)—

নৰনাৰায়ণ	নৃপতি প্রধান	বৰি-তলে সম নাই।
ধনী মানী ধীৰ	গহীন গম্ভীৰ	হৰিক চিন্তে সদায়।।
যাহাৰ ৰাজ্যত	বৈষ্ণৱ সকলে	সত্ৰ-সভা প্রবৰ্ত্তয়।
অনুক্ৰমে ৰাজ্য	সৱাকো পালয়	পোষণ অতি কৰয়।।
খট চোৰ যত	লোৱ লেশ আদি	যাহাৰ ৰাজ্যত নাই।
চাৰি লক্ষ ৰাজ্য	যাহাৰ আদেশে	চলি থাকে সৰ্ব্বদায়।।
বৈষ্ণৱসকলে	আশীৰ কৰন্ত	কণ কথা কহি অতি।
আগে-পাছে আৰ	নহৈব মহীত	তান সম নৰপতি।।
তাহান আজ্ঞাত	বচিলৌ পয়াৰ	আমি অজ্ঞ বুজিহীন।
বনপৰ্বৰ কথা	সূৰ্য্যসম জ্বলে	আমাৰ মন মলিন।।
সপ্তদশ ইটো	ভাৰতৰ মাঝে	বনপৰ্বৰ কথা সাৰ।
বৰিশ হাজাৰ	টীকা হেৰে যাৰ	ভাষ্যতো ত্ৰিশ হাজাৰ।।
ভাষ্যক চাহিয়া	বিৰচিলৌ আমি	নানা হুৰ দীৰ্ঘ ছন্দে।
শ্লিষ্টছন্দ ঘোষ	কবাসুৰ বধ	বৈষ্ণৱ পৰ্বৰ প্রবন্ধে।।

পৃথিৱী মাথবৰ চৰিত্ৰ গহন পাতাল পৰ্বৰ কথা।
 ঘোষ-যাত্ৰা নাম আৰু সিদ্ধযাত্ৰা বিৰচিলৌ আমি তথা॥
 হেন জানি সবে আন কাম তেজি ভাৰত কথা শ্ৰৱণে।
 ভাৰত ভূষণে কৰয় কাকুতি ৰাম বোলী সৰ্বজনে॥
 “জয় নৰনাৰায়ণ সৰ্বশাস্ত্ৰ-পৰায়ণ মহাবীৰ বিশ্বসিংহ সূত।
 যাৰ যশ মহিমাৰ ৰাজ্যসবে বঞ্জন যত ভাট-মাঝত যুগুত॥
 কামৰূপ বেহাৰৰ মাঝত বহয় যিটো স্বৰ্ণকোষ নাম নদীবৰ।
 তাহাতে নগৰখন দীৰ্ঘপ্ৰস্থে বহুমান ইন্দ্ৰপুৰী সম মনোহৰ।
 বাহুবলে নৰবৰ ৰাজ্যসৰ জিনিলেক কৰ-ভাৰে কৰয় পূজন।
 জয়ন্তা কিৰাট ভোত মগধ আদি মাৰিলেক আৰু কৰ দিয়ে ৰাজ্যগণ॥
 এহিমতে আমাসক বহুতৰ ধন-ধান্য দিয়া মন কৰিলা পূৰণ।
 তাহান সুদৃঢ় আজ্ঞা মনত আদৰে আমি ইটো পদ কৰিলৌ ৰচন॥
 হংসলুকি আনি লোক সংহিতা যে পুৰাণক এক কাব্য কৰি দ্বৈপায়েণ।
 বনপৰ্বৰ ভাৰতত নিবন্ধ কৰিয়া তাক আমি বিৰচিলৌ এহিমনে॥
 ‘নিন্দা নকৰিবা মোক ভাষ্য নিবিচাৰি। ভাষ্যৰ অৰ্থক কোনে বুঝিবাক পাৰি॥
 সাগৰ সমান ইটো ভাষ্যৰ সাগৰ। সৰ্বশেষ কোন জনে অৰ্থ পাবে তাৰ॥
 তথাপি ৰচিবৌ পদ মতি অনুসাৰে। কৃষ্ণৰ প্ৰসাদ হৌক পদৰ প্ৰচাৰে॥
 জয়-নৰনাৰায়ণ ৰাজ্য শিৰোমণি। সম্ভৱ পৰম মিত্ৰ দুষ্টৰ অগনি॥
 আমাক কৰিলা আজ্ঞা পৰম সাদৰে। ভাৰতৰ পদ তুমি কৰিয়োক সাৰে॥
 আমাৰ গৃহত আছে টীকা-ভাষ্য যত। নিযোক আপোন গৃহে দিলোহৌ সমস্ত॥
 এহি বুলি ৰাজ্য সবে বলখি জোৰাই। পঠাইলা পুস্তক সব আমাসাৰ ঠাই॥
 ধন-বস্তু অলঙ্কাৰ দিলা বহুতৰ। দাস-দাসী দিয়া মন বঢ়াইলা আমাৰ॥
 এতেকে তাক্তন আজ্ঞা ধৰিয়া মনত। কৃষ্ণৰ চৰণ-যুগ ধৰি হৃদয়ত॥
 বিৰচিবৌ পদ ইটো অতি অনুপাম। পুষ্পক হৰণ বনপৰ্বৰ যাৰ নাম॥’
 ‘জয় নমো নাৰায়ণ নৃপতি প্ৰধান। ৰাহাৰ সমান ৰাজ্য নাহিকয় আন॥
 ৰাজ্য-চৰ্চা কৰি ৰাজ্য ভোগক ভুঞ্জয়। ৰবি-তলে যত ৰাজ্য সকলে খাটয়॥
 হেনয় নৰেন্দ্ৰ মহা ত্ৰিভুবনে সাৰ। তাহান আজ্ঞাত আমি ৰচিলৌ পয়াৰ॥
 আমাসক ধন-বস্তু দিলা মহাশয়। সপ্তম পুৰুষমান্নে খাইবাক জোৰয়॥”

ইয়াত এফালে নৰনাৰায়ণৰ বিদ্যোৎসাহিতা আৰু ইফালে ৰামসৰস্বতীৰ

ভাঙনিৰ অদ্ভুত পাণ্ডিত্য মন কৰিব লগীয়া দুই কন্দলী মাধৱ আৰু অনন্তৰ
পাণ্ডিত্যৰ তুলনাত যেনেকৈ বঙলা ৰামায়ণৰ লেখক বা কথক কৃত্তিবাসৰ কীৰ্ত্তি
টুটি যায় বুলি আগতে দেখুৱাই অহা হৈছে, ৰামসৰস্বতীৰ পাণ্ডিত্যৰ আগতো
তেনেকৈ বঙলা মহাভাৰতৰ লেখক বা কথক কাশীৰামৰ প্ৰতিভা হীনশ্ৰু হৈ
পৰে বুলি সহজে বুজিব পাৰি যিহেতুকে বঙলা ৰামায়ণ-মহাভাৰতৰ গৰাকি
দুজনে নিজ পাণ্ডিত্য নথকাত লোকৰ মুখে শুনা ৰামায়ণ মহাভাৰতৰ কাহিনীৰ
অৱলম্বন লৈ সেই কবিতা কৰিছিল। সি যি হওক মহাভাৰতৰ ভাঙ্গনি-প্ৰসঙ্গত
নৰনাৰায়ণৰ লগতে গুৰুধ্বজ আৰু তেওঁলোকৰ লগতে শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰতিও ৰাম
সৰস্বতীয়ে সপ্ৰদ্ব কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছে। বচাসুৰ বধত—

জয় নৰনাৰায়ণ সৰ্ব্বশাস্ত্ৰ পৰায়ণ

কিন্তু শ্ৰেষ্ঠ ভাৰত-প্ৰবণে।

অনুৰক্ত সদা যাক নৱ নৱ কুৰি ৰাজ্য

শুনিয়া থাকন্ত ৰাত্ৰিদিনে।।

শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ নামে আছন্ত মহন্ত এক

জন্মদ্বীপে বৈষ্ণৱত সাৰ।

নৃপতিৰ ছোট ভাই, গুৰুধ্বজ নাম সাৰ

ভাগৱত শাস্ত্ৰে মন যাৰ।।

শঙ্কৰক গুৰু মানি মহাভাগৱত শুনি

আৰু কৰে ভাৰত প্ৰবণ।

হেন জানি বুদ্ধলোক অল্পমতি জানি মোক

নকৰিবী কিঞ্চিতে নিন্দন।।

“জয় গুৰুধ্বজ ৰায়। কিছু অমঙ্গল নাই।।

শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ যাব। শুনায় ভাগৱত সাৰ।।

ভকতি-প্ৰসাদ পাইলে। জগতক উদ্ধাৰিলে।।

তাহান ৰাজ্যত থাকি। হৰি-নাম মুখে ডাকি।।

নামে বচাসুৰ বধ। বৈষ্ণৱ পৰ্বৰ পদ।।

বিৰচিলো অশ্ৰমাদে। শুন্যোক সভাসদে।।

যনিচক্ৰ ঘোৰ (বনপৰ্ব) আৰু কুলাচল বধ কাব্যতো যথাক্ৰমে
ৰামসৰস্বতীয়ে গুৰুধ্বজ আৰু শঙ্কৰদেৱক বন্দিছে—

‘জয় গুৰুশ্বৰজ	ৰাজ্যৰ কনিষ্ঠ	পণ্ডিতৰো মध्ये সাৰ।
ভাগবত ধৰ্ম্মে	শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে	মনক মথিলে যাৰ।।
ধৰ্ম্ম-যশ-বলে	যাৰ সম নাহি	কামৰূপ মध्ये সাৰ।
পৰম প্ৰচণ্ড	দুৰ্জনৰ দণ্ড	বৈষ্ণৱক সতকাৰ।।
তাহান ৰাজ্যত	আদৰে থাকিয়া	বিৰচিলৌ ইটো পদ।
ইটো কথা গুঢ়	মই মহা মূঢ়	দোষ ক্ষমা সভাসদ।।
শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ	আপুনি ইশ্বৰ	নৰৰূপে জাত ভৈলা।
তাহাক নসহি	ব্ৰাহ্মণসকলে	ৰাজা আগে খল দিলা।।
যদুকুলে হৰি	জনমিয়া আসি	ক্ষিতি-ভাৰ দূৰ কৈলা।।
এহি মনে গুণি	ব্ৰাহ্মণসৰব	কিছু মনে কোপ ভৈলা।।
আমাৰ জীৱিকা-	মান্য ভঙ্গ হোৱে	এহি মনে বৰ ভয়।।
এহিসে কাৰণে	ইটো বিপ্ৰসৰে	শঙ্কৰক নসহয়।।
হেনয় মহন্ত	নৰনাৰায়ণ	নৃপতিত শ্ৰেষ্ঠতৰ।
আমাক আনিয়া	আজ্ঞা কৰিলন্ত	পদ কৰী ভাৰতৰ।।
তাহাৰ আজ্ঞাত	বিৰচিলৌ আমি	চৌকিণ হাজাৰ পদ।
মূল শ্লোক আৰ	ত্ৰিংশ যে হাজাৰ	ব্যাসৰ মুখে নিবন্ধ।।

এনেবোৰ উদ্ধৃতিৰ পৰা পৰিষ্কাৰকৈ বুজিব পৰা হয় ইমান দিনে অনন্ত কন্দলীৰে একে পতা আৰু জাতত বামুণ বুলি ভুল কৰি অহা অনিৰুদ্ধ বামসৰস্বতী এজন স্বতন্ত্ৰ বৈষ্ণৱ কবি আৰু নবীন সমসাময়িকৰূপে এওঁ শঙ্কৰদেৱৰ সহায়ত ৰাজ-অনুগ্ৰহ লাভ কৰি নৰনাৰায়ণৰ সভা-কবি হয়। নৰনাৰায়ণৰ জীৱন-কালতে ভায়েক চিলাৰায়ৰ পুতেক ৰঘুদেৱ (১৫৮১-১৬০৩ খৃ) সোণকোষৰ পূবে গোৱালপাৰা কামৰূপ বৰ্ত্তমান মঙ্গলদৈ মহকুমা আৰু মৈমনসিংহৰ এছোৱাত আৰু নৰনাৰায়ণৰ মৃত্যুত পুতেক লক্ষ্মীনাৰায়ণ (১৫৮৪-১৬২২ খৃঃ) সোণকোষৰ পছিমৈ কোচবিহাৰ দিনাজপুৰ জলপাইগুৰি আৰু বংগুৰ জিলাত ৰজা হয় বুলি আগতে কোৱা হৈছে। ৰঘুদেৱৰ মৃত্যুৰ পাছত পৰীক্ষিত নাৰায়ণ (১৬০৩ - ১৩ খৃঃ) আৰু এওঁৰ পাছত এওঁৰ ভায়েক বলীনাৰায়ণ বা দৰঙী ৰজা ধৰ্ম্মনাৰায়ণ (১৫১৫-৩৭ খৃঃ) ৰাজপাটত উঠে আৰু এওঁলোকৰ ৰাজধানী বৰনগৰৰ বিলা-বিজয়পুৰত আছিল। নৰনাৰায়ণৰ মৃত্যুৰ পাছত বামসৰস্বতী কোছৰেজৰ পৰা ৰঘুদেৱৰ ৰাজধানী বিজয়পুৰলৈ আহি ধৰ্ম্মনাৰায়ণৰ ৰাজত্বলৈকে তাত থকম

প্ৰমাণ পোৱা হয় তেনেহলে ৰামসৰস্বতীৰ কাল আনুমানিক ১৫৫০-১৬৫০ খৃঃৰ ভিতৰত পৰে।

এওঁ ৰনপৰ্বৰ অন্তৰ্গত বিভিন্ন কাহিনীৰে সাতখনমান পুথি লিখিছে। ভীষ্ম পৰ্ব আগছোৱাৰ ভগিতাত অনিৰুদ্ধ নাম ব্যৱহাৰ কৰি শেষ ছোৱাত আৰু উদ্যোগ পৰ্বত ৰাম সৰস্বতী উপাধিহে লিখা পোৱা হয় যেনে ‘অনিৰুদ্ধ বদতি শুনियो সাধু লোক। (পদ ৩) ‘দ্বিজ অনিৰুদ্ধ কহে এৰী আন কাম। (পদ ৫৬) ৰাম সৰস্বতী ভণে এৰী আন কাম। (পদ ১৩৫৫) “বোলে ৰাম সৰস্বতী প্ৰণমোহৌ মাথ।” (পদ ১৫৮৮)। ভীষ্ম পৰ্বৰ ভগিতাৰ পৰা বুজিব পাৰি কুৰুক্ষেত্ৰ যুদ্ধৰ অকল ষষ্ঠ দিনৰ বৰ্ণনালৈকে অনিৰুদ্ধ বা ৰাম সৰস্বতীয়ে লিখিছে, সপ্তমৰ পৰা নৱম দিনৰ যুদ্ধলৈকে বিদ্যা পঞ্চাননে লিখা আৰু দশম দিনৰ যুদ্ধৰ বৰ্ণনা আকৌ ৰাম সৰস্বতীৰ। কোনো কোনো হাতে-লিখা পুথিত নৱম দিনলৈকে হোৱা যুদ্ধৰ বৰ্ণনাৰ ভগিতা ৰাম মিশ্ৰৰ আৰু দশম দিনৰ বৰ্ণনাৰ ভগিতা ৰাম সৰস্বতীৰ। “নিদগতি ৰাম মিশ্ৰ সতাবে আগত। নৱ দিন যুদ্ধ এহিমানৈ সমাপত।। দশ দিনা পদ কৈলা ৰাম সৰস্বতী। আমাসাৰ কৃত এহি মানে সমাপতি।। এনে স্পষ্ট কথাৰ সত্ত্বেও ৰামমিশ্ৰ আৰু বিদ্যা পঞ্চানন আদিক ৰাম সৰস্বতীৰে একে পতা নিতান্ত প্ৰমাদযুক্ত বুলি ধৰিব লাগিব। দ্ৰোণ পৰ্বৰ বিভিন্ন অংশও শাকবৈষ্ণৱ আৰু বৈষ্ণৱ যুগৰ বিভিন্ন কবিয়ে ৰচা জয়দ্রথ ৰথ কাব্যৰ আৰম্ভ আৰু শেষৰ ভগিতাত যথাক্ৰমে আছে ‘মতি অনুসাৰে ভণে ৰবি সৰস্বতী। দ্ৰোণ পৰ্বকথা পদবন্ধে নিগদতি ।। ৬৬১।” বোলে ৰাম সৰস্বতী এডি আন কাম। ৯০০।” ইয়াৰ পৰা দ্ৰোণ পৰ্বৰ সমস্তখিনি ৰাজকবি ৰাম সৰস্বতীৰ ৰচনা বুলি বুজিব পাৰি। কৃষ্ণাৱলী যুদ্ধ পুথিত সাগৰখৰি বা সাগৰ কবিৰ ভগিতা থকা সত্ত্বেও কোনো কোনোৱে ইয়াক ৰামসৰস্বতীৰ ৰচনা বুলিব খোজে সি কোনোমতে যুক্তিবদ্ধ নহয়। অৰুণকৰ্ণৰ যুদ্ধৰ ভগিতাত ভাৰতচন্দ্ৰ, ভাৰতভূষণ আদি নাম থকাত তাক অৱশ্যে ৰাজকবি ৰামসৰস্বতীৰ ৰচনা বুলিব পাৰি। যজ্ঞ পৰ্ব আৰু কালজয়ী ৰথ কাব্যৰ ভগিতাতো কবিচন্দ্ৰ ভাৰতভূষণ ভাৰতচন্দ্ৰ ৰামসৰস্বতী আদি নাম পোৱা হয়। অনিৰুদ্ধৰ ভগিতাবে খটাসুৰ ৰথ আৰু ৰামসৰস্বতীৰ ভগিতাবে লক্ষ্মীচৰিত্ৰ ইয়াৰ ব্যক্তিৰও বিষ্ণুট পৰ্ব, আদি পৰ্ব পাকলী বিবাহ, ব্যাঘ্ৰ চৰিত্ৰ আদি অনেক কাল ৰাজকবি ৰাম সৰস্বতীৰ বোলা হয়। তদুপৰি জয়দেৱৰ গীতগোবিন্দ

আৰু ভাগবতৰ কোনো কোনো স্বৰূপ ভগিতাত ৰামসৰস্বতীৰ নাম পোৱা হয়। ৰাম সৰস্বতীয়ে সদৌ অষ্টাদশ পৰ্ব মহাভাৰতৰ পদ কৰে বুলিও বহুতে ভাবে মণিচন্দ্ৰ ঘোষ কাব্যত এওঁ বনপৰ্বৰ পোন্ধৰ হাজাৰ পদ কৰা বুলিছে—

শুনা সভাসদ	হুয়া নিশবদ	মনত আনন্দ কৰি।
মণিচন্দ্ৰ ঘোষ	ৰাম সৰস্বতী	বিচিত্ৰ ৰচে দুলডি।।২৩৬৫।
বনপৰ্ব কথা	পৰম গহন	পুৰাণ সংহিতা সাৰ।
পঁচিশ হাজাৰ	টীকা জনা আৰ	শ্লোক চাৰিশ হাজাৰ।।
অগাধ সাগৰ	দ্বৈপায়নে আৰ	কৰি আছে নিবন্ধন।
কোন শক্তি আক	বিচাৰ কৰিতে	আমাৰ বালক মন ।। ২৩৬৬।
তথাপিহো আৰ	পদ বিৰচিলোঁ	পোন্ধৰ হাজাৰ মান।
আন কবিসৰে	তিনি সহশ্ৰেক	কৰি আছে বিদ্যমান।। ২৩৬৭।”

বিভিন্ন কবিয়ে একে পৰ্বৰে ভাঙনি কৰাত আৰু অ’ৰ পদ ত’ত সো মোৱাত ৰামসৰস্বতী বা আন কবিৰ পদৰ সম্পূৰ্ণ নিৰ্ণয় কৰা টান। বিশেষকৈ বৈষ্ণৱ যুগৰ কবিসকলৰ এনে অনুদিত কাব্যত ভগিতাৰ বিচাৰৰ ওপৰতে সদায় ভৰ দিব লাগিব কিয়নো ৰচনা-ৰীতি বা পদ-লালিত্যৰ পৰা এওঁলোকক বৈশিষ্ট্য বুদ্ধি চিনি উলিওৱা কোনোমতে সিমান সহজ নহয়।

নাই-বুলিও তিনিশ বছৰৰ অধিক কাল অসমীয়া লৰা-বুঢ়া আটাইৰে বাবে সমানে অতি সৰবৰহী হৈ চলি অহা ৰামসৰস্বতীৰ হাস্য-ৰসাত্মক এধানমান কাব্য কীৰ্ত্তিৰ উল্লেখযোগ্য পুৰি। (অধ্যয়ন ১৪৬-৫৬)। মুঠতে অসমীয়া সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ সৌৰভগতত শঙ্কৰ-সূৰ্য্যক প্ৰদক্ষিণ কৰা জ্যোতিষ্ক মণ্ডলীৰূপে মাধৱদেৱক যদি বৃহস্পতি বোলা হয় তেন্তে ৰাম সৰস্বতীক দ্বিতীয় উজ্জল জ্যোতিষ্ক গুৰু আৰু অনন্ত কন্দলীক বুধ বুলিব লাগিব।

বন্ধাকৰ শ্ৰীধৰ সাৰ্বভৌম কংসাৰি প্ৰকৃতি কবিসকল

“কীৰ্ত্তন-ঘোষা’ত শঙ্কৰদেৱৰ নিজ ৰচনা “শ্ৰীকৃষ্ণ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ” আৰু ‘ওষোণ বৰ্ণনা’ৰ মাজত বন্ধাকৰ কন্দলী সুকবিশেষৰৰ সূত্ৰসিদ্ধ সহস্ৰ - নাম বৃদ্ধান্ত বোলা অতি মনোহৰ কবিতা ছবিটি। প্ৰকৃততে এই কবিতখনো কোন আৰু তেওঁৰ ৰচনাইনো শঙ্কৰদেৱৰ নিজ ৰচনাৰ মাজত এইদৰে

কেনেকৈ সোমাবলৈ পালে তাৰ সঠিক সমিধান আজিলৈকে পোৱা নাই। কিন্তু এই কবিতাকেইটো কোনো মতেই কীৰ্ত্তন-ঘোষাত অশোভন হোৱা নাই বুলিলে এই প্রশ্ন ঘনাই নুঠে আৰু ৰত্নাকৰ কন্দলী সম্ভৱ অনন্ত কন্দলী আৰু ইজনৰ আনটি 'উচ্ছিষ্ট ভোজন' ৰূপেই জানোবা ইও শব্দৰ দেৱৰ কাব্যৰ শাৰীত ঠাই পাইছে বুলি বহুতে নিজক বুজনি দি থয়। কিন্তু যিহেতুকে ৰত্নাকৰ কন্দলী, কবিশেখৰ নামৰ কোনো ভগিতা অনন্ত কন্দলীৰ কোনো ৰচনাত এতিয়ালৈকে পোৱা হোৱা নাই, আৰু যিহেতুকে তাৰ বিপৰীতে 'ৰত্নাকৰ কন্দলী' পঢ়ন্ত গীতা তয়। বিয়াসকলাই নামে জনৈক আছয়। তাক সম গুণী নাই জাতত ব্ৰাহ্মণ। শব্দৰদেৱত তেহে লৈয়াছে শৰণ। বুলি স্পষ্টভাৱে দৈত্যাৰিয়ে কৈছে। এওঁক অনন্ত কন্দলীৰ পৰা পৃথক এজন কবি বুলিহে নিশ্চয় বুজিব লাগিব। আনটি বিষয়েও কি ভক্তি বা কি কাব্য কোনো ফালৰ পৰাই অবাঞ্ছনীয় হ'ব নোৱাৰে বুলি শব্দৰদেৱে নিজেও ইয়াক কীৰ্ত্তনত ঠাই দিব পাৰে। সি যি ইওক ৰত্নাকৰ যে অন্ততঃ অনন্ত কন্দলী আৰু ৰাম সৰস্বতীৰ শাৰীৰ শক্তিশালী সুকীয়া বৈষ্ণৱ কবি তাত সন্দেহ নাই। সহস্ৰনাম বৃন্দান্ত পদ্মপুৰাণৰ অন্তৰ্গত ইয়াৰ মধুৰ আৰু অমৰ ভাবৰ প্ৰথম কবিতাটি সম্পূৰ্ণ ভুলি নিদিলে প্ৰকৃত সোৱাদ বুজা টান।

কি কৰিলোঁ কি কৰিলোঁ ভকতি নকৰি। অন্তক পাইলেক আসি ৰক্ষা কৰা হৰি।
নকৰিলোঁ শিৰে মাধৱক নমস্কাৰ। ইটো মাথা গোট মোৰ ভৈল মহাভাৰ।।
কৰ্ণ দুই আছে নুশুনিলোঁ হৰি-কথা। দুগোটা গৰ্ভৰ ভাৰ বহিলোঁহেঁ বৃথা।।
জিহ্বা মোৰ আছন্তে নলৈলোঁ ৰাম নাম। দাদুৰীৰ জিহ্বা যেন ভৈল কোন কাম।।
নেদেখিলোঁ নখনে প্ৰভুৰ হেন ৰূপ। সম্যকে জানিলোঁ দুয়ো আৰ্খি অঙ্ককুপ।।
যেন চিত্ৰ-বিচিত্ৰ মৈৰাৰ ভাসে পাৰ্খি। হৰি-ৰূপ নেদেখিলোঁ পাইলোঁ তেন আৰ্খি।।
হৰি-পদ তুলসীৰ নলৈলোঁহেঁ দ্ৰাণ। জীৱন্তে মৰিলোঁ নাসা ভাটীৰ সমান।।
পিজিলোঁহেঁ বাহুত অনেক অলঙ্কাৰ। প্ৰভুৰ পূজাক নকৰিলোঁ একবাৰ।।
কৃষ্ণ-কৃতা নকৰিলোঁ ভৈলোঁহেঁ বৰ্জৰ। ইটো হস্ত-বাহু মিছা মৃতক শব্দৰ।।
পাৱ দুই আছন্তে নগৈলোঁ ক্ষেত্ৰস্থান। মোৰ পাৱ ভৈল বৃক্ষ-শিগাৰ সমান।।
হা হা দৱায়মৰ মোৰ কি কৰিলা গতি। এতু ভুৱা নাম নৈতে হৌক মোৰ মতি।।

কৰ্ম দোষে যিবা জন্ম হোৱে সংসাৰত । তাতে নাছাড়োক চিত্ত তুৰা চৰণত ॥
 সদায় ঘোযোক ৰাম নাম মোৰ মুখে । সংসাৰ-সাগৰ তেৰে তৰৌ মই সুখে ॥
 সকল জগত তমু মায়ায়ে মোহিত । তোমাৰ চৰণ প্ৰভু কেহে নেদে চিত্ত ॥
 পুত্ৰ দৰা নিগড়ে বাকিলৌ দুয়ো ভৰি । মৰন্তে আছৌহৌ তবু নোৱোলৌহৌ হৰি ॥
 দুৰ্দ্ধৰ মনুষ্য জন্ম ভাৰতত পাইলৌ । তোমাক নেসেৰি বৃথা জনম গোৱাইলৌ ॥
 নিচিন্তিলৌ একবাৰ তোমাৰ চৰণ । তৰু বন জীয়ে যেন আমাৰ জীৱন ॥
 বিষয়ত ভোল হুয়া কৰিলৌহো ভোগ । তাৰ ফলে শৃগাল-স্বানৰ ভৈলৌ যোগ ॥
 ভৱ তৰিবাৰ যোগ্য লভিলৌ শৰীৰ । বিষয়-বতাসে পাই কৰিলে অস্থিৰ ॥
 কৰে টলবল দেহা কেনে হুইবৌ পাৰ । প্ৰভু দাস বুলি এড়ু কৰিযো উদ্ধাৰ ॥
 সুকবি শেখৰ তুৰা দাসৰ দাস । কাভৰ কৰৌহৌ দিয়ো চৰণত দাস ॥

ভক্তি-বস আৰু প্ৰেম-কাৰুণ্যত এই কবিতাটি মাথোন ‘নামঘোষা’ৰ কোনো ছোৱাৰ লগতহে তুলনীয় হয়।—

হে জিহ্বা সদা তই আমাত নিৰ্দয় ভৈলি

কেনে নোবোলস ৰাম বাণী ॥

সংসাৰ-সাগৰে ইটো হৰিসে সুহৃদ নাও

জানি হৰি বুলিও কল্যাণি ॥ ৯০ ॥

হে কৰ্ণ সদা তোৰ শব্দেমে মাত্ৰ প্ৰিয়

তই শব্দ মধুৰ জনস ॥

কোটি অমৃতভেদিক পৰম মধুৰ শব্দ

শুন সদা কৃষ্ণ নাম-যশ ॥ ৯১ ॥

শুনियो হৃদয় হেৰ ব্ৰহ্মাণ্ড ভিতৰে যত

বস্তু আছে তোক নোজোৰয় ॥

তাক তেজি কৃষ্ণ নাম, অক্ষয় অমৃত পিয়া

সন্তোষক লভিযো হৃদয় ॥ ৯৩ ॥”

“বৈবস্ব পুৰাণ পদ কথা মনোহৰ । আনন্দে বচিলা কবি সুকবি শেখৰ ॥” এনে ভণিতাবে ঋদ্ধনাৰায়ণৰ সম্বাদ বোলা এওঁৰ আন এখনি পুথি আছে।

“ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত আৰু বৃহৎ বামল । দশম স্কন্ধৰ কল্প কবিতা মিহল ॥

কল্প বামল অজামিল উপাখ্যান । পদ্মপুৰাণৰ কথা কবিতা মখন ॥

ইসৰ সাৰক উদ্ধাৰিয়া একবাৰ।   প্ৰবন্ধেৰে নিষঙ্কিলৌ কৰিয়া প্ৰচাৰ॥
ভক্তি-বসিক সাধুসত্ত্বৰ সমাজে।   পদ অৰ্থ বুজি সাদৰিবা সামৰাজে॥'

যমৰ ৰাজ্যৰ পৰা মানুহে কিদৰে উদ্ধাৰ হ'ব পাৰে এই কথাৰে ইয়াত কবিয়ে আউটিছে। ৰামসৰস্বতী আৰু ৰত্নাকৰ কন্দলীৰ লগতে অনন্ত কন্দলীৰ লগত একে পতা আন এজন লেখক বৈষ্ণৱ কবি শ্ৰীধৰ কন্দলী। ৰত্নাকৰ "সহস্ৰ নাম ব্ৰহ্মসত্ত্ব দৰে এওঁৰো ঘনুচা- যাত্ৰা নামক এখানমান কাব্যখনি কোনো কোনো ছপা কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ ভিতৰত সোমাইছে যদিও প্ৰধান সত্ৰ-সভাত ইয়াক তাৰ অন্তৰ্গত বুলি ধৰা আৰু নাম প্ৰসঙ্গত ব্যৱহাৰ কৰা কেতিয়াও নহয় গতিকে ইয়াৰ অন্তৰ্ভুক্তি 'সহস্ৰনাম ব্ৰহ্মসত্ত্ব'ৰ দৰে সৰ্ব্ববাদীসন্মত নহয়। (অধ্যয়ন ১৩৯-৪২)।

পূৰ্ববৈষ্ণৱ কবি হৰিহৰ বিপ্ৰই কৰা মহাভাৰতৰ অৰ্থমেধ পৰ্কৰৰ ভাঙনি শ্ৰীধৰেও কৰিছিল। কিন্তু ৰামসৰস্বতীৰ 'ভীমচৰিতৰ দৰে শ্ৰীধৰৰ অতি সৰবৰাহী কাব্য তেওঁৰ কাণখোৱা নামৰ মৌলিক এখুদমান পুথিখন (অধ্যয়ন ১৪২-৪৫)।

কুন্ত আৰু বৃহৎ স্বৰ্গখণ্ডৰ কবি সাৰ্বভৌম ভট্টাচাৰ্য শঙ্কৰদেৱৰ সমসাময়িক আন এজন শ্ৰেষ্ঠ কবি। তেওঁৰ ভণিতা—

'শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ সন্ত-মূৰ্ত্তি অবতাব।	তোমাৰ চৰণে কৰৌ শত নমস্কাৰ॥
কবি সাৰ্বভৌম ভট্টাচাৰ্য নাম যাব।	পুৰাণ সংহিতা পদ কৰিবৌ প্ৰচাৰ॥
ইসৰ কথাক মই এহিমানে থওঁ।	শঙ্কৰদেৱৰ কথা কিছুমান কওঁ॥
ভক্তৰ হৃদয় তুমি সন্ত মূৰ্ত্তি ধৰি।	নিজ ভক্তি প্ৰকাশাহ তুমি সে মুৰাৰি॥
তুমি মোৰ নিজ গুৰু প্ৰিয়তম হৰি।	দৈৱকী নন্দন মই ভজৌ নিষ্ঠ কৰি॥
শঙ্কৰক শূদ্ৰ বুলি পণ্ডিতে নিন্দয়।	কোন মতে হৰি-অংশ বুলি নয়নয়॥
মৎস কুৰ্ম শূৰবাৰি পণ্ড অৱতাব।	কিমতে পণ্ডিতে সেৱে দুষ্ট দুৰাচাৰ॥
সাৰ্বভৌম ভট্টাচাৰ্য জ্যোতিষত সাৰ।	দেৱী উপাসক আছিলৌহৌ দুৰাচাৰ॥
শঙ্কৰৰ সঙ্গ বহু বাদক কৰিলৌ।	বাদে ভজ হুৱা শাস্ত্ৰ পঢ়িবাক গৈলৌ॥
কালী দেশে বিষ্ণুৰ চক্ৰবৰ্তী নাম।	চাৰি বেদ পঢ়িলৌহৌ তৈতে অনুপায়॥
পঞ্চ বৰ্ষ তৈতে বেদ-শাস্ত্ৰক পঢ়িলৌ।	অনেক শাস্ত্ৰক শিকি জ্ঞানক লভিলৌ॥
স্বৰ্গখণ্ড বহুস্যক তহিতে জ্ঞানিলৌ।	হৰিত ভক্তিৰে লগি মন থিৰ কৈলৌ॥
একদিন গুৰু মোক কৰিয়া শাস্তত।	কহিলন্ত গোপ্য কথা জ্ঞানিলৌ মনত॥

পূৰ্ব দিশে নিজ শক্তি হৰি অৱতাৰ। নিজ যশ ধৰ্ম কীৰ্ত্তি ভক্তি-প্ৰচাৰ॥
 নামত শঙ্কৰ হৈ শূদ্ৰ কুলে জাত। ব্ৰহ্ম হৰ আদি দেৱো জন্মিব তথাত॥
 লোকৰ তৰণ হেতু সন্ত মূৰ্ত্তি ধৰ। তাহাৰ চৰণে কৰৌ শত নমস্কাৰ॥

সাৰ্বভৌমই শঙ্কৰদেৱৰ অসমৰ আৰু ভাৰতবৰ্ষৰ অন্যান্য ঠাইৰ শিষ্যসকলৰ
 বিৱৰণ দিছে (১৭৪-৯৫ পদ) আৰু এক বাম ছয় বিংশ বৰিষ ভৈলন্ত।
 তথাপি কিশোৰ স্বভাৱক নেৰিলন্ত ॥ ২০৬। বুলি কৈছে। 'স্বৰ্গখণ্ড ৰহস্যৰ
 ইটো কথা সাৰতত্ত্ব হৰি কৈলা ব্ৰহ্মাৰ আগত। বৃহৎ খণ্ডত কৈলা বহুভাৱে
 ভক্তিকথা ৰহস্যৰ কথা সমাপত ॥ বুলি ২১৮ পদত সামৰিছে।

ভীষ্ম পৰ্বত বামসৰস্বতীৰ লগত পোৱা বিদ্যাপঞ্চানন কবিৰ আত্ম-পৰিচয়—

বৃহৎ নগৰ তান্ত্ৰিকৰণ যে স্থান।	মৰ্ত্তে দেৱে যত্নে তাক কৰিছে নিৰ্মাণ॥
নানা দিব্য পাট বস্ত্ৰ দেৱাঙ্গ বসন।	যিটো নগৰত সদা হোৱে উৎপন।
তাহাৰ নিকট বহে সুন্দৰ মানস।	য'ত স্নান-তৰ্পণে দু খৰ হোৱে নাশ॥
সেহি নগৰত দ্বিজবৰ আছিলন্ত।	নামে কণ্ঠাভৰণ যে পৰম মহন্ত॥
তাহাৰ কনিষ্ঠ পুত্ৰ গুৰু গোপালৰ।	হৃদযত ধৰি দুই চৰণ সুন্দৰ॥
সমীপৰ লোকৰ আনন্দ মন দেখি।	অশ্বাৰ চৰিত্ৰ পদ-বন্ধে থৈলা লিখি॥
অশ্বাৰ চৰিত্ৰ ভণে বিদ্যাপঞ্চাননে।	বোলন্ত মিনতি কৰি গুনা সৰ্বজননে॥
চন্দ্ৰ বাণ ঘোটকৰ পিঠিত গগন।	কৃষ্ণ পক্ষ চতুৰ্দশী মাস যে শ্ৰাৱণ॥
অশ্বিনী নক্ষত্ৰে সমাপতি ভৈলা পদ।	বোলা বাম বাম সৱে খণ্ডোক আপদ॥

তেন্তে ১৫৪০ শকত (১৬১৮ খৃ) মানাহৰ পাৰত বৰনগৰত কণ্ঠাভৰণৰ
 নুমলীয়া পুতেক বিদ্যাপঞ্চাননে ভীষ্মপৰ্বৰ এই অশ্বা চৰিত্ৰ সমাপ্ত কৰিছে বুলি
 জনা হল।

কংসাৰি কায়স্থ এই যুগৰে আন এজন প্ৰধান বৈষ্ণৱ কবি কিয়নো
 বামসৰস্বতীৰ বনপৰ্বৰ পুষ্পভূষণ কাব্যৰ (১৪২৫-২৬) ভণিতাত—

'কংসাৰি প্ৰমুখ্যে ধৰ্ম আছে যত যত। সিসৰেও পদচয় কৰিলা পাছত॥
 আমাক বুলিলা পাছে সঙ্কেত বচন। আমাসাৰ পৰিচয় কৰিবাক মন॥
 ৰাজ্যত কাহিনী কৰি দিলৌ কতখানি। তাৰাসৱে পদ কৰি আছে মহামানী॥'

বাম সৰস্বতীয়ে বিৰাট পৰ্বৰ পাণ্ডৱ অজ্ঞাতবাসলৈকে লিখাৰ পাছত
 কংসাৰিয়ে দক্ষিণ গো-গৃহ আৰু ক্ৰিষাতপৰ্বৰ — অৰ্জিৰ ভাঙনি কৰে যে তাক

‘ভগতি কংসাৰি পদ দক্ষিণ গো-গৃহ, ‘কৃষ্ণৰ কিছৰ কহে কাযস্থ কংসাৰি
সুকবি কংসাৰি নামে পদবন্ধে নিবন্ধিলা বিৰাট পৰ্ব্বৰ কথা প্ৰায়। ভগিতাৰ পৰা
বুজি বিৰাট পৰ্ব্বৰ পদত কংসাৰিৰ আত্মপৰিচয়—

ভূঞাৰ মধ্যত	প্ৰবল কুলত	আছিলন্ত শিৰোমণি।
শ্ৰীদৌলংখী	গ্ৰাম নাম জ্ঞানা	আছিল সত্য ভৱানী॥৫৭২।
জ্ঞানী মध्ये সাৰ	তাহান প্ৰবৰ	শ্ৰীমন্ত গাভৰুখী নাম।
হৰি-পদ সেৱি	মহা যত্ন কৰি	ৰচিলী পদ উপায়॥৫৭৩।
শ্ৰীমন্ত গাভৰুখী	সহ পুত্ৰ জয়যুত	আৰো ভ্ৰাতৃ যতোক সোদৰ।
তাহান বচন শুনি	আতি মুগ্ধভাৱে পাছে	নিখিলী কায়স্থ পীতাম্বৰ॥৬৪১
কামৰূপে অগ্ৰগণী	শ্ৰীযশচন্দ্ৰ স্বৰী	গোপালৰ চৰণ সেৱন্ত।
গুণৱন্ত পুণ্যৱন্ত	উদাৰ গম্ভীৰ সন্ত,	যাৰ যশ জগতে কহন্ত॥১১৬৬
কাযস্থ কুমুদ-বাণ	কিৰাটে অপতে ছন্ন	তেহৌ ভৈলা পালিত বান্ধৱ।
কস্থ কাযস্থ বংশত	আসি জন্ম লভিলন্ত	জয় জয় শ্ৰীমন্ত মাধৱ॥
তাহান ধানত ৰঙ্গে	কাযস্থ কংসাৰি কবি	বিৰচিলী ভাৰত পয়াৰ॥১৬৬

তেনেহলে এই পীতাম্বৰ (=কংসাৰি?) এওঁৰে আন এটা নামনে কি?

প্ৰথম শব্দৰ-চৰিত লেখক মাধৱদেৱৰ ভাগিনেক ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ উল্লেখ
অনেক বাৰ কৰি অহা হৈছে। মাধৱদেৱৰ লগত ৰামচৰণৰ সম্পৰ্ক সদায় অতি
ঘনিষ্ঠ আৰু ৰামচৰণে কীৰ্ত্তন ঘোষা খনি গোটাই জুকিয়াই আনি মাধৱদেৱক
দিয়া কাহিনীটি বিশেষ উল্লেখযোগ্য। আটাইকেখন গুৰু-চৰিতৰ ভিতৰত এই-
খনিযেই অতি বিতং, কিয়নো এওঁৰ বাহিৰে গুৰু দুজনাক ইমান ঘনিষ্ঠভাৱে জনা
কোনো চৰিত-লেখক নাছিল। তথাপি এওঁৰ পুতেক দৈত্যাৰিয়ে “নাহিক
আৰিসি বুলি লিখা কথাকে ওফন্দাই কোনো কোনোৱে ইয়াক পৰবৰ্ত্তী ৰচনা
বুলিব খোজে, কিন্তু তেতিয়া হলে দৈত্যাৰিৰ গুৰু-চৰিতো তেওঁৰ পৰবৰ্ত্তী হয় কিয়নো
দৈত্যাৰিৰ পাছৰ চৰিত-লেখক ভূষণ দ্বিজয়ো সেইদৰে “নাহিক আৰিসি”
বুলিছে। কিন্তু এইটো তেনে ভৰ দিব লগা কথা নহয়, কিয়নো পুতেকেও
পিতাকৰ হাতে-লিখা পুথি নেদেখা বা নোপোৱাৰ একাধিক কাৰণ থাকিব পাৰে
গতিকে এনেবোৰ উপলুঙা কথাতকৈ তাৰ ভিতৰত মূল্যৰ ওপৰতহে সদায় ভৰ
দিব লগিব। ৰামচৰণৰ লবাকালৰ বিষয়ে দৈত্যাৰিয়ে লিখিছে (১৪১ ৫১)—

‘মাধবদেৱৰ বহিন্ধাই ৰামদাস।   আছে একে চতালে দুই হাতে কৰি বাস।।
 ৰামদাস-সূত ৰামচৰণ নিশ্চয়।   মাধবদেৱৰ তেস্তে ভাগিন হোৱয়।।
 পঢ়ান্ত মাধবদেৱ মহাৰঙ্গ মনে।   ফলা সমস্ত্য পঢ়াইলন্ত অল্পদিনে।।
 পঢ়াইলন্ত নামখডি সমস্তে পঢ়িল।   অনন্তেৰে সন্ধি-বৃত্তিত পাঠ দিল।।
 পঢ়াইলী মাধবদেৱ ৰামচৰণক।   পাৰিলী পঢ়িবে ভাল পদ-পয়াৰক।।
 ৰত্নাবলী ৰত্নাকৰ আদি গ্ৰন্থ যত।   কৈলিকৃত ভৈলা আনো শাস্ত্ৰত পাৰ্গত।।
 শিখাইলন্ত কাব্যস্থিকা বৃত্তি সমস্ত্য।   অল্পত লেখক ভৈলন্ত মহাশয়।।

ৰামচৰণৰ বৰগীত ডেকা ভাই আগতে উদ্ধৃত কৰা হৈছে, এনে আৰু দুই এটি আছে। কংসৰথ অঙ্কত ৰামচৰণৰ মৌলিকতা প্ৰমাণিত হৈছিল। ভক্তি-ৰত্নাকৰৰ পদ শঙ্কৰদেৱৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ ভাঙনি। টীকাভাষ্য নামৰ এখন পুথিও কোনোৱে ৰামচৰণৰ বুলিব খোজে কিন্তু তাৰ ভণিতাত ৰামচন্দ্ৰহে আছে। মাধবদেৱে তেওঁৰ পাছত মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মৰ আচাৰ্য হ'বৰ উপযুক্ত লোক নাই বুলি স্পষ্টে কোৱা সত্ত্বেও (দৈত্যাবিৰ গুৰু-চৰিত ১৫৬৯-৭৪ পদ) এই পুথিত আচৰিতভাৱে তাৰ বিপৰীতে ‘আমিও ৰহিবোঁ গোপালত অন্তকালে বুলি কোৱাইছে, ভাব-ভাষা সকলোতে ‘আদি চৰিত’ৰ দৰে ই নিকৃষ্ট ৰচনা।

অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্যত কেবাজনো গোপালৰ নাম পোৱা হয় তাৰে এজন গোপাল আতা (১৫৪১-১৬১১?)। এওঁক ভৱানীপুৰীয়া বুলিও চিনায় কিনিও এওঁৰ আদি ঘৰ শিৱসাগৰৰ গড়গাঁও অঞ্চলত হলেও ভাটি বয়সত কাম-কপৰ ভৱানীপুৰতহে বসতি কৰিছিল। এওঁৰ মাক ব্ৰজাঙ্গী আৰু পিতাক কামেশ্বৰ ২৫ বছৰ মান বয়সত এওঁ মাধবদেৱত শৰণ লয়। এৱেঁই পিছৰ কালসংহতিৰ প্ৰতিষ্ঠাপক বুলি কথিত আৰু দৈত্যাবিৰ গুৰু-চৰিতত (১৫৬৯-৭৪ পদ) মাধবদেৱে অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম গুৰুৰ আসনত বহিবৰ যোগ্য লোক নাই বুলি দৃঢ়ভাৱে কোৱা কথাৰ বিপৰীতে এই পৰবৰ্ত্তী পছৰ কোনোবা ৰামানন্দ দাসৰ গোপাল-চৰিতত আৰু ৰামচৰণৰ বোলা ‘টীকা ভাষ্য’ নামৰ এখন ‘জ্ঞান’ পুথিত ‘আমিও ৰহিবোঁ গোপালত অন্তকালে’ বোলা কথা ছলে-বলে সুমুৱাবৰ যত্ন কৰিছে। স্বৰূপতে ‘টীকা-ভাষ্য’ৰ ভণিতাতো ‘ৰামচন্দ্ৰ’ নামহে আছে, তাক শঙ্কৰ-চৰিত-প্ৰণেতা মাধবদেৱৰ ভাগিনেক ৰামচৰণ ঠাকুৰ বুলিবৰো হেতু নাই, ৰামানন্দ দাসেও দৈত্যাবিৰ ঠাকুৰৰ মতেই ঘোৰা” পুথিতেহে মাধবদেৱৰ বল-বীৰ্য্য সকলো আছে বুলিছে। সি যি হওক, দুটিমান

বৰগীত আৰু ‘জন্মযাত্ৰা আৰু ‘উদ্ধৱ সম্বাদ নামৰ দুখনি অঙ্কই গোপাল আতাৰ সাহিত্য-প্ৰতিভা জিলিকাই থৈছে। মাধৱদেৱৰ ওগো মাই তোহোৰ তনয় যদুমণি বিতোপন বৰগীতটি সোৱৰোৱা এওঁৰ ‘জন্মযাত্ৰা’ৰ সামৰণি গীতটি অতি ধুনীয়া।—

গীত— ৰাগ ভাটিয়ালী একতালী

গোকুলে উদয় যদুমণি।	আনন্দে নন্দৰ পুৰ ছানি ॥ ধু।
গোপীগণ আসিয়া হৰিয়ে।	কৃষ্ণ-শিৰে কুসুম বৰিয়ে ॥
হলধি গোৰস মোট ভৰি।	অন্যো অন্যে সিঞ্চে ৰঙ্গ কৰি ॥
মোট জলে শৰীৰ ভিজায়া।	ৰঞ্জে নাচে হাসে গোপজায়া ॥
কৃষ্ণ যশোদাৰ মুখ চাই।	প্ৰেমভৰে নয়ন জুৰায় ॥
গোপগণে উঠিয়া হৰিয়ে।	দধি দুগ্ধ সিঞ্চে দশোদিশে ॥
ঘসে ঘূত ঘোলে মাৰে ছাটি	মাৰে লৱণৰ পিণ্ড বাটি ॥
ঋয়িগণে বেদধ্বনি কৰি।	সঘনে সুমৰে হৰি হৰি ॥
দেৱগণে গগনে হৰিয়ে।	নাচে হাসে কুসুম বৰিয়ে ॥
শিক্কা শঙ্খ ভেৰি ঢাক ঢোল।	গগন পূৰিয়া হৰি বোল ॥
সভাত যতেক বৃদ্ধ আছে।	উঠি সৰে প্ৰেম ভাবে নাচে ॥
অন্যো অন্যে কৰি ধৰা ধৰি।	ফুৰে সৰে মাটিত বাগৰি ॥
কতো উঠি কৰে জয় জয়।	উপজিলী নন্দৰ তনয়।
মাধৱৰ পাদ পদ্ম মনে।	ধৰিয়া গোপাল দীনে ভণে ॥

গোপালচৰণ দ্বিজই (১৫৪০-১৬১০?) শঙ্কৰদেৱৰ পদাঙ্ক অনুসৰি ভাগৱত তৃতীয় স্কন্ধৰ পদ কৰিছিল আৰু অনন্ত কন্দলীৰ দৰেই সেইদেখি এওঁ শঙ্কৰদেৱৰ উচ্ছিষ্ট ভোজন কৰিছে বুলি সৈ কাঢ়িছে — শ্ৰীশঙ্কৰক আদি সাধুসৰ যত । যদি পদ নিবন্ধিয়া আছে নানা মত ॥ তথালিতো তাহাৰ উচ্ছিষ্ট যিটো পাওঁ । সাধুসকলৰ বাক্যে তাকেসে জোৰাওঁ ॥ (৬৯১ পদ)। আকৌ ‘আছিলন্ত শ্ৰীদামোদৰ মহা সন্ত । ভাগৱত শাস্ত্ৰ মাত্ৰ সদা শুনিহন্ত । তান নিজ কিছৰ পৰম সাধুচয় । ইদানীকো হৰিগুণ সত্ৰে ধৰন্তয় ॥ তাসখাৰ বচনক কৰি শিৰোগত । তৃতীয় স্কন্ধৰ পদ কৰিবৌ বেকত ॥ (৬৮৯-৯০পদ)। এই উদ্ধৃতিৰ পৰা “বিশ্বৰণমূলক তালিকা ” লেখকে ততাতৈয়াকৈ

এওঁক দামোদৰদেৱৰ শিষ্য বুলিছে; কিন্তু এই উদ্ধৃতিৰ পৰা তেনে কথা স্পষ্ট নহয় কিন্তু তলৰ উদ্ধৃতি আদিত এওঁক শঙ্কৰদেৱৰ শিষ্য বুলিহে দৃঢ় ভাবে কোৱা বুলি ধৰিব পাৰি (১৮৯-৯৯পদ) °—

কৃষ্ণৰ একান্ত নিষ্ঠা   শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ শিষ্ট

কামৰূপে ভৈলন্ত বেকত।

লোকৰ চিন্তিয়া হিত   পাৰশুক দমি নিত

প্ৰচাৰিলোঁ ভক্তি বহু মত।।

নানা শাস্ত্ৰ প্ৰচাৰিয়া   ভকতক প্ৰকাশিয়া

আমাক দিনীহা চক্ষু দান।

কোটি কোটি কল্প যদি   উপকাৰ কৰি অতি

তভো গুণ শুভা নযায় তান।

বান্ধব কৃষ্ণক তেহে,   আমাসাক চিনাইলন্ত

ভক্তক কৰাইলোঁ পৰিচয়।

জ্ঞান-কৰ্ম পথ খণ্ডি   ভকতিক দেখাইলন্ত

হেন বন্ধু কেহ নাহিকয়।।

তান পদ অনুসৰি   বিৰচিলোঁ ইটো পদ

অৰ ফল বাঞ্ছা এহিমান।

তান্ত মোৰ ৰৌক মতি   বৈষ্ণৱত হৌক প্ৰীতি

মোৰ জন্ম হৌক যিটো স্থান।।

আন আন ঠাইতো শঙ্কৰদেৱৰ গুণ এওঁ সহস্ৰ মুখে কৈছে— ‘আমাৰ বান্ধব বন্ধু শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ। কবিলন্ত পদ তেঁহো চাৰি অধ্যায়ৰ।। সিটো বচনক মই মনে আদৰিলোঁ। এতেকে ইসৰ কথা সংক্ষেপে কহিলোঁ’ (৭৬৭ পদ)।

তৃতীয় স্কন্ধৰ বাহিৰে এওঁ ‘হৰিবংশ’ৰ পদ কবিলিল আৰু এই সম্পৰ্কত লিখিছে, “গোপালে গুৰু পায় প্ৰণমিয়া মনে। বলদেৱ বাক্য শিৰে ধৰিয়া যতনে।। ইষ্ট কৃষ্ণ দেৱতাৰ অৰূপ চৰণে। পদচয় ভণে দ্বিজ গোপালচৰণে।। হৰিবংশ ভাগৱত শ্ৰীবিষ্ণুপুৰাণ। তিনিৰ সঙ্গম কথা হৈবেক উত্থান।। যমুনা জাহ্নবী সম্বতী এক স্থান। প্ৰবাণে বহয় ইটো তাহাৰ সমান।।” “একে হৰিবংশ কথা অতি সুচৰিত।। তাতে শ্ৰীভাগৱত কবিলোঁ মিশ্ৰিত।। শ্ৰীবিষ্ণু পুৰাণকো কবিলোঁ জড়িত। তিনি মিলি হৈ অৰ্তি স্বাদ বিপৰীত।।” ইয়াত

কবিৰ যথেষ্ট পাণ্ডিত্য ফুটি ওলাইছে, আৰু ইয়াক সেইদেখি সংস্কৃতৰ আধৰুৱা ভাঙনি বুলি উলাই কবিৰ নোৱাৰি। 'বিবৰণমূলক তালিকা'ৰ মতে এই পুথিৰ ৰচনাৰ কাল ১৫৫৮ খৃ. মান হ'ব কিয়নো ৰঘুদেৱৰ ৰাজত্ব (১৫৮১-১৬০৩ খৃ) গোপাল দ্বিজই বৰনগৰত সংস্কৃত-চৰ্চাৰ যি টোল ৰাখে বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টদেৱ (১৫৫৮-১৬৩৮ খৃ) আদি তাৰ ছাত্ৰ। এওঁৰ হৰিবংশ আগবয়সৰ আৰু তৃতীয় স্কন্ধ শঙ্কৰদেৱ-দামোদৰৰ তিৰোভাৱৰ পাছত ষোড়শ শতিকাৰ শেষ ভাগৰ ৰচনা বুলি ঠাৱৰ কৰা হৈছে।

গোপাল মিশ্ৰ কবিৰত্নৰ পিতাক ধৰ্ম্মাই বা বলদেৱ ককাক হৰিহৰ আচাৰ্য্যৰ ঘৰ মালীপুৰত। এওঁকে খুদীয়া আৰু উলুবাৰী সত্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠাতা আৰু দামোদৰ নিৰঞ্জন আৰু বনমালীদেৱৰ গুৰু বোলে। দামোদৰদেৱে পাটগাউসী নিৰঞ্জনদেৱে আউনিআটী আৰু বনমালীদেৱে দক্ষিণপাট আদি সত্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। নিৰঞ্জনদেৱেই জয়ধ্বজ সিংহ (১৬৪৪-৬৩ খৃ) ৰজাক শৰণ দিয়ে বুলি কয় সেইদেখি এওঁ আন দুজন গোপালৰ নবীন সমসাময়িক বুলি বুজিব পাৰি। মাধৱদেৱৰ আনুগত্যত আৰু অনুকৰণত এওঁ ঘোষা-বন্ধ ৰচি ভক্তি ধৰ্ম্ম বাথানে আৰু পৰাধৰ্ম্ম-নিকপণ শব্দচুড় বধ মহীয়াসুৰ বধ আদি আন কেইবাখনো পুথি এওঁ ৰচা বুলি কয়। অসমৰ সম্ভটসকলৰ বৰ্ণনাৰে সম্ভটনিৰ্ণয় পুথিৰ ৰচকৰূপে কৃষ্ণভাৰতী জনাজাত। 'কৃষ্ণভাৰতীৰায়াতি বেদান্ত-কেশৰী। পলায়ুৰ্দ্ধং পলায়ুৰ্দ্ধং ভো ভো পণ্ডিতকেশৰী।।' এওঁৰ উল্লেখ প্ৰয়োগ-বহুম্বালা-প্ৰণেতা পুৰুষোত্তম বিদ্যাবাগীশেও কৰিছে। যদি এওঁ শঙ্কৰদেৱৰ সমসাময়িক হয় তেতিয়া হলে এওঁ এই পুথি ৰচা নহয় যেন লাগে। কৃষ্ণ-আচাৰ্য্যৰ শঙ্কৰ-চৰিতৰ লগত সম্ভটনিৰ্ণয়ৰ মিলেও এই দুই গ্ৰন্থকাৰৰ নাম বা পুথিৰ খেলি-মেলি ধকা যেন দেখুৱায়। গোবিন্দ দাসৰ সম্ভট-সম্প্ৰদায় কথা-পুথিৰ সামৰণিত—'সাধুসৱক সযোধিয়া সেৱা কৰিবা এতেকে সে মুক্তিক লভিবা। অপৰাধী-সৱকো সদায় ক্ষমা কৰিবা। ইতি এটকা মহন্তৰ চৰিত্ৰ পুস্তক সমাপ্ত। এনে আৰু অনেক পুথি আছে, এইবিলাক অতি সম্ভৱ সপ্তদশ শতিকাৰ মাজ বা শেষ ভাগৰ।

গোবিন্দ মিশ্ৰৰ পদ-গীতা এই যুগৰ এটি বিশেষ সম্পদ। এওঁৰ ঘৰ কামৰূপৰ বালি গাঁৱত পিতাক তাৰাপতি ককাক কলাপচন্দ্ৰ আজোৰকাক ৰামমিশ্ৰ। এওঁৰ পাণ্ডিত্য কবিত্বতকৈ ইন নাইল এই পদ-ভাঙনি সম্পৰ্কে

নিজেই লিখিছে — ‘শঙ্কৰী ভাস্কৰী মতক আলোচি টীকা চাই হনুমন্ত।
আনন্দগিৰিৰ টীকা যে স্বামীৰ দুইৰো জিজ্ঞাসি মত।। পঞ্চ টীকা চাই, যিমান
বুজিলোঁ মতি অনুসাৰে লৈলোঁ ।। ভাগৱত মিশ্ৰ হৰি মিশ্ৰৰ পুতেক আৰু হৰি-
দেৱৰ (১৪৯৩-১৫৭১ খৃ) শিষ্য এওঁৰ বিষ্ণুপুৰাণ আৰু ভক্তিমূলক সাত্ৰত তন্ত্ৰৰ
ভাঙনি বিতপন। ‘সংসাৰ-চক্ৰ’ নামৰ আন এখনি পুথিতো এওঁৰ ভণিতা পোৱা
হয়। ‘ভাগৱত-ৰত্ন পুথিৰ ভণিতাৰ পৰা ইয়াৰ ৰচয়িতা বিষ্ণু ভাৰতীৰ
বিষয়েও যৎসামান্য জানিব পাৰি —

‘দ্বাদশ শঙ্কৰ কথা সূত্ৰ অনুসৰি। যি অধ্যায়ত যেন কথা আছে ব্যাখ্যা কৰি।।
তাহাক সূচাই যাইবোঁ প্ৰথমৰ হস্তে। যিহেতু আমাক বোলে অনেক মহন্তে।।
শ্ৰীধৰ স্বামীৰ শঙ্কা শ্লোক অনুবন্ধে। বিৰচিবোঁ সূত্ৰ কথা পৰম প্ৰৱন্ধে।।
শুনা মহাজনসবে গোচৰ আমাৰ। ইটো শাস্ত্ৰখানি হৌক লোকত প্ৰচাৰ।।
ভাগৱত-ৰত্ন নামে ভাগৱত তত্ত্ব। ইহাক জানিলে জানিবেক ভাগৱত।।
অল্পভাৱে হোৱে যদি বহুমূল্য ৰত্ন। শ্ৰীবিষ্ণু ভাৰতী উদ্ধাৰিলা কৰি যত্ন।।

এওঁৰ আন এখনি পুথি ধুব চৰিত । এইসকলৰ উপৰিও অনেক সৰু-সুৰা
পুথি-লেখক আছে, সেই সকলৰ সম্যক পৰিচয় নোপোৱাত আৰু একেখন পুথিতে
কেবাজনৰো নাম বা ভণিতা পোৱা আদি খেলি-মেলাৰ বাবে তেওঁলোকৰ বিশেষ
উল্লেখ কৰা নহল।

ভাগৱতৰ চতুৰ্থ-পঞ্চম স্বৰূপ মহাভাৰতৰ আদি-পৰ্বৰ ৩৮৫ পদ মানলৈ ধৰমৰ
গীত নামৰ পুথিৰ কেইবাশও গীতত এজন অনিৰুদ্ধৰ ভণিতা পোৱা হয় তেওঁ
নিশ্চয় অনিৰুদ্ধ দ্বিজ বা ৰাম সৰস্বতী নহয় তেওঁৰ উপাধি কায়স্থ বা ভূঞা।
পঞ্চম স্বৰূপত আছে—

লোহিত উত্তৰ	কাষৰে প্ৰকাশে	নাৰায়ণপুৰ বন্ধ।
তাৰ মध्ये ভাগে	মাজৰ তালুক	কহিবোঁ কত মহন্ত।।
তাৰ অন্তৰ্গত	বিষ্ণু-বালিকৃষ্ণি	ভৈলেক গ্ৰাম বিশেষ ।
শঙ্কৰ মাধৱ	উপাসা কৰিয়া	আছিলে ভক্ত অশেষ।।
সেই গ্ৰামেশ্বৰ	ভৈলেক গোমস্থা	মহীপাল নাম যাৰ।
সকল লোকৰ	মধ্যত ভৈলেক	যাহাৰ গুণ প্ৰচাৰ।।
তাহান সম্ভতি	বৃহদলপতি	অৰ্ণৱ হৰি দলই।
দুই হানো কনিষ্ঠ	গুণা নৱগিৰি	বুলিয়া সবে বোলই।।

ব্যাকৰ্ণ শাস্ত্ৰত	পৰম পণ্ডিত	আছিলেক মহাবীৰ।
শঙ্কৰৰ দুই	চৰণ পঙ্কজে	কৰিছিল বুদ্ধি স্থিৰ॥
তাহান সম্ভতি	ভৈল অনিৰুদ্ধ	নজ্ঞানে শাস্ত্ৰ নিশ্চয়।
গোপালৰ দুই	চৰণ সম্পৰ্কে	মনে যেন উপজয়॥
পৰম দেৱতা	হৃদয়ত থাকি	দিলী যেন অনুমতি।
সেই অনুকাপে	পঞ্চম স্বৰূপ	ৰচিলৌ কথা সম্ভতি॥

আৰু ৰামানন্দৰ গুৰু চৰিতৰ (৩২৩-৪১ পদ) পৰা আমি জানো নাৰায়ণপুৰৰ এই বালিকুটি বা বালিগাঁৱেই মাধৱদেৱৰ জন্মস্থান। এই ভণিতাত দিয়া বংশাৱলী চিদানন্দদেৱ (১৮২৫ ৮০ খৃ) ৰচিত অনিৰুদ্ধ চৰিতৰ (৩৯ ৪৬ পদ) লগত হুবহু মিলে গতিকে এওঁক আমি মায়ামৰা সম্প্ৰদায়ৰ গুৰি অনিৰুদ্ধ কায়স্থ বুলি নি সন্দেহে ধৰিব পাৰোঁ। অনিৰুদ্ধৰ পিতাক গণ্ডাদেৱ মাক আঙ্গলী 'চন্দ্ৰ বেদ ঘোৰ বাণ শকে ভৈলা জন্ম তান পঞ্চদশ দিনে বৈশাগত। শুকুলা নৱমী তিথি সৰ্ব শুভ গ্ৰহ দৃষ্টি গুৰুবাৰ ভৈলন্ত বেকত॥ ৫৬। তেন্তে ১৪৭৫ (১৫৫৩ খৃ) অনিৰুদ্ধৰ জন্ম শক ৰূপে পোৱা হয়।

কোন গুৰু সংসাৰত কৰিবেক পাৰ। মনত বিচাৰি প্ৰভু কৰিলন্ত সাৰ॥
ভৱানীপুৰত আছে শ্ৰীমন্ত গোপাল। তাহান পাশক গৈলে মোৰ হৈবে ভাল॥
গোপালেও বুলিলন্ত দেখি বিচক্ষণ। আহান পাৱত লোকে লৈবন্ত শৰণ॥
অন্যত্ৰ শাস্ত্ৰৰ পথ কৰিয়া নিৰোধ। ভকতিৰ পথে মাত্ৰ কৰিবেক বোধ॥
এতেকেসে আন নাম হৈৰ অনিৰুদ্ধ। সমন্ত শাস্ত্ৰৰ প্ৰচাৰিব গুঢ় তত্ত্ব॥

গোপাল আতাৰ সৈতে তিনি বছৰমান থকাৰ পাছত অনিৰুদ্ধ ঘৰলৈ উলটিব খোজাত আতাই বৰ দুখ পালে ধৰ্ম্ম-আচাৰ্য্য পাতিব খোজাতো অনিৰুদ্ধে জনালে সোলে পিতাকে তেওঁৰ ওপৰত লক্ষীমপুৰ বিহপুৰ নাৰায়ণপুৰ ঢলপুৰ নাগপুৰ আৰু কলংপুৰ এই পঞ্চপুৰ 'ৰ' শাসনভাৰ দিয়া বাবে তেওঁ সেই কামো কৰিব নোৱাৰে। যি হওক শেষত অনিৰুদ্ধই গুৰু-ভাৰ গ্ৰহণ কৰিলে।

অনিৰুদ্ধ ঘূৰি আহি জয়ে জয়ে নিজ পিতৃ-মাতৃক শৰণ দি ঢেলি নামৰ মুছলমান কাজিৰ অনুৰোধ ক্ৰমে তেওঁক শৰণ দিয়া কাহিনী অনিৰুদ্ধ চৰিতে জীৱন্তভাৱে কণ্ঠহিছে (১১৯—১২১)—

'ইটো ঢেলি দৰ্জিহে যো পশিলা শৰণ। ধ্যানপতি নাম তাক দিলী গুৰুজন॥
সেই দিন ধৰি ঢেলি কৰা হিন্দু ভৈল। আহুসম্বৰ মধ্যে তাকাক ৰাখিল॥

অদ্যাপি তাহাৰ বংশ আছয় ঐহিত। ঢেলি বৰা ঘৰ বুলি সৰ্বত্ৰ বিদিত।।

পঞ্চদশ শত ত্ৰয়োবিংশ মাঘ মাস। সেই দিন হস্তে ধৰ্ম কৰিলা প্ৰকাশ।।

১৫৪৮ শকৰ (১৬২৬ খৃ°) ১১ পুহ সোমবাৰে শুক্লা একাদশী তিথিত অনিৰুদ্ধৰ মৃত্যু হয় কিন্তু বৈষ্ণৱ কবি ধৰ্ম্মাচাৰ্য্যৰ কীৰ্ত্তিৰ বাহিৰেও অনিৰুদ্ধ অসমৰ বুৰঞ্জীত আন প্ৰকাৰেও শোণিত জ্যোতিৰে চিৰকাল জিলিকি থাকিব। অসমৰ বুৰঞ্জীত একেটি লেখৰ ঘটনা আৰু একমাত্ৰ গৌৰৱপূৰ্ণ জন-আন্দোলন মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম্মৰ একমাত্ৰ কুচ্ছে বা ধৰ্ম্মযুদ্ধৰ জয়-জয়কাৰ যুগ-যুগান্তৰলৈ ঘোষণা কৰি দিগদিগন্তলৈ একশৰণ ধৰ্ম্মৰ বিজয় পতাকা উৰোৱা যি মায়ামৰা আন্দোলন তাৰ জনক-জননী এই অনিৰুদ্ধই। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে পতনমুখী অসমীয়া জাতিয়ে 'আদি-চৰিত নামৰ এখন দুষ্ট 'জাল' পৃথিৰ অপপ্ৰচাৰ আদিৰে এই পৱিত্ৰ ধৰ্ম্মৰ নামত ছাই সানি অনিৰুদ্ধক চোৰ-প্ৰবঞ্চক পাতি অসমীয়া জাতিৰ গৌৰৱ স্বৰূপ মায়ামৰাসকলক মোৱামৰীয়া আদি নিন্দাসূচক নাম দি নিজৰ ধ্বংস নিজে চপাই আনিছিল। মায়ামৰা নামৰ অৰ্থ অতি মনোৰম পঞ্চপুৰৰ শাসন-ভাৰ পিতাকে অনিৰুদ্ধৰ ওপৰত জাপি দিয়া বাবে তেওঁ আচাৰ্য্য বা গুৰুৰ ভাৰ লব নোৱাৰে ইয়াকে ভক্তিৰসৰ বসিক অনিৰুদ্ধই গোপালক এইদৰে জনালে 'মধুমতী মায়া শিৰে চৰি অদৃছে মোৰ। নপাৰোঁহে এই বাক্য কৰিবে গুৰুৰ।। উত্তৰত কথাৰ সাগৰ গোপাল আতাই কলে 'মধুমতী মায়াৰ শিৰত তুমি চৰি। মৰ্দ্দিয়া মাযাক থাকী ধৰ্ম্মক আচৰি।। ১০৪। এই বাবেই যে অনিৰুদ্ধৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্ম্ম-সম্প্ৰদায়ক মায়ামৰা সম্প্ৰদায় বোলে তাত সন্দেহ নাই।

অনিৰুদ্ধৰ ভাগৱত আৰু মহাভাৰতৰ ভাঙনি ষোড়শ শতিকাৰ শেষ ভাগত নহলে সপ্তদশ শতিকাৰ আগভাগত লিখা। অনিৰুদ্ধ-চৰিতৰ পাতনি লেখক ৰজ্ঞীকান্ত বৰদলৈৰ মতে "ধৰ্ম্মৰ গীত পুথিত অনিৰুদ্ধৰ গীতৰ লেখ ১৮২ আৰু মাধৱদেৱৰ নামঘোষাৰ দৰে আৰু তোটয় ভটিমা আদিৰে অনিৰুদ্ধই 'ভক্তি-মঙ্গল বোলা আৰু এখন পুথি লিখিছিল। এই পুথিৰ আমি সম্পাদনা কৰিছোঁ এতিয়াও ছপা হোৱা নাই। মহাভাৰতৰ সভাপৰ্বৰ ভাঙনি এটিতো অনিৰুদ্ধৰ নাম আছে, অতি সম্ভৱ তেওঁ অনিৰুদ্ধ দ্বিজ বা ৰাম সৰস্বতী নহয়। শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱ দুয়ো অনিৰুদ্ধৰ সম্বন্ধীয়া আৰু শঙ্কৰদেৱ তিব্বোভাৱৰ কালত অনিৰুদ্ধ পোন্ধৰ বছৰীয়া লৰা, গতিকে মহাপুৰুষ দুজনৰ লগত এওঁৰ

বিবোধ কেবল কাৰোবাৰ হিংসামূলক অপপ্রচাৰ। অনিৰুদ্ধ-চৰিতত মাধৱে শঙ্কৰৰ পৰা আৰু অনিৰুদ্ধই মাধৱৰ পৰা কল্পতৰু শাস্ত্ৰ এখন পোৱা বুলি আছে, দুটো 'আদি-চৰিতে তাকে শঙ্কৰদেৱৰ পৰা "ধাতু তাম্ৰক্ষৰী" পুথি অনিৰুদ্ধই চুৰ কৰা বুলিব পাৰে।

বৈকুণ্ঠনাথ (১৫৫৮—১৬৩৮? খৃঃ) অসমৰ বৈষ্ণৱ আকাশৰ এই শাৰদী দীপাবলীৰ শেষত জ্বলা অন্যতম উজ্জ্বল নক্ষত্ৰ। এওঁ কবি সৰস্বতীৰ দ্বিতীয় পুতেক আৰু চন্দ্ৰ ভাৰতীৰ নাতিয়েক ঘৰ বৰনগৰৰ ভৈৰৱ গাঁৱত। ভট্টদেৱ কবিৰত্ন ভাগৱত ভট্টাচাৰ্য্য আদি এওঁৰ উপাধি। ৰামচৰণে লিখিছে বৈকুণ্ঠনাথ নামে ব্ৰাহ্মণ একজন। আছিলন্ত নগৰত পৰম গহন।। বিখ্যাত পণ্ডিত হস্ত তান্ত্ৰিক ব্ৰাহ্মণ। দেশ মধ্য গণ্য-মান্য জ্ঞানে সৰ্ব্বজন ।। ৩১১১।।' ৰামুণ হৈ শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্ম ধৰাৰ বিৰুদ্ধে মাধৱে শঙ্কৰৰ লগত তৰ্ক কৰা দৰে এওঁ দামোদৰৰ লগত তৰ্ক কৰে আৰু তৰ্কত পৰাস্ত কৰিব নোৱাৰি গয়াপানিয়ে মাধৱক নিয়া দৰে দামোদৰে বৈকুণ্ঠক শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰলৈ নিয়ে আকৌ মাধৱৰ দৰেই বৈকুণ্ঠৰো শঙ্কৰদেৱক দেখা মাত্ৰই যন্ত্ৰ-মুগ্ধ সপৰ দৰে মূৰ দৌ খালে ° 'মিনতি মাতেৰে বিপ্ৰে মাতিলন্ত পাছে ।। বহু অপৰাধ মই নজানি কৰিলোঁ। নিন্দাবাদ কৰি মই অধোগামী হৈলোঁ ।। ৩১৩১। দেখিলোঁ সাক্ষাতে আবে মহা ভাগৱত। দিয়া উপদেশ মোক মজিলোঁ গৰ্ব্বত।। এহি বুলি কৰযোৰে শৰণ মাগিল। হেন দেখি গুৰু হাসি সমিধান দিল।। ৩১৩২। এহি বুলি দামোদৰে আদেশ কৰিল। শৰণ দিয়াহা বুলি বাক্যক বুলিল।। ৩১৩৩। শুনি ভট্টদেৱে বোলে দুখ মন কৰি। কৃতার্থ হবোঁহে ধৰ্ম্ম তযু পাশে ধৰি।। দিয়া বাপ নিজে তুমি শৰণ আমাক। এহি বুলি কৰযোৰে বুলিলন্ত বাক।। ৩১৩৪। গুৰু বোলে আত কিছু নকৰী সন্দেহ। মোৰে দামোদৰে ভিন্ন নাই মাত্ৰ লেশ ।। ৩১৩৫। গুৰু আজ্ঞা পাই দামোদৰ মহামানী। ভট্টদেৱে দিলী ধৰ্ম্ম মহাজ্ঞানী জানি।। ৩১৩৬।"

যেনেকৈয়ে হওক বৈকুণ্ঠনাথৰ কথা-ভাগৱতৰ ৰচনাৰ বাবে যে আমি দামোদৰদেৱৰ ওচৰত বিশেষ ঋণী সেই কথা স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব। চিলা-বাৰৰ পুতেক ৰঘুদেৱ (১৫৮১—১৬০৩ খৃঃ) ঢুকোৱাত সোণকোষৰ পূব পাৰৰ কোচ ৰাজ্যত এওঁৰ পুতেক পৰীক্ষিত নাৰায়ণ (১৬০৩—১৩খৃঃ) ৰজা হয়। ৰাজ-পাটত উঠিয়েই তেওঁ বৈষ্ণৱসৱক উৎপীড়ন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে আৰু বলি-বিধান

আদি নমনাৰ বাবে দামোদৰদেৱক ধৰাই নি এবছৰৰ ভিতৰত তেওঁক ৰাজ্য এৰি যাবলৈ আদেশ দিয়ে। সেই ৰাজ্যত থকা পাটবাউসী সত্ৰ বৈকুণ্ঠনাথক গতাই দি দামোদৰদেৱে ৰামৰায় দাসৰ গুৰুলীলা মতে কলে— ‘আৰু এক জগত ঈশ্বৰ আৰু ধৰ্ম। কথাবন্ধে এক খণ্ড ভাগৱত কৰ্ম।। পূৰ্বে মহাপুৰুষে কৰিলে দশ স্বৰূপ। কীৰ্ত্তম ভট্টিমা ছবি দুলভী সুচন্দ।। তাত কৰি সুগম কৰিয়ো ভাগৱত। স্ত্ৰী-শূদ্ৰ সৰ্বলোকে বুঝে যেন মত।।৩৩৯। প্ৰভু দামোদৰৰ আজ্ঞায়ে মহা সন্ত। শ্লোক ভাঙ্গি ভাগৱত কথা কৰিলন্ত।। অবিৰোধে স্ত্ৰী-শূদ্ৰ চণ্ডালে পঢ়য়। সংক্ষেপিয়া কথা ৰূপে কৈলা মহাশয়।। ৯৪২। নৰনাৰায়ণৰ (১৫৪০-৮৪ খৃ) পুতেক লক্ষীনাৰায়ণৰ (১৫৮৪-১৬২২ খৃ) ৰাজ্য সোণকোষৰ পশ্চিম পাৰে তালৈ যাবলৈ বুলি পাৰ হওঁতেই বৈকুণ্ঠনাথে দামোদৰক তেওঁৰ প্ৰথম কথা ভাগৱত দেখুৱায়। মূল পুথিৰ লগতে টীকা টিপ্পনিবোৰৰো ভাঙনি কৰাত পুথিখনৰ আকাৰ বৰ ডাঙৰ হব দেখি দামোদৰদেৱে কলে ‘কিন্তু এতখানি বহু কথা ভৈলে পুথিও হইবে বৰ। বাহুয় স্বৰূপৰ কথাক লিখিতে লাগিবে পাত বিস্তৰ।। এতেকে ইয়াক কহিতে নপাৰি নকৰিবে কেহোঁ যত্ন। সংক্ষেপ কৰিয়া সাৰ মাত্ৰ লৈয়া কৰ্ম কথা কবিৰত্ন।।২২৫। ইয়াকে কৈ দামোদৰদেৱ কোচবেহাৰলৈ গল আৰু বৈকুণ্ঠনাথ পাটবাউসীলৈ উলটি আহি চাৰি বছৰ মানৰ ভিতৰত কথা-ভাগৱত সমাপ্ত কৰে। কথা গাঁতৰ পাতনিত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে গেইটৰ বিপৰীতে ৰঘুদেৱৰ মৃত্যু আৰু পৰীক্ষিত নাৰায়ণৰ ৰাজ্যাভিষেক ১৫৯৩ খৃ ধৰি ১৫৯৭ খৃ ৰ ভিতৰত কথা-ভাগৱত ৰচিত হৈছিল বুলিছে; কিন্তু গেইটৰ মত নিয়মিতৰূপে খণ্ডন নকৰাকৈ এই নতুন মত ধৰাটো বিজ্ঞানসন্মত নহয়।

শ্ৰীশ্ৰীমদ্ভাগৱত কথা। প্ৰথম স্বৰূপ প্ৰথমোহুধ্যায়। সূতৰ প্ৰতি শৌনকাদিৰ প্ৰশ্ন। কথা — জয় জয় শ্ৰীকৃষ্ণ বিষ্ণু দৈৱকীনন্দন পৰমানন্দ গোবিন্দ যো জগত-ঈশ্বৰ পুৰুষোত্তম সকল লোকক কৃপায়ে অৱতৰি বহুবিশ লীলা কয়ল সেই গোপ বেষণ নন্দ-নন্দন চৰণে সহস্ৰ কোটিবাৰ প্ৰণাম কৰোঁ। যাৰ নাম পাপ-হৰ পৰম মঙ্গল মুক্তিদায়ক তাহান চৰিত্ৰ শ্ৰীভাগৱত শাস্ত্ৰ দ্বাদশ স্বৰূপ তিনি শত পঞ্চত্ৰিংশ অধ্যায় তাহাৰ কথা বন্ধে কিছো নিবন্ধিতে চাঞো। মঞি অল্পমতি তথাপি শ্ৰীদামোদৰৰ আজ্ঞায়ে সন্তসৱৰ অনুমোদনে টীকাভাষ্য অনুসৰি সংক্ষেপ প্ৰকাৰে নিবন্ধো। প্ৰথমে প্ৰথম স্বৰূপ কহোঁ : বিশ্ব-সৃষ্টি আদি নব লক্ষণে লক্ষিত জগতৰ পৰম আশ্ৰয় শ্ৰীকৃষ্ণক নমো। বেদব্যাস ঋষি প্ৰথমে নানা শাস্ত্ৰ কৰিলা তথাপি

মন প্ৰসন্ন নভেল পৰম খেদত শ্ৰীনাৰদৰ উপদেশে শ্ৰীভাগৱত কবিত্তে শাস্ত্ৰৰ প্ৰতিপাদ্য পৰমেশ্বৰক চিন্তান্ত, যাহাতে মিছা প্ৰপঞ্চ প্ৰকাশে যাত হস্তে জগতৰ সৃষ্টি স্থিতি সংহাৰ হয়। প্ৰকৃতি-পুৰুষত পৰ ব্ৰহ্মাৰো জ্ঞানদাতা সত্য সৰ্ব্বজ্ঞ তাহাৰ চিন্তাশ্ৰেণী। সকল শাস্ত্ৰত কৰি শ্ৰীভাগৱত শ্ৰেষ্ঠ যাক শ্ৰীনাৰায়ণে কহিছা যাত কহে পৰম ধৰ্ম কেবল হৰি ভজন মোক্ষতো কৰি শ্ৰেষ্ঠ ব্ৰহ্মজ্ঞান অযত্নে হয় পৰম সুখ দেই, তিনি তাপ হৰে। হেন জ্ঞানি সামাজিকসৰ শ্ৰীভাগৱত সাৱধান মনে নিত্য শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰা প্ৰথমে ডাকি হৰি বোল হৰি।

এই গদ্য শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ গদ্যৰ অন্তত পাঁচকুৰি বছৰৰ পিছত কিন্তু ইয়াত অকল কীৰ্ত্তন-নামঘোষাৰ ভাৱৰ প্ৰতিধ্বনিকহে যে শুনা হয় এনে নহয় সেইসকলৰ অন্ধকেখনৰ ভাষা আৰু লালিত্যৰ প্ৰতিধ্বনিও সুন্দৰকৈ শুনিবলৈ পোৱা হয়। ৰামৰায়ৰ গুৰু-লীলামতে প্ৰভুৰ আজ্ঞায়ে বাহু স্বজ্ঞ ভাজি কথা ৰূপ কৰিলন্ত।। গীতা-ৰত্নাবলী কথা ৰূপে তাকো কৰিলন্ত বিৰচন। স্বী-শূদ্ৰ শিশু সমস্তে বুঝয় পঢ়ন্তে নাহি দুষণ।। ৯২৭। কথা-ৰত্নাবলীৰ উল্লেখ বিশেষ নাই কিন্তু কথা গীতাৰ বিষয়ে নীলকণ্ঠই লিখিছে 'কবিৰত্নদেৱে গীতা শাস্ত্ৰক বাখানি। কথা-বন্ধে নিবন্ধিলা পুস্তকক আনি।। অৰিহণা সমে কথা ভক্ত হাতে দিলা। দামোদৰদেৱৰ কাষক পঠাইলা।। ৬১৯। পাটবাউসীৰ ভক্ত বেহাৰক যায়। প্ৰণমি সন্দেশ দিলা দামোদৰ ঠাই।। ধনৰ টুপলি পুস্তকক দেখিলন্ত। হাসি দামোদৰে পুথি মেলি চাহিলন্ত।। ৬২০। দেখন্ত গীতাৰ কথা পৰম শোভন। শুনিলে অৰ্থক বুজে যত মুঢ়গণ।। ৬২১। কথা সত্যত তন্ত্ৰ এখনিও বৈকুণ্ঠনাথে লিখিছিল বুলি কয় তাৰ উল্লেখো চৰিতত পোৱা নাই। কিন্তু ভক্তিসাৰ ভক্তিবৈৰক আৰু শৰণ-সংগ্ৰহ নামৰ সংস্কৃতত লিখা তিনিখন পুথি পোৱা হৈছে। প্ৰসন্ন-মালা আৰুগুৰুগোণাবলী বুলি অসমীয়াত দুখন পদ-পুথিও বৈকুণ্ঠনাথে লিখে কিন্তু এনে লেখৰ নহয়।

'কথা-গীতা। প্ৰথম-অধ্যায়। ধৃতৰাষ্ট্ৰ সঞ্জয়তে প্ৰশ্ন কৰন্ত। হে সঞ্জয় মোৰ পুত্ৰসৰ পাণ্ডুপুত্ৰসৰো ধৰ্মভূমি কুৰুক্ষেত্ৰত যুদ্ধক মিলিত হয় কি কৰ্ম কৰিলা মোত কহ। সঞ্জয়ে বোলন্ত, বোলা ৰাজা অৰ্জুনৰ এই বাক্য শুনি শ্ৰীকৃষ্ণে সকল ৰাজাৰ মাঝত ভীষ্ম দ্ৰোণ সমুখত দুই সেনাৰ মধ্যত উত্তম ৰথ ৰাখি বুলিলা : হে পাৰ্থ কুৰু বীৰসবক চকু মেলি দেখ। তাত অৰ্জুনে নিভৃষা-নিভামহ আজৰ্য-মাতুল দ্ৰাড-দ্ৰাডপুত্ৰ পৌত্ৰ-সখী শশুৰ-সুহৃদ সব দুয়ো সেনাত দেখিলা।

সেইসকল বন্ধুসৱ যুদ্ধক ইচ্ছাই সম্মুখে থাকিবাৰ দেখি পৰম কৃপায় ব্যাপ্ত হুয়া মহাদুষখ পায়া কুন্তিপুত্ৰ অৰ্জুনে শ্ৰীকৃষ্ণক এই বাক বুলিলা হে কৃষ্ণ এই জ্ঞাতিসৱ যুধিবে ইচ্ছায়ে যুদ্ধত উপস্থিত দেখি মোৰ কৰ-চৰণাদি ভাগি যাই, মুখো শুখাই শৰীৰো কাম্পে ৰোমো সিহৰে গাণ্ডীৱ ধনু হাতৰ খসি পড়ে চৰ্ম্মো তাপ কৰে। আহোক যুধিম আগত থাকিতে নপাৰোঁ মনে মহাভ্ৰম হয় বিমঙ্গলসৱো দেখো উপৰত শগুণ ফুৰে শূণ্যলৈ আৰাৱ কৰে। যুদ্ধত স্বজনক বধি কিছো ফল নেদেখোঁ বিজয়কো আকাঙ্ক্ষা নকৰোঁ ৰাজ্যকো ইচ্ছা নকৰোঁ সুখকো নবাহো। হে গোবিন্দ আমাৰ ৰাজ্যভোগত জীৱনত কি প্ৰয়োজন। যি বন্ধুসৱৰ অৰ্থে আমাৰা ৰাজ্যভোগ সুখক ইচ্ছা কৰি সি বন্ধুসৱ প্ৰাণ-ধন ত্যাগক অঙ্গীকাৰ কৰি যুদ্ধত উপস্থিত হুয়া আছে, তাক শুনা মঞি অস্ত্ৰ নধৰি মৌনে ৰহো তেৱে যদি দুৰ্য্যোধনাদি অস্ত্ৰ ধৰি মোকে বধে তেৱে মোৰ মহাপ্ৰিয় হয় যাভো পাপ নিসিজিব। সঞ্জয়ে কহন্ত জ্ঞানা ৰাজ্ঞা যুদ্ধৰ সম্মুখত অৰ্জুনে এই বাক্য বুলি ধনু-শৰ এড়ি শোকে কম্পিত হৈয়া ৰথৰ উপৰতে বসিলা।”

কথা গীতাৰ পাতনিত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে বৈকুণ্ঠনাথৰ কাল ১৫৫৮—১৬৩৮ খৃ আৰু দামোদৰদেৱৰ কাল ১৪৮৮—১৫৯৮ খৃ বুলি থিৰ কৰিছে, বুৰঞ্জীৰ লগত যে এই কাল অন্তত দহ বছৰৰ অমিল হয় তাক আগতে উল্লিখ্যাই অহা হৈছে। গোস্বামীয়ে ১৫৯৭ খৃষ্টাব্দত কথা ভাগৱত ৰচা শেষ হোৱা বুলিব খোজে ইফালে নীলকণ্ঠৰ মতে দামোদৰে কথা-গীতাখনি চাবলৈ পাইছিল তেতিয়া হলে কথা ভাগৱত ৰচনালৈ চাৰি বছৰ কাল দিলে কথা গীতা ৰচনালৈ এবছৰ কালো নাথাকে। সি যি হওক কথা গীতাৰ গদ্য স্বভাৱতে এতিয়া বৈকুণ্ঠনাথৰ পৈণত হাতৰ আৰু সৰহ নহলেও কথা ভাগৱত ৰচনাৰ চাৰি-পাঁচ বছৰৰ পাছৰ গতিকে স্বভাৱতে ই কথা ভাগৱতৰ ৰচনাতকৈ অধিক নিম্নজ। যেনেকৈয়ে হওক আন আন বিষয়ৰ দৰেই শঙ্কৰদেৱই অসমীয়া গদ্যৰো জনক-জননী যে সন্দেহ নাই, বৈকুণ্ঠনাথৰ অৱদান এয়ে যে তেওঁ জন্মে জন্মে তাক নাটকৰ চাৰি বেৰৰ ভিতৰৰ পৰা উল্লিখ্যাই আনি স্বাধীন দাৰ্শনিক গ্ৰন্থ আৰু মুকলি ৰচনাৰ বাহন ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰি আৰু নানা কাৰ্য্যৰ উপযোগীকৈ ভবিষ্যত অসমীয়া সাহিত্যৰ বাবে এৰি গৈছে। ব্ৰহ্মমূলক প্ৰতিভাৰ কলাকাৰ ৰূপেও বৈকুণ্ঠনাথেই বৈষ্ণৱ যুগৰ অন্তিম জ্যোতিষ্ক নিশ্চয়।

নৱ জন্মৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ জোহাৰক সন্মিলি। অসমীয়া বৈষ্ণৱ

সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী স্বৰূপাৰ্থত শঙ্কৰদেৱৰ বিস্তৃত জীৱনী মাত্ৰ। ইয়াৰ বিপুল বপু আৰু অসীম শক্তি একোতে ইয়াৰ বিজ্ঞানি সহজে নোলায় এই বাবে সদায় ইংলণ্ডৰ এলিজাবেথ যুগৰ সাহিত্যৰ লগত ইয়াৰ তুলনা কৰা হৈছে, কিন্তু অসমৰ সাংস্কৃতিক সামাজিক আৰু জাতীয় জীৱনৰ লগত বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ সম্পৰ্ক যিমান দলৈ শিপোৱা ইংলণ্ডৰ লগত এলিজাবেথৰ যুগৰ সাহিত্যৰ সম্বন্ধ কোনোমতে তেনে গভীৰ বুলিব নোৱাৰি। সচাকৈয়ে অসমীয়া জাতিৰ বহুমুখী জীৱনৰ কাৰ্য্যশক্তিৰ একোটো উহ, কম্পন কেন্দ্ৰ-শঙ্কৰদেৱ। পঞ্চদশ শতিকাৰ মাজছোৱাৰ পৰা বৈষ্ণৱ যুগৰ আৰম্ভ ধৰা হৈছে, সি সম্পূৰ্ণ সঠিক নহয় কিয়নো ফেহজালি দিয়া উষা সময়ৰ পৰাই যদি দিন হয় তেন্তে দ্বাদশ শতিকা কিয় সম্ভৱ চতুৰ্থ শতিকা মানৰ পৰাই ইয়াৰ ভূমুকি ধৰিব লাগিব। শঙ্কৰদেৱৰ দুষ বছৰৰ শেষত ইয়াৰ সামৰণি ধৰা হৈছে, সিও অসম্পূৰ্ণ কিয়নো বেলিৰ শেষ কিৰণ মাৰ নোযোৱালৈকে যদি দিা হৈ থাকে তেনেহলে ঊনবিংশ বা বিংশ শতিকা কিয় আৰু কিমান কাললৈকে বৈষ্ণৱ যুগৰ জ্বলিঙনি পৰি থাকিব তাক এতিয়াই কোৱা টান। মুঠতে সাহিত্যত কি সামাজিক বা জাতীয় জীৱনত কি বৈষ্ণৱ ধৰ্ম তথা শঙ্কৰদেৱৰ পৰা অসমীয়াক ছিন্ন কৰিব পৰা কোনো আন্দোলন এতিয়ালৈকে ঘটা নাই আৰু সহজে ঘটিব সম্ভাৱনাও তাকৰ। ইয়াৰ কাৰণ বহুতো। পোনতে আৰবীয় উপন্যাসৰ কাহিনীৰ দৰে অসমীয়া জন গণৰ হৃদয়ৰ “দুৱাৰ মেল মন্ত্ৰু জ্ঞানিছিল একমাত্ৰ শঙ্কৰদেৱে দুনাই সেই মন্ত্ৰ আৰু কোনেও মাতিব জনা নাই, এই বাবেই শিৰোমণি পণ্ডিতৰ পৰা নিৰক্ষৰ হজুৱা বাটকালৈকে বুঢ়া-বুঢ়ীৰ পৰা লৰা ছোৱালীলৈকে চিৰকাল অসমীয়া জাতিৰ বেদব্যাস কেৱল শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱ অনন্ত কন্দলী ৰামসৰস্বতীসকল। দ্বিতীয়ত কোটি কলীয়া ফাপৰে ধৰা আধ্যাত্মিক আমোলা-তন্ত্ৰৰ অন্যায় অত্যাচাৰ “ভণ্ডামি-বুদ্ধকৰকি” আৰু পাণ-কপটতাৰ লৰাৰ-চৰাৰ নোৱৰা গধুৰ শিলহুটা সমাজৰ বুকৰ পৰা ওৰিয়াই পেলাই এই পৱিত্ৰ আত্ম-পুজিৰ ধৰ্মই সমাজক যি সকাহ লাভ কৰালে তাৰ বাবেও তেওঁলোকত যাউতি-বুণীয়াৰু কৃতজ্ঞতাৰ পাশত বান্ধ খাই থাকিল। তৃতীয়ত ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰত কৰাহী বিপ্লৱে যি সাম্য-বৈত্ৰী-স্বাধীনতাৰ বাণী ঘোষণা কৰিছে, তাৰ কেইবা শ বছৰৰ আগতে ভাৰতত বৈষ্ণৱ ধৰ্মই আধ্যাত্মিক ক্ষেত্ৰত সেই বাণী ঘোষণা কৰি জন-গণৰ প্ৰাণত তোলা অজুতপূৰ্ব আন্দোলনৰ স্বেচ্ছাশিল্পি শ শ বছৰতো ওচা নাই। জন্মৰ দ্বাৰা

মানুহ মাত্ৰই পৰস্পৰ সমান এক ঈশ্বৰৰ সন্তানৰূপে আঢ়ৈয়েই ভাই ভাই, আৰু সেইবাবেই কোনো কাৰো অধীন নহয় এনে অভিনৱ বাণীয়ে সদৌ অসমীয়াক চিৰকাললৈ উল্লসিত কৰাও এই আন্দোলনৰ যোগেইহে অসমীয়া জ্ঞাতিয়ে জ্ঞায় জ্ঞয়ে সৰ্বভাৰতীয় চৈতন্য লাভ কৰিছিল।

এলিজাবেথৰ যুগৰ ইংৰাজী সাহিত্যৰ দৰেই শঙ্কৰী যুগৰ অসমীয়া সাহিত্য নিশ্চিতভাৱে যোগাত্মক কোনো বিষাদ অৱসাদ বা সন্দেহবাদৰ বাবে ইয়াত ঠাই নাই। এই যুগৰ লেখক প্ৰত্যেকখন বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থৰ প্ৰত্যেক শাৰীয়েই আশাবাদ আৰু আনন্দবাদৰ বাণীৰে পৰিপূৰ্ণ ইয়াৰ মতবাদ সুস্পষ্ট আৰু লক্ষ্য সুস্থিৰ। এলিজাবেথ যুগৰ সাহিত্যৰ লগত পাৰ্থক্য ৰূপে কব পাৰি শঙ্কৰী সাহিত্যৰ পৰা তিনিটি অনন্তলৈ বাট প্ৰথমটি কৰ্মৰ অনন্ত দ্বিতীয়টি মানসিক অনন্ত আৰু তৃতীয়টি আধ্যাত্মিক অনন্ত। শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱ আদিয়ে প্ৰচলিত প্ৰবল বিৰুদ্ধ মতবাদৰ সম্মুখত যি প্ৰচাৰ কাৰ্য্য চলালে সি তেওঁলোকৰ কৰ্মৰ অনন্তৰ সঙ্কেত দিয়ে অঙ্ক গদ্য বৰগীত আদি অভূতপূৰ্ব শ্ৰজনমূলক প্ৰতিভাৰ দ্বাৰা উদ্ভাবিত সাহিত্য আদিয়ে মানসিক অনন্তৰ নিদৰ্শন তুলি ধৰে আৰু বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ অপূৰ্ব দৰ্শন তত্ত্ব আৰু তথ্যৰাশিয়ে আধ্যাত্মিক অনন্তৰ সহাৰি দিয়ে।

সমাজৰ মজ্জলীয়া আৰু তল খাপৰ বোলা সকলে মূৰ তুলি উঠাও ইংলণ্ডৰ এলিজাবেথৰ যুগৰ দৰে অসমৰ বৈষ্ণৱ যুগৰ এটি বিশেষ লক্ষণ প্ৰভেদ এয়ে ইংলণ্ডৰ জন গণৰ সেই জাগৰণ সাহিত্যত প্ৰতিফলিত হৈছিল কিন্তু অসমৰ এই উত্থান বৈষ্ণৱ ধৰ্ম আৰু সাহিত্যৰ প্ৰচাৰৰ ফল যে আছিল মায়ামৰা জন আন্দোলনেই আকৌ তাৰ নিদৰ্শন। সুবিধা ভোগবিলাকৰ সুবিধাই ধৰ্ম আৰু তেওঁলোকৰ মুখৰ কথাই বেদ বুলি এতিয়া কোনেও নমনা হল কিয়নো বেদ-পুৰাণৰ সকলো কথা পানী যেন কৰি বৈষ্ণৱ প্ৰচাৰসকলে এওঁলোকক এতিয়া যুক্তি-বিচাৰৰ সৈতে মিলাই বুজাই দিলে। নীতি-বিৰুদ্ধ আৰু যুক্তি-বিৰুদ্ধ আচৰণ ধৰ্ম বুলি ভুৱা দিব নোৱৰা কৰি এই আন্দোলনে মানুহৰ আত্ম-গুৰুৰ আৰু পবিত্ৰ জীৱন-যাপনৰ ওপৰত হেচা দিলে ভাবুকি আৰু ভুৱা আঁতৰাৰ লগে লগে এই আন্দোলনে এফালে যেনেকৈ বিৰাট আকাৰ ধৰণ কৰিলে আন ফালে নীতি যুক্তি আৰু আত্ম-গুৰুত হেচা দিয়াৰ বাবে ই এনে অসীম শক্তি লভিলে যে তাৰ স্বাভাৱিক গতি সহজে এই পাঁচ শত বছৰেও বহিত হোৱা নাই। বৰ্ত্তমান আৰু ভবিষ্যত অসমীয়া সমাজৰ সঞ্জীৱনী শক্তিও এই ধৰ্মৰ প্ৰচাৰতে লুকাই আছে।

এই বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ যুগ স্বৰূপতে অসমৰ বেণেছেঞ্চৰ যুগ। চাইমগুছৰ মতে ইউৰপীয় জাতিসমূহৰ মাজত মানৱ-প্ৰাণে আত্ম চৈতন্যশীল স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ যি ইতিহাস থকাটিত হৈছে, সেয়ে বেণেছেঞ্চৰ বুৰঞ্জী স্বৰূপাৰ্থত বেণেছেঞ্চৰ অৰ্থ মুক্তিৰ নৱ জন্ম কাব্য সম্বন্ধীত-চিত্ৰাঙ্কন আদিৰ যোগেদি বহিৰ্জগতৰ আৰু মানৱ দেহৰ সৌন্দৰ্য্যৰ উপলব্ধি বিজ্ঞানত যুক্তি বিচাৰৰ মুক্তি ধৰ্মত হিতাহিত বিবেচনাৰ জাগৃতি বুদ্ধিত সজ্জতিৰ নৱস্থিতি আৰু ৰাজ নৈতিক মুক্তিৰ মূল নীতিৰ ভেটি স্থাপন আদিৰ যোগেদি মানৱ জাতিৰ প্ৰাণে যেতিয়া আত্ম চৈতন্য আৰু আত্ম নিৰ্দ্ধাৰণৰ পুনৰ্জাগ্ৰি লাভ কৰে তাকেই বেণেছেঞ্চ বোলে। মাঘৰ শেষৰ বৰযুগ ফাগুনৰ বিনন্দীয়া কুঁহিপাত আৰু চৰাইৰ ঠেও ধৰা মাত আদিত একেলগে দশোদিশৰ পৰা যেনেকৈ বসন্তৰ আগমনৰ সহাৰি পোৱা হয় অসমৰ এই বেণেছেঞ্চ বাতৰিও সেইদৰে অকল বৈষ্ণৱ সাহিত্যত নহয় সেই কালৰ অসমৰ সামাজিক খৰ-লুটি ৰাজনৈতিক যুদ্ধ-বাগৰ আদি সকলোৰে ভিতৰেদি মুগ্ধৰি উঠিছিল। ৰামস্বামীৰ মতে এই ইউৰপীয় বেণেছেঞ্চৰ লগত ভাৰতীয় বেণেছেঞ্চৰ মূলগত পাৰ্থক্য আছে, ইউৰপৰ বেণেছেঞ্চৰ জন্ম হৈছিল তাৰ দেশান্তৰৰ মৃত সাহিত্যৰ পৰা কিন্তু ভাৰতীয় বেণেছেঞ্চে ইউৰপীয় পুৰাণৰ ফীনিগ্ৰ চৰাইৰ দৰে নিজ দেশত নিজ ইচ্ছা অনুসাৰে পুনৰ্জন্ম লাভ কৰিছে। এই অৰ্থত বিচাৰিবলৈ হলে যি গীতা উপনিষদৰ অমৃত ঋষ্টপূৰ্ব দেৱ হাজাৰ বছৰ মানৰ আগত সেই আৰ্য্য ঋষি সকলৰ মস্তিষ্ক সমুদ্ৰ ময়ূৰৰ পৰা ওলাই পৰিছিল প্ৰায় তিনি হাজাৰ বছৰৰ লুপ্ত বা সূপ্ত অবস্থাৰ ভিতৰেদি আকৌ প্ৰায় ঋষ্টাক দেৱ হাজাৰ বছৰৰ ভিতৰত সি নৱ-বৈষ্ণৱ আন্দোলন ৰূপে নকৈ উশাহ ললে।

বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ অপবিসীমতা। অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্য আকাশৰ দৰে উদাৰ আৰু সাগৰৰ দৰে গভীৰ। এই উদাৰতা আৰু গভীৰতা উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰি ইয়াত ইতৰ কচিৰ আহাৰ বিচাৰি নাপাই কোনোৱে তাকে খুত ধৰে। বৈষ্ণৱ সাহিত্যত লৌকিক কথা নাই বুলি আসোৱাহ ধৰা বেনে, বেলিৰ পোহৰত আন্ধাৰ নাই বুলি দায় ধৰাও তেনে মুঠতে ই “অবসিকেষু বসস্য নিবেশনম্।” বৈষ্ণৱ সাহিত্যই ইতৰ সমাজৰ উন্নয়নৰ বন্ধ কৰিছিল আৰু তাৰ বাবে গীতা ভাগৱত প্ৰভৃতি শাস্ত্ৰৰ মৰ্ম জন-গণক বিলাই দিছিল সেই বৈষ্ণৱ সাহিত্যই কলিদাসৰ ঋতুসংহাৰ মেঘদূত কুমাৰসম্ভৱ আদি বৈষ্ণৱিক

লৌকিক সাহিত্য ভাঙিবলৈ যাব বুলি আশা কৰাই বিচাৰ বিপৰ্যয় নিশ্চয় । সবহ নালাগে স্বয়ং ভাগবতৰ ভাঙনিতো পীতাম্বৰ দ্বিজই “কোন অঙ্গে খুন দেখি নাইলা যদুমণি বুলি ৰুক্মিণীৰ বিলাপ বৰ্ণাওঁতেই গুৰুজনাই ‘আৰ গাহিবাক নলাগয়। গৰ্ব পৰ্বতত সিটো উঠিয়া আছয়।। ‘স্ব ভাবে জানিলৌ কাম বশ্য সিটো জন। বুলি তীব্ৰ নিন্দাবাদ কৰিছিল। সেই বৈষ্ণৱ সাহিত্যই উপলুঙা সমালোচকৰ চিন্তা-বিনোদনৰ বাবে কাম ভাবৰ উদগনি দিব বুলি ভবা বিড়ম্বনা মাত্ৰ। মাধৱ কন্দলীয়ে বান্দ্যকি ৰামায়ণৰ যথায়থ ভাঙনী কৰাত তাত মাধৱদেবে ভক্তিৰ আঁচুফুল” বাচি সমাজৰ ব্যৱহাৰ উপযোগী কৰিলে কিন্তু সিমানতো সন্তুষ্ট নহৈ অনন্ত কন্দলীয়ে বাধ্য হৈ ভক্তি-ৰসাপ্ত নতুন ভাঙনী কৰিলে এনে অৱস্থাত বৈষ্ণৱ যুগৰ বাণী বুজিব নোৱাৰা লোকৰ বাবেইহে বিৰূপ মন্তব্য সম্ভৱপৰ। দ্বিতীয় কথা এই বৈষ্ণৱ সাহিত্যই জনগণৰ দুখ-সুখৰ কথা উপেক্ষা কৰিছে বুলি ভবাও বাস্তৱ সমীক্ষা নহয় যিহেতুকে বৈষ্ণৱ আন্দোলনেই জন গণৰ হকে মূৰ তুলি উঠিছিল। দৃষ্টান্ত ৰূপে দামোদৰ বিপ্ৰাখ্যানত বিপ্ৰ আৰু বিপ্ৰ পত্নীৰ দাৰিদ্র্য-ক্লিষ্ট যি চিত্ৰ অঁকা হৈছে আক্ৰিৰ অসমীয়া সাহিত্যত তাৰ তুলনা নাই । কাণথোৱা ভীমচৰিত্ৰ আদিৰ যোগেও অসমীয়া দীন-দুখী জীৱনৰ আভাস আওপাকে হলেও পোৱা হয়। তৃতীয় কথা শেষ কালত বৈষ্ণৱ সাহিত্য গতানুগতিক হৈ পৰিছিল বোলা অভিযোগে সমালোচকৰ সাহিত্য-বুৰঞ্জীৰ অভিজ্ঞতাৰহে সীমাবদ্ধতা বুজায় । জগতৰ সাহিত্যত এনে কোন যুগ আছে যি গতানুগতিক নোহোৱাকৈ চিৰ কাল একেৰাহে চলি আছে ? সাহিত্যত ‘যুগ বোলাৰ অৰ্থ ই বা কি যদি আগৰ ভাৱধাৰা লুপ্ত হৈ নতুনৰ প্ৰৱৰ্তন নহল ? বৰঞ্চ আচৰিত বুলিব লগা কথা আছিল এইটোহে যে যোৱা পাঁচশ বছৰেও অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্য বাহি হোৱা নাই আৰু অস্তুত দুশ বছৰ কাল (শতাব্দেদেৱৰ পৰা ভট্টদেৱলৈ) বিশেষ সৃজনী শক্তিৰ বিকাশ দেখুৱাই এই সাহিত্য গতানুগতিক নোহোৱাকৈ চলিব পৰিছিল। মুঠ কথা সাহিত্যৰ সমালোচনাৰ বাবে যি গভীৰ অনুভৱ আবশ্যক তাক উপাৰ্জন কৰাৰ আগতে কেৱল কেখনমান কিতাপ চলেং পেতেংকৈ পঢ়ি হাতত লিখনী লুলেই সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লিখা নহয়- সেইবোৰ জীণ নিয়াই তাৰ পৰা উপভৱি অৰ্জন কৰি সাৰ-তত্ত্ব উলিয়াব লাগিব।

পুথি চাৰি

উত্তৰ নব-জন্ম যুগৰ অসমীয়া সাহিত্য

আগকথা। (ক) ৰাজনৈতিক সাৰাংশ। এই যুগ ভাৰতৰ প্ৰবল প্ৰতাপী মোগল সাম্ৰাজ্য আৰু অসমত মহা পৰাক্ৰমী আহোম ৰাজ্যৰ পতন আৰু লগে লগে ভাৰতবৰ্ষত নতুন বৃটিশ সাম্ৰাজ্যৰ পাতনৰ কালৰ কাণ-সমনীয়া। ইয়াৰ ভিতৰতে পুৰণি কামৰূপ ৰাজ্যৰ পশ্চিম ছোৱাত কোচ ৰাজ্য আৰু পূব ছোৱাত চুটিয়া আৰু কছাৰী ৰাজ্যৰ চিন-চাব হেৰায়। অসমৰ সিংহাসনত চুৰামফা বা ভগনীয়া ৰজা (১৬৪১-৪৪) আৰু চুতিন্ফা বা খোৰা বা নৰিয়া ৰজা (১৬৪৪-৮৮) বোলা দুজন নিশকতীয়া ৰজাৰ পাছত চুতান্না বা জয়ধ্বজ সিংহৰ ৰাজত্বতে এই যুগ মুকলি হয়। ১৬৫৮ ত মোগল সম্ৰাট শ্বাহজাহান নৰিয়া পৰে আৰু এই সুযোগতে দুইৰো এই উম্মেহতীয়া বৈৰীৰ পোতক তুলিবলৈ কোচ ৰজা প্ৰাণনাৰায়ণে আহোম ৰজা জয়ধ্বজেৰে মুঠ বান্ধিব খোজে কিন্তু এওঁৰ পূৰ্বৰ চৰিত্ৰলৈ চাই জয়ধ্বজে এওঁক সাৰাট ধৰিব নুখুজিলে। আলমগীৰনামা মতে জয়ধ্বজে কোচ আৰু মোগলৰ বিপক্ষে যুদ্ধযাত্ৰা কৰি কোচ ৰাজ্য অধিকাৰ কৰি ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণে ঢাকালৈকে গোটেইখিনি ঠাই লুটি-পুতি শেষ কৰাত অসংখ্য কৰতোপ হিলৈ আৰু ঘোৰা আদি এৰি ধৈ ঢাকাল মুছলমান যৌজাদাৰ প্ৰাণ লৈ পলাই যায়। ছুজা আৰাকানলৈ পলাই যোৱাত মিবজুমলাক বঙ্গৰ শাসনকৰ্ত্তা পতা হয় আৰু তেওঁ ততালিকে প্ৰাণনাৰায়ণৰ ফালে চোচা লৈ আহি দেখে এওঁ তাৰ আগতে পলাই ফাট মাৰিলে। ১৬৬২ৰ ৪ জানুৱাৰীত মিবজুমলাই পৰ্টুগীজ আৰু অন্যান্য ইউৰোপীয় বিষয়াৰ পৰিচালিত নৌ-বাহিনী লৈ এইবাৰ আহোম ৰজাৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধযাত্ৰা কৰিলে, আৰু ১৬৬৩ৰ ৩০ মাৰ্চত অতি কষ্টেৰেহে এওঁলোকক কোনোমতে অসমৰ পৰা খেদাৰ পৰা হেছিল। জয়ধ্বজৰ পাছত চুপুংফু চক্ৰবৰ্ত্তী সিংহ নাম লৈ ৰজা (১৬৬৩-৬৯) ছোৱাত ১৬৬৯ৰ ফেব্ৰুৱাৰীত মোগল সম্ৰাট ঔৰংজেবৰে (১৬৬৮-১৭০৭) অসম জয় কৰিবলৈ তেওঁৰ ভলতীয়া

ৰজা ৰামসিংহৰ সেনা-নাযকত্বত এক বিপুল সৈন্যবাহিনী পঠায় ১৬৬৯ৰ এপ্ৰিলতে অবশ্যে সেই সৈন্যবাহিনীকো পৰাস্ত কৰি ওলটাই পঠোৱা হয়। তাৰ পাছত আহোম ৰাজপাটত আন আন ৰজা বহে মোগলৰ সপ্তদশ বা শেষ আক্ৰমণ ১৬৮২ খৃঃত গদাধৰ সিংহৰ ৰাজত্বত (১৬৮১-৯৬) একেবাৰে নিৰ্মূল কৰা হয়। সপ্তদশ শতিকাৰ সামৰণি আৰু অষ্টাদশৰ দোকমোকালিত নৰক বংশীয় ৰজাসকলে ৰাজত্ব কৰা বিশাল কামৰূপ ৰাজ্যৰ সৰহ ছোৱাট শ্ৰেষ্ঠতম আহোম ৰজা বুদ্রসিংহ (১৬৯৬-১৭১৪) ৰজা হয়। এও কছাৰী আৰু জয়ন্তীয়া ৰজা সকলক আকৌ নিজ অধীনলৈ আনি ৰূপ আৰু সোণৰ খুটাৰে তম্বু তৰি এখন ডাঙৰ দৰবাৰ পাতে। কোচ সেনাপতি চিলাৰায়ৰ দৰে বুদ্রসিংহয়ো মোগলৰ হাতৰ পৰা বঙ্গদেশ পুনৰধিকাৰ কৰিবলৈ দিহা কৰোঁতেই ১৭১৪ৰ আগষ্টত গুৱাহাটীত হঠাৎ তেওঁৰ মৃত্যু হয়। এওৰ পাছত শিৱসিংহ আদি কেইবা গৰাকিও দুৰ্বল ৰজা আহোমৰ ৰাজপাটত উঠি পৰাক্ৰমী আহোম ৰাজ্য পতনৰ ঠিথ গডাত পেলাই দিয়ে আৰু মায়ামৰা আন্দোলন আদি অন্তৰ্ভিগ্নৰ আৰু মানৱ মৰণ আদি বাহিৰৰ আক্ৰমণ মাতি আনি দেশ চাৰখাৰ কৰায়। ১৮২৬ৰ ২৪ ফেব্ৰুৱাৰীত ইংৰাজ আৰু মানৱ ভিতৰত হোৱা য়াণ্ডাবু সন্ধিতেই অসমৰ স্বাধীনতাত শেষৰ চলু পানী দি অসমে যাউতি-যুগীয়া খিলঞ্জীয়া স্বাধীনতা হেৰুৱায়।

(খ) মায়ামৰা আন্দোলন। অসমত নব প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ অগ্ৰগতি যে ধৰ্ম সম্পৰ্কীয় গৰাকিসকলে ভাল চকুৰে চাব নোৱাৰিছিল তাক আগতে উনুকিয়াই অহা হৈছে আৰু এই পুৰোহিত শ্ৰেণীয়ে যে নিজ ক্ষুদ্ৰ স্বার্থৰ প্ৰতিকূলে যোৱা এই ধৰ্মৰ বিৰুদ্ধে বৈষয়িক অধিকাৰীসকলক মিছা কথা লগাই তাক পুলিতে উঘালিবলৈ যত্ন কৰিছিল তাকো আগতে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। কিন্তু সিমানৰ সত্ত্বেও এই পুলি যে উঘাল খাবলৈ গজা নাছিল সিও প্ৰমাণিত হল। তথাপি শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱ আদি সকলে এই ৰাজ্যৰ পৰা খেদা খাই কোচ ৰজা নৰনাৰায়ণৰ আশ্ৰয় লবগৈ লগা হৈছিল ইও ঠিক। কিন্তু গদাধৰ সিংহৰ ৰাজত্বত বৈষ্ণৱসকলৰ ওপৰত যে এই নিৰ্যাতনে সীমা পাৰ হৈ গৈছিল তাক গেইটে স্পষ্টভাৱে দেখুৱাইছে। তেওঁৰ পৰবৰ্তী বুদ্রসিংহক যদিও একালৰ পৰা শ্ৰেষ্ঠতম আহোম ৰজা বোলা হৈছে আন ফালৰ পৰা তেওঁ আওপাকে হলেও বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ তথা অসমীয়া জাতীয়ত্বৰ বি অনিষ্ট সাধন কৰি গল তাৰ

তুলনা দিবলৈ নাই আৰু গেইটেই ইয়াৰ ভাল নিৰ্ণয় কৰিছে। ভাটি বয়সত হিন্দু ধৰ্মত তেওঁৰ শৰণ লবলৈ মন গল কিন্তু নিজ প্ৰজা মহন্ত এজনৰ ওচৰত মূৰ দৌৱাবলৈ টান পাই তেওঁ বঙ্গদেশৰ শাক্ত মহন্ত এক কৃষ্ণাম ভট্টাচাৰ্য্যক মতাই আনিলে আৰু তেওঁ আহি পোৱাত ৰজাই তেওঁতো শৰণ নলৈ তেওঁক বঙ্গদেশলৈ ঘূৰাই পঠালে। তাৰ পাছত অসমত এটা ভূমিকম্প হৈ অসমৰ মঠ-মন্দিৰ বহুত ভাঙিলে এই প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ সেই বঙ্গদেশীয় শাক্ত মহন্তৰ খঙত হৈছে বুলি কোনোবাই বুজাই দিয়াত ৰজাই আৰু কিবা বিপদ হ'ব পাৰে বুলি ভয় কৰি দ্বিতীয় বাৰ তেওঁক মতাই পঠালে। এইবাৰো তেওঁ বঙালী শাক্ত মহন্তত শৰণ লবলৈ মন নকৰি তেওঁৰ পুতেক শিৱসিংহ আৰু বামুণ বিষয়া বিলাকক শৰণ লবলৈ আদেশ দিয়াত সেই সকলোবোৰ তেওঁৰ শৰণীয়া হল। শিৱসিংহ (১৭১৪-৪৪) ৰজা হৈয়েই তেওঁৰ বঙালী শাক্ত গুৰু কৃষ্ণামক গুৱাহাটীৰ নীলাচলৰ কামাখ্যা মন্দিৰ চলাবলৈ দিয়ে ক্ষান্ত নহল অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত খাত-পাম দি তেওঁক পাতিলে আৰু আদিতৈ নীলাচলত থকা বাবে পৰ্বতীয়া গোসাঁই নামেৰে সেইবোৰ তেওঁৰ পুত্ৰ পৌত্ৰাদিয়ে আজিলৈকে ভোগ কৰিছে। আকৌ গেইটৰ কথাৰে শিৱসিংহ তেনেই বামুণ পুৰোহিত আৰু জ্যোতিষীবিলাকৰ তলতীয়া আছিল ১৭২২ত ৰজাৰ ছত্ৰভঙ্গ যোগ পৰিছে বুলি তেওঁলোকে উলিয়াই দিয়া কথাৰ ওপৰতে তেওঁ ৰাণী ফুলেশ্বৰীক 'বৰ ৰজা পাতিলে আৰু 'বৰ ৰজা' হৈয়ে ফুলেশ্বৰী 'উঠি ৰজা' 'বহি ৰজা সকলো হল। এওঁ শিৱসিংহতকৈও বামুণৰহে তলতীয়া আছিল আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰবোচনাত এনে এটা অবিবেচনাৰ কাৰ্য্য কৰিলে যে তাৰ পৰিণাম গোটেই জাতিটোৰ বাবে চিৰকাললৈ অতি বিষময় হৈ পৰিল। নটৰ জীয়ৰী ফুলমতী "উঠি ৰজা" "বহি-ৰজা" আৰু বঙালী শাক্ত মহন্তৰ নতুন শিষ্য। তেওঁক পায় কোনে? তেওঁ মায়ামৰা মহন্তক ধৰাই আনি কপালত বলিকটা ছাগলিৰ তেজৰ কোঁট-বেধা অঁকাই দিয়ালে। তুঁহ জুইৰ দৰে উমাই উমাই প্ৰায় আঢ়ৈ কুৰি বছৰ পাছতো এই অপমানৰ প্ৰতিশোধ দণ্ডনকৈ জ্বলি উঠিল। বৈষ্ণৱ ধৰ্ম-প্ৰচাৰ যেনেকৈ জন-গণৰ হকে কৰা একমাত্ৰ জন-গণৰ মানসিক আন্দোলন, অসম-বুৰঞ্জীত জন-গণৰ হকে আৰু জন-গণৰ দ্বাৰা হোৱা একেটি সামাজিক-ৰাজনৈতিক আন্দোলন মায়ামৰা বিদ্ৰোহ। তাৰ ফলত লক্ষ্মীসিংহ (১৭৬৯-৮০) সিংহাসনচ্যুত হয় আৰু তেওঁৰ ঠাইত বিদ্ৰোহী দলৰ পৰা ৰমাকান্ত ৰজা হৈ

তেওঁৰ নামে (১৭৬৯ খৃঃ) মোহৰ মৰায। এইদৰে শেষত ইংৰাজৰ শৰণাপন্ন হৈছে গৌৰীসিংহ (১৭৮০-৯৪) বজাই কোনোমতে এই বিদ্রোহ দমোৱায আৰু তাৰ লগে লগেই ১৭৯৪ ৰ ১৯ দিশেম্বৰত গৌৰীসিংহ ঢুকায।

(গ) সাহিত্যিক বিশিষ্টতা। ইংলণ্ডৰ ৰেণ্ডৰেস্যান্ (১৬৬০-১৭০০) আৰু অষ্টাদশ শতিকাৰ সাহিত্যৰ লগত এই যুগ কাণ-সমনীয়া। সেই ৰেণ্ডৰেস্যান্ সাহিত্যৰ দৰেই অসমীয়া সাহিত্যত ই ৰেণেছেঞ্চৰ শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য আৰু উৎফুল্লতাৰ পৰা গতানুগতিক আৰু আটোম-টোকাৰি সাহিত্যলৈ ক্ৰমপৰিবৰ্তনৰ যুগ। ইংৰাজী ৰেণ্ডৰেস্যান্ সাহিত্য যেনেকৈ এলিজাবেথীয় সাহিত্যৰ (১৫৫০-১৬২০) প্ৰাণ-স্পন্দন, জাতীয় প্ৰেম নৱন্যাস-প্ৰীতি আৰু সৃজনীমূলক প্ৰতিভা আৰু সৰহ নানাগে পিউৰিটান যুগৰ (১৬২০-৬০) নৈতিক আগ্ৰহৰ পৰাও সম্পূৰ্ণ বৰ্জিত বুলিব পাৰি উত্তৰ-বৈষ্ণৱ অসমীয়া সাহিত্যও সেইদৰে ঘাই বৈষ্ণৱ যুগৰ সকলো বিশেষ গুণৰ পৰা হীন হৈ পৰিল। শঙ্কৰদেৱ মাধৱদেৱ ৰামসৰস্বতী অনন্ত কন্দলী আৰু ভট্টদেৱ আদি প্ৰথম শ্ৰেণীৰ লেখকসকল যোৱাৰ লগে লগেই সাহিত্যৰ বাসন্তী পুৰ্ণিমাৰ জোৱাৰ আঁতৰ হ'ল আৰু এতিয়া অকল দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ লেখকসকল এই ভাতাৰ ৰখীয়া হৈ থাকিল। বিপুল শস্যৰ ভৰ পক দাই-চপাই নিয়াৰ পাছত ক্ষেত্ৰৰ যি সাৰ-শূন্যতা বা বিৰাট উৎসৱৰ পাছত যি মানসিক অৱসাদ উত্তৰ-বৈষ্ণৱ যুগত সেই শূন্যতা আৰু অৱসাদ সহজে উপলব্ধি কৰিব পাৰি গীত কাব্য অঙ্ক আদিত এই মহাপুৰুষসকলে যি গগন-স্পৰ্শী পতাকা উৰুৱাই থৈ গ'ল তাৰ পাছত সেই ফালে আগবাঢ়োতা কেও নোলোৱাটো স্বাভাৱিক, কেৱল হৰিবংশ ভাগৱত আদিৰ দুই এখনি সবু-সুৰা ভাঙনিৰ বাহিৰে চৰিত-পুথি আৰু বংশাৱলী কেখনমানেই এই যুগৰ পদ্য-সাহিত্যৰ ঘাই সম্বল। গদ্যসাহিত্যত এই যুগৰ অৱদান অৱশ্যে লেখত নব লগা কিয়নো শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱসকলৰ অঙ্কৰ আৰু ভট্টদেৱৰ গীতা-ভাগৱতৰ গদ্যৰ বাহিৰে বৈষ্ণৱ যুগত কথা-সাহিত্যৰ বিশেষ উৎকৰ্ষ ঘাই বৈষ্ণৱ যুগত দেখা পোৱা নহয়। তদুপৰি অষ্টীয়া গদ্যত মৈথিলী আৰু গীতা-ভাগৱতৰ গদ্যত “কবন্ত” “খবন্ত” আদি বিদেশী গঢ় মিহলি থকাৰ উপৰিও, তাত জতুৱা অসমীয়াৰ চানেকি বিৰল কিন্তু এই যুগৰ কথা-ৰামায়ণ আৰু কথা-ঘোষা ভট্টদেৱৰ কথা-ভাগৱত আৰু কথা-গীতাৰ বংশধৰ হলেও ঘাইকৈ বুৰঞ্জী বিজ্ঞান আদিৰ বিভিন্ন গদ্যত অসমীয়া সেই জতুৱা গঢ় দেখিবলৈ পোৱা হয়। বৈষ্ণৱ গদ্যৰ জন্মস্থান সত্ৰ-সভাত, বুৰঞ্জীৰ

ৰাজগৃহত বৈষ্ণৱ গদ্যৰ বিষয়-বস্তু ধৰ্মমূলক বুৰঞ্জীৰ বৈষয়িক, বৈষ্ণৱ গদ্যৰ আদৰ্শ সংস্কৃত বুৰঞ্জীৰ জতুৰা অসমীয়া। এনেবোৰ মিল-অমিল লৈ এই যুগত হাতী ঘোৰা আদি বিষয়ক বৈজ্ঞানিক ৰীতিত লিখা পুথিকো লৈ অসমীয়া গদ্য-ৰীতি যথেষ্ট আগবাঢ়িল। এই বিশিষ্ট অবদানৰ ভিতৰত ছাৰ জৰ্জ আব্রাহাম গ্ৰীয়াৰ্ছনে বুৰঞ্জী সাহিত্যৰ বিষয়ে কোৱা প্ৰসিদ্ধ কথাৰ মৰ্ম :- ‘অসমীয়াই নিজ জাতীয় সাহিত্যৰ বাবে যথার্থতে গৌৰৱ কৰিব পাৰে। কিন্তু যি বিষয়ত ভাৰতবৰ্ষ আচৰিতভাৱে পিছ পৰা তেনে এটিতহে অসমীয়া আটাইবোৰ বিষয়তকৈ আগবঢ়া। অসমীয়াৰ বুৰঞ্জী সাহিত্য এটি জাতীয় সম্পদ। ই সদায় জাতীয় আবু এতিয়ালৈকে জাতীয় হৈয়ে আছে। অসমীয়া জাতীয় প্ৰতিভাই ইয়াক নিজ বাটেদি আগবঢ়াই নিছে বঙ্গীয় সাহিত্যত নোহোৱা নোপজা এই বিষয়টি অসমীয়াৰ ঘাই গৌৰৱৰ বস্তু। অসমীয়া জাতিয়ে অসমীয়া সাহিত্য গঢ়িলে নে অসমীয়া সাহিত্যই অসমীয়া জাতি গঢ়িলে মই কব নোৱাৰোঁ কিন্তু অসমীয়া আবু অসমীয়া সাহিত্য উভয়েই শত শত বছৰ জুৰি শক্তিমন্ত্ৰভাৱে জীৱিত আছে, ই সত্য কথা।

অনুবাদ আবু চৰিতমূলক বৈষ্ণৱ পদ্য-গদ্য। হৃদয়ানন্দ বা অনন্ত কায়স্থৰ নাম অনন্ত কন্দলীৰ ৰচিত ৰামায়ণৰ সামৰণিৰ ফালে আছে : কায়স্থ হৃদয়ানন্দে কয়। শুন্যোক সভাসদচয়।। অশ্ব মুণি বাণ চন্দ্ৰ শকত। শুক্ল অশ্বৰ্ণে দ্বিতীয় পক্ষত।। শ্ৰীৰাম-কীৰ্ত্তন ভৈল উপসাম। অনন্তে কহে বোলা ৰাম ৰাম।। তেস্তে ১৫৭৭ শকত (১৬৫৫ খৃঃ) শ্ৰীৰাম-কীৰ্ত্তনৰ সামৰণি মৰা এই হৃদয়ানন্দ বা অনন্ত কবি কোন ? শঙ্কৰদেৱৰ সমসাময়িক হৰিচৰণ অনন্ত কন্দলী ইমান দিনলৈ জীয়াই থকা নিশ্চয় সম্ভৱ নহয়। এই ভণিতাৰ আগছোৱাত পোৱা হৃদয়ানন্দ কায়স্থ এই অনন্ত কবিৰ আন নাম কিন্তু এই হৃদয়ানন্দ কায়স্থই বা কোন?—

“আত পাছে শূনা	বাসকলাইৰ	ফেন ভৈল বিস্মতি।
হৃদয়ানন্দ নামে	তাহান ভনয়	মহাবীৰ শূদ্ধমতি।।১৩৫৮।
মহা বিচক্ষণ	সুন্দৰ নবীন	ওজা কৰ কীৰ্ত্তন।
তেস্তে পদ গান্তে	শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে	আনন্দ লভে বিস্তাৰ।।”১৩৫৯।

কিন্তু গুৰুচৰিতত পোৱা ব্যাসকলাইৰ এই পুতেকজানো শঙ্কৰদেৱৰ নবীন সমসাময়িক হৈ ইমান দিনলৈ আছিল বুলিব নোৱাৰি। তেস্তে এওঁ কোনো

পৰবৰ্তী কবি হ'ব লাগিব। কালশিলা গোসাঁইৰ বংশাৱলীৰ পৰা হৃদয়ানন্দ কাব্যস্থৰ সম্পূৰ্ণ বৃত্তান্ত পোৱা হয় —

শঙ্কৰদেৱৰ	ভ্ৰাতৃ যে কনিষ্ঠ	হাখীয়া দলই খ্যাত।
নামে ৰতিকান্ত	পৰম মহন্ত	মহন্তৰ সমজাত।।
তাহান তনয়	অতি শুভাশয়	ৰামচন্দ্ৰ নাম ভৈলা।
জীউখানি মাত্ৰ	জন্মিল তাহাৰ	এতেকে বৈকুণ্ঠ গৈলা।।
নাতিনীখানিক	ৰতিকান্ত দেৱে	তুলিলন্তু স্নেহ কৰি।
সুকবিৰ পুত্ৰ	যদুক আনিয়া	বিহাইলন্তু যত্ৰ ধৰি
তান গৰ্ভজাত	তিনি পুত্ৰ খ্যাত	বিষ্ণুৰ সেৱক ভৈলা।
চিদানন্দ নিত্যা	নন্দ কনিষ্ঠাৰ	হৃদয়ানন্দ নাম থৈলা।।
হৃদয়ানন্দক	অনন্ত বোলয়	সৰ্বগুণে অনুপম।
বাৰাদিৰ হস্তে	উজানে আনিয়া	কৈলে আবু নানা কাম।।
তেহৌ যে আসিয়া	মায, ৰাজ্যত	কালশিলা গ্ৰামে ৰৈলা।
অতি ভয়ানক	বিলখান তাত	সেহি নামে গ্ৰামে ভৈলা।।
প্ৰেমলতা আবু	ৰাম যে কীৰ্তন	দুইশান্ত কৰিলন্তু।
সেহি কাৰণত	কালশিলা সত্ৰে	অদ্যাপি কীৰ্তি ৰৈলন্তু।।”

প্ৰেমলতা নামে এওঁৰ আন এখন পুথিৰ উল্লেখৰ উপৰিও এওঁ আদৰ্শৰূপে দ্বিজ কলাপচন্দ্ৰৰ ৰামায়ণ-চন্দ্ৰিকা পাইছিল বুলি এওঁৰ ভগিতাৰ পৰা বুজিব পাৰি—

“সাত কাণ্ড ৰামায়ণ বাৰ্মীকিৰ কৃত। তাৰ সাৰ উদ্ধাৰিলা কৰিয়া বিবৃত।

ৰামায়ণ চন্দ্ৰিকা হৈলন্তু তাৰ নাম। কলাপ যে দ্বিজচন্দ্ৰ মহন্ত উপায়।। কীৰ্তনৰ ছন্দে বিৰচিলৌ পদসাৰ। শ্ৰীৰাম কীৰ্তন নাম বুজিবা ইহাৰ।।’ ইফালেও শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্তন-ঘোষাৰ অনুকৰণত লিখাৰ প্ৰমাণ ইয়াৰ নামকৰণতে দিছে। এই অনন্ত আতাবে পুতেক ভুবনেশ্বৰে আহোম ৰজা ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ (১৭৫১-৬০) ৭০০ পুৰা ধৰ্মোত্তৰ মাটি পায় বুলি বুজিব পাৰি।

কিন্তু ওপৰত ৰামায়ণ-চন্দ্ৰিকাৰ কবি বোলা এই কলাপচন্দ্ৰ জন কোন? ৰামায়ণ-চন্দ্ৰিকা পুথি বা তাৰ উল্লেখ আন ক’তো পোৱা নাই, কিন্তু এজন কলাপচন্দ্ৰই চতুৰ্থ স্বৰ্দ্ধ ডাণৱভৰ এছোৱা ভাঙোতে কৈছে—“জয় নৰনাৰায়ণ। দ্বিজ মাৰ্ত্তণ্ড যেন।। ২২৩৯। নিবন্তৰ ব্ৰহ্মজ্ঞানী। নৃপতিৰ চূড়ামণি।। ২২৪৩। তান প্ৰসাদত মই। ৰচিলৌ পয়াৰচয়।। ২২৪৪। বদতি কলাপচন্দ্ৰ। বোলা

ৰাম ৰাম মন্ত্ৰ।। ২২৪৫। আকৌ ৰামসৰস্বতীয়ে জয়দেৱৰ গীত-গোবিন্দ কাব্যৰ ভাঙনি কৰিছিল আৰু তেওঁৰ কলাপচন্দ্ৰ নামৰ পুতেকে সম্ভৱ ব্ৰহ্মদেৱৰ্ত পুৰাণৰ কাহিনী লৈ লিখা ৰাধা-চৰিত্ৰ নামৰ ৩১৫ পদৰ পুথিখনৰ ভণিতাত লিখিছে—
 শ্ৰীৰাম সৰস্বতী যাৰ সদা শুদ্ধ মতি ভাগৱত শাস্ত্ৰে যাৰ ৰতি। তাহান'তনয়
 অতি জ্ঞানশূন্য অল্পমতি কোন কাম কৰিলে। তথাপি।।২০১। কিন্তু
 নৰনাৰায়ণৰ সভাকবি ৰামসৰস্বতীৰ পুতেক কলাপচন্দ্ৰই নৰনাৰায়ণৰ 'প্ৰসাদত'
 ভাগৱত ভঙা সম্ভৱ নহয় কিয়নো নৰনাৰায়ণৰ কালত (১৫৪০ চৰ) ৰাম
 সৰস্বতীয়েই লৰা মানুহ আছিল। আকৌ কোনো কোনোৱে ৰামায়ণ চন্দ্ৰিকাৰ
 কবিজনক কলাপ কেশৰী বুলিব খোজা আৰু ৰামানন্দৰ গুৰুচৰিতত এওঁক
 শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰথম শিক্ষাগুৰু বুলিছে। কলাপ কেশৰী নামে এক ওজা আছন্ত
 সেই গ্ৰামত। আগত শঙ্কৰ পাছে সূৰ্য্যবৰ ভৈলা তান উপগত।।১৩২। আকৌ
 ই খেল মেলি বচায়হে। গতিকে কালশিলা বংশাৱলীৰ কথা সচা হলে ৰামায়ণ
 চন্দ্ৰিকা লেখক কলাপচন্দ্ৰ কোনো উত্তৰ বৈষ্ণৱ কবিয়েই হব।

ৰামমিশ্ৰৰ পৰিচয় এইদৰেই ধূলিকুঁৱলীত। মহাভাৰতৰ কোনো কোনো
 হাতে-লিখা পুথিত প্ৰথম ছয় দিনৰ যুদ্ধৰ বৰ্ণনাত ৰাম-সৰস্বতীৰ ভণিতা আৰু
 সপ্তমৰ পৰা নৱমলৈ তিন দিনৰ বৰ্ণনাত বিদ্যা পঞ্চাননৰ কিন্তু আন কিছুমানত
 নৱম দিনৰ যুদ্ধলৈকে ৰামমিশ্ৰৰ আৰু দশম দিনৰ যুদ্ধৰ বৰ্ণনাত আকৌ ৰাম-
 সৰস্বতীৰ ভণিতা। নিগদতি ৰামমিশ্ৰ সৰাৰে আগত। নৱ দিনা যুদ্ধ এহি
 মানে সমাপত।। দশ দিনা পদ কৈলা ৰাম সৰস্বতী। আমাসাৰ কৃত এহি মানে
 সমাপতি।। আকৌ বিষ্ণু শৰ্মাৰ সংস্কৃত হিতোপদেশৰ ভাঙনিত ৰামমিশ্ৰৰ
 আত্ম-পৰিচয়ৰ ভণিতা—

গড়গ্ৰাম নগৰৰ	ৰাজ্যৰ স্বৰূপ বৰ	নেয়োগৰ মধ্যম তনয়।
মন্ত্ৰী মায়ে অগ্ৰগণী	পক্ষীৰ গবুড যেনি	যাৰ গুণ দেশে দেশে কয়।।
হেন মন্ত্ৰী গৃহে আসি	লৈয়া পূৰ্ব পুণ্যৰাশি	কনিষ্ঠ তনয় ভৈলা জাত।
সম্ভৱ কমল প্ৰাণ	যাত পৰে আন নাই	ভদ্ৰসেন নামত প্ৰখ্যাত।।
হৰিপদ-কমলৰ	যাৰ মুখ মধুকৰ	মধুপানে মত্ত সৰ্বদাই।
হিত-উপদেশ শাস্ত্ৰ	পাৰিজাত তুল্য ইটো	ভ্ৰমৰ পৰিল দ্ৰাণ পাই।।
ৰাজনীতি কবি ৰতি	ভদ্ৰসেন শুদ্ধমতি	আদেশিলা পদ-নিবন্ধনে।
দোষ-গুণ পৰিহৰি	বোলা সৰে হৰি হৰি	অল্পমতি ৰামমিশ্ৰে ভণে।।”

পৰাশৰ গোৱে জাত বামমিশ্ৰ নামে খ্যাত দিচে গ্ৰামে যাহাৰ বসতি।

ফুকনৰ আজ্ঞা পাই হিত-উপদেশ চাই বিচাৰিলৌ পদ যথামতি।।

বামমিশ্ৰৰ এই পৃষ্ঠপোষক ভদ্ৰসেন ফুকনৰ পৰিয়ালৰ এজনী ছোৱালীক এজন গডগঞা ৰজাই বিয়া কৰাইছিল কাৰো কাৰো মতে এওঁ চুক্ৰেন্‌মুং (১৫৩৯-৫২) আৰু কাৰো কাৰো মতে জয়ধ্বজ সিংহ (১৬৪৮-৬৩)। গতিকে বামমিশ্ৰ ষোড়শৰ বা সপ্তদশ শতিকাৰ মাজছোৱাৰ কবি আৰু হিতো-পদেশৰ ডাঙনিৰ উপৰিও এওঁ মহাভাৰতৰ ভীষ্ম পৰ্ব আৰু পুতলা-চৰিত্ৰৰ পদ ৰচিছিল। এওঁৰ পিতাক মাধৱ কন্দলী (পৰবৰ্তী) ককাক হৰিভাখী আৰু আজোককাক কলাপচন্দ্ৰ দ্বিজ বুলি পোৱা হয়। তেন্তে এই ওপৰত কোৱা কোন-জন কলাপচন্দ্ৰৰ আজোনাতি?

ৰঘুনাথ এই যুগৰ এজন প্ৰধান লেখক। এওঁৰ ৰচিত কথা বামাযণ আৰু “অদ্ভুত বামাযণ প্ৰসিদ্ধ। ১৬৫৮ মানত লিখা পদ-পুথি ‘শত্ৰুঞ্জয়’ত এওঁ বামাযণৰ কিঙ্কিজ্ঞ্যা কাণ্ডৰ অন্তৰ্গত বালি-বধ কাহিনী আৰু অদ্ভুত-বামায়ণত মূল কাহিনীবোৰৰ সাৰাংশ দিয়ে। শত্ৰুঞ্জয়ৰ ভণিতাত আছে, ‘কৃষ্ণৰ কিঙ্কৰ বৰভক্ত বংশে জাত। অল্পমতি ৰঘুনাথ নামত প্ৰখ্যাত।। শঙ্কৰদেৱ তীৰ্থভ্ৰমণলৈ যাওঁতে বাটত সতানন্দ নামৰ এজন লোকক শৰণ ভজায় “বৰ ভকত নাম দি এওঁৰ অৰ্দ্ধতন বৰ্ষ পুৰুষেই ৰঘুনাথ। ৰঘুনাথৰ পিতাক কৃষ্ণাখ আৰু ককাক দৈয়াং এলেঙী সত্ৰ পাঠোতা বিখ্যাত সংস্কৃত পণ্ডিত হৰিকৃষ্ণ। ১৬৫৮ মানতে লিখা ৰঘুনাথৰ কথা-বামায়ণ ভট্টদেৱৰ কথা-গীতা আৰু কথা-ভাগৱতৰ দৰেই এই যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ অন্যতম কীৰ্তিসম্ভা।

কথা-বামায়ণৰ আৰম্ভণ : আমাৰ ইটো অনুচিত কৰ্ম জানি নিন্দা নুবুলি কৃপা-বস উচিত হয়। পুনু শ্ৰীৰামচৰণত মোৰ কোটি প্ৰণাম। হে প্ৰভু ৰাম তুমি পূৰ্ণকাম, কোটি ব্ৰহ্মাণ্ডৰ কাৰণ নিৰঞ্জন নিৰাকাৰ যাক বেদান্তয়ো প্ৰত্যক কৈতে নপাবিলা কিন্তু অৰয় ঋতিৰেকে নানা উপমাৰে নিৰ্দেশ কৰিছে তোমাক কহিছে।” মাধৱ কন্দলীৰ বামাযণত বৰ্ণোৱা সীতা-কাক কাহিনী ৰঘুনাথৰ বামাযণতো কৈছে (অধ্যায় ১৮০-৮১ পিঃ)। কথা-বামায়ণৰ সামৰণি “তুমিয়ে দীনবন্ধু কৃপাসিদ্ধ পতিত পান্নন সৰ্বকৰ্ম, ইহাক জানি কাতৰ কৰিহৌ। মোৰ মন্দ বুদ্ধি দূৰ কৰি নিজ দাস কৰি লৈহৌ এতেকে কৃতার্থ হও। হে সত্যদাস, ওহি শ্ৰীৰাম কথা সমস্ত ধৰ্ম্মত গৰিষ্ঠ। জাক একচিন্তে বিজনে পান কৰে সংসাৰ

তৰিব ই কি বিচিত্ৰ বংশকো উদ্ধাৰ কৰি পৰম্পদ পায়। এতেকে ইয়াক সদা শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰি উচ্চ কৰি হৰি বোল হৰি।

ইয়াৰ লগত বঘুনাথৰ প্ৰায় একুৰি-দেড়কুৰি বছৰৰ আগৰ ভট্টদেৱৰ (১৫৫৮-১৬২৮) গদ্য তুলনা কৰি চাবলগীয়া। কথা ভাগৱতৰ বৰ্বা-বৰ্ণনাত লিখিছে : পাছে বাৰিষা কাল প্ৰৱৰ্ত্তিলা : যত সৰ্ব্ব প্ৰাণীৰ উদয় হয়। দশোদিশ প্ৰসন্ন হৈল : যেন তিনি গুণাচ্ছন্ন হুয়া জীৱ প্ৰকাশ কৰে তেমনে মেঘাচ্ছন্ন আকাশো প্ৰকাশ কৰিল : যেন ৰাজা সুখ কালতে লোকৰ কৰ লৱে : দুখ কালত দেয় : তেমনে সূৰ্য্যোৰো ভূমিৰ আঠমাস যি জল শোষিছা তাক এড়িবে আৰম্ভিলা : যেন কৃপালু সবে লোকৰ দুঃখ দেখি আপোনাৰ জীৱন এড়ে : তেমনে মেঘসৰ লোকৰ কৃপায়ে জল বৃষ্টি কৰিল : যেন সকামী তপসী সবে তপৰ ফল পাইলে দেহ বৃদ্ধি হয় : তেমনে গ্ৰীষ্ম কালত তাপিত ভূমিষো বৃষ্টিজলপাষা তুষ্ট হৈলা : যেন কলি যুগত পাপে পায়ণ্ড প্ৰকাশ কৰে : বেদে নকৰে : তেমনে বাৰিষা কালৰ বাত্ৰিত খদ্যোতেসে প্ৰকাশ কৰে।' কথা-গীতাত লিখিছে : “সঙ্কয়ে কহন্ত অৰ্দ্ধহুনে নুযুখিম বুলিয়া মোনে ৰহিলা। হৃষিকেশ ভগৱন্তো হাস্যবদনে দেহান্ন বিবেক দেখাই তাহান মোহ দূৰ কৰিতে এই বাক্য বুলিলা : হে সখি অৰ্দ্ধহুনে তুমি শোকৰ অবিষয় বন্ধুসৱক শোক কৰা : তাত মঞি বোধ দিলেও পণ্ডিতসৱৰ বাদসৱ কহা : তুমি পুন পণ্ডিত নহবা : যি পুন পণ্ডিত হয় সি জীৱন্তা মৰন্তা দুইকো শোক নকৰে। তাৰ হেতু শূনা : যেন মঞি অনাদি ইন্দ্ৰ : লীলা তনু ধৰিতে এড়িতেয়ো নাইকা নহো : কিন্তু সদায়ে থাকো : তুমি এই ৰাজাসৰো উপজি মৰিও মোৰ অংশ পদে নাইকা নহবা : কিন্তু সততে থাকা। পৰমাৰ্থত জন্ম মৰণ নাই নিমিত্তে শোক নকৰিবী। যদি বোলা ইন্দ্ৰকৰ জন্ম-মৰণ নাই ই সত্য হয় : জীৱৰ পনু জন্ম মৰণ প্ৰসিদ্ধ আছে, তাত শূনা। যেন দেহী পুৰুষ এই দেহাতে দেহ নিবন্ধন কৌমাৰ বোন্ধন জৰা অৱস্থা হয় দেহান্তৰ প্ৰাপ্তিকো তেমনে বুজিবা। এতেকে যি ধীৰ হয় সি দেহৰ উৎপত্তিত কিনাগত মোহ নৰায়।”

কেন্দ্ৰৰ ৰাজধোৱাৰ সংগৃহীত সত্তৰ সপ্তদশ শতিকাৰ আগভাগত লিখিত এখন কথা গুৰু-চৰিতৰ গদ্য ইয়াতকৈ অৰ্বাচীন কুলি ধৰিব পাৰি (অধ্যয়ন, ১৮১ পিঃ)। হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ সম্পাদিত পুৰণি অসম বুৰঞ্জী ১৫৩৩ খৃঃ বুলিলেও সত্তৰ প্ৰকৃততে বোডল শতিকাৰ শেষ বা সপ্তদশ শতিকাৰ আগভাগত ৰচিত : তাৰ গদ্যও তুলনাত অৰ্বাচীন যেন লাগে। (অধ্যয়ন, ১৮৩ পিঃ)

কথা-ৰামায়ণৰ তথা কথা-ভাগৱতৰ আৰু কথা-গীতাৰ গদ্যৰ লগত চৰিত আৰু বুৰঞ্জীৰ গদ্য মিলাই চাই ইয়াকেহে কব পাৰি ধৰ্মমূলক গদ্য আৰু বৈয়য়িক গদ্যৰ ৰচনা-ৰীতিৰ পাৰ্থক্য আলোচ্য কথাৰ সমতলৰ ওখ-চাপৰ অনুসাৰেই হীন-ডেটি হয় তাৰ বাহিৰে সময়ৰ অগা-পিছাৰ বাবে বঢ়া-টুটা যৎসামান্য বুলিব পাৰি। যিহওক ৰঘুনাথৰ বংশৰে ১৭০৮ খৃঃ মানত সন্ত-মুক্তাবলী পুথি প্ৰণেতা ৰামনাথ। শৰণ ভজাই শঙ্কৰদেৱে একাদশ স্কন্ধ পুথিখন দি সৰ্বসাধাৰণৰ মাজত ভক্তিধৰ্ম প্ৰচাৰিবলৈ আৰু পোনতে নিজ চাৰি পুত্ৰক শৰণ লগাবলৈ বৰভকত সতানন্দক কেনেকৈ আদেশ দিছিল এই পুথিখনত সবিশেষ সকলো বৰ্ণোৱা আছে। মহাযত্নে শ্লোক ভাঙি কৰিছোঁ পদক। তোমাক দিলোঁহো আজি চলিয়ো গৃহক ॥ নামমাত্ৰ জপিবাঁহা হাতে মালা ধৰি। লোককো শিখাইবা আক অতি যত্ন কৰি॥ চাৰি তনয়ক তুমি কৰাইবাঁহা সেৱা। গোপ্য কৰি নাম মন্ত্ৰ চাৰিকো কহিবাঁ ॥ বৰ ভকতৰ এই চাৰি পুতেক যথাক্ৰমে জয়কৃষ্ণ শ্ৰীকৃষ্ণ ত্ৰাহিকৃষ্ণ আৰু মহাকৃষ্ণ মহাকৃষ্ণৰে আজো নাতিয়েক ৰামনাথ আৰু এৱেঁই বৰগঞা গোসাঁইৰ পূৰ্বপুৰুষ আৰু তেজপুৰৰ বৰকলা সত্ৰ পাঠোতা।

পুৰুষোত্তম ঠাকুৰ শঙ্কৰদেৱৰ বৰ-পো ৰামানন্দৰ ফালৰ নাতি। মাধৱ দেৱৰ থাপিত বৰপেটা সত্ৰৰ ভকতসকলৰ লগত এওঁৰ থাপিত জুনীয়া সত্ৰৰ ভকতসকলৰ কিছুদিন মনোমালিন্য থকাৰ ভিতৰতে পুৰুষোত্তমে নামঘোষা শাস্ত্ৰখন খুজি বৰপেটালৈ মানুহ পঠিয়ায় বিবাদৰ বিষত বৰপেটাৰ ভকতসকলে কিবা-কিবি বুলি শাস্ত্ৰখন নিদি মানুহজন ঘূৰাই পঠোৱাত ঠাকুৰে দুখ পাই নিজে ন-ঘোষা বুলি এখন নতুন হাজাৰী ঘোষা লিখিলে। পাছত গোপাল আতাৰ নিৰ্দেশ মতে নাৰায়ণ ঠাকুৰৰ পুতেক পৰমানন্দই দুই দলক মিলাই দিয়ে। তেওঁৰ ৰচিত ন-ঘোষা ভুলতে কোনোবাই নামঘোষাৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী হেন ভাবিব পাৰে বুলি ভাবি তেতিয়াই পুৰুষোত্তমে নিজৰ পুথিখন জুইত দিলে এনেতে ভকত এজনে দেখা পাই আধা-পোৰা অবস্থাত ন-ঘোষা উদ্ধাৰ কৰে। প্ৰতিদ্বন্দ্বী নহয় সচা, কিন্তু ই যে নামঘোষাৰ উপযুক্ত অনুসঙ্গী তাত সন্দেহ নাই। ‘শঙ্কৰ স্বৰূপে হৰি, নিজ-অংশে অৱতাৰি ভকতি-প্ৰদীপ লগাই খেলা। মাধৱ স্বৰূপে অসি, তৈতে তৈল দিয়া বাকি অজ্ঞান আত্মাৰ দূৰ কৈলা। ১৪৪।’ এনে ৰচনা নিশ্চয় শঙ্কৰদেৱৰ পো-নাতিৰ অনুগত হব নোৱাৰে। এইদৰেই, “দুৰ্বোৰ সংসাৰ সাগৰত, পৰি আছে স্মৃতি লোক যত, তাহাক কৃপায়ে

আসিয়া হৰি আপনে । শঙ্কৰ স্বৰূপে অবতৰি প্ৰকাশিলা নিজ যশৰাশি যাক
শুনি-ভগি তৰি যায় সৰ্বজনে॥ ৩৩৪। সংস্কৃত সাহিত্যতো এওঁ সুপণ্ডিত আছিল।
কেইটিমান বৰগীত আৰু বুঢ়া-ভাষ্য নামৰ এখন পুথিও পুৰুষোত্তমৰ ৰচিত
বুলি কোৱা হয়।

পৰমানন্দ ঠাকুৰ নাৰায়ণ আতাৰ যোগ্য পুতেক পুৰুষোত্তমে মাধৱদেৱৰ
অনুকৰণত ন ঘোষা ৰচাৰ দৰে এৱৌ শঙ্কৰদেৱৰ অনুকৰণত কুসুম মালাত গুৰু-
গুণমালা লিখি গুৰুজনৰ লীলা বৰ্ণনা কৰে। শঙ্কৰদেৱৰ পৰদেশী শিষ্যবৰ্গৰ
বৰ্ণনা বিতোপন—

ত্ৰিজটা সন্ন্যাসী	তেহৌ ব্ৰজবাসী।	গুবুক উপাসি	ভজিলন্তু আসি।।৯২
গোপীনাথ সন্ত	কমী আছিলন্ত।	শৰণ লৈলন্ত,	হৰি ভজিলন্ত।।৯৩
সেতুৰ খণ্ডত	বিশ্বনাথ সন্ত।	গুৰু মানিলন্ত,	শৰণ লৈলন্ত।।৯৪
ৰামভদ্ৰ সন্ত,	পৰম মহন্ত।	কৰ্ম এডিলন্ত,	হৰি ভজিলন্ত।।৯৫।
কষ্ণকান্ত সন্ত,	পৰম মহন্ত।	গুৰু মানিলন্ত,	হৰি ভজিলন্ত।।৯৬
গঙ্গাধৰ সন্ত	পৰম মহন্ত।	গুৰু মানিলন্ত	হৰি ভজিলন্ত।।৯৭
বৃদ্ৰপদ নাম	তাজি আন কাম।	গুবুক প্ৰণাম	ভজিলন্ত ৰাম।।৯৮
শ্ৰী ধৰ আছন্ত,	পৰম মহন্ত।	শৰণ লৈলন্ত,	হৰি ভজিলন্ত।।৯৯
ৰাম ভট্ট সন্ত,	গুৰু মানিলন্ত।	শৰণ লৈলন্ত,	হৰি ভজিলন্ত।।১০০
বিষ্ণুদত্ত নাম	অতি অনুপাম।	কৈলা পৰ্শুৰাম,	গুবুক প্ৰণাম।।১০১
বিষ্ণুপুৰী সন্ত,	পৰম মহন্ত।	ব্ৰহ্মানন্দ সন্ত,	শৰণ লৈলন্ত।।১০২
বৃপ সনাতনে	গুবুৰ চৰণে।	পৰম যতনে	পশিল শৰণে।।১০৩
আনো যত সন্ত,	শৰণ লৈলন্ত।	তাক কহি অন্ত,	কোনে কৰিবন্ত।।১০৪

পৰ্শুৰাম নামৰ এজনেও শঙ্কৰদেৱৰ আৰু এওঁৰ অনুকৰণতে কুসুম-মালাত
গীতা গুণমালা এখন লিখে। মাধৱদেৱৰ নামঘোষাৰ আৰু পুৰুষোত্তমৰ ন
ঘোষাৰ গঢ়ত সোতৰটি পদৰ এখন কেৱলীয়া ঘোষা লিখি গোপাল আতাই মাধৱ-
দেৱক আৰু স্বৰূপদেৱে গোপাল আতাক নিজ গুবুৰূপে বন্দে—

মাধৱ মাধৱ প্ৰাণ

মাধৱ মাধৱ আত্মা

মাধৱ মাধৱ গুৰু ইষ্ট।

মাধৱ মাধৱ নাম

সুমনলে সুমঙ্গল

মাধৱেমে দেৱ ইষ্ট নিষ্ট।।১।

নমোহো শঙ্কৰদেৱ

মাধৱ সহিতে দুইকো

মোৰ ইষ্ট দেৱ দুই জন।

মাধৱৰ শিক্ষা ধৰি

শুদ্ধভাৱে ভজো হৰি

বন্দো হেন ভক্তৰ চৰণ॥২।

মাধৱ বৈকুণ্ঠে গৈলা

গোপাল উদয় ভৈলা

ভকতি সৰ্বস্ব মনে ধৰি।

পৰম কৃপায়ে (তেওঁ)

জগতক উদ্ধাৰিলা

ভকতি-অমৃত বৃষ্টি কৰি॥৩।

দৈত্যাবি ঠাকুৰ আৰু তেওঁৰ গুৰুচৰিতৰ উল্লেখ আৰু উদ্ধৃতি অনেক বাৰ কৰি অহা হৈছে। এওঁৰ পিতাক ৰামচৰণ অন্ততঃ মাধৱদেৱৰ (১৪৮৯-১৫৯৬) মৃত্যু কাললৈকে অবিবাহিত আছিল বুলি চৰিতকাৰৰ পৰা বুজিব পাৰি গতিকে পিতাকৰ বহুত বয়সত সপ্তদশ শতিকাৰ মাজ ছোৱাত দৈত্যাবিৰ জন্ম বুলি ধৰিব লাগিব। পিতাকৰ ৰচিত শঙ্কৰ-চৰিত নেদেখাকৈয়ে এওঁ দ্বিতীয় গুৰুচৰিত লিখা কথাত ইয়াৰ পৰাই সম্ভৱপৰ বুলি ভাবিব পাৰি। এওঁৰ 'নৃসিংহ-যাত্ৰা নাটৰ গদ্যও বিতোপন (অধ্যায় ১৭৯ পিঃ)।

ৰামানন্দ দ্বিজ শঙ্কৰদেৱৰ তৃতীয় চৰিত-লেখক কিন্তু এওঁৰ ভগিতাৰ শঙ্কৰদেৱ-চৰিত গোপালদেৱ-চৰিত মহামোহ কাব্য সম্ভৱতঃ সম্ভৱতঃ ভাগৱতী-চৰিত সাধুসঙ্গ-নিৰ্ণয় এই আটাইবোৰ পুথিৰ ৰচয়িতা কেবাজনো নে উজনিৰ চেচা সত্ৰ -পাঠোতা এই একে জনেই তাকো ভাবি চাবলগীয়া। শঙ্কৰদেৱ চৰিত ৰচয়িতা ৰামানন্দ যথেষ্ট উল্লেখ আৰু উদ্ধৃতি আগতে দিয়া হৈছে, গোপাল আতাৰ চৰিত-লেখক ৰামানন্দ দাস এজন সুকীয়া লোক বুলিব লাগিব। কুবুৰাবাহী সত্ৰ পাঠোতা গোপাল দেৱৰ চৰিত-ৰচয়িতাও ঠিক একেজন যেন নালাগে আৰু পাৰ্থিৱ প্ৰণয়ৰ পৰিণামদৰ্শী পুথি "মৃগাবতী চৰিত"ৰ ভগিতাত আছেঃ—

“ বিষয় বিষম বিষে হৈয়ো বিৰকতি।

সাধুসঙ্গে হৰিপদে কৰিয়ো ভকতি।

ঘোৰ সংসাৰৰ দুখ এডিবে তেখনে।

কহে দ্বিজ ৰাম ৰাম বোলা সৰ্বজননে॥

খণ্ডিত বিষয় তাত সুখ নাহিকয়।

অখণ্ড সুখক সাধে ভজি কৃপাময়॥

কুসিং বিষয় আৰ ছাড়িওঁ সকাম।

কহে দ্বিজ ৰাম ডাকি বোলা ৰাম ৰাম॥”

ইয়াত সহজে মন কৰিব পাৰি কবিয়ে সদায় নিজৰ জ্ঞান দ্বিজ ৰাম হে বুলিছে,

গুৰুচৰিতৰ দৰে 'কহে ৰামানন্দে সবে বোলা হৰি হৰি। ৮৮। বুলি ভণিতা দিয়া নাই। 'মহামোহ কাব্য'ৰ ৰচনা আৰু বহুসংপূৰ্ণ, ই সংস্কৃত বৃণক নটিক এখনৰ ভাবানুবাদ মূল পুথি বাৰাণসীৰ পৰা অহা বুলি লেখকে কৈছে। এই কাব্যৰ ঘাই নায়ক বিবেক ৰাজ্য হৃদয়পুৰ বা সংসঙ্গ প্ৰতিনায়ক মহামোহে কাম ত্ৰৈশ্ব আদি পাত্ৰ-মন্ত্ৰীৰ মন্ত্ৰণাতহে এই ৰাজ্য মাৰণৰ চেষ্টা কৰে কিন্তু ধৈৰ্য্য ক্ষমা দয়া তুষ্টি আদি এই চাৰি মন্ত্ৰী আৰু ভক্তি প্ৰীতি আদি পত্নীৰ সহায়-উপদেশত ঘূৰি বিবেকেহে মহামোহৰ দুঃসঙ্গ নগৰ মাৰি তেওঁৰ বিপক্ষক নিজ শৰণাপন্ন কৰায়।—

পাছে মহাৰাজা	বিবেকৰ পতি	যুদ্ধত ভৈলন্ত জয়।
মহামোহ ৰাজা	ৰণ হাৰি য়েবে	অধোমুখ হুৱাছয়।।
পৰম কৰুণা	বিবেক নৃপতি	কৃপাৰ যেন সাগৰ।
মোহ নৃপতিক	পুনু যি বুলিলা	শূনা তাক অনন্তৰ।।
বিবেক বদতি	শূনা ইন্দুপতি	কহো মঞি তত্বসাৰ।
ব্ৰহ্মা শঙ্কৰত	যি বৰ লভিলা	ত্ৰিভুবনে চমৎকাৰ।।
তথাপি কৃষ্ণৰ	দাসক জিনিবৰ	নকৰিবা কিছু আশ।
অষ্টগুণ তেজি	নিৰ্গুণ হৰিত	ভজি হোৱী তান পাস।।
তেবেসে মাযাৰ	ব্ৰহ্মক এৰাইবা	মন হুইব শূদ্ধাশয়।
শ্ৰবণ-কীৰ্তন	কৰি অণুকণে	লভিয়ো ভক্তি অভয়।।
ভকতৰ সঙ্গে	থাকি মহাসুখে	মুখে লৈয়া গুণ-নাম।
সুদৃঢ় বিশ্বাসে	কৰিয়ো ভকতি	তেৰে হৈবা পূৰ্ণকাম।।
বিবেকৰ হেন	বাক্য-অমৃতত	মোহু হুৱা নৃপকৰ।
মায়া পাল ছেদি	নিৰ্মল ভৈলন্ত	সদী ভৈলা সংসকৰ।।
হুৱা নশ্ৰ-ভাৱ	বিবেকৰ পাৱ	কথিলন্ত নমস্কাৰ।।”

কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিত সংৰক্ষিত এই মহামোহ-পটল ২১২ পদত সমাপ্ত। কাব্যত অন্যান্য বৈষ্ণৱ গুৰুসকলৰ লগত আউনিআটীৰ কুশদেৱ দত্তদেৱৰ (১৮১৮-১৯০৪) নামো আছে আৰু “পাকে ৰসে ঐশ্বৰ্য্য সিদ্ধ মই” অৰ্থাৎ ১৭৬৬ ত (১৮৪৪ ৰ্ৱঃ) কাব্য সমাপ্ত বুলি দিয়া আছে। গতিকে অন্ততঃ এওঁ যে শঙ্কৰ-চৰিত ৰচয়িতাজন নহয়, সন্দেহ নাই।

ভূষণ বিজ্ঞান শঙ্কৰদেৱৰ চৰিত-লেখক; এই চৰিত-প্ৰকাশক দুৰ্গাচৰ্য

বৰকটকীয়ে এওঁক পাতনিত নৰনাৰায়ণৰ সভাকবি বুলিছে ই নিশ্চয় তেওঁৰ ভ্ৰম কিয়নো সেই চৰিততে আছে, শ্ৰীমন্ত পুৰুষোত্তম শ্ৰীশ্ৰীচতুৰ্ভুজ । শৰীৰত ভিন্ন দুইৰো আত্মা একানুজ ॥৯০০। ‘ঠাকুৰৰ বাক্য শূনি সবে ভয় ভৈলা। ধৰ্ম্মক প্ৰখ্যাত কৰি আমাত কহিলা॥৯০২। শঙ্কৰদেৱৰ দুই নাতি পুৰুষোত্তম আৰু চতুৰ্ভুজৰ মুখৰ পৰা শূনি এই চৰিত লিখা ভূষণ দ্বিজ নিশ্চয় নৰনাৰায়ণৰ (১৫৪০-৮৪) ৰাজকবি হ'ব নোৱাৰে। সি যি হওক অজামিল উপাখ্যান নামৰ অঙ্কৰো এওঁ ৰচয়িতা তাৰ গদ্য বিতোপন (অধ্যয়ন ১৮০ পিঃ)।

অজ্ঞাত কেইবাজনো লেখকৰ এই যুগৰ কেইবাখনো কথা পুথি পোৱা হৈছে। কথা-পদ্মপুৰাণৰ নিচিনাকৈ কথা সাহিত্যত ‘মুহু’ ও সম্ভৱত সপ্তদশ শতিকাৰ মাজ- ভাগত লিখা হৈছিল ই সংস্কৃতৰ এই নামৰ বা নাৰদীয় পঞ্চৰাত্ৰ তন্ত্ৰৰ কথা-ভাঙনি। (অধ্যয়ন ১৮০ পিঃ) ইয়াৰ পূৰ্ববৰ্তী পদ-ভাঙনিত ভাগৱত-মিশ্ৰই এই বিষয়ত বিতং বিৱৰণ দিছেঃ—

‘নাৰদ বদতি দেৱ প্ৰভু মহেশ্বৰ।	শূনিবাক ইচ্ছা মোৰ কথা গোবিন্দৰ॥
যি কাৰণে কৃষ্ণে যিবা স্বৰূপ ধৰন্ত।	যি কালত জাত হোমু প্ৰভু ভগৱন্ত॥
যি মতে কৰন্ত লীলা বান্ধৱ মুৰাৰি।	কহিযোক তাক পুছোঁ প্ৰভু ত্ৰিপুৰাৰী॥
এই অনুক্ৰমে আকৌ নাৰদৰ প্ৰশ্ন—	একখানি সংশয় মিলিছে মনোৰম॥
বেদৰ বিহিত হিংসা যজ্ঞ কৰিলে।	কিছো বধ নাহি হেন বেদবাদী বলে॥
হিংসাৰ নিষেধ তুমি কৰিলা ইহাত।	জুতি-স্মৃতি কেনে ৰহে কহিয়ো আমাত॥
শিৱ নিগদতি মূনি শুনিয়ে নিশ্চয়।	প্ৰবৃদ্ধি নিবৃদ্ধি কৰ্ম্ম দুই বিধ হয়॥
প্ৰবৃদ্ধি কৰ্ম্মৰ স্বৰ্গলোকে চলি চায়।	পুণ্য শেষে পৃথিৱীত ওপজে দুনাই॥
হিংসা পুনু কদাপি বেদৰ মত নুই।	যদি শূনা ৰাগান্ধক অনুজ্ঞাসে হুই॥
অহিংসা পৰম ধৰ্ম্ম বেদৰ বচন।	বেদৰ নিবৃদ্ধি মৰ্ম্ম জ্ঞানিবাঁ শোভন॥
তন্ত্ৰ বুলি আক নকৰিবাঁ অৱহেলা।	ভক্ততি সুখৰ জানা আছে আত মেলা॥”

এই কথা-পুথিখনি নৱটি অধ্যায়ত সমাপ্ত, কিন্তু কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিত সংৰক্ষিত পুথিখনিৰ প্ৰথমটি আংশিকভাৱে নষ্ট হৈছে, অৱতাম্ববাদ অংশকলা তিনি ভক্তি কৃষ্ণধৰ্ম্ম, হাজাৰ-মহিমা স্বক্ৰিশ পাণ সেৱাধৰ্ম্ম, তন্ত্ৰ-জন্ম আদিয়েই বাকী আঠ অধ্যায়ৰ বিষয়।

আৰু এক অজ্ঞাত লেখকৰ এখন “কথা-নাম্মুঘোষা” কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিত সংৰক্ষিত হৈছে, লেখকৰ নাম আদি নাথাকিলেও পুথিৰ শেষত ১৬৩৭

শক (১৭১৫ খৃ.) লিখা আছে ইয়াক লিপিৰ কাল বুলি ধৰিলেও মূল ৰচনা ইয়াৰ ৫০।৬০ বছৰৰ আগৰ হ'ব পাৰে। (অধ্যয়ন ১৮০ পিঃ) গতিকে ই মাধৱ দেৱৰ সমালোচনামূলক কথা-পুথি বুলিহে বুজিব পাৰি এই বৈষ্ণৱ লেখক-সকলৰ এই তুলনামূলক আলোচনা-ৰীতি অতি মনোৰম।

ৰামচন্দ্ৰ বৰপাত্ৰই মহাপুৰুষৰ কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ অনুকৰণত হয়গ্ৰীৱ মাধৱ পদ পুথি ৰচাে উৰ্ব্বৰ যিহে হযাসুৰ বধৰ বাবে বিষ্ণুক আৰাধনা কৰা বিষ্ণুৱে হয়গ্ৰীৱ ৰূপেৰে হযাসুৰক বধাৰ পাছত উড়িষ্যাৰ ৰাজ্য ইন্দ্ৰদ্যুম্নই সাগৰত উটি অহা দাৰু কাঠৰ পৰা কেনেকৈ শ্ৰীক্ষেত্ৰত জগন্নাথ মূৰ্ত্তি থাপিলে আৰু শেষত সেই দাৰুৰে এটি অংশ আনি উৰ্ব্বই হাজোৰ মনিকুট পৰ্বতৰ ওপৰত হয়গ্ৰীৱ মাধৱৰ মূৰ্ত্তি থাপিলে ইয়াত সকলো বৰ্ণাইছে। ভগিতাত লিখিছে—

কেন্দুগুৰি নামে গ্ৰাম।	শস্যে মৎস্যে অনুপাম।।
বহে নদী অবিভ্ৰাম।	দিলীহ যাহাৰ নাম।।
তাৰ তীৰে কৰি ঘৰ।	আছিলন্ত পাত্ৰবৰ।।
বৰ পাত্ৰ নাম লৈলা।	অনেক পুৰুষ গৈলা।।
অধিকাৰী পদ পাই।	গৈল লোক প্ৰবৰ্ত্তাই।।
সেহি বংশে ভৈল জাত।	ৰামচন্দ্ৰ নামে খ্যাত।।
বৰপাত্ৰ নাম ধৰি।	আহেঁ ৰাজসেৱা কৰি।।

এওঁ যোগিনী-তন্ত্ৰ বুলি আৰু এখন পদ পুথি লিখে তাৰ ভগিতাত লিখিছে—

সৌমাৰ পীঠৰ গড়গ্ৰাম নাম যাৰ।	সেহি স্থানে থাকি মই ৰচিলৌ পয়াৰ।।
নামত যোগিনী তন্ত্ৰ মহেশ্বৰ বাণী।	পৰম সাদৰে যাক শুনিলা গোসানী।।
এক কথা কওঁ মই শুনিয়ে সম্প্ৰতি।	যি কালত পুস্তক ভৈলন্ত সমাপতি।।
প্ৰপঞ্চ কৰিয়া আৰ ৰচিবৌ পয়াৰ।	তিথি মাস বাৰ অঙ্গ কৰিবৌ প্ৰচাৰ।।
নক্ষত্ৰাদি যোগফল সকলো বৰ্ণিবৌ।	ইসৰক দিয়া পদ ৰচনা কৰিবৌ।।
বসুগণ প্ৰথমে মিলিয়া য়েৰে আছে।	তাৰ বাম পাশে মহা আকাশ প্ৰকাশে।।
তাত পাছে স্বত্বসৰ যায় কালক্ৰমে।	তাত অনন্তৰ চন্দ্ৰ চলে শশা সমে।।
উত্তৰ ফাল্গুনী কন্যা সমে দিবাকৰ।	তাৰ লগে হস্তা সমে আছে শশধৰ।।”

ৰামচন্দ্ৰ যে পাণ্ডিত্য আৰু কবিত্ব উভয়ত গুণী আছিল এই ভণিতায়ো তাৰ প্ৰমাণ দিয়ে। যি হওক ১৬০৮ শকৰ (১৬৮৬ খৃঃ) আহিনত এওঁ এই পুথি সমাপ্ত কৰে

বুলি সঠিক জনা হল। ইয়াৰ পাঁচ বছৰ মানৰ আগত এওঁ হয়গ্ৰীৱ-মাধৱ পুথি ৰচে বুলি অনুমান কৰা হয়।

ভৱানন্দ নামে এজনে হৰিবংশৰ পদ কৰে ভগিতাত লিখিছে, “নানা কথা নানা ধৰ্ম এহি সবে অংশ। পুণ্যাৰ্থীৰ পুণ্য হোৱে শূনি হৰিবংশ।। মনোহৰ শ্লোক ভাঙি ৰচি পদ বন্ধে। শিৱানন্দ সুতে কহে দীন ভৱানন্দে। গোবিন্দ চৰিত নামৰ পুথিৰ ভগিতাৰ এঠাইত ‘শুনিকোক সবে নৰ নাম ভৱানন্দ মোৰ’ আৰু আন ঠাইত ‘কতো পীৰ বহিগই চন্দ্ৰনাৰাণ নৃপ হই পশিলন্ত ধানক সম্প্ৰতি’ বুলিছে। চন্দ্ৰনাৰাণৰ কাল ১৬৪৩-৬০ খৃঃ গতিকে এই পুথি সপ্তদশ শতিকাৰ মাজ-ভাগৰ বুলি সহজে ধৰিব পাৰি। কামৰূপৰ লেচাকুছি গাঁৱৰ গোবিন্দ ঠাকুৰৰ চৰিতত শঙ্কৰদেৱৰ আদেশত মাধৱদেৱৰ কাষত এওঁ কেনেকৈ শৰণ লৈ দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্ত্তিবোৰ দলিয়াই পেলাইছিল সকলো বিতংকৈ ইয়াত বৰ্ণোৱা আছে। তদুপৰি দামোদৰদেৱে শঙ্কৰদেৱৰ পৰা শৰণ লোৱা কথাও ইয়াত এই বুলি লিখিছে--- ‘শঙ্কৰৰ পাশে (তেৱে) গৈলেক ব্ৰাহ্মণ। মহা বিবেকিত বিপ্ৰ নাম দামোদৰ।। মলিন বসন আতি সুকোমল কায়া। দেখি তাক শঙ্কৰৰ জন্মিলেক দয়া। ভাগৱতৰ-তত্ত্ব দিলা ধৰ্ম পালিবাক। দিলন্ত শিক্ষাৰ মন্ত্ৰ দামোদৰদেৱক।।’

নীলকণ্ঠৰ ৰচিত দামোদৰ-চৰিতৰ এখন হাতে-লিখা পুথি কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিত আছে; অসম সাহিত্য সভাৰ পৰাও ১৯২৭ ত প্ৰকাশিত হোৱা এই পুথিৰে যি চাঞ্চল্যৰ সৃষ্টি কৰিছিল সি এতিয়াও একেবাৰে মাৰ যোৱা নাই। এই চাঞ্চল্যৰ মূল কাৰণ নিজ স্বীকাৰোক্তি যতেই সম্পাদকে মূল পুথিখন নাচাই বা নিবিচাৰি দুজন লোকৰ হাতে-লিখা সংগ্ৰহৰ পৰা কিতাপখন অবৈজ্ঞানিকভাৱে ছপাই উলিয়ালে। কোনোবা দুখন পুথিৰ পৰা সেই সংগ্ৰহটি যুগুত কৰা বোলা হৈছে আৰু বৰশেটাত পোৱা এখন পুথিৰ পাঠান্তৰ তাত দিছে। কিন্তু স্বৰূপতে শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ দামোদৰ আদিৰ ঘাই ক্ৰীড়াভূমি বৰপেটাৰ পুথি মূল কৰি লোৱা স্বাভাৱিক হ'লহেতেন আৰু তেতিয়া হ'লে বহুত বেমেজালি পাতলিলহেতেন বুলি বুজিব পাৰি। পুথিৰ আৰম্ভণি : “শঙ্কৰ-মাধৱ দামোদৰ এক কায়। তিনিও মূৰ্ত্তিৰ একো ভিন-পৰ নাই।। একৈক স্বৰূপে হৌক তিনিবো স্বৰূপ। তিনি মূৰ্ত্তি দামোদৰ চৰণে শৰণ।।” বাস্তৱকণ আৰু মৈত্ৰ্য্যবি ঠাকুৰ আদিৰ দৰেই,, দামোদৰদেৱে নিজ পিতাক সত্যানন্দৰ লগত পোনৰ বাৰ

শঙ্কৰদেৱৰ কাষলৈ গৈ চা-চিনাকি হৈ তাৰ পাছত অকলে অনেক বাৰ গৈ শেষত তেওঁৰ পৰা ভাগৱতী ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰা কথাকে কৈছে।

ৰমাকান্তৰ বনমালীদেৱ চৰিতো সেইদৰেই অসম সাহিত্য সভাৰ পৰা অবৈজ্ঞানিকভাৱে প্ৰকাশিত হৈ অনেক চাঞ্চল্যৰ সৃষ্টি কৰিছিল। দামোদৰ চৰিতৰ দৰেই ইয়াতো শঙ্কৰদেৱৰ নামৰ ঠাইত চৈতন্যদেৱৰ নাম জাল কৰা বুলি বহুত ঠাইত সন্দেহ হয় বিশেষকৈ যিহেতুকে শঙ্কৰদেৱৰ চাৰি নামৰ বাহিৰে চৈতন্যদেৱৰ যোল নাম সেইবোৰ ক্ষেত্ৰত নাই। সম্পাদকে এই পুথি সপ্তদশ শতিকাৰ শেষ দশকৰ বুলিছে পুথিৰ শেষত শাওণ ১৬৮৮ শক (১৭৬৬ খৃ) লিখা আৰু তাৰ ৰচনাৰ কালো ইয়াতকৈ সৰহ আগৰ যো নানাগে। পূৰ্ণানন্দ নামৰ এজনৰ গোপালদেৱ চৰিত্ৰত এই সময়ৰে।

শিষ্ট ভট্টাচাৰ্যৰ শিশুপালবধ কাব্যও এই বালৰে কব্বৰ বিষয়ে একো বিশেষ জনা নাই। এওঁৰ ৰচনা যেনে সৰবৰহী তেও আৰ্চাচীন যেন লাগে।—

হাসিয়া হাসিয়া	শ্ৰীকৃষ্ণ বোলয়	শুন তই শিশুপাল।
ৰাজ-সমাজত	এতেক কদৰ্থ	তই বতমান ভাল।।
ৰাজ-সমাজত	এতেক কদৰ্থ	তেও যে তুষ্ট নভৈলি।।
কোনো বিধাতা	অজিলেক তোক	দ্বন্দ্ব কঠিয়াতলী।।
ভোবোনা ছাগলি	সিংহক সিয়াৰে	আপোনাক বৰ মানি।
ভতুৱা কুকুৰে	কামোৰ মাৰয়	গৃহস্থ চোৰ বজনি।।
নৰক দেখিলে	শৃগাল ওলাই	লুকাই বন সোমায়।
গথূলি পুৱাহে	আটাস পাৰয়	মোত কৰি বৰ নাই।।
হাতী চুৰি কৰি	যায় আগে আগে	বেঙেনা চোৰক ধৰে।
নাৰ্কাট কাটিলে	লাজ নলাগয়	নখটি কাটিলে মৰে।।
তোৰ তিৰস্কাৰে	জানিবি আমাৰ	সি পুন গৱ নোছোৱে।
যতেক কুকুৰে	কামোৰ মাৰয়	আঠুৰে সে নাম হোৱে।।”

কবিৰাজ বিপ্ৰৰ শিয়াল-গোসাঁই নামৰ পুথি কোনোৱে ১৬১৬ ত ৰচিত বুলিলেও প্ৰকৃততে সি অষ্টাদশ শতিকাৰ আগৰ যেন নানাগে। কবিৰ চিনাকি —“সূৰ্য্যকিৰ কুলে জন্ম মই অধমৰ। দৰদৰ মণ্ডে গ্ৰাম ছপাৰাত ঘৰ।। নামে কবিৰাজ কবি সুহৃদ সদাই। চাউল মগি ফুৰোঁ এহি কবিতা কৰিহি।” ইয়াৰ

বিষয় বস্তু • ধৰ্মদেৱ ভূঞা নামৰ বামুণ এজনৰ কুণ্ডতাৰা আৰু ছন্দতাৰা বুলি দুজনী ঘৈণীয়েকৰ দ্বন্দ্ব লাগি কুণ্ডতাৰাই ছন্দতাৰাৰ কেচুবাটি হাবিচ লুকুৱাই থোৱাত এজনী শিয়ালে তাক তুলি ললে। এক দিনা প্ৰভাতত সূৰ্য্য মহা উদয়ত আসি বাজ ভৈলেক গৰ্ভৰ আৰু পিতাক ঘূৰি আহি পুতেকক উদ্ধাৰ কৰি আনিলে।

কবিৰাজ চক্ৰবৰ্তীয়ে ভাস্কৰী নামৰ সংস্কৃত জ্যোতিষ গ্ৰন্থৰ কথা-ভাঙনিত এই বুলি এটি শ্লোকেৰে আত্মপৰিচয় দিছে 'ৰবিপদকমলম প্ৰণম্য মুৰ্ছা সুমতিকৰম খণ্ডে ভাস্কৰী প্ৰৱন্ধে। ৰচয়তি কবিৰাজ চক্ৰবৰ্তী নিজ সূত মহাভিদে কথাম দ্বিজাত্ৰে।। সামৰণিত কথাবে লিখিছে, শ্ৰীমন্ত ডাক আত্মজ সৰস্বতী শ্ৰীকবিৰাজ চক্ৰবৰ্তী বিৰচিত ভাস্কৰী শাস্ত্ৰৰ কথা সমাপ্ত হইল। ইয়াৰ পৰা বুজিব পাৰি পুতেক-পিতাক দুয়ো পৰম পণ্ডিত আছিল অসমীয়া ভাস্কৰীও সংস্কৃতৰ আখৰৰা ভাঙনি মাত্ৰ নহয় আৰু য'তে তেওঁ মূলৰ পৰা ফালৰি কাটিছে তেওঁ সূৰ্য্যসিদ্ধান্ত আৰু মহাজ্যোতিষৰ মূল উদ্ধৃত কৰিছে। এওঁৰ ঘাই নাম ৰামনাৰায়ণ আৰু এই নামেৰেই তেওঁ সংস্কৃত বিষ্ণু-উৎসৱৰ এটি বৰ্ণনা লিখিছিল। এওঁ ৰুদ্ৰসিংহ (১৬৯৫-১৭১৪) আৰু শিৱসিংহ (১৭১৪-৪৪) দুইৰো ৰাজকবি আছিল আৰু 'বৰৰজা ফুলেশ্বৰীৰ আদেশত ১৭১৪ ত শঙ্কচূড়বধ কাব্য লিখে'।

সৌম্যৰ পীঠৰ শিৱসিংহ অধিপতি।	হৰি-হৰ চৰণত সদা যাৰ মতি।।
তাহান আছিল জায়া ফুলেশ্বৰী নাম।	পত্নীগণ মध्ये শ্ৰেষ্ঠ গুণে অনুপাম।।
হেন নৃপ মহিষীৰ আজ্ঞা শিবে ধৰি।	কবিৰাজ চক্ৰবৰ্তী মতি অনুসৰি।।
পৰম সুন্দৰ ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত পুৰাণ।	ব্যসদেবে বাক্তি আছা নানা উপাখ্যান।।
শ্ৰেষ্ঠৰ মध्ये সাৰ শঙ্কচূড় নাম।	দানৱৰ অধিপতি গুণে অনুপাম।

বাণী প্ৰমথেশ্বৰীৰ (ঘনকাণ্ঠি) আজ্ঞাত ১৭০৮ত ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত পুৰাণৰ কৃষ্ণজন্ম খণ্ডৰ পদ এওঁ লিখে

'ইন্দ্ৰ'ৰ বংশত ৰুদ্ৰসিংহ নৰপতি।	সৌম্যৰ দেশৰ পতি ভৈলা মহামতি।।
তাহাৰ প্ৰথম পুত্ৰ শিৱসিংহ ৰাই।	দেৱতা বিপ্ৰত ভক্তিমন্ত্ৰ শুদ্ধ কায়।।
নামত প্ৰমথেশ্বৰী শুদ্ধ সূক্ষ্ম জায়া।	ইন্দ্ৰৰ ৰমণী যেন আদিত্যৰ ছায়া।।
হেন শিৱসিংহ ৰাজা প্ৰমথ ইন্দ্ৰবী।	মনুষ্য লোভত যেন শিব মহেশ্বৰী।।
তাহান আদেশ-জালা শিৰোগত কৰি।	কবিৰাজ চক্ৰবৰ্তী মতি অনুসৰি।।

পুৰাণৰ শ্ৰেষ্ঠ ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত পুৰাণ। কৃষ্ণজন্ম খণ্ড তাতে পৰম প্ৰধান।।
তথাপিতো পদবন্ধে দেশ-ভাষা ধৰি। মতি অনুসাৰে বিৰচিলৌ যত্ন কৰি।।
ফুলেশ্বৰীৰ আদেশ মতে এৱেই গীত-গোবিন্দৰ পদ কৰে বুলি কয় (৯৮ পদ)
কিন্তু ৮ৰ ভগি৮ৰ পৰা সি প্ৰমাণিত নহয় : ‘ভণে দ্বিজবৰে শুনা সৰা বৰে
চাড়া ভাষ-ভূষ কাম।। ‘ভণে কবি দ্বিজবৰে এৰা আন কাম। আদিত ক’তো
কোনো ৰামনাৰায়ণ বা কবিৰাজৰ নাম নাই।

শুভনাথ দ্বিজয়ো শিৱসিংহৰ আমোলতে আ° ১৭২০ত ধৰ্মসংবাদ কাব্য
লিখে ধৰ্মৰাজ যমে চণ্ডালৰ বেশেৰে পুতেক যুধিষ্ঠিৰক কৰা প্ৰশ্নাদিৰ বিৱৰণ
সুন্দৰ। ভগিতাত দিছে—

‘অশ্বমেধপৰ্ব ভাৰতৰ মধ্যে সাৰ। শ্লোক অৰ্থ চাই পদ নিবন্ধিলৌ তাৰ।।
শিৱসিংহ ধৰ্মৰাজ গুণে নাৰায়ণ। কৰন্তু ভকতি সদা কৃষ্ণৰ চৰণ।।
তাহান আদেশ পাই দ্বিজ শুভাশে। ৰচিলা পযাৰ হৰিপদ ধৰি মাথে।।

সোণাৰাম চৌধাৰীৰ মতে ওপৰৰ তৃতীয় শাৰী পদ হ’ব লাগে ‘শিৱবংশে
ধৰ্ম ৰাজা হ’ৱে নাৰায়ণ আৰু সেইদেখি শুভনাথে ষোড়শ শতিকাত নৰনাৰায়ণৰ
আদেশত ইয়াক লিখা এনে অনুমানত যুক্তিৰ বলতকৈ গাৰ বলহে দেখা পোৱা
হয় আৰু পদফাকিও তেনেদৰে ধৰক-বৰক হয়। ৰামসৰস্বতী প্ৰমুখা কোনেও
নৰনাৰায়ণৰ বিষয়ে এনে দুৰ্বলভাৱে লিখা নাই আৰু ‘শিৱবংশে ‘হ’ৱে নাৰায়ণ
আদি শব্দ-গাঁথনিও সন্দেহজনক। “দৰং-ৰাজবংশান্তৰী”ত বৰ্ণোৱা নৰনাৰায়ণৰ
সভাকবিবোৰৰ মাজতো শুভনাথৰ ঠাই নাই, আৰু “ধৰ্মসংবাদো” তেনে পুৰণি
যেন নালাগে। ৰামৰায়ৰ পুতেক কেশৱদেৱে আ ১৭৪৩-৫৩ত সপ্তম আৰু নৱম
স্বৰূপ ভাগৱতৰ পদ ভাঙে ভগিতাত আছে, “শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ যিটো কুলত কায়স্থ
তেহৌ, পৰম পণ্ডিত গুণশীল। তাহান ব্ৰাহ্ম নৱতি যদিবা আমাক বোলে
তথাপিতো তাহান কিঙ্কৰ। গুৰুশিক্ষা অনুসৰি টীকা-ভাষা যত ধৰি পদ
কৈলৌ নৱম স্বৰূপ।” বিদ্যাচক্ৰ কবিশেখৰ নামে এজনেও আঃ ১৭৬০ত
হৰিবংশৰ পদ কৰে ভগিতাত আছে :

“সৰ্বদেশে ৰাজা ভৈলা সেই দিনে ধৰি। ইন্দ্ৰৰ প্ৰভাৱে পাইলা দেশ-দেশান্তৰি।।
সেই বংশে ৰাজেশ্বৰ সিংহ নৰপতি। শাস্ত দান্ত শিষ্ট মিষ্ট জতি শুদ্ধমতি।।
তাহান তনয় চাক সিংহ মহামতি। গুণীগণ মধ্যে শ্ৰেষ্ঠ বিপুল শক্তি।।
তান পত্নী শ্ৰেয়লা নামত মনোনীতা। সৰ্ব গুণৱতী যেন হৰিপদ-মুহিতা।।

চাসম্বাৰ আঙা-মুক্তামালা শিৰে ধৰি। শ্ৰীকবিশেখৰ ভট্টাচাৰ্য দ্বিজ হৰি।।

ভাষা-বন্ধে নিবন্ধিত হৰিবংশ পদ। শূনা নিশ্ববদে শুদ্ধ বুদ্ধ সভাসদ।।

এইসকলৰ উপৰিও সৰু-সুৰা অনেক লেখকৰ পুথি আছে। আদি-পৰ্ব মহাভাৰতৰ কোনো পুথিত ৰাম সৰস্বতীৰ আৰু কিছুমানত ৩৮৮ পদলৈ অৰিষ্ক দাসৰ ১০৪ পদলৈ শ্ৰীনাথ দ্বিজৰ আৰু ১৫০৫ পদলৈ দামোদৰ বিপ্ৰৰ ভণিতা আছে। শ্ৰীনাথে কোচ ৰজা প্ৰাণাৰাণ্যৰ (১৬৩৩-৬৬ খৃ) উল্লেখ কৰিছে। শৈল পৰ্ব মহাভাৰতৰ আৰম্ভণিত ধৰ্মনাৰাণ্য ৰঘুদেৱৰ সন্তান। পৰম সুন্দৰ বীৰ সৰ্ববসজ্জন ।। আৰু সামৰণিত 'মুখ্য হৈবাৰ জ্ঞান এহি মানে কাম। দ্বিজ দামোদৰে ভণে বোলা ৰাম ৰাম।। আকৌ আন এঠাইত 'বিপ্ৰ দামোদৰ কহে নিবন্তৰ ইত্যাদি। এই দ্বিজ বা বিপ্ৰ দামোদৰে নিজ পৃষ্ঠপোষক ৰূপে উল্লেখ কৰা ৰজা মকৰধ্বজ সম্ভৱ ৰঘুদেৱৰ সমসাময়িক মহেন্দ্ৰনাৰাণ্য (১৬৩৭-৪৩ খৃ)। অশ্বমেধ পৰ্ব মহাভাৰতৰ তিনিজন লেখক গঙ্গাদাস সেন সুবুদ্ধি ৰায় আৰু ভৱানী সেন সেই কালত এই বঙালী লেখকৰ অসমীয়া ৰচনা কৌতুহলৰ কথা শিচয়। ১৭৬৪ খৃ মানত লক্ষ্মীনাথ দ্বিজই শান্তিপৰ্ব মহাভাৰত ৰচা এওঁ কামৰূপৰ হেলচাৰ সংস্কৃত পণ্ডিত। সৰ্বানন্দৰ নাতিয়েক ব্ৰহ্মাচাৰী অলকানন্দৰ অৰ্জুন-গীতা বৈষ্ণৱ-গীতা আৰু গুপ্তসাৰ নামৰ তিনিখন পুথিও পোৱা হয়। গুপ্তসাৰ আদিত শঙ্কৰদেৱৰ ৰচনা আৰু শিৱৰ জুনা পুথিত শঙ্কৰদেৱৰ ভণিতা নিশ্চয় জ্ঞান! নৰোত্তম ঠাকুৰৰ ভক্তি-প্ৰেমাবলী শঙ্কৰ-মাধৱৰ কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ অনুকৰণত লিখা কিন্তু ব্ৰহ্মবৈবৰ্ত্ত পুৰাণ এখনৰ পদত নৰোত্তম বিপ্ৰ নৰোত্তম দ্বিজ আৰু নৰোত্তম দাসৰ আৰু এখনত বলোৰাম নন্দীশ্বৰ আৰু খগেশ্বৰ দৈবজ্ঞৰ ভণিতা পোৱা হয়। হৰিদাস বিপ্ৰই অশ্বমেধ পৰ্ব মহাভাৰতৰ আৰু নাৰাণ্য দাসে অৰ্জুন-সম্বাদৰ পদ কৰিছিল 'শূনা সভাসদ গীতা ভাগৱত, কৃষ্ণে অৰ্জুনক কৈলা । গুৰু আঙাত নাৰাণ্য দাসে পদবন্ধে নিবন্ধিলা। বিষ্ণুৰাম দ্বিজই দাতাকৰ্ষৰ পদত লিখিছে 'দ্বিজ বিষ্ণুৰামে কহে বিষ্ণুৰ আদেশে। কৰ্ণে কৃপা কৈলা প্ৰভু ব্ৰাহ্মণৰ বেষে।' লক্ষ্মীচৰিত্ৰ পুথি এখনত ৰাম সৰস্বতীৰ আৰু আন এখনত জগন্নাথ দ্বিজৰ ভণিতা পোৱা হয়। ভৱদেৱ বিপ্ৰই নাগাৰ্ক যুদ্ধ কাব্যত হনুমানৰ নাগাৰ্ক লগত যুদ্ধৰ কৰ্মা দ্বিছে। ৰুদ্ৰৰামে নীতিবত্তৰ পদত বিক্ৰমাদিত্যৰ নম্বৰত্বৰ সভাত হোৱা বুলি নীতিৰ আলোচনা কৰিছে।

‘জনমে জনমে হৌক বামত ভক্তি। অদ্ভুত আচাৰ্য্য কবি মধুৰ ভাষতী।।
এই ভণিতাবে এজনে লঙ্কা কাণ্ড বামাংগণৰ পদ কৰিছে। কামৰূপ অনুসন্ধান
সমিতিত থকা স্বপাধ্যায়ৰ পদত এজন অজ্ঞাত কবিয়ে লিখিছে

প্রথম প্রহৰে স্বপ্ন যিজনৈ দেখয়। বৎসৰেক মাণে তাৰ ফলক পায়।।
দ্বিতীয় প্রহৰে স্বপ্ন দেখে যিটো জন। তাৰ ফল পায় জানা ছয় মাস মান।।
‘স্বপ্নত বৰ্ণিৰ বহে যাহাৰ শৰীৰে। নুহিবা বৰ্ণিৰ স্নান কৰে যিটো জনে।।
স্বপ্নত ইসৰক দেখে যিটো নৰে। ব্যাধি গুচি কল্যাণক পায় অচিৰে।।

অষ্টবীশ দ্বিজই জয়ধ্বজ সি হুৰ কালত (১৬৪৮-১৬৬৩) আউনিআটী
নত্ৰাধিকাৰ কেশবদেবৰ আৰু বিদ্যানন্দ গুৰাই ঠাকুৰ চৰিত বুলি শঙ্কৰদেবৰ
বৰপুতেক বামানদৰ ফালৰ নাতি পুৰুষোত্তম আৰু সৰু পুতেক হৰিচৰণৰ
ফালৰ নাতি চৰুৰ্জ্জ ঠাকুৰৰ জীৱনী লিখে। এই অনুক্রমে আৰু বহুত সৰু-
সুৰা লেখক আৰু পুথি আছে।

মহাভাৰতৰ মুঘল পৰ্ব বচোতা পৃথুৰাম দ্বিজই লিখিছে, ‘জয়যুক্ত
প্রতাপবল্লভ মন্ত্ৰীকৰ। সজ্জিক বংশত জন্ম গুণৰ মন্দৰ।। মুনি চন্দ্ৰ সিদ্ধ চন্দ্ৰ শকে
মন্ত্ৰীক পাইলা। ৰণ কৰি শত্ৰু নাশি যশক ৰাখিলা।। নিয়মমতে সিদ্ধ=৪
ধৰিলে ই ১৪১৭ শক (১৪৯৫ খৃ) কিন্তু সিদ্ধ=মুনি বুলিলে ১৭১৭ শক
(১৭৯৫ খৃ) হয়। পঞ্চদশ শতিকাত কোনো আহোম ৰজা মন্ত্ৰীয়ে অসমীয়া
সাহিত্যৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰা সম্ভৱ নহয় তাৰ লগতে ভাষা আদি আভ্যন্তৰীণ
প্রমাণ ধৰিলে এই পুথি অষ্টাদশৰ শেষভাগৰ। এনে বেমেজালিৰ আন এখন
জনাছাত পুথি দীপিকাচন্দ্ৰ “চাৰি ৰূপ ধৰি শ্ৰীৰাম লক্ষণ ভৰতাই শত্ৰুঘ্ন।
তাহান বংশত জন্ম ভৈলৌ মই পামৰ পুৰুষোত্তম।। এই পুৰুষোত্তম গজপতিৰ
নামৰ পুথিখনি কোনোৱে ত্ৰয়োদশ কোনোৱে একাদশ বা কোনোৱে ষষ্ঠ শতিকাৰ
কোনো অসমীয়া কবিৰ মূল পুথি বুলি আশিছিল কিয়নো তেওঁলোকে ওপৰৰ
ভণিতাৰ সম্পূৰ্ণ তাৎপৰ্য্যলৈ আওকণ কৰি অসমৰ জিতাৰি ফৈদৰ কোনোবা
ৰামচন্দ্ৰ ৰজাৰ বংশধৰে এই পুথি লিখা বুলি আকোৰ-গোজালিকৈ ধৰি গৈছিল।
কিন্তু মাধৱদেৱ অনুদিত নাম-মালিকাৰ ৰচয়িতাও যে পুৰুষোত্তম গজপতি নামৰ
এজন উড়িষ্যাৰ ৰজা আৰু তেওঁৰ এই সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ নকল এটি কোনোবা
জগন্নাথ-বাৰীৰ বোগেদি আহিছে শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱ হাতত পৰিছিল, আৰু
উক্ত ভণিতাত বৰ্ণোৱা ৰামচন্দ্ৰ দশৰথ-পুত্ৰৰ বাহিৰে আন কেতিয়া হ'ব নোৱাৰে

তেন্তে তেওঁৰ বংশধৰ অযোধ্যা-উড়িয়া আদিত বাদে অসম আদিত বিচৰা বাতুলতা মাত্ৰ এনে এপোণ-ছৰ্হাৰা যুক্তিলৈ মন নকৰাও আচৰিত কথা। এওঁৰে হংসকাকি আৰু যামল সংহিতাৰ পৰা লিখা বুলি স্বীকাৰ কৰা ৰুদ্ৰযামলৰ ভণিতাত আছে, পদ বঢ়া হোৱা বুলি আমি নিলিখিলোঁ। দীপিকা চন্দ্ৰক চাই সংক্ষেপিয়া থেলোঁ।। তেনেহলে এই তিনিওখন পুথিয়েই সেই নামৰ একেজন উড়িয়াল ৰজাৰ শঙ্কৰদেৱৰ ভক্তি-ৰত্নাকৰৰ দৰে সংগৃহীত সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ পৰা মাধৱদেৱ আৰু পৰবৰ্তী কোনোবা অসমীয়া কবিয়ে ভাঙনি কৰা যে সন্দেহ নাই কিয়নো আন দুখন পুথিৰ ভাষা মাধৱদেৱৰ নাম-মানিকাৰ ভাষাতকৈ অৰ্বাচীন। অৱশ্যে গুৰু-গুণমালাত গজপতি সন্ত শৰণ লৈলন্ত বুলিছে কিন্তু এওঁ যে শঙ্কৰদেৱৰ অসমৰ শিষ্য তাক কোৱা নাই, আৰু গজপতিৰ উপৰিও আন বহু জনে বিভিন্ন দেশত শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মত শৰণীয়া হোৱাৰ কথা লিখা আছে। পুথিখনৰ নাম বহুতে 'দীপিকা-চন্দ' বোলে কিন্তু ভিতৰৰ অধ্যায়বিলাক বিভিন্ন 'কলা বুলি বৰ্ণোৱাত 'চন্দ নহৈ "চন্দ্ৰ হ'ব লাগে বুলি ভাবিব পাৰি। দীপিকাচন্দ্ৰ যে বৈষ্ণৱ যুগৰ শেষ কালৰ ভাঙনি এই পদ কেফাকিয়েই তাৰ চূড়ান্ত প্ৰমাণ— দেখি কৃপাময় হ'ব। নৰকপে অৱতৰি।। চৈতন্য-শঙ্কৰ বৈশে। ৰামানন্দ হৰিব্যাসে।। এহি চাৰি ৰূপ হৈব। নিজ যশ প্ৰচাৰিব।।

অন-বৈষ্ণৱ আৰু বৈষ্ণৱিক পদ্য-গদ্য

অনন্ত আচাৰ্য্যই আনন্দ-লহৰী কাব্যৰ ভণিতাত লিখিছিল—

'সোমৰ পীঠৰ সম নাহি (ৰাজ্য) আন। সততে থাকন্ত যাত ভৱানী ঈশান।।
সেহি পীঠ মথ্যে আছে পুৰী নানা খান।। কেহো নোহে ৰক্ষণ নগৰী সমান।।
সেহিসে নগৰী জানা দূতি অশ্বাৱতী। তাতে শিৱসিংহ ভৈলা দূতি সুৰপতি।
প্ৰমথেশ্বৰীকে কৈলা তান পটেশ্বৰী। ৰূপে গুণে কৌতো যাৰ নাহি সম্বৰি।।
তাসম্বাৰ সঙ্গে থাকি মই বিদ্যাহীন। ৰজা দুজনৰ হিত বাঞ্ছো প্ৰতিদিন।
অনন্ত আচাৰ্য্যে ভণে এৰি আন বাণী। নিৰুদ্ধৰে গোলা লোকে শঙ্কৰ-ভৱানী।।"
কটিনাথ কন্দলীয়ে আঃ ১৭৫৫ত ৰুদ্ৰপুৰাণ আৰু ১৭৫৯ ত মাৰ্কণ্ডেয় চৰীত পদ কৰে, তাৰ পৰিচয়ত লিখিছে —

বাসৱ বংশত জাত	ৰুদ্ৰসিংহ নামে খ্যাত	সোমৰ পীঠৰ অধিপতি।
কামৰূপ অধিকাৰী	দুৰ্জ্জনৰ দণ্ডকাৰী	গদাধৰ সিংহৰ সম্ভতি।
বঙ্গপুৰ মামে এক	তেহে পুৰ কৰিলেক	থাকিলেক তৈতে বিপ্ৰগণ।।
নানাস্থান হুস্তে নিয়া	বৃত্তি-বিধানক দিয়া	আনিলেক অনেক ব্ৰাহ্মণ।।
সি স্থানত বিপ্ৰবৰ	নানাগুণে গুণাকৰ	ভৈল কৃপাচাৰ্য্য গুহ্মমতি।
তান পুত্ৰ ৰচিনাথে	দুৰ্গাক সেৱিয়া মাথে	চণ্ডীপদ ৰচিলা সম্ভ্ৰতি।।”

লোহিতৰ উত্তৰকূলত অনুপাম। এক দেশ আছে নাৰায়ণপুৰ নাম।।
 তথাতে আছিল বত্ৰ কন্দলী ধৰ্ম্মাদি। কশ্যপ গোত্ৰত জাত বিপ্ৰ সত্যবাদী।।
 তান বংশে জাত ভৈলা বিপ্ৰ ৰামপতি। তামোলবাৰীত তান ভৈলেক বসতি।।
 পাছে তান পুত্ৰ ৰঘুপতি ভৈলা জাত। সেই মই বিপ্ৰ অল্পমতি ৰচিনাথ।।
 কছী পুৰাণৰ পদ কৰিলোঁহো আগে। ৰচিলোঁ চণ্ডীৰ পদ এৰে অনুৰাগে।।
 এইবোৰৰ উপৰিও গীতৰ পুথি নামৰ সংগ্ৰহতে কবিতা পৃষ্ঠপোষক ৰজা-
 সকলৰ নামতো দুই চাইটি গীত পোৱা হৈছে। —

ৰুদ্ৰসিংহৰ গীত—গৌৰীবন্দন—ৰাগ গান্ধাৰ

আইল গোৰী প্ৰসন্ন মন।	পূৰ্ণিমাৰ শশীসম জ্বলয় বদন।।
শিৰত কিৰীটি গাৱে অমূল্য বসন।	কৰ্ণে কুণ্ডল শোভে কণ্ঠাভৰণ।।
দশভূজ দশ অস্ত্ৰ ধৰিছা সঘনে	কটিত ৰুদ্ৰি বাজে নুপুৰ চৰণে।।
কপৰ উপমা দিব পাৰে কোনজনে।	নমি গোৰী-পাৰে ৰুদ্ৰসিংহ নুপে ভণে।।

শিৱসিংহৰ গীত—ৰাধাচৰিতম্—ৰাগ দেৱ গান্ধাৰ

শাৰদ পূৰ্ণিমা হিমকৰ বদনী।	চঞ্চল নীল নলিনীদল নয়নী।।
চঞ্চল লোচনে কান্ধৰ ৰঙ্গি।	ভাবুক মনে কুটিলভৰ ভঙ্গি।।
প্ৰাতঃকদিত ৰবি সিন্দূৰ কান্তি।	সজল মুকুতা ফল দমন পাণ্ডি।।
সজল জলদ ইব কুণ্ডল জালে।	পৰিয়ল শোভিত মালতী মালে।।
মৃগমদ-কুঙ্কুম চৰ্চিত দেহ।	তৰল ঘনাস্ত্ৰ দায়িনী বেহা।।
শ্ৰীফল বিকলিত কুচবৃগ লোলে।	মন্ত ৰিষদগতি জতিশয় দোলে।।
ৰাজা শিৱসিংহ ইহ ৰস ভণিতম্।	ৰমণী শিৰোমণি ৰাধা-চৰিতম্।।

সূৰ্য্যখন্ডি বলদেৱ দৈবজ্ঞৰ ১৭৯৮ৰ দৰঙ্গ-ৰাজবংশাবলী আৰু ৰতিকান্ত
 দ্বিজৰ ১৮০২ ৰ ৰাজবংশাবলী এই যুগৰ ব্যক্তিগত চৰিত আৰু জাতিগত বুৰঞ্জী
 সাহিত্যৰ মাজৰ এক সোণালী সঁকো আৰু অসমীয়া সাহিত্যলৈ এক বিশিষ্ট বৰঙনি।
 অস্তুত কোচ ৰাজবংশৰ উৎপত্তি প্ৰসঙ্গত পুৰাণ আৰু ইতিহাসৰ জোৰা লগাবৰ যি
 চেষ্টা সূৰ্য্যখন্ডিয়ে দেখুৱাইছে সি আমোদজনক। —

ৰেণুকা বোলয় বাপু গুণীযো বচন। মহাদুষ্ট সহস্ৰাৰ্জুনৰ পুত্ৰগণ॥
 তযু পিতৃ বসি আছে চিহ্নিয়া হৰিক। সেই বেলা কাটিলেক তোমাৰ পিতৃক।
 শিৰ গোট লৈয়া গৈলা আপুন ভবনে॥ হেন গুনি ক্ৰোধিলন্ত ৰামনাৰায়ণে॥
 প্ৰলয়ৰ মেঘে যেন সঘৰো গৰ্জ্জন্ত। সেই মতে ৰামে ক্ৰোধে গৰ্জ্জিয়া বোলন্ত॥
 গুনা মাতৃ তযু আগে কৰৌ অঙ্গীকাৰ। সত্যে সত্যে সত্যে মঞি বোলৌ বাৰম্বাৰ।
 যত ক্ষত্ৰীণ্য আছে পৃথিবীক ভৰি। নিষ্ক্ৰত্ৰীয় কৰিবৌ সকলে বসুন্ধৰী॥
 তাৰে বাৰ জন ৰাজপুত্ৰ পলাই গৈলা। চিকণাবাৰীত গৈয়া সোমাই ৰহিলা॥
 সহস্ৰাৰ্জুনৰ পুত্ৰ যিটো বাৰ জন। ৰাম ভয়ে মদ্য ভাঢ় কৰিলা ভোজন॥
 ভয়তে থাকিয়া মেচনীত দিলা জাত। তান বীৰ্য্যে পুত্ৰ জন্ম ভৈলা অসংখ্য॥
 কতো দিন অনন্তৰে অৰাজক হৈলা। হৈহৈৰ সন্ততি বাৰ ঘৰ মেচ ভৈলা॥
 পানবৰ ফেদেলা আনবৰ গুৱাবৰ। ফেদফেদো বৰিহনা মেচ শ্ৰেষ্ঠতৰ॥
 কাঠিয়া বৈহাণ্ড মেঘা যুদ্ধাবৰ নাম। গড়কাটা জগাই ডোখোৰা অনুপাম॥
 এহি বাৰ জনা মেচ পৰম প্ৰবল। সৰাৰ উপৰি শ্ৰেষ্ঠ হাৰিয়া মণ্ডল॥
 তান ভাৰ্য্যা নামে হীৰা পৰমা সুন্দৰী। সাক্ষাতে দেখিবো যেন মত বিদ্যাধৰী॥
 এক দিনা মহেশ্বৰ দেৱ ত্ৰিনয়ণে। অৰাজ ভৈলন্ত দেখি গুণিলন্ত মনে॥
 কৈলাসৰ হস্তে হৰ পৃথিবীক আসি। হাৰিয়া মণ্ডল ৰূপে থাকিলা প্ৰকাশি॥
 হাৰিয়াক লাগিয়া হীৰাই নেন্ত ভাত। দেখিলন্ত বসি আছে আৱক জেৰাত॥
 কি কাৰ্য্যে বসিছাঁ বুলি পুছিলো হীৰাই। হাৰিয়া মণ্ডলে বোলে ভোকে প্ৰাণ যায়॥
 হেন গুনি হীৰা আথে-বেথে পানী আনি। থানক পৱিত্ৰ কৰি দিলা মনে জানি॥
 টোপোলা মেলিয়া দিলা ষড়ৰস অন্ন। পৰম আনন্দে শিৱে কৰিলা ভোজন॥
 মনোৰঞ্জে সদাশিৱে হাসি কৌতুহলে। হীৰাক হৰিলা সেই শিলিখাৰ তনে।
 হীৰাৰ জন্মৰ কথা গুনিও সম্প্ৰতি। পূৰ্ব্বে জন্মে হীৰা আছিলন্ত ভগৱতী॥
 তান বীৰ্য্যে পুত্ৰ এক ভৈলা অনুপাম। দযাত থাকিয়া তাত থৈলা বিত্ত নাম॥”
 এই বিত্তৱেই অৱশ্যে কিস্বসিংহ।

অজ্ঞাত লেখকৰ হৰগৌৰী সম্বাদ কথা-পুথি এই যুগৰে। ই এই নামৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ ভাঙনি। ইয়াত ভাৰতৰ বিভিন্ন পীঠ আৰু মন্দিৰ পুৰণি ভৌগোলিক বিভাগ পুৰণি ৰজাসকলৰ বিৱৰণ বৰ্ণিত মুনিৰ শাপ আৰু তাৰ পৰা মুক্তিৰ কাল আদি বৰ্ণেৰা আছে। গোবৰ্দ্ধনাথৰ সংস্কৃত কামৰত্ন তন্ত্ৰ কথা-ভাঙনিৰ এখনি ১৯২৬ ত ছপা হৈ ওলাইছে, ইয়াতে লেখকৰ নাম আৰু ভাঙনিৰ কাল লিখা নাই। আৰম্ভণ শ্ৰীকৃষ্ণায় নমঃ। অথ শিৱ-পাৰ্বতী সম্বাদ। একদিনা পাৰ্বতীয়ে শঙ্কৰক সোধন্তু প্রভু কামৰত্ন তন্ত্ৰ মোত কহ। শঙ্কৰে কহন্তু জানা পাৰ্বতী বশ আকৰ্ষণ বিদেয়ণ স্তম্ভন মাৰণ শাস্তি পুষ্টি আদি কৰি এই কৰ্মসকল তাহাকে কহৌ। তন্ত্ৰ মন্ত্ৰৰ উপৰিও এই পুথিত ঠৈথৰ ব্যৱস্থাও আছে। ‘অথ সৰ্বজন্তু বিয় নিবাৰণ। কৰচাৰ মূল গুটি সত সৰিয়হ ষটি দিলে গুচে। ইতি শ্ৰীগোবৰ্দ্ধনাথ সিদ্ধ বিৰচিতম কামৰত্ন তন্ত্ৰ ত্ৰয়োদশ উপদেশ সমাপ্ত।

শুভদ্বৰ কবিৰ সংস্কৃত গ্ৰন্থ শ্ৰীহস্ত যুগ্মাবলীৰ এটি নকল কাটামুণ্ডৰ নেপাল দৰ্বাৰ লাইব্ৰেৰীত আৰু আন এটি পুৰণি মিথিলাৰ অন্তৰ্গত দ্বাৰভাস্কাত পোৱা হৈছে আৰু তৃতীয় নকল এটি তাৰ অসমীয়া কথা ভাঙনিৰে বৰ্ত্তমান কামৰূপ জিলাৰ সূচান্দ ৰায় ওজাৰ হাতত পোৱা হৈছে। এওঁ উপৰি পুৰুষসকলৰ দিনৰ পৰা বংশানুক্ৰমে প্ৰাচীন কামৰূপৰ নৃত্য-গীত পৰিচালনাত জড়িত আছে। শুভদ্বৰৰ জন্ম-স্থানৰ নিৰ্ণয় হোৱা নাই, কিন্তু কামৰূপৰ এটি কায়স্থ পৰিয়ালে তেওঁক নিজে পূৰ্বপুৰুষ বুলি দাবী কৰে। অতি পুৰণি কালৰে পৰা কামৰূপ যে নৃত্য-গীতৰ কেন্দ্ৰ আছিল ইয়াত থকা অসংখ্য শিৱ মন্দিৰ দেৱদাসী প্ৰথা আৰু তাৰ পূজাৰীবিলাকৰ বৃত্তিকপে দিয়া মাটি-সান পত্ৰ আদিয়েই দেখুৱায় নৱম শতিকাৰ বনমান বৰ্মা ৰজাৰ তামৰ ফলি আদিয়েই ইয়াৰ প্ৰকৃষ্ট প্ৰমাণ। এই গ্ৰন্থত এখন হাতৰ দুখন হাতৰ আৰু শৰীৰে সৈতে দুই হাতৰ নাচ এই তিনি ভাগত ৩৯ প্ৰকাৰ নাচৰ বৰ্ণনা দিয়া আছে। এই অসমীয়া কথা-ভাঙনিটিও বিতোপন আৰু প্ৰাঞ্জল (অধ্যয়ন ১৮১ পিঠি) :

“এমত প্ৰকাৰে শুভদ্বৰ কবি আশীৰ্বাদ বিধান কৰি গ্ৰন্থ নিবন্ধনক প্ৰতি প্ৰতিজ্ঞা ৰোলে। শুভদ্বৰ কবি ৰসিকসকলৰ সন্তোষৰ নিমিত্তে “শ্ৰীহস্ত যুগ্মাবলী” নামে গ্ৰন্থক নিকাষণ কৰে। কামত শুভদ্বৰ কবি আৰু কহি • যে বুদ্ধিক সহায় কবিতা গুণ-সমুদ্ৰত অতি দুহুৰ দৃঢ় মজ্জন কৰিছে : নৰ্ত্তক-নৰ্ত্তকীৰ দ্বাৰায়ে অতি

প্ৰকাশমান নাটক শাস্ত্ৰত উৎসুক হৈছে। আৰ পণ্ডিত-সমুদ্ৰত চন্দ্ৰ সদৃশ হৈয়া গীত মুক্তাপংক্তিক নিৰ্মল কৰিছে। সামৰণি এখন শুভঙ্কৰ কবি গ্ৰন্থৰ সমাপ্তিত নৃপাদিৰ আশীৰ্বাদ বিধান কৰে। সমস্তে জয়যুক্ত ৰাজ্যসকলৰ পৰস্পৰে মৈত্ৰি বাঢ়োক কীৰ্ত্তিও বাঢ়োক সম্ভ-সকলৰো আপদ নষ্ট হ'কে পুণ্যবন্তসকলৰো কীৰ্ত্তি বৃদ্ধি হোক। নীতিও বৈশ্য স্ত্ৰীৰ সদৃশ আনন্দপূৰ্ণ বদন হৈয়া সৰ্বদায়ে হৃদয়ত আশীষ কৰিয়া প্ৰতি দিবসে মন্ত্ৰীসকলৰ বদনক চুম্বন কৰোক।

কবিৰাজ চক্ৰবৰ্ত্তীৰ ৰামনাৰায়ণৰ ভাস্কৰীৰ কথা-ভাঙনি ১৬৯৫ খৃ মানত ৰাজকোঁৱৰসকলৰ শিক্ষাৰ বাবেই ৰুদ্ৰসিংহই লিখোৱা বুলি বুজিব পাৰি এই জ্যোতিষ শাস্ত্ৰখনি জ্ঞান-বেলি গ্ৰহ-তৰা আদিৰ স্থান নিৰূপণত আৰম্ভ কৰি চন্দ্ৰগ্ৰহণ-সূৰ্য্যগ্ৰহণত শেষ কৰা হৈছে। সুকুমাৰ বৰকাঠৰ সূচিত্ৰিত হস্তী-বিদ্যাৰ কথা-পুথি মহাৰাজ শিৱসিংহ (১৭১৪-৪৪) আৰু তেওঁৰ ৰাণী অম্বিকাৰ আদেশত লিখা আৰু দিলবৰ আৰু দোয়াই নামৰ দুজন শিল্পীয়ে অতি বিতোপনকৈ চিত্ৰিত কৰা। ইয়াত হাতীৰ বিবিধ জাতি ইহঁতৰ ৰোগ আৰু চিকিৎসা আদিৰ কথা বৰ্ণোৱা আছে, আৰু অন্যান্য চিত্ৰৰ উপৰিও আহোম ৰাজসভাৰ চিত্ৰ বিশেষৰূপে দিয়া হৈছে। ইয়াৰ ভাষাও প্ৰাঞ্জল (অধ্যয়ন ১৮২ পিঠি)।

অজ্ঞাত কোনো লেখকে আ ১৭৪০ ত ঘোৰা-নিদান পুথি লিখে ইয়াত নানা জাতিৰ ঘোৰাৰ বিৱৰণ সিহঁতৰ ৰোগ আৰু চিকিৎসা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছে, যেনে “জিঞ্জিনিয়া বাত হলে তিনি খোজ মানক লাগি ঠেঙ্গ চোচোৰাই। যত বাখৰ আছে মানে সৱাকো লব আৰু কলা খাৰ মাহডালি সহিতে ৰাজি ধুৱাব।” কাশীনাথৰ অঙ্কৰ আৰ্ঘ্যা কথা-পুথিও ঠিক এই বৃগৰে। ৰাণীৰ এজনে কামন্দকৰ সংস্কৃত নীতিসাৰৰ কথা-ভাঙনিকপে নীতি-লতাছৰ কমলেশ্বৰ সিংহৰ (১৭৯৫-১৮১০) ৰাজত্বত ৰচে। —

‘নীতিৰ সাগৰ ইটো শাস্ত্ৰ মনোহৰ। তাক পঢ়ি শুনি জ্ঞানী হোৱে সৰে নৰ॥
জয়তু কমলেশ্বৰ সিংহ নৰপতি। বিশুদ্ধ সেৱক পাত্ৰ-মন্ত্ৰী সমৰিতি॥
ৰাজ জননীৰ আজ্ঞা বহুত শিৰে ধৰি। ভগতি বাগীশ দিছে বোলা স্বৰি স্বৰি॥’

সি সম্প্ৰতি অসম বুৰঞ্জী পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ পৰা প্ৰকাশিত হৈছে। তাৰ গদ্য প্ৰাঞ্জল। (অধ্যয়ন, ১৮৩ পিঠি)

আহোমবিলাকেই যদিও বুৰঞ্জী লিখা প্ৰথা আদিতে অসমত সুমুৱায়, তথাপি পোনতে তেওঁলোকে কেতিয়া অসমীয়াত বুৰঞ্জী লিখিছিল ঠাৱৰ হোৱা নাই কিয়নো পোনতে তেওঁলোকে নিজ ভাষাতহে লিখিছিল আৰু অসমীয়া আয়ত্ত কৰিবলৈ তেওঁলোকৰ অনেক কাল লাগিছিল নিশ্চয়। চুহুংমুং বা দিহিষ্টীয়া ৰজায়ে (১৪৯৭-১৫৩৯) জয়ে জয়ে স্বৰ্গনাৰায়ণ বুলি হিন্দু উপাধি লোৱা কথাই তেওঁৰ হিন্দুবানী মনোবৃত্তি স্পষ্টভাৱে দেখুৱাই বুলি ধৰিব পাৰি। হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে গোলাঘাটৰ ঢেকিয়াল মৌজাত পোৱা স্বৰ্গনাৰায়ণ মহাৰাজ্যৰ আখ্যান বোলা পুথিখনেই অতি পুৰণি বুলি অনুমান কৰা হয় আহোম ৰজাসকলৰ উৎপত্তিত আৰম্ভ কৰি চুটিয়া ৰাজ্য আৰু ধনসিৰি পৰ্য্যন্ত ১৪৪৮ শকত (১৫২৬ খৃ) কছাৰী ৰাজ্য অধিকাৰ কৰালৈকে ইয়াত সকলো ঘটনা অসমীয়াত লিখা হৈছে, গোস্বামীয়ে এই বাবে এই পুথিৰ কাল ১৫২৬ খৃ বুলিছে যেন ইয়াক দৈনিক টোকাৰ দৰে লিখা হৈছিল আৰু ই কোনো অসমাপ্ত কাৰ্য্য নহয়। এই মতত সম্পূৰ্ণ হৰিভৰ দিয়া কঠিন হলেও আহোমবিলাকে যে অসমীয়া ভাষা আয়ত্ত কৰোঁতে আশ্ৰেণ বা তিনি শ বছৰতকৈ সৰহ কাল নিশ্চয় নালাগিছিল তাত সন্দেহ নাই গতিকে পঞ্চদশ শতিকাৰ শেষভাগৰ পৰাই তেওঁলোকে অসমীয়া বুৰঞ্জী লিখাৰ চেষ্টা কৰা বুলি সহজে ধৰিব পাৰি। ইয়াৰ বাহিৰে “অৰুণোদই কাকতত ১৮৫০ ৰ আগষ্টৰ পৰা ১৮৫২ ৰ আগষ্টলৈকে ধৰ্মাবাহিকভাৱে পুৰণি অসম বুৰঞ্জী ওলায় ই অস্তুতঃ ষোড়শ শতিকাৰ শেষ বা সপ্তদশ শতিকাৰ আগছোৱাৰ গদ্য। সাঁচিপাতৰ লিখা চক্ৰবৰ্ত্তী সিংহৰ (১৬৬৩-৭০) কাললৈকে থকা আহোম দিনৰ বুৰঞ্জী ‘স্বৰ্গনাৰায়ণদেৱৰ যুদ্ধৰ চৰিত আৰু ৰত্নসিংহৰ (১৬৯৬-১৭১৪) কাললৈকে বৰ্ণোৱা আন এখন সাঁচিপতীয়া পুথি ‘স্বৰ্গনাৰায়ণদেৱ মহাৰাজৰ জন্ম চৰিত্ৰ’ গদ্য ষোড়শ শতিকাৰ আগছোৱাৰ হোৱাও অসম্ভৱ নহয় তাৰ পাছৰ হয় নোৱাৰে। ইয়াৰ বাহিৰেও অসমৰ বুৰঞ্জী প্ৰভাতত বিভাগে কিছুমান বুৰঞ্জী প্ৰকাশ কৰিছে। দীতিয়লীয়া বুৰঞ্জীৰ গদ্য আদিৰ বিজ্ঞানসন্মত আৰু তুলনামূলক আলোচনা নহলে অসমীয়া গদ্যৰ ক্ৰমবিকাশৰ ইতিহাস থিব কৰা কঠিন (অধ্যয়ন, ১৮৪-৫৬ পিঠ)।

এই পুৰণি বুৰঞ্জীবিলাকৰ ঠায়ে ঠায়ে অসমৰ সামাজিক বুৰঞ্জীৰো বৰখোঁট সজুলি আছে। ইন্দ্ৰবংশৰ উৎপত্তিৰ প্ৰসঙ্গত : “শ্ৰীকৃষ্ণায় নমো নমঃ। আগৰ ৰূপত। শ্ৰীল স্বৰ্গদেৱ বীৰ্য্যবৃদ্ধ কৰ্ত্তব্যম্ বৃত্তম্। লাক্ষ্মি ভাসিং শকত

ব্ৰহ্মাৰ দৈনন্দিন প্ৰলয় হল। লাকমি কামুতত পৃথিবী পুৰি টান পৰিলে। লাকমি কাংসনত লাউ ঝুলে সেই বছৰতে লাউ ফুটি মায়াসকল জন্মিলে। লাকমি দাপৰাণত মনুষ্য অজিলে প্ৰজা নাৰাটিলে। পাচে সেই বছৰত ইন্দ্ৰ দেৱতাৰ বৰ পুত্ৰ এবাই ফালুৱে আহি বিস্তৰ মনুষ্য অজিলে। লাকমি ৰৈমিত শকত সৃষ্টি স্বৰ্গলই গল। পাচে সেই বছৰতে দেওৰাজে থাওলিপলি, থাওবাকচে, এই দুই পণ্ডিতক পঠাই পৃথিবীত মনুষ্য শিকাই-বুজাই যাব দিলে। (অৰুণোদই ১৮৫০-৫২ খৃ)। পূৰ্ব প্ৰলয়ৰ অন্তে ব্ৰহ্মা তিনি বাৰ মাহু অজিব নোৱাৰি লাউ ঝুলত তাৰ ভিতৰত মানুহ ইহ লাউ ফালি ওলায় একো নাজানে। পণ্ড প্ৰায় হেন দেখি ইন্দ্ৰে ব্ৰহ্মাক পাঁচি পঢ়াই দেখাই-শুনাই থাকিব দিলে। তাৰে পৰা সকলো জানিলে শুনিলে। এই শাস্ত্ৰৰ মতে এয়ে প্ৰলয়। পাচে সত্য যুগ প্ৰীতিতে গল। একে মহেশ্বৰে একে মাৱৰ পো হেন হৈ ভাত খাইছিল। হিংসা দ্বেষ কাৰো কতো নাই। (বাহুগড়ীয়া বুৰঞ্জী)। আহোম ৰজাই কছাৰী ৰজাৰ দূতৰ লগত হোৱা কথা-বাৰ্তাৰ গদ্য বৰ্ণনা ৰাজ্যৰি ভাতৃ ৰহাৰ দ্বাদাৱাৰ বন্ধুৱা ঈশ্বৰদেৱৰ আজ্ঞায়ে সোধে ও পাগিয়া চুংউঙ্গ তুমি যেখন আহী তেখন তোৰ শ্ৰীশ্ৰীহেডম্বৰ হেডম্বম্বৰ মহাৰাজা মহাৰাণী পাত্ৰ-মাত্ৰ গো-ব্ৰাহ্মণ নৰ-নাৰী প্ৰাণী-প্ৰজা গল-পৰ্বতীয়া লোক সমস্তৰো কুশল? ও দেৱ আমি যেখনে আহী তেখনে কুশল। বাৰু তোৰ হেডম্বৰ মহাৰাজাৰ চতুৰ্শৰে অনেক ছত্ৰ আছে, সেয়ে বা পৰভাৱে আচৰিছে না। ‘অ দেৱ ঈশ্বৰৰ তেজ-শক্তিৰ বলত গোসাঁই গোসানীৰ কৃপায় কোনো ছত্ৰে পৰভাৱে কৰিতে নাপাৰিব। নিৰুপদ্বৰে গো-ব্ৰাহ্মণক স্বধৰ্ম্মে প্ৰাণী-প্ৰজা সকলকো সমভাৱে প্ৰতিপাল কৰি মহাৰাজা কুশলে আছে। (পাঁতিৱনীয়া বুৰঞ্জী)

আহোমৰ বিবাহ-পদ্ধতি সম্পৰ্কে গদ্যঃ “ৰাজা সাতঘৰীয়া আহোমৰ ঘৰ যোৱাং ছোৱালী কুঁৱৰী কৰিবলৈ নিয়ে। যদি কোন শূদ্ৰাদি ফুকন বন্ধুৱাৰ ঘৰত ভাল ছোৱালী থাকে বাপেকও দিযে অকস্মাৎ তাকো কুঁৱৰী কৰিবলৈ নিয়ে। শূদ্ৰাদি ঘৰৰ ছোৱালী হলে হিন্দু মতে বিয়া কৰি নিয়ে : আহোমৰ হলে চকলং বিয়া কৰে। ৰজালৈ হলে ৰজা-ঘৰলৈকে বাপেকে সহিতে ছোৱালী নি চকলং কৰে। ৰাজাৰ জীয়ৰী বা অন্য আহোমৰ হলে ছোৱালীৰ ঘৰতহে চকলং কৰিব পাৰ।” (বাহী) ১৩ শ বছৰ ১৬৯-৭০ পিঠি। আহোম ৰজাৰ বং-ধেমালি বিষয়ে গদ্য • “চৰাই চোঙত কনুৱা ক্ৰমে আহি বিমান সম্বহ হু বিমান সম্বহক সৰ

মাছ দিবলৈ ধৰে। সেইদৰে ক্ৰমে কৰীয়া কনুৱা আহি এক হাজাৰ বাৰ শ গোটখাই থাকেহি। গধূলি উৰি যায় ৰাতিপুৱা গোট খায়হি। এইদৰে ছয় সাত ঠাইত চৰাইচোং পাচে। যিফালে পুহ মাঘ মাহে শেনৰ পৰীক্ষা পাতে তাকে বাউলি দিয়া বোলে। প্ৰথমে কিছু অস্তৰতে পাৰ এটা বান্ধি ঠাৱ চকুৰ পৰা গিলিপ গুচাই শেনৰ ভৰিত দীঘল ডোল নগাই যেই ডোল ধৰি মেলি দিলে যদি শো পাৰ কোবাই পুৰ আহি শেনচোৱাৰ হাত পৰেহি, তেতিয়া ভৰিৰ দীঘল ডোল গুচাই চোলা জৰীৰ নিচিনা বাটপতীয়া চুটি ডোল নগাই মেলি চাব। তাতো যদি শো ঘূৰি হাতলৈ আহে, তেতিয়া চকুৱে দেখাত দিয়ে। তাৰো পৰা শেন যদি ঘূৰি আহিল তেতিয়া পাৰৰ কোষত মানুহ দুই চৈত কৰে ক্ৰমে পাৰ থকাত। অনেক মানুহ থকাতো যদি শেন গৈ পাৰ কোবাই মাৰি ঘূৰি আহে তেতিয়া বাউলি শেন আহিছে বুলি ৰাজা (বা) ডাক্তৰীয়াত শোচোৱা বন্ধুৱাই জনালে মন গলে ৰাজা বা ডাক্তৰীয়া এওঁবিলাকো সমাৰোহে গৈ সেই বাউলি চাৰগৈ। (বাহী ১৩ শ বছৰ ৪০২-০৫ পিঠি)

আহোম ৰজাৰ মৈদাম বিষয়ক গদ্য এই দেশৰ স্বৰ্গদেৱসকল পৰকাল হলে তেওঁবিলাকৰ মৃত্যু-শৰীল ৰক্ষা অৱস্থা আছিল। যদি মৃত্যু হল তেওঁৰ মূৰে ডাক্তৰীয়াসকলে নকৈ এজন ৰজা নাপাতে মানে ৰাজাৰ মৃত্যু-বাৰ্তা ঘৰে পৰে কোনেও নাজানে আৰু কোৱাও কৰ নাপায়। নকৈ হোৱা ৰজাই আজ্ঞা দিলেহে নতুন পেডা কাটি হেঙ্গুল হাইতালে বোলাই সোণপানী খটাই সেই পেডাৰ ভিতৰত কাপড়-কানি তুলি ঢলিচা পাৰি মৃত ৰজাৰ দেহ ভৰাই ৰাখিব পায়। আৰু সেইজনা জীয়াই থকাত তামুলি পাঁচনি পিকদান ধৰা হেংদান ধৰা জৰা ধৰা চৌৱৰ ধৰা ধনখোৱা ধৰা চাংমাই, ৰাঙ্গনি গা-চোৱা, ফুলচোৱা লিগিৰা এইদৰে অনেকটি লা-লিগিৰা লগে সেইদৰে মৰাৰ লগত দিছিল। অতি কমেও এই দহজন লোক পৰিচালক হলেই নহয়। সেই মানুহ লুখুৰাসন খেলৰ আনি প্ৰতিজনে সেই এক এক বিষয় দি মৰা ৰজাৰ লগত দিব পায়। কেতিয়াবা দুই চাৰিজন ঘৰফলীয়া খেলবো দিয়ে। আৰু মৰা ৰজাৰ শৰ আৰু পেৰাৰ ভাৰ ঘৰফলীয়াই মুকৰ ফালে আৰু লুখুৰাসনে ভৰিৰ ফালে লব পায়।” (অৰুণোদই, ১ম বছৰ ১৮৪৬ খৃঃ)

নবা চুটিয়া ত্ৰিপুৰা জয়ন্তা আদি জাতিৰ জন্ম-কথাৰ গদ্যও বিতোপন, সন্বেহ নাই (অধ্যয়ন, ১৮৬-৮৭ পিঠি)। ভূতপুত্ৰীয়া বুৰঞ্জীৰ গদ্য তুলনাত আধুনিকতম

আহোম বুৰঞ্জী বুলিব পাৰি এই বুৰঞ্জী ভূঙ্গখুঙ্গীয়া ৰজাসকলৰ ঘাইকৈ ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ (১৭৫১-৬৯) পৰা কমলেশ্বৰ সিংহলৈ (১৭৯৫-১৮১০) আধা শতিকাৰ ওপৰ কালৰ হুবহু আৰু নিৰ্ভৰযোগ্য কাহিনী। ইয়াৰ লেখক শ্ৰীনাথ দুৱৰা বৰবৰুৱাই ইয়াৰ ৰচনাৰ সঠিক সময় দিছে, আৰু বহুত ঘটনা এওঁ প্ৰায় চকুৰে দেখা আৰু নিজে শ্ৰেষ্ঠ বিষয়াক্ৰমে অনেক ঘটনাত ভাগ লোৱা।

সিঁচৰতি হৈ থকা অসংখ্য বুৰঞ্জীৰ বাচকৰণীয়া কেখনমান বুৰঞ্জী গদ্য অসমীয়া কথা সাহিত্যৰ ক্ৰমবিকাশৰ প্ৰমাণ উদ্ধৃত কৰা হল। উক্ত-বৈষ্ণৱ যুগ স্বৰূপতে পদ্যতকৈ গদ্য সাহিত্যৰ ক্ৰম-বিকাশ আৰু উৎকৰ্ষৰ যুগ বৈষ্ণৱ-গদ্য চাৰি এফাল আৰু বুৰঞ্জী পদ্য আনটো ফাল। এফালে ঘাইকৈ সত্ৰ সমূহ আৰু ইফালে আহোম ৰাজসভা অসমীয়া গদ্যৰ এই দুই শিক্ষালয়ৰ পৃষ্ঠ-পোষক বুলি সাধাৰণভাৱে কব পাৰি। ভাৰতৰ প্ৰাদেশিক ভাষাৰ গদ্যৰ প্ৰথম পিতা শঙ্কৰদেৱে ভাষাৰ গাভীৰ্য্য সাহিত্যৰ সৌন্দৰ্য্য আৰু শাস্ত্ৰীয় মৰ্যাদা ৰক্ষা কৰিবৰ বাবে অসমীয়াত ব্ৰজবুলি যেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰিছিল পৰবৰ্তী গদ্যলেখক ভট্টদেৱ ৰঘুনাথ আদিয়েও সেই হেতুকেই উড়িয়া প্ৰভৃতি ভাষাৰ অনুকৰণত 'কহন্ত' বোলন্ত আদি অসমীয়াৰ সাধাৰণত অপ্ৰচলিত ক্ৰিয়াকৰণ আৰু সমধিক তৎসম শব্দ ব্যৱহাৰ কৰি তেওঁলোকৰ ৰচনা তুলনাত গধুৰ আৰু সামান্যভাৱে হলেও সংস্কৃতগন্ধী কৰিবলৈ প্ৰয়াস পাইছিল আৰু বৈষ্ণৱ লেখকৰ আধ্যাত্মিক সমতলৰ বিষয়-বস্তুৱেও প্ৰকাৰান্তৰে তেওঁলোকক তেনে কৰিবলৈ বাধ্য কৰিছিল আৰু বিপৰীত ফালে বুৰঞ্জীৰ গদ্য বৈষয়িক আৰু ৰাজকৌতৱ আৰু সাধাৰণতে নিৰক্ষৰ জন-গণৰ উদ্দেশ্যে লিখা বাবে অধিক ব্যৱহাৰিক নহৈ নোহোৱিছিল। কিন্তু প্ৰায় একে বিধৰ বিষয়-বস্তুত বুৰঞ্জী-গদ্যত : “পূৰ্বে ৰাজা যুধিষ্ঠিৰক পাঞ্চ ভাই ভাৰ্য্যা সহিত কুট মন্ত্ৰণা কৰি ৰাজ্য-সম্পত্তি হৰিয়া লৈলেক দুৰ্য্যোধনাদি-সকলে, তদ্বাপি কালচক্ৰৰ গতিৰ দ্বাৰায়ে যুধিষ্ঠিৰহে চক্ৰবৰ্তী ধৰ্ম্মীমণ্ডলৰ ৰাজ-ৰাজেশ্বৰ হৈ ৰহিল দুৰ্য্যোধনাদিৰ কুট মন্ত্ৰণা আপোনাৰ লগতহে গল ফণধৰ্ম্ম কিছু নৰহিল এতেকে লোভ কৰিব নাপায়।” (কামৰূপৰ বুৰঞ্জী ১১৩ ছেদ)। সমসাময়িক বৈষ্ণৱ গদ্যত : “নাৰদে কহন্ত, তদনন্তৰে পাত্ৰমন্ত্ৰীগণে ভৱতক ৰাজা হইতে বুলিল : ভৱতে বোলন্ত, জ্যেষ্ঠ ভাই শুক থাকিতে কেনে ৰাজা হইবো কিন্তু শ্ৰীৰামৰ চকণ দেখিতে বনে চলিবো এখন সৈন্য জুড়াম। হেন গুনি পাত্ৰমন্ত্ৰীগণে বঙ্গ মন হই সেনা জুড়াইলা।” (কথা-বায়াল, কক্কাৰ)।

কিন্তু এই বিজ্ঞানি বাহ্যিক মাত্ৰ ইয়াতকৈ চাব লগা কথা হৈছে, বৈষ্ণৱ আৰু বুৰঞ্জী গদ্যৰ আন্তৰিক দৃষ্টিকোণ। বৈষ্ণৱ পদ্যৰ দৃষ্টিভঙ্গী সদৌ ভাৰতীয় বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰ দৰেই অধ্যাত্ম আৰু অন্তৰ্দৰ্শী আৰু বুৰঞ্জী গদ্য সকলো বৈষয়িক সাহিত্যৰ দৰেই বাহ্যদৃষ্টিমূলক। ইয়াৰ পিছৰ যুগৰ অসমৰ পদ্য-বুৰঞ্জীৰ দৰেই এই যুগৰ বহুত কথা ইতিহাসতো বৈষ্ণৱ গদ্যৰ অধ্যাত্ম আদৰ্শই বুৰঞ্জীৰ বৈষয়িক ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰা ভানকৈৰে মন কৰিব পাৰি কিন্তু বৈষয়িক আদৰ্শই ঘূৰি বৈষ্ণৱ ভাৱ-ৰাজ্যত প্ৰতি-আক্ৰমণ কৰা নাই আৰু কৰিব নোৱাৰেও। বাহ্যিক গঢ়তো বুৰঞ্জীৰ সাধাৰণ গদ্যৰ ৰীতিৰ ওপৰত বৈষ্ণৱ গদ্যৰ প্ৰভাৱ হাডে-হিমজুৱে আছে বুলিব পাৰি গধুৰ ৰচনা-ৰীতিৰ বুৰঞ্জীবোৰতে ইয়াক জন্‌জন-পটপটকৈ দেখিবলৈ পোৱা হয়। ইফালে আকৌ ছোৱাকৈ ছেউতি লাহে লাহে পমি ক্ৰমে উষাৰ কিৰণ আৰু বেলিৰ পোহৰত মিলি যোৱাৰ দৰে এই বুৰঞ্জী আৰু হস্তীৱিদ্যাৰ্ণৱ আৰু ঘোৰা নিদান আদি বিজ্ঞানৰ গদ্য আধুনিক গদ্যত ক্ৰমে মিলিলহি। কিন্তু এই কথা অকল ‘অৰুণোদই যুগলৈকেহে বিশেষভাৱে খাটে আৰু আচহুৱা প্ৰভাৱৰ সত্ত্বেও সেই কালৰ অসমীয়া গদ্য বিশেষভাৱে কেতিয়াও ভজুৱা হোৱা নাছিল। কিন্তু পৰবৰ্ত্তী যুগত ইংৰাজী আৰু বঙলা ভাষাৰ প্ৰভাৱে যেনেকৈ হওক অসমীয়া কথা-ৰীতিৰ খাজ লৰালে যে তাত সন্দেহ নাই। অন্ততঃ অষ্টাদশ শতিকাৰ পৰা বুৰঞ্জী গদ্যৰ ৰীতি আদৰ্শ অসমীয়া কথা-ৰীতি অসমীয়া জন-গণৰ কথা কোৱাৰ যি গঢ় তাত সম্পূৰ্ণ প্ৰতিফলিত হৈছে। “অৰুণোদই কাকতৰ সৰ্বসাধাৰণ ভাৱত অসমীয়া কথা-কোৱাৰ এই সাঁচ ভানকৈয়ে মানি চলা হৈছিল কিন্তু ঢেকিয়াল ফুকন হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা আদিত ইংৰাজী আৰু বঙলাৰ ভাষা সহ-তাকৰকৈ যেনে তেনে সোমাল আৰু বৰ্ত্তমান সেয়ে সীমা অতিক্ৰম কৰি যাবলৈ ধৰিছে। ইয়াৰ প্ৰতিবেদকৰূপে এই বুৰঞ্জী গদ্যৰ আদৰ্শই বিশেষ কাম কৰিব বুলি আশা কৰিব পাৰি।

ৰাজকীয় পত্ৰ পেড়াকাকত মানুহ-বেচা কাকতৰ গদ্য

আমাৰ “অসমীয়া সাহিত্যৰ অধ্যয়ন”ত (১৮৭-৯৪ পিঠি) এই বিষয়ৰ শিতানৰ বিভিন্ন মৌলিক উদ্ধৃতি দি আলোচনা কৰা হৈছে। বুৰঞ্জী সাহিত্যৰ উপৰিও এনে বিভিন্ন ক্ষেত্ৰৰ অসমীয়া গদ্যৰ বিমানবোৰ পৰীক্ষা দেখিবলৈ পোৱা হয়, ভাৰতীয় কোনো সাহিত্যত ইয়াৰ তুলনা দেখিবলৈ পোৱা নহয়। ইয়াৰ

পৰা বুজিব পাৰি বৈয়ৰ্গ যুগত অসমীয়া কাব্যৰ উৎকৰ্ষই যি চূড়ান্ত লাভ কৰিছিল অনুজ স্বৰূপ উত্তৰ-বৈয়ৰ্গ যুগৰ অসমীয়া গদ্যৰ উৎকৰ্ষ কোনো প্ৰকাৰে তাৰ অনুপযুক্ত নাছিল। মন্ত্ৰণাকুশল (ডিপ্লমেটিক) সাহিত্য ৰূপে উদ্ধৃত প্ৰথম কেখা পত্ৰৰ যি মূল্য অভিনৱ বিষয় ৰূপে তামৰ ফলি বা সিদ্ধান্ত পত্ৰৰ বাহিৰেও পেডাকাকত আৰু ঘাইকৈ মানুহ-বেচা কাকতৰ গদ্য তাককৈ হীনমূল্যৰ নহয়। বিদেশী বা বিজাতীয় ৰজালৈ লিখিব লগা হেৰুকে মন্ত্ৰণাকুশল পত্ৰৰ ভাষা অসমীয়া-বঙলা হিন্দী মিহলি ঠায়ে ঠায়ে অৱশ্যে হব লগা হলেও তাত অসমীয়া কথা-ৰীতিৰ গঢ় সম্পূৰ্ণ সংৰক্ষিত হৈছে সন্দেহ নাই। দিলালখালৈ দিয়া ফুকনৰ মন্ত্ৰণাকুশ ল পূৰ্ণ পত্ৰত ‘আৰ ইমানো কি নিমিত্তে দিৰঙ্গ হৈছে, যাতে সমস্তে লোক উজাৰ এই কাৰণেহে দিৰঙ্গ। আমি যদি দিবাক পাৰো তেৱে আমাৰহে ভাৰ ওচৰে। সপ্তদশ শতিকাৰ ভাষাৰ খোলা আৰু শাহ উভয়েই এনে অসমীয়া জাতীয় আৰু জতুৱা যে আজিৰ অসমীয়া লিখিত গদ্যতো এনে উদাহৰণ অতি বিৰল। প্ৰকাশ-ভঙ্গীৰ ফালৰ পৰাও ইয়াৰ ভাষা জতুৱা প্ৰাঞ্জল আৰু সুবলা বাক্য দুটি সৰল আৰু সৰল তৎসম শব্দৰ প্ৰাধান্য শূণ্য বুলিব পাৰি অথচ বিষয় অনুসৰি ৰচনাৰ গাভীৰ্য্যৰ ৰুতি-খুণ হোৱা নাই। নৰনাৰায়ণে খোৰা ৰজা চুখামফালৈ দিয়া পত্ৰখন বঙলা সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লেখক দীনেশচন্দ্ৰ সেনে পোনতে বঙলা গদ্যৰ আৰ্হি ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল কিন্তু ইয়াত প্ৰথম পুৰুষত ব্যৱহাৰ কৰা ‘আছি কৰি আদিৰ বাবেই যদি ইয়াক বঙলা বুলিব পাৰি তেন্তে জয়ধ্বজো দিল্লীৰ বাদশ্বাহলৈ লিখা পত্ৰৰ দেউল কৰকে আসামে নিয়াখা” মোৰ আপোনাৰ বেটী আদৰ ৰাজা তিপামকা বেটী তোমৰা পাস’ আদি ব্যাকৰণমূলক গঢ়ৰ বাবে হিন্দী বুলিব লাগিব। মূল কথা সাহিত্যৰ সামগ্ৰী হব বুলি এইবোৰ পত্ৰ কেতিয়াও লিখা নাছিল যিদৰে লিখিলে উভয় পক্ষৰ কথা পৰিপাটিকৈ আৰু নিৰ্ভুলকৈ বুজিব পাৰিব তেনে ভাষাতেই তেওঁলোকে লিখিবলৈ বাধ্য হৈছিল। তাম্ৰ-লিপিৰ গদ্যত : যদি কোনো কলত্ৰ আন পৰগণাৰ জমিৰ কমি বেচি হই, এই পৰগণাৰ জমিৰ কমি কৰিব নাপাই; ডগা পৰগণা আনো ওপৰৰ্জি বাবে ধৰিব নাপাই। এনে কথা-ৰীতি যেনে প্ৰাঞ্জল, তেনে শক্তিশ্বৰ। মুঠতে সপ্তদশ-অষ্টাদশ আদি শতিকাৰ অসমীয়া গদ্য ক্ৰমবিকাশৰ বাটত যেনে দৃঢ়ভাৱে আগ বাঢ়িছিল, কুৰি শতিকাৰ বৰ্ত্তমান গদ্য ঠিক তেনেভাৱে আগ বাঢ়িব পৰা

নাই বুলিব লাগিব। কবিতা ওপজে কিন্তু কথা সাজে, অসমীয়া গদ্য গঢ়িবলৈ যিখিনি অধ্যবসায়ৰ আৱশ্যক দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে সেইখিনিৰ প্ৰয়োগ কৰি আৱশ্যকতাও বৰ্তমান সাহিত্যিকসকলে ভালদৰে উপলব্ধি কৰিব পৰা হোৱা নাই বুলিব পাৰি।

জিকিৰ আৰু অন্যান্য মৌখিক সাহিত্য

অসমীয়া মৌখিক জন-সাহিত্যৰ আগকথা আদি যুগতে কোৱা হৈছে। এফালৰ পৰা চালে জন-সাহিত্যৰ কোনো যুগ নাই বুলিব পাৰি সচা, কিন্তু সকলো যুগ যে তাৰ বিকাশৰ অনুকূল নহয় তাকো সৈ নাকটি নেদাৰি। বৰ্তমান কালৰ দৰে সমাজত যেতিয়া ‘অন্নচিন্তা চমৎকাৰা’ হৈ উঠে যেতিয়া মানুহে হাঁ-ভাত হাঁ-কাপোৰ বুলি হাবাথুৰি খাই ফুৰে তেনে কালত অন্ততঃ জন-সাহিত্য কিয় কোনো সাহিত্যৰেই স্বাভাৱিক বিকাশ অসম্ভৱ বিহেতুকে সকলো কলাবিদ্যাই যুদ্ধৰ চৰখৰিয়াতকৈ শাস্তিৰ সেউজীয়া কোলাত বঢ়া লতাহে। তদুপৰি যুদ্ধ-বিপ্লৱ কালৰ দৰেই বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ নিচিনা সামাজিক আলোড়নৰ সময়তো জন-সাহিত্যৰ বিকাশ সাধন হ'ব নোৱাৰে। এই কাৰেই পাৰদৰ্শৰ দৰে চঞ্চল স্বভাৱৰ হলেও ঘটনা-সংশ্লিষ্ট গীত-কাব্য মণি-কৌৱৰ ফুল-কৌৱৰৰ গীত আদি-যুগত আৰু ময়নামতী আৰু গোপীচন্দ্ৰৰ গীত পূৰ্ব-বৈষ্ণৱ যুগত ঠাই দিয়া হৈছে কিন্তু স্বয়ং বৈষ্ণৱ যুগত তেনে কোনো জন-সাহিত্যক ঠাই দিবলৈ বিচাৰি পোৱা টান। অথচ বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ ধন শুকাই যোৱাৰ লগে লগে আকৌ জন-সাহিত্যৰ শহ মূৰ তুলি উঠিল আৰু তাৰ প্ৰমাণ স্বৰূপে এই যুগত অনেক জাতীয় গীত-মাত পোৱা হয়।

জিকিৰ বা আজান ফকিৰৰ গীত বুলি এনে বচনৰ ভালেখিনি গীত অনেক কাল কোনও সম্প্ৰদায়ৰ মাজত মুখে মুখে চলি আহিছে, এই বিষয়ে ‘অসমীয়া সাহিত্যৰ অধ্যয়ন’ত (১৯৪-৯৮ পৃষ্ঠা) মুকলিকৈ আলচ কৰা হৈছে। বহুসংখ্যকী অনুপম ছফী কবিতাবোৰ যেনেকৈ খৃষ্টপূৰ্ব কালৰ গীতা-উপনিষদৰ উৰ্বৰ ক্ষেত্ৰত ৰোৱা ইছলামৰ ফুল-পুলিৰ ফুল জিকিবোবোৰে সেইদৰে মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ সাক্ষ্য মাটিত ৰোৱা একে ফুল-পুলিৰ ফুল। জহ্মবুদ্দিনে লিখাৰ দৰে মুছলমানতকৈ অসমীয়াৰ লগতহে সদায় আন্তৰিক সহানুভূতি আৰু সংলগ্নতা থকা অসমীয়া মুছলমানৰ ৰচিত এই গীতবোৰৰ ইতিহাস ইয়াতে সোৱাই আছে। গতিকৈ প্ৰভাণ সিংহ (১৬০৩-৪২) কালত নহলেও, জয়কান্ধ সিংহ (১৬৪৮-

৬৩) ৰাজত্বৰ পাছৰ পৰা মায়ামৰা বিদ্রোহৰ (১৭৬৯-৯৪) আগলৈকে এনে কালতে জিকিৰবোৰ মূলত ৰচিত হোৱা সম্ভৱপৰ।

ঘটনাৰ বিষয়ত আদি-যুগত উৎপত্তি হোৱা বোলা ফুল-কৌৱৰ মণি-কৌৱৰৰ গীত আৰু পূৰ্ববৈষ্ণৱ যুগৰ ময়নামতী-গোপীচন্দ্ৰৰ গীতৰ লগত শাৰী পতা এই যুগৰ অৰ্দ্ধ-ঐতিহাসিক জনা-গাভৰুৰ গীত লেখৰ। ইয়াৰ ঘটনাৰ ভাগত ইংৰাজ কবি স্কুইনবাৰ্ণৰ নাথিকা আটলাণ্টাৰ দৰে (বৰ্ত্তমান অসমৰ নগাঁৱৰ) কামপুৰৰ গৰুচৰ বা গৰুবাট ৰাজ্যৰ অবিবাহিতা ৰাণীজনাই ঘোষণা কৰিলে তেওঁৰ কোনো তিনটা পৰীক্ষাত উঠিব পৰা কৌৱৰজনকহে তেওঁ বিয়া কৰাব কিন্তু পৰীক্ষাত উঠিব নোৱৰাসকলক বন্দী কৰি হত্যা কৰাব। কুঁৱৰীৰ ৰূপৰ মোহত বা ৰাজ্যৰ লোভত ন শ কৌৱৰ আহি বিফল-মনোৰথ হৈ আৰু হত্যাৰ আদেশ লৈ বন্দী হৈ থকাৰ পাছত নট জাতিৰ কলিধন নামৰ এজন ডেকা অহাত জনাই তেওঁক অপমান দি খেদাই পঠালে। তাৰে পোটক তুলিবলৈ বুলি তেওঁ তেওঁৰ বন্ধু গোপীচন কৌৱৰৰ শুৰিলে গল, কিন্তু তেওঁ আগতে ন-পোন কুঁৱৰী বিয়া কৰাই থকাত আৰু এজনী বঢ়াবলৈ মন নেমেলিলে। কলিধনে বৰকৈ ধবাত শেষত গোপীচনে মাকৰ আৰু ন-পোণ কুঁৱৰীৰ হাক-বচন নামানি সেই তিনটা পৰীক্ষাত উঠি ককায়েক অভিমনক মাৰি জনাক বিয়া কৰাই সেই নশ কৌৱৰক মুক্তি দিলে। ওপৰে ওপৰে চালে ইয়াত ঐতিহাসিকতা একো নথকা যেন লাগে এই জনা আৰু অভিমনক মহাভাৰতৰ জনা আৰু অভিমন্যুৰ লগত সংলগ্ন কৰিবলৈ চোৱাও বাতুলতা হ'ব, তদুপৰি ককায়েক থাকোঁতেও অবিবাহিতা জনাই ৰাজপাট খোৱা কথাও কোনো স্ত্ৰীৰাজ্যৰ নুবুলিলে আচৰিত কথাই। কিন্তু আন পাকে গোপীচনৰ ন-পোণ আৰু মণিকচন্দ্ৰ ৰজাৰ ময়নামতীৰ বাহিৰেও ন-বুৰি তিক্ততা গোপীচন আৰু গোপীচন্দ্ৰ দুয়ো সকলো ভাৰ্যা এৰি নতুন তিক্ততাত আসক্ত হোৱা আদি কথা আকস্মিক মিল বুলি এৰিব নোৱাৰি, তেখেত ইহঁতৰ পৰস্পৰ সম্পৰ্ক মানিব লাগিব। তদুপৰি মাতৃ-স্বত্বৰ ৰাজ্য খাছিয়া-জয়ন্ত্যৰ সংলগ্ন নগাঁও জিলাৰ লগত এই নাৰী-ৰাজ্যৰ অৱতাকাণ্ড মন কৰিব লগা। সি যি হওক সাহিত্যৰ ফালৰ পৰাও এই গীত-কাব্যৰ মূল্য নিশ্চয় আছে জনাৰ বৰ্ণনাত :

“জোকৰি পিজিলে	গোমচেঙৰ চোলাটি	মাজত বাখৰামি কৰা।
কঁকালত মাৰিলে	জবদৰ টঙালি	দখিলে জিলমিল কৰা।।

থুৰিয়াই পিঙ্গিলে	ধলপাটৰ চুৰিয়া	মুৰত ডাউকীয়া পাগ।
পিঙ্গি উৰি পেলাই	গোপীচন ওলালে	যেনে পূৰ্ণিমাৰে চান্দ।।
হাতী খোজে কাটে	লুপুৰে-ধুপুৰে	ঘোৰা খোজে কাটে লৰি।*
শিলৰে আলিতে	জনাই খোজে কাটে	হস্তী-গমনে ধৰি।।
অতিকৈ জিলিকে	বালিত বালিচন্দা	অতিকৈ জিলিকে সোণ।
তাতোকৈ জিলিকে	জনা যে গাভৰু	যেনে পূৰ্ণিমাৰে জোন।।*

জনা গাভৰুৰ গীতৰ কাহিনী যিমান আগৰে হওক ই গঢ় লোৱা কাল এই যুগৰ পাছলৈ নিশ্চয় নাযায়। এই যুগতে গঢ় লোৱা আৰু কেইবাটিও গীত-কাব্য আছে বাখৰ বৰাৰ গীত তাৰ অন্যতম। নগাঁও জিলাৰ বাখৰ বৰা বোলা এজন লোকক ৰাজদ্রোহত অন্যায়কৈ অভিযুক্ত কৰি গোৰীনাথ সিংহৰ (১৭৮৯-৯৪) কালত এওঁক হত্যা কৰা হয়। এই কাহিনী লৈ লিখা এই গীত-কাব্যৰ দুই এফাকি - 'আঠিয়া কলৰে পাত সৰু সৰু জাতি কলৰে পাত। গা ধুই উঠি বাখৰ টেমেকাই খাবলৈ নাপালে ভাত।। "লুইভৰ ৰাঙলী গড়া। ভৰলী মুখতে ঘৰ-বাৰী সাজিছে, পালেহি বাখৰ বৰা।। গোৰীনাথ আৰু কমলেশ্বৰ সিংহৰ (১৭৯৫-১৮১০) ৰাজত্বৰ মাজত হোৱা কামৰূপ জিলাৰ হৰদত্ত ৰাক বীৰদত্তৰ বিখ্যাত দন্দুৱা দ্রোহৰ কাহিনী লৈ বেজবৰুৱা আৰু বৰদলৈৰ দুখনি প্ৰসিদ্ধ উপন্যাস আছে এই কাহিনীৰ বিষয়ে ৰচা পদুম-কুঁৱৰীৰ গীতৰ দুফাকি—

হৰদত্তৰ জীৱৰী	পদুম কুঁৱৰী	(বেজবৰুৱা) নাথালে ভাত।
কামদান বঙালে	হাতত ধৰি নিলে	পদুম বিচাৰি গাত।।
ক'ত হৰদত্ত,	ক'ত বীৰদত্ত,	ক'ত খাওঁ খাওঁ কৰা।
বজাৰে শাপত	হৰ-বীৰদত্ত	দুয়ো হল ভেটি মৰা।।

তেজীমলা পাণেশৈ আৰু কমলা কুঁৱৰী আদি সাধুৰ ঐতিহাসিকতা থিৰ কৰা কঠিন কিন্তু সেই সাধুযোদ্ধাৰ লগৰ গীতবোৰ অতীৰ কল্প আৰু সৌন্দৰ্য্যপূৰ্ণ যে তাত সন্দেহ নাই—

"হাতো নেমেলিবি	ফুলো নিছিঙিবি	ক'ৰে নৱবীয়া তই।
মানুহে ফুলৰ	কি জানে আদৰ	তেজীমলাহে মই।।'
"পাণেশৈ পাণেশৈ	মোৰ ভনী পাণেশৈ,	মোৰ ঘাটে চপাই দে নাৰ।
দুহাতে দুমুঠি	দি বাম চাৰি মুঠি	ডিঙিতো লিছামে হুৰা।।"

“কমলা কুঁৱৰী	মোৰে প্ৰাণেশ্বৰী	পানী কিমানৰ হল।
বঙহৰ দেৱতা,	মোৰে প্ৰাণপতি	পানী এবুকু হল।’
“কুটুমে ৰাঙিলে	কুটুমে বাটিলে	কুটুমে কুটুমক খালে।।’
কুটুমৰ তেজেৰে	বস্তু জ্বলানে	মজিয়া ভকভকালে।।”

এইবোৰৰ বাহিৰে চিকণ সবিসহৰ গীত আদি আৰু তুলনাত বৰ্ত্তমান মণিৰাম দেৱানৰ গীত পৃথু বৰকাকতীৰ গীত আদি সববৰহী জনা গাভৰুৰ গীতৰ দৰে বদন বৰফুকনৰ গীত সম্পূৰ্ণভাৱে সংগৃহীত হৈছে কিন্তু আন আটাইবোৰ এতিয়াও সু-সম্পাদিত হৈ ওলোৱা নাই। প্ৰকাশিত গীত-কাব্য-কেইটিৰ সম্বন্ধতীৰ বন্দনা আৰু জোৰা দিয়া কথাবিলাক প্ৰায় একে আৰু তাৰ ভালেখিনি গৰখীয়া নামতো সোমাইছে। ৰাজনৈতিক গীত-কাব্যবোৰত জন-গণৰ মত স্পষ্টকৈ প্ৰকাশ পাইছে

‘সত্য ত্ৰেতা	দ্বাপৰ কলি	তিনি চাৰি যুগ গ’ল।
অসম দেশত	মন্ত্ৰী নাইকিয়া	বুঢ়া গোহাঁইৰ অৱতাৰ হ’ল।।
চাৰি দিশে চাই।	দেখে বুঢ়াগোহাঁই	শত্ৰু নাই।।
কি ক’ম পাছে।	ভাটিৰ বৰফুকন	শত্ৰু আছে।।
প্ৰজাই মাৰে হাই।	ফুকনে নামাৰিলে	মাৰোঁতা নাই।।
‘ৰূপৰ ধোঁৱাখেৱাত	খালি	সোণৰ ধোঁৱাত খালি।
ৰাইজৰ দোৰোহত	পৰিল মণিৰাম	ডিঙিত ফাঁচিকাঠ ল’লি।।”

গীত-কাব্যবিলাকৰ বাহিৰে অসমীয়া জন-সাহিত্যৰ বিভিন্ন ঠেঙুলি- সাধুকথা, খাই-নাম নিচুকনি বা লৰা-ওমলোৱা নাম, গৰখীয়া নাম বা গাঁৱলীয়া নাম আই-নাম বা শীতলা আদি নাম বিয়া নাম : এইবিলাকৰ বিষয়ে আমাৰ বিভিন্ন সংগ্ৰহৰ পাতনি বা শলাগনিত বিশদভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে (“অসমীয়া সাহিত্যৰ অধ্যয়ন” ৫-৫২ পিঠি)।

পুথি পাঁচ

বৰ্ত্তমান যুগৰ নব আবিষ্কাৰৰ অসমীয়া সাহিত্য

আগকথা— (ক) ইংৰাজ শাসন। মায়ামৰা বিদ্ৰোহ (১৭৬৯ - ৯৪) আৰু ছন্দুৱা দ্ৰোহ (১৮১০) আদিৰ পাছত মানৱ মাৰণ আৰু অপশাসনে (১৮১৬-২৪) অসম আৰু অসমীয়াক যেনেকৈ জুৰুলা কৰিলে সৰহ নালাগে মোকলৰ লেখি লেখি সোতৰটা আক্ৰমণেও (১২০৬-১৬৮২) অসমক তেনে একো কৰিব নোৱাৰিছিল। ১৮২৬ৰ ২৫ ফেব্ৰুৱাৰীত ইংৰাজ আৰু মান ৰজাৰ সন্ধি হল; আৰু মাজতে বিনা কাৰণত অসমখন ইংৰাজৰ হাতলৈ গল। অৱশ্যে পুৰন্দৰ সিংহক ১৮৩৮ৰ অক্টোবৰলৈকে উজনি অসমৰ ৰজা বুলি মানি লোৱা হৈছিল, কিন্তু তাৰ পাছত তেওঁক ৰজা ভাঙি উজনি নামনি লগ লগাই ইষ্টইণ্ডিয়া কম্পেনীয়ে গোটেই অসমৰ শাসনৰ বাঘজৰী নিজৰ হাতলৈ ললে। তদুপৰি পোনতে সহজ নিয়মে শিক্ষা আৰু বিচাৰৰ বাহনৰূপে ইংৰাজে অসমীয়াকে চলাইছিল কিন্তু ১৮৩৬ত ইষ্টাণ্ড তেওঁলোকে বৰ দৈৰ্ঘ্য অসমীয়াক অসমৰ স্কুল আদালতৰূপ বৰ-ঘৰৰ পৰা উলিয়াই চাপনী বঙলা ভাষাক ইয়াত সুমুৱালে। ১৮৩৭ৰ আইন আৰু দণ্ডবিধিৰ ৩৩৭ ধাৰামতে দেৱানী আৰু ৰাজহ বিষয়ত প্ৰত্যেক প্ৰদেশত নিজ ভাষাহে চলাব লাগিছিল, গিছে অসমৰ বেলিকা সেইবোৰ বিধিও বিডম্বনা মাত্ৰ হ'ল। এনে ঘোৰ অন্যায়ৰ বিৰুদ্ধেও কোনো অসমীয়াই আঙুলি এটা টোওৱা দেখিবলৈ পোৱা নহল! এনেতে জানিবী ঘোপমৰা ডাৱৰৰ মাজত বিজুলীৰ এছটি পোহৰৰ দৰে সেই ১৮৩৬তে আমেৰিকাৰ ৰেপাৰ্টিষ্ট মিস্যনেৰীৰ অসমলৈ শুভাগমন হয়। তেওঁলোকে যদিও পৰ্বতীয়া জাতিৰ মাজত খৃষ্টৰ ধৰ্মৰ পোহৰ বিলাবলৈহে অসমলৈ আহিছিল, সেই মানুহবিলাকৰ অত্যাচাৰত পোনতে সেই ঠাইবোৰত সৰহ কাল ঠাবৰিব নোৱাৰি সমতললৈ তেওঁলোক নামি আহিবলৈ বাধ্য হল। ইয়ালৈ আহি যেতিয়া দেখা পালে অসমীয়া মানুহে দিনেকীয়া জীৱনত এটা ভাষা কয় আৰু শিক্ষা আৰু বিচাৰত আন এটা ভাষা চলায় তেওঁলোক বিচুৰ্তি হল, আৰু এই বৈৰম্য দূৰ কৰি বঙলা

গুচাই আকৌ তাৰ ঠাইত অসমীয়াক পুনৰ অভিষেক কৰিবলৈ তেওঁলোকে শাসকসকলক জনালে। সদ্যহতে তাৰ ফল নথৰিল যদিও অসমীয়া ভাষাৰ স্বতন্ত্ৰতা প্ৰমাণ কৰিবলৈ তেওঁলোক উঠি-পৰি লাগিল আৰু তাৰ সুফল স্বৰূপে কেৰী আদি শ্ৰীৰামপুৰৰ পাৰ্শ্বীসকলে বঙলা ভাষা পতাৰ দৰে এওঁলোকেই বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ ভেটি সুদৃঢ়ৰূপে থাপনা কৰিলে।

(খ) আত্মবিশ্বাসহীনতা : এই যুগৰ পাতনিত অসমীয়া জাতি মৰি শালিৰ পৰা অহা মানুহৰ দৰে আনন্দ-বিহীন আৰু উৎসাহ-শূন্য। মান ৰজাই কেতিয়াও অসম নিয়মিতভাৱে অধিকাৰ কৰা নাছিল অথচ যেতিয়া যাগুবু সন্ধিমতে ইংৰাজে অসম অধিকাৰ কৰি বহিল অসমীয়াই তাক দেখিও নেদেখিলে। তাৰ বিৰুদ্ধে মাত এষাৰ মতা যে দূৰৰ কথাই। মাতৃভাষাৰ বিষয়েও সেই একোটি সাধুৱেই ইংৰাজ শাসনৰ বিৰুদ্ধে অকলশৰীয়াই হলেও গুজৰি-গুমৰি থকা মণিৰাম দেৱানৰ (১৮০৬-৫৮) দৰে বঙলা ভাষাৰ শাসনৰ বিৰুদ্ধে পাৰ্শ্বীসকলৰ লগত পোনতে যোগ দিওঁতা একমাত্ৰ অসমীয়া আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন (১৮২৯-৫৮)। কিন্তু এটি কুঁলি চৰাইৰ মাততে যেনেকৈ বসন্ত কাল নাহে, সেইদৰে জাগ্ৰত এই দুজন-এজন অসমীয়াই সেই কালৰ সৰ্বসাধাৰণৰ আত্মবিশ্বাসৰ কথাহে সুপ্ৰমাণিত কৰে স্বৰূপতে অসমীয়া জাতিৰ সেই জড়তা ভাগিবলৈ আধা শতিকাৰ ওপৰ কাল লাগিছিল নিশ্চয় কিন্তু সেই জড়তাৰ মোহ আজিও অবশ্যে একেবাৰে আঁতৰিছে বুলিব নোৱাৰি। মানৰ আক্ৰমণৰ বিভীষিকাৰ দৰে বঙ্গ-ভাষাতঙ্কযো ভূতৰ ভয়ৰ নিচিনাকৈ অসমীয়াৰ মনত এতিয়ালৈকে আধিপত্য কৰিছিল তাৰ পৰিণাম ৰূপে 'দিন-ভিক্ষা প্ৰাণ-ৰক্ষা'ৰ বাহিৰে অসমীয়াই এই যুগত বিশেষ মহৎ কাম একো সাধিব পৰা নাই। বুৰঞ্জীয়ে ঢুকি পোৱা আৰু নোপোৱা কালৰে পৰা বল-বীৰ্য্যত অসমীয়া চিৰকাল কেনে অতুলনীয় আছিল পুৰাণ-প্ৰসিদ্ধ নৰকাসুৰ-ভগদত্তৰ কাহিনী এৰিও বুৰঞ্জীপ্ৰখ্যাত ভাস্কৰ বৰ্ম্মা (৫৯৪-৬৫০) হৰ্ষবৰ্ম্মা (৭০০-৭৫০) হৰ্ষৰ বৰ্ম্মা (৮০০-৮৫০) ব্ৰহ্মপাল (৯৫০-১০০০) দুৰ্লভনাৰায়ণ (১১৫০-১২০০) নীলধ্বজ (১২০৪-৫৬), বট্ঠধ্বজ (১২২০-৫০) নীলাধৰ (১৪৫৫-৯৮), নীতিপাল (১৫২০-৫০?) নৰনাৰায়ণ (১৫৪০-৮৪) আৰু কদ্রসিংহ (১৬৯৫-১৭১৪) নিচিনা চিৰস্বাধীন অসমৰ চক্ৰবৰ্ত্তী ৰজাসকল চিলাৰায়-নাচিৰ নিচিনা বীৰ, শঙ্কৰদেৱ (১৪৪৯-১৫৬৮) নিচিনা অশ্ৰুভেদী ব্যক্তিৰ কথা তেতিয়া অসমীয়াই

সচা বুলি ভাবিব নোৱাৰা হৈছিল আৰু আজিলৈকে এইসকলৰ মহত্ব সম্পূৰ্ণভাৱে উপলব্ধি কৰিব পাৰিছে বুলি কব নোৱাৰি। আৰু নিজৰ ছাঁটোকে দেখি যেন অসমীয়াই নিজেই চক খাই উঠিছিল আৰু এতিয়ালৈকে সেই স্বভাৱ একেবাৰে দূৰ হৈছে বুলি কবলৈ টান। মুঠতে অসমীয়াৰ মনলৈ সম্পূৰ্ণ আত্মবিশ্বাস নাহে মানে এই নতুন স্বাধীনতাৰ কালতো অসমীয়াই নিজ উজ্জ্বল অতীতৰ সম্পূৰ্ণ উত্তৰাধিকাৰী বুলি চিনাকি দিব পৰা কঠিন, ক'বলৈ দুখ লগা নিষ্ঠুৰ সত্য হ'লও ইয়াক কবই লাগিব।

(গ) সাহিত্যিক জাগৰণ। অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ অভ্যুত্থান অকল অসম বা ভাৰততে নহয় পৃথিৱীৰ যেই সেই দেশৰ সাহিত্যৰ লেখক জাগৰণৰ লগত ফেৰ মাৰিব পৰা কথা যে ই ধ্ৰুৱ সত্য তাৰ পাছত অসমীয়া সাহিত্যৰ জাগৰণ কিয় প্ৰকৃত প্ৰাণ স্পন্দন কিবা আছে নে নাই, ই মত-সাপেক্ষ। উত্তৰ-বৈষ্ণৱ যুগত ৰাজনীতি আৰু সমাজ-নীতি ক্ষেত্ৰত হেৰা মায়ামৰা আন্দোলনৰ দৰেই সাহিত্য-ক্ষেত্ৰত হেৰা অসমীয়া গদ্যৰ অভ্যুত্থান অৱশ্যে সেই একে বৈষ্ণৱ জাগৰণৰ প্ৰমাণ যে সন্দেহ নাই। ইংৰাজ আমোলত অসমীয়া সাহিত্যৰ সেই পুৰণি যোগ-সূত্ৰ ছিগিল নিশ্চয় নতুনক সংলগ্ন কৰাত এই সাহিত্য কিমান আগ-বাঢ়িছে সিয়েই বৰ্ত্তমান বিচাৰৰ বিষয়। পৰ্বতৰ লগত টিলাৰ তুলনাৰ দৰে সেই বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ জোৱাৰৰ লগত 'অকণোদই আৰু জোনাকী'ৰ লগত উঠা সামান্য দুটি টোৰ কথাই মাত্ৰ এই যুগত নাম কব পৰা ঘটনা আৰু দুইটাই (প্ৰকৃততে এটাহে) বঙলা ভাষাৰ আক্ৰমণৰ প্ৰতিক্ৰিয়া মাত্ৰ আৰু সেই কাৰণেই সীমাবদ্ধ। এখন আত্ম-চেতন্যশীল সমাজ আৰু এটা উঠন-মুখী জাতি নহলে যদিও উন্নত সাহিত্য হ'ব নোৱাৰে সাহিত্যৰো সেইদৰেই সহাবি নিদিলে তেনে সমাজ আৰু জাতিৰ জাগৰণ আকস্মিক বা অভাৱনীয়ৰূপে আহিবলৈ আশা কৰা বিড়ম্বনা মাত্ৰ। অসমীয়া জাতি আৰু অসমীয়া সাহিত্যৰ মাজত সেই "ছিছাপ-নিকাছ"ৰ সময় কেতিয়াবাই আহিল, দুখৰ কথা, কোনেও তালৈ কাণ দিয়া নাই। ঢেকিয়াল ফুকন, গুণাভিৰাম, হেমচন্দ্ৰ, কমলাকান্ত লক্ষ্মীনাথ আদি কেইবাজনো বাবে বাবে নিজ ৰচনাৰ ভিতৰেদি এই প্ৰসঙ্গৰ উত্থাপন কৰি গৈছে তাক সমৰ্থন কৰিবলৈ কেও ওলোৱা নাই। কব পাৰি, অসমীয়া ভাষাত বৰ্ত্তমান বহুত বুজনকৈ আৰু ধুনীয়াকৈ কিতাপ ওলাইছে, তাৰ বাবে যদি এই ভাষা গৰ্ভৱতী হৈছে কোলা হয়, তেন্তে কব লাগিব ই জুৱা

গৰ্ভধাৰণ। সাহিত্যনামা গৰ্ভস্থ সন্তানৰ নাড়িৰ লগত যদি সমাজৰূপা মাতৃ-নাড়িৰ সম্পৰ্ক নাই, ই প্রকৃত গৰ্ভধাৰণ হ'ব নোৱাৰে, একে প্ৰাণ-স্পন্দনত সাহিত্য আৰু সমাজ স্পন্দিত নহলে জাতীয় সাহিত্যৰ জন্মৰ আশা বাতুলতা মাত্ৰ। উভয়ৰ মাজত এই যোগ-সূত্ৰৰ স্থাপনেই বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ অবিলম্বে কৰিব লগা কাম, প্রকৃততে প্ৰবল জাতীয় ভাব এটি তাৰ বাবে অতি আৱশ্যকীয়। বৈষ্ণৱ সাহিত্যই যোৱা পাঁচ শত বছৰে যেনেকৈ অসমীয়াৰ প্ৰাণত ধ্বনিত-প্ৰতিধ্বনিত হৈ আছে, বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্যও কাঠ-ফুলাৰ দৰে নহৈ তেনে হ'ব লাগিব আজিও অসমীয়া মানুহৰ দৰে অসমীয়া সাহিত্য আছে, কিন্তু সেয়ে নহয় : দুয়ো জীয়াই থাকিব লাগিব।

১। ঋষ্টীয় অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰাপনা— ইংলণ্ডৰ সিংহাসনত চতুৰ্থ বিলিয়ম আৰু আমেৰিকাৰ যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ অধিনায়কত্বত এণ্ড্ৰুজেকছন থকা কালত ইষ্ট ইণ্ডিয়া গৱৰ্ণমেণ্টৰ ছেক্ৰেটাৰী ছি. ই. (পাছত চাৰ্নছ) ট্ৰেভেলিয়ানৰ যোগে অসমৰ কমিস্যনাৰ জেনেৰেল মেজৰ জেনকিন্সে কলিকতাৰ পাত্ৰীসকলক উত্তৰ-পূব সীমান্ত প্ৰদেশত ঘাইকৈ শ্যান্ আৰু খামতি জাতিৰ কাৰণে এটি মিস্যন স্থাপিত কৰিবলৈ দিহা দিয়ে। এই পাত্ৰীসকলে আকৌ ব্ৰহ্ম দেশৰ লগত অসমক সংলগ্ন কৰি ঋষ্ট ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে এডোখৰ আহল-বহল ঠাই উলিয়াবৰ ইচ্ছাতেৰে ভেতিয়া ব্ৰহ্মদেশত থকা আমেৰিকাৰ বেপাৰিষ্ট মিস্যন বিদেশী সমাজলৈ সেই নিৰ্দেশ পঠিয়ায়। পছিম ফালৰ পৰা চীন দেশ সোমাবলৈ আৰু তিব্বতলৈ আহিবলৈ অসম দেশ অতি সুবিধাৰ ঠাই হ'ব বুলিয়ে আমেৰিকাৰ বেপাৰিষ্ট মিস্যন বিদেশী সমাজে এই ছেগ সাৰটি লোৱা যুক্তত ভাবিলে।

এই অনুসাৰেই ১৮৩৫ৰ ২০ নবেম্বৰত বেভাৰেণ্ড নেথন ব্ৰাউন আৰু অলিফৰ টি কট্ৰৰ নিজ নিজ ল'ৰা তিব্বত আৰু এটি আখৰ-চেপা কল লগত লৈ কলিকতাৰ পৰা যাত্ৰা কৰে। অসমত ভাপনাও, ভাপগাড়ী মানুহ কাঢ়িওৱা বাহন স্বৰূপে ভেতিয়া নালাগে তাৰো ভালেমান দিনৰ পাছলৈকে চলা নাছিল, দেশী নাৱেৰে ৮০০ মাইল উজাই আহি ১৮৩৯ৰ ২৩ মাৰ্চত তেওঁলোক সদিয়া পায়হি, আহোঁতে অকল গুৱাহাটীতহে এওঁলোকক লগ ধৰিবলৈ মেজৰ জেনকিন্সে এজন শ্যান্ শিক্ষক পঠাইছিল। সদিয়া পালে এওঁলোকে ছলা আৰু প্ৰচাৰ কাম আৰম্ভ কৰে, আৰু আঢ়ৈ মাহৰ মূৰতে ৭ জনত ব্ৰাউনৰ সৈতে ল'ৰা আৰু কট্ৰৰ সৈতে ছোৱালীৰ পঢ়াশালি খুটি পাতে। এওঁলোকৰ নিছত

১৮৩৬ৰ ১৮ অক্টবৰত ডক্টৰ মাইল্‌ছ ব্ৰজেন আৰু বেভাবেণ্ড জেকব থমাছ দুয়ো নিজ পৰিয়াল লৈ সুদূৰ আমেৰিকাৰ বষ্টন নগৰীৰ পৰা অসম অভিমুখে যত্ন কৰে। কলিকতা পাই তেওঁলোকে তাৰ পৰা ১৮৩৭ৰ ২৬ এপ্ৰিলত ব্ৰাউন আৰু কট্টৰৰ পথ অনুসৰি সদিয়ালৈ যায়। বাটত দুইটা পৰিয়ালেই অতিকৈ অসুখ ভোগে পিছে সবাতকৈ ব্ৰজেনৰে নৰিয়া শকত। ব্ৰজেনলৈ ঔষধ পাতি আনিবলৈ বুলি এখনি সৰু নাৱত থমাছ কোবেৰে উজাই যাওঁতে পানৰ গছ এজোপা খহি নাও বুৰি থমাছৰ মৃত্যু হয়। সেইদিনা ১৮৩৭ ৰ ৭ জুলাই ১৫ জুলাইত বাকীখিনি কোনোমতে সদিয়া পায়গৈ।

ব্ৰজেনে অলপ দিনৰ পাছতে সদিয়াৰ পৰা আহি জয়পুৰত চিংফৌৰ মাজত ধৰ্ম-প্ৰচাৰ কাম আৰম্ভ কৰে। ইফালে ১৮৩৯ৰ জানুৱাৰীত খামতিবিলাকে ঘৰ-বাৰী গাঁও-ভূঁই পুৰি ইংৰাজৰ বিৰুদ্ধে ভয়ানক বিদ্ৰোহ আৰম্ভ কৰে। তাৰ ফলত তাত থকা ইংৰাজ বিষয়াজনে খামতিৰ বিহসনা কাঁড়ৰ হানত প্ৰাণ এৰে আৰু ব্ৰাউনে নিজ পৰিয়ালেৰে কাণে-কাণমাৰিয়ে প্ৰাণ লৈ পলাই আহে। কট্টৰৰ পৰিয়ালে অৱশ্যে ইয়াৰ আগতে স্বাস্থ্যৰ বাবে সেই ঠাই সলনি কৰে। ১৮৪০ ত ব্ৰাউন আৰু কট্টৰক জয়পুৰত থৈ ব্ৰজেন নগা পৰ্বতলৈ যায় আৰু নামচাঙত প্ৰচাৰ কাম চলায়। এই বছৰতে আমেৰিকাৰ পৰা ছাইৰছ বাৰ্কৰ তেওঁৰ মেম আৰু কুমাৰী বোডা ব্ৰজেনে সৈতে জয়পুৰলৈ আহে। কুমাৰী ব্ৰজেনে ককায়েকৰ লগত প্ৰচাৰ কামত ধৰাৰ পাছতে ধাৰাবাহি বোগত ভুগি দুয়ো আকৌ জয়পুৰলৈ আহে আৰু ইয়াতে এই বছৰৰ শেষ ভাগত কুমাৰী ব্ৰজেন ঢুকায়। ইফালে এতিয়া মানে জয়পুৰৰ মিস্যনেৰীসকলে দেখিলে ভৈয়ামত অসমীয়াৰ মাজত প্ৰচাৰ কাৰ্য্য অধিক সফল হোৱা সম্ভৱ এতেকে ১৮৪১ৰ পৰা এওঁলোক অসমৰ ভৈয়ামৰ উজনি-নামনি জুৰি পৰিল। বাৰ মাহ মান জয়পুৰতে থাকি সেই বছৰৰ মে মাহতে বাৰ্কৰ শিৱসাগৰলৈ যায় আৰু অলপ দিনৰ পাছতে ব্ৰাউন আৰু কট্টৰৰ পৰিয়ালেও এওঁক তাত লগ ধৰেগৈ। এই বছৰৰে অক্টবৰত এইবাৰ জয়পুৰৰ ওচৰত নগাৰ ভিতৰত বিদ্ৰোহৰ সূত্ৰপাত হোৱাত ব্ৰজেন নগাৰলৈ ভটিয়াই গৈ তাত নতুন কুঠি পাতে, আৰু তাতে নিগাছি হৈ লৈ প্ৰচাৰৰ লগে লগে ১৮৪৩ ত এটি পঢ়াশালি আৰু এটি মাউৰাশালি পাতে। ১৮৪৩ ত বাৰ্কৰে শিৱসাগৰ এৰে আৰু তেজপুৰত অলপ দিন থাকি শেষত গুৱাহাটীত খিতাপি ফুৰেগৈ। একেই গুৱাহাটী হিষ্টন

পাতে আমেৰিকালৈ উলটি যাওঁতে জাহাজতে ১৮৫০ ৰ ৩১ জানুৱাৰীত মুঠেই ৪২ বছৰ ১০ মাহ ৪ দিন বয়সত এওঁ ঢুকায়। এওঁৰ পাছত ডক্টৰ ব্ৰহ্মন গুৱাহাটীলৈ যায়।

যীশুৰ ত্যাগ আৰু বিশ্বপ্ৰেমৰ মহান আদৰ্শ বুকত বান্ধি সুদূৰ আমেৰিকাৰ বষ্টন নগৰীৰ মাতৃভূমি এৰি অহা এই মহানুভৱ মিস্যনেৰীসকলৰ বহুমুখী প্ৰতিভা আৰু উদ্যমৰ বিকাশ দেখুৱাবলৈ শেষত এইদৰেই এটি নতুন ছেগ মিলিল। শেন চকুৱা এই পাদ্ৰীসকলে ততালিকে এই সুযোগ দেখা পালে কিয়নো যেই সেই শিক্ষা বা ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে মাতৃভাষাৰ সিংহ-দুৱাৰেদি সোমাবই নাগিব আৰু অসমৰ এই সিংহ-দুৱাৰ জপোৱা বাবে তাক মেলি লোৱাকেই তেওঁলোকৰ প্ৰথম কৰ্ত্তব্য বুলি অনুভৱ কৰিলে। অসম নামে এখন ঐতিহ্যপূৰ্ণ দেশ আছে আৰু অসমীয়া নামেৰে এটা পুৰণি সংস্কৃতি-সভ্যতাৰে সমৃদ্ধিশালী জাতি আছে, কিন্তু তেওঁলোকৰ এটা লেখৰ ভাষা নাই, ৰজাঘৰীয়া এই আকোৱালি নোপোৱা ভুলটো দেখিবলৈ এওঁলোকৰ সৰহ চিন্তা-গৱেষণাৰ প্ৰযোজন নহল। কিন্তু বিদেশী আমোলৰ লগে লগে অসমলৈ ভাত-কাপোৰ বিচাৰি অহা কেনেদৰে কিছুমানৰ কথাতে যি ইংৰাজ শাসকবিলাকে পতিত-পাৱনী অসমীয়া ভাষাক বঙলাৰ চহা ৰূপ বুলি বিনা বিচাৰে ততালিকে সিংহাসন-চ্যুত কৰিছিল তেওঁলোকক এতিয়া চকুত আঙুলি দি বুজাই দিব লগা হল যে অসমীয়া এটা স্বতন্ত্ৰ ভাষা। এই প্ৰসঙ্গত এওঁলোকে লিখে—‘অসমীয়া আৰু বঙলা উভয় ভাষাতে চলা ইমানবোৰ উমৈহতীয়া শব্দ দেখি আৰু একে মাক সংস্কৃতৰ পৰা দুই ভাষা (জীৱৰীৰ) এনে মিল যে হুবহি তাক তৰ্কিব নোৱাৰি থলুৱা উপভাষাৰে বুজিব নোৱৰাকৈ খেলি-মেলি হোৱা বঙলা ভাষাৰ চহা ৰূপেই অসমীয়া ভাষা বুলি হতাই-তাইকৈ থিৰাং কৰা হৈছে। অসমীয়া ভাষা বঙলাৰ পৰা ওলাইছে বোলাটোৱেই একেবাৰে খাপ নোখোৱা কথা কিয়নো মুছলমান মাৰুপৰ আগত অসমলৈ কেতিয়াও বঙালী অহা নাছিল কিন্তু তাৰ আগতেই অসমীয়া ভাষা নিজ স্থানত সুপ্ৰতিষ্ঠিত আছিল। সৌন্দৰ্য আৰু কোমলতা গুণত অসমীয়া বঙলাৰ বহুত ওপৰত।

আওপাকে হলেও কিন্তু এই প্ৰতিকূল অৱস্থাই অসমীয়াৰ নিশ্চয় উপকাৰহে কৰিলে কিয়নো অসমীয়া ভাষাৰ স্বতন্ত্ৰতা প্ৰমাণ কৰিবৰ বাবে নোহোৱা হলে এই পাদ্ৰীসকলে বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ ষোটি এনে শকতকৈ বান্ধিছিল

নোলালহেতেন। স্বৰূপতে ইয়াৰ তিনি কুৰি বছৰ মানৰ আগতে শ্ৰীৰামপুৰৰ পাদ্ৰীসকলে এইদৰেই বৰ্ত্তমান বঙলা সাহিত্য পাতিছিল। ১৭৮৫ ত ইষ্ট ইণ্ডিয়া কম্পেনীয়ে পতাটোৱেই দ্বিতীয় বঙলা চেপা কল। ১৭৮৮ত প্ৰাচী হুহুচেডে এখন বঙলা ব্যকৰণ লিখে। ১৮০১ত কেৰীৰ 'কথোপকথন' ৰামৰাম বসুৰ 'ৰাজ্য প্ৰতাপাদিত্য চৰিত্ৰ' আৰু গোলোকনাথ শৰ্মাৰ 'হিতোপদেশ' ১৮০২ত মৃত্যুঞ্জয় বিদ্যালঙ্কাৰৰ 'বক্ত্ৰিশিংহাসন' ১৮০৩ত ডক্টৰ গিল্ ক্ৰাইষ্টৰ নিৰ্দেশত তাৰিণীচৰণ মিত্ৰই লিখা আৰু ৰমান আখৰত ছপোৱা ইছপৰ উপকথা ১৮০৮ত ৰাজ্যবলী ১৮১২ত কেৰীৰ ইতিহাস-মালা ১৮১৫ ত হৰপ্ৰসাদ ৰায়ৰ পুৰুষ-পৰীক্ষা আৰু ৰামমোহন ৰায়ৰ বেদান্ত গ্ৰন্থ ১৮১৬ত গঙ্গাধৰ ভট্টাচাৰ্য্যৰ বেঙ্গলী গেজেট আৰু ১৮১৮ত শ্ৰীৰামপুৰ পাদ্ৰীসকলৰ দিগদৰ্শন কৌমুদী আৰু গাম্পল্ ম্যাগাজিন ১৮২১ ত ৰামমোহন ৰায়ৰ ব্ৰাহ্ম আলোচনী আৰু ১৮৩৩ত হিতোপদেশ প্ৰবোধ চন্দ্ৰিকা বঙলাত ওলায়। এতেকে স্বৰূপতে ৰমেশচন্দ্ৰ দত্তৰ মতেৰে ৰামমোহন ৰায়ক বঙলা গদ্যৰ পিতাক বুলিলে সুকুমাৰ সেনৰ মতে কেৰীক বঙলা গদ্যৰ এজন ঘাই প্ৰবৰ্ত্তক বুলিবই লাগিব। এই শ্ৰীৰামপুৰৰ মিস্যনেৰীসকলেই বঙলা ভাষাৰ উপৰিও অসমীয়া ভাষাৰ ওপৰত চকু দিছিল আৰু ১৮১১ত নগাঁৱৰ কলীয়াবৰৰ আত্মাৰাম শৰ্মাক শ্ৰীৰামপুৰলৈ নি তেওঁৰ হতুৱা গোটেই বাইবোল গ্ৰন্থ অসমীয়ালৈ ভঙাই ১৮১৩ত প্ৰকাশ কৰায় আৰু ই গুৱাহাটীৰ মিস্যনত সংৰক্ষিত আছে বুলি কয়। ইয়াৰ দ্বিতীয় তাঙৰণৰ কাল ১৮৩৩ কিন্তু ইয়াত এই বিষয়ৰ কোনো উল্লেখ নাই। এইখনৰ বাহিৰেও ইংৰাজীত শ্ৰীৰামপুৰ মিস্যনে অসমীয়া ভাষাৰ দুই এখন পুথি উলিয়ায় তাৰ ভিতৰত ১৮৩৯ ত ওলোৱা বিলিয়ম ৰবিনছনৰ অসমীয়া ব্যাকৰণ বিষয়ক পুথিয়েই ঘাই।

ডক্টৰ নেথন ব্ৰাউন (১৮০৭-৮৬) অসমীয়া খৃষ্টীয় সাহিত্যিকৰ ত্ৰিমূৰ্ত্তিৰ প্ৰথম। ১৮০৭ ৰ ২২ জুনত আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যৰ কোনো এক নগৰত এওঁ ওপজে ন বছৰ বয়সত এওঁ খৃষ্ট ধৰ্মত শৰণ লয় আৰু কুৰি বছৰত বিলিয়মছ কলেজৰ প্ৰেজুৱেণ্ট হয়। পেনতে নিজ দেশতে এওঁ কিছুমান দিন শিক্ষকতা কৰে আৰু কোনো এখন কাকত সম্পাদন কৰে। তাৰ পাছত মিস্যনেৰী নিযুক্ত হৈ নিজ লৰা-ভিক্তা লৈ ১৮৩৩ ত এওঁ যান দেশৰ মৌলমেন্ পাৰাই। তাত দুবছৰ মাথোন থাকি কটকট পৰিয়ালে

সৈতে এটি চেপা-কল সৰ্বহ কৰি সদিয়াত বহেই। অলপ দিনৰ ভিতৰতে খামতি আৰু অসমীয়া মাত-কথা শিকি তেওঁলোকে নকৈ পতা পঢ়াশলিৰ বাবে ব্ৰাউনে এই দুই ভাষাতে পঢ়াশলীয়া পুথি লিখে। তাৰ পাছত তেওঁ বাইবোলখন অসমীয়ালৈ ভঙা কামত ৰাতি-দিন কৰি একাণ-পতীয়াকৈ লাগে। ১৮৩৮ ৰ সেপ্তেম্বৰত এওঁৰ জীয়েক কুমাৰী ছফিয়া ঢুকাৰ কিস্তি সন্তপ্ত পিতৃ-মাতৃয়ে সেই পুথি লিখা ধৰ্মপ্ৰচাৰ কৰা আৰু পঢ়াশালিত শিকোৱা কামৰ পৰা মূৰ নাদাঙিলে। ১৮৩৯ৰ জানুৱাৰীৰ খামতি বিদ্রোহত এওঁলোকে কথমপি প্ৰাণ লৈ জয়পুৰলৈ পলাই সাৰে। এই বছৰৰে মে'ৰ পৰা এওঁলোকে আকৌ জয়পুৰত চেপা কল বহুৱাই অসমীয়া শ্যান্ চিংফৌ নগা আদি ভাষাত ৰাখীয়া আৰু অসমীয়া দুই বিধ হৰফেৰে ছপা কাম চলায়। ১৮৪৪ ত কটনৰ পৰিয়ালেৰে লগ লাগি এওঁলোকে তাৰ পৰা শিৱসাগৰলৈ যায়, আৰু এয়ে অসমত থকা তেওঁৰ বাকী ছোৱা কালৰ পবিত্ৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ হয়। কুৰি বছৰ কঠোৰ প্ৰবাস আৰু পৰিশ্ৰমৰ পাছত ১৮৫৫ ত এওঁ অসম এৰে আৰু পাছৰ পোন্ধৰ বছৰ কাল নিজ জন্মভূমিত কটায়। এওঁ আমেৰিকান বেপাৰিষ্ট কাকতৰ সম্পাদক আছিল আৰু ৰাজনীতিত দাসত্ব প্ৰশ্নৰ ঘোৰ বিৰুদ্ধবাদী নেতা আছিল। ১৮৭২ ত এওঁ জাপানলৈ যায় আৰু য়াকোহামাত থাকি জাপানী ভাষা শিকি ছবছৰৰ ভিতৰত জয়ে জয়ে নিউ টেষ্টামেণ্টৰ জাপানী ভাঙনি উলিয়ায়। ১৮৮৬ ৰ ১ জানুৱাৰীত ৭৯ বছৰ বয়সত য়াকোহামাত এওঁ ঢুকাই।

অসমীয়া সাহিত্যলৈ ব্ৰাউনৰ দান স্বৰূপতে অতুলন। ১৮৩৬ ত অনিৰৰ টি কটুৰেৰে এৱেঁই পোনতে অসমত আখৰ-চেপা কল বহুৱায় আৰু ইয়াত ভৰি দিয়াৰ মুঠেই আঢ়ৈ মাহৰ ভিতৰত শিক্ষা-বিজ্ঞানৰ বাবে পঢ়াশালি পাতি জয়ে জয়ে তাৰ বাবে অসমীয়া পুথি লিখে আৰু নিজে ছপাই উলিয়ায়। এৱেঁই পোনতে নিউ টেষ্টামেণ্টখন সম্পূৰ্ণকৈ অসমীয়ালৈ ভাঙি ১৮৪৮ ত ছপাই উলিয়ায়, আৰু “আমাৰ ত্ৰাণকৰ্তা প্ৰভু ষ্টুৰ নতুন নিয়ম” নাম দিয়া এই পুথিখন ১৮৭৩ ৰ ভিতৰত শিৱসাগৰৰ বেপাৰিষ্ট মিস্যন প্ৰেছত চাৰি বাৰ ছপা হৈ ওলায়। ব্ৰাউনে নিজে ইয়াৰ তিনি সংস্কৰণ উলিয়ায়, চতুৰ্থটি এওঁ অসম এৰাৰ পাছত আৰু পঞ্চমটি ১৮৯৮ ত কলিকতাৰ বেপাৰিষ্ট মিস্যন প্ৰেছৰ পৰা ওলায়। “মাথি, মাৰ্ক, লুক, শ্লোহান, এই চাৰিখন পুথিৰ

পৰা ক্ৰমেৰে লিখা খণ্ডৰ বিৱৰণ আৰু সূত বাৰ্তা” বোলা এওঁৰ আন এখন পুথি এওঁলোকৰ শিৱসাগৰৰ শ্ৰেষ্ঠতে ১৮৫৩ ত প্ৰকাশিত হয়। অসমীয়াত ওলোৱা ৩৩০ টি খণ্ডৰ ভূতি-গানৰ ভিতৰত ৬০ টা অকল ব্ৰাউনৰে অনুদিত। ইয়াৰ উপৰিও এওঁ ধৰ্ম বিষয়ক আন ভালেখিনি পুথি লিখি উলিয়ায়। “দি হ’ল বনফৰ্ড কীন্ নামৰ এখন পুথিত এওঁৰ বিদেশত ধৰ্মপ্ৰচাৰ কৰা অভিজ্ঞতা-খিনি বৰ্ণোৱা আছে আৰু তাত অসমৰ বৰ্ণনা অতি ধুনীয়াকৈ দিয়া আছে। অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ লগত এওঁৰ পোনপটীয়া সম্পৰ্ক থকা আৰু কেইবাটিও সাহিত্য-কীৰ্ত্তি আছে অসমীয়া পুৰণি পুথি আৰু ঘাইকৈ বুৰঞ্জীবোৰ ধ্বংসৰ মুখৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ বাট-দেখাওঁতাও এৱেঁই। ১৮৪০ ৰ পৰা দহ বছৰৰ ভিতৰত এওঁ দুকুৰিখন তেনে পুথি গোটায়ে, তাৰ পিছৰ তিনি কুৰি বছৰো অধিক কাল এই বিষয়ৰ কোনো লাগতিয়াল যত্ন কোনো ফালৰ পৰা হোৱা নাছিল। ১৮৪৪ ত প্ৰকাশিত তামুলী ফকনৰ অসম বুৰঞ্জী ১৮৫০ ত প্ৰকাশিত চুটিয়া বুৰঞ্জী আৰু বকুল কাষমুৰ অসমীয়া পদ গণিতৰ প্ৰকাশ অকল ব্ৰাউনৰ আশাশুধীয়া চেষ্টাৰ ফল। ১৮৪৬ ৰ জানুৱাৰীত ব্ৰাউনেই কটৰেৰে লগ লাগি প্ৰসিদ্ধ “অকনোদই কাকত পোনতে উলিয়ায়। ১৮৪৮ ত এৱেঁই অসমীয়া ব্যাকৰণমূলক দ্বিতীয় পুথি ইংৰাজীত প্ৰকাশ কৰে। অসমীয়া ভাষাৰ মৌলিকতা সম্পৰ্কে যুক্তি-প্ৰমাণ দি লিখা এই পুথিৰ পাতনিখনি বহুমূলীয়া।

এলিজা ব্ৰাউন এওঁৰ দুখ-সুখ আৰু ধৰ্ম-কৰ্মৰ সদায় সহভাগিনী আছিল। কিতাপ লিখা প্ৰচাৰ কৰা আৰু শিক্ষকতা কাৰ্য্য আদি সকলোতে এওঁ নেখনক প্ৰাণপণে সহায় কৰিছিল। জীয়েক ছফিয়া ঢুকোৱাৰ পাছতো নেখনৰ কামত ব্যাঘাত হয় বুলি ১৮৪০ ৰ ১০ ফেব্ৰুৱাৰীত অঙ্ক পুত্ৰটিক লৈ এলিজা অকলে ব্ৰহ্মপুত্ৰইদি নাৱেৰে চাৰি মাহৰ বাট কলিকতালৈ ভাটিয়াই যায়। পুতেকৰ শকত নৰিয়াত স্বাস্থ্যৰ আৰু চিকিৎসাৰ কাৰণে কলিকতালৈ যাওঁতেও, নাৱতে এলিজাই তেওঁৰ “গণনৰ অঙ্ক” নামৰ পুথিখন লিখি শেষ কৰি গুৱাহাটীৰ পৰা নিজ ছপা কলত ছপাবলৈ পঠিয়ায়। শিশু সাহিত্য-ৰূপে প্ৰথম অসমীয়া সাধুৰ কিতাপ এলিজায়ে ১৮৫০ ত প্ৰকাশ কৰে।

ডক্টৰ মাইলছ ব্ৰন্স (১৮১২-৮৩) ব্ৰীটিয় ডিমুৰ্জিৰ দ্বিতীয়ট। ১৮১২-ত আমেৰিকাৰ নিউয়ৰ্কৰ নৱৰে নামৰ ঠাইত মাইলছ ব্ৰন্সৰ জন্ম হয়। এওঁ ছেপ্টিন্টনত শিক্ষা লভি ২৪ বছৰ বয়সত পাহী নিযুক্ত হয়। এওঁৰো অসম-

প্ৰবাস নানান দুখৰ সোঁৱৰণেৰে ভৰা হলেও এওঁ একোলৈকে কেৰেপ নকৰি সেই চেঙেৰা ডেকাৰ উদ্যমেৰেই অসমত শেষলৈকে কাম কৰি গল। এই কৰ্মক্ষেত্ৰই এওঁৰ সুহৃদ আৰু সতীৰ্থ ধৰ্মাচাৰ্য ভনীয়েক কুমাৰী ৰোডা আৰু দ্বিতীয়া পত্নীকে আদি কৰি ভালেখিনি আত্মীয়ৰ সমাধি-ভূমি। তথাপি অসমত ভৰি দিয়া দিন ধৰি এদিন এখন্তেকলৈও আলাহ-দুখ নামানি নেৰানেপেৰাকৈ একুৰি দুবছৰৰ ওপৰ কাল খাটিলে। সদিয়া জয়পুৰ আৰু নামচাঙত এওঁৰ প্ৰথম ছোৱা কাল কটাই ১৮৪১ ৰ অক্টোবৰত উজনি অসমৰ পৰা নগা আদিৰ বিদ্ৰোহত খেদা খাই যেতিয়া ব্ৰহ্মনে নগাঁৱত কিছু কাললৈ থিতাপি লয়গৈ তেতিয়া পঢ়াপালি ধৰ্ম-প্ৰচাৰ আৰু মাউৰাশালিৰ কামেই তেওঁৰ সকলোখিনি সময় গুহি লয়। ১৮৪৮ ত ষ্টাৰ্ড-দম্পতীয়ে অজৰাই দিয়াত স্বাস্থ্য-লাভৰ বাবে ব্ৰহ্মন-দম্পতী আমেৰিকালৈ যায় আৰু ১৮৫১ৰ মাৰ্চত যুৱলিত পুনৰ কান্ধ পাতে। আগৰ কামৰ উপৰিও এওঁ এতিয়া খ্ৰীষ্টীয় অসমীয়া সাহিত্যৰ বাবে কঠিন পৰিশ্ৰম কৰে আৰু বাইবেল পুথিৰ বহুত কথা আৰু খ্ৰীষ্টীয় তুতি-গান একুৰি অসমীয়ালৈ ভাঙে। বাৰ বছৰৰ কঠোৰ কষ্টৰ পাছত ১৮৬৭ ৰ আগষ্টত এওঁ প্ৰথম অসমীয়া ইংৰাজী ছপা অভিধানখন উলিয়ায় আৰু অসমীয়া জাতিক এই অবদানেৰেই তেওঁ চিৰংগী কৰে। আকৌ স্বাস্থ্য-লাভৰ বাবে এওঁলোক দ্বিতীয় বাৰ আমেৰিকালৈ যায় আৰু তাতেই ১৮৬৯ ৰ সেপ্তেম্বৰত এওঁৰ প্ৰথম পত্নী ঢুকায়। সিমানতো জীয়েক কুমাৰী মেৰিয়াক সাৰথি লৈ ১৮৭১ ত তেওঁ ডেনফৰ্থৰ বিধবা পত্নীক পুনৰ্বিবাহ কৰায় আৰু তেওঁ ১৮৭৪ত স্বাস্থ্যলাভৰ বাবে ব্ৰহ্মদেশলৈ গৈ তাতে মৃত্যুৰ মুখত পৰে। জীয়েক মেৰিয়াছ মাহী মাকৰ লগত মান দেশলৈ গৈছিল, আৰু তাৰ পৰা নগাঁৱলৈ উলটি আহোঁতে এওঁ গুৱালপাৰৰ ওচৰতে হাইজাত পৰি জাহাজতে ঢুকায়। ১৮৭৮ ত এওঁ যেতিয়া শেষ বাৰ অসম এৰে, বিদায় দিওঁতাসকলক কৈছিল “যাবলৈ মোৰ সত ঘোৱা নাই। মোৰ হিয়া ইয়াতে থাকি যাব। ইয়াৰ পাঁচ বছৰ পাছত আমেৰিকাৰ মিছিগানৰ ইটন ৰেপিড নামৰ ঠাইত ১৮৮৩ ৰ ১০ নৱেম্বৰত ৭১ বছৰ বয়সত মাইলছ ব্ৰহ্মনে চিৰশান্তি লাভ কৰে।

ব্ৰহ্মনৰ কীৰ্ত্তিস্তম্ভ এই শব্দকোষত ১৪০০০ মান অসমীয়া শব্দ আৰু তাৰ অসমীয়া আৰু ইংৰাজী অৰ্থ দিয়া আছে, আন মুকলো কথা এবিও, তেওঁ

যে ইমানখিনি অসমীয়া শব্দ গোটাই সজাই ৰাখিলে ইও সামান্য লাভৰ কথা নহয়। এই অভিধানৰ ইংৰাজী পাতনিতে এওঁ ইয়াৰ লগৰীয়া ইংৰাজী-অসমীয়া শব্দকোষ এখনি লিখাৰ সঙ্কল্প প্ৰকাশ কৰিছিল। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ পঢ়াশলীয়া অভিধান হেমকোষ আদি ওলোৱাৰ আগলৈকে এইখনেই একমাত্ৰ অসমীয়া ছপা শব্দকোষ আছিল। ইংৰাজী পাতনিতে এওঁ লিখিছে— 'ইয়াৰ আগতে এই ভাষাৰ কোনো গঢ় নোপোৱাত আৰু যেয়ে যেনেকৈ পায় তেনেকৈ লিখাত আন সকলো প্ৰথম চেষ্টাৰ দৰেই এই চেষ্টাও নিশ্চয় অনলপ নহয় অনলপ অসম্পূৰ্ণ হ'বই। তথাপি বিনা-বিচাৰে এটি শব্দও সৰকি যাবলৈ দিয়া হোৱা নাই, আৰু সন্দেহৰ স্থলত আটাইতকৈ জ্ঞান-বয়োবৃদ্ধ লোকক সুধি লোৱা হৈছে। ইয়াৰ আখৰ-জোটনিত অসমীয়া পণ্ডিত যাদুৰাম বৰুৱাৰ নিয়ম মানি চলা হৈছে মোৰ বিশ্বাস আনবোৰ নিয়মতকৈ এই নিয়মেই জন-সাধাৰণৰ উচ্চাৰণ লগত অধিক মিলে। গতিকে এই শব্দকোষ আৰু 'অৰুণোদই কাকতৰ তথা ঋষ্টীয় অসমীয়া সাহিত্যৰ আখৰ-জোটনিৰ বাবে এওঁলোকৰ অজ্ঞতাত দোষ পেলাব খোজা সমালোচকসকল অবশ্য ওপৰ চকুৱা। সেই আখৰ জোটনিৰেই লিখা তেওঁৰ এই অভিধানৰ 'আভাস টি যেনে যুক্তিপূৰ্ণ তেনে আবেগ উদ্দীপনাময়।—

“সকলো জাতি আৰু মানুহৰ মাজত নিজ মাত্ৰি ভাসা আদৰণিয়। সেয়ে জিমান কি খিন আৰু অসোভিত নহওক তেওঁ আপোন ভাসা বুলি নেৰে। ৰণ-বিগ্ৰহ, ৰাজ্য ভগা আৰু নতুন ৰাজ্য পতা এনে দুৰ্ঘটনাৰ পৰা বা নানা বিদেশি ভাসা সিকাতে মাত্ৰি ভাসাক গুচাব নোৱাৰে। আমাৰ এই অচম দেশত ইয়াৰ প্ৰমাণ দেখা গৈছে। পূৰ্বে আহোম ৰজাসকলে এই দেশ জই কৰি স স বচৰ ভোগ কৰিলে। তেওঁবিলাকৰ ভাসা ৰামতি জাতিৰ সমষ্টিয় এক ভাসা আছিল। কিন্তু এনে অতি আচৰিত জে ৰজা-সকলৰ ভাসাই অসমীয়া ভাসাৰ একো হানি নকৰি এতিয়া থাই সেই ভাসা আপুনি লোপ হল। এইদৰে মান আৰু মচলমানৰ সৈন্য বাৰে বাৰে এই দেশত ৰণ কৰি দেশৰ বহু উতপাত কৰিলে তথাপি ভাসাৰ একো লৰ নহল। আৰু বৰ্ত্তমান কালত এই দেশ ইংলণ্ডসকলৰ অধিন হোৱাত তেওঁবিলাকে অচমিয়া ভাসাৰ প্রতি বিসেস সহায় নহই বজালি ভাসাক নিজ মাত্ৰি ভাসা বুলি গৰ্ব্বমেষ্টৰ সকলো কৰম আৰু স্থূল আদিতো বেৰহুৰ কৰে। তাতে আমাৰ অচমিয়া

মানুহৰ এভাগে জীবিকাৰ উপাৰ্জ নিমিত্তে বহু শ্রমেৰে বিদেশি ভাসা সিকে আৰু কিছু বঙ্গালি কথা লিখিব বুদ্ধিৰ পাৰিলে কাচাৰিলে গৈ তাত বঙ্গালি অচমিয়া দুয়োকো মিহলাই আৰজি আদি লিখি জীবিকাৰ উলিয়াই। কাচাৰি ঘৰত দিনৰ দিনটো হিন্দুস্থানি বঙ্গালি আৰু কেতিয়াবা কিছু অচমিয়া কথাও মিহলাই কাম-কাজ কৰে কিন্তু আপোন ঘৰ পৰিআল পোআ মাত্ৰে সুখ ৰূপে নিজ মাত্ৰি ভাসাবে আলাপ কৰে। এইদৰে প্ৰায় ৩০ বছৰ গল কিন্তু অচমিয়া ভাসা ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদিৰ সোঁতৰ নিচিনাকৈ ৰাজ্যৰ মাজত একেদৰে চলি আছে আৰু আগলৈকো চলিব।।

নিখি লেবি ফাৰবেল খৃষ্টীয় অসমীয়া সাহিত্যৰ ত্ৰিমূৰ্তিৰ তৃতীয়াটি। ব্ৰাউন আৰু কট্ৰৰ মেমে তেওঁলোকৰ সদস্যৰ পঢ়াশালিৰ বাবে গোটেৱা লৰাবোৰৰ ভিতৰত নিখি নামে চোকা-বুধীয়া সৰু লৰা এটি পাইছিল ছপাশালৰ উমেদাৰ ৰূপে তেওঁলোক জয়পুৰলৈ লৈ আহে। তেতিয়া নিখিৰ বয়স চৌথ বছৰ খৃষ্ট ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰিবৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰাত বিচক্ষণ বুদ্ধি আৰু অধ্যয়নশীল স্বভাৱৰ এই লৰাটিক ১৮৪১ ৰ ১৩ জুনত ব্ৰহ্মনে জয়পুৰত শৰণ দিয়ে। এই আদি অবস্থাত খৃষ্ট-ধৰ্মৰ ন-শৰণীয়া একোজনক আমেৰিকাৰ একোজন ধনীয়ে একোটা বৃত্তি দিয়ে, আৰু তাৰ বাবে পৃষ্ঠপোষকৰ উপাধিয়েই শৰণীয়াজনৰ নতুন উপাধি হয় নিখিয়ে এইদৰেই লেবি ফাৰবেল উপাধি পালে। এওঁ বোলে আদিতে তেজপুৰ মহকুমাৰ কলংপুৰ মৌজাৰ সুতাৰ গাঁৱৰ কেওট কুলীয়া লৰা আছিল। ১৮৪৪ ৰ দিশেষত শিৱাসাগৰত ব্ৰাউনে এওঁৰ পত্নীক শৰণ দিয়ে। গদ্য-পদ্য উভয় ৰচনাত নিখিৰ হাত আছিল “অৰুনোদই”ত এওঁৰ বিনই ৰচন চৰণৰ বিৱৰণ নৰকৰ বিৱৰণ প্ৰভৃ যিচু খৃষ্টৰ অৱতাৰ, নিজাবৰ উপাই আদি পদ্য আৰু হিন্দুস্থানৰ বুৰঞ্জী আদি গদ্য ৰচনা আৰু কিছুমান চিঠি ওলায়। এই চিঠিবোৰৰ এখনত এওঁ ভালেমান দিনৰ মূৰত দেখা নিজ গাঁৱৰ কথা কৰিছে। ইয়াৰ উপৰিও “কনি বেহেৰুৱাৰ সাধু” আদি কেইবাখনো সৰু সৰু পুথি এওঁ উলিয়ায়, আৰু এওঁৰ ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইন পুথি ১৮৬৫ ত শিৱসাগৰ মিস্যন প্ৰেছৰ পৰা ছাপা হৈ ওলায়। মুঠতে “অৰুনোদই”ৰ বাহিৰেও ব্ৰাউনৰ বাইবেল ভাঙনি, আৰু ব্ৰহ্মনৰ শব্দকোষ আদি খৃষ্টীয় অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰায় ভাগতে নিখিৰ হাত আছিল। হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ আত্মজীৱনীত আছে— “মই তাৰ (অৰুনোদইৰ)

বৰ্ণবিন্যাস সংশোধনৰ নিমিত্তে যত্ন কৰিবলৈ ধৰিলো। মোৰ এই চেষ্টাত নিখি লেৱি ফাৰৱেল নামেৰে এটা দেশী খৃষ্টিয়ানৰ পৰা বৰ বাধা পাইছিলো। সি তাৰ গুৰু ব্ৰাউন চাহাবৰ বৰ্ণবিন্যাসৰ প্ৰণালীৰ এক আত্মলো লৰচৰ হোৱাক মহা পাপ যেন ভাবিছিল। তাৰ কথাত নিখিয়ে জনচেৰেক ডাক্তৰীয়াৰো মত লৈছিল।” এনে উল্লেখত নিখিৰ প্ৰতি ন্যায় আচৰণ কৰা হৈছে বুলিব নোৱাৰি। এওৰ ‘বিনই বচন’ৰ নিচিনা বচনাত যিশু খৃষ্ট আদিৰ ঠাইত বিষ্ণু, কৃষ্ণ আদি শব্দ বহুৱালে ই বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ কবিতাৰ দৰে হৈ পৰিব—

“শুনা সৰ্বজন	বিনই বচন	বিদয়ে দিওক বাস।
পাপ তৰিবৰ	যিচু পদ সাৰ	নাহি অন্য আৰ আশ॥
তেৱেঁ দয়াতুৰ	আপুনি ইশ্বৰ	পূৰ্ণ ব্ৰহ্ম সনাতন।
যিচু বিনে আৰ	সকলো অসাৰ	ভাবি দেখা সৰ্বজন॥
জেন ত্ৰিখা ডালে	পখি গৈ সকলে	দণ্ড কি দুদণ্ড থাকে।
সেই ৰূপে জান	দেহত জিৱন	নিচয়ে বোলা সৰাকো॥
দিপ্তিতে সঘন	কৰিলে গমন	অপমান নাহি হব।
অন্ধকাৰে ডাই	চলিলে সদাই	পথতে উজ্জ্বলি খাব॥
এই হেতু সুন	মোৰ নিবেদন	ক্ৰীষ্টত কৰা আশ্ৰই।
যিচু বিনে আৰ	নাহিকে উদ্ধাৰ	জানিবা নিচয়ে ভাই॥”

এই তিনিজনৰ বাহিৰেও খৃষ্টীয় অসমীয়া সাহিত্যত বৰঙণি যোগাওঁতাৰ লেখ এলা-পেচা নহয়। ১৮৪০ ত শিৱসাগৰত প্ৰথমে এই মিস্যানেৰীসকলৰ প্ৰেছ স্থাপিত হয়, আৰু তাৰ পৰাই ১৮৪৪ ত কাশীনাথ তামূলী ফুকন আৰু ৰাধানাথ বৰবৰুৱাৰ অসম বুৰঞ্জী আৰু ১৮৪৬ ৰ জানুৱাৰীত ডোগালী বিহুৰ পাছতে “অকনোদই” ওলাবলৈ ধৰে। ইয়াৰ প্ৰথম সম্পাদক ওলিৱাৰ টি কট্টৰ, ইলষ্ট্ৰেটেড গণ্ডন্ নিউজ কাকতৰ চিত্ৰৰ পৰা অসমীয়া বনিকৰৰ হতুৱা ব্লক কটাই এই কাকত সচিত্ৰ কৰা হৈছিল। ধৰ্ম, সাহিত্য, বুৰঞ্জী, বিজ্ঞান, দেশ-বিদেশৰ বাতৰি আদিয়ে ইয়াত ঠাই পাইছিল, আৰু ইয়াৰ ভাষা বুৰঞ্জী গদ্যৰ দৰেই সহজ, সৰল আৰু সৰ্বসাধাৰণ অসমীয়াৰ কথা-বাৰ্তাৰ গঢ়ত লিখা আছিল বাবে ই অতি সৰবৰাহী হৈ উঠিছিল। ১৮৬৭-৬৮ ত এই কাকতৰ গ্ৰাহকৰ লেখ সাত শৰ ওচৰা-উচৰি হৈছিল, স্বৰূপতে ইয়াৰ ৫০/৬০ বছৰৰ পাছলৈকে

অসমীয়া আলোচনী আৰু বাতৰি কাকতৰ বাবে এনে গ্ৰাহক-সংখ্যা আকাজক্ষাৰ কথা আছিল। ইয়াত প্ৰকাশিত অসংখ্য বহুমূলীয়া প্ৰবন্ধৰ ভিতৰত চুটিয়া বুৰঞ্জী, আহোম বুৰঞ্জী আৰু দেশ-বিদেশৰ বুৰঞ্জী কেখনমান, আৰু লেখকসকলৰ ভিতৰত ঢেকিয়াল, ফুকন, হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা আদি কেজনমান চিৰস্মৰণীয়। ৩৬ বছৰ কাল মহা পয়োভৰেৰে চলি ১৮৮২ মানত এই কাকত ওলাবলৈ এৰে, ইয়াৰ ভিতৰতে ব্ৰাউন, ডেনফৰ্থ, হুইটিং প্ৰভৃতি কেইবাজনো সম্পাদকৰ সলনি হয়।

আমেৰিকাৰ বেপটিষ্ট মিস্যনৰ প্ৰকাশিত অন্যান্য পুথিৰ ভিতৰত (ক) পঢ়ালীয়া পাঠ্য — বাৰে-মতৰা, প্ৰথম কিতাপ, সাধু কথা, প্ৰথম গণনা, দ্বিতীয় গণনা, পদাৰ্থ বিদ্যা, (খ) বিবিধ — ফুলমনি আৰু কৰুণা, মাক-জীয়েক, হেনৰী আৰু তেওঁৰ লগুৱা, জাত্ৰিকৰ জাত্ৰা, অপৰিমিতাচাৰৰ পৰিণাম, জোচফৰ কাহিনী, আমেৰিকা আবিষ্কাৰ, বৰ্ণবিচাৰ, (গ) ধৰ্মপুথি — আমাৰ ত্ৰাণকৰ্তা যিচু খৃষ্টৰ নতুন নিয়ম, খৃষ্টৰ বিৱৰণ আৰু সুভ বাৰ্তা, ডেভিডৰ গীত, নিস্তাৰৰ উপায়, কথোপকথন প্ৰথম আৰু দ্বিতীয়, সৃষ্টি আৰু সংহাৰ প্ৰলয়, অসমীয়ালৈ ধৰ্ম সন্তোষণ, পৱিত্ৰ অৱতাৰ, মুচলমান সকললৈ চিঠি, মুক্তিৰ বাট, পণ্ডিত আৰু ধৰ্মপ্ৰচাৰক, জাত্ৰিকৰ ভ্ৰমণ, ভুলৰ প্ৰতিবাদ, ভুতিগান (২১০টি), ডক্টৰ বাৰ্থৰ, বাইবেলৰ সাধু, (ঘ) শিশু পাঠ্য — শুৱনী সাজ, আফ্ৰিকাৰ কোৱৰ্ণ, বুঢ়া চল, যুদ্ধনায়ক, ৰামগতিৰ কাহিনী, বেবিৰ কাহিনী, ধাৰ্মিক চহা, বেজৰ কাহিনী, সৰু কালৰ ধৰ্ম, মাউৰী ছোৱালী, ঈগলৰ বাহ। ইয়াৰ বাহিৰে ১৮৪০ ত কটুৰৰ মেমে উলিওৱা ২৫৬ পিঠীয়া অসমীয়া শব্দাৱলী আৰু ঋণবাক্য, ৰবিচন্দ্ৰ ডেকা বৰুৱাৰ অসম দণ্ডবিধি আইন, ১৮৪৫ ত ব্ৰাউনে উলিওৱা বকুল কায়স্থৰ পদগণিত আৰু লীলাৱতীৰ ডাঙনি, ১৮৪৯ ত মুৰেৰ বিশ্বকোষৰ সহায়ত লিখা অসমীয়া লৰাৰ মিত্ৰৰ ১৭৭ পিঠীয়া ভূগোল-শিক্ষক আৰু ২২২ পিঠীয়া অসমীয়া শিক্ষক, আৰু বিজ্ঞান আদি বিষয়ক সমাচাৰ চন্দ্ৰিকা যন্ত্ৰত ছপোৱা পেটাৰ পাৰ্লিৰ অনুকৰণত লিখা ব্ৰাউনৰ মেম্বৰ প্ৰথম ভাগ ভূগোল, ১৮৬৪-ত ওলোৱা হাৰ্ডৰ মেম্বৰ ইংৰাজী-অসমীয়া শব্দকোষ, ১৮৭৭ ত বি, এল্ কটুৰৰ ইংৰাজী-অসমীয়া ঋণবাক্য ওলায়। ৱিলিয়ম্‌হাৰ্ড নিজে কবি আৰু বাইবেলৰ সঙ্গীত-অনুবাদক, গৰ্গী হিল্লু ডাষাৰ পণ্ডিত, আৰু ভালেখিনি পৰিশ্ৰমৰ ফলস্বৰূপে ১৮৯৯ ত তেওঁৰ অস্ত টেষ্টামেণ্টৰ অসমীয়া ডাঙনি ওলায়, এই মিস্যনেই ১৮৫৯ ত হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ অসমীয়া

ব্যাকৰণ উলিয়ায়। ইয়াৰ বাহিৰেও ১৮৪৪ ত বৰিষ্কাৰৰ অসমৰ বিৱৰণ, ১৮৯৪ ত লণ্ডনৰ এলেন কম্পেনীয়ে উলিওৱা নিকলৰ অসমীয়াৰ সৈতে বঙলা ব্যাকৰণ, আৰু ১৮৯৬ ত কলিকতাৰ পৰা এণ্ডাৰছনে উলিওৱা ‘অসমীয়া আৰু বঙলা’ আদি বিষয়ৰ ইংৰাজী পুথি উল্লেখযোগ্য।

‘ঋত্বীয়া অসমীয়া সাহিত্য’ কথাটো স্বৰূপতে তেনে নিন্দাসূচকভাৱে ধৰিব নালাগে। হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে কবৰ দৰে সাত-সাগৰ তেৰ-নদী পাৰ হৈ অহা এই পাদ্ৰীসকলে দহ বাৰ বছৰৰ ভিতৰত ততাতৈয়াকৈ অসমীয়া ভাষা আয়ত্ত কৰি লিখিব লগা হোৱাত তাত এটা আচহুৱা স্বভাৱ থাকিবই, আৰু তাত যিমান ক্ৰটিয়েই থাকুক, তাত দোষতকৈ গুণৰ ভাগ নিশ্চয় অত্যন্তৰূপে অধিক হব। ঘাইকৈ তেওলোকে অসমীয়া জন-গণৰ মাত-কথা অনুকৰণ কৰি লিখাৰ বাবে তেওঁলোকৰ ভাষা কেচুৱাৰ খুনুক-থানাক মাতৰ দৰে মিঠা আৰু স্বাভাৱিক, কিন্তু ইংৰাজী ভাব-ভাষা যেতিয়াই কোনোজনো গোটে-পাতে অসমীয়াত ডৰাবলৈ গৈছে, তেতিয়াই সেই সাহিত্যৰ পৰা এটা অৰ্থীয়া গোন্ধ ওলাইছে। উদাহৰণ ৰূপে, ১৮৫৭ ৰ জুনৰ ১২শ বছৰ ষষ্ঠ সংখ্যা “অকনোদই”ত ওলোৱা “ম, ৰ, ব’ৰ “সক চিমুএল” পদ্যটি —

সক চিমুএল যি সমই	নিসাত সুনি প্ৰভুৰ মাত,
আনন্দ জন্মিল তাৰ বিদই	জানি ইন্দ্ৰৰ আছিল তাত।
কেনে সুখৰ ভাগি সি,	প্ৰভুৰ প্ৰিয় সন্তানটি,
যদি দায়াল প্ৰভু জন	মোত সুনাব সুখ বানি।
গুচাই পাপ পৰাক্ৰম	দিব তাৰ পৰা মুক্তি,
তেওঁলৈ প্ৰেম পাপলৈ ভই,	মোৰ মন জুৰিচে নিচই।”

ই স্বাভাৱিক অসমীয়া পদ্য নিশ্চয় নহয়, সেইদৰে “জাত্ৰিকৰ জাত্ৰা”ৰ গদ্য “এনে অৱস্থা হ'লত সেই মানুহ ঘৰলৈ গৈ আপোনাৰ পেতত দুখ দমনকৈ ৰাখি থৈছিল। কিন্তু অসন্তোষ বাৰ্হি গলত সৰহ কাল ৰাখিব নোৱাৰিলে, এই ছেতুকে ক্ৰমে তিবোতা আৰু লৰাৰ আগত পেত ভাঙ্গি এইৰূপে কবলৈ ৰখিলে বোলে ‘অ মোৰ প্ৰিয়া আৰু মোৰ পেতৰ লৰাটিহঁত জোয়ালোকৰ অতি বেখাৰ যিতিৰ জি মই, মই সৰ্বনাস হৈচোঁ, কিজনো মোৰ ওপৰত এটা বোজাই ছেটি ৰখিচে আৰু মই বৰ তান পাই স্বৰূপকৈ জনিচোঁ আশাৰ এই নগৰ চনগৰ জুইব পুৰি জাব। এই

কথা সুনি তাৰ পৰিআলৰ বৰ উকমি লাগিল। তাৰ কথা স্বৰূপ বুলি পতিআঙ্গে এনে নহ'ই, তাৰ মুৰত পগলা বায়ু সোমাই বলিআ কৰা জানিলে।” (অকনোদই)। ইয়াত বহুত সুবল্লা ঘৰুৱা অসমীয়া শব্দ লগোৱা সত্ত্বেও ই নিশ্চয় জতুৱা ঠাচত নুঠিল। কিন্তু আন ঠাইত এই বিদেশী লেখকৰ ভাষা সহজ সৰল আৰু ঠনা ধৰা হৈছে, ১৮৪৭ ৰ মাৰ্চৰ “অকনোদই”ৰ এজন অজ্ঞাত আমেৰিকাৰ লেখকৰ লিখাত —

“দেসৰ জি চলিত ভাসা তাক সেই দেসৰ লোকসকলৰ মাত্ৰি ভাসা বোলে, এই মাতৃভাসাৰ সক্তি বৰ আচৰিত, কিয়নো ইয়াক আমি কেতিয়াও নেপাহৰো। কিন্তু কি সোকৰ কথা, এই দেসৰ লোকসকলে ইয়াকে জানিও অনেকে মাত্ৰি ভাসাক অশ্ৰুধা কৰি বজালি ভাসাকহে মান ভাগ দিয়ে। সমনিয়া মানুহৰ সাৰিত সক তল মানুহ এটাক মান ভাগ দিলে নোপোআবিলাকে জেনেকৈ দিওঁতা গৰাকিৰ প্ৰতি মনত বেজাৰ কৰে, সেইদৰে অচমিয়া সকলে বজালিক মান ভাগ দিয়াত থাকি আমাৰ অচমিয়া ভাষাই বেজাৰ পাইচে। অচমিয়া ভাসা আমাৰ মাত্ৰি ভাসা আৰু মাত্ৰিৰ নিচিনা। সেইদেখিএ মাতৃএ বেজাৰ পোৱা কাম সন্ধানসকলৰ পক্ষে অতি অজুগুত, ই সাস্ত্ৰৰ কথা। ইয়াকে জানি অচমিয়া সকলে মাত্ৰি-ভাসাৰ প্ৰতি শ্ৰুধা আৰু ভক্তি প্ৰকাশ কৰা উচিত। আমাৰ দেসৰ বৰসকলেই পত্ৰ লিখাত অনেক শ্ৰমেৰে অস্বিকাৰ কৰিও বজালি লিখে আৰু ব্যাঅহাৰ কৰে। সেই দেখি আমাৰ ইতৰ আৰু ডেকা-ডুমা সকলেও লব, তাত কি সংসয় আছে। এতেকে আমাৰ দেসৰ বৰবিলাকক বজালি ভাসাক অচমিয়াতকৈ মান্য কৰা ৰোগৰ পৰা মুকুত কৰিব পাবিলে সাধাৰণ লোকসকলক পৰা জাই। কিন্তু ই ৰোগৰ ঔষধ একো নাই, সকলোএ আপোন মৰ্জনা চালেই কাজ আহে। আপোনাৰ ৰোগ আপুনি গুচাব লাগে। মুখৰ অগ্নি মুখে নুনুমালে কোনে নুমাৰ ? এই নিমিত্তে অচমিয়া সকলে একমত হৈ থাকিলেই হ'ই। অধিক কি লিখিম।”

উনৈশ শতিকাৰ সাহিত্যৰ ষাট দেখাওঁতাসকল। “অকনোদই”ৰ মেৰৰ ভিতৰ বা বাহিৰৰ পৰা যিসকল অসমীয়াই বৰ্ত্তমান সাহিত্যৰ বাবে আৰিয়া দাঙি ধৰিছিল, সেই সকল জাতিৰ চিৰ নমস্যা। সেইসকলৰ কেজনমানৰ চিনাকি।—

বামুৰাম বৰুৱা (১৮০১-৬৯) ১৭২৩ শকৰ ৩৮ চ'তত যোৰহাটত ওপজে। এওঁৰ পিতাক কৃষ্ণদাস উৰালী বৰুৱা চম্ৰকান্ত সিংহৰ সৈম-সাময়িক আছিল। চাৰি ককাই-ভাইৰ ভিতৰত এওঁ বৰ-মাজু, সকতে তেনেই লাহি আছিল গুণে এওঁক

আটায়ে লেবেলী ডেকা বকৰা বুলিছিল। এওঁৰ দুজন পুতেকৰ বৰজন কৃষ্ণৰাম, যোৰহাটৰ এজন খাতনামা জ্যোতিষী পণ্ডিত আৰু বৈদ্য, আৰু সৰুজন দুৰ্গাপ্ৰসাদ, শিৱসাগৰ সদৰ তহছিলৰ তহছিলদাৰ আছিল, ব্ৰোডি ছাহাব শিৱসাগৰ জিলাৰ অধিপতি আৰু ইন্দুনাৰায়ণ সৰুমেলীয়া ৰজা যোৰহাট মহকুমাৰ সদৰামিন্ হৈ থকা কালত যাদুৰাম যোৰহাটত মুন্সিফ আছিল। ১৮৫৭ৰ ছিপাহী বিদ্ৰোহত দেশ তল ওপৰ থকা অৱস্থাতো এও উত্তৰ লখীমপুৰ মহকুমাৰ গৰাকিৰ বাধা ভালকৈ পালিছিল। ১৮৬০ৰ ১৫ জুনত এওঁ গুৱাহাটীৰ পৰা বৰপেটালৈ গৈ তাত গৰ্গৰাম বৰুৱাৰ পৰা সদৰামিনৰ কাৰ্য্যভাৰ লয়। আকৌ লেফটেনেণ্ট গৱৰ্ণৰৰ আদেশ মতে এই বছৰৰে ৩ নৱেম্বৰত আকৌ এওঁ ডিব্ৰুগড়ৰ সদৰামিন হৈ যায়। ১৭৯১ শকৰ ২৩ আহিন শুকুৰবাৰে শিৱসাগৰত এওঁ ঢুকায়। ১৮৩৫ ত এওঁ লিখা বঙলা-অসমীয়া অভিধান এখন কৰ্ণেল জেনকিন্সক উপহাৰ দিয়ে, আৰু ইজনে ঘূৰি সেইখন শিৱসাগৰত থকা বেপাৰিটো মিসান্ সমাজক দান কৰে। সেই কালৰ অসমীয়া ভাষাৰ এওঁ এজন অধিকাৰী পণ্ডিত আছিল বুলি ব্ৰহ্মনে তেওঁৰ অভিধানৰ পাতনিত লিখা কথাৰ পৰাই ধৰিব পাৰি।

হলিৰাম ডেকিয়াল ফুকন (১৮০২-৭০?) ১৭২৪ শকত পৰশুৰাম বৰুৱাৰ বৰজনা পত্নীৰ গৰ্ভত জন্মে। বদন বৰফুকন গুৱাহাটীৰ পৰা পলাই যাওঁতে তেওঁক ধৰিবলৈ বুলি এইজন পৰশুৰামেই ৰাজআজ্ঞাৰে মানুহ পাঁচে। সেই ঘটনাৰ কিছুদিনৰ পাছতে ১৭৩৮ শকৰ বহাগৰ শুক্লা চতুৰ্থীত এওঁ পৰলোকলৈ যায় আৰু হলিৰামে দুৱৰীয়া পদ পায়। তাৰ পাছত চন্দ্ৰকান্ত সিংহ গুৱাহাটীলৈ যাওঁতে ডেকিয়াল ফুকন বাব লভে আৰু কম্পেনীৰ আমোলত মেজৰ স্কটে হলিৰামক সেই পদত স্বীকাৰ কৰে। নগাঁও আৰু দৰঙৰ প্ৰথম বন্দৱস্ত এওঁ কৰে, আৰু অসমৰ নামনি আৰু উজনি ছোৱা ক্ৰমে ছিনিয়ৰ আৰু জুনিয়ৰ ৰণত বিভক্ত হোৱাত, এওঁ ছিনিয়ৰ ৰণৰ কলেক্টৰী ছিৰান্তাদাৰ হৈ থাকি কামৰূপৰ বন্দৱস্তৰ কাম কৰে। চেৰাপুঞ্জীত স্কটেৰ মৃত্যু হোৱাত ক্ৰেবষ্ট অসমৰ কমিস্যনাৰ হয়, আৰু সেই সম্পৰ্কত গৱৰ্ণমেণ্টে গুৱাহাটীত সহকাৰী মেজিষ্ট্ৰেটৰ এটি পদ প্ৰাৰ্থ কৰাত ২৩৭ মাহিলি টকা বেডনত এওঁ সেই পদত নিযুক্ত হৈছিল। এওঁ স্বাধীনচেতা লোক আছিল, কাছৰীলৈ যাওঁতে এওঁ সদায় পৰ্হি দোলাত গৈছিল। সংস্কৃত ভাষা আৰু তত্ত্ব শাস্ত্ৰত এওঁ বিশেষ ব্যুৎপত্তি লভিছিল, আৰু ১৭৫৩ শকত 'কামাখ্যা যাত্ৰা পদ্ধতি' নামে এখন সংস্কৃত পুথি লিখি কলিকতাত

সমাচাৰ চন্দ্ৰিকা যন্ত্ৰৰ পৰা ছপাই উলিয়াইছিল। এওঁ নিজে ভাৰতৰ অনেক তীৰ্থস্থান ভ্ৰমি বহুত পণ্ডিত সমাজত খ্যাতি লাভ কৰিছিল। ১৮২৯ত এওঁ সেই যন্ত্ৰৰে পৰা বঙলা ভাষাত এখন অসম বুৰঞ্জী ছপাই উলিয়ায়, প্ৰতিক্ৰিয়াশীল হ'লেও এয়ে গুণাভিৰামৰ অসম বুৰঞ্জীৰো বাটদেখাওঁতা।

মণিৰাম দেৱান বৰভণ্ডাৰ বৰুৱা (১৮০৬-৫৮) ১৭২৮ শকত শিৱসাগৰ মহকুমাৰ চাৰিঙত জন্মে, এওঁৰ পিতাক ৰামদত্ত দোলাকাষৰীয়া বৰুৱা। ১৭৩৬-৩৮ শকত মানে দেশ উপাস্ত কৰোঁতে পৰিয়ালে সৈতে ৰামদত্ত চিলমাৰিলৈ পলাই যায়, আৰু পাছত পুৰন্দৰ সিংহৰ লগত যোৰহাটলৈ ওলটে। এনে দুৰ্যোগৰ কালতো মণিৰামে ফাৰ্ছি আৰু বঙলা ভাষাত যথেষ্ট জ্ঞান আৰ্জে। ১৮৪৬ শকত ডেভিডছনে মান খেদি উজনিটলৈ আহোঁতে কেপ্টেন হৰ্ছবাৰ তলত অহা পল্টনক মণিৰামেই গুৱাহাটীৰ পৰা কালীয়াবৰলৈ বাট দেখুৱাই আনে। বংপুৰ কোঠ অধিকাৰ কৰা হ'লত লেফটেনেণ্টে বেডিংছফিল্ডে মণিৰামক লৈ উজনিৰ বহুত পৰ্বতীয়া জাতিক বৰায়গৈ। বেডিংছ্-ফিল্ডক উপহাৰ দিবলৈ চিংফৌ গামে কিনাপ বুলি গছৰ পাত এবিধ আনে, এয়ে অসমীয়া চাহপাত। চিংফৌ খাছিয়া আদি জাতিক বৰাই আহি ইংৰাজ বিষয়াবিলাকৰ চকুত লগা মণিৰাম ক্ৰমে কলেষ্টৰী মিৰমুঞ্চি আৰু পেছকাৰ হয়। তেতিয়া শিৱসাগৰৰ কছাৰী জয়সাগৰ পুখুৰীপাৰত বহিছিল, বৰপঞ্চায়ত নামে ৰজাদিনীয়া বিচাৰৰ নিচিনা দুখন মেলে তেতিয়াৰ বংপুৰ জিলাৰ গৰাকি নিউব্লিক গোচৰ সোধাত সহায় কৰিছিল। নিউব্লিকৰ প্ৰিয়পাত্ৰ ৰূপে বিচক্ষণ বুদ্ধিৰ মণিৰামে যি ক্ষমতা চলাইছিল তাৰ বাবেই তেওঁক কলিতা ৰজা বোলে হ'বলা। ১৮৩২ ত অসমৰ আৰ্থিক সম্পদৰ অনুসন্ধানত এজন মণিপুৰীয়া ৰজাই সৈতে জেন্ৰেল যোৰহাটলৈ আহোঁতে মণিৰামে তেওঁক যি প্ৰতিবেদন দিছিল আৰু, ১৭৭৫ শকত ২৩ বহাগত নিজৰ আৰু ৰনকান্ত সিংহ যুৱ-ৰাজ্যৰ বৰীয়াটকৈ মোকাট মিলছক যি এতলাৰ আঁচনি দিছিল, তাত মণিৰামৰ ওখ ধৰণৰ ৰাজনৈতিক দূৰদৰ্শিতা সন্দেহকৈ প্ৰকাশ পাইছিল। ১৭৭৫ শকৰ বহাগত উজনি খণ্ড পুৰন্দৰ সিংহক লালবন্দীকৈ দিয়াত মণিৰাম পুৰন্দৰৰ প্ৰধান মন্ত্ৰী হৈ বৰ-ভাণ্ডাৰ বাব পালে, আৰু তেওঁ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কম্পেনীৰ চিৰস্তাদাৰ আৰু অসম কম্পেনীৰ দেৱান হল। ১৭৭৯ শকৰ ১৬ কাশ্বনত (২৬ ফেব্ৰুৱাৰী, ১৮৫৮) ৰাজদ্বোহত অভিজুস্ত বুলি যোৰহাটত এওঁৰ কটি হয়।

“বুৰঞ্জী-বিবেক বড়” বুলি মণিৰাম দেৱানৰ এখন হাতে-লিখা বুৰঞ্জী অসমৰ বুৰঞ্জী-পুৰাতত্ত্ব বিভাগত সংৰক্ষিত হৈছে। ১৮৩৮ ত ই সঙ্কলিত হৈছিল, ডাৰা বঙলা-উজুৱা হলেও সমসাময়িক ঘটনাবোৰ জীৱন্তভাৱে বৰ্ণোৱা আছে — ‘কুম্পানিৰ যোৰহাট ফৌজৰ যোৰহাট দখল। তত পৰ মাঘ মাসে আসিয়া কুম্পানিৰ ফৌজৰ যোৰহাট দখল কৰে। চাম ফুকনেৰা ক্ৰমাত ক্ৰমে পশ্চাতে হটিয়া জাইতে লাগিল। পৰে সৰকাৰেৰ ফৌজ গিয়া গৌৰীসাগৰ পহুচাতে তাৰত মানেৰা নামডাঙ্গৰ সিলসাকোৰ আলীএ পথাৰে জুৰি এক জুন্ধ কেই। তাহাতে কুম্পানি বাহাদুৰেৰ ফৌজ ক এক কুম্পানি জুন্ধ দেওঁতে পৰম্পৰ অতিশয় বজ-বীৰ্য্য ফলি ফিকিৰ জাত হওঁতে বিশেষ কয়েক মান মৰা পৰা দেখি জুন্ধ ডঙ্গ হৈয়া ফিৰিয়া গেল। সৰকাৰি ফৌজো ধাওঁ কৰি বজপুৰে জাই তাহাতে ওগুৰি চকিতে পুনৰ জুন্ধ দেই। আলিৰ দুই ফালেৰ পৰা জংঘল হৈতে গুলী চলাইতে লাগিল।”

কাশীনাথ তামূলী ফুকন (১৮১০? ৭০?) শিৱসাগৰৰ কাকতীয়াৰৰ ঘৰৰ শিৱনাথৰ নাতিয়েক আৰু শ্ৰীনাথৰ চাৰি পুতেকৰ বৰটি। কাশীনাথ পুৰন্দৰ সিংহৰ দিনত তামূলী ফুকন আৰু ইংৰাজ আমোলত শিৱসাগৰ আৰু গুৱাহাটীত মুন্সিপ আছিল বুলি বুজিব পাৰি। ফাৰ্ছি, বঙলা আৰু আহোম ভাষাতো এওঁৰ বিশেষ ব্যুৎপত্তি আছিল, আৰু পুৰন্দৰৰ আজ্ঞা অনুযায়ী আহোম ভাষাবিদ ৰাধানাথ বৰবৰুৱাৰ সহায়ত আহোম ভাষাৰ পৰা ভাঙি যিখন অসম বুৰঞ্জী লিখে তাকে শিৱসাগৰত থকা বেপাৰী মিহান্ সমাজে ১৮৪৪ত নিজ প্ৰেছত ছপাই উলিয়ায়। ইয়াৰ ৰচনা-বীতি আগৰ বুৰঞ্জীৰ লগত সেও খোৱা “ইন্দ্ৰবংশি আসাম মহাবজা সকলৰ বিৱৰণ। শ্ৰীৰাধানাথ বৰবৰুৱাৰ দ্বাৰা সংশোধিত মতে কাশীনাথ তামূলি ফুকন কৰ্ত্তক গ্ৰন্থ। আসাম বুৰঞ্জি। খুনলুং খুনলাই। পূৰ্বে কেনো এক সময়ত সৰগদেও অৰ্ঘ্য ইন্দ্ৰে জাতিংকা অৰ্ঘ্য সৰস্বতীক আশ্ৰয় কৰি এইৰূপ বৃষি দ্বিৰ কৰিলে, জে ত্ৰিখিবীত চন্দ্ৰবংশি অনেকটি বজা হৈ গৈচে, আমি সকলো দেৱতাৰ মধ্যে বজা, তথাপি আমাৰ সন্তানৰ ত্ৰিখিবীত ৰাজত্ব নাই, অতএব মোৰ সন্তানকে ত্ৰিখিবীত বজা হবলৈ পঠাওঁ। এই বুলি ৰাজপুত্ৰৰ জন্তু কৰিবলৈ লাউখে অৰ্ঘ্যত বিশ্বকৰ্মাক আজ্ঞা দিলে। পাচে বিশ্বকৰ্মাই চোমদেও নামে ইন্দ্ৰৰ মনোগতৰূপে জন্তু ডৈয়াৰ কৰি দিলে। পৰে ইন্দ্ৰ লুচেইনেত অৰ্ঘ্যত বায়ুক পঠাই ইন্দ্ৰৰ পুত্ৰ খেনখৰামক মতাই আনি ত্ৰিখিবীত বজা হবৰ নিমিত্তে জনাবলৈ

বোলাত নিজে জাবলৈ কবুল নকৰি থেনখামৰ পুত্ৰ খুনলুঙ্গ খুনলাই দুইকে পঠাবলৈ জনালত ইন্দ্ৰে স্বিকাৰ কৰি এই আজ্ঞা কৰিলে বোলে খুনলুঙ্গ, তই বৰ, তয়ে বজা হবি। খুনলাই সৰু, তোৰ লগত জুৱৰাজ ৰূপে থাকিব।”

হৰকান্ত শৰ্মা বৰুৱা (১৮১৩ ?-১৯০০) সদৰামিনৰ ঘৰ উত্তৰ গুৱাহাটীত, বুৰঞ্জী পুৰাতত্ত্ব বিভাগে উলিওৱা এওঁৰ অসমৰ বুৰঞ্জীৰ ৰচনা কাল ১৮৭০-৮০ খৃ। পাতনিত এওঁ লিখিছে “শ্ৰীশ্ৰীপুৰন্দৰ সিংহ মহাৰাজ কোম্পানী বাহাদুৰ আমোলত ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদৰ দক্ষিণে ধনশিৰি নদীৰ উত্তৰে বিশ্বনাথ দেৱালয়ৰ উজান কচু-জানকে সীমা কৰি উজনি খণ্ড সদিয়া পৰ্য্যন্ত ৫০,০০০ পঞ্চাশ হাজাৰ টকাত লালবন্দী কৰি ১৭৫৫ শকত প্ৰাপ্ত হোৱাত সেই ৰাজ্যত্ব কৰা সময়ত ৰাজাদেৱৰ আজ্ঞাৰে বাধানাথ বৰবৰুৱা আৰু কাশীনাথ শৰ্মা তামূলী ফুকনে নানা স্থানৰ পৰা বুৰঞ্জীসকল একত্ৰপূৰ্বক সাৰ সংগ্ৰহ কৰি একখানি গ্ৰন্থ চূম্বকমতে কৰিলে। কিন্তু সেই গ্ৰন্থখনিত অনেক আৱশ্যকীয় কথা লিখিবৰ নিতান্ত আৱশ্যক আছিল। বোধ কৰো বাহুল্য হব সেই নিমিত্তে লিখা নহল। এজন্য আমি সেই গ্ৰন্থখানিকে আদৰ্শ কৰি আৰো অন্য বুৰঞ্জীত যি পোৱা হৈছিল, আৰু সত্যবাদী আহোম ফুকন বৰুৱাদিৰ মুখে কি কি শ্ৰৱণ হৈছিল, সেই সকল সঙ্কলন কৰি অনেক বিবেচনা ও পৰিশ্ৰমপূৰ্বক এইখানি গ্ৰন্থ লিখিবৰ আৰম্ভ কৰিলোঁ। শ্ৰীহৰকান্ত শৰ্মা বৰুৱা।”

আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকন (১৮২৯-৫৯) ১৭৫১ শকৰ ৭ আইন মজলবাবে ওপজে, মাক প্ৰসূতী আৰু পিতাক হৰিৰাম। কুমলীয়া বয়সতে এওঁ মুক্তবোধ ৰত্নমালা আদি সংস্কৃত ব্যাকৰণ পঢ়ে। আৰু তাৰ লগে লগে বঙলা ভাষাও শিকে। ১৮৩৫ ত গুৱাহাটীত প্ৰথম ইংৰাজী পঢ়াশালি পতাতে ১৭৫৯ শকত এওঁ তাত ডৰ্ভি হয়। মেথী আৰু জেনকিন্স ছাহাবৰ উদগনি আৰু আশাশুধীয়া যত্নৰ ফলত তেওঁ ইংৰাজী শিক্ষাত বিশেষ উন্নতি দেখুৱায়, আৰু ১৮৪১ ৰ বাৰিষা কলিকতাত পঢ়িবলৈ বুলি নাৱেৰে যাত্ৰা কৰে। ছিৰাজগঞ্জ, ঢাকা আৰু সুন্দৰবনেদি ২৫ দিনত এওঁ এজন লগৰীৰ সৈতে কলিকতা পায়গৈ আৰু তাৰ হিন্দু কলেজৰ জুনিয়ৰ বিভাগৰ তৃতীয় শ্ৰেণীত নাম লগায়গৈ। ১৮৪২ ত এওঁৰ লগৰীয়াজন স্বৰত ভূগি মৃত্যুৰ গৰাহত পৰে, আৰু ১৮৪৪-ৰ আগভাগত ফুকনে ছিনিয়ৰ বিভাগৰ তৃতীয় শ্ৰেণীলৈ উত্তীৰ্ণ হৈ এই বছৰে নৱেম্বৰৰ শেষত আকৌ সুন্দৰবনেদি অসমলৈ ওলটে। ১৭৬৭ শকৰ

বহাগত মাহিলী দেবীৰ লগত এওঁৰ বিয়া হয়। পৈতৃক সম্পত্তি ক্ৰমে হ্ৰাস পাই অহা বাবে কামৰূপ জিলাৰ কলেষ্টৰ এয়িউৰ আদেশমতে ১৮৪৭ৰ ২৯ এপ্ৰিলত এওঁ খাতা পৰগণাৰ জিন্মাদাৰ নিযুক্ত হয়। এই বছৰে ১৬ নৱেম্বৰৰ মেথীৰ আদেশ মতে মাহিলি ২৫০ টকা বেতনত ফুকনে বিজ্ঞানী বজাৰ দেৱানৰ পদ গ্ৰহণ কৰে। ১৮৫২ ত এওঁ কলিকতালৈ গৈ গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ নামত কলিকতা নিউ প্ৰেছ নাম দি এখন ছপাশাল কিনে। শিছে এই বছৰে ২৭ অক্টবৰত জেনকিন্সৰ অনুগ্ৰহত তেওঁ বৰপেটাৰ এছিষ্টেণ্ট কমিস্যনাৰ পদ পায়, আৰু বিজ্ঞানীৰ সকলো লেঠা এৰি দি এই পদত তেওঁ ভৰ্তি হয়। ১৮৫৯ৰ ১৬ জুনত (আষাঢ়, ১৮৭১ শক) ২৯ বছৰ ৯ মাহ ২৯ দিন বয়স হওঁতে ফুকনৰ মৃত্যু হয়।

সংস্কৃত আৰু বঙলাৰ বাহিৰেও ফুকনে ফাৰ্ছি ভাষা শিকি সেই ভাষাৰ পুথি গুলিস্তান ৰোৱেষ্টান পৰ্য্যন্ত পঢ়িছিল, আৰু পন্দেনামাৰ পদ্যবোৰ এওঁৰ সম্পূৰ্ণ কণ্ঠস্থ আছিল। এওঁ বহুত যত্নেৰে ১৮৪৯ ত ‘অসমীয়া ল'ৰাৰ মিত্ৰ’ পুথিমালা লিখি নিজে প্ৰকাশ কৰিছিল, কিন্তু অকাল মৃত্যুৰ বাবে এই পুথিমালা সম্পূৰ্ণ কৈ ওলাবলৈ নাপালে। “অকনোদই সম্বাদ পত্ৰ, দুতিয় চোআ, ১৮৪৭” চতুৰ্থ সংখ্যাত “শ্ৰীযুত বাবু আনন্দৰাম ফুকন কৰ্তৃক “ইংলণ্ডৰ বিবৰণ” প্ৰবন্ধ দেখিয়ে জানিব পাৰোঁ ওঠৰ বছৰ বয়সৰ পৰা ফুকনে সাহিত্যিক জীৱনৰ উমেদাৰি কৰিছিল। ১৮৫৬ ত পোনতে মোফাট মিলছু আহোঁতে তেওঁ অসমৰ বিভিন্ন অভাৱ-অভিযোগ আৰু ঘাইকৈ অসমীয়া ভাষাক নিজ দেশৰ সিংহাসনচ্যুত কৰাৰ বিৰুদ্ধে যিটি বহুমূলীয়া প্ৰতিবেদন দিয়ে, প্ৰতিবেদনমূলক পৰিশিষ্টত সি বিশেষৰূপে স্থান পাইছে। ১৮৫৫ত শিৱসাগৰ বেপাৰিটি মিস্যন প্ৰেছৰ পৰা ‘এজেন্দা দেলী লেখকে লিখা অসমীয়া ভাষা সম্পৰ্কে কেইটামান কথা’ বুলি যিখনি বহুমূলীয়া ইংৰাজী গ্ৰন্থ ওলায় তাত ফুকনৰ পাণ্ডিত্য আৰু দেশ-প্ৰেম সুন্দৰৰূপে প্ৰকাশ পাইছে, আৰু তাত স্বতন্ত্ৰ ভাষা ৰূপে অসমীয়াৰ দাবী কি কি প্ৰমাণৰ ওপৰত ঠিয় হ'ব পাৰে সিও ভালকৈ ফুটি ওলাইছে। ১৮৫৬ ৰ ডিচম্বৰতে ফুকনে বৰ্তমান আখৰ-জোটেনিৰ ৰীতিৰে ইংৰাজী-অসমীয়া আৰু অসমীয়া-ইংৰাজী দুখন অভিধান লিখে, কিন্তু তেওঁৰ অকাল মৃত্যুৰ বাবে সিও পোহৰৰ মুখ দেখিবলৈ নাপালে। এই সম্পৰ্কে “অকনোদই”ৰ সম্পাদকে লিখিছিল, “শ্ৰীযুত আনন্দৰাম ডেকিয়াল ফুকনে ইংৰাজী-অচমিয়া আৰু অচমিয়া-ইংৰাজী এইদৰে দুই ৰঙা অভিধান লিখিছে। তাৰ

আৰ্হি লোকবিলাকক দেখাবৰ কাৰণে এই অকনোদইৰ মাজত দুই এক পিঠি চাপিবলৈ আমালৈ লিখিচে। এই অভিধানৰ আখৰ জোটনি আমাতকৈ কিছু বেলেগ হৈছে হই।” ১৮৫৮ ত মহাৰাণী ভিক্টৰিয়া ভাৰতবৰ্ষৰ তথা অসমৰ শাসন ইষ্ট ইণ্ডিয়া কম্পেনীৰ পৰা নিজ হাতলৈ লোৱা যি ঘোষণা-পত্ৰ সেই বছৰৰ ১৯ নৱেম্বৰত পাঠ কৰা হয়, ফুকনে তাৰ অসমীয়া ভাঙনি কৰিছিল।

অসমীয়া সাহিত্যত ফুকনৰ আসন বঙ্গ-সাহিত্যত ৰাজা ৰামমোহনৰ আসনখনিৰ দৰে বাদ-বিসম্বাদৰ অতীত। “কিন্তু বঙ্গ আৰু অসমৰ সেই কালৰ অৱস্থাৰ হীন-ডেটিলৈ চাই ৰামমোহন ৰায়তকৈও আনন্দৰাম ফুকনক অসাধাৰণ পুৰুষ বুলিব লাগে” এই কথা অকণো অতিৰঞ্জিত নহয়। আনন্দৰাম অকল বৰ্তমান অসমীয়া গদ্যৰ প্ৰথম প্ৰবৰ্তকেই নহয়, বৰ্তমান অসমীয়া ভাষাৰ আদি অৱস্থাৰ অনেক অপায়-অমঙ্গলৰ বিৰুদ্ধে যুজ্ঞা প্ৰথম আগৰণুৱা তেওঁ, অসমীয়া সাহিত্যৰ আৰু জাতিৰ নতুন আদৰ্শ দাঙি ধৰোঁতা তেওঁ। ফুকনৰ লেখৰ সাহিত্যিক অৱদান কি বুলি সুখিলৈ অৱশ্যে আহুকালত পৰিব লগা হয়, কিয়নো তাৰ উত্তৰত আমি তেওঁৰ পঢ়াশলীয়া পাঠ্য ‘অসমীয়া লৰাৰ মিত্ৰ’ আৰু ইংৰাজীত লিখা পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ অসমীয়া ভাষা সম্পৰ্কীয় টোকা পুখিলৈকো আঙুলিয়াব নোৱাৰোঁ। কিন্তু খৃষ্টীয় অসমীয়া সাহিত্যৰ বাহিৰ মেৰত যিসকল থলুৱা অসমীয়া লেখকৰ প্ৰতিভা সিচৰতি হৈ আছিল, শক্তিম্বৰ লেখকৰূপে ফুকনে নিজ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰভাৱেৰে সেই সমূহ শক্তি একত্ৰিত কৰি প্ৰকৃততে অসমীয়া সাহিত্যৰ বৰ্তমান যুগৰ সূত্ৰপাত কৰে, যুগৰ অধিনায়কৰূপে তেওঁৰ এয়েই যথেষ্ট অৱদান। ওঠৰ বছৰীয়া ফুকনে যেতিয়া ‘অকনোদই’ৰ “ইংলণ্ডৰ বিৱৰন”ত লিখে—“হে ক্ৰিপামই জগদিস্বৰ, এই অসম দেশৰ লোকসকলক স্বদেশী সভা গিয়ানি আৰু ধাৰ্মিক কৰিবলৈ মতি দিয়া, সিবিলাকৰ অভাৱ আৰু দুৰৱস্থা জানিবলৈ সিবিলাকক গিয়ান দিয়া, আৰু ভোমাৰ বিচিত্ৰ সত্তিৰে সিবিলাকক সভা কৰা, আৰু ভোমাক জানিবৰ আৰু আজ্ঞা পালিব জোগ্যা কৰা। জি সময়ত অসম হাবি গুটি ফুলবাৰি হব, গাঁৱে গাঁৱে হেজাৰে হেজাৰে পৰ্হাসালি, গিয়ানৰ সভা, চিকিৎসালয়, দুখিয়া-দৰিদ্ৰ পৰিত্ৰানৰ আলয় হব, আৰু জিকালত লোকসকলে পৰম্পৰা হিংসা নকৰি আটাইয়ে আটাইকৈ ভাৱিবত চেনেহ কৰিব, কেৱে দুটকা কানীৰ সলনি মিহা সাৰি নিদিব, লাখ টকাকো কাতি কৰি থব, কোটি টকা ভোট পাইও কাৰো অন্যায় নকৰিব, বেশ্যা

কানি আৰু সুৰা এই কথা দেসত লোকে তু নোপোআ হব, সেই সময়, হে পৰম পিতা জগদীশ্বৰ, সীয়ে ঘটোআ।”

বিষয়-বস্তু অলপ সুকীয়া হলেও, ইয়াৰ লগত এওঁৰ সময়সাময়িক হুবহু বৰফাল (১৮১৩?—১৯০০) গদ্য তুলনীয় — “ইন্দুবাংশীয় বজাৰ বিৱৰণ। আসাম বুৰঞ্জী, প্ৰথম অধ্যায়। শোণিতপুৰ বা ইদানীং তেজপুৰ জিলাৰ অন্তৰ্গত ডৈবহী নদীৰ পৰা দিব্ৰুবাৰীলৈ অৰ্থাত উজান সদিয়াৰ কেচাইখাতী পৰ্য্যন্ত সৌমাৰ পীঠ বোলে। এই সৌমাৰ পীঠৰ পূৰ্ব, হীৰকুট পৰ্বতৰ দক্ষিণ, স্বৰ্ণাধিৰ উত্তৰ, এই সীমাৰ মধ্যতে বিগ্ৰহাদি নামক পৰ্বতৰ ওপৰি বড়ভূমি নামে অতি সুৰম্য ফলপুষ্পে শোভিত হান আছে। এক সময়ত খৰিগণ সহিতে শচি ও ইন্দু উভয়েই কামোদ্যন্ত হৈ আনন্দে ক্ৰীড়া কৰি ফুৰিছিল। সেই পৰ্বতৰ গুহাতে বশিষ্ঠ মুনি থাকে। তাৰে পৰা স্নান কৰিবলৈ যাওঁতে তেওঁৰ পুষ্পবাটিকাতে ক্ৰীড়া কৰা দেবি কৃপিত হৈ ইন্দু দেৱতাক অন্ত্যজ্ঞ ও অন্ত্যজ্ঞা স্ত্ৰীত পতিত হওক বুলি শাপ দি সেই হান এৰি বড়পীঠৰ ইলানকোণৰ নীলাচললৈ মুনি গুচি গল। পৰে ইন্দু তৎক্ষণাতে কাণে নুশুনো কলা ও বোৰা এনে দৈত্যাকাৰ মনুষ্য হল। ইন্দুৰ সেই ৰূপ অৱস্থা দেবি সখীগণ সহিতে অতি দুঃখিত হৈ শচী স্বৰ্গলৈ গুচি গল।”

সমসাময়িক এই দুই গদ্যৰ ভিতৰত হুবহুৰ গদ্যত সেই পুৰণি ভাব আৰু অসমীয়া কথা-বীতি সম্পূৰ্ণ দেখিবলৈ পোৱা হয়, আনন্দৰামৰ গদ্যত অকল নতুন ভাবৰ দেশহিতৈষণাই নহয়, কথা-বীতিত এটি আচহুৱা নতুন ভাঁজ সোমোৱা দেখা পোৱা হয়। এয়ে ইংৰাজী বাক্য-বীতিৰ প্ৰভাৱ, অকল বাক্য বিন্যাসতে নহয়, কথাৰ ঠাচতো যেনে, “হে অসম দেস নিৱাসি লোকসকল, তোমালোকে অলপ গমি চালেই জানিবা যে তোমালোকৰ দুৰৱস্থাৰ হেতু তোমালোকেই। দেখা, প্ৰথমতে এই জনগণত বিদ্যাৰ সমান আয়াৰ মিত্ৰ নাই, কিয়নো তাক জানিলে আৰ্থি সিদ্ধান পাওঁ। হাই, হাই, কি আক্ষেপৰ কথা। হে প্ৰিয় মিত্ৰ সকল, যদি সভা আৰু সিদ্ধানি আৰু সুখী হব বাঞ্ছা কৰা তেন্তে টোপনিৰ পৰা উঠাঁ। দৃষ্টিতে, হে মোৰ অসমীয়া মিত্ৰসকল, বিদ্যা জনেকৈ ইচ্ছাকৃত উপকাৰক, আন একে তেনে নহই। কিন্তু যদি সভা আৰু সুখি হব খোজা, তেন্তে কিসি আৰু মিত্ৰ কৰমত ইংৰাজৰ দৰে পাৰ্শত হবলৈ, পুৰ্ণকাৰ কৰাঁ।” এই কথনাৰ উমি উমি স্বদেশ-প্ৰেম আৰু বাচকবশীয়া শুধু শব্দবলী

সত্বেও ইংৰাজী-ভজুৱা গদ্য ৰীতিৰ যি গোন্ধ, আমেৰিকাৰ লেখক-সকলতো তেনে নাই। লেখকৰ অজ্ঞাতসাৰেও অসমীয়া গদ্যত বিদেশী প্ৰভাৱৰ ই পাতনি।

গুণাভিৰাম বৰুৱা (১৮৩৭-৯৪) ১৯৫৯ শকত যোৰহাটত ওপজে, এওঁ ৰণৰাম বৰুৱাৰ দ্বিতীয়া ভাৰ্য্যাৰ সন্তান। গুণাভিৰামৰ জন্মৰ পিছ বছৰতে ৰণৰাম ঢুকায়, আৰু এওলোকৰ আত্মীয় আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনহঁতে এওঁলোকক সকলো সহায় কৰে। ফুকনে নিজে গুণাভিৰামক কলিকতালৈ নি তাৰ কলুতোলা ইংৰাজী পঢ়াশালিত ভৰ্ত্তি কৰায়। ১৮৫৪ত তাৰ বৃত্তি পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ গুণাভিৰামে প্ৰেছিডেন্সী কলেজতে নাম লগায়, আৰু দ্বিতীয় বাৰ্ষিক পৰীক্ষাত উঠিব নোৱাৰি সেই কলেজতে আইন পঢ়িবলৈ লয়। ১৮৫২ত ফুকনে গুণাভিৰামৰ নামে লোৱা কলিকতা নিউ প্ৰেছৰ এৱেঁই অধ্যক্ষ হৈ থাকে। ১৭৭৯ শকৰ ১৮ আঘোণত গুণাভিৰামে ব্ৰজসুন্দৰীক বিয়া কৰায়। ফুকনৰ আকস্মিক মৃত্যুত গুণাভিৰাম কলিকতাৰ পৰা উলটি আহে, আৰু ১৮৫৯ ৰ অক্টোবৰত ছব এছিষ্টেণ্ট কমিস্যনাৰ আৰু ১৮৬০ৰ জানুৱাৰীত একষ্ট্ৰা এছিষ্টেণ্ট কমিস্যনাৰ নিযুক্ত হয়। এওঁ ফুকনৰ বৰটি লৰা ৰাধিকাৰামক বিলাতত আৰু দ্বিতীয় লৰা অন্নদাৰামক স্বদেশতে শিক্ষা দিয়ায়। ছাত্ৰ অৱস্থাবে পৰা সামাজিক মতত গুণাভিৰাম উদাৰপন্থী আছিল, আৰু কলিকতাত থকা সময়তে এওঁৰ মন ব্ৰাহ্ম ধৰ্মৰ ফালে ঢাল লৈছিল, সেইহে বিষয়া জীৱনত ১৮৬৯ত ধুবুৰীত থাকোঁতে এওঁ ব্ৰাহ্ম ধৰ্ম লয়। এওঁ বিশ্বৱা বিবাহৰ সদায় সমৰ্থক আছিল। সেইবাবে ১৮৬৭ৰ জুলাইত এওঁৰ আগৰ ঘৈণীয়েক ঢুকোৱাত ১৮৭০ত পৰশুৰাম বৰুৱাৰ বাঁৰী তিকতা বিষ্ণুপ্ৰিয়াক আকৌ বিয়া কৰায়। এই গৰাকীৰ ফালৰ ১৮৭১ৰ ফেব্ৰুৱাৰীত স্বৰ্ণলতা, ১৮৭৪ৰ জুনত কৰুণাভিৰাম আৰু পাছত জ্ঞানদাভিৰাম আদিৰ জন্ম হয়। ১৮৯০ৰ ৩১ মাৰ্চত ৰজাঘৰীয়া বিষয়-বাবৰ পৰা আজৰি পাই কলিকতাত এডোখৰ মাটি কিনি ঘৰ-বাৰী সজোৱাৰ দিহা কৰোঁতেই ১৮৯৪ৰ ২৫ মাৰ্চত এওঁৰ মৃত্যু হয়। এওঁৰ মৃত্যুৰ ঠিক দুবছৰৰ আগতে ১৮৯২ৰ ২৬ মাৰ্চত এওঁৰ দ্বিতীয়া ভাৰ্য্যা ঢুকায়।

ছাত্ৰ অৱস্থাৰ পৰাই গুণাভিৰাম সাহিত্যানুৰাগী আছিল। দ্বাদশ বছৰ সপ্তম সংখ্যা “অকনোদই”ত (জুলাই, ১৮৫৭) —“ঘোঁসা পুথি চপা হোআৰ বিগ্যাপন। শ্ৰীগুণাভিৰাম ডেকা বৰুৱা। ১০ আঘোন, ১৭৭৮, প্ৰেছিডেন্সী কলেজ, কলিকতা। শ্ৰীশ্ৰীজুস্ত আৰ্ডিন অটিয়া অধিকাৰ গোসাঁইৰ দোআৰাই সংশোধন কৰা হৈ” বুলি

ওলায়, ১৮৮০ত এওঁৰ আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুক নৰ জীৱন চৰিত্ৰ পুথি ওলায়, লেখকৰ পাতনিৰ ভাষাৰেই “আমাৰ ভাষাত আধুনিক জীৱন চৰিত্ৰৰ এই পুস্তকেই প্ৰথম। (১১ ভাদ, ১৮০২ শক)”। অকল সেয়ে নহয়, বহুৱেলে লিখা জনৰ জীৱনীৰ দৰে সেই বিষয়ত সি আজিলৈকে আদৰ্শনীয় হৈও বৈছে। ১৮৩৬ শকত ইয়াৰ দ্বিতীয় তাণ্ডৰণ ওলায়। ১৮৮৪ত নিউ আৰ্য্য প্ৰেছৰ পৰা আধুনিক ৰীতিত লিখা এওঁৰ অসম বুৰঞ্জী প্ৰকাশিত হয়, স্বৰূপতে ইও এই বিষয়ৰ পথপ্ৰদৰ্শক পুথি। ১৮৫৮ত এওঁ বিধৱা বিবাহৰ সমৰ্থনকাৰী ৰাম-নৱমী নামৰ মৌলিক সামাজিক নাটক লিখে। নৱমী নামৰ বিধৱা ছোৱালী এটিৰ লগত ৰামচন্দ্ৰ নামৰ এজন ডেকাৰ গুপ্ত প্ৰণয় হয়, এই কথা সদৰি হ'লত গোসাঁয়ে তেওঁলোকক এঘৰীয়া কৰে। ৰাতি এই গোসাঁয়ে এটি সপোন দেখি তাৰ বাতৰি ডকতসকলক কয়—“কালি ৰাতি এজন ক'লাকৈ চুটি চাপৰ বায়ুণে বহুত হল থকা এখন বগা কাপোৰ পিন্ধি আহি মোক কলে ‘হেৰা গোসাঁই, চোৰাঁচোন বাক, মোৰ কাপোৰত কিমান হল। তুমি নতুনকৈ আকৌ এটা কিয় বিজুলা?’” এই বায়ুণজন অৱশ্যে ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ। গুণাভিৰামে নিজে যে বিধৱা বিয়া কৰাইছিলেই, আপোনাৰ বিধৱা কন্যা স্বৰ্ণলতাক পুনৰ্বিবাহ দিছিল, গুণাভিৰাম কলিকতাত থাকোঁতেই ১৮৫৬ত বিধৱা বিবাহ বিধিবদ্ধ হয়, আৰু এই মতে কলিকতাৰ ছুকীয়া ষ্টীটত হোৱা প্ৰথম বিধৱা বিবাহ আৰু আন দুই তিনিখন তেনে বিয়াত তেওঁ নিজে উপস্থিত আছিল। “শুনিবাহা সভাসদগণ। ৰাম-নৱমীৰ বিৱৰণ॥” বুলি নাটৰ সামৰণি গীতটিত আটায়ে যোগ দিছে, কিন্তু অনুতপ্ত হৈয়ো গোসাঁয়ে লোকাচাৰৰ ভয়ত যোগ নিদিলে।

১৮৮৫ (মাঘ, ১৮০৬) কলিকতাৰ ১০০নং বহুযাজাৰ ষ্টীটৰ পৰা গুণাভিৰামৰ সম্পাদিত মাছেকীয়া আলোচনী “আসাম বন্ধু” প্ৰকাশিত হয়। সাহিত্য, বিজ্ঞান, বুৰঞ্জী আদি বিবিধ বিষয়ৰ সাক্ষৰা প্ৰবন্ধ আৰু সতনাথ বৰা হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী আদিৰ নতুন ধৰণৰ কবিতাৰ সম্ভাৰেৰে এই কাকতৰ খোল সংখ্যা মাথোন ওলায়। নতুন লেখক-শ্ৰেণী গঢ়ি তোলাই আসাম-বন্ধুৰ বিশেষ কীৰ্ত্তি, তদুপৰি “আসাম—অতীত আৰু বৰ্তমান” বোলা সম্পাদকৰ নিজা বহুমূলীয়া প্ৰবন্ধটি ধাবাবাহিকাকৈ ওলাই থাকোঁতেই এই কাকত হঠাৎ বন্ধ হয়। ১৮৯০ত “বিজুলী” কাকতত ওলোৱা এওঁৰ “কঠিন শব্দৰ বহুস্য ব্যাখ্যা”, বুহুটীয়া কথাৰ প্ৰবন্ধখিনি, ১৮৩৩ত পুথিৰ আকাৰে

ওলায়। ই বিমল হাস্যৰসৰ সাহিত্য, হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ কদো-বৰলৰ শুঙৰ নিচিনা বিষময় বিদ্রুপ ইয়াত নাই। “ৰতনপুৰৰ নৰাই অধ্যাপকক যদু পাচনিয়ে সুধিলে “দেউ, চাহাব কিয় বোলে?” অধ্যাপকে কলে, “চাহেন বা পাতু ইতি চাহাব। চাহ ঝাই বন্ধা পৰি থাকে দেখি চাহাব।” যদু—“দেউ, কচাৰি কিয় বোলে?” অধ্যাপক—“ক চাৰি অৰ্থাৎ কোন কোন চাৰিজন বহা ঠাই? বৰ চাহাব, ছোট চাহাব, সদৰ আমিন্, মুনচুপ।” যদু—“মৰ্কদমা কিয় বোলে?” অধ্যা—“মং মনুষ্যং কদমং কৰোতি য স মৰ্কদমা। মানুহক যি খচি বোকাৰ দৰে কৰে সেয়ে মৰ্কদমা।” যদু—“হাকিম কিয় বোলে?” অধ্যা—“হা, কিম্ পদাৰ্থম্? হা, এইটো কি পদাৰ্থ ঔ।” যদু—“দেউ, কিবা হনু পোচকাৰ আছে, এওঁনো কোন?” অধ্যা—“পেচং কৰোতি কি লগায়েতি য স পেচকাৰ। যিজনে হাকিমৰ আগত কথাব পেচ লগাই দিয়ে সেইজনেই।”

১৮১২ শকৰ প্ৰথম বছৰৰ “বিজুলী”ত ওলোৱা “আদ্যাশক্তি স্তোত্ৰ” আৰু “ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণত ভাৰত-বিলাপ” আদি পদ্যৰ ছদ্মনামা কবি “শুকদত্ত” এই গুণাডিবামেই। পদ্মহাস গোস্বামীৰ “পদ্যমালা” পুথিতো এওঁৰ ভালেখিনি কবিতাই ঠাই পাইছিল। “ভাৰত-বিলাপ” পদ্যটিত—

“কান্দন্ত ভাৰত আই,   হিয়া মোৰ পুৰি যায়,
বিদ্যাসাগৰৰ বিয়োগত।

কি পাপে পাপিনী মই,   মোহোৰ ঘৰণ নাই,
যাতনা হে মোৰ কপালত ॥

যিজনে মোহোৰ অৰ্থে,   ধনে-প্ৰাণে যত্ন কৰে,
যাৰ হৃদে বাঢ়ে মোৰ আশা।

কোৱাঁ নিদাকণ বিধি,   কিয় তাক হেৰুৱাওঁ,
কিয় মোৰ এনুৱা দুৰ্দশা ॥

উল্লেখিত পুথি-প্ৰবন্ধৰ বাহিৰে “জোনাকী”ত ওলোৱা এওঁৰ সৌম্যৰ ভ্ৰমণ, অসমত মানব শেহছোৱা, অলিবিঙ বুৰঞ্জী আদি উদ্দীপক প্ৰবন্ধ। আনন্দবাম বুকুৰৰ পিছতে গুণাডিবাম অসমীয়া ভাষাৰ এজন ঝাই উৎসাহদাতা বুলি হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই পৰম ব্ৰহ্মৰূপে

তেওঁৰ আত্মজীৱনীত লিখি থৈছে। মুঠতে ঢেকিয়াল ফুকন আৰু হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ পাছতে অসমীয়া সাহিত্যৰ ওখ আসনখনি যে গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ তাত সন্দেহ নাই।

হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা (১৮৩৫—৯৬) বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰধান ত্ৰিমূৰ্তিৰ তৃতীয়টি। ১৭৫৭ শকৰ ২৪ আষোণ মঙ্গলবাৰে শিৱসাগৰ মহকুমাৰ বৰুৱাহাৰ গাঁৱত এওঁৰ জন্ম হয়। এওঁ শিৱসাগৰৰ সংস্কৃত ভাষাবিদ পণ্ডিত আৰু বৈদ্যশাস্ত্ৰ বিশাৰদ মুক্তাৰাম বৰুৱাৰ দ্বিতীয়া ভাৰ্য্যাৰ দ্বিতীয় সন্তান। ন বছৰমান বয়সলৈকে পিতাকে এওঁক কোন শিক্ষা নিদি পাছত বৰ্ণমালাৰ সৈতে ডেটা-ডেটি নকৰোৱাকৈয়ে পোনে পোনে শব্দ সখাত লগাই বিদ্যাৰম্ভ কৰায়। এনেদৰেই ১৭৬৯ শকৰ কাতিলৈকে এওঁ পিতাকৰ তত্ত্বাবধানত সংস্কৃত ব্যাকৰণ পঢ়ি তাত কিছু ব্যুৎপত্তি লাভ কৰিলে, আৰু ইফালে নিজে নিজেই দ্ৰোণপৰ্ব, কৰ্ণপৰ্ব আদি অসমীয়া পদ-পুথিবোৰ পঢ়িবলৈ ধৰিলে। পাছত পিতাক জহনী ৰোগত ঢুকোৱাত শিৱসাগৰ কলেজী ছিৰস্তাদাৰ লক্ষ্মীনাথ বৰুৱা খুৰাদেৱেকে এওঁলোকৰ গোটেই পৰিয়াল শিৱসাগৰ নগৰলৈ নি হেমচন্দ্ৰক মাহে ৪ টকা বেতনত নাবিছ নিযুক্ত কৰায়। ইফালে পুৰা-গধূলি এওঁ উৰীষৰ শিৱসাগৰীয়া বৰুৱাৰ টোলত সংস্কৃত আৰু তেতিয়াৰ শিৱসাগৰ জিলাৰ অধিপতি কেষ্টেইন্ ব্ৰোডীৰ ঘৰত দেৱনাগৰীৰে লিখা হিন্দী আৰু ব্ৰজবুলি শিকিছিল। বিদ্যাংসাহী ব্ৰোডীৰ সহায়তে আকৌ হেমচন্দ্ৰই লুকাই-চুবাকৈ ইংৰাজী শিকিবলৈ লৈছিল, কিয়নো ইংৰাজী শিকিলে জাত যায় বুলি সেই সময়ত বহুতে বিশ্বাস কৰিছিল। কিন্তু ইংৰাজী শিক্ষা সবহ নৌ আগবাঢ়োতেই সেই কথা দদায়েকৰ কাণত পৰাত সেই চেষ্টাৰ সিমানতে ওৰ পৰিল যদিও পাছত আকৌ আমেৰিকাৰ বেপাৰী মিচানৰ সহায়ত এওঁৰ ইংৰাজী শিকাৰ হাবিয়াস ডালেৰিনি পূৰ্ণ হয়। পাছে ইংৰাজীত যথেষ্ট ব্যুৎপত্তি হোৱাৰ পাছত খুৰাদেৱেকে তিব্বতৰ পৰিবৰ্তে মাজে-সময়ে কাছীৰ ইংৰাজী-সংক্ৰান্ত কাকত-পত্ৰবোৰ হেমচন্দ্ৰৰ হতুৱা ভড়াইছিল। ১৮৫৮ত এওঁ অলপ দিন গোলাঘাটৰ বেতিনিউ পেঙ্কাৰ আৰু অলপ দিন শিৱসাগৰ ইংৰাজী পঢ়াশালিৰ দ্বিতীয় শিক্ষকৰ পদত অস্থায়ীকৈ কাম কৰিছিল। তাৰ পাছত মাহিলি ২৫ বেতনত বেতিনিউ মহাকৈজ নিযুক্ত হৈ ১৮৬২ লৈকে এই কামত থাকে। এই বছৰৰ আগষ্টত এওঁক তেতিয়াৰ অসমৰ জুৰিফিলেল কমিছনাৰ মেজৰ এগনিউৱে গুৱাহাটীলৈ তেওঁৰ ডাৰা-ডাৰা ককটী কৰি নিয়ে, প্ৰকৃততে সেই কালত চিৰস্তাদাৰ সুলুক আমিৰ বাহিৰে সৰ্বসাধাৰণৰ

ইংৰাজী জানিবৰ প্ৰয়োজন নাছিল আৰু কেৰেণীত বাজে ইংৰাজী ভাষাক আটাইয়ে ঘিণাইছিল। এই পদৰ পৰাই হেমচন্দ্ৰই ক্ৰমে সেই অফিছৰ ছুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্টৰ পদ পায় আৰু ১৮৮১ৰ ১ জানুৱাৰীত ৮৩।/৩ পাই পেমন লৈ অৱসৰ গ্ৰহণ কৰে। ১৮৭৫ আৰু ১৮৭৬ত দুবাৰকৈ এওঁক একষ্টা এছিষ্টেণ্ট পদ যচাতো সাহিত্য-চৰ্চাত ব্যাঘাত হ'ব বুলি আশঙ্কা কৰি সেই বাব নললে। ১৮৬৩ত এটা কন্যা জন্মৰ পাছত ১৮৬৫ৰ নৱেম্বৰত জহনী ৰোগত এওঁৰ ঘৈণীয়েক ঢুকায়।

ডেকিয়াল ফুকন আৰু গুণাভিৰামৰ দৰেই হেমচন্দ্ৰয়ো “অকনোদই”তে সাহিত্যৰ উমেদাৰ জীৱন আৰম্ভ কৰে। একাদশ বছৰৰ চতুৰ্থ সংখ্যা “অকনোদই”ত (এপ্ৰিল, ১৮৫৬) “অনেক বিয়া কৰা অজুগুত” শ্ৰৱন্ধ লেখক ছদ্মনামা সেই “স্বামী সোনাৰ চাঁদ” যে হেমচন্দ্ৰ, পানীন্দ্রনাথ গগৈৰ লৰাশিক্ষা আগছোৱাৰ “সোনাৰ চাঁদ ডেকা বকৰা” উল্লেখই বেকা অথচ তীক্ষ্ণভাৱে বুজায়। তেওঁৰ আত্মজীৱনীতো এই কথা তেওঁৰ চুপ্তক আৰু শক্তিসম্পন্ন গদ্যত প্ৰকাশ পাইছে “মই পুনৰায় বিয়া নকৰালোঁ। আজিকালি আমাৰ সমাজৰ অৱস্থালৈ চাই ভাৰ্য্যা মৰা পুৰুষে পুনৰায় বিয়া কৰোৱা গোটেই নিন্দনীয়। মই ভাবি চালোঁ, মোৰ ভাৰ্য্যাৰ নহৈ মোৰ মৃত্যু হোৱা হলে তেওঁৰ কি অৱস্থা হ'লহেতেন? তেওঁ মৰিছে, তথাপি মোৰ ইচ্ছা হলেই মই এটা কিয় তিনটা বা অধিক বিয়া কৰিব পাৰোঁ, কিন্তু বিধৱা হোৱাৰ পাচত বিয়াৰ নাম লোৱা মাত্ৰেই তেওঁৰ জাতি গলহেতেন, সমাজে বৰ্জিলেহেতেন, আৰু তেঁও জীৱন্ততে মৰা যেন হৈ থাকিল-হেতেন। ই যেনে অসম্ভৱ তেনে অযুগুত। শাস্ত্ৰ নেলাগে যুক্তিলৈ চালেই বিধৱাৰ বিয়াত যে কোনো দোষ নাই তাক বুজিব পাৰি, আৰু শাস্ত্ৰৰো যুক্তিয়েই মূল, কিয়নো “যুক্তিহীন-বিচাৰেন ধৰ্মহানি. প্ৰজায়তে।” এতিয়া চাওক-চান, মতা-তিবোতা দুইটা সমান জীৱ, ডোক-পিয়াহ, টোপনি, বোখ-ইচ্ছা, অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গ, জন্ম-মৰণ দুইৰো সমান। তথাপি এটাৰ যি স্বত্ব আছে আনটোৰ সি নাই বোলা কথাটো কিমান অন্যায্য, ইয়াক যাৰ অলপমান জ্ঞান আছে সিও বুজিব পাৰে। ঈশ্বৰৰ বা স্বভাৱৰ নিয়মমতে বিধৱাৰ বিয়া নিষিদ্ধ হোৱা হলে স্বামীৰ মৃত্যুৰ পাচত তিবোতাৰ মনৰ পৰা সহবাসৰ বাহা গুচি গলহেতেন, কিন্তু সকলোৱেই জানে তেনে কেতিয়াও নহয়। হিন্দু-শাস্ত্ৰমতে ভাৰ্য্যা স্বামীৰ অৰ্দ্ধাঙ্গ আৰু হিন্দুবিলাকে

তেওঁবিলাকে তেওলোকৰ বিয়াত অগ্নিৰ আগত দেৱতা আৰু শিৱবিলাকক সাক্ষী কৰি ভাৰ্য্যাক এইকপে কয়, “তোমাৰ প্ৰাণে সৈতে মোৰ প্ৰাণক, তোমাৰ হাড়ে সৈতে মোৰ হাড়ক, তোমাৰ মাংসে সৈতে মোৰ মাংসক, আৰু তোমাৰ ছালে সৈতে মোৰ ছালক মিলাও ।” ইয়াৰ দ্বাৰা দেখা যায় যে ভাৰ্য্যা আৰু স্ত্ৰীৰ একে দেহ, একে প্ৰাণ, দুইৰ ভিতৰত একো প্ৰভেদ নাই । এনে স্থলত যেতিয়া পুৰুষে ভাৰ্য্যা মৰি গলে অৰ্থাৎ তেওৰ শৰীৰৰ এভাগ নষ্ট হলে তাক পুৰাই লব পাৰে, তিবোতা সেই স্বত্বৰ পৰা বঞ্চিত হব কিয় ?

“আমাৰ শিক্ষিত ডেকাবিলাকৰ মূৰত এটা বৰ গধুৰ বোজা আছে, সেই কথা সিবিলাকে ভাবি চোৱা উচিত । ইয়াৰ পাচত তেওঁবিলাকেই সমাজৰ নায়ক আৰু সাধাৰণ মতৰ স্ৰষ্টা হব , তেতিয়া তেওঁলোকে যেন কুসংস্কাৰ আৰু দেশাচাৰৰ দাস হৈ নাথাকে, আৰু বিধৱা বিয়াৰ বাটটো বহুলায়, এয়ে মোৰ আন্তৰিক ইচ্ছা আৰু প্ৰাৰ্থনা । পূজনীয় বিদ্যাসাগৰে বিধৱা বিবাহ যে শাস্ত্ৰসিদ্ধ ইয়াকে প্ৰমাণ কৰিয়েই মনে মনে নাথাকিল, আপোনাৰ পুতেকেৰে সৈতে বিধৱাৰ বিয়া দিলে । কালৰ সোতত তেওঁ উটি গল, কিন্তু তাৰ বালিত তেও যি খোজৰ সাঁচ থৈ গৈছে সি চিৰকাললৈ থাকিব, লুপ্ত নহয় । সেই খোজৰ পাচত চলোতা মানুহ আমাৰ দেশত ওলাব কেতিয়া ? প্ৰতিধ্বনিয়ে সুধিছে— “কেতিয়া ?”

১৮৭৩ ৰ ১৮ জুনৰ তেতিয়াৰ লেফটেনেণ্ট গৱৰ্ণৰ ছাৰ জৰ্জ কেন্বেলৰ ২১৫২ নং জাননী অনুসৰি “আদিপাঠ” লিখি তেনে আট্টেকুৰিখনমান কিতাপৰ ভিতৰত আগঠাই পাই এওঁ ৫০০ টকা বটা লাভ কৰে, ইয়াৰ পাছতো “পাঠমালা”, “ব্যাকৰণ” আদি পুথি লিখি আৰু “ৱে টু হেলথ” পুথি ডাঙি গৱৰ্ণমেণ্টৰ পৰা সকলোটি মিলাই পায় মুঠ ১১০০ টকা । কামৰূপৰ পুৰণি সংস্কৃত পুথি গোটাৱা বিষয়ত ৰাজেন্দ্ৰলাল মিত্ৰক সহায় কৰিও এওঁ গৱৰ্ণমেণ্টৰ পৰা শলাগ আৰু আৰ্থিক পুৰস্কাৰ পায় । অসমত বিবাহ-পদ্ধতি বুলি এখন ইংৰাজী পুথি এওঁ পাছৰ বয়সত লিখি উলিয়ায়, ১৭৮১ শকত এওঁৰ অসমীয়া ব্যাকৰণ শিৱসাগৰ মিস্যন্ প্ৰেছেই হুপায়, তাৰ পাছত পঢ়াশলীয়া ছাত্ৰৰ উপযোগী কৰি ১৮৮৬ ত অসমীয়া ল'ৰাৰ ব্যাকৰণ উলিয়ায় । হেমকোষ এওঁৰ নিজৰ আৰু অসমীয়া ভাষাৰ এটি শ্ৰেষ্ঠ কীৰ্ত্তিস্থল, ৱেবষ্টাৰৰ আদৰ্শত লিখা এই অভিধানৰ জলনৰ ইংৰাজী অভিধানৰ লগতহে শ্ৰেষ্ঠ একে ইতিয়া কাম ৰূপে

বিজনি হ'ব পাৰে, আৰু স্বৰূপতে ই সেই শাৰীৰ ওখ প্ৰতিভাৰ কাৰ্য্য। জীৱন কালত তেওঁ হেমকোষ প্ৰকাশিত হোৱা দেখিবলৈ নাপালে, আৰু নাপাব বুলি জানিয়ে তেওঁ সংক্ষিপ্ত হেমকোষ বুলি তাৰ এটি ক্ষুদ্ৰ সংস্কৰণ কৰে, আৰু ১৮১৪ শকৰ আঘোণত পঢ়াশলীয়া অভিধান বুলি এখনি সৰু শব্দকোষ উলিয়ায়। মাণিকচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু অন্নদাৰাম ফুকনে পতা এটি অনুষ্ঠানৰ সহায়ত ১৮৮২ ত গুৱাহাটীৰ পৰা প্ৰায় ৯০০ গ্ৰাহকেৰে এও আসাম নিউচ নামৰ ইংগ-অসমীয়া সাপ্তাহিক কাকতখনি উলিয়ায়। ১৮৮৫ ৰ জুলাইৰ পৰা যদিও এই কাকত ওলাবলৈ এৰে, তথাপি অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ জোটনি আৰু ৰচনা ৰীতিক বৰ্তমান গঢ় দিয়াত ইয়াৰ বৰঙণি অসামান্য নিশ্চয়।

‘কানীয়া কীৰ্ত্তন’ আৰু ‘বাহিৰে ৰংচং ভিতৰে কোৱাভাতুৰী’ হেমচন্দ্ৰৰ ব্যঙ্গ ৰচনা। ‘কানীয়া কীৰ্ত্তন’ নাটক বা প্ৰহসনৰ গঢ়ত লিখিলেও তাত নাটকীয় গুণ বিশেষ থকা বুলিব নোৱাৰি, সমসাময়িক সমাজক নিজ দোষবিলাক চকুত আঙুলি দি দেখুৱাবৰ বাবেইহে লিখা বুলিব পাৰি। ‘কোৱাভাতুৰী’ কাহিনীমূলক, ইয়াৰ ব্যঙ্গ আৰু চোকা। “কোৰখনীয়া সত্ৰৰ গোবৰ্দ্ধন দেউ আতা পৰম বৈষ্ণৱ, কংস ৰজাৰ চন্দন যোগাটী কুজী বাইৰ বংশত জাত, সাক্ষাত গুৰুজনৰ পৰা পৰমার্থৰ ভাগ পোৱা গোপীনাথ দেউ আতাৰ পৰিনাতি। ঘোষা, কীৰ্ত্তন, ৰত্নাৱলী, এই তিনিখনি শাস্ত্ৰ প্ৰভুৰ ওষ্ঠাগ্ৰ। ইয়াত বাজেও গুণমালা, ভটিমা, চপয়, তোট্টা, এইবিলাক মুখে আঁঠে ফুটাৰ দৰে ফুটে। বৰগীতত গোসাঁইদেউ এনেহে পাৰ্গত যে তেওঁ পুৰতীয়া নিশা গীত ধৰিলে ওচৰৰ গছবিলাকেও পাত লৰোৱাৰ চলেৰে তাল ধৰে, আৰু কুকুৰ-শিয়ালেও প্ৰেমত বাউল হৈ ৰাগ দিয়ে। গোসাঁইদেৱ ‘বাক সিধ্’, যি বোলে সেয়ে হয়। এবেলি এজন ডকতে কিবা দায় কৰাত “হতশ্ৰী হো” বুলি তাক শাপ দিছিল। গোসাঁইদেউৰ “বজ্জ বাইক” পৰিবৰ পৰা ডকতজনে দেড় কুৰি বছৰ মাথোন টানিলে।” পুথিখনৰ মৰ্মবাণী ‘কোৱাভাতুৰী’ৰ সামৰণি গীতত

“হায়, হায়, কেনেকুৱা কৰ্মৰ গতি।

কপটীয়াৰ ফাকটি গোটেই আন্ধাৰ।

কেৱলীয়া মহাজন ধৰ্ম্মীৰ বেল।

মুখত ধৰ্ম কথাত অন্তৰত আন।

বাহিৰত ৰং চং নাই কোনো মলি।

উদাসীন মহাজনে দুখ পালে অতি।

ভাল বেয়া চিনিবৰ শক্তি আছে কাৰ।

শিষ্যক তৰায় দি ধৰ্ম উপদেশ।

ধিক্ তাৰ পৰমার্থ ধিক্ তাৰ জ্ঞান।

ভিতৰৰ ফাল কিন্তু ছাই লিপা ফলি।

আপোনাক শুচি বুলি লোকক খিণায়। ধৰ্মৰ ঢাকনিৰে পাপ ঢাকি যায়।
 বাহিৰত মালা জপে ধৰ্মী দেখায়। অন্তৰত বা কি ভাবে চিন একো নাই।
 অস্ অস্! হ'ল আহি ঘোৰ কলিকাল। ধৰ্মৰ কঠীয়া তলী পাপৰ উৰাল।
 তাল মালা ফোট পূজা আৰু হোমৰ ছাই। বাহিৰৰ সৃষ্টি তাত পতিঙ্কন নাই।।”

সৌৰ জগতত বৃহস্পতিৰ দৰে, ওঠৰ শতিকাৰ ইংৰাজী সাহিত্যত জনছনৰ কিচিনাকৈ, বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যত হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই এখনি বিশেষ আসন অধিকাৰ কৰে। আকৌ জনছনৰ দৰেই হেমচন্দ্ৰৰ অধিনায়কত্ব তেওঁৰ ৰচনাৰ লেখ বা জোখৰ ওপৰতো নিৰ্ভৰ নকৰে, এওলোকৰ ব্যক্তিত্ব আচৰিতভাৱে এনেবোৰ বিচাৰৰ অতীতত। ইফালেও জনছন আৰু হেমচন্দ্ৰ উভয়ৰে কীৰ্তিস্তম্ভ তেওলোকৰ একেহীয়া অভিধান দুখনি, কিন্তু সি সাহিত্যৰ লগত সম্পৰ্ক শূন্য। তদুপৰি হেমচন্দ্ৰ আৰু গুণাভিৰাম উনৈশ শতিকাৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ দুটি শিক্ষালয় বুলিব পাৰি, বৈষ্ণৱ সমালোচকসকলে শঙ্কৰ-সূৰ্য্য আৰু চৈতন্য চন্দ্ৰৰ উপমা দিয়াৰ দৰে হেম বেলি আৰু গুণ জোনক সেই শতিকাৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ দুটি চকু বুলিলেও ভুল নহয়। কিন্তু জোনাকৰ জেউতিক বেলিৰ কিৰণে জিনিব পৰাৰ দৰে হেমৰ প্ৰতিভাৰ প্ৰখৰতাই গুণৰ জেউতিৰ মৃদুতাক জয় কৰিব পাৰিলে। এই দুইজন অধিনায়কৰ গাইগুটীয়া স্বভাৱ, হাস্যৰস, গদা, ব্যক্তিত্ব সকলোতে এই ৰিজনিৰে সাৰ্থকতা দেখিবলৈ পোৱা হয়। সাহিত্যত হাস্যৰস ৰূপে হেমচন্দ্ৰৰ ‘কোৱাভাতুৰী’ আৰু গুণাভিৰামৰ ‘ৰহস্য ব্যাখ্যা’, গদাৰূপে হেমচন্দ্ৰৰ আত্মজীৱনীৰ সামৰণি আৰু গুণাভিৰামৰ ‘সৌমাৰ ভ্ৰমণ’ৰ আৰম্ভণি আদি মিলালেই যথেষ্ট হয়। আকৌ মুঠতে উনৈশ শতিকাৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ বীৰবাহুসকলৰ ভিতৰত হেমচন্দ্ৰই, ওঠৰ শতিকাৰ ইংৰাজী সাহিত্যৰ জনছনৰ দৰে, অপ্রভেদী ব্যক্তিত্ব।

হুৰিবিলাস আগৰৱালা (১৮৪২-১৯১৬) তেজপুৰৰ গমিৰি গাৱত ওপজে। শিক্ষাৰ অৰ্থে এওঁ পোনতে ডিব্ৰুগড় আৰু শিৱসাগৰ, শেষত কলিকতালৈ গৈ তাৰ হিন্দু স্কুলত পঢ়ে। শিক্ষা সাং কৰি এওঁ নানা ব্যৱসায়ত ধৰে। এওঁ অকা, ডকলা, চিংকৌ মিছিমি আদি আবৰী জাতিক বৰাৰ জানিছিল, এই বাবে ডকলা যুদ্ধৰ সময়ত এওঁক ডকলাক বৰাবলৈ পঠাইছিল। এওঁ ভাৰতবৰ্ষৰ বাহিৰেও ব্ৰহ্ম দেশ আৰু লঙ্কা দ্বীপ আদিৰ চাই ঠাইবিলাক ঘূৰি আহি শেষত এওঁ তেজপুৰত কাঠ-ফলা কলৰ কাৰখানাত হাত দিয়ে। এই ব্যৱসায়ত এওঁৰ এনেদৰে পৰালি পৰিল যে এওঁ এওঁৰ কলিকতায়

বৰ-বজাৰৰ আমেনীয়া ষ্টীটৰ নিজা ঘৰ-দুৱাৰ আৰু ডিব্ৰুগড়ৰ মাটি-ভেটি বেচিবলৈ তৎ এৰিলে। এওঁ বৰৰ আৰু হাতী ধৰা কাৰবাৰ কৰিছিল, আৰু ডিব্ৰুগড়ৰ লাহেৱালত বিখ্যাত তামোলবাৰী চাহ-বাৰী পাতে, এই চাহবাৰীকে বঢ়াই তেওঁৰ পুতেক-নাতিয়েকহঁতে চাহ-বাৰসায়ত যথেষ্ট উন্নতি কৰিলে। বিষ্ণুপ্ৰসাদ, চন্দ্ৰকুমাৰ, পৰমানন্দ, কৃষ্ণপ্ৰসাদ আৰু গোপালচন্দ্ৰ, এওঁৰ এই পাঁচটি পুত্ৰৰ ভিতৰত বৰ-মাজু চন্দ্ৰকুমাৰ কুৰি শতিকাৰ অসমীয়া কবিসকলৰ অগ্ৰণী এজন।

অসমীয়া পুৰণি পুথিৰ সংগ্ৰহত নেথন ব্ৰাউনৰ নেতৃত্বৰ উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। তেওঁৰ প্ৰায় তিনি কুৰি বছৰৰ নিম্নাও মাও অৱস্থাৰ পাছত ছাৰ আৰ্চডেল আৰ্লৰ আমোলত এই বিষয়ৰ আকৌ সহাৰি পোৱা হয়। ১৯১২ত কৰ্ণেল গৰ্ডনৰ নেতৃত্বত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে ৭৭খন সংস্কৃত আৰু ১৫৬খন অসমীয়া পুথি গোটায় অসমীয়া পটন্তৰ ৪, গণিত ৪, জ্যোতিষ ১, চৰিত ১২, বুৰঞ্জী ১০, নাটক ১৪, কাব্য ৩৯, আখ্যান ১, আহোম শব্দকোষ ১, মন্ত্ৰ ১০, ঔষধ ২, বিবিধ ২, পুৰাণ ১৬, ধৰ্মপুথি ৩৪, ফকৰা ১, গীতকাব্য ৪, তন্ত্ৰ ১। এইবোৰৰ ভিতৰত নৈষ্ঠিক মতৰ লগত যুক্তি ঘাইকৈ ধৰ্মপুথিবোৰ ছপাবলৈ পুঁজি আৰু সংসাহ ক'ত ১৮৭৬ত সাঁচিপতীয়া পুথিৰ পৰা জয়ে জয়ে হৰিবিলাসেই সকলো প্ৰকাৰে সাহ কৰি শঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন-ঘোষা কলিকতাত ছপাই আনে। এৱেঁই আকৌ ভাগৱতৰ আদি, মধ্য আৰু শেষ ছোৱাৰ দশম স্কন্ধ, তাৰ পাছত একাদশ স্কন্ধ আৰু লাহে লাহে প্ৰথম, দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় স্কন্ধ প্ৰকাশ কৰে। ইয়াৰ বাহিৰেও উনৈশ শতিকাৰ ভিতৰতে এওঁ শঙ্কৰদেৱৰ সীতা-স্বয়ম্বৰ অঙ্ক, গুণমালা, ডট্টিমা, বৰগীত আদি উলিয়ায়, আৰু পুৰুষোত্তম ঠাকুৰ বিদ্যাবাগীশৰ 'প্ৰয়োগ ৰত্নমালা ব্যাকৰণ' ছপায়। ভক্তি-ৰত্নাৱলী, দৈত্যাবি ঠাকুৰৰ গুৰুচৰিত, বিপুল্লম স্মৃতি, সাৰ-নিত্যক্ৰিয়া আদি পুথিও এৱেঁ পোনতে উলিয়ায়। এওঁৰ উদ্যোগ আৰু অৰ্থ-সাহায্যৰ গৰিলা লৈয়ে গুণাভিৰামে পুৰণি সাহিত্যৰ কিছুমান সুন্দৰ ভণিতা গোটাই তেওঁৰ 'কাব্য-কুসুম' পুথি উলিয়ায়। এওঁ নিজে অসমীয়া গদ্যৰ ভাল লেখক আছিল, তাৰ সাক্ষী স্বৰূপে তেজপুৰৰ অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি সাধিনী সভাৰ কোনো অধিবেশনত পঢ়া এওঁৰ ললিতাদৰ বৰাৰ জীৱনীখন মাত্ৰ আছে। হৰিবিলাসৰ আন নহলেও আশান্তৰীয়া সাহিত্য-পুঁঠপোষকতাৰ বাবে চিৰ স্মৰণীয় হবৰ নিসন্দেহ দাবী আছেই।

মাধৱচন্দ্ৰ বৰদলৈ (১৮৪৭-১৯০৭) ১৭৬৮ শকৰ মাঘত উত্তৰ গুৱাহাটীত এওঁৰ জন্ম, পিতাক কল্পনাথ আৰু মাক পদ্মাবতী। স্বনামধন্য আনন্দৰাম বৰুৱা, কৰ্ণেল শিৱৰাম বৰা আৰু জালনুৰ আশ্বাদ আদিৰে একেলগে এওঁ ১৮৬৪ত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰবেশিকা পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হয়। কিন্তু যথা সময়ত বি এ মহলাত উঠিব নোৱাৰি কাকতী আৰু শিক্ষকৰ কাম কৰি শেষত এল্ এল্ পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ গুৱাহাটীত ওকালতি কৰে, আৰু তাৰ পৰাই এওঁ শেষত একট্টা এছিষ্টেণ্ট কমিস্যনাৰ আৰু ডেপুটি মেজিষ্ট্ৰেট হৈ অৱসৰ লৈ ১৯০৭ৰ ১০ অক্টোবৰত ঢুকায়। মাধৱ কন্দলীৰ অসমীয়া পাঁচ কাণ্ড ৰামায়ণ, মাধৱদেৱৰ আদিকাণ্ড আৰু শঙ্কৰদেৱৰ উত্তৰা কাণ্ডৰে এৱেঁই জয়ে জয়ে সুসম্পাদিত কৰি উলিয়ায়। মৌলিক কোনো গ্ৰন্থ নিলিখিলেও এই ৰামায়ণৰ বহুমূলীয়া পাতনিখনেই এওঁক অসমীয়া সাহিত্যত স্থায়ী কৰি ৰাখিব। বহুত দিনৰ বাদ-বিসম্বাদৰ বিষয় পুৰুষোত্তম গজপতিৰ “দীপিকা-চন্দ্ৰ” (দীপিকা চন্দ্ৰ ?) পুথিখনিও এৱেঁই পোনতে প্ৰকাশ কৰে। লক্ষেশ্বৰ শৰ্মা নামৰ এজনো এই দৰেই অসমীয়া অষ্টাদশ পৰ্ব মহাভাৰত ছপাবলৈ যো জা কৰোতেই ঢুকায়।

পূৰ্ব-আধুনিক আৰু আধুনিক কবিতাৰ বিকাশ

“আধুনিক” কথাটো অকল কাল গতই নহয়, দেশ-গতও। দেশৰ লগত দেশৰ আৰু জাতিৰ লগত জাতিৰ যি আন্তৰিক সমিল মিল আৰু সলনা-সলনি আৰু তাৰ ফলত এই দেশ আৰু জাতিসমূহৰ হৃদয়ত যি এটি নতুন প্ৰাণৰ সন্ধান, নৱ জাতীয় ৰূপ বা অভিনৱ যুগ-ধৰ্মৰ বাৰ্তা, সেয়ে আধুনিকতাৰ বিশিষ্ট পৰিচয়। মুঠতে বিশ্ব-মানৱৰ মাজত ব্যাপকতাৰ গভীৰতাৰ আৰু নিষ্ঠতাৰ কল্যাণতে আধুনিকতাৰ জন্ম হৈছে, আৰু ইউৰোপেই এই আধুনিকতাৰ পৰল-মণি স্বৰূপ। বৰীন্দ্রনাথৰ ভাষাৰে, “পশ্চিমে আজি খুলিয়াছে দ্বাৰ, সেখা হ’তে সৰে আনে উপহাৰ, দিবে আৰ নিবে, মিলিবে মিলাবে, যাবে না কিবে, এই ভাৰতেৰ মহামানৱেৰ সাগৰ-তীৰে।” এই পৰল মণিৰ পৰলৰ বাবেই জাপান কেতিয়াবাবে পৰা আধুনিক আছিল, আৰু তাৰ অবিহনে সৌ সিনিগালেকে চীন দেশ আধুনিক নাছিল। ভাৰতীয় সাহিত্যৰ ইউৰোপীয়, ছাইক আধুনিক ইউৰোপীয়, চেতনাৰ মূল উপলক্ষিটিয়েই ইয়াৰ বিশিষ্ট ৰাই দান। সেই মূল উপলক্ষিটি হৈছে এই

স্থূল বা ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য জগতক বৰণ। যদি এয়ে হয়, তেন্তে কালিদাস আদিৰ ভাৰতীয় সাহিত্যতেই বা ইন্দ্রিয়ালুতা কি হীন? তেনেহলে কব লাগিব, প্ৰাচ্য বা আদি-ভাৰতীয় আৰু পাশ্চাত্য বা আধুনিক ইউৰপীয় ভাব-ধাৰাৰ মূলগত পাৰ্থক্যখিনি ইন্দ্রিয়গত জগতক আলিঙ্গন কৰা বা নকৰাত নহয়, তাক আলিঙ্গন কৰা নীতিত। স্থূলক একান্ত স্থূলভাৱে গ্ৰহণ কৰাই ইউৰপৰ ‘প্ৰফেন’ বা ‘পেগান’ নীতি, শৰীৰৰ লগত শৰীৰৰ মিলনৰ যি সৰসতা আৰু তৃপ্তিৰ উপভোগ, সেয়ে এই ‘ছেকুলাৰ’ বা বৈষয়িক নীতি। কিন্তু ভাৰতৰ অধ্যাত্ম অতীন্দ্রিয় নীতিত পাৰ্থিৱ সম্বন্ধৰ মাজতে সকলো ওৰ নপৰে, আৰু ইন্দ্রিয়গত বিষয়ানুভূতিও নিজস্ব মূল্যতকৈ বেলেগ এটি সত্যৰ প্ৰতীক ৰূপেহে ধৰা হয়, পতি-পত্নী, পুত্ৰ-কন্যা, বিষয়-বাসনা আদি ধন্য আৰু মান্য হ’ব পাৰে আত্মাৰ আনন্দ স্বৰূপেহে, শাৰীৰিক বা পাৰ্থিৱ গুণত নহয়। এই বাবেই ইউৰপীয় কবিৰ “সি দুটি চকুৰে পিয়া মাথোঁ তুমি, পিয় মই বুকু ভৰি”, বৈষয়িক, কিন্তু ভাৰতীয় কবিৰ “জনম অৱশি হাম ৰূপ নেহাৰনু, নয়ন ন তিৰপিত ভেল। লাখ লাখ যুগ হিঅ হি ৰাখনু, তইও হিঅ জুড়ন ন গেল।” আধ্যাত্মিক। তদুপৰি, মৰৰ ওপৰত অমৰৰ, বা জড়ৰ ওপৰত চৈতন্যৰ, অধ্যাত্ম উপলব্ধি অকল ভাৰতীয়ৰ আৰু তাৰ বিপৰীত ভাব ইউৰপীয়ৰ একস্বত্ব নহয়। উভয় দেশৰ বতাহ-পানীৰ লগত নিজ নিজ গুণ বিয়পি থাকি ই সৰ্বসাধাৰণক প্ৰভাৱান্বিত কৰে, তথাপি শ্ৰেষ্ঠতম শিল্পীসকল উভয় মহাদেশতে সদায় ইয়াৰ ওপৰলৈ উঠে।

স্বৰূপতে ইংৰাজ অমোলৰ লগে লগেই পুৰণি অসমীয়া জীৱনৰ, গতিকৈ অসমীয়া সাহিত্যৰ, লগত বৰ্ত্তমানৰ যোগসূত্ৰ প্ৰায় ছিগিল। কিন্তু ই এদিন, এমাহ, এবছৰ বা এযুগৰ কথা নহয়, ইংৰাজ শাসনৰ লগে লগে তেওঁলোকৰ হাব-ভাব, চলন-ফুৰণ, সাজ-পাৰ, মাত-কথা, আদৰ্শ আদিৰ প্ৰতি লক্ষ্য, আকৰ্ষণ, অনুৰাগ বঢ়াৰ পৰিণাম ৰূপে শেষত জ্ঞাতসাৰে আৰু অজ্ঞাতসাৰে সেইবোৰৰ গ্ৰহণ হ’বলৈ ধৰিলে। সাহিত্যতো এই গতি যেনে ধীৰ-স্থিৰ, তেনে সুনিশ্চিত। পোনতে বিদ্যেশ্বৰ, দুতিৰাম, পূৰ্ণকান্ত আদিত এই যুগৰ সহাবিকৈ পাবলৈ নাই, তাৰ পাছত ৰমাকান্ত, ভোলানাথ আদিত সাজ-পাৰৰ সলনি অৰ্থাৎ মূৰৰ মথুৰা পাগ, গাৰ এৰীয়া বা গুণাকটা ফুলাম খনীয়া আৰু টিকাৰ খম্বীয়া মুগাৰ বৰ চুৰিয়া সলাই ছোট নেকটাই ঠোঙা পিন্ধা দেখা পাওঁ সচা, কিন্তু ছোটৰ তলত টিকনি আৰু ঠোঙাৰ তলত তিয়নি তেতিয়াও আছিল, কেৱল

চন্দ্ৰকুমাৰ লক্ষ্মীনাথ হেম গোস্বামীৰ কবিতাত প্ৰথম চাহাবানি দেখা পোৱা হয়। পৰিবৰ্ত্তনৰ এই তিনিটি খাপৰ প্ৰথমটিত পুৰণি ভাব আৰু পুৰণি ছন্দ প্ৰায় অবিচলিওতাৱে থাকিল, দ্বিতীয়টিত দুলভি লেচৰীৰ ঠাইত সাত সাগৰ তেৰ নদীৰ সিপাৰৰ ফ্লেঞ্চ ডাৰ্ছ ব্যৱহৃত হল, অথচ তাৰ ভিতৰৰ বস্তু সেই ৰামায়ণ মহাভাৰতৰ আদৰ্শই হ'বহঁ থাকিল, কিন্তু চন্দ্ৰ লক্ষ্মী-হেমৰ কবিতাত ইংৰাজী ৰোমাণ্টিছিজ্‌ম বা ইটালীয় ছনেট আৰু বাহিৰা বস্তু হৈ নাথাকিল, হাড়ে হিমজুৱে এক হৈ পৰিল। ওপৰে ওপৰে চালে এনে এটা শঙ্কা মনলৈ আহিব পাৰে, অসমীয়াৰ জাতীয়ত্ব 'তেন্তে ক'ত বল?' কিন্তু আমাৰ শাৰীৰিক জীৱনলৈ চালেই দেখা পাও, সাত পুৰুষত নোখোৱা নকৰাও আমি খাইছো আৰু কৰিছো, আৰু সিমানৰ সত্ত্বেও আমি নিজক অসমীয়া বুলি আছোহঁক, মানসিক বিষয়ে ই ততোধিক সত্য। আগৰ অসমীয়া যোপমৰা বৰ ঘৰ মাৰল ঘৰ আহল-বহল খিৰিকি দুৱাৰ দি ওখকৈ সজালেও আমি সেই পূৰ্বপুৰুষৰ বংশধৰ হৈয়ে থাকিম, কেৱল আমাৰ পুৰণি ভেটিটো যাতে নৈয়ে খহাই লৈ নাযায় তালৈ মন কৰিলেই যথেষ্ট। প্ৰকৃততে পৰিবৰ্ত্তিত অৱস্থাৰ লগত নিজক খাপ খুৱাই ল'ব পৰাই জীৱন, তাকে কবিব নোৱাৰিলেই মৃত্যু অনিবাৰ্য্য। পূৰ্বপুৰুষে নোখোৱা কোনো বস্তু নাখাও বুলি যেনেকৈ আমি বৰ্ত্তমান যুগত জীয়াই থাকিব নোৱাৰোঁ, আমাৰ জলবায়ু আৰু শাৰীৰিক গঠনলৈ মন নকৰি জীণ নোযোৱা বস্তু খায়ো তেনেকৈ আমি নিজ মৰণ মাতি আনিব পৰোঁহঁক, গতিকে আধুনিকতাৰ আন এটি অৰ্থ সমাহাৰ, সময়, ঐক্য বা মিলন। শুদা ইউৰপীয় চেতনা আধুনিক নহয়, যি ইউৰপীয় চেতনাত ভাৰতীয় চেতনাৰ ঐক্য সাধন হোৱা নাই সি ইউৰপীয় চেতনাই নহয়। সংস্কৃতি কথাটোও এনেকুৱাই, ই বিশ্বজনীন আৰু গতিশীল, এই দুই গুণ হেৰালেই ই প্ৰাণহীন ৰীতি নীতিত পৰিণত হয়। ভাৰতীয় ইউৰপীয় আদি সভ্যতা যেনেকৈ মানৱ সংস্কৃতিৰ বৰ্ণালি মাত্ৰ, অসমীয়া বঙলা আদি সভ্যতা তেনেকৈয়ে ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বৰ্ণালি নিশ্চয়, গতিকে এই প্ৰাদেশিক সভ্যতাবোৰ যিমানে উন্নত হয়, ভাৰতীয় সংস্কৃতি সেই অনুপাতে উজ্জ্বল হৈ উঠিব। বৰ্ত্তমান অসমীয়া কাব্য-ৰীতিৰ বিবৰ্ত্তন আৰু ক্ৰমবিকাশত এইবোৰলৈ লক্ষ্য ৰাখিব লাগিব।

বিবেকৰ বৈদ্যাধিপৰ আত্ম পৰিচয়- “সূৰ্য্যবিপ্ৰে কুলে জাত। বিবেকৰ নামে খ্যাত।
তেহেঁ পদ বিৰচিত। স্বৰ্গদেৱে আজ্ঞা দিল। বৈদ্য বকৱাৰ নাতি। পৰম অজ্ঞানী আতি।

নখাটিয়া আছিলেক। বৈদ্যাধিপ পাতিলেক ॥ শুনা সভাসদ লোক। হৰি হৰি ঘূষিয়োক ॥
বুৰঞ্জী পুৰাতত্ত্ব বিভাগে উলিওৱা এওঁৰ পদ্য-বুৰঞ্জীত ১৭৯২ ১৮১৯ৰ অসমৰ কাহিনী
বৰ্ণোৱা আছে। আধৰুৱা এই পুথিখন লেখকে সম্ভৱ পুৰন্দৰ সিংহৰ ৰাজ-আজ্ঞামতে
১৮৩৩ মানত আৰম্ভ কৰি ১৮৪৬ৰ ভিতৰত সমাপ্ত কৰিছিল। বৈষয়িক কথা হলেও
ইয়াৰ ভাব-ভাষা সকলো বৈষ্ণৱ আদৰ্শৰ “শ্বেত ছত্ৰ যাৰ শিৰ উপৰে চৰাইল।
কালৰ বিক্ৰমে এক তিলকে উৰাইল ॥” এনে মন্তব্য এই “বেলি-মাৰৰ বুৰঞ্জী”ত
বিৰল নহয়। চলিত পদ, দুলাড়ি, লেচাৰীৰ বাহিৰেও ইয়াত মুক্তাৱলী, বিদম্ব লেচাৰী
আদিৰে নানা ছন্দ বৈচিত্ৰ্য পোৱা হয়। পূৰ্ণানন্দৰ পত্নীসকলৰ বিলাপ আদিৰ পৰাও
লেখকৰ কবিত্বৰ প্ৰমাণ পোৱা হয় —

“হা হৰি হৰি। স্বামী গৈল মৰি
আইলোঁ ৰাজ্য এৰি, পাইলোঁ কামপুৰী এ,
ধন-জন-বাৰী সকলো তৈতে থাকিলা।
তোমাৰ সমান, মন্ত্ৰী নাহি আন,
শত্ৰু স্থানে স্থানে কৰিলা নিৰ্য্যান এ,
অকটকা কৰি সমস্ত ভূমি পালিলা ॥
তোমাৰ বিয়োগে বঞ্চিলেক ভোগে
দৈৱৰ সংযোগে পাইল মহাৰোগে এ,
বিপত্তি কালত আপুনি তুমি মৰিলা।
বিধি বিড়ম্বিলে মানেও খেদিলে,
যুদ্ধতো হাৰিলে বলে নোৱাৰিলে এ,
আমাৰ কপালে বিখাতা হেন লিখিলা ॥

দুৰ্ভিৰাম হাজৰিকা (১৮০৬-১৯০১), কলি-ভাৰত নামৰ আন এখন পদ-বুৰঞ্জীৰ
লেখক, যোৰহাটৰ বনীয়া সম্প্ৰদায়ৰ লোক আৰু সম্ভৱ পুৰন্দৰ সিংহৰ সোণাৰী আছিল,
পুথিখন ১৮৬২ত সম্পূৰ্ণ কৰা বুলি ঘটনাৰ বিৱৰণৰ পৰা বুজিব পাৰি। কবিত্বত
এওঁ বিদ্যেশ্বৰৰ সমকক্ষ, “কৈৰ কোন লোক আসে এহেৰ-তেহেৰ। সিও মোত
কথা কহে ঠেহেৰ ঠেহেৰ ॥” এনে ধৰণৰ মাত-কথাও ইয়াৰ বহুত ঠাইত আছে।
এই বৈষয়িক কাহিনী কওঁতে এওঁ বিষয়ৰ অসাৰতাহে প্ৰতিপন্ন কৰিবৰ প্ৰয়াস পাইছে।

চন্দ্ৰকান্তক তৰাতলীলৈ নিওঁতে পুৰনাৰীসকলৰ বিলাপ বৰ্ণনা বিতোপন—“চন্দ্ৰকান্ত মহাৰাজা। চন্দ্ৰৰ সমান তেজা ॥ নাম চন্দ্ৰকান্ত কয়। চন্দ্ৰ যেন প্ৰকাশয় ॥ কবিলা অন্ধক খুন। ততো শাস্ত নোহে মন ॥ নগৰৰ ৰাজ কৰি। লৈয়া যায় দূত ধৰি ॥ নাহি একো বথযান। মেঘে কৰে বৰিষণ ॥ নাহি দণ্ড ছত্ৰ তাত। মাথে এক জলপি মাত্ৰ ॥ পথে পঙ্ক আছে হুই। ভূমি গতি চলি যায়। দিচৈ ভোগদৈ পাৰ হুই। লোক ধৈৰে আছে চাই ॥ প্ৰজাসৰে বেড়ি যায়। কতো হিয়া থাকুৰায় ॥ চিত্ৰৰ পুতলী যেন। হেন ৰাজা ভৈল কেন ॥ এহি বুলি কান্দে কতো। কোনো বাধা দিয়ে তাতো ॥ নকান্দস বৰ কৰি। নিব ৰাজদূতে ধৰি ॥ নৃপতিৰ হেন দুখ। তোৰ কি চাহিব মুখ ॥ এহিমতে নৃপতিক। বেড়ি যায় বহু লোক ॥ লগত নাহিক কেও। দুই বাহিনী আক মাও ॥ আবৰিয়া আছে কাষে। ৰাজদূত আগে পাছে ॥ চেউনি আলি পথ ধৰি। গৈয়া পাইল কেন্দুগুৰি ॥ তাহাতে বসিলা ৰাজা। চাৰে বেৰি সৰ প্ৰজা ॥ টেকেলা ভাবুকি দেয়। হাতে বেত তুলি লয় ॥ ৰাজা বাধা দিয়ে তাক। নবাধিবা চাওক মোক ॥ দেখিবেক কোন দিনে। তাত বাধা কৰ কেনে ॥ শুনি হেন নৰাধিল। ভালৰূপে সৰে চাইল ॥ কিছুমান কহি তাতে। চলিয়া গৈলেক বাটে ॥ প্ৰজাসৰে কান্দি কয়। নৃপতিক লৈয়া যায়। যাইবাক নপাৰে ভৰি। দেখি কটোৱালে ঘূৰি ॥ জনাইল মন্ত্ৰীৰ আগে। যান এক দিবা লাগে। চলিতে নপাৰে পাই। তেজ ফুটি বাহিৰায় ॥ সেহিমতে নিবো কেনে। গৈয়া পাইবোঁ কোন দিনে ॥ শুনি ঘোৰা দিল এক। তুলি নিল নৃপতিক ॥ সেহি মতে লৈয়া গৈলা। তৰাতলী হাট পাইলা ॥ তাতে বাসা গৃহ কৰি। নৃপতিক থৈল ভৰি ॥ গ্ৰহৰা দিলেক তাত। বৰি থাকে দিনৰাত ॥ সামান্যৰ কোন লেখা। হৰি পাৰে কৰা আশা ॥ গুচিবে দুগতি দুখ। নিজানন্দ পাইবা সুখ ॥”

গোপীনাথ চক্ৰবৰ্তী একে সময়ৰে নামনি অঞ্চলৰ কোনো গাঁৱলীয়া কবি, এওঁৰ “কলঙ্ক-ভঞ্জন”ৰ বচনা তেনে সুকচিসংকত নহয়।—

“কৃষ্ণৰ চৰণে ধৰি

বোলে বাধা ব্ৰজেশ্বৰী

শুনাহে মূবলীধাৰী মোৰ মনোদুঃখ।

গাঁওৰ যিগিলা আছে গিৰি

সকলে বোলে বাদুজা তিৰি

এই দুখে উলিয়াও নৰোঁ মুখ ॥

হে হৰি দয়াৰ সাগৰ   সেই চৰণত ভজি আমাৰ
 গোকুলত নাউ হল কলঙ্কিনী।
 অমৃত খাই হল ৰোগ   তিতা লাগে গোপাল ভোগ
 জুইৰ দৰে হল শিলোৰ পানী ॥
 গৰুডে হেতি সখি কৰি   সাপোৰ ভয়ত মৰু দাউৰি
 গয়াত পিণ্ড দান কৰি নৰকোত পিতা।
 গ্ৰহ যাগোৰ কি এই গুণ   দ্বিগুণ হল গ্ৰহ বৈগুণ,
 এত দু খ মোৰ ভালে লিখিছিল বিধাতা ॥
 হৰি ভজি অধোগতি   দান কোল্লি হৰে দুগতি,
 ঘিউ খাই নৰ হোৱে অন্ধ।
 ফাসিত মৰি স্বৰ্গবাস,   কালীত মৰি নৰকোত বাস,
 ক'তো দেখা নাই দীনবন্ধো।”

ললিতচন্দ্ৰ গোস্বামী (১৮৪৫-১৯০১) নলবাৰীৰ নাৰায়ণপুৰ সত্ৰাধিকাৰ, এওঁৰ
 ‘কেলি ৰহস্য’ৰ ভাব-ভাষাও কলঙ্ক ভঞ্জনৰ অনুৰূপ

“ভাৰ এৰি ৰাধা কাছে   জমুনাৰ পাৰে পাচে
 ভাঙ্গা নৌকা লইয়া বসিলা।
 নৌকা বান্ধি নদী তীৰে   পাৰে উঠি যদুৰীৰে
 ধূলি ঘৰ বান্ধিয়া আছিল।
 সেই কালে ৰাধা আসি   কানাইক মাতয় হাসি
 সিয়ে কৰা যমুনাৰ পাৰ।
 ধূলি উমলিতে এৰা   সিয়ে এৰে পাৰ কৰা
 বজা থৈলু নৌকাত তুমাৰ ॥
 নৌকাই আসি উঠা তুমি   অন্ত গৈলা দিনমণি
 মেঘৰ গজনি অতিশয়।
 দল দিশ ভৈলা লান   কৰা কৃষ্ণ অৱধান
 চিকিমিকি কৰে তমোমণী”

বন্ধুদেৱ গোস্বামী আৰু পূৰ্ণকান্ত দেৱশৰ্মা এই যুগৰে। বন্ধুদেৱে তেওঁৰ হিতোপদেশী

কাব্যত আত্মপৰিচয় দিছে

“মহাদি দিপক তাতে কৰিয়া শকত। বিন্দু গজ দিয়া পাচে কৰিয়া যুগুত ॥
মিথুন মাসৰ জানা ৰোহিণীক পাই। সমাপতি হৈলা শাস্ত্ৰ পদ সমুদাই ॥
জখলাবন্ধাৰ সত্ৰ কলিয়াবৰত। আমাৰ জনম জনা সেইসৈ সত্ৰত ॥
সেই সত্ৰে মুখ নাই গোবিন্দ কৃপায়। ধৰ্মদৌল পাতি হৰি সাক্ষাৎ আছয়।”

পূৰ্ণকান্তৰ ঘৰ ডিব্ৰুগড়ত, এওঁৰ নল চৰিত্ৰৰ দময়ন্তীৰ বিবাহ বৰ্ণনা

“নলক বৰিলা পতি দেখি ৰাজাগণ। যাৰ যেই দেশে গৈলা বিষাদিত মন ॥
ভীম নৰপতি ভৈলা আনন্দে মগন। বিহাৰ কাৰণে ৰাজা আনে বজ্জগণ ॥
বাদকৰগণ ৰাজা ডাকিয়া আনিলা। বিহাৰ সামগ্ৰী যত একত্ৰ কৰিলা ॥
নিৰ্মাইলা সভাখন আনি খনিকৰ। স্ফটিকৰ স্তম্ভ আনি দিলে থৰ থৰ ॥
এক ক্ৰোশ স্থান জুৰি ৰচে সভাখন। কনক ৰজতে চিত্ৰ বিচিত্ৰ নিৰ্মাণ ॥
নানাৰত্নে বিৰচিলা যেন দেৱপুৰী। ৰতনে মণ্ডিত তাহে গৃহ শাৰী শাৰী ॥
মণিময় দীপগণ জ্বলে থান থান। কোটী সূৰ্য্য জিনি আলো নয়ায় বৰ্ণন ॥
তাৰ পাশে হোম ঘৰ কৰিল নিৰ্মাণ। স্ফটিকৰ বেদী কৈল হোমৰ কাৰণ ॥
বেইঘৰ নিৰ্মাইলা কৰিয়া যতন। দেখি আনন্দিতা ভৈলা যত নাৰীগণ।”

এই পুথি ১৮৮৯ত লিখা বুলি বুজিব পাৰি, আৰু এই বছৰতে কলিকতাৰ পৰা প্ৰসিদ্ধ “জোনাকী” কাকত ওলায়। তেনেহলে সহজে মন কৰিব পাৰি আধুনিক মনোভাৱৰ লগত পুৰণিয়ে যোৱা শতিকাৰ সামৰণিলৈকে ফেৰ মাৰি চলিছিল।

ৰমাকান্ত চৌধাৰী (১৮৪৬-৮৯) কামৰূপ জিলাৰ খাতা আৰু বতাহুগিলা মৌজাৰ লক্ষীকান্ত চৌধাৰী মৌজাদাৰৰ পুতেক। প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ গুৱাহাটী কালীঘাট কাকতী হয়। তাৰ পাছত গুৱালগাবা ধুবুৰী আদি কেইবা ঠাইতো কাম কৰি শেষত গুৱাহাটীত ছিৰস্তাদাৰ হৈ থাকোঁতেই অকালতে মেলৈৰিয়াত ঢুকায়। ইংৰাজ কবি মিল্টনৰ শ্বেক্সপাৰ্চৰ অনুকৰণত বঙ্গ দেশৰ কবি-কুলমণি মাইকেল মধুসূদন দত্তই যি অমিত্ৰাক্ষৰ ছন্দ উলিয়াই বঙ্গভাষা-জননীৰ ভৰিৰ ছন্দৰ শিকলি মোকলাই দিয়ে, তাৰে অনুকৰণত ৰমাকান্তই নিৰ্ভাজ ভাষা আৰু নিমজ্জ ছন্দৰ গতিত লিখা অভিযন্তা বধ কাব্য ১৮৭৫ত প্ৰকাশিত হয়। গতিকে এওঁক অকল অমিত্ৰাক্ষৰ ছন্দৰে নহয়, আধুনিক অসমীয়া কাব্যৰো বাট-দেখাওঁতা বুলিব পাৰি, এওঁৰ আধুনিক অসমীয়া

প্ৰথম গহীন নাট সীতাহৰণৰো নাট্যকাৰ। অভিমন্যু বধৰ প্ৰথম সৰ্গত অমিত্ৰাক্ষৰৰ আভাস—

দশদিন যুদ্ধ কৰি ভীষ্ম মহাবলী
যেতিয়া শুইলা বীৰে শৰ-আসনত,
মহাৰথী পাণ্ডৱেও আনন্দ মনেৰে
বজাইলা ঢাক ঢোল শিঙা কৰতাল
জগবান্ধপ ভেৰি দবা ।
উথলিয়া শব্দ সিদ্ধু সেনাৰ ভিতৰ
লড়োলা পাতাল-স্বৰ্গ, লড়োলা মেদিনী
মেকদণ্ড সমষ্টিতে । শব্দে শব্দে
ভাঙ্গিয়া পড়িলা যেন ধৰাত আকাশ,
কপিলা বাসুকী ত্ৰাসে, কাণে লাগে তালি
হুলচৰে জলচৰে, জীৱ জন্তু যত
কৰ্ণভেদী হিয়াভেদী শব্দত সিতো
যেন এশ বজ্ৰপাতে চমকি উঠিলা ।

বলদেৱ মহন্ত (১৮৫০-১৯৫) শঙ্কৰদেৱৰ আজ্ঞাপৰ নাৰায়ণ ঠাকুৰৰ বংশধৰ । এওৰ পূৰ্বপুৰুষসকল বৰপেটাৰ পৰা উঠি আহি খাগৰিজান (নগাও) সলগুৰি সত্ৰৰ ডাল শুকদল সত্ৰত আছিল । তাৰ পৰা বৰ্ত্তমান নগাও ছহৰৰ চাৰি মাইল আঁতৰৰ মায়ামৰী এলেঙী সত্ৰৰ খাতলৈ এওৰ পিতাক উঠি আহে । তাতে সেই সময়ৰ এজন নিপুণ গদ্যলেখক নৰনাথ মহন্তৰ সৈতে লগ লাগি এও সাহিত্য সেৱাত লাগে । বলদেৱ নগাঁৱৰ সদৰ মজলীয়া পঢ়াশালিৰ শিক্ষক আছিল, এওৰ কোনো পুত্ৰ নাছিল, একে-গৰাকী কন্যাও নিপুত্ৰকা । সাহিত্য চৰ্চাৰ বাহিৰেও এও জৰিপ, পৰিমিতি, কাৰ্য-পৰিচয়, পাটীগণিত, সবল ক্ষেত্ৰ জ্যামিতি আদি পঢ়াশলীয়া পুথি লিখে । বলদেৱৰ উজ্জুপাঠ পদপুথি ১৮৮৪ত ওলায় । “বজালেই কাহপাত্ৰ ভগা ভাল চিনি ॥ সন্ধী কলে চিনি লোক কতদূৰ জানী ॥” “সাপৰ সমান খঙ কাৰো নাই নাই । হিমালয় সম গিৰি পৃথিৱীত নাই ॥” উজ্জুপাঠৰ এনে দুফাকি নহয় একাকি পদ্য কঠিন নাই এনে শিক্ষিত লোক যোৱা দুই পুৰুষত অসমত বিৰল আছিল । এওঁৰ তাৰ সবল জ্বলও ডাৰা আৰু হৃদয় এটি প্ৰাচীন সাহিত্যৰ গান্ধীৰ্য্য

আছে যেনে,

“অমৃতৰ আশা কৰি   বহু পুৰুষাৰ্থ ধৰি
সাগৰ মথিলে দেৱাসূৰে ।
ক্ৰী-ৰত্নৰ প্ৰত্যাশায়   কষ্টে ভ্ৰমি নানা ঠাই
ত্ৰিলোক জিনিলে লঙ্কেশ্বৰে ।
অভীষ্ট সিদ্ধিৰ হেতু   সমুদ্ৰত বান্ধি সেতু
মহাৰাজ দশৰথ সূত ।
ভালুক বান্দৰ লই   লঙ্কাত প্ৰৰিষ্ট হই
যুদ্ধ কৰিছিল অদভূত ।
যুধিষ্ঠিৰ ৰাজা অতি   দানী মানী ধৰ্ম্মে মতি
তেও কিন্তু ৰাজ্যৰ আশাত ।
দান ধৰ্ম্ম পৰিহৰি   দৰ্ঘ্যৰ সময় কৰি
জ্ঞাতিকো মাৰিলে অসংখ্যাত ।”

কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্য (১৮৫৩—১৯৩৬) তেজপুৰৰ শিলাবন্ধা ন দুৱাৰত ওপজে, এওলোকৰ ঘাই ঘৰ বিশ্বনাথৰ গড়েহাগী গাৱত । এও ভালেমান দিন হৰিবিলাস আগৰৱালাৰ লগত নানা ব্যৱসায়ত ধৰি শেষত নিজে হাতী ধৰা আদি ব্যৱসায় চলায় । অসমীয়া বৰ্তমান সাহিত্যইদি সমাজনৈতিক মৌলিক চিন্তাৰ নতুন সোত বোওৱাসকলৰ ভিতৰত কমলাকান্ত অগ্ৰণী পুৰুষ । যোৱা শতিকাত সত্তৰবোৰৰ পৰা এই শতিকাৰ ত্ৰিশবোৰলৈকে “অকনোদই”ৰ পৰা আৱাহনলৈকে আলোচনীবোৰ অবিৰাম এওৰ চিন্তাশীল গদ্য-পদ্য নানান প্ৰবন্ধই ওপচাই থৈছিল । ১৮৯০ মানত এওঁৰ ‘চিন্তানল’ নামৰ কবিতা পুথিৰ আগছোৱা আৰু ১৯২২ ত শেষ ছোৱা, আৰু ‘চিন্তাভৰঙ্গ’ৰ আগছোৱা ১৯৩৩ ত ওলায় । ‘বাহিয়া পৰ্বতত ঠিয় দি মনৰ ভাব’ “পাহুৰণি” আদি অনেক কবিতা পুথিৰ ‘আসাম বন্ধু’, ‘জোনাকী’ আদিত ওলাইছিল, আৰু সেই কালৰে “বাসন্তীৰ বিয়া” আদি কবিতাৰ মৌলিক কল্পনাই কোনো কোনো পৰবৰ্তী কবিক প্ৰেৰণা যোগাইছে । এওঁৰ নিজৰ ভাৱেই এই কবিতাবোৰ “ছন্দ-বন্ধৰ একো লাগ বান্ধ নথকাৰ বাবে পঢ়িবলৈ মিঠা নালাগিবও পাৰে”, কিন্তু পঢ়োতাই যদি কমলাকান্ত প্ৰথমতে আৰু প্ৰধানতে দেশপ্ৰেমিক আৰু তাৰ পাছতহে ভাবুক বা কবি বুলি জানে, তেন্তে এওঁৰ কবিতাত

সদায় এটা স্বাভাৱিকতাৰ আৰু অপূৰ্ব মোহৰ প্ৰমাণ পাব। এটি কবিতাত ভৈৰৱী দেৱালয়ৰ বৰ্ণনা জীৱন্ত হৈ উঠিছে (অধ্যয়ন, ২০১ ০৪ পদ)——

“ই মহাভৈৰৱ, বিষাদে মলিন ,	এই দেৱালয় ভগন কয়।
উষাৰ পূজিত তুমি ইষ্টদেৱ	আছিল এদিন কুৱৰী-প্ৰিয়।
কোৱা দেবী কোৱা সুখিছো এবাৰ,	সুন্দৰী উষাৰ নগৰ নে ই।
শ্ৰদ্ধা-ভকতিৰে তোমাক পূজিলে	সদায় যতনে বাণৰ জী।
কি কুটীলা গতি নিষ্ঠুৰ কালৰ।	আজি ক’ত উষা দেবী, পশুপতি।
লাজ নাইকিয়া, আছা কয় তুমি	লভি অপমান ই হেন দুগতি।
কেনে ৰম্যপুৰ আছিল মন্দিৰ	বেষ্টিত চৌপাশে সুন্দৰ প্ৰাচীৰ।
আজি ভগা চিনে দেখায় সৱাকৈ	শত্ৰু-ইতিকিং বেৰ ৰেখাটিৰ।
কিন্তু আজি দেৱ তোমাৰ দুগতি	দেখিলে বিষাদে বিদাৰে হিয়া।
ক’ত উষা বাণ ৰজা আজি,	কাৰো ঘৰ-বাৰী চিন নাইকিয়া।

ভোলানাথ দাস (১৮৫৮—১৯২৯) জুলাই মাহত নগাৱত জন্মে, এওৰ মাক পদ্মাৱতী, পিতাক বাপীৰাম। এওলোক বিখ্যাত বাখৰ বৰাৰ ঘৰৰ, ভোলানাথ মাক-বাপেকৰ একেটি সন্তান। ১৮৭৯ত নগাও উচ্চ ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰ পৰা প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাত উঠি এও কলিকতাৰ মেট্ৰপলিটান কলেজত নাম লগায়, কিন্তু মাকৰ নৰিয়াৰ বাবে সোণকালে ঘৰলৈ উলটি আহে। তাৰ পাছত এও নগাৱৰ জিলা ছৰ্ভেয়ৰ পদত নিযুক্ত হয়, আৰু তাৰ কঠোৰ পৰিশ্ৰমে নুশুজাত এও সেই কাম এৰি দিয়ে। এইবাৰ এও নগাও উচ্চ ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰ তলৰ শিক্ষক পদত মকৰল হৈ তাৰ পৰা ক্ৰমে শিক্ষা বিভাগৰ কাকতী আৰু নগাঁও আৰু শিৱসাগৰৰ জৰিপ পঢ়াশালিৰ শিক্ষকৰ পদ গ্ৰহণ কৰে। শেষত ছবৰ্ডিনেট ছিভিল ছাৰ্ভিছ পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ ১৮৮৮ ত এও মাটি-হাকিম হয়। ইয়াত ক্ৰমোন্নতি কৰি পাছত এও প্ৰথম শ্ৰেণীৰ কৰ্মচাৰী আৰু দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ মেজিষ্ট্ৰেটৰ ক্ষমতা পাই সহকাৰী ছেটলমেণ্ট বিষয়া নিযুক্ত হৈছিল, আৰু গুৱাহাটী হুছৰ জৰিপ আৰু পুনৰ ছেটলমেণ্টৰ কাম সমাধা কৰি ১৯১২ৰ ১২ দিশেম্বৰত ৰজাঘৰীয়া কামৰ পৰা আজৰি হয়। ইয়াৰ পাছতো নানা ৰজাঘৰীয়া আৰু ৰাজহুৱা কামত ১৯২৭ লৈকে লগাৰ পাছত ১৯২৯ৰ ২ জুলাইত গুৱাহাটীৰ উজ্জান ৰজাঘৰ নিজ ঘৰত ঐপল্লেক্সী ৰোগত এও ঢুকায়। স্বৰূপতে আধুনিক অসমীয়া খণ্ড কবিতাৰ ভোলানাথ এজন প্ৰথম আৰু প্ৰধান প্ৰৱৰ্তক।

১৮৮২ আৰু ১৮৮৩ ত যথাক্ৰমে এওৰ ‘কবিতা মালা’ আগ ছোৱা আৰু শেষ ছোৱা ওলায়, “আসাম বন্ধু”ত ইয়াৰ ভালেখিনি কবিতা আগতে প্ৰকাশিত হৈছিল আৰু তেতিয়াই ভোলানাথ কবি বুলি যশ লভিছিল। ১৮৮৪ত এওৰ চিন্তা তৰঞ্জিনী নামৰ কবিতা পুথিৰ দুটি খণ্ড ওলায়, আৰু উচ্চ পাঠ্যক্ৰমে অসমৰ পঢ়াশালিত বহুত দিন চলে, কিয়নো নাজাগে আমাৰ মন”, “মেঘ” আদি ইয়াৰ ভালেমান কবিতাত নতুন যুগৰ এই নতুন কবিৰ নতুনত্ব ফুটি উঠিছিল। ‘মেঘ’ কবিতাৰ আৰম্ভণ

“কি ভাবি হে মেঘ, আজি স্নেহত কলৈবৰ,

স্নেহত যেন তুলা ৰাশি   কিবা বৰফৰ ৰাশি

অতি ক্ষুদ্ৰ আয়তনে সুদূৰ অস্থৰে

হইলা উদয় কোৱা কি ভাবি অন্তৰে?”

ইংৰাজ কবি গ্ৰেৰ “ইলেক্জী” আদিত আগন্তুক নৱন্যাসৰ বাৰ্তা পোৱা দৰে এনে কবিতাত “জোনাকী” যুগৰ চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ “নিয়ৰ” আদিৰ আগজাননী পোৱা হেন লাগে, অথচ ইয়াত প্ৰাচীন সাহিত্যৰ গাভীৰ্য্য এটিৰো উমান পোৱা হয়। এই সময়তে এও সীতাহৰণ কাব্য ৰচি তেতিয়াৰ আউনিআটি ধৰ্মপ্ৰকাশ যন্ত্ৰৰ পৰা প্ৰকাশিত “আসাম বিলাসিনী”ত (১৮৭১ ৮৩) ছোৱা ছোৱাকৈ উলিয়াই ১৮৮৮ ত ইয়াক পুথিৰ আকাৰে প্ৰকাশ কৰে। তাৰ সূচনা—

প্ৰভাতিলা নিশা উষা আশু গতি ধৰি

আসিলা, কুকলি দিলা সুদীৰ্ঘ পেঁচক,

বায়স কৰিলা কা-কা, যেন হেৰুৱাই

লক্ষ্য লক্ষ্য প্ৰিয় পক্ষী কুহুট পুহিলা

‘লক্ষ্য পূৰ ক’ত বুলি, গাইলা চৌদিশে

প্ৰভাতীয় গীত যত প্ৰভাতী বিহঙ্গ,

বৃক্ষশূৰ্ত দল হুৱা ধ্বনি দূৰে।”

ৰম্যকান্ত আৰু ভোলানাথ, সমসাময়িক এই দুজন কবিয়ে জয়ে জয়ে অসমীয়াত এই ছন্দৰ প্ৰৱৰ্তন কৰোতে কবিত্বৰ লগত যথেষ্ট কৃতিত্বৰ প্ৰমাণ দিয়ে। ৰম্যকান্তৰ ভাষা নিখুঁত আৰু প্ৰাঞ্জল ভোলানাথৰ কবিত্ব আৰু বৰ্ণনা-চাতুৰ্য্য বিশূল। কিন্তু এও যাইকেল মধুসূদনৰ ছন্দৰ লগতে ভাষাও অঙ্কৰণে নহলেও ঘনিষ্ঠভাৱে অনুকৰণ কৰিবলৈ বাওঁতে

অসমীয়া ভাষাৰ জতুৰা প্ৰতিভাত অৱশ্যে ঠায়ে-ঠায়ে খুত লগাইছিল। ‘কোন সিটি বসি চেয়াৰ আসনে, হস্তেৰে লিখনী চলাই যায়’ এনে ধৰণেৰে কিছুমান খণ্ড কবিতাতো এও অসমীয়া ভাষাত এক অং বং-ইং খিচুৰি পগাইছিল বুলি বহুতেই সেই কালত এওক দোষাৰোপ কৰিছিল। তেনে প্ৰতিকূল সমালোচনাতে বিশেষ ক্ষুদ্ৰ হৈ তেওঁ তেওঁৰ জীৱনৰ পিছৰ দুকুৰি বছৰ কাল আৰু লিখনী হাতেৰে নুছুলে, অসমীয়া সাহিত্যৰ বাবে ই সামান্য ক্ষতি আৰু এলা-পেচা বেজাৰৰ কথা নহয়। আগতে ভোলানাথ কবিতা আৰু কাব্যৰ উপৰি “পৰিমিতি আৰু জৰিপ” আদি দুই এখন পুথিও লিখিছিল। সংস্কৃত বঙলা আদিৰ ভাজ দিয়া বুলিলেও স্বৰূপতে অসমীয়াত এক সাধু গহীন ভাষাৰ কাব্য-ৰীতিৰ সৃষ্টি কৰাই ভোলানাথৰ মহৎ উদ্দেশ্য আছিল নিশ্চয়, তেওঁৰ দোষখিনিয়ে অসমীয়া সাহিত্যক অৱশ্যে ছুব নোৱাৰিলে, কিন্তু গুণখিনিয়ে ইয়াক বহুত সমৃদ্ধিশালী কৰিলে যে ই নিশ্চয়।

ৰত্নেশ্বৰ মহন্ত (১৮৬৪-৯৩) আউনিআটি সত্ৰৰ পৰা প্ৰতিষ্ঠিত উত্তৰ লখীমপুৰৰ বলিয়াগৰ সত্ৰৰ অধিকাৰ থানেশ্বৰ মহন্ত আৰু জয়ন্তী দেৱীৰ একটি পুত্ৰ। এওঁৰ পূৰ্বপুৰুষসকল মান ভগনত কামৰূপলৈ উঠি আহে আৰু শেষত গুৱাহাটীত বসতি কৰেহি। ৰত্নেশ্বৰৰ বয়স এবছৰ পূৰ হবলৈ নৌ পাওঁতেই পিতাক ঢুকায় আৰু বাঁৰী মাকে বৰ দুখেৰে এওক ডাঙৰ-দীঘল কৰে। ১৮৮০ ত এও গুৱাহাটীৰ পঢ়াশালিৰ পৰা প্ৰবেশিকা মহলাত উঠে, আৰু সিমানতে শিক্ষা সাং কৰি নগাও পুৰণি-গুদামৰ মোমায়েকৰ ঘৰৰ ওচৰলৈ উঠি আহে। ইয়াতে এও সংসাৰত সোমায় আৰু তেতিয়াৰ নগাৱৰ মুন্সুফ সাহিত্যৰথী গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ যত্নত তাৰ কাছাৰীত একাউণ্টেণ্ট কামত সোমায়। গাও-ভূই উছনকাৰী কলাক্ৰমৰ উৎপাতত ১৮৯৩ ত দুটি কন্যা মাত্ৰ এৰি ৰত্নেশ্বৰ ঢুকায়। নিজ নাম আৰু ৰামদাস গোস্বামী ছদ্মনামত এওঁৰ ভালেখিনি মৌলিক গদ্য আৰু পদ্য ৰচনা “আসাম বজু” আৰু “জোনাকী”ত ওলায়, তাৰ ভিতৰত “জয়মতী কুঁৱৰী আৰু লাঙি গদাপাণি” প্ৰৱন্ধটি অতি মূল্যবান। ৰূপতে অসমীয়াত বৰ্ত্তমান চলিত জয়মতীৰ কাহিনীৰ বাবে অকল এৱেঁই প্ৰশংসাৰ আগভাগ পায়, ইয়াৰ উপৰিও এওঁৰ বুৰঞ্জীমূলক আন কেউবাটিও প্ৰৱন্ধ লিখিছিল। কবিতা-হাৰ আগছোৱা এওঁৰ একমাত্ৰ প্ৰকাশিত পদ পুথি, ইয়াৰ মাজছোৱা আৰু দৌপত্ৰীৰ কৌণিক্কন নাট আদি এওঁৰ কেইবাখনিও পুথি হাতে-লিখা অৱস্থাতে থাকিল। এওঁৰ অপূৰ্ব কবি-প্ৰতিভাৰ আভাস “গাঁৱলীয়া বোৱাৰী”ৰ আৰম্ভণটিৰ পৰাই পাৰ পাৰিঃ

“ফেচাই উকলি দিলে পূবে বগা ডাঁৰ,
বাহিৰে পোহৰ কিন্তু ভিতৰে আন্ধাৰ,
কু-কু কু-কু বুলি কুকুৰাই কষ্ট তুলি
পুৱাল বজনী বুলি জনালে জগৎ,
গাহলীয়া বোৱাৰীৰ আত্মদ মনত।
শীতৰ অমোঘ অস্ত্ৰ নিহালি পেলালে,
বুকুৰ কেচুৱা এৰিলেক ডালে পালে,
বিসৰ্জিলা এলাহক সাৰটিলা সুকাৰ্য্যক
নিজা গতা কাৰ্য্য মূৰ্ত্তি যেন সাৰ পালে
গৃহ লক্ষ্মী সাৰ পালে অথবা কপালে। ”

মফিজুদ্দিন আন্ধাৰ হাজৰিকা (১৮৭০—১৯৫৮) ১৭৯২ শকৰ ১৩ ৰুদত
ওপজে, ঘৰ ডিব্ৰুগড়ত, বিখ্যাত শৰাইঘাটৰ যুদ্ধত আহোম সেনা-বাহিনীৰ লগত
বিদেশী যোগলৰ বিপক্ষে যুদ্ধ কৰা এজন সেনাধ্যক্ষ বাঘ হাজৰিকাৰ বংশধৰ। ১৮৯৭ত
প্ৰকাশিত এওঁৰ জ্ঞান-মালিনীৰ বাহিৰে আন কোনো পুথি ওলোৱা নাই, ইয়াৰ স্বপকাক্ষক
‘দিন-কণা’ পদ্যটি বিতোপন—

“হেৰা হেৰা বাটকুৱা।
নেৰিবা নেৰিবা মোক
দুহত যুৰিছো মই
অকলে নেৰিবা মোক
তোমালোকো যোৱাঁগই,
দুৰীয়া নিছলা বুলি
হাতৰ লাখুটি ই যে
ঘৰাঁ, ধৰি কোনোমতে
কেনিনো যাবগৈ লাগে
খুন্দা-খুন্দলি যে ৰাই
আমাৰ নিচিনা এনে
এই বিশ্ব-বজাৰত

মৰমৰ ভাইহঁত।
এই মায়া বজাৰত।
কাবউ কাকুতি কৰি।
আলাই আখানি কৰি।
মোকো হেৰা লই যোৱাঁ,
এফেৰি উভতি চোৱাঁ,
মেলি দিছো, হেৰা ভাই।
নিয়া মোকো আগুৱাই।
চকুৰে নমনো ৰাই,
যেনি-তেনি পৰোঁগই।
দুৰীয়া-লেহেৰা দেও,
নাই আক ক’তো কেও।

সিদেশি মাতিছোঁ মই
 আহাঁ আহাঁ ভাইহঁত,
 বেছিতো নেলাগে মোক,
 তাকে পালে উলাহতে
 এটুপি চকুৰ লো'
 এষাৰি আয়ে-দেহি,
 ইয়াৰ উপৰি আক
 ইয়াকে পালেই মোৰ
 আমনি নকৰোঁ আক
 আহাঁ, আহাঁ, ঘূৰি আহি
 বজাৰতে ডোল গলোঁ
 চাকি-তেল সলিতা যে
 এতিয়া বুৰিল বেলি,
 লাহে লাহে ডাগিলেহি
 নিগমে মৰিলোঁ মই!
 উধাৰাঁহি আজি এই

অত যে মিনতি কৰি,
 নিয়া মোকো বাহু ধৰি।
 এফেৰি পোহৰ মুঠে,
 প্ৰাণ মোৰ নাচি উঠে।
 এখনি কোমল হিয়া,
 আক এটি হুমুনিয়া '
 একোকে নেলাগে মোক,
 গুচি যাব যত শোক।
 কাকো ক'তো হেৰা ভাই,
 নিয়া মোকো আগুৱাই।
 লীলা-মলা চাই চাই,
 নেবেহালোঁ হয় হয়!
 হ'লহি আন্ধাৰ ঘোপ,
 গৰাকিবো দলদোপ।
 কোন কেনি আছাঁহঁক,
 দিন-কলা অযমক!"

এইসকলৰ উপৰিও আন ডালেখিনি সাময়িক লেখকৰ ৰচনাত এই আধুনিকতাৰ
 কিয়, বৰ্ত্তমানৰ অতি-আধুনিকতাৰ আভাসো দেখিবলৈ পোৱা হয়, এই বৈষয়িক
 আৰু সামাজিক দৃষ্টি-ভঙ্গী “অকনোদই”ৰ কালৰে পৰা অসমীয়া কবিতাত ঠাই পাইছে।
 এই কাকতত ওলোৱা কলিকতা, গুৱাহাটী, নগাঁও আদিৰ বিৱৰণৰ বাহিৰেও ১৮৫৩ৰ
 ফেব্ৰুৱাৰী (৮ম বছৰ, ২য় সংখ্যা) “অকনোদই”ত ওলোৱা দয়্যাম চোটিয়াৰ “চাপাখানৰ
 বিৱৰণ” লিখা মনকৰিব লগীয়া:

“মাহে মাহে অকনোদই জেনে মতে পাই। তাৰ বিৱৰণ লিখোঁ জত্নসৰ চাই॥

বহু বহু লোক আচে দেখিতে নপাই।

অচম দেশত জানা এনে জত্ন নাই॥

এক গোটা পক্ষিৰ ইটাৰে কৰিচে।

ঠায়ে ঠায়ে বহু জত্ন তাহাতে থাপিচে॥

কোঠালি কোঠালি তাক দেখিবাক ভাল।

আৰ্চিৰ দুআৰ তাত দিচে চাৰি কাল॥

তাহাৰ ভিতৰে যত্ন জন্তেক আচই।

আদি অন্ত নাহি তাৰ কত কৰ্ম হই॥

আখৰ চপোৱা জন্তু অতি আচৰিত।   তাহাৰ ভিতৰে হ'ই আখৰ তুৰিত ॥
 দুই খান সাঁল আছে সমস্তে লোহাৰ।   আৰু ডালেমান জন্তু মাজত তাহাৰ ॥
 অকল উদয় মথ্যে নক্সা জত আছে।   দিন দিনে চাৰি জনে তুহাকে কাটিচে ॥
 পাচ চই দিন তাক তৈয়াৰ কৰই।   দুই এক বাৰ বিনে আৰু নিদিয়ই ॥
 এহি ঘৰে কৰ্ম কাৰি প্ৰাই ত্ৰিচজন।   আগ্যা অনুসাৰে সৰ কৰ্মক সাধন ॥
 মোৰ নিজ গ্ৰাম জানু উত্তৰ পাৰত।   জন্ম ধৰি আচোঁ মই আহোম কুলত ॥
 আত পৰে আন কথা নেপালো ভাবিয়া।   সংক্ষেপে ৰচিলো মাৰ্জ্জদয়াৰাম চেটিয়া ॥”

ইয়াৰ লগত ১৯১৬-১৭ৰ “আলোচনী”ত গুলোৱা বিপিনবিহাৰী বৰাৰ “এলডা গোবৰ” বিজ্ঞাপ পাৰি “আলি পদূলিত পৰি থাকে মাখিৰ হৈ ভোগ্য। ইয়াতো আছে গুপ্ত ভাব কবিতাৰ যোগ্য ॥ শ্ৰীকৃষ্ণৰ সুৰভী আৰু বৃষভ মহেশ্বৰ। ভক্তি ভাৱে সেৱে নৰে কামধেনু বশিষ্ঠৰ ॥ আত্মবিক শ্ৰদ্ধা হেতু গোবৰক নিখিণায়। সকলো ঠাইতে ভিন্ ভিন্ কামত লগায় ॥ এনে বিধৰ ভক্তি ভাব অতিশয় বিৰল। প্ৰকাশ কৰে হৃদয়ৰ ডকতি নিৰ্মল ॥ বৰবানিত চৰি ফুৰা গৰুৰ গোবৰ। বিপদজনক ব্যৱহাৰ ঘৰৰ ভিতৰ ॥” সামাজিক দৃষ্টি-ভঙ্গীৰ ফালৰ পৰা হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ “কোৱা-ডাঙুৰী”ৰ সামৰণি পদ্যৰ লগত ১৮৩৩ ত “মৌ” আলোচনীত প্ৰকাশিত বলিনাবায়ণ বৰাৰ “ডাঙৰীয়া” কবিতাটি মিলাই চাব পাৰি

“ডাঙৰ দীঘল	ভূনি মাৰা	মূৰত ডাঙৰ পাগ।
বিয়ায় সভায়	ডাঙৰ চকুত	পায় ডাঙৰ ডাগ ॥
ডাঙৰ জাপিৰ	তলত যায়	ডাঙৰ শিৰাত ৰহে।
ডাঙৰ হোকাত	ধপাত খায়,	ডাঙৰ ডাঙৰ কাহে ॥
ডাঙৰ ৰাই	ডাঙৰ মাছ	ডাঙৰ ডেটি-ভাৰ।
গোচৰ সোখাত	জগৰ ডাঙাত	সদায় লাগে ডাৰ ॥
ডাঙৰ বৈদীক	চুলিত ধৰি	মাৰে ডাঙৰ চৰ।
ডাঙৰ চাউলৰ	ভাত দিয়ে	ভাতশালত কৰ ॥
বান্দীক মাৰে	খুটাত বান্ধি	ডাঙৰ ৰাইনিৰে।
খবমৰ কোৰ	লগুৱাৰ মুকত	দিনে-ৰাতি পৰে ॥
ডাঙৰ দৰিত	লৰা-জুৰি	পলায় লৰালৰি।

ডাঙৰ বেতৰ	কোবত কেওঁএ	কান্দে বা চিয়াঁৰি ॥
ডাঙৰ ডিঙিৰ	ডাঙৰ হাতৰ	ডাঙৰ ধুমুধুমনি।
ইমূৰৰ পৰা	সিমূৰলৈ	গোটেই গাৱত শুনি ॥
ডাঙৰ চৰাৰ	ডাঙৰ খুটাত	ডাঙৰ গাক পাৰি।
পাটি-ঢৰাত	ৰাই দাই উঠি	বহে ভেম মাৰি ॥
ডাঙৰ ডগ্	ডগিত পানী,	ডাঙৰ বটাত পাণ।
ওচৰত থয়	হোকা (আক)	চৰিয়া পিক্‌দান ॥
ডাঙৰ বিছনিৰ	বা (গাত)	জুৰ লাগি পৰে।
চকু মুদি	ডাঙৰ ডাঙৰ	হোটোৰনি মাৰে ॥
পিঙ্কা-উৰাত	ভেম ডাঙৰ,	কথাত ডাঙৰ গপ।
তলে তলে	কথা ডাঙৰ,	পুৱা ডাঙৰ জপ ॥
চুবুৰীয়াৰ	মাটি চেপি	পাতে ডাঙৰ বাৰী।
গহনাৰ পেৰা	ডাঙৰ কৰে	বাঁৰী তিক্তাৰ কাড়ি ॥
খাতৰ বন্ধাক	খাব নিদি	ডাঙৰ ভৰাল পাতে।
বিয়ায়-সডায়	মাগন তুলি	চাঙৰ তলত পোতে ॥
ডিক্তাৰ আগত	পুৰুষালি	গোলামক খুন্দা যম।
ল'ৰাৰ আগত	বৰ কথা,	সমনীয়াৰ আগত কম ॥
চাপৰাচিৰ আগত	কেকোৰা-কেকুৰি	চাহাবৰ আগত কুজা।
এওঁ এই আমাৰ	অসমৰ	ডাঙৰীয়া বুজা ॥”

ইয়াৰ লগত আকৌ সত্যনাথ বৰাৰ “সত্যতাৰ মথাউৰি” তুলনী—

“নামনিৰ বাতৰি	উজনি পালেহি,	সত্যতাই আহিছে খেদি।
ফেনে-ফোডকাৰে	বুৰাই আহিছে	স্বৰগ-পাতাল ভেদি ॥
বোম্বাই বুৰালে,	বঙাল বুৰালে,	বুৰালে পশ্চিম দেশ।
বেংগৰ মাস্তাজ	সকলো বুৰালে,	ডাৰত কবিলে শেষ ॥
ঠেঙাৰে হাতিলে,	টুপিলে ঢাকিলে,	খুৰালে ব্যভিচার কৰি।
দীঘলীয়া চুলি	গুৰিতে কাটিলে,	টিকনি কাটিলে ধৰি ॥
তলৰ হানুহ	ওপৰ তুলিলে,	ওপৰ কবিলে তল।

জাতি-অজাতিৰ	বিচাৰ গুচালে,	সকলো একাকাৰ হ'ল ॥
শূদ্ৰেৰে জপিলে	সন্ধিয়া-গায়ত্ৰী,	বামুণে ৰাখিলে ডাঢ়ি।
আগৰ পুৰণি	শুদ্ধ ৰীতি নীতি	সকলোকে নিলে কাঢ়ি ॥
এনে উদ্ভৃগুণি	দেখিব নোৱাৰি	ক'বিলে অসমৰ ৰূপ।
চিলিম ধোঁৱাখোৱা	আছাৰি পেলাই	ধৰিলে বীৰৰ বেশ ॥
বাঞ্চিলে টঙালি	মেবাই মেবাই,	মূৰত মথুৰা পাগ।
হাতত তুলি ললে	কোৰ-চিপ্ৰাং,	হ'ল সমবলৈ আগ ॥
উঠিল ডিবুক,	উঠিল তেজপুৰ,	বড়পুৰ সাৰথি হ'ল।
গুৱাহাটী নগাঁও	লগত ওলাই	সভাতা ডেটিবলৈ গ'ল ॥
ধুবুৰীৰ সিমূৰে	জুমুৰি পাতিলে,	ডেটিলে সভ্যতাৰ বান।
মূৰৰ সমানকৈ	মথাউৰি ৰাঞ্চিলে,	ৰাখিলে অসমৰ মান ॥
উজাবৰ উপায়	নাপাই সভ্যতা	উডতি ডাটিয়াই গ'ল।
উজনি নামনি	গোটেই অসম	আগৰ দৰেই ৰল ॥”

অসমীয়া নৱন্যাসৰ কবিতা আৰু ছোতাসকল

এলিজাবেথ যুগৰ লগত যেনেকৈ ইংৰাজী সাহিত্যৰ নৱন্যাস যুগ (১৮০০-৫০) দ্বিতীয় সৃজনমূলক প্ৰতিভাৰ যুগ বুলিব পাৰি, তেনেকৈ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ তুলনাত বৰ্তমান সাহিত্যৰ ঢেকিয়াল মুকনৰ জন্মৰ পৰা বেজবৰুৱাৰ শেষ কাললৈকে প্ৰথম এশ বছৰ (১৮৩০-১৯৩০) সাধাৰণভাৱে তেনে সৃজনমূলক যুগ বুলিব লাগিলে ই আগতে ক'বৰ দৰে সমুদ্ৰৰ বৃহৎ জোৱাৰৰ লগত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ক্ষুদ্ৰ টোৰ তুলনা হয়। জোৱাবেই হওক বা টোৱেই হওক, তাৰ শিৰ অৱলোকে শেষৰ দুফুৰি বছৰ (১৮৯০-১৯৩০), অৰ্থাৎ “জেনাকী” আৰু “আৱাহন” কাকতৰ মাজৰ অসমীয়া নৱন্যাসৰ কালছোৱা। ইংলণ্ডৰ নৱন্যাসৰ দৰেই অসমৰ নৱন্যাসো কবিতাপ্ৰধান, আৰু তাৰ পৰা উপৰি উপন্যাস আৰু নাটকলৈ বৈছে, বৰকলৈৰ “মিৰিজীৱী” উপন্যাস আৰু বেজবৰুৱাৰ “জয়মতী” নাটলৈ উদাহৰণ ৰূপে আঙুলিয়াব পাৰি।

চন্দ্ৰকুমাৰ আলবৰালা (১৮৬৭-১৯৩৮) ইংৰাজী নৱন্যাসৰ দ্ৰিষ্টান্ত

ৱৰ্ড্‌ৱৰ্থ-কলেৰীজ-ছাদীৰ দৰে অসমীয়া নৱন্যাসৰ ত্ৰিমূৰ্তিৰ প্ৰথমটি আৰু স্বৰূপতে প্ৰধানটিও। ১৮৬৭ৰ ২৮ নৱেম্বৰত তেজপুৰ মহকুমাৰ কলংপুৰ মৌজাৰ ব্ৰহ্মাজ্ঞানত হৰিবিলাস আগৰৱালাৰ দ্বিতীয় পুত্ৰ চন্দ্ৰকুমাৰৰ জন্ম হয়। এফালে তীক্ষ্ণ বুদ্ধি আৰু স্বাধীনচিন্তা, ইফালে লাজকুৰীয়া আৰু কবিসুলভ প্ৰকৃতি, এই বিষম আৰু পৰস্পৰ-বিৰোধী স্বভাৱেই চন্দ্ৰকুমাৰক ল'ৰা কালৰ পৰা বুঢ়া কাললৈকে নেৰিছিল। বিচক্ষণ ব্যৱসায়ী আগৰৱালাই যে “প্ৰতিমা”ৰ পাকৈত খনিকৰ, এদিন-দুদিন দেখাসকলৰ চকু আৰু মনৰ এই দ্বন্দ্ব সহজে নাভাগে। সামাজিক ব্যৱহাৰত তেওঁক সববৰহী বুলিব যে নোৱাৰিয়েই, সাধাৰণ কথাবাৰ্তাতো তেওঁ নিশ্চয় নিমজ হব নোৱাৰিছিল, বাস্তৱ জীৱনত বেজবকৰাৰ বাহিৰে তেওঁৰ হৃদয়-দুৱাৰ আৰু দুই চাৰিজনতকৈ সৰহৰ আগত মেল নাখাইছিল। সাহিত্যতো, ইংৰাজ কবি প্ৰেৰ দৰে, এওঁ সম্পূৰ্ণ হৃদয়-ভাণ্ডাৰ মেৰি নিদিয়া বাবে কেৱল দুখনি সৰু পুথিহে এওঁৰ পৰা পোৱা হয়, এওঁ যেন নিজে এওঁৰ কবিতাৰ “অকলম্‌ই উৰি ফুৰে প্ৰাণৰ পৰীটি।” বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাধি বা ৰজাঘৰীয়া খিতাপ একোলৈকে আকাঙ্ক্ষা নথকাত পঢ়াশলীয়া জীৱনৰে পৰা বহুত বছৰ ব্যৱসায়ী পিতাকৰ লগত কলিকতাত আৰ্মেনিয়ান ষ্ট্ৰীটৰ নিজা ঘৰবাৰীত থাকি এণ্ট্ৰেন্স আৰু ফাৰ্ষ্ট আৰ্টছ মহলাত উঠি দুবছৰৰ অধিক কাল প্ৰেছিডেন্সী কলেজত বি-এ প্ৰেণীত থাকিও নিকপাখিক হৈ শেষত অসমলৈ ওলটে আৰু চাহ খেতি আদি পৈতৃক ব্যৱসায়ত লাগে। কলিকতাত পঢ়া কালতেই নিজ খোৱা খৰচৰ পৰা ধন সাঁচি তাৰে প্ৰথম বছৰ নিজে সম্পাদক থাকি, আৰু তাৰ পাছত বেজবকৰা আৰু হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীক সম্পাদকৰ বাৰ দি, ১৮৮৯ৰ জানুৱাৰীত পোনতে “জোনাকী” উলিয়ায়। প্ৰেছিডেন্সী কলেজত পঢ়া কালত বঙ্গ দেশৰ অমৰ নেতা চিত্তৰঞ্জন দাস এওঁৰ সহপাঠী আছিল। বেজবকৰাই তেওঁৰ “জীৱন সৌৱৰণ”ত আগৰৱালাৰ প্ৰথম বছৰৰ “জোনাকী”ৰ অপূৰ্ব গদ্যৰীতিৰ বিষয়ে কওঁতে কৈছে বোলে কলিকতাৰ উচ্চ আদালতৰ প্ৰধান বিচাৰপতি হাৰ আশুতোষ চৌধুৰীৰ “পৰাধীন জাতিৰ ৰাজনীতি নাই” বোলা যিটি কথা শুনি সকলো চমৎকৃত হৈছে, তাৰ মৰ্ম “জোনাকী”ৰ “আত্মকথা”ত ছাত্ৰ-সম্পাদক চন্দ্ৰকুমাৰে তাৰ বহুত আগতে কৈছিল। কবিতাৰ বিষয়ে কওঁতেও লিখিছে বোলে সেই বছৰক “জোনাকী”ত ওলোৱা “বনবুৰঞ্জী” আদি কবিতা পঢ়িছে অসমীয়া ৰকৰা স্নাত-কথাৰেও ওখ ধৰণৰ কবিতা

লিখিব পাৰি বুলি মানুহে ভাবিব পাৰিছিল । স্বৰূপতে অসমীয়া নৱন্যাস যজ্ঞৰ চন্দ্ৰকুমাৰেই ঘাই হোতা । বৰ্ডৰ্ছৱৰ্থৰ দৰে পোনতে, চন্দ্ৰকুমাৰৰ ভাষা যে অত্যন্ত ঘৰুৱা সৰল আৰু সোৱাদ তেওঁৰ সকলো কবিতাতে ইয়াৰ প্ৰমাণ পোৱা হয় । দ্বিতীয়ত, বৰ্ডৰ্ছৱৰ্থৰ দৰেই প্ৰকৃতিৰ লগত এওঁৰ সম্পৰ্ক পোন-পটীয়া, আওপকীয়া নহয়, এওঁৰ অনুপম ‘ফুলা সৰিয়হ ডৰা’, ‘নিদ্ৰা-ৰ’ আদিয়েই তাৰ উদাহৰণ

“মুকুতা মণিটি	পাহিত জিলিকে	ফটিক পানীত ধোৱা ,
নিশাৰ তৰা এটি	সৰিয়েহে আছে	সৰগত টোপনি যোৱা ।
নিজম আকাশৰ	নিচুক কথাটি	হিয়াত থাইছে সাঁচি,
কোন কাহানিৰ	সপোন দেখিছে,	কোনে হাঁহিছিল নাচি ?
ফুলনিত কোনে	নিশা নাচিছিল,	ছিগি ৰই গল মণি,
ৰঙিলীৰ ডাৱ	হাঁহি-নাচোনৰ	ব’ল চিন এইকপি ।
ৰাতিৰ ধেমালি	জোনৰ নিফুট	হাঁহিৰে থাইছে সানি ,
পুৱাৰ হেঙুলি	বেলিটিলৈ চাই	এটুপি চকুৰ পানী ।
নিয়ৰ কলিৰে	শোভে ফুল জুপি	চাইছে ভাবতে তাহি ,
হায়, কি বিষম	পেলাজি বায়ুৱে	জোকৰি ফুলৰ পাহি ।”

তৃতীয়ত, জাতি-বৰ্ণ নিৰ্বিশেষে মানুহ মানুহ স্বৰূপেই এওঁৰ কবিতাৰ ঘাই বিষয় আছিল, “বিশ্ব-ভাৱৰীয়া”, “মানৱ বন্দনা”, আৰু “বীণ-বৰাগী” কবিতাৱলীত (অধ্যায়ন, ২০৫-১৮) -

“আহিছে মানুহ,	গইছে মানুহ,	মানুহ ময়াদী জীৱ ,
মানুহ সোঁতৰ	অস্ত্ৰ নাইকিয়া,	বুলিলে মৰত কিয় ?”
“হাঁহিছে মানুহ,	কান্দিছে মানুহ,	পাতিছে মানুহে প্ৰেম ।
ধূলিতে উদয়,	ধূলিতে বিলয়,	ধূলিও স্বৰ্গীয় হেম ॥”

চতুৰ্থত, কলেবীজৰ ভাগত পৰা আৰু তেওঁৰ ‘পুৰণি নাৱিক’ কবিতাত প্ৰকাশ পোৱা অতি-প্ৰাকৃতিক কথাও এওঁ নিজে বন-কুঁৱৰী, জল-কুঁৱৰী আদিৰ ভিতৰেদি প্ৰকাশ কৰিছে । পঞ্চমত, দুৰীয়াৰ দুষ্ট গভীৰ সহনুভূতি ইংৰাজী নৱন্যাসৰ দৰে চন্দ্ৰকুমাৰেও ঘাইকৈ তেওঁৰ বীণ-বৰাগী কবিতা-সমূহত, আৰু সমাজৰ অসমতাৰ বিৰুদ্ধেও অতি তীব্ৰভাৱে, বিদ্ৰোহী ৰূপে প্ৰকাশ কৰিছে ।—

“নি কিনলৈ কিয়	দুখতে দুৰ্দশা,	নিৰ্দয় বিধান ইটো ?
দুৰ্বলীৰ গতি	জীৱন্তে মৰণ,	কিয় নখণ্ডিৰ সিটো ?
নেলাগে কুটিল	সংসাৰৰ পথ,	নেলাগে চাপৰ ওখ,
আলোখৰ লেখ	নেলাগে সম্পদ,	নেলাগে বিষয় সুখ ।”

ষষ্ঠত, ইংৰাজী নৱন্যাসে স্কটলেণ্ডৰ জাতীয় গীত-কাব্যলৈ ঢাল খুউৱাৰ দৰে চন্দ্ৰকুমাৰে বীণ-বৰাগী আৰু তেজীমলা কবিতা আদিৰে সেই জন সাহিত্যলৈ আঙুলিয়াইছিল। ইংলণ্ডৰ ৰেষ্টৰেসান যুগৰ পৰা লুপ্ত হোৱা আৰু ৰবাৰ্ট বাৰ্নছে পুনৰুদ্ধাৰ কৰা গুটীয়া প্ৰেমৰ ভাব তাৰ দৰে সপ্তম গুণ ৰূপে চন্দ্ৰকুমাৰত প্ৰকাশ পাইছে, “সুখা মুখ” আৰু অতুলন “মাধুৰী” আদিৰ ভিতৰেদি

“ফুলোঁ নে নুফুলোঁকৈ কুমলীয়া কলিটি। ওঠত লাজেৰে বৈ মিচিকিয়া হাঁহিটি ॥
 সামৰি পাহৰি গৈ মেলি আখা প্ৰাণটি। উদঙাই ঢাকি থৈ উঠি অহা বুকুটি ॥
 সোলকাই মোকলাই এখা বন্ধা খোপাটি। হয় নে নহয় কৈ এখা-ফুটা মাতটি ॥
 শুনো কি নুশুনো এ উটি অহা গীতটি। বিনিকি বিনিকিকৈ কৰবাৰ বাঁহীটি ॥
 উচুপি নিচুকি গৈ খণ্ডেকীয়া ঠেহটি। লুকুৱা-ভুমুকাকৈ ছঁয়াময়া পেঁচটি ॥
 হাঁহোঁৱেইনে কান্দোকৈ চলচলীয়া চকুটি। ধেমালি খঙৰ নৈ মিঠা গাঁঠি খোপাটি ॥
 ওলাওঁ-নোলাওঁকৈ মনমোহা ঠগটি। ন যথৌ ন তহৌ অগা-পিছা ভৰিটি ॥
 সান মিহলিৰলৈ ওভতনি সোতটি। সাঁথৰ-ভাঙনি হৈ পানীমিঠৈ গোটটি ॥
 চাওঁনে নেচাওঁকৈ মৰমৰ দেহীটি। দেবী নে মানৱী এ মাধুৰীৰ ছবিটি ॥”

কিন্তু নৱন্যাস কবিসকলত বিৰল আৰু ডব্লু আদি ইংৰাজ মনস্তাত্ত্বিক কবিসকলৰ (১৬৩৭-১৭৩১) দৰে আধ্যাত্মিকতা চন্দ্ৰকুমাৰৰ কবিতাৰ অষ্টম গুণ, তেওঁৰ “বিশ্বভাৱৰীয়া”, “মই” আদি কবিতা এই শৰীৰ। কিন্তু এই মনস্তাত্ত্বিক কবিসকলৰ দৰেই চন্দ্ৰকুমাৰৰ ভাব কেতিয়াবা অস্পষ্ট হয়, আৰু হৃদয় কেতিয়াবা ধোঁৱায়। তাৰ পৰা চন্দ্ৰকুমাৰ শিল্পীতকৈ কবি বুলিছে বৃজিব পাৰি, কিয়নো স্বাভাৱিক গতিত তেওঁৰ কবিতাই চূড়ান্ত লভিছে। স্বৰূপতে চন্দ্ৰকুমাৰ বৰ্তমান সাহিত্যৰ এজন বিশিষ্ট বাণী-সম্পন্ন শ্ৰেষ্ঠতম কবি, বাণীৰ উপৰিও এনে কাব্যৰ মহত্ব (ছল্লিখিটি) গুণেৰে গুণী কবি বৰ্তমান সাহিত্যত বিৰল। উদাহৰণ স্বৰূপে, ভাৰ-ভাৰা উভয়তে মহত্বৰ গগন-স্পৰ্শী কবিতা “আশীৰ্বাদ”।

চন্দ্ৰকুমাৰত মিশ্ৰণৰ কবিতাৰ এই আপুৰুগীয়া মহত্ব (হৃৎলিপিটি) গুণ আৰু শৌৰ্য্যৰ সেই বিদ্রোহী ভাবৰ উপৰিও, কীটছৰ সেই নিজা সৌন্দৰ্য্য সাধনা অতি প্ৰবল আছিল, “সৌন্দৰ্য্যৰ আৰাধনা জীৱনৰ খেল, অভিনয় অস্ত্ৰে ঘোৰ কাল যবনিকা।” আদি অনেক ৰূপে এওঁ ইয়াৰ সহাৰি দিছে। ব্যক্তিগত জীৱনৰ সেই পৰম্পৰ-বিৰোধী স্বভাৱেও তেওঁৰ অভিনৱ ব্যক্তিত্বৰ এটি অপূৰ্ব মোহৰেই সজ্জত দিয়ে। তেওঁ বিচক্ষণ যনিকৰ আছিল আৰু তেওঁ দিঠকত সুন্দৰৰ সপোন দেখিছিল সচা, কিন্তু সেই কলাবিদ্যাক ব্যৱহাৰত খটোৱা আৰু সপোন-দিঠকক সানি পুটকি এক কৰাই তেওঁৰ আচৰিত চেষ্টা আছিল। সুন্দৰক পদা-গদ্যতে আবদ্ধ নাৰাখি তেওঁৰ “আসাম প্ৰিণ্টাৰ্ছ এণ্ড পাবলিশ্বাৰ্ছ”ৰ দৰেই তেওঁ সৌন্দৰ্য্যৰ এক “লিমিটেড্ কম্পেনী” পাতি কামত লগাব খুজিছিল, কিয়নো তেওঁ ডাবুক আৰু কবি হলেও আলাসত চাপ্ততা বিধৰ কেতিয়াও নাছিল। আগৰ ছোৱাত তেওঁ গান্ধীবাদৰ বিৰোধী আছিল, কিন্তু ১৯২১ত মহাত্মা আহি যেতিয়া তেওঁৰ ডিব্ৰুগড়ৰ ঘৰত আলহী হ'লহি তেতিয়াৰ পৰাই তেওঁ অকল “মহাত্মা গান্ধী” কবিতা লিখিয়ে ক্ষান্ত নহ'ল, ভিতৰে বাহিৰে সম্পূৰ্ণ গান্ধীময় হৈ পৰিল। তেওঁ লিখিছিল — ‘মোৰেই মাজেদি মানৱ-প্ৰাণৰ ফুটক আকুল মাত। মোৰ চিন্তাতেই গৃঢ় বহস্যৰ সত্য হ'ক প্ৰতিভাত ॥’ স্বৰূপতে মানৱ প্ৰেমৰ এই মধুৰ আৰু গধুৰ বালীৰে চন্দ্ৰকুমাৰৰ কবিতা চিৰমুখৰ।

লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা (১৮৬৮-১৯৩৮) অসমীয়া নৱন্যাসৰ ত্ৰিমূৰ্তিৰ দ্বিতীয়টি। এওঁ পিতাক দীননাথ বেজবৰুৱা মুন্সুফ নগাঁৱৰ পৰা বৰপেটালৈ বদলি হৈ নাৱৰেৰে যাওঁতে বাটত আঁহতপ্তৰি নামৰ ঠাইত অভিনৱভাৱে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ কোলাত লক্ষ্মী পূৰ্ণিমাৰ বাতি জ্বলে। সুলিখিত “জীৱন সৌন্দৰ্য”ত এওঁ সকতে পিতাকৰ লগত ঘূৰা বৰপেটা, তেজপুৰ, উত্তৰ লখীমপুৰ নগৰবোৰৰ সুন্দৰ বিৱৰণ দিছে। ১৮৭৩ত দীননাথে অৱসৰ লৈ নিজ ঠাই শিৱসাগৰত বহাত লক্ষ্মীনাথক পোনতে তাৰ বঙলা আৰু পাছত ইংৰাজী পঢ়াশালিত নাম লগাই দিয়া হয়, আৰু তাৰ পৰাই ১৮৮৬ত প্ৰবেশিকা মহলাত উঠি কুৰি টকীয়া জলপানি ৰবি কলিকতাত পঢ়িবলৈ যায়। তেওঁ তাত পোনতে বিপন কলেজত নাম লগাই পাছত হিটা কলেজলৈ আহি তাৰ পৰাই ফাৰ্ট আৰ্ট্‌ছ মহলাত উঠে, সেইদৰেই কলিকতাত বি-এ ডিগ্ৰী পাই এম্-এ আৰু বি-এল্ মহলাত লিৰলৈ বুলি পঢ়ে। সৰুৰে পৰাই লক্ষ্মীনাথৰ খুল-কলেজৰ শিক্ষণত বাপ নৰাইছিল, আৰু

এতিয়া বি-এল্ শেষ পৰীক্ষাত পাঠ্য-সূচীৰ বাহিৰৰ পৰা অনেক শ্ৰেণী কাটি বহুত পৰীক্ষাৰ্থীক অকৃতকাৰ্য্য কৰাত কলিকাতাৰ বঙালী আৰু আন সকলো সহপাঠীৰ নেতা হৈ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ওপৰত হাই-কৰ্টত গোচৰ দাঙি ধৰি সেইদৰেই পঢ়াৰ সাযবনি 'পেলায়। কলিকতাত থকা কালতে মুন্সুফ দীননাথৰ সুযোগ্য পুত্ৰ লক্ষ্মীনাথক একাধিক বাৰ মুন্সুফ পদ যচাতো তেওঁ তাক গ্ৰহণ নকৰি কলিকতাৰ বিখ্যাত অসমীয়া সদাগৰ ডোলানাথ বৰুৱাৰ লগত কাঠৰ কাৰবাৰ কৰিবলৈ লয়, অলপ দিন চলাৰ পাছত অলপ মনোমালিন্য হৈ ওলাই আহি বেজবৰুৱাই কলিকতাৰ বাৰ্ড কম্পেনীৰ ব্যৱসায়ত লগ লাগে, আৰু শেষত সম্বলপুৰলৈ গৈ তাত অকলে কিছুকাল কাঠৰ কাৰবাৰ কৰি শেষ কালত অসমলৈ ঘূৰি আহি ডিব্ৰুগড়ত আকৌ সেই ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰতে ঢুকায়। দেখাতেই এওঁৰ জীৱন সুদৃঢ় সাহিত্য-চৰ্চাৰ অনুকূল নাছিল, তাতে এওঁৰ কলিকতাৰ ঠাকুৰ পৰিয়ালত বিয়াবাক কৰাই ঘৰে-পৰে প্ৰতিকূল বঙালী সমাজতে জীৱন অতিবাহিত কৰিলে। অসমীয়াৰ সৌভাগ্যক্ৰমে এই প্ৰতিকূল অৱস্থাবোৰৰ প্ৰতিক্ৰিয়াই দৃঢ়-মনা বেজবৰুৱাক অসমীয়া সাহিত্যৰ সেৱা কৰি অমৰ হবলৈ দুষ্প্ৰণ উৎসাহ আৰু উদগনিহে দিলে।

সাহিত্য-সেৱাৰ বাবে “জোনাকী” আৰু তাৰ সৰ্বহ চক্ৰকুমাৰেই এওঁৰ প্ৰথম শ্ৰেণীয়া বুলি “জীৱন সোঁৱৰণ”ত বেজবৰুৱাই স্বীকাৰ কৰিছে। ১৮৮৯ৰ জানুৱাৰীত ওলোৱা এই আলোচনীৰ প্ৰথম সংখ্যাতে বেজবৰুৱাৰ অসমীয়া পুৰণি সাধুৰ ওপৰত লিখা খেমেলীয়া নাটক “লিটিকাই” আৰম্ভ হয় আৰু তাত ছোৱা-ছোৱাকৈ ওলোৱাৰ পাছত ১৮৯০ত পৃথিৱী আকাৰে ওলায়, এই প্ৰথম চেষ্টাতে বেজবৰুৱাক অসমীয়া সাহিত্যৰ এজন শক্তিশ্বৰ লেখক বুলি আটায়ে তিনি পালে। চাৰ্লছ ডিকেন্সৰ (১৮১২-৭০) পিক্‌উইক পেপাৰ্ছৰ দৰে লিখা বেজবৰুৱাৰ “কৃপাবৰ বৰুৱাৰ কাকতৰ টোপোলা” ১৯০৪ত প্ৰকাশিত হয়, আৰু “লিটিকাই”-তকৈও নতুন হাস্যৰসৰ এই ধুমুহাই বৰদৈ-চিলাৰ দৰেই গোটেই অসম জুৰি যায়, পিতাকৰ লগৰ পৰা আহি চক্ৰকুমাৰে বেজবৰুৱা আৰু হেম গোস্বামীৰে কলিকতাৰ ২ ভৱানীচৰণ দত্ত লেনৰ মেছত থাকোঁতে গোস্বামীৰ সম্পাদকতাত ওলোৱা দ্বিতীয় বছৰ “জোনাকী”তে পোনতে এওঁৰ এইবোৰ ৰচনাও লানি পাতি ওলায়। ১৯০৫ত ওলোৱা এওঁৰ উপন্যাস “পদুম-কুঁৱৰী”ও সেইদৰেই পোনতে এওঁ ডেতিয়া নিজে সম্পাদক হৈ চলোৱা তৃতীয়

বছৰ “জোনাকী”ত ধাৰাবাহিক ৰূপে ওলাইছিল, অলপ পাছত ওলোৱা বৰদলৈৰ “দমুৱা দ্ৰোহ” উপন্যাসৰ দৰে নামনি অসমৰ হৰদন্ত-বীৰদন্তৰ বুৰঞ্জীমূলক ঘটনা লৈ লিখা এই উপন্যাসৰ ৰচনা-ৰীতিয়েও বেজবৰুৱাৰ প্ৰতিভাৰ এই এটি ফাল উজ্জ্বলকৈ দেখুৱাইছিল। ১৯০৩, ১৯০৯ আৰু ১৯১৪ত যথাক্ৰমে এওঁৰ “কামত কুতিত্ব লভিবৰ সঙ্কেত”, “দীননাথ বেজবৰুৱাৰ জীৱনী”, আৰু “বাহুৰ” আদি সৰু সৰু পুথিকেখন ওলায়। ১৯১০ আৰু ১৯১৫ত সেইদৰে এওঁৰ ডাঙনি পুথি ডাৰত-বৰ্ষৰ বুৰঞ্জী আৰু ভাগৱত-কথা ওলায়, আৰু ১৯১০, ১৯১১ আৰু ১৯১২ত যথাক্ৰমে জুনুকা, বুঢ়ীআইৰ সাধু আৰু ককাদেউতা-নাতিলাৰ শিশু সাহিত্য প্ৰকাশিত হয়। ১৯১১ আৰু ১৯১৪ত সেইদৰে এওঁৰ “শঙ্কৰদেৱ” আৰু “শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱ” পুথি ওলাই অসমত বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ আধুনিক অধ্যয়ন আৰু গৱেষণাৰ বাট মুকলি কৰে। আকৌ, ১৯১৩ত “লিটিকা”ৰ লগৰীয়া “নোমল”, “পাচনি” আৰু “চিকৰপতি নিকৰপতি” নামৰ তিনিখন ধেমেলীয়া নাটক ওলায়, আৰু এই আটাইকেখন নাটকেই পুৰণি অসমীয়া সাধুৰ ওপৰত ডেটি পতা হলেও সাময়িক অসমীয়া সমাজৰ শুধৰণৰ বাবে মৌলিকভাৱে লিখা হৈছে। ১৯০৯, ১৯১২ আৰু ১৯১৩ত এওঁৰ সুৰতি, সাধুকথাৰ কুকি আৰু জোনবিৰি নামৰ সাধু পুথিকেখন ওলায়, আৰু স্বৰূপতে এই কেখনেই সামাজিক দৃষ্টি-ভঙ্গি আৰু সমালোচনাৰে অসমীয়া আধুনিক সাধু আৰু চুটি-গল্প সাহিত্যৰো ডেটি বান্ধে। ১৯১৩ত বেজবৰুৱাৰ “কদম-কলি” বোলা পদ পুথি, আৰু ১৯১৫ত “চক্ৰধ্বজ সিংহ” “জয়মতী কুঁৱৰী” আৰু “বেলিমাৰ” নামৰ বুৰঞ্জীমূলক নাটকেখন প্ৰকাশিত হয়। পোনতে “জোনাকী” ওলোৱাৰ ঠিক দহ বছৰৰ পাছত ২ লাগবজাৰ ষ্টাটৰ পৰা “বাঁহী” ওলায় আৰু দহ বছৰমান কাল কলিকতাত বেজবৰুৱাই নিজ দায়িত্বতে চলায়, এই সময়তে তেওঁ সম্বলপুৰলৈ যোৱাত অলপ দিনৰ বাবে ওলাবলৈ এবাৰ পাছত পোনতে ডিব্ৰুগড়ৰ আৰু শেষত গুৱাহাটীৰ পৰা বেজবৰুৱাৰ নামতে চক্ৰকুমাৰ আগৰৱালাই নিজ দায়িত্বত এই কাকত আকৌ কুৰি বছৰমান চলোৱাৰ পাছত কেবাখনো সম্পাদকীয় হাত সলনি হৈ আৰু দহ বছৰমানৰ মূৰত একেধাৰে ওলাবলৈ এৰে।

আগৰৱালাই অসমীয়া নৱন্যাসৰ প্ৰায় সকলোবোৰ লক্ষণ বুটাই তুলিলেও, বাহিৰে লক্ষীনাথে তাৰ কেইবাটিবো বিকাশত সহায় কৰিলে নিশ্চয়। সৌন্দৰ্য্যৰ ঐক্যত্ব

সৃষ্টি কৰাও নৱন্যাসৰ এটি সংজ্ঞা বুলিব পাৰি, আৰু এই সম্পৰ্কত এওঁৰ অনুপম “ভ্ৰম” কবিতাটিলৈ লক্ষ্য কৰিব পাৰি

“কোনে ক’লে সেয়া	বাঁহী বাজে বুলি,	বনদেৱী গীত গায়,
শেৱালীৰ মালা	নহয় সিহাৰি,	তৰাৰে গুঁথিছে হয়।
কোনে কয়, সিটি,	হৰিণা পোৱালি,	ইমান চেতনা নাই,
বনৰ সৌন্দৰ্য্য	ৰূপ ধৰি আহি	ডেও দি দুৱৰি যায়।”

জাতীয় গীত-কাব্যৰ (বেলেড্) প্ৰতি ঢাল লোৱা নৱন্যাসৰ যি লক্ষণ সি আগৰৱালাতকৈ বেজবৰুৱাৰ “বীণ বৰাগী” কবিতাৰ বাহিৰেও “মালতী” “বৰ আৰু সৰু” “খনবৰ আৰু ৰতনী” আদি অনেক কবিতাৰ আৰু গীতৰ ভিতৰেদি সুন্দৰকৈ প্ৰকাশ পাইছে। আগৰৱালাৰ বীণ বৰাগীও অতি উচ্চ ডাৰৰ প্ৰকাশ হলেও, বেজবৰুৱাৰ বীণ-বৰাগীৰ সামৰণিটিয়ে যি মহত্বৰ (ছল্লিমিটি) আৰ্হি দেখুৱাইছে সিও চূড়ান্তস্পৰ্শী

“গা বীণ গা,	অমৃত সঙ্গীত,	শুকানে মেলক কুঁহি।
প্ৰবাস ডাগৰ	আঁতৰি পলাওক,	মুখত ওলাওক হাহি॥
বীণৰ বৰাগী	বৰাগী নহব,	দুখীয়া নহব তই।
আনন্দৰ কণা	বসৰ নিজৰা	বীণতে বান্ধিছ অই॥
নমা ঐ, নমা ঐ,	আকাশী অমিয়া	আকাশী গন্ধাৰ দৰে।
দে মোক, দে মোক,	বৰাগী ককাই ঐ,	পিওঁ মই নিছিগা ধাৰে॥
নতুন প্ৰাণৰ	ন চকুমুৰি,	দীপ্তি চাৰি দে তাত।
পুৰণি পৃথিৱী	নকই চাই লওঁ,	হে বীণ, এৰাৰি যাত॥”

আগৰৱালাৰ দৰেই বেজবৰুৱাও শিল্পীতকৈ কবিহে আছিল, আৰু বীণ-বৰাগীৰ নিচিনা অতি ওখ শাৰীৰ কবিতাতো তেওঁৰ ছন্দই খোৱাইছিল, অথচ ধল অহা সময়ত ব্ৰহ্মপুত্ৰই ডাঙৰ ডাঙৰ চাপৰি ঢাকি সকলো কাঠ-জাঁজি উটাই অনাৰ দৰে প্ৰেৰণাৰ মুকুটত ওপৰৰ দৰে তেওঁৰ কবিতাই সকলো টোৱাই নিছে। মুঠতে প্ৰায় আধা শতিকা (১৮৮৮-১৯৩৮) বেজবৰুৱা বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ মুকুট-নিষিক্তা সম্ৰাট আছিল, আৰু এই দৰে সুদীৰ্ঘ কাল মহাপয়োডৰে অসমীয়া সাহিত্যৰ অমিনময়কল্প কৰা ব্যক্তি বৰ্তমান সাহিত্যতে কিয়, শব্দবদেহৰ পাছত নাই বুলিলেও হয়। (অধ্যয়ন, ২১৯-২৩)

হেমচন্দ্ৰ গোস্বামী (১৮৭২-১৯২৮) অসমীয়া নৱন্যাসৰ ত্ৰিমূৰ্তিৰ তৃতীয়টি। ১৮৭২ৰ ৮ জানুৱাৰীত গোলাঘাট মহকুমাৰ এখন সৰু গাঁৱত তেওঁৰ জন্ম, পিতাক ডিব্ৰুগড়ৰ মৌজাদাৰ আৰু মাক ঘনকান্তি। এওঁৰ আঠ বছৰ বয়সতে এওঁৰে সৈতে দুটি লৰা আৰু এজনী ছোৱালী এৰি ডিব্ৰুগড়ৰ ঢুকায়, আৰু ইংৰাজী শিক্ষাৰ বাবে তেওঁৰ বছৰ বয়সত এওঁ নগৰলৈ যায়। ১৮৮৯ত তাৰ পৰা প্ৰৱেশিকা পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ কলিকতাৰ প্ৰেছিডেন্সী কলেজত ভৰ্তি হয়গৈ, তাত চাৰি বছৰ পঢ়ি বি-এ ডিগ্ৰী লব নোৱাৰি ঘৰলৈ উলটি গুৱাহাটীৰ সোণাৰাম ইংৰাজী বিদ্যালয়ৰ প্ৰধান শিক্ষক হয়হি। তাৰ পাছত স্কলঙত চাকৰি বিচাৰি থাকি শেষত ছাৰ গেইটৰ লগত পৰিচিত হবৰ সুবিধা পাই তেওঁৰ অনুগ্ৰহত ১৮৯৭ত মাটি হাকিম হয়। তাৰ পৰা মুন্সুফ কামলৈ উঠি ১৯২৫ৰ ফেব্ৰুৱাৰীত সেই পদৰ পৰা আজৰি হৈ ১৯২৮ৰ ২ মেত গুৱাহাটীত তেওঁৰ মৃত্যু হয়। পঢ়াশলীয়া কালতে নগৰত গুণাভিৰাম, ৰত্নেশ্বৰ, বলদেৱ, আদি সাহিত্যিকসকলৰ প্ৰভাৱত হেমচন্দ্ৰৰ সাহিত্য-প্ৰতিভা অঙ্কুৰিত হৈছিল আৰু তেতিয়াই “আসাম বন্ধু”ত এওঁৰ শিশু ৰচনা প্ৰকাশ পাইছিল। “জেনাৰী”, “বিজুলী”, “অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি সাধিনী সভা” আদিৰে কলিকতীয়া অসমীয়া ছাত্ৰৰ সমাজত এওঁ এজন অগ্ৰণী আছিল, বিষয়া জীৱনত সোমায়ো পোনতে ১৯১২ৰ অক্টোবৰৰ পৰা ১৯১৩ৰ মাৰ্চলৈকে পুৰণি পুথি সংগ্ৰহৰ বাবে চিফ্ কমিস্যনাৰ আৰ্চেডেল আৰ্লৰ নিয়োগ মতে এওঁ কাম কৰে। কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতি, অসম সাহিত্য সভা আদিৰ এওঁ এজন ঘাই কৰ্মী আছিল, আশুতোষ মুখোপাধ্যায়ৰ নিয়োগ মতে কৰা এওঁৰ “অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি”ৰ বিপুল সংগ্ৰহ অসমীয়া সাউদ ভোলানাথ বৰুৱাৰ দানৰ ওপৰত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ে প্ৰকাশ কৰে। “হেমকোষ”, “পুৰণি অসম বুৰঞ্জী”, “কথা-গীতা” আদি পুথি সম্পাদন কৰি উলিওৱাৰ উপৰিও এওঁৰ নিজ কবিতাৰ গুণি “মূলৰ চাকি” এওঁ ছপাই উলিয়ায়। মূল ছনেটৰ গঢ় ভাৱ আৰু আদৰ্শত ৰচা এওঁৰ “প্ৰিয়তমাৰ চিঠি” সকলো প্ৰকাৰে লগতিয়াল—

“সৌন্দৰ্য্যৰ বুকৰ কাঁচলি উদঙাই,
প্ৰকৃতিৰ চো-ঘৰ চালোঁ সিহঁত সিহঁত,

কুকুৰা-ঠেঙীয়া এই আখৰ-কিটিত
 যি অমিয়া ঘঁহা আছে, ক'তো আৰু নাই।
 কবি-নিকুঞ্জত ফুলি কত কবিতাই
 মলয়াত উটি উটি ফুৰে পৃথিৱীত,
 তোমাৰ চিঠিয়ে কিন্তু জানে যিটি গীত,
 কবিতাৰ কাব্যে তাৰ গোন্ধকো নাপায়।
 ফুল ফুলে, সৰি যায়, শুকায় বননি,
 বসন্তৰ কুঁহিপাত ৰ'দত লেৰেলে,
 তোমাৰ চিঠিয়ে, প্ৰিয়ে, জানে কি মোহনী,
 নিতউ নোহাৱা বাহি ন ন ফুল মেলে।
 যত সুপ্তো, চুমা খাওঁ, নালাগে আমনি,
 হৃদয়ত হেপাহৰ ভোটা তৰা জ্বলে।”

ইয়াৰ উপৰিও “কাকো আৰু হিয়া নিবিলাওঁ”, “কাকুতি” আদি কবিতাই অসমীয়া নৱন্যাসৰ গুটীয়া প্ৰেমৰ বিষয়ত বিশেষ বৰঙনি যোগাইছিল। “জোনাকী” কাকতক উদ্দেশ্য কবিয়ে লিখা আন এটি কবিতা আগবঢ়োৱাৰ “আলীৰাদ” আৰু বেজবৰুৱাৰ “বীণবৰাগী”ৰ সামৰণিৰ দৰেই নৱন্যাসৰ উপৰিও মহত্ব (ছল্লিমিটি) গুণেৰে অলঙ্কৃত হৈ উঠিছে

“গহীন দুপৰ নিশা নিতাল জগত,	ক'তো নাই জোনাকৰ চিন,
নিমাত বিশ্বৰ বাঁহী নিজম চেতনা,	সূৰ-ভুলা জীৱনৰ বীণ।
কোনোবা দেশৰ পৰা ধীৰ সোত বলি,	আহিছে এখনি জুৰ নই,
বিলিকি বিলিকি এটি নীৰৱ কবিতা,	বাজিছে বুকত ৰই ৰই।
দুটিমান জোনাকৰ সোণোৱালী ৰেখ	লাহে লাহে ভৈয়াম নামিছে,
সৃষ্টি-পাতনিৰ সেই জীৱন্ত ছবিটি	চুৰি আহি ভূমুকি মাৰিছে।
জিলিঙনি এটি আহি পদুম বনত	সৰগৰ ৰহন ঢালিছে,
অকলশৰীয়া দুটি পদুম কলিয়ে	চুমা খাই হালিছে-জালিছে॥
বৰষা অনন্ত কাল জ্ঞানৰ পোহৰ	জ্যোতিষ্ময়ী জোনাকী সবিভা,
বজোৱা অনন্ত কাল পক্ষমত ভুলি,	বীণাপানি, কোমল কবিতা।”

ইয়াৰ গাভীৰ্য্যৰ লগত আগবঢ়োৱাৰ “বীণ-বৰাগী”ৰ কবিতা তুলনীয়া, “অসমীয়া

সাহিত্যৰ অধ্যয়ন”ত ইয়াৰ উদাহৰণ দিয়া হৈছে

“তোমাৰ বিননি	শুনি থৰ হয়	পশু পৰী গছ লতা
লুইত উজায়,	জ্ঞান তথা লাগে,	মানুহৰ কিয়া কথা।
হুমুনিয়া ৰাশি	মৰম পৰশি	তোমাৰো বিদাৰে হিয়া
সৰগৰ বীণ	লৱণত অধিক	কোমলৰো কুঁজীয়া।”

আনন্দচন্দ্ৰ আগৰৱালা (১৮৭৪-১৯৪০) তেজপুৰ মহকুমাৰ কলংপুৰ মৌজাত এওঁৰ জন্ম, মাক ৰাখিকা আৰু পিতাক কালীৰাম মৌজাদাৰ। ১৮৯১ত এওঁ তেজপুৰৰ ইংৰাজী পঢ়াশালিৰ পৰা সূচ্যাতিৰে প্ৰবেশিকা পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ কুৰি টকীয়া জলপানি ধৰি কলিকতাৰ মেট্ৰপলিটান (পাছত বিদ্যাসাগৰ) কলেজত এফ্ এ পঢ়ে। তেতিয়াই এওঁ আন কেজনমান সহপাঠীৰে লগ লাগি ১৪১টি গীতেৰে “ধৰ্ম সঙ্গীত” নামে এখন পুথি উলিয়ায়। ককলাভিৰাম বৰুৱাই প্ৰথম অসমীয়া শিশু আলোচনী “লৰা-বন্ধু” উলিয়াওঁতে এৱেঁ তাৰ সহকৰ্মী আছিল। এইদৰে নানা চৰ্চ্চাত কাল কটাই শেষত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কোনো ছাবমোহৰ নোহাবাকৈয়ে অসমলৈ ওলটে। অলপ দিন শিৱসাগৰ বেজবৰুৱা ইংৰাজী পঢ়াশালিত শিক্ষকতা কৰাৰ পাছত সামান্য চাকৰীয়াল ৰূপেই পুলিছ বিভাগত সোমাই দোপত দোপে উঠি তাৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ পুলিছ ছুপাৰিণ্টেণ্ডেণ্ট পদৰ পৰা চাকৰি জীৱন সামৰে। আদি পাঠ, কোমল পাঠ, জিলিকনি আদি কেখনমান পঢ়াশালীয়া পুথিৰ বাহিৰে এওঁৰ প্ৰকাশিত মূল্যবান গ্ৰন্থ নাই, আলোচনীবোৰত প্ৰকাশিত এওঁৰ কবিতাৰ অতি সৰহখিনিয়েই ইংৰাজীৰ ভাঙনি। জীৱন সঙ্গীত বোলা কবিতাটিও এওঁ প্ৰবেশিকা মহলাত উঠাৰ আগতে লিখা, কিন্তু এওঁৰ সকলোবোৰ ভাঙনিয়েই মৌলিক অসমীয়া কবিতাৰ দৰে, এই বাবেই এওঁ ভাঙনি কোঁৱৰ বুলি জনাজাত। এওঁ ভাটি বয়সত আলোচনী বোৰত অৱশ্যে গবেষণামূলক প্ৰবন্ধও কিছুমান লিখিছিল। সৰহখিনি ভাঙনিৰ সন্বেও আনন্দচন্দ্ৰ কবি স্বৰূপে বহুত কাললৈ অসমীয়া সাহিত্যত জীয়াই থাকিব নিশ্চয়, নিজ মৌলিক কবিতাৰ ভিতৰত এওঁৰ নৱন্যাসমূলক ‘দেৱকন্যা মানৱী বেষেৰে’, “তই”, “পাশেই”, “ফুলকোঁৱৰ” আদি লেখৰ কবিতা। পুলিছ কৰ্মচাৰী হৈও এওঁ স্বভাৱৰ মধুৰতা আৰু শ্ৰাদ্ধ কবিত্ব কি দৰে জীয়াই ৰাখিছিল সি ভাবিব লগা কথা। তেওঁৰ অপূৰ্ণ পদ-লালিত্যৰ আভাস তেওঁৰ কবিতাৰ য’তে ভঙে পাৰ পাবি (অধ্যয়ন, ৪-৫ পিঠি)।—

“নিঠুৰ মানুহ,—	নেথাকোঁ লগত,	নিজান ঠাইলৈ যাওঁ,
নীল সাগৰত	নীলাকাশ তলে	বাই বাই ফুৰোঁ নাও।
প্ৰতি উট মুখে	ছেঙুলি বেলেয়ে	এটি এটি চুমা দিব,
তাতে বগা মেখে	বঙা দাঁত মেলি	দূৰতে হাঁহি মাৰিব।
এইবোৰ ভাবি	ৰূপহী পাগেগৈ	ঘৰকে আন্ধাৰ কৰি,
নীল সাগৰলৈ	বেগে গুচি গল,	কলমৌ পাতৰ তৰী।
এদিন পুৱাতে	সাগৰ পাৰৰ	এজোপা গছৰ মূলে,
দেখিলে মানুহে	পাণেশই আই	অনন্ত কাললৈ শুলে।
দুই তাঁৰ কেশ	পৰিছে দুফালে	নিয়ৰেৰে তিতি আছে,
কোমল মুখত	জিকিমিকি কৰি	কনক কিৰণ নাচে।
ৰূপহী আইটী	অকালত হায়,	বেজাৰত গ’ল মৰি,
সুগন্ধি গোলাপ	নিজানত ফুলি	নিজানতে গ’ল সৰি।”

হিতৈষৰ বৰবৰুৱা (১৮৭৭-১৯৪০) যোৰহাট মহকুমাৰ সৰু-চৰাই খাতত ভদৰি বৰবৰুৱাৰ ঘৰত ওপজে। পিতাক চিকৌ গগৈৰ আৰ্থিক অৱস্থা স্বচ্ছল নথকাৰ বাবে এওঁ স্থানীয় ইংৰাজী পঢ়াশালিৰ মূখৰ শ্ৰেণীৰ পৰাই পঢ়া এৰি চাহ-বাৰীৰ কামত সোমায়। ১৯০২ত এওঁৰ “টোপাকলি” নামৰ খণ্ড কবিতা, ১৯১২ত “কমতাপুৰ ধ্বংস কাব্য”, ১৯১৩ত “বিৰহিনীৰ বিলাপ কাব্য” আৰু “তিকাৰ আত্মদান” কাব্য, ১৯১৪ত “আতাস কাব্য” আৰু “মালিতা” উপন্যাস, ১৯১৫ত “যুদ্ধক্ষেত্ৰত আহোম-ৰমণী কাব্য”, ১৯১৭ত “আজিলা” আৰু “ডেছডিমোনা কাব্য”, ১৯১৮ত “মালচ” আৰু ১৯২২ত “চকুলো” নামৰ খণ্ড-কবিতাৰ পুথি প্ৰকাশিত হয়। এওঁৰ কীৰ্তিস্তম্ভ ঘাইকৈ প্ৰথমৰ বুৰঞ্জীমূলক কাব্য কেখনিয়েই, কিয়নো স্বৰূপতে বুৰঞ্জী বা আধুনিক বিষয়ৰ কাব্য এই কেখনেই প্ৰথম। কমতাপুৰ ধ্বংস-কাব্য দ্বিতীয় সৰ্গৰ পৰা

“বিব্ বিব্ বিব্ কবি বলিছে মলয়

কমতাপুৰৰ সেই ৰাজ-উদ্যানত।

গোলাপী সখীয়ে স’তে সাদৰী কুঁৱৰী

লইছে সন্ধিয়া বায়ু আনন্দ মনত।

ফুলৰ গোন্ধেৰে আজি ডৰিছে ফুলনি,
কুঁৱৰীয়ে ছিঙে ফুল এপাহি দুপাহি,—
গোলাপ, মালতী, জাতি, বকুল, বন্দুলী,
গাঁথে মনোৰম মালা অন্তৰ উল্লাহি।”

এই অমিত্ৰাক্ষৰৰ লগত পদ্মনাথৰ (১৮৭১-১৯৪৫) “লীলা”ৰ—

“নান্দানো পূজাৰ বিধি, বন্দনাৰ ৰীতি,
বীণাপানি বাগ্‌দেবী চৰণ তোমাৰ,
কিৰূপে পূজিম হায়, বন্দিম কিমতে!
বজোৱা অনন্ত কাল সঞ্জীৱনী বীণা,
গহীন জোঁকাৰে তাৰ কঁপাই বননি,
সৰাই কতনা ফুল কৰি-ফুলনিত।”

বমাকান্ত-ভোলানাথৰ পৰা পদ্মনাথ-ছিভেন্‌বৰ্গলৈ এই পৰিবৰ্ত্তনত ভাষা থকুৱা হোৱাৰ
লগে লগে ধ্বনি-সামঞ্জস্যপূৰ্ণ আৰু প্ৰবাহমান ছন্দ অমিত্ৰাক্ষৰৰ মূল দুই গুণৰ সৌন্দৰ্য্য
আৰু ভাব-ভাষাৰ গাভীৰ্য্য ক্ৰমে টুটি অহা গম্ব ধৰিব পাৰি। ছিভেন্‌বৰ্গৰ গীতি কবিতাৰোৰ
তেওঁৰ কাব্যতকৈও অধিক কবিত্বৰ প্ৰমাণঃ “প্ৰাণৰ জিভেন”ত —

“ফুলনিৰ মোৰ	গোলাপ জুপিত	ধৰিলি চাৰিটি কলি,
চাৰিটিৰে এটি	কিয়, ঐ জিভেন,	খিতাতে লেবেলি গলি ?
ফুলনি শুৱাই	আছিলি, সোপাই,	তোক কিহে নিলে হৰি ?
চকু-পচাৰতে	হিয়া উদঙাই	দিনতে আন্ধাৰ কৰি।
নিৰুদয় পোকে	কুটিলেনে তোক,	শুৱনী গোলাপ পাহি ?
চ’তালি ব’দে নে	পেলালে লেবেলা,	নাহাঁহ মধুৰ হাঁহি ?
জীৱন-মৰণ	একে, সোপকপি,	মৰণ বৰক ভাল,
বিৰাক্ষৰ কন্দা	নাথাকে তেতিয়া,	অন্তৰ নদহে কাল।
সংসাৰৰ দুখ	নউ পাওঁতেই	গইছ সংসাৰ এৰি,
সুখৰ জীৱটি	গ’লি সুখতেই,	সুখৰ লাহৰী কেৰি !
দেহকন্যাসহে	নিতে ফেলা লব	অতি যে আদৰ কৰি,
শুধৰ বেজিকা	কৰত শুৱাব	জিভিত সামটি ধৰি।

কান্দিব খুজিলে	নিচুকাব তাত,	আছে জগতৰ আই,
ডোকৰ বেলিকা	অন্নদা' খুৱাব,	দুখ কোনোটিতে নাই।
যদি কেতিয়াবা	“দে-তা”ক বিচাৰ,	“মা-গ”লৈ মনত পৰে,
ৰাতি সপোনত	আহি দেখা দিবি,	জানোবা হেপাহ পূৰে।
তোমাৰেই মায়ী	(সংসাৰৰ মায়ী),	সি মায়ী-জালত পৰি
সোনক হেৰাই	কান্দি উঠে প্ৰাণ,	ওলায় চকুলোখাৰি ॥
সি মায়ী-ডোলতে	বান্ধ খাই প্ৰভু,	তালি চিতনি লাগে,
জানো সিপুৰীত	“মা-গ” “দেইতা”ক	নেদেখি জিতেন কান্দে।
যদি কোনো দিন	কান্দে সোণে তাত,	আমাৰ সলনি, হৰি,
কোলা লই তাক	চুমা এটি দিবাঁ	ভিত্তিত সাবটি ধৰি।—
কুমলীয়া লৰা	অকলে নেবিবা,	ছাগকে ভাবিব বাঘ,
নজনা লৰাই	যদি দুষ্ট কৰে,	তুমি নোকোৱাবাঁ তাত।
তুমি দয়াময়,	জগতৰ পতি,	তুমি ব্ৰহ্মা বিষ্ণু হৰি,
তোমাৰ কাষত	ইয়াকে খাটিলোঁ	দুখানি চৰণ ধৰি।”

“কাণৰ থুৰীয়া” নামৰ চৈধ্য শাৰীৰ এওঁৰ বিতোপন কবিতা—

“পূৰ্ব জনমৰ জানো কত পুণ্যফলে
 থুৰীয়া জনম পালি এই জগতত,
 শোওঁতে-ৰাওঁতে কিম্বা উঠোঁতে-বহোঁতে
 চুমা দিয় প্ৰেমসীৰ কোমল গালত।
 যি চুমাৰ হেপাহত আতুৰ প্ৰেমিক,
 প্ৰেমৰ বাজ্যৰ যিটো অমূল্য ৰতন,
 যাক লই সংসাৰৰ সকলো বলিয়া,
 অনায়াসে তই কিম্ব পাৰ সেই ধন।
 যি চুমাৰ মাথোঁ এটি পাবৰ আশাত,
 প্ৰেমিকে উছৰ্গা কৰে পৰাণ নিজৰ,
 সেই চুমা লাখ লাখ নিতে বাৰ্ষীতই,
 নাজানো কি পুণ্য ভেৰ আছিল পূৰ্বৰ!

নহল আমাৰো কিম্ব ধূৰীয়া জনম।

পালোঁ হয় নিতে কত মধুৰ চুস্বন।”

ইয়াক পদ্মনাথৰ “ওৰণি” কবিতাৰ লগত বিজ্ঞাৰ লগীয়া —

“মৰি যদি জীওঁ পুনু

মৰি মৰি জন্ম ধৰোঁ

আবেগৰ ছেগ ধৰি

বচাম মুখনি ঢাকি

আহিলে বসন্ত ৰাগ

বিজুলী বয়ানখনি

চকুৰে চকুৰে দুয়ো

বিচ্ছেদ ধেমালি চাম

ছেৰে ছেৰে ঠেঙ ধৰি

ইগালে পোহৰ যাচি

ঢেৰেকনি ধুমুহাই

বিচ্ছেদৰ বিভীষিকা

অপায়ৰ আঁৰ কৰি

বিমৰিষ চকুপানী

আমন জিমনকই

আমোলনি শোভা চাম

সৌন্দৰ্য্যৰ ৰূপ-বস

কপালেৰে মটি ল'ম

এতেকে বাসনা মোৰ

মৰি জন্ম লভোঁ যেন

জীৱন সলনি কই,

ৰমণী ওৰণি হই।

ধৰোতে প্ৰিয়াক লাজে,

অৱলা-সাৰথি সাজে।

মলয়াত উটি বুৰি,

দেখুৱাম উৰি উৰি।

চকু-কথা পাতোতেই

ঢাকি ধৰি লাচতেই।

মিচিকি হাঁহিটি চাম,

আবেগৰ চুমা খাম।

অকস্মাতে গাজি উঠি

যদিহে দেখায় মখি,

প্ৰিয়াক বুজনি দিম,

চিপে চিপে টুকি পিম।

থাকোতে নীৰলে বহি,

ৰোপাত লাচতে বহি।

বিবিক্তিলে কপালত

উলাহেৰে ডিলকত।

পূৰ্ণ হয় যাতে অই!

ৰমণী ওৰণি হই।

বন্ধুনাথ চৌধাৰী ১৮০১ শকৰ মাঘত গুৱাহাটী মহকুমাত জন্মে, সকতে পিৰালিৰ পৰা পৰি এওঁৰ ভৰি দুটা দুনীয়া হেৰাত এওঁ শাৰীৰিক অক্ষম হয়। গুৱাহাটীৰ ইংৰাজী পঢ়াশালিৰ তলৰ কেইট্ৰেলীমান পঢ়িয়ে এওঁ পঢ়া এৰে, কিন্তু ইংৰাজী সাহিত্যৰ জ্ঞান-অৰ্জনৰ উপায় নাথাকিলেও সমসাময়িক বঙলা কবিতা অধ্যয়ন কৰি গুৱাহাটীৰ

পৰা এলোৱা দ্বিতীয় ভাগ “জোনাকী”ৰ কালৰ পৰাই এওঁ লিখিবলৈ ধৰে। অধ্যয়ন আৰু অভিজ্ঞতাৰ সন্ধীৰ্ণতা সত্ত্বেও স্বাভাৱিক কবিত্বৰ যথেষ্ট পৰিচয় এওঁৰ কবিতাবোৰত পোৱা হয়। এই শতিকাৰ দ্বিতীয় দশকত “সাদৰী”, তৃতীয় দশকত “কেতেকী” আৰু “কাৰবালা”, আৰু চতুৰ্থ দশকত এওঁৰ “দহিকতৰা” নামৰ দীঘল কবিতাটি ওলায়। “কাৰবালা” অমিত্ৰাক্ষৰী ৰচনা, কিন্তু অত্যধিক সংস্কৃতীয়া হোৱাৰ বাবে এওঁৰ কবিতাবোৰৰ সমান উপভোগ্য নহল। এওঁৰ চৰাই কবিতাই সৰহ, আৰু পোনপাকে নহলেও আওপাকে ৰডহঁৱৰ্থ শৈলী কীটছ আদিৰ প্ৰভাৱ এইবোৰত মন কৰিব পাৰি, কিন্তু সেইবোৰত কবিতা যি এটা অভিন্নত্ব আছে, এওঁৰ আন ৰচনাত নাই। তথাপি বৰ্ণনামূলকভাৱে চৌধাৰীৰ কবিতা সদায় যে সোৱাদ লগা “কেতেকী”ৰ দ্বিতীয় তৰঙ্গৰ এনে উদ্ধৃতিৰ পৰাই বুজিব পাৰি—

“বসন্ত আহিলে,	আমে মলিয়ালে	কঠালে পেলালে মুচি,
মদালাপী কুলি	তাকে চাবলই	আহিছে মূৰটো চুচি।
নাই লাসবেশ	সুৱাগী কুলিৰ,	কালিয়া বৰণ দেহা,
গীত গাই কিন্তু	ললিত পঞ্চমে	বেহায় প্ৰেমৰ বেহা।
তোৰ গীত শুনি	বহাগী আইটী	গাভৰু সজালে গা,
তোৰ লগতেই	আছিল লগৰী	শীতলী মলয়া বা।
পুষ্প কাননত	তৰু-লতাৰাজি	ধৰি নৱ কিশলয়,
অপৰূপ ৰূপে	শ্যাম কুঞ্জ পাতি	কৰে ধৰা সুখময়।
কুঞ্জ কুটিবৰ	পদূলি মুখত	বাঙলি অশোক জুপি
আদৰিছে তোক	লাহ-লোটেনেৰে	সজাই ফুলৰ থুপি।
ঘীৰ সমীৰণে	ঘীৰে নচুৱায়	শ্যামল অঞ্চলখনি,
বদৰ বস্মিত	জলে কি সুন্দৰ	লোটেীয়া ফুলখনি।
তোৰ মাত শুনি	লাজুকী বোন্ধাৰী	ববলই এবাৰ তাঁত,
হাতৰ মাকোটি	হাততেই ৰয়,	হেৰায় মুখৰ মাত।
সেইটি সুৰতে	জীয়াৰী হোন্ধাৰী	আপোন-পাহৰা হয়,
যঁতৰত থকা	মহুৰা ৰঙিটি	যঁতৰতে লগি ৰয়।
বসন্তমানে কত	প্ৰেমাঙ্গণ কৰি	গাভৰু আইচাইতে

হংসিনী ৰোজত	পানী-ঘাটলই	গইছিল বাটে বাটে,
মনে মনে গই	দাঁতি-কাষৰীয়া	গছ এজুপিব পৰা
পূৰ্ণ আবেগত	কি সুৰ টানিলি	পৰাল আকুল কৰা.
উদাস ভাবত	তোৰ ফাললই	ব লাগি এই ব'ল,
স্নেহ পবিল	বাচকবলীয়া	বোপাৰ মালতী ফুল।
প্ৰাণ কাঢ়ি লই	গুচি গলি তই,	কবিলি চঞ্চল চিত,
চম্পা কলি যেন	ভৰিৰ আঙুলি	ছিগি যায় উদ্ভূতিত।”

শ্ৰীঅম্বিকাগিৰি ৰায়চৌধাৰী বৰপেটা মহকুমাত জন্মে। ১৯১৪ত এওঁৰ “তুমি” আৰু ১৯১৬ত “বীণা” নামৰ পদ-পুথি ওলায়। ওজঃ গুণ এওঁৰ কবিতাৰ বিশেষত্ব, আৰু এওঁৰ “তুমি”ত শক্তিশালী ভাব প্ৰকাশৰ চিন পোৱা হয়। (অধ্যয়ন ২৪৩-৪৮ পিঠি) পদ্মনাথ শৰ্মাৰ ‘তুমি’ৰ লগত অম্বিকাগিৰিৰ ‘তুমি’ৰ দৰে, কমলাকান্তৰ “বাসন্তীৰ বিয়া”ৰ লগত ৰঘুনাথৰ “বহাগীৰ বিয়া”ৰো এনে এটা সম্পৰ্ক দেখিবলৈ পোৱা হয়, কিন্তু এই পৰবৰ্তী দুই চৌধাৰীয়ে অদৃশ্য নিজৰ অনুসাৰে নিজ নিজ কবিতাক একোটি সুকীয়া গঢ় দিছে।

এইসকলৰ উপৰিও অসমীয়া নৱন্যাস নীতিৰ সমৰ্থনত যোৱা শতিকাৰ শেষ দশকৰ পদ্মনাথ, বেণুধৰ আদি আৰু এই শতিকাৰ প্ৰথম দশকৰ চন্দ্ৰধৰ দুৰ্গেশ্বৰ আদি বহুতো আছে, এইসকলৰ প্ৰাধান্য অনুসাৰে নাটক আদিৰ সম্পৰ্কত উল্লেখ কৰা হব। তাৰ বাহিৰে এই শতিকাৰ দ্বিতীয়-তৃতীয় দশকৰ পদ্মধৰ, সূৰ্য্যকুমাৰ, যতীন্দ্ৰনাথ, ৰত্নকান্ত, দণ্ডিনাথ, জিহ্মেশ্বৰ, বিনন্দচন্দ্ৰ, নলিনীবালা, শৈলধৰ, অতুলচন্দ্ৰ আৰু চতুৰ্থ দশকৰ দক্ষকান্ত, দেৱকান্ত, নীলমণি, গণেশচন্দ্ৰ, মালিক আদি নৱন্যাস-নীতিৰ সমৰ্থক পোৱা হয়। গুটীয়া কবিতা লেখক ৰূপেও এই শতিকাৰ প্ৰথম দশকৰ অকালত মৃত্যু হোৱা পৰা গোপালচন্দ্ৰ, উমেশচন্দ্ৰ, সিংহদত্ত, গণেশলাল আদি প্ৰসিদ্ধ।

নৱন্যাসৰ গদ্য, উপন্যাস, নাটক, চুটিগল্প আদি

ইংৰাজী নৱন্যাসৰ দৰে অসমীয়া নৱন্যাসো কবিতাৰ পৰা উপৰি উপন্যাস-নাটক আদি গদ্যলৈ বাগবি জৰ্জৰ কৰা আৰু সাহিত্যৰ বাট-দেওবাৰ্ত্তাসকলে ৰূপনা কৰা

বৰ্তমান গদ্যৰ চানেকি দেখুৱাই অহা হৈছে। বিশেষ গঢ় বা ৰূপত ৰঙ-ৰচনা বা প্ৰবন্ধ ৰঙ-কবিতাৰ দৰেই অসমীয়া আদি ভাৰতীয় সাহিত্যলৈ ইংৰাজী সাহিত্যৰ অন্যতম অৱদান। কোনো নিৰ্দিষ্ট বিষয়ৰ চমু আলোচনা, বিশেষ নামেৰে নহলেও, ইংৰাজীত ষোল শতিকা বা তাৰ আগৰে পৰা আছিল, তথাপি তাৰ বিশিষ্ট প্ৰথম নিদৰ্শনৰ লগত বেকনৰ নাম সবিশেষভাৱে সংশ্লিষ্ট। ইংৰাজীত টেছিটছৰ অনুসৰণত লিখা চুটি আৰু চোকা ৰঙবাক্য আৰু তেনে গধুৰ সাৰগৰ্ভ বাক্যবিন্যাসৰ জনক বেকনেই, এই বিষয়ৰ ধাৰণা বেকনে সম্ভৱত আগৰ ইংৰাজী সাহিত্যতকৈ মণ্টেন্ আদি ফৰাছী সাহিত্যিকসকলৰ বিখ্যাত ৰচনাবোৰৰ পৰা পোৱা। সপ্তদশ শতিকাৰ ইংৰাজীত এই বিধ সাহিত্যৰ বিশেষ শ্ৰীবৃদ্ধি হয় ফুলাৰ, ব্ৰাউন, মিল্টন, কাউলি আদি গদ্য-লেখকসকলৰ হাতত। তেতিয়াৰ পৰা বৰ্তমানলৈকে ষোল্ল শতিকাৰ ষ্টীল, এডিস্যন আদি সুপ্ৰসিদ্ধ গদ্য লেখকসকলৰ আলোচনী সাহিত্যৰ ভিতৰেদি তাৰ সোত আপুনি বলি আহিছে। সাধু উপন্যাস নহয়, কিন্তু তেনে পাতল অথচ শিক্ষাপ্ৰদ কোনো বিষয়ৰ লিখা পঢ়িবৰ ধাউতি এই ৰচনা সাহিত্যইহে প্ৰৰণ কৰে। অসমীয়াত বৰ্তমান যুগৰ আগত এনে বিধ সাহিত্য দেখা পোৱা নহয়, “অকনোদই”তে ইয়াৰ প্ৰথম অভ্যুদয় বুলিব পাৰি। এই সম্পৰ্কত আগতে দেখুৱাই অহা ডেকিয়াল ফুকনৰ “ইংলণ্ডৰ বিৱৰণ”, গুণাভিষ্যৰ “সৌম্য ভ্ৰমণ”, হেমচন্দ্ৰৰ “আত্মজীৱনী”ৰ উপৰিও কমলাকান্তৰ “প্ৰটিদিয়েক চিন্তাৰ টো” আদিৰ পাছত আন কেইবাজনো প্ৰসিদ্ধ গদ্যলেখকৰ ৰচনাৰে বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্য সমৃদ্ধিশালী হৈ উঠে।

লম্বোদৰ ৰবা (১৮৬০-৯২) ডেকপুৰ মহকুমাৰ গমিৰি (হেলেয়) মৌজাৰ থালীপুখুৰীয়া গাঁৱত ওপজে। এজন সাধাৰণ অথচ গুখমনা সজ্জ খেতিয়কৰ ঘৰত জন্মি চুটি জীৱন গোটেইটো দৰিদ্ৰতাৰ লগত যুজি চিৰকালীয়া শৰীৰেৰে এওঁ অসমীয়া সাহিত্যক যিখিনি বৰঙনি শোখালে, দেখি তবধ মানিব লাগে। এওঁ ছাত্ৰবৃত্তি শ্ৰেণীত পঢ়াৰে পৰা “আসাম-বিলাসিনী”লৈ প্ৰবন্ধ-পাতি দিয়ে, আৰু বি-এ পৰীক্ষা দি আহিয়ে “লৰা-বোখ” নামৰ পঢ়াশলীয়া পুথি লিখে। তাৰ পাছত এবছৰ মান কহিয়া মজলীয়া ইংৰাজী পঢ়াশালিত প্ৰধান শিক্ষকৰ কাম কৰে, আৰু তেতিয়াই কালিদাসৰ “শকুন্তলা” নাটকৰ ডাঙনি লিখি উলিয়ায়। তাৰ পাছত বি-এল্ মহলা দি উত্তীৰ্ণ হৈ ডেকপুৰত ওকালতি কৰে, আৰু সেই কালতে “অনোদয়” নামৰ পঢ়াশলীয়া পুথি প্ৰকাশ কৰে।

অকাল মৃত্যুৰ বাবে এওঁৰ হাতে-লিখা আধকৱা “আনন্দৰাম বৰুৱাৰ জীৱন চৰিত”, “সমাজ-দৰ্শন নাটক”, “ঈশ্বৰচন্দ্ৰ বিদ্যাসাগৰ”, “ভূগোল বিদ্যা” আদিয়ে পোহৰৰ মুখ দেখিবলৈ নাপালে। তদুপৰি “জোনাকী”ত প্ৰকাশিত প্ৰথম বছৰত “গান”, দ্বিতীয়-তৃতীয় বছৰত “অসমীয়া ভাষাৰ আখৰ-জোঁটনি”, চতুৰ্থ বছৰত “উপন্যাস আৰু আত্মহত্যা”, আসাম-তৰা কাকতত “বিয়াৰ কৰচ”, “অলঙ্কাৰ অৰ্থক দৰ্কাৰ”, “আসাম-বন্ধু”ত “সদানন্দৰ কলাঘুমটি”, “আসাম-নিউচত” “বেগাৰ ধৰা” আদি ভালেখিনি মূল্যবান প্ৰৱন্ধও প্ৰায় হেৰাল।

বৰ্তমান অসমীয়া কথা-বীতিত লম্বোদৰৰ বৰঙণিৰ মূল্য কোনমতেই আওকাণ কৰিব নোৱাৰি, সবহ নালাগে, এওঁৰ পঢ়াশলীয়া পুথিকেখনৰ গদাতো এওঁৰ স্বদেশ প্ৰেমৰ মহৎ অনুপ্ৰেৰণাৰ উমি উমি তাপ অনুভৱ কৰিব পাৰি। “আমি অসমীয়া মানুহ। অসম দেশ আমাৰ জন্মভূমি। এই কাৰণে আমি এই দেশক নিজৰ মাতৃ হাক স্বৰ্গতকৈও বেছি ভালপোৱা উচিত। প্ৰত্যেক অসমীয়াই জন্মভূমিৰ সেৱা কৰিবলৈ শিকা কৰ্তব্য। যেতিয়াই আমাৰ মনত দেশানুৰাগ সোমাব, দেশৰ দুৰ্দশা আমাৰ চকুত পৰি দেশৰ দুখত আমাৰ চকুপানী ওলাব, দেশৰ মানুহক আমাৰ ডাই ককাই বুলি জ্ঞান কৰিব পাৰিম, তেতিয়াই এই দেশৰ উন্নতি হয়। জন্মভূমিৰ ঘোৰ দুৰৱস্থা, অসমীয়াৰ ঘোৰ টোপনি। ইয়াতকৈ বিজ্ঞাৰ কথা একো নাই। এতেকে আহাঁ, দেশৰ নিমিত্তে নিজক পাহৰোঁ, দেশৰ নিমিত্তে নিজৰ অৰ্থ, শক্তি, সময়, বিদ্যা, বুদ্ধি, সকলোকে উৎসৰ্গ কৰোঁহঁক, জন্মভূমিৰ গৌৰৱ হওক, অসমীয়া জাতিয়ে উন্নতিৰ জৰ্জলাত আগবাঢ়োক, আমাৰ সামান্য জীৱনো সাৰ্থক হওক।” (জ্ঞানোদয়)। ঠিক একে বিষয়ে গুণাভিৰাম বৰুৱাই লিখা “এই অসম দেশ আমাৰ মাতৃভূমি। আমি ইয়াতেই উপজিছোঁ, ইয়াতেই শিক্ষা পাইছোঁ, এই দেশৰ নামেই আমি সংসাৰ-স্থিতি বিকা হুই আহোঁ। জননী যেনে আদৰ্শীয়া আৰু পূজনীয়া, এই আমাৰ জন্মভূমিও আমাৰ পক্ষে তেনে মৰম আৰু সেৱাৰ ধৰ্মী। যাক যি ভাল পায়, তাক সি বৰকৈ শলাগে, সেই শলাগিবলগীয়া বস্তুৰ যিমানেই দুৰ্বলতা থাকুক, যিমানেই অসোৱাহ থাকুক, সেইবোৰ সেইজনে নেদেখে। এনে ভাব দুৰ্বল আৰু স্বাৰ্থপৰ হলেও ই অতি মনোবশ।” (সৌম্য-ব্ৰহ্মণ)। এই দুই আৰ্হি মিলাই চালেই দেখি গুণাভিৰামৰ ভাষা যেনে সকল, অনুভৱো তেনে জুৰ, কিন্তু লম্বোদৰৰ ভাষা সকল হলেও ভাষাত

উমি উমি তাপ এটা সহজে অনুভূত হয়।

প্ৰথম ভাগ প্ৰথম সংখ্যা “আসাম-বন্ধু”ত প্ৰকাশিত “সদানন্দৰ কলাঘুমটি” প্ৰবন্ধতঃ “কেতিয়াবা কাগি-টিকিৰাৰ ছাট মাৰি ঘোঁৰাৰে ঘৰ গোটেইটো ভৰাই দিছিলোঁ, কেতিয়াবা টিকিৰা এৰি পায়স, কুঁহিয়াৰ, গুড়, গাখীৰ, মালভোগ কল, বৰা চাউলৰ পিঠা আদি কৰি সোৱাদ বস্ত্ৰ খাই মুখ তপালিছিলোঁ, কেতিয়াবা কেতিয়াবা ধপাত, তামোল, ভাজ, হলে ব্ৰাহ্মণ-সেৱালৈ অনা এটুপি ব্ৰাণ্ডী, অভাৱত দুচকল “চৰাই”ৰ ভজা মজ্জা আদি বিবিধ দেৱ-পূজাৰ দ্ৰব্যেৰেও দশ ইন্দ্ৰিয়ৰ পূজা কৰা হৈছিল, মাজে মাজে কলা-ঘুমতিৰে মিত্ৰতা কৰি, কেতিয়াবা হলি, কেতিয়াবা পড়ি, কেতিয়াবা বৰশি বাই, ঘামি, কাহি, হাঁহি হামিয়াই সংসাৰৰ লেঠালৈ একেবাৰে পিঠি দি পৰমানন্দ সাগৰত বুৰ মাৰিছিলোঁ। আহ! কেনে সুখ, কেনে আনন্দ, কেনে দেৱ-দুৰ্গত জীৱন! আহ! কেনে ঘুমটি! কেনে সুখৰ কলাঘুমটি। যাক দেৱতায়ো নাপায়, কিন্তু বিধাতাৰ বৰত, কানিৰ গুণত, অসমীয়াৰ ঘৰে ঘৰে। যি এই সুখৰ পৰা বঞ্চিত হৈছে, সি গৰ্ভতে নমবিল কিয়? উপজিলেও আত্মঘাতী নহল কিয়?” হেমচন্দ্ৰৰ কোৱা-ভাতুৰীৰ ব্যঙ্গৰ ঘোৰ নিষ্ঠুৰ মূৰ্তি ইয়াত নাই, তুলনাত ই যেনে সাম্য তেনে ক্ৰীড়াশীল গদ্য।

“যেতিয়া প্ৰায় গোটেইখন পৃথিৱী অজ্ঞান আন্ধাৰৰ ক’লা ঢাকনিৰে ঢাকি থৈছিল, যেতিয়া প্ৰায় সকলো মানুহে উলজ বেষ্ট পৰ্বতৰ গাতত বাস কৰি হাবিৰ পহু আৰু গছৰ ফল-মূল খাই জীৱন-ধাৰণ কৰিছিল, তেতিয়াও এই পুণ্যভূমি ভাৰতবৰ্ষ জ্ঞানৰ পোহৰেৰে ভোটা তৰাৰ দৰে জিলিকি আছিল।” (অনন্দবাহু বৰুৱাৰ জীৱনীৰ পাতনি)। নিপুণ শিল্পীৰ হাতৰ, ইংৰাজী লেখক মেকলেৰ দৰে, এনে ধ্বনিপূৰ্ণ অলঙ্কাৰযুক্ত ভাষা লছোদৰৰ আগত অসমীয়াত দেখা পোৱা নহয়, এই বিষয়ত এওঁৰ একমাত্ৰ বংশধৰ আৰু ভেজৰ সম্পৰ্কতো আত্মীয় আনন্দচন্দ্ৰৰ গদ্যত যাদ্ৰে ইয়াৰ অনুকৰণ দেখিবলৈ পোৱা হয় “কমা স্বৰ্গীয় বস্ত্ৰ। কমা মানুহৰ সুখ, জগতৰ শান্তি। কমা তেজস্বীসকলৰ ভেজ, তাপসসকলৰ বেদ, সত্য-পৰামৰ্শৰ সত্য, কমা কন্যাময় পিতাৰ কঠমালা। সকলো মানুহ প্ৰকৃত কমাশীল হোৱা হলে এই পৃথিৱী সোণৰ হলহেডেন, লুখ-কুঁহীয়ে আৱৰি থকা এই পৃথিৱীত স্বৰ্গৰ জেউতি পৰিলহেডেন।” এই আটকখুনীয়া কমা-ৰীতিয়ে অসমীয়া গদ্যক এক নতুন প্ৰেৰণা নিলে সচা, কিন্তু ই সৰহ কাল নিটিকিল, প্ৰায় সকলো সাহিত্যত এনে অলঙ্কাৰশালী গদ্যৰীতিৰ

আকৰ্ষণ তীব্ৰ কিন্তু ক্ষণস্থায়ী হয়।

সত্যনাথ বৰা (১৮৬০-১৯২৫) ১৭৮২ শকত গুৱাহাটীৰ ভৰলুমুখত ওপজে, এওঁৰ উপবিপুল তেজপুৰৰ নদুৱাৰ অঞ্চলৰ হুৰাপোৱা গাঁৱত আছিল। পিতাক দয়ানাথ আৰু মাক অময়াক এওঁ ক্ৰমে সাত আৰু ন বছৰমান বয়সতে হেৰুৱায়, আৰ্থিক অৱস্থা কোনো প্ৰকাৰে স্বচ্ছল নথকাত কোনোমতে দদায়েকৰ আৰ্থিক সাহায্যৰ ওপৰত পঢ়া-শুনা কৰে। এওঁ ১৮৮১ত প্ৰবেশিকা, ১৮৮৬ত বি-এ, আৰু ১৮৮৯ত বি-এল পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হয়, ইয়াৰ ভিতৰতে এবছৰ মানৰ কাৰণে এওঁ কবিদপুৰ জিলাৰ হিন্দু একাডেমীৰ প্ৰধান শিক্ষক হৈ পৰীক্ষাৰ খৰচ উলিয়ায়। ওকালতিৰ শেষ কালতো এওঁ গুৱাহাটীৰ কটন কলেজৰ অসমীয়া আৰু আৰ্ল ল কলেজৰ আইন লেকচাৰাৰ আছিল। ১৯২৫ৰ ১৩ দিশেম্বৰত এওঁ স্বগী হয়। “আসামবন্ধু”ত এওঁৰ জলেখিনি ধুনীয়া কবিতা ওলাইছিল আৰু ১৮৮৩ত এওঁ বৰ্তমান অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰথম গানৰ কিতাপ “গীতাৱলী” প্ৰকাশ কৰিছিল। স্বভাৱতে সত্যনাথৰ প্ৰতিভা পদ্যতকৈ গদ্যৰ ফালেহে আছিল, আৰু বৰ্তমান যুগৰ এজন শ্ৰেষ্ঠতম গদ্যলেখক ৰূপেহে এওঁক ডব্বাৰ্য্যত বংশধৰসকলে মনত পেলাব। “বহুল ব্যাকৰণ”ৰ বাহিৰেও এওঁ “সাবধি”, “সাহিত্য-বিচাৰ”, “আকাশ বহস্য” আদি কথা-পুথি উলিয়ায়, এখন প্ৰথম খণ্ড-বচনাৰ পুথি ৰূপে “সাবধি” আৰু এখন প্ৰথম সমালোচনাৰ পুথি ৰূপে “সাহিত্য-বিচাৰ”ৰ একোটা মূল্য থাকিলেও প্ৰায়ে তেওঁৰ যুক্তি আৰু সিদ্ধান্ত এমুখীয়া বাবে সেইবোৰ টিকিব পৰা নাই। কিন্তু “বিদ্যা উদগতিৰ বাই আছিল।” “বিদ্যা মানৱ মনৰ দীপ্তি।” “পৃথিবীৰ বিদ্যা খুলাই থোৱা ঘনৰ নিচিনা।” “চিন্তা মানৱ মনৰ জেউতি।” বেকনৰ লিখাৰ দৰে চুটি জ্ঞানগৰ্ভ বাক্যৰে লিখা সত্যনাথৰ এনে অপূৰ্ণ গদ্য-বীতিয় সোৱাদ পঢ়োঁতাই বহুত কাললৈকে পাহৰিব নোৱাৰিব নিশ্চয়। লেখকৰ ধৰ্ম আৰু অজকাৰপূৰ্ণ বীতি বা সত্যনাথৰ চুটি জ্ঞানগৰ্ভ নীতি উভয়েই অসমীয়া সাহিত্যৰ বড়ৰ-বৰীয়া ৰূপেহে থাকিল, তাৰ আদৰ্শ স্থায়ী নহল।

বৰ্তমান দিনত সকলো ক্ষেত্ৰতে সবলতাৰ দৰে দ্বিত্বাধিতাও মূল্যবান দৰে হৈছে, আৰু গদ্য-পদ্য উভয় সাহিত্যতে ই কেনেদৰে জেউতি চৰাইছে বৰীন্দ্রনাথৰ সাহিত্যলৈ লক্ষ্য কৰিলেই তাক বুজিব পাৰি। ভাষাৰ বৰ-নাও চলি যায়, কিন্তু ভাষাৰ টৌ ভেঙিয়াও থাকে; এয়ে কেনে সাহিত্যৰ পেমৰ স্বাক্ষৰ অংশ, সীমাৰ স্বাক্ষৰ অঙ্গীয়া। বৰ্তমান

জগতত গদ্যৰ আদৰ আৰু মহিমা যে বাঢ়িছে অতি-আধুনিক কবিতাত গদ্যৰ হেচাই তাৰ প্ৰমাণ। আগতে কোৱাৰ দৰে, কবিতা প্ৰায় সৰহ ভাগেই প্ৰকৃতিৰ সৃষ্টি, কিন্তু কথাৰীতি ষোল অনাই কলাবিদ্যা, গতিকেই মানুহৰ অনুশীলন আৰু অধ্যৱসায়ৰ ফল। দুখ লগা কথা, এই সত্যৰ উপলব্ধি আৰু সেই অনুসাৰে আৱশ্যকীয় নেৰা-নেপেৰা চেষ্টা অসমীয়া গদ্যত অন্তৰ্ভূত। এই শতিকাৰ প্ৰথম-দ্বিতীয় দশকৰ পৰাই নাই বুলিব পাৰি। শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱসকলৰ অষ্টীয়া গদ্যতে পদ্যক গদ্যলৈ ডাঙনি কৰাৰ স্পষ্ট আভাস তাৰ পদ আৰু কথাত আছে, বৈকুণ্ঠনাথ ৰঘুনাথ আদিৰ ভিতৰেদি পদ্যৰ এই গদ্য-ডাঙনি চলি আহি বৰ্তমান অৱস্থা পাইছে। এটাতকৈ অধিক শব্দৰ উচ্চাৰণ কৰোঁতে শ্বাসবায়ু য'ত আপুনি নামি আহে, তাতে গদ্যৰ যতি পৰে, বৰ্তমান কমা, ছেমিকলন, কলন আদি বিৰাম চিনবোৰ গদ্যত সঙ্গীতৰ তাল বা পদ্যৰ ছন্দ দেখুৱাবৰ সামান্য চেষ্টা মাত্ৰ। বৰ্তমানৰ বিৰাম-চিনৰ এই বহুলতা, ডাৰ-সাম্য (বেলেঞ্জড্) বাক্য, ওজস্বিতা বা গদ্য-লালিতা আধুনিক চেষ্টাৰ ফল। ইংৰাজী সাহিত্যৰ মেকলে বা বঙ্গীয় সাহিত্যৰ ঈশ্বৰচন্দ্ৰৰ দৰে, অসমীয়া গদ্যত ছন্দ আৰু তালৰ ছেও আদি স্পষ্টকৈ প্ৰথম ধৰা পৰে লম্বোদৰৰ গদ্যত, অথচ ইয়াক কেতিয়াও ইংৰাজী ডজুৰা, সংস্কৃতীয়া, বা বঙলুৱা বুলিব নোৱাৰি। অসমীয়া গদ্যত ডেকিয়াল ফুকনেই পোনতে ইংৰাজী কথা-ৰীতিৰ আৰু বাক্যবিন্যাসৰ, আৰু হেমচন্দ্ৰই ইংৰাজী ষণ্ডবাক্যৰ ডাঁজ সুমুৱায়, ইয়াৰ নিয়মিত ব্যৱহাৰে অৱশ্যে অসমীয়া গদ্যক এক নতুন বল দিছিল। লম্বোদৰৰ পাছত আনন্দচন্দ্ৰ আৰু হেম গোহাৰ্মীয়ে অসমীয়া গদ্য বিশেষ অধ্যয়ন আৰু যত্নেৰে লিখা যেন লাগে, সত্যনাথৰ গদ্য চেষ্টাযুক্ত হলেও বৰ গতিশীল নহয়। লক্ষ্মীনাথৰ গদ্যও যত্নশীল বা চৰ্চামূলকতকৈ স্বাভাৱিকহে বুলিব পাৰি, পদ্মনাথৰ গদ্য যত্নশীল হলেও অলপ অস্বাভাৱিক আৰু শব্দবহুল। এইসকলৰ উপৰি গুণাভিৰাম, কমলাকান্ত, বেণুধৰ, ৰজনীকান্ত আদিয়ে ৰচনা, নাটক, উপন্যাস আদিৰ ভিতৰেদি অসমীয়া গদ্য-মখনত বিশেষ যত্ন কৰি গৈছে, কিন্তু সেই মখনৰ পৰা অমৃত ওলাবলৈ হলে পৰবৰ্তী চেষ্টা যথেষ্ট আৱশ্যক হৈছে।

সাহিত্যত উপন্যাস ঘাইকৈ ষষ্ঠ শতিকাৰ সৃষ্টি, ইংলণ্ডই যদিও ইয়াৰ প্ৰথম আৱিষ্কাৰৰ গৌৰৱ কৰে, তথাপি স্বল্পপতে আধুনিক ভাৰ্ষ উপন্যাস ইংলণ্ড, ফ্ৰান্স, আৰু জাৰ্মানী দেশত প্ৰায় একে সময়তে ওলায়। বৌদ্ধ জাতক বা ইহপব গহগহনি

আৰু জীৱ-জন্তুৰ সাধু, অকলী আৰু জলকুঁৱৰী-বনকুঁৱৰীৰ সাধু, পুৰাণৰ দেৱ দেৱীৰ সাধু, আৰবীয় উপন্যাস আৰু বৰিগুন কুছৰ দৰে গাৰ নোম শিয়ৰোৱা অসাধাৰণ কাহিনী, আৰু শেষত আমাৰ আশে-পাশে থকা মানুহৰ দিনেকীয়া জীৱনত ঘটা সাধাৰণ কথা-বাৰ্তা, এয়ে উপন্যাসৰ ক্ৰম বিবৰ্তন। জীৱনেই মহৎ সত্য আৰু বৃহৎ সাধৰ, আৰু মানুহৰ চৰিত্ৰ আৰু দিনেকীয়া কাৰ্য্যৱলীয়েই কেতিয়াবা মহৎ আশ্চৰ্য্য, ইয়াকে লক্ষ্য কৰি জীৱনৰ ব্যাখ্যা, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিত চৰিত্ৰ-অঙ্কন আৰু সমস্যা-অধ্যয়ন আদিয়েই বৰ্তমান উপন্যাসৰ ঘাই কথা। এনে ৰীচাৰত ১৭৪০ত প্ৰকাশিত ৰিচাৰ্ডছনৰ ইংৰাজী “পামেলা” উপন্যাসেই সেই সকলো উপন্যাস সাহিত্যৰ ভিতৰত প্ৰথম, অসমীয়াত সেই অনুসাৰে তাৰ দেড় শ মান বছৰৰ পাছত পদ্মাৱতী ফুকননীৰ সুখৰ্মাৰ উপাখ্যান ১৮৮০ত প্ৰকাশিত হয়, যদিও ইয়াক অৱশ্যে সাধুৰ দৰেই লিখা হৈছে। তাৰ পাছত ১৮৯২ত পদ্মনাথৰ “ডানুমতী” আৰু ১৮৯৩ত “লাহৰী”, ১৮৯৫ত ৰজনীকান্তৰ “মিৰিঞ্জীয়াৰী”, ১৮৯৯ত হৰেশ্বৰ শৰ্মাৰ বৰুৱাৰ “কুসুম কুমাৰী”, ১৯০০ত ৰজনীকান্তৰ “মনোমতী”, ১৯০৫ত লক্ষীনাথৰ “পদুম কুঁৱৰী” আদি সামাজিক উপন্যাস ওলায়।

ৰজনীকান্ত বৰদলৈ (১৮৬৭-১৯৩৯) গুৱাহাটী নগৰৰ চেনিকুঠিত জন্মে। এওঁৰ ককাক তুৱাৰাম মান-ডগনত উজনিৰ পৰা আহি কামৰূপ জিলাৰ বজালিত থাকেহি, তাতে এওঁৰ পিতাক নৰকান্ত ওপজে আৰু পাছত ৰজাঘৰীয়া কামত গুৱাহাটীলৈ আহে। ১৮৮৫ত ৰজনীকান্তই প্ৰবেশিকা পৰীক্ষাত উঠি কলিকতাৰ মেট্ৰপলিটান ইন্সটিটিউশ্যনত (বৰ্তমান বিদ্যাসাগৰ কলেজ) নাম লগাই তাৰ পৰা ১৮৮৭ত প্ৰথম বিভাগত এফ্-এ ত উত্তীৰ্ণ হৈ ছিটি কলেজত বি-এ আৰু মেডিকেল কলেজত ডাক্তৰি পঢ়ে। ১৮৮৯ত এণ্ড বি-এ ডিগ্ৰী লভি গুৱাহাটীৰ জিলা-অধিপতিৰ অধিষ্ঠিত কাকতী কামত সোমায়, আৰু ১৮৯১ত মাটি-হাকিম হয়। ১৯০১ত এণ্ড মূলক পদলৈ উন্নীত হয় আৰু ১৯১৮ত ৰজাঘৰীয়া বিষয়ৰ পৰা আজৰি হয়। উত্তৰ লক্ষীমপুৰত মাটি-হাকিম হৈ থাকোঁতেই মিৰি সমাজৰ অভিজ্ঞতা গোটাই নি ১৮৯৫ত বৰপেটাত এণ্ড প্ৰথম অসমীয়া নৱন্যাসমূলক উপন্যাস “মিৰি-জীয়াৰী” লিখে। ইয়াৰ বাহিৰে ১৯০০ত বুৰঞ্জীমূলক উপন্যাস “মনোমতী”, ১৯০৯ত “দুখুৰা-দোহ”, ১৯২৫ত “ৰামাকল্লী” আৰু “ৰজিলী”, ১৯২৬ত “নিৰ্ৱল ভকত” আৰু “তাম্ৰেশ্বৰী ৱশ্মিক”,

১৯৩০ত “বহুদৈ লিগিৰী” উপন্যাস ওলায়। ইয়াৰ বাহিৰে ১৮৯৬ত এওঁৰ শিশুপাঠ্য “জ্ঞান-সোপান”, আৰু আলোচনীত “ডোলাই শৰ্মা” ছদ্মনামৰ আৰু নিজ নামৰ বহুত খেমেলীয়া আৰু বুৰঞ্জীমূলক প্ৰবন্ধ প্ৰকাশিত হয়। ইংৰাজী সাহিত্যত ছাৰ হাষ্টাৰ স্কট আৰু বঙলাত বঙ্কিমচন্দ্ৰৰ দৰে অসমীয়া সাহিত্যত সদায় বৰদলৈৰ বাবে এখনি ওখ আসন আছে, উপন্যাস লিখাৰ ৰীতি আদিত সম্পূৰ্ণ আধুনিক নহলেও মানৱ দিনৰ অসমীয়া সমাজৰ চিত্ৰ অঙ্কন আৰু মানৱ চৰিত্ৰৰ উদাৰ অধ্যয়নতো বৰদলৈৰ অসমীয়া সাহিত্যলৈ বৰঙণি অসামান্য নিশ্চয়। “মিৰি-জীয়ৰী”ৰ মৌলিক “দালিমী” চৰিত্ৰই বেজবৰুৱাৰ “জয়মতী কুঁৱৰী”ৰ “ডালিমী” ৰূপে পূৰ্ণতা লাভ কৰিছে বুলিব লাগিব, “সতৰাম নৰকী”ৰ চৰিত্ৰও বৰদলৈৰ উপন্যাসত উদাৰ মানৱীয় সহানুভূতিৰ পোহৰতহে প্ৰকাশ পাইছে। নিৰ্মল ডকতৰ মহান্ আত্মত্যাগ, মনোমতী, ৰঞ্জিলী, বহুদৈ, আদি চৰিত্ৰৰ পৰিত্ৰতা আৰু বুদ্ধিৰ বিচক্ষণতাই অসমীয়া জাতীয় চৰিত্ৰৰো প্ৰতিভা প্ৰকাশ কৰিছে। “নিৰ্মল ডকত” আৰু “বহুদৈ লিগিৰী”ত বৰদলৈয়ে বৰ্তমান সমাজৰ বাবে সত্ৰ আৰু আশ্ৰমৰ সংস্কাৰ আৰু আৱশ্যকতা আদি বিষয়ৰো অৱতাৰণা কৰি, আৰু “ৰঞ্জিলী” আদিত অসম ৰজাৰ দিনত বিহুৰ ৰীতি-নীতি আৰু সামাজিক ব্যৱহাৰৰ বৰ্ণনা দি বৰ্তমান জীৱনৰ লগত সম্পৰ্কিত কৰিছে। বৰদলৈৰ ব্যক্তিত্বৰ মোহেও এওঁৰ সাহিত্যক ৰঙীন কৰি তুলিছে।

পদ্মনাথ গোহাঁই বৰুৱা (১৮৭১-১৯৪৫) ১৭৯৩ শকৰ ৯ আষাঢ়ত উম্মৰ লখীমপুৰৰ নকাঁৰী গাঁৱত ওপজে, এওঁৰ পিতাক শিৱাৰাম। তাৰ পৰা ছাত্ৰবৃত্তি মৰুলাত উঠি এওঁ শিৱসাগৰৰ ইংৰাজী পঢ়াশালিত নাম লগায়, কিন্তু মাজতে তাৰ পৰা গৈ মণ্ডল-মৌজাদাৰৰ শিক্ষাৰ বাবে হৰ্ডে পড়ে। ১৮৯০ত প্ৰবেশিকা পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ এওঁ ক্ৰমে এক-এ আৰু এল্-এল্ পৰীক্ষাৰ বাবে পঢ়ি এটাতো কৃতকাৰ্য্য হব নোৱাৰি থবলৈ ওলাটে। তাৰ পাছত কছিয়া মজলীয়া ইংৰাজী পঢ়াশালিৰ বাই শিক্ষক আৰু যোৰহাট আদিত সহকাৰী শিক্ষক ৰূপে কিছুকাল চাকৰি কৰি এওঁ অসময়তে তাৰ পৰা আজৰি হয়। কলিকতীয়া হত্ৰ জীৱনতে এওঁ অসমীয়া সাহিত্য-চৰ্চ্ছাত যোগ দিয়ে আৰু অলপ দিন “বিজুলী”ৰ সম্পাদক হয়। ১৮৯২ত এই কালতত এলোৱা এওঁৰ “ভানুমতী” প্ৰথম অসমীয়া স্বকথিত উপন্যাস; ইয়াৰ পাছত এওঁৰ “লাহৰী” উপন্যাস ওলায়। ১৮২১ শকত প্ৰথম পত্নীৰ বিয়োগ উপলক্ষে এওঁৰ “জীলা”

নামৰ দীঘলীয়া কবিতাটি আৰু ১৯০০ত কণ কণ কবিতাৰ পুথি “জুৰি” প্ৰকাশিত হয়। গদাধৰ, জয়মতী, সাধনী, লাচিত ফুকন নামৰ বুৰঞ্জীমূলক বিষয়ৰ বাহিৰেও এওঁ টেটেন তামুলী, গাঁওবুঢ়া, ভূত নে ভ্ৰম নামৰ কেৰাখনো খেমেজীয়া কথাৰ নাটক লিখে। ডাটি বয়সত এওঁৰ কৃষ্ণচৰিত আৰু গীতাসংগ্ৰহ, আৰু আগবয়সত “নীতিশিক্ষা” “ভূগোল-দৰ্পণ” পাঠ্যপুথিও প্ৰকাশিত হয়। উপন্যাস ঝুং নাটক, গল্প বা পদ্য লিখাৰ ভিতৰৰ মূল্যতকৈও এওঁৰ উদ্যম আৰু সাহিত্যৰ পৰিসৰ-বৃদ্ধিৰ চেষ্টা অধিক প্ৰশংসনীয়, আৰু ভাব চিন্তাতকৈ এওঁৰ ভাৱৰ পৰিণামিতাহে বাহকৈ চকুত লগা। এওঁলোকৰ পাছত দণ্ডিনাথ কলিতা আৰু দৈবচক্ৰ তালুকদাৰ আদিৰ উপন্যাস-ৰচনাৰ চেষ্টা লেখৰ, কিন্তু আন আন বিভাগৰ দৰেই এই বিভাগতো লেখকসকলৰ নিজ কলা-বিদ্যাৰ চৰ্চা আৰু সামাজিক সমস্যাৰ অধ্যয়ন উদ্যতে দৈন্য দুখ কৰিবলগীয়া, সাহিত্য-ৰচনা সাধাৰণতে মাত্ৰ আত্ম-সন্তুষ্টিমূলক বা সমাজ-নিৰপেক্ষ হব নালাগে যে ইংৰাজী বঙলা আদি আধুনিক উপন্যাসৰ আদৰ্শই এই বিষয়ত নিশ্চয় চেতনা জগাব লাগে।

উপন্যাসৰ দৰেই চুটি-সাহুও ভাৰতীয় তথা অসমীয়া সাহিত্যলৈ ইউৰপীয় সাহিত্যৰে অৱদান বুলিব লাগিব। বিভিন্ন হেতুত যেনেকৈ উপন্যাস পুৰণি সাধুৰ পৰা সুকীয়া, তেনে আন বিভিন্ন কাৰণতে চুটি-সাহু উপন্যাসৰ পৰা স্বতন্ত্ৰ, ওপৰে ওপৰে চালে, উপন্যাস নামক-নামিকাৰ একোটা সম্পূৰ্ণ জীৱনৰ আৰু চুটি-সাহু তাৰ কোনো এছোৱাৰ বা কোনো অভিনৱ মুহূৰ্তৰ চিত্ৰ, সেই বুলি উপন্যাসৰ একো ছোৱাই একোটা চুটি-সাহু হব নোৱাৰে। চুটি-সাহু নিজ ক্ষেত্ৰত আৰু নিজ পৰিসৰৰ ভিতৰত স্বয়ং সম্পূৰ্ণ এটা বস্তু, ই উপন্যাসৰ পৰা সম্পূৰ্ণ স্বতন্ত্ৰ এক কলাবিদ্যা। সাধুৱেই উপন্যাসৰ আদি অৱস্থা বোলোঁতে যেনেকৈ সাধুৰ পৰা উপন্যাসৰ উদ্ভৱ বা উপন্যাসৰ উত্থানত সাধুৰ পতন এনে নুবুজায়, চুটি-সাহুৰ উদয়তো সেইদৰে সাধু বা উপন্যাসৰ বিলয় বা তেনে হব নোৱাৰে। অৱশ্যে কলাবিদ্যাকপে সাধুতকৈ উপন্যাসৰ লগতে চুটি-সাহুৰ সম্পৰ্ক ঘনিষ্ঠ, কিয়নো ই উপন্যাসতকৈও আধুনিক ইউৰপীয় আদৰ্শ। উল্লিখিত চুটি-সাহু বহুল আয়তনৰ উপন্যাসৰ সংক্ষিপ্ত সংস্কৰণ অৱশ্যে নহয়, উপন্যাসৰ লগত ইয়াৰ প্ৰভেদ অকল আকৃতিগতই নহয়, প্ৰকৃতিগতও।

চুটি-সাহুত উপন্যাসৰ কাপকতা আৰু আহুল-বহুল পৰিণতি নাই, পেনততে এই

দেখিয়েই ইয়াৰ বিষয়-বাচনিত বিশেষ নিপুণতাৰ প্ৰয়োজন । স্নেপ্ লোৱাৰ দৰে চুটি-সামুৰ বাবে জীৱনৰ এনে এটি খণ্ড বাচি লব লাগে যাতে সেই খণ্ডৰ সামান্য পৰিসৰৰ ভিতৰতে চুটি-সামুৰে নিজ পৰিণতি লভিব পাৰে । তদুপৰি খন্তেকীয়া আৰম্ভণি আৰু সামৰণিৰ মাজতে চুটি-সামুৰ বিশেষ ধৰণৰ নাটকীয় গুণৰো সন্নিবেশ থাকিব লাগিব । উপন্যাসৰ দৰে ধীৰ মন্ত্ৰৰ গতিত আৰম্ভ হ'বৰ সুবিধা ইয়াৰ নাই আৰু নায়ক-নায়িকাৰ দীঘলীয়া চিনাকিৰ ঠায়ে ইয়াত নাই , সেই বাবে চুটি-সামুৰ পৰিণতি বা চৰিত্ৰ-বিকাশৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় তাকৰীয়া ঘটনাকেইটি অতি আলফুলকৈ বাচি লব লাগে । উপন্যাসৰ দীঘ-বানিত ভালৈখিনি সেৱেঙা থাকিব পাৰে আৰু উপন্যাসিকে প্ৰসঙ্গৰ বাহিৰৰ নানা কথা বা মন্তব্যোৰেও সেইবোৰ পূৰাই ল'বৰ সুবিধা পায় , কিন্তু চুটি-সামুৰ ডাঠ কাপোৰবোৱা বাঁচ যেন ঘন হ'ব লাগিব, বওঁতেও তাক সেইদৰে খুন্দি ব'ব লাগিব । অকল ঠাই ঠেক বুলিয়ে নহয় , চুটি সামুৰ অপ্ৰাসঙ্গিক বিষয়ৰ অৱতাৰণা তাৰ কলালৈ বিধিবদ্ধ নহয় বুলি নিষিদ্ধও , ইয়াৰ যি ঠাইত আৰু কাপোৰ পৰিব, তাৰ ভিতৰতে ইয়াৰ স্বাভাৱিক পৰিণতি আৰু পৰিসমাপ্তিৰ লক্ষণ এনেদৰে স্পষ্ট হ'ব লাগিব যাতে পঢ়োতাৰ মনে তাক সমস্যা-সমাধানৰ বিৰাম-চিন বুলি মানি লবলৈ সাজু হয় । চৌথটা আখৰৰ চৌথটা শাৰীয়েই যেনেকৈ পদ্যত ছনেট্ নহয়, অক্টেভ্ ছেটেং আদি ভাবৰ বিভাগ আৰু পৰিণতি সাধনৰ উপৰিও ছন্দৰ মিলৰ বিশেষ নানা গঢ় সম্পূৰ্ণ মিলিলেহে তাক ছনেট্ বুলি অভিহিত কৰিব পৰা হয় তদুপৰি জাহাজখন যোৱাৰ পাছতো তাৰ টোৱে বৰ নৈৰ পাৰ খলক লগাই থকাৰ দৰে চৌথ শাৰীৰ ক্ষুদ্ৰ পৰিধিৰ ভিতৰতে ভাষাৰ শেষ হলেও যেনেকৈ পঢ়োতাৰ হৃদয়ত সি ভাবৰ হেম্‌দোলনি তুলি থাকে , সেইদৰে চুটি-সামুৰ কলা-কৌশল যেনে কঠিন, তেনে বিচক্ষণ ।

আন কেইবাটাও বিভাগৰ দৰে, ১৯০৯ৰ জানুৱাৰীত “সুৰতি” আৰু ১৯১০ত “সামুৰখাৰ কুকি” আদিয়ে বেজবৰুৱায়ে অসমীয়া চুটি-সামুৰো সূত্ৰপাত কৰে । তাৰ পাছত ১৯১০ত “গল্পাঞ্জলি” আৰু ১৯২০ত “ময়না” পুথিৰে শৰৎচন্দ্ৰ সোৱণমীয়ে (১৮৮৭-১৯৪৭) চুটি-সামুৰ কলাত বিশেষ যত্ন আৰু অধ্যয়নৰ চিন দেখুৱায় , ইত্যৰ প্ৰাণী আৰু ইত্যৰ সমাজৰ প্ৰতি সকল সহনুভূতি^১ এওঁৰ চুটি-সামুৰ বৈশিষ্ট্য । ইয়াৰ পাছত শ্ৰীমহীচন্দ্ৰ বৰা আৰু তৎপৰবৰ্ত্তী চুটি-সামুৰ লেখক বহুত ওলাইছে ,

এই সাধুবোৰ সাধাৰণতে দুটা শ্ৰেণীত ভগাব পাৰি। বেজবৰুৱা আৰু তেওঁৰ পাছতে গোস্বামীৰ চুটি-সাধুতো অসমীয়া সামাজিক আৰু গাৱলীয়া জীৱনে যথেষ্ট ঠাই পাইছিল, কিন্তু বৰ্তমান ক্ৰমে ক্ৰমে অসমীয়া চুটি সাধুত সেই ঠাই চেপি কলেজীয়া ডেকা গাভৰু বা ওখ চাকৰিয়ালৰ বিলাসী জীৱনে তাৰ সবহখিনি অনধিকাৰ কৰিছে। বাজৰি টলটলিয়ে তেওঁৰ “কলা কি” নামৰ গ্ৰন্থত মোপাহাৰ সাধুৰ ইন্ধিৰ্যলুতাৰ তীব্ৰভাৱে নিন্দা কৰিছে, কিয়নো তেওঁ সবহখিনি সাধুত মানুহক কেৱল ইন্ধিয়াসক্ত অৰ্দ্ধ পশুৰূপে বাৱহাৰ কৰিছে, এইবোৰৰ পিছফালে ঠিয় হৈ থকা মোপাহাৰ চেঙেৰা বয়স আৰু মদন যজ্ঞৰ ধোঁৱাবে ধঁৱলি-কুঁৱলী এক বিলাসী ফৰাছী সমাজো অৱশ্যে সামান্য জগৰীয়া নহয় বুলি টলটলিয়ে উল্লেখ কৰিছে। অসমীয়া সাহিত্যতো মোপাহাৰ বা তেনে শিক্ষালয়ৰ নামত নিজৰ বৰাহ-কচি চৰিতাৰ্থ কৰাৰ বাসনাকে ঢাকিবলৈ বাস্তৱবাদ বোলা এটা শব্দও চলিছে, মানুহৰ পশুত্বই অৱশ্যে এই বাস্তৱবাদ। মানুহ অৱশ্যে এই পশুত্ব আৰু দেৱত্বৰ দোমোজাত, ইয়াৰ ভিতৰত কোনটো বৰণীয় বুলি ভবা হয়, তাৰ ওপৰতে সাহিত্যৰ আদৰ্শ নিৰ্ভৰ কৰে।

হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ “কানীয়া কীৰ্ত্তন” আৰু কেফায়ৎউল্লাৰ ধেমেলীয়া কথাৰ নাট, বহুত খুত থকা হলেও এয়ে বৰ্তমান অসমীয়া নাটৰ পাতনি। গুণাভিৰামৰ “ৰাম নৱমী” আৰু ৰমাকান্তৰ “সীতাহৰণ” অৱশ্যে নিয়মিত নাটকৰ আৰম্ভণ। ইয়াৰ পাছত নগাঁৱৰ কদৰাম বৰদলৈৰ “বঙাল বঙালনী” আৰু দেৱনাথ বৰদলৈৰ “হেমপ্ৰভা”, বড়ুথৰ-ৰমাকান্ত-গুণানন-দ্বনশ্যামৰ সম্মিলিত চেষ্টা “প্ৰমৰজ”, ডিব্ৰুগড়ৰ পূৰ্ণকান্ত শৰ্মাৰ (১৮৯৩ত) “হৰ-ধনু ভজ” আৰু “হৰিচন্দ্ৰ”, টিয়কৰ হৰেশ্বৰ শৰ্ম্মা বৰুৱাৰ “শকুন্তলা” আদি নাটক ওলায়। বিভিন্ন ভাগত আগতে উল্লেখ কৰা অৱস্থাতে এইসকলৰ বাহিৰেও আন কেবাজনো এই অসমীয়া নাটৰ বিশেষ উৎকৰ্ষ সাধে।

দুৰ্গাঞ্জন মজিন্দাৰ বৰুৱা (১৮৭০-১৯২৮) শিৱসাগৰ নগৰৰ ওচৰৰ শুকান-পুখুৰীত জন্ম। ১৮৯৫ত এওঁৰ “উজুকবিভা”, ১৮৯৯ত “কুল” আৰু “লৰা-কবিভা” ওলায়। এই সময়তে এওঁ একেৰাহে “শুক-দক্ষিণা” আৰু “বৃথকেতু” পৌৰাণিক নাটক, আৰু “নিভ্ৰো” আৰু “মহৰি” ধেমেলীয়া কথাৰ নাটক উলিয়ায়। আগৰ দুখনত পৌৰাণিক কাহিনী আৰু পিছৰ দুখনত সামাজিক চিত্ৰ আৰু চৰিত্ৰ-অঙ্কন বি নিপুণভাৱে কৰা হৈছে, তালৈ চাই মজিন্দাৰ বৰুৱাৰ সাহিত্য-প্ৰতিভা সমূলি উল্লাই

কবিৰ পৰা কথা নহয়। এই আটাইকেখন নাটকৰ ভিতৰত, ইংৰাজ-চাহবাৰীৰ অসমীয়া মহাবিৰ চিত্ৰ এই আটেকুৰি বছৰৰ ওপৰ কাল আটাইৰে আদৰণীয় হৈ আছে।

বেণুধৰ ৰাজখোৱা (১৮৭২-১৯৫৫) ১১ ডিছেম্বৰত ডিব্ৰুগড় মহকুমাৰ দিহিং নৈৰ পাৰত পিতাক সূচান্দৰাম মৌজাদাৰৰ খোৱাং মৌজাত জন্মে, আৰু ২২ জুনত ডিব্ৰুগড় নগৰৰ নিজ ঘৰত ঢুকায়। জয়পুৰত মজলীয়া ইংৰাজী পঢ়া সাং কৰি এওঁ ডিব্ৰুগড়ৰ ওখ ইংৰাজী পঢ়াশালিৰ পৰা ১৮৮৯ত প্ৰবেশিকা পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হয়। তাৰ পাছত তেওঁ কলিকতাৰ প্ৰেছিডেন্সী কলেজত এফ-এ শ্ৰেণীত নাম লগায়, কিন্তু ঘৰুৱা কাৰণত তেওঁ ১৮৯২ত ছিটি কলেজৰ পৰা এফ-এ আৰু ১৮৯৬ত হে বি-এ মহলাত উঠে। তাৰ পাছত কলিকতাতে তেওঁ এম্-এ আৰু বি-এল্ পঢ়িবলৈ ধৰে, কিন্তু ১৮৯৯ত মাটি-হাকিম পদ পাই তাত ভৰ্তি হয়। এই পদৰ পৰাই তেওঁ মুকুফ কামলৈ উঠি আৰু শেষত শিৱসাগৰ জিলাৰ অস্থায়ী ডেপুটি কমিশ্যনাৰ পদবিলৈ উন্নীত হৈ ১৯৩১ত ৰজাঘৰীয়া বিষয়-বাবৰ পৰা আজবি হয়। অতি কোমল বয়সৰ পৰাই ৰাজখোৱাই সাহিত্য-চৰ্চা কৰে, আৰু প্ৰথম বছৰৰ “জোনাকী”ত পঢ়াশলীয়া “ছাত্ৰ ৰচনা” ৰূপে তেওঁৰ প্ৰৱন্ধ প্ৰকাশিত হয়। ১৮৮৯ত নীতিপাঠ, ১৮৯৫ত সাহিত্য-প্ৰবেশ, লৰা-পুথি আদি এওঁ উলিয়ায়, ১৮৯১ত এওঁৰ সম্পাদিত অসমীয়া আদিকাণ্ড ৰামায়ণ গণেশৰাম আগৰৱালাৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত হয়। আকৌ ১৮৯৪ত এওঁৰ চন্দ্ৰসম্ভৱ কাব্য, ১৮৯৫ত পঞ্চকবিতা, ১৮৯৯ত দশগীত আৰু সৰু লৰাৰ গান, ১৯০১ত অসমীয়া ডাই, ১৯০৬ত বাঁহী আদি কবিতা আৰু গানৰ পুথি ওলায়। ইয়াৰ বাহিৰেও এও ইংৰাজীত ভালেমান পুথি লিখে। ১৯২৯-৩০ত এওঁৰ দেহাৰ প্ৰলয়, জীৱন-সন্ধিয়া, সিপুৰীৰ বাতৰি আদি পদ-পুথি ওলায়। গীতৰ দৰে বৰ্তমান নাট-ৰচনাতো এওঁ অক্লান্ত আছিল। এওঁৰ ১৮৮৯ত ডেকা-গাভৰু, ১৮৯৪ত সেউতী-কিৰণ, ১৯০৩ত দুৰ্য্যোধনৰ উৰুজ, ১৯০৮ত দল-যজ্ঞ আদি সামাজিক আৰু শৈৱানিক নাটক ওলায়। ১৯১১-১২ত এওঁ কলিযুগ, দৰবাৰ, কুৰি-শতিকৰ সত্যতা আদি, আৰু চতুৰ্থ দশকত “তিনি বৈদী”, “অশিক্ষিতা বৈদী”, “চোমৰ সৃষ্টি”, “যমপুত্ৰী”, আদি নাটক লিখে। “লম্বীয়া-তিবোতা” আদি পুথিৰ উপৰিও এওঁৰ “বঙাবাক্যকোষ” অসমীয়া ভাষাৰ এটি কীৰ্ত্তিসম্ভৱ।

চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা (১৮৭৪-১৯৬১) যোৰহাটৰ এজন চাহেবত্মিক, ১৯০৪ত প্ৰকাশিত এওঁৰ “মেঘনাদ বধ” অমিত্ৰাক্ষৰ ছন্দৰ নাটক আৰু ১৯১৫ ত প্ৰকাশিত “ভাগ্যপৰীক্ষা” সামাজিক নাটক, আৰু পাছৰ “বৰ্জল” নামৰ কবিতা পুথি আৰু অমিত্ৰাক্ষৰী নাটক তিলোত্তমা-সজ্জা লেখৰ। দুৰ্গেশ্বৰ শৰ্মাও (১৮৮৫-১৯৬২) যোৰহাটৰ, এওঁৰ “অঞ্জলি” আৰু “নিবেদন” পদ্য-পুথিৰ উপৰিও পাৰ্থপৰাজয়, বালিবধ, চন্দ্ৰাবলী, অমিত্ৰাক্ষৰী নাট উল্লেখযোগ্য। ইয়াৰ বাহিৰে মিত্ৰদেৱ মহন্ত, দৈবচন্দ্ৰ তালুকদাৰ, অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা আদি নাট্যকাৰৰূপে নামৰখলা। জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাৰ ১৯২৫ত প্ৰকাশিত “শোণিত কুঁৱৰী” আৰু কীৰ্ত্তিনাথ বৰদলৈৰ ১৯২৯-৩০ত প্ৰকাশিত “বাসন্তীৰ অভিষেক” আৰু “লুইত কোঁৱৰে” অসমীয়া সঙ্গীত আৰু নাটকৰ এটি যুগান্তৰ আনে বুলিব পাৰি। কিন্তু মুঠতে কব লাগিব, বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ অন্যান্য বিভাগৰ দৰেই বৰ্তমান নাটকো সমাজ-বিমুখ আৰু সমস্যা-নিৰপেক্ষ হৈয়ে আছে।

আলোচনী, অনুষ্ঠান আৰু লেখিকাসকল

উপন্যাস চুটি-সামু আদিৰ দৰে আলোচনী-কাকতো ভাৰতীয় তথা অসমীয়া সাহিত্যলৈ বিদেশী আমদানি আৰু বিশিষ্ট অৱদান। “পিকিন্ গেজেট”ক পৃথিৱীৰ সৰ্বপ্ৰথম বাতৰি আলোচনী বোলা হয়, যদিও যুগে যুগে তাৰ নানা বিবৰ্তন ঘটি আহিছে। অসমীয়া আলোচনী বঙালী এনে কাকততকৈ প্ৰায় দেড়কুৰি বছৰৰ পিছ, অৱশ্যে দুই ঠাইৰ দুইখন আলোচনী দুই পাত্ৰী অনুষ্ঠানৰে দান। আন দেশৰ তুলনাত অসমৰ জনসংখ্যাৰ দৰেই অসমীয়া বাতৰি-আলোচনীৰো জন্ম-মৃত্যু উভয়ৰেই কম ঘন, তাৰ প্ৰতি অৱশ্যে ধান-খেৰৰ জুইৰ নিচিনা অসমীয়াৰ উদ্যমৰ পটভূমি। বাতৰি-আলোচনীৰ মূল লক্ষ্য জাতিক আৰু জন-গণক সত্য আৰু উন্নতিৰ বাটত আগবঢ়াই নিয়া, বৰ্তমান অৱশ্যে বহুত বাতৰি কাকতেই এই আদৰ্শৰ পৰা বহি পৰিছে, আৰু সমূহীয়া স্বাৰ্থৰ পৰিৱৰ্ত্তে কলগত কিয় ব্যক্তিগত প্ৰচাৰৰ বাহন ৰূপে জশ-ব্যৱহৃত হবলৈ ৰবিছে। সি যি হওক, বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ ক্ৰমবিকাশত এই আলোচনী কাকতসমূহে যথেষ্ট বৰঙনি যোগালে, আৰু তাৰ ভিতৰত “অকনোদই” সন্মতিক্ৰমে বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ অকণ-উন্নয়নৰূপ হৈছিল সন্দেহ নাই। “অকনোদই” মাহেকীয়া আলোচনী ১৮৪৬ৰ জানুৱাৰীত প্ৰথম ওলাই ১৮৮২

মানলৈকে চলে আৰু এই বছৰতে শিৱসাগৰ মিস্যন প্ৰেছ বেচা হয়। “আসাম বিলাসিনী” ১৮৭১ত আউনিআটি সত্ৰাধিকাৰ দত্তদেৱ গোস্বামীৰ যত্নত মাজুলিৰ ধৰ্মপ্ৰকাশ যন্ত্ৰৰ পৰা মাহেকীয়াকৈ ওলাই ১৮৮৩ মানৰ পৰা ওলাবলৈ এৰে, ইয়াক ১৯১৩ মানত যোৰহাটৰ পৰা আকৌ উলিওৱা হৈছিল, কিন্তু সৰহ কাল নিটিকিল। ১৮৭২ত “আসাম মিহিৰ” চিদানন্দ দাসৰ সম্পাদিত হৈ গুৱাহাটীৰ চিদানন্দ প্ৰেছৰ পৰা ওলোৱা প্ৰথম সাদিনীয়া বাতৰি কাকত, ১৮৭৩ত ই ওলাবলৈ এৰে। “আসাম দৰ্পণ” ১৮৭৪ ৭৫ত তেজপুৰৰ বিশ্বনাথৰ পৰা লক্ষ্মীকান্ত বৰকাকতীৰ সম্পাদিত হৈ মাহেকীয়া ৰূপে ওলাই অলপ দিনহে চলে। ১৮৭৫-৭৬ত বিজ্ঞান সাহিত্য আৰু ধৰ্ম সম্পৰ্কীয় দুখন কাকত কলিকতাত ছপা হৈ নগাঁৱৰ পৰা ওলাই অলপ দিনহে চলে। “গোৱালপাড়া ত্ৰিতসামিনী” সাদিনীয়া কাকতো ১৮৭৬-৭৮ত অলপ দিন চলে, নগাঁৱৰ দিহিঙীয়া গোসাঁয়ে ধৰ্মৰ বিষয়ে “চন্দ্ৰোদয়” মাহেকীয়া কাকত ১৮৭৬ত অলপ দিন চলায়, আৰু ১৮৭৬ত গুৱাহাটী চিদানন্দ প্ৰেছৰ পৰা “আসাম দীপক” মাহেকীয়া কাকত ওলাই এবছৰমান চলে।

“আসাম নিউচ” ইং অসমীয়া সাদিনীয়া কাকতৰূপে প্ৰাতঃ স্মৰণীয় হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা সম্পাদিত আৰু ফুকন-বৰুৱা ব্ৰাদাৰ্ছৰ দ্বাৰা গুৱাহাটীৰ পৰা প্ৰকাশিত হয়, সেই কালতে ন শ মান গ্ৰাহক শোৱা সত্ত্বেও ১৮৮৫ৰ জুলাইৰ পৰা এই কাকত ওলাবলৈ এৰে। “আসাম-বন্ধু” ১৮৮৫ত কলিকতাৰ পৰা স্বনামধন্য গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ সম্পাদিত হৈ ওলায় আৰু ১৮৮৬ত ওলাবলৈ এৰে। “মৌ” কলিকতাৰ ১০০ নং বছৰজাৰ ষ্টীটৰ পৰা দুজন বৰা-ডাই বলিনাৰায়ণ আৰু হৰিনাৰায়ণৰ যত্নত ১৮৮৬ত ওলাই সেই বছৰতে লুকায়, ১৮৮৬ত আউনিআটি সত্ৰৰ শ্ৰীধৰ বৰুৱাৰ সম্পাদিত “আসাম-তৰা” ওলাই ১৮৯০ৰ সেপ্তেম্বৰত লুপ্ত হয়। গুণাভিৰামৰ বৰ পুতেক ৰোল বছৰ বয়সীয়া কৰুণাভিৰাম বৰুৱাই প্ৰথম অসমীয়া শিশুপাঠ্য আলোচনী “লৰা-বন্ধু” ১৮৮৩ত উলিয়ায়, আৰু দুসংখ্যাৰ পাছতে ই লুপ্ত হয়। ১৮৮৯ৰ ৯ ফেব্ৰুৱাৰীত চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাই “জোনাকী” আলোচনী মাহেকীয়াকৈ উলিয়ায় আৰু দ্বিতীয়-তৃতীয় বছৰত যথাক্ৰমে হেম গোস্বামী আৰু বেজবৰুৱা ইয়াৰ সম্পাদক হয়, এইসকল দিহাদিহি অজ্ঞাত কলিকতাৰ পৰা ই ওলাবলৈ এবাৰ আকৌ ১৯০১ত ইয়াৰ দ্বিতীয় ছোৱা সত্যনাথ বৰা আৰু কনকলাল বৰুৱাই গুৱাহাটীৰ পৰা কেইবছৰমান

চলোৱাৰ পাছত ই একেবাৰে লুপ্ত হয়। ১৮৯০ৰ শেষ ভাগত কৃষ্ণপ্ৰসাদ দুৱৰা, পদ্মনাথ বৰুৱা আৰু বেণুধৰ ৰাজখোৱাৰ সম্পাদকত্বত কলিকতা-প্ৰবাসী অসমীয়া ছাত্ৰৰ এটি দলৰ পৰা প্ৰায় “জ্ঞানাকী”ৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী ৰূপে এই কাকত তিনি বছৰমান চলি লুপ্ত হ'ব খোজে, ১৯০২ত শ্বিলঙৰ পৰা লক্ষ্মীনাথ শৰ্মাৰ সম্পাদকত্বত আকৌ ইয়াৰ কেইসংখ্যামান ওলাই ই একেবাৰে লুপ্ত হয়। ১৮৯৪ৰ সেপ্টেম্বৰত কালীৰাম বৰুৱাৰ সম্পাদিত ইঙ্গ অসমীয়া সাদিনীয়া “আসাম তৰা” প্ৰকাশিত হৈ অলপ দিন মাত্ৰ চলে। ১৮৮৫ৰ জানুৱাৰীত ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা ৰাধানাথ চাংকাকতীৰ সম্পাদিত সাদিনীয়া ইংৰাজী বাতৰি কাকত “টাইম্ছ অ' অসাম” ওলাই ৬০ বছৰৰ সৰহ কাল চলি এতিয়া লুপ্ত হৈছে। কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্য আদিৰ যত্নত প্ৰতিস্থাপিত তেজপুৰৰ আসাম ছেণ্ট্ৰেল প্ৰেছৰ পৰা “আসাম-বন্ধি” ১৯০০ত ইঙ্গ অসমীয়া সাদিনীয়া কাকত ৰূপে ওলায়, মথুৰামোহন বৰুৱা, জয়দেৱ শৰ্ম্মা আদি সম্পাদকৰ পাছত সেই প্ৰেছ আৰু কাকত পদ্মনাথ বৰুৱাৰ হাতলৈ আহি ১৯৩০ৰ আগলৈকে এই কাকত চলে। ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা বংশদ্ভদ মিত্ৰৰ সম্পাদিত “ইষ্টাৰ্ণ হেৰাল্ড” ১৯০২ত আৰু কালিনাথ ৰায়ৰ সম্পাদিত “ছিটিজেন” ১৯০৪ত ইংৰাজী বাতৰি-কাকত ৰূপে ওলাই যথাক্ৰমে ১৯০৪ আৰু ১৯০৬ত লুপ্ত হয়। গুৱাহাটী ডিষ্ট্ৰিক্ট প্ৰেছৰ পৰা মথুৰামোহন বৰুৱা সম্পাদিত “এড্‌ভেণ্ট অ' অসাম” ইংৰাজী বাতৰি-কাকত ওলাই ১৯১২ত লুপ্ত হয়। ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা ১৯০৫ত কৃষ্ণচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ পৰিচালিত “আসাম ক্ৰনিকল” অলপ দিনৰ বাবে আৰু বেপাৰী মিৰ্জাৰ “দীপ্তি” ১৯০৭ লৈকে চলে, ১৯০৭ত তেজপুৰৰ পৰা পদ্মনাথ বৰুৱাৰ সম্পাদিত মাহেকীয়া আলোচনী “উষা” ওলাই কেইবাবছৰো চলে।

১৮৩১ শকৰ (১৯০৯ খৃ.) আদ্যোপত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ সম্পাদিত “বঁহী” ১৯১৯ মানলৈকে কলিকতাৰ পৰা আৰু তাৰ পাছত ডিব্ৰুগড় আৰু গুৱাহাটীৰ পৰা ওলায়, এই শতিকাৰ চতুৰ্থ দশকৰ পৰা সম্পাদক সলনি হৈ পঞ্চম দশকলৈ ই ওলাই থাকে। ১৯১০ৰ কাতিত ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা পোনতে প্ৰসন্নকুমাৰ বৰুৱা, পাছত দুৰ্গানাথ চাংকাকতী, নীলমণি ফুকন আদিৰ সম্পাদিত হৈ “আলোচনী” ওলাই ১৯১৭ৰ পাছত লোপ পায়, এই একে বছৰৰ একে মাহতে তেজপুৰ বাক্স-সমিতিৰ পৰা জ্ঞাননাথ চন্দ্ৰবৰ্তীৰ সম্পাদিত “আসাম-বাক্স” ওলাই ১৯১৬ লৈকে চলে। ১৯১১ত উজ্জ্বল লখীমপুৰৰ পৰা নীলকণ্ঠ বৰুৱা সম্পাদিত “কবিতা-লতা” আৰু জ্ঞানৰ পৰা কলিমাম

দাসৰ সম্পাদিত “বিশ্ববাস্তৱ”, ১৯১২ত নগাঁৱৰ পৰা কৃষ্ণচন্দ্ৰ বৰুৱা সম্পাদিত “আসাম হেৰাল্ড” আৰু ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা ভোলানাথ গোহাঁই সম্পাদিত মাহেকীয়া “আসাম ৰায়ত”, আৰু ১৯১৪ত “ৰণৰ বাতৰি” ওলায়। ১৯১৬ৰ জানুৱাৰীত কলিকতাৰ পৰা সৰবৰহী শিশুপাঠ্য মাহেকীয়া “অৰুণ”, ১৯১৮ত ডিব্ৰুগড়ৰ পৰা চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ প্ৰতিষ্ঠিত সাদিনীয়া “অসমীয়া”, তাৰ পাছত যোৰহাট প্ৰশিক্ষণ বিদ্যালয়ৰ আলোচনী “প্ৰভাত”, ১৯১৯ত গুৱাহাটীৰ “ইচলামি আৰবৰ” প্ৰকাশিত হয়। ১৯১৯ত গুৱাহাটীৰ পৰা অম্বিকাচৰণ ৰায় চৌধুৰী সম্পাদিত মাহেকীয়া “চেতনা”, ১৯২০ত ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ সম্পাদিত মাহেকীয়া “অসম-প্ৰদীপিকা”, ১৯২১ত নাৰায়ণচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ সম্পাদিত “আসাম কৃষ”, ১৯২২ত দৈবচন্দ্ৰ তালুকদাৰ, শুকদেৱ গোস্বামী আৰু ডিব্ৰুগড়ৰ নেওগ সম্পাদিত অসম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ প্ৰথম মুখপাত তিনিমহীয়া “জন্মভূমি”, আৰু সিংহদত্ত গোস্বামী আৰু পদ্মধৰ চলিহাৰ সম্পাদিত পষেকীয়া “অৰ্থা”, ১৯২৩ৰ পৰা যথাক্ৰমে গৰ্গ-নাৰায়ণ চৌধুৰী, ডিব্ৰুগড়ৰ নেওগ, বিনন্দচন্দ্ৰ বৰুৱা, অতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা আদি সম্পাদিত অসম ছাত্ৰ সন্মিলনৰ দ্বিতীয় মুখপাত তিনিমহীয়া “মিলন”, ১৯২৩ত ৰঘুনাথ চৌধুৰীৰ সম্পাদিত শিশুপাঠ্য মাহেকীয়া আৰু ধুবুৰীৰ বড়ো সম্প্ৰদায়ৰ মুখপাত “বিবাহ”, ১৯২৪ত মহম্মদ ছালেহ সম্পাদিত অসম মুছলমান ছাত্ৰ সন্মিলনৰ মুখপাত “সাধনা”, নিগমানন্দ স্বামী সম্পাদিত “আৰ্য্যদৰ্শন” আৰু তপেন্দ্ৰচন্দ্ৰ ৰাগচীৰ প্ৰকাশিত “জাগৰণ”, ১৯২৫ত কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্য, দুৰ্গাধৰ বৰকটকী আদি সম্পাদিত কলিকতাৰ ভূদেৱ প্ৰকাশক মন্দিৰৰ পৰা ওলোৱা “আসাম হিতৈষী”, নাৰায়ণচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ সম্পাদিত “ঐতিয়ক”, আৰু যথাক্ৰমে চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা, দেৱানন্দ ভৰালী, ডিব্ৰুগড়ৰ নেওগ আদিৰ সম্পাদিত “অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা”, ১৯২৬ত মহাদেৱ শৰ্মাৰ সম্পাদিত শিশুপাঠ্য মাহেকীয়া “অৰুণ”, কীৰ্ত্তিনাথ ৰাখলাৰীৰ কছাৰী সমাজৰ মুখপাত “প্ৰভাতী”, ছাদিৰ হুছেনৰ সম্পাদিত “জলনী”, মহেন্দ্ৰনাথ ভট্টাচাৰ্য্যৰ “কাৰবাৰ আৰু কাৰবাৰী”, কনকচন্দ্ৰ শৰ্মাৰ “পশুপালন”, যোৰহাট ৰাজ্যপালন বিদ্যালয়ৰ “জ্যেষ্ঠিত”, শুক্লেশ্বৰ বৰাৰ সম্পাদিত কৈৱৰ্ত্ত সমাজৰ মুখপাত “সেৱা”, তোৰেশ্বৰ ডেকিয়ালৰ পষেকীয়া “সজ্জবানী” ওলায়। ১৯২৭ত তৰুণচন্দ্ৰ ভট্টাচাৰ্য্যৰ সম্পাদিত “ইণ্টাৰ নেস্যনেল টাইমছ্”, গৌৰীনাথ শাস্ত্ৰীৰ “প্ৰান্তবাসী”, ১৯২৮ত তীৰ্থনাথ গোস্বামীৰ “সন্তপ্ৰদীপ”, ছোলাইমান খান “প্ৰচাৰক”, কমলাকান্ত বৰকটকী

আৰু কনকলতা চলিহাৰ সম্পাদিত তিক্ততা সমাজৰ মুখপাত “ঘৰ-জৈউতি”, ‘কটন কলেজিয়েট স্কুল মেগেজিন’, ১৯২৯ত বিপিনচন্দ্ৰ বৰুৱাৰ গল্পছবিজ, যথাক্ৰমে শিৱপ্ৰসাদ বৰুৱা আৰু নীলমণি ফুকনৰ সম্পাদিত সাদিনীয়া “বাওৰি”, আৰু মেচপাৰা জমিদাৰ নগেন্দ্ৰনাৰায়ণ চৌধুৰীৰ পৃষ্ঠপোষকতাত দীননাথ শৰ্মাৰ সম্পাদিত “আৱাহন” ওলায়। ১৯৩০ৰ পাছতো এইদৰে বহুত কাকত প্ৰকাশিত হৈছে।

আনুষ্ঠানিক চেষ্টাৰ ভিতৰত আমেৰিকাৰ বেপাৰী মিচান্ সমাজৰ চেষ্টাই সন্মানে শিৰত। তেওঁলোকৰ আবেদন নিবেদন আৰু ওজৰ আপত্তিৰ মূৰত সকলো বিষয়ৰ অনুসন্ধান কৰিবলৈ ১৮৫৬ত মটাকট্ মিলছক পঠায়, আৰু এওঁ মিচানেৰীৰ বাহিৰেও টেকিয়াল ফুকন আদিৰ মতামত বিবেচনা কৰি অসমীয়া পুনৰ স্কুল আদালতৰ ভাষা হব লাগে বুলি এওঁৰ প্ৰতিবেদনত স্পষ্ট লিখে। তথাপি বঙলা ভাষাৰ ঘোলা কলীৰ ওপৰতো কুৰি বছৰ তেতিয়াৰ বৰ্জীয় জৰ্কাৰে উমনি দিয়াৰ পাছতহে, মহানুভৱ দুৰ্জীয়া লাট ছাৰ জৰ্জ কেম্ব্লে ১৮৭৩ৰ ১৯ এপ্ৰিলত অসমীয়া ভাষাক পুনৰ নিজ আসনত অভিষিক্ত কৰিলে। কিন্তু বিখ্যাত ইংলেণ্ড তিক্ততাই নিদিয়াৰ দৰে আৰু ছৰে এৰিলেও কৰ্পটীয়ে নেৰাৰ নিচিনাকৈ অপহৃত-অসুৰা ভলতীয়াবোৰে আৰু ভালেমান বছৰ আপদ চোচৰাই আছিল। কিন্তু বম্বেচন্দ্ৰ দত্ত আদি সুশক্তিতৰ মত আৰু উচ্চ আদালতৰ আদেশ অনুযায়ী অসমীয়া ভাষাৰ অপায়-অমজল আঁতৰিল। ছাৰ জৰ্জ কেম্ব্লেৰ আদেশ মতে অসমীয়া পুথিৰ ৰচনাৰ বাবে দিওৱা বাঁটা, আৰু কটন, আল, গৰ্জন আদিৰ পৃষ্ঠপোষকতা আদিৰ বাহিৰেও দেশীয় ভালেমান অনুষ্ঠানে অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতিৰ হুকৈ যথিযথি লাগিছিল। ১৮৫৮ৰ ১৩শ বছৰৰ “অকনোদই”ত প্ৰকাশিত পূৰ্ণানন্দ শৰ্মাৰ জাননী আৰু ইয়াৰ প্ৰথম সংখ্যাত ওলোৱা “আচাম দেশ-হিউমেনি সভাৰ সাৰ সংগ্ৰহ” প্ৰবন্ধৰ পৰা ১৭৭৭ শকৰ ২৪ আষাঢ়ৰত শিৱসাগৰত প্ৰিয়লাল বৰুৱাই এই সভা পাতে বুলি বুজিব পাৰি। আকৌ ১৮৮৮ৰ ২৫ আগষ্টত কলিকতাৰ ৩৭নং মিৰ্জাপুৰ ষ্ট্ৰীটত কলিকতা-প্ৰবাসী অসমীয়া ছাত্ৰৰ বহুত বহু অসমীয়া ভাষাৰ উন্নতি-সাহিত্য সভাৰ প্ৰথম অধিবেশনৰ ঘোষণাৰ পৰা তাৰ উদ্দেশ্য আৰু সূক্ষ্মকৈ বুজিব পাৰি, ১৮৯০ত এই সভাৰ পৰা অসমীয়া ভাষাৰ এখনি সূক্ষ্ম তালিকা প্ৰকাশিত হয়। যোৱা শতিকাত এই দেশ কক্ষতে কলিকতাত আকৌ অসমীয়া ছাত্ৰৰ সাহিত্য সভা বুলি এটি নতুন অনুষ্ঠান পতা হয়, আৰু ইয়াৰ শাখা ১৯০১ত গুৱাহাটীত,

আৰু তাৰ পাছত ঢাক্বা, কাশী আদি ঠাইত আৰম্ভ কৰে। “বঙ্গৰ জাত আৰু ফৈদবোৰ”ৰ বিষয়ে সুপণ্ডিত বিহুলিয়ে কৰা অনুসন্ধানৰ সহানুভূতিমূলক অনুষ্ঠান ৰূপে এড্ৱাৰ্ড গেইটৰ প্ৰস্তাৱ আৰু ৱিলিয়াম হাৰ্ডৰ সন্মতি মতে ১৮৯৪ৰ ২ জুলাইত অসম এথনোগ্ৰাফী (অসমৰ জাতিতত্ত্ব) বিভাগ পতাৰ জাননী দিয়া হয়, আৰু ১৮ জুলাইৰ অসমৰ চীফ কমিস্যনাৰ লায়ালে অসমৰ পুৰণি বুৰঞ্জী আৰু ধৰ্মপুথিবোৰ গোটাৰ আৰু তাৰ বাবে অৰ্থ সাহায্য দিবৰ প্ৰস্তাৱ কৰে। ততালিকে গেইটে সেইমতে এখন আঁচনি কৰি দিয়াত ১৮৯৪-৯৫ৰ শেষ ছোৱাৰ খৰচৰ বাবেই ৫০০ টকা আৰু তাৰ পাছৰ তিনি বছৰৰ বাবে বছৰি ১০০০ টকাকৈ মনোনীত কৰে। ইয়াৰ প্ৰথম ফল ৰূপে ১৮৯৭ৰ ২৩ জানুৱাৰীত গেইটে “অসমত বুৰঞ্জীমূলক অনুসন্ধানৰ উন্নতিৰ জাননী” বুলি যি আঁচনি দিয়ে সেই বছৰতে সি প্ৰকাশিত হয়, নকলেও হ'ব ১৯০৫ত প্ৰথম প্ৰকাশিত গেইটৰ অসম বুৰঞ্জীৰ সংজুলি এই দৰেই গোটাৰ হৈছিল। এই বিভাগত গেইটৰ পৰবৰ্তী ৰূপে কৰ্ণেল গাৰ্ডনেৰ ১৯০০ত “হেমকোষ”ৰ সম্পাদন আৰু প্ৰকাশ, অসমীয়া পটন্ত্ৰৰ সংগ্ৰহ আৰু প্ৰকাশ, আৰু অসমীয়া মোহৰ, মৰাণ, খামটি আৰু আহোম বিষয়ক অনুসন্ধান এই সময়ৰ ঘাই কাম। ১৯০৪ত চীফ কমিস্যনাৰ বেৰ্মিংহাম ফুলাৰে এই বিভাগৰ যত্নত অসমৰ পৰ্বতীয়া জাতিৰ বিষয়ে নানা বিৱৰণ প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰে, আৰু কেইবছৰমানৰ ভিতৰতে মিকিৰ, কছাৰী, লুছাই, কুকি, মেথি, খাছিয়া আদি নানা জাতিৰ বিৱৰণ ওলাল। ১৯১২-১৩ত হেম গোন্ধাৰীয়ে এই বিভাগৰ যত্নতে অনুসন্ধানৰ কাম আৰম্ভ কৰে, ১৯২০ত গাৰ্ডনে অসম এৰাত তেওঁৰ পৰবৰ্তী ডক্টৰ হট্টনে ছেমা, আঙ্গামি, লোঠা আৰু আও নগাবোৰৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰি আধুনিক নৃতন্ত্ৰৰ বুৰঞ্জীত স্থায়ী যশ আৰ্জে।

দেশী-বিদেশী কেইবাজনো পণ্ডিতৰ উমৈহতীয়া চেষ্টাত ১৯১২ৰ ৭ এপ্ৰিলত কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতি পতা হয়, আৰু জাতি-তন্ত্ৰ বিভাগে নৃতন্ত্ৰত আচুতীয়াকৈ লগাত তাৰ আন কামবিতাক এই বিভাগে হাতত লয়। ১৯১৬ৰ ২৬ দিশেম্বৰত অসম ছাত্ৰ সন্মিলন পতা হয়। নিজ মুৰপাতৰ বাহিৰেও সন্মিলন গ্ৰন্থাৱলী, হেমচন্দ্ৰ সোঁৱৰলী গ্ৰন্থাৱলী আদি নামেৰে প্ৰথম দহ বছৰ মানত ইয়াৰ পৰা ভালেখিনি লাগতিয়াল গ্ৰন্থ প্ৰকাশিত হয়। ইয়াকে অনুসৰণ কৰি অসম মুছলমান ছাত্ৰ সন্মিলনো এই নতিকাৰ দ্বিতীয় দশকৰ আগভাগত স্থাপিত হয়। ১৯১৭ৰ দিশেম্বৰত অসম সাহিত্য সভা

পোনতে পতা হয়, আৰু এই অনুষ্ঠানেও প্ৰথমতে যথেষ্ট উদ্যমেৰে কাম কৰি চন্দ্ৰকান্ত অভিধান প্ৰকাশ আদি বহুত লাগতিয়াল কাম সাধিছিল। অসমত বুৰঞ্জী আৰু পুৰাতত্ত্ব আলোচনাৰ সুবিধাৰ বাবে ১৯২৮ৰ জানুৱাৰীত শিক্ষাধিকাৰ কনিংহামে এই বিষয়ৰ এটি সুকীয়া বিভাগৰ দিহা কৰে, তেতিয়াৰে পৰা এই বিভাগে নালেৰিনি লাগতিয়াল কাম কৰি আহিছে।

গাৰ্গী মৈত্ৰেয়ী আদি পুৰণি ভাৰতৰ বেদ ৰচয়িত্ৰীসকলৰ দৰে তামিল সাহিত্যৰ শ্ৰীঅণ্ডল আৰু উত্তৰ ভাৰতৰ মীৰাবাই আদিৰ নিচিনাকৈ বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ লেখিকাসকলো অসমীয়াৰ গৌৰৱস্বৰূপ, ইংৰাজী নৰন্যাসৰ দৰে অসমীয়া নৰন্যাসতো এওঁলোকৰ বৰঙনি এটি বিশিষ্ট সম্পদ। পদ্মাৱতী ফুকননী স্বনামধন্য আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ কন্যা, ১৭৭৪ শকৰ ১০ পুহত (৯ জানুৱাৰী, ১৮৫১) এওৰ জন্ম আৰু ১৮৪৯ শকৰ পুহত মৃত্যু। ১৮০৬ শকত এওৰ “সুখশ্ৰীৰ উপাখ্যান” নামৰ এখন অসমীয়া উপন্যাস আৰু তাৰ অঙ্গণ পাছতে “হিতসাহিকা” নামৰ এখন পুথি প্ৰকাশিত হয়, ইয়াৰ বাহিৰেও এওঁ সাময়িক আলোচনীবোৰত গদ্য পদ্য বহুত প্ৰৱন্ধ লিখে। বিষ্ণুপ্ৰিয়া দেৱীয়ে ১৮৮৪ত “নীতিকথা” আৰু এওৰ কন্যা স্বৰ্ণলতা দেৱীয়ে “আৰ্হি-তিৰোতা” পুথি উলিয়ায়। ডিব্ৰুগড়ৰ শৰৎকুমাৰী দেৱী প্ৰৱন্ধ লেখিকা আৰু হেমপ্ৰভা দাস “জ্ঞানমালা” আৰু “সজ্জ কথা”ৰ গ্ৰন্থকৰ্ত্তী। যমুনেশ্বৰী শইকীয়াণী, ধৰ্মেশ্বৰী দেৱী, নলিনীবালা দেৱী আদি তিকতা কবি, আৰু চন্দ্ৰপ্ৰভা শইকীয়াণী, স্নেহলতা ভট্টাচাৰ্য্য, আজলীতৰা নেওগ, ফাতেমা খাতুন আদি এই যুগৰ বিশিষ্ট গ্ৰন্থকৰ্ত্তী।

অসমীয়া কবিতাত হৃদয় ক্ৰমবিকাশ

হৃদয় সঙ্গীতৰ দৰে এটি ধ্বনি-শিল্প, ধ্বনি ৰূপ ধ্বনি তত্ত্ব আদিয়েই তাৰ গুৰি কথা। ৰূপ-দক্ষ শিল্পীয়ে নিজ শিল্প প্ৰতিভা আৰু ৰূপ-দৃষ্টিৰে এই ধ্বনি প্ৰকৃতি নিৰীক্ষণ কৰি হৃদ-ভাণ্ডাৰত হৃদ বৈভৱৰ বৃদ্ধি কৰে, আৰু হৃদ-শক্তিৰ মৌলিক নীতি সুস্থবোধ, তাৰ অন্তৰ্গত-বৰ্হিগঠন সকলো আয়ত্ত কৰি হৃদ-ৰাজ্যৰ সম্ভাৱ্যতাৰ পৰিসৰ বঢ়ায়, আৰু হৃদৰ জেঁকাৰ, ছিঁৱোল, আৰু নৃত্য-লীলাৰে কবিতাক তবলিত আৰু সুবলিত

কৰে।

পুৰণি কিছুমান যোজনা-ফকৰা আৰু পটপুৰ, ডাকৰ বচন, লৰা-ওমলা নাম আদি মৌখিক গীত-সাহিত্যত অসমীয়া ছন্দৰ প্ৰথম আভাস পোৱা হয়। স্বাভাৱিক উচ্চাৰণ-ৰীতি আৰু ছোঁতা (এক্সেণ্ট), এয়েই ইয়াৰ মূল তত্ত্ব, আখৰ গণনা বা মাত্ৰা-পৰিমাণ নিৰ্ণয়ৰ কোনো চেষ্টা এই ছন্দৰ ভিতৰত নাই, প্ৰতি পৰ্বৰ অখণ্ড ধ্বনিৰ (ছিলেবল) লেখ থাকিলেই এই ছন্দ অক্ষুণ্ণ থাকে। এটা যুগ্ম আৰু অযুগ্ম স্বৰৰ অন্তিভুই প্ৰত্যেক অখণ্ড ধ্বনিৰ ঘাই কথা। সেই বাবেই এই ছন্দৰ একোটি পৰ্বৰ নাম স্বৰপৰ্ব, আৰু স্বৰপৰ্বৰ বিভিন্ন সমাবেশেৰে ৰচিত বুলি ইয়াৰ নাম স্বৰবৃত্ত ছন্দ।

অসমীয়া পুৰণি লিখিত বা বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ পদ বা পয়াৰ, ত্ৰিপদী, দুলাড়ি, লেচাৰী, ছবি, বুমুৰি আদি সকলো ছন্দই আখৰ-গণনাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে বুলি তাৰ নাম অক্ষৰবৃত্ত ছন্দ। এই ছন্দ মূলতে আদিম ধ্বনিসংখ্যক স্বৰবৃত্ত ছন্দৰ পৰা সুগঠিত আৰু নিয়ন্ত্ৰিত নে সংস্কৃতিৰ মাত্ৰিক ছন্দৰ পৰা ইয়াৰ উৎপত্তি হৈছে, ই আলোচনাৰ বিষয়, কিন্তু এই ছন্দই ইয়াৰ বৰ্তমান সৌষ্ঠৱ আৰু সুসজ্জিত লাভ কৰিবলৈ যে অনেক শতাব্দী লাগিছিল পুৰণি লিখিত সাহিত্যৰ অনেক ঠাইত তাৰ প্ৰমাণ পোৱা হয়। অক্ষৰ বৃত্তৰ পৰ্বগঠন ৰীতি যতিস্থাপন-বিধি আদি তাত বহুত সময়ত অনিয়মিত, আৰু আখৰৰ সংখ্যা অনিৰ্দিষ্ট, কেতিয়াবা সংস্কৃতৰ দৰে মাত্ৰিক কেতিয়াবা মৌখিক ছন্দৰ দৰে স্বৰসংখ্যক। এনে শিথিল আৰু অনিশ্চিত অৱস্থাৰ পৰা খিৰ আৰু সুনিশ্চিত অৱস্থালৈ আহিবলৈ পুৰণি কবিসকলৰ যে বহুত অক্লান্ত পৰিশ্ৰম, পৰীক্ষা আৰু প্ৰয়াসৰ আৱশ্যক হৈছিল তাক সহজে ধৰিব পাৰি।

ধ্বনিৰ মাত্ৰা-পৰিমাণ নিৰ্ণয়েৰে ছন্দ-গঠন ৰীতিৰ নাম মাত্ৰাবৃত্ত ছন্দ, সংস্কৃত আৰু ইংৰাজী ছন্দৰ এই পদ্ধতি। অসমীয়া ৰঙলা আদি ভাষাত সংস্কৃতৰ এই ছন্দ-পদ্ধতিৰ অনুসৰণ সহজ নহয়, কিয়নো এইবোৰ ভাষাত দীৰ্ঘধ্বনি নোহোৱাত শুদ্ধ হুব স্বৰৰ ব্যৱহাৰত ছন্দ বৈচিত্ৰ্যহীন আৰু এসুৰীয়া হৈ পৰাৰ আশঙ্কা স্বাভাৱিক। কিন্তু এইবোৰ ভাষাজো যুক্তপৰ্বৰ প্ৰচলন আছে, আৰু সি যুগ্মধ্বনিৰ সিম্বলিত আকাৰৰ বাহিৰে একো নহয়, স্বভাৱতে গুৰুমাত্ৰিক আৰু তকলানিত এই যুগ্মধ্বনিকে দীৰ্ঘধ্বনিৰ সলনি ব্যৱহাৰ কৰি এইবোৰ ভাষাজো অশততত্ত্ববোৰী অশতটীই অসুখধ্বনিক এক মাত্ৰা আৰু যুগ্মধ্বনিক

দুই মাত্ৰা ধৰি মাত্ৰিক পৰ্বৰ প্ৰবৰ্ত্তন কৰিব পাৰে। এই মাত্ৰা-পৰ্বৰ বহুল বিচিত্ৰ সমাবেশতেই মাত্ৰাবৃত্ত ছন্দৰ সৃষ্টি, ধ্বনি-পৰিমাণ তত্বই ইয়াৰ মূল, আৰু সুৰ প্ৰাধান্যই ইয়াৰ বৈশিষ্ট্য। বঙলা সাহিত্যত এই ছন্দৰ দানৰ বাবে ৰবীন্দ্ৰনাথ বিশেষ সুপ্ৰসিদ্ধ। যুগ্ম-ধ্বনিক বিচিত্ৰ আৰু তবজায়িত কৰি প্ৰয়োজন মতে যুগ্ম-ধ্বনিৰ বন্ধ-কৰতালি বজাই সুৰ-সঙ্কাৰেৰে গীতি-কবিতাৰ উপযোগী সুৰ-মাধুৰ্য্য সৃষ্টি কৰাও ৰবীন্দ্ৰনাথৰ সহজাত ৰূপ-নৈপুণ্য অতুলন। বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্যত এই ছন্দৰ প্ৰচলন মাজে-সময়ে দেখা পোৱা হয়।

আখৰ-সমাবেশ বিধি বা আখৰ-গণনাৰে হোৱা বাবে অক্ষৰবৃত্ত ছন্দৰ এই নাম সচা, পিছে ধ্বনি-বিচাৰ বৰ্জিত আখৰ-সংখ্যা কোনো ছন্দৰে মৌলিক নীতি হ'ব নোৱাৰে। অক্ষৰবৃত্ত ছন্দৰ প্ৰত্যেক শব্দৰ শেষ অংশৰ প্ৰকৃতি মাত্ৰিক, আৰু বাকী অংশৰ প্ৰকৃতি স্বৰ-সংখ্যক, গতিকে এই ছন্দক মাত্ৰাবৃত্ত আৰু স্বৰবৃত্তৰ যৌগিক বা মিশ্ৰ ছন্দও বুলিব পাৰি। ধ্বনিৰ একক নিৰ্ণয়ৰ এই তিনিটি ধাৰা, ছন্দৰ ধ্বনি-প্ৰবাহৰ দুটি যতিৰ মাজৰ অংশই ছন্দৰ পৰ্বৰ (কুট্ট)। ছন্দৰ যতি-স্থাপনৰ বিভিন্ন পদ্ধতিৰ পৰা বিভিন্ন প্ৰকাৰ পৰ্বৰ উৎপত্তি, এই পৰ্বগঠন পদ্ধতিৰ উদ্ভাৱন, পৰিবৰ্ত্তন আৰু পৰিবৰ্ত্তন বা সুসজ্জিকৰণ আদি শ্ৰেষ্ঠ ছন্দ-শিল্পী-সকলৰ দান।

অক্ষৰবৃত্ত ছন্দ-গঠনৰ মূল উপাদান চাৰি আখৰৰ পৰ্ব, এয়ে পূৰ্ণ পৰ্ব। এনে আৰু এটি পূৰ্ণ পৰ্ব লগ লাগি আঠ আখৰৰ এক গাঠীৰ্ণপূৰ্ণ যুক্ত পৰ্ব, বা আৰু দুই আখৰৰ অৰ্দ্ধ পৰ্বৰ সংযোগত হয় আখৰৰ এক সার্কপৰ্ব—এই পূৰ্ণ, যুক্ত আৰু সার্ক পৰ্বৰ তিনিটি উপাদানেৰেই সদৌ অক্ষৰবৃত্ত ছন্দ ৰচিত। কিন্তু পৰ্ব-গঠন, যতিস্থাপন আদিৰ বিবিধ সূচক নহলে শ্ৰেষ্ঠ কবি-শিল্পীৰো ছন্দৰ পতন ঘটে। অক্ষৰবৃত্তত অসম সংখ্যক আখৰত যতিস্থাপন সদায় প্ৰকৃতি-বিকল্প। ৪+৪, ৩+৩+২ এয়ে অক্ষৰবৃত্তৰ আখৰ-সমাবেশৰ বীতি, ৩+২+৩, ২+৩+৩ এনে পৰ্যায়ৰ শব্দ-বিন্যাসত সজ্জি নষ্ট হয় আৰু শ্ৰুতিকটুতা দোষত ছন্দ দুটো হয়। সাধাৰণ পদ বা পদ্যৰৰ চৈধ্য আখৰৰ প্ৰথম আঠ আখৰৰ পিছত বিধায় স্বাভাৱিক, কিন্তু এই আঠ আখৰত যদি শব্দটো শেষ নহয়, বা পিছৰ হয় আখৰৰ শেষলৈ যুক্তবৰ্ণ তথা যুক্তধ্বনি থাকে, তেন্তিহে ছন্দৰ লটবিট হয়। কিন্তু হয় আখৰৰ পিছে পিছে দুবাৰ যতিস্থাপন কৰি শেষলৈ দুই আখৰ থলে তাত এক অভিন্ন ছন্দৰ উৎপত্তি হয়—“পোনতে বিনিলা,

পিক্কালা তোমাৰ, মালা। মনত পৰিল, কোনোবা ত্ৰিদিব, বালা।” (মালা, “ইন্দ্রধনু”)।

প্ৰতি পৰ্বত ক্ৰমে চাৰি, পাঁচ, ছয়, সাত মাত্ৰা দিও বিভিন্ন মাত্ৰাবৃত্ত ছন্দ ৰচিত হয়। “প্ৰাণ বীণটী, বজাই কত, শুনালো গান। জানো নুশুনিলোঁ, সেই আশঙ্কাত, কঁপিল প্ৰাণ॥” (বিৰহমেলা, “মালতী”)—ই এনে এটি ষণ্মাত্ৰিক মাত্ৰাবৃত্ত ছন্দ। স্বৰবৃত্ত ছন্দত চতুৰ্থ স্বৰপৰ্ব অৱলম্বন সাধাৰণ, কিন্তু দ্বিস্বৰ আদিৰে এই ছন্দ-গঠন বৈচিত্ৰ্য-বহুল কৰিব পাৰি।

অমিত্ৰাক্ষৰ ছন্দৰো অমিত্ৰাক্ষৰেই মূল কথা নহয়, পয়াৰ ছন্দৰ অমিল ঘটোৱাই এই ছন্দৰ প্ৰবৰ্ত্তকসকলৰ কৃতিত্ব হোৱা হলে ই তেওঁলোকৰ অতি অকিঞ্চিৎকৰ কীৰ্ত্তি হ'লহেতেন, কিন্তু সি নহয়। অমিত্ৰাক্ষৰতা নিশ্চয় তাৰ অচ্ছেদ্য অঙ্গ নহয় মিলৰ অভাৱ বা সদ্ভাৱে তাৰ স্বৰূপত কোনো পাৰ্থক্য নঘটায়। পদ বা পয়াৰৰ দুৰ্বলতা আছিল তাৰ পৰ্ব-গঠন আৰু যতি-স্থাপনত বৈচিত্ৰ্যহীনতা, মুঠেই দুটি পংক্তিৰ ভিতৰত দুটি ভাব সমাপ্তিৰ অধীনতা আৰু পংক্তিৰ অন্তত পূৰ্ণ যতিস্থাপন। মিত্ৰাক্ষৰত পংক্তি য'ত শেষ হয়, ভাব আৰু ছন্দৰ প্ৰবাহো তাতে বিৰত হয়, অমিত্ৰাক্ষৰৰ কৃতিত্ব পৰ্ব-গঠন আৰু যতি-স্থাপনত বৈচিত্ৰ্য সাধন, মুঠেই দুটি পংক্তিৰ ভিতৰৰ পৰা ভাবক মুক্তিদান আৰু প্ৰতি পংক্তিৰ অন্তত পূৰ্ণ যতি স্থাপন বিষয়ত স্বাধীনতা। এনে নিয়ম পালি, অমিত্ৰাক্ষৰক ইচ্ছামতে অমিল বা সমিল কৰিব পাৰি, কিন্তু পংক্তিৰ পৰা পংক্তিলৈ ভাব আৰু ছন্দৰ সোত বোৱাই দিয়াই (এনজায়েমেণ্ট) ইয়াৰ প্ৰাণ বস্তু, গতিকে ইয়াক প্ৰকৃততে প্ৰবাহমান ছন্দ বোলা উচিত।

পদ বা পয়াৰক চৌধ আখৰত আৱদ্ধ নাৰাখি ষোল বা ওঠৰ আখৰেৰেও বৰ্দ্ধিত পয়াৰ ৰচনা কৰি তাকো প্ৰবাহমান কৰিব পৰা হয়। পৰ্বগঠন-ৰীতি আৰু যতিস্থাপন-পদ্ধতি বন্ধনযুক্ত হলেও ই ছন্দৰ প্ৰাণ বা মূলতত্ত্ব, কিন্তু ছন্দই যেতিয়া প্ৰতি পংক্তিৰ শেষত থকা বিৰাম, যতি আৰু আখৰ-সংখ্যা অতিক্ৰম কৰি পংক্তিৰ পিছত পংক্তি বুৰাই আৰু ওপচাই বৈ যাৰ পাৰে, তেতিয়া প্ৰতি পংক্তিৰ নিৰ্দিষ্ট আখৰ সংখ্যাত আৱদ্ধ থাকিবৰ কোনো অপৰিহাৰ্য কাৰণ নাথাকে। বৰীন্দ্রনাথে বঙলা সাহিত্যত এই তত্ত্বকে লৈ ইংৰাজী “ভাৰ্ছ লিবাৰ”ৰ অনুকৰণত অক্ষৰবৃত্তৰ এক মুক্তক ছন্দ ব্যৱহাৰ কৰিছে।

অসমীয়া সাহিত্যত এনে দৰে ছন্দ-ৰাজ্যৰ সম্ভাৱ্যতাৰ পৰিসৰ বঢ়াবলৈ কোনো

লেখকে তেনে উল্লেখযোগ্য চেষ্টা কৰা নাই। বৰীলুনাথে বঙলাৰ প্ৰচলিত মৌখিক গীত-কবিতাৰ ছাঁ লৈও বস-সাহিত্যৰ উপযোগী ভালেখিনি ছন্দ আৱিষ্কাৰ কৰিছে। অসমীয়াতো তেনে চেষ্টাৰ বাবে যে ঠাই আৰু আহুল-বহুল, ই নিশ্চয়, কিন্তু এনে চেষ্টা দূৰৰ কথা, সাধাৰণ অক্ষৰ বৃত্তৰ ছন্দৰ নিয়মকে আয়ত্ত কৰিব নোৱৰাকৈ লিখা পদ্যৰ নমুনা অনেক আগশাৰীত ঠাই বিচৰা পদ পুৰিওঁ প্ৰায়ে পোৱা হ'ল, ই সচাকৈয়ে অমাজ্জনীয়। অসমীয়া কাব্য-সাহিত্যৰ আন আন বিভাগৰ দৰে ছন্দ শিল্পৰো বিশেষ চৰ্চা প্ৰয়োজনীয়। (মহেন্দ্ৰ বৰাৰ “অসমীয়া কবিতাৰ ছন্দ” চাওক)।

অসমীয়া সাহিত্যৰ অতি-আধুনিক সূতি

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী কিছুমান ৯ অঙ্কৰ বৈশিষ্ট্যৰে পূৰ্ণ, ১৪৪৯ত শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম। ১৭৮৯ত আবন্ত হোৱা ফৰাছী বিপ্লৱৰ প্ৰভাৱত ইংৰাজী সাহিত্যৰ যি নৱন্যাস যুগ আৰম্ভ হয়, তাৰ প্ৰভাৱতে ঠিক তাৰ পাঁচ কুৰি বছৰৰ পাছত ১৮৮৯ত অসমীয়া নৱন্যাস আন্দোলনৰ জনম-দিওঁতা “জোনাকী” কাকত ওলায়। ইয়াৰ ঠিক তিনি কুৰি বছৰৰ আগতে অসমীয়া সাহিত্যৰ আধুনিক যুগৰ অগ্ৰদূত আনন্দৰাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ জন্ম হয় ১৮২৯ত। “জোনাকী”ৰ জন্মৰ পূৰ্বা একুৰি বছৰৰ পাছত অসমীয়া নৱন্যাসৰ পৰবৰ্তী সূতিৰ জনম দিওঁতা “বাঁহী” কাকতৰ জন্ম হয় ১৯০৯ত। ইয়াৰ আকৌ পূৰ্বা কুৰি বছৰৰ পাছত অসমীয়া সাহিত্যৰ বৰ্তমান বেমেজালি যুগৰ জনম-দিওঁতা “আবাহন” কাকতৰ জন্ম হয় ১৯২৯ত।

আগৰ “জোনাকী” আৰু পাছৰ “বাঁহী”ৰ যুগৰ দুই সূতি ধৰি অসমীয়া নৱন্যাসৰ জীৱন-কাল পূৰ্বা দুকুৰি বছৰ, এই দুকুৰি বছৰেই লক্ষীনাথ বেজবৰুৱাৰো অধিনায়কত্বৰ কাল। ইয়াৰ পাছত আৰু ৬/৭ বছৰ জীয়াই থাকিলেও, তেতিয়াৰ পৰাই তেওঁৰ লিখনিও শিথিল হয় আৰু “বাঁহী”ও তেওঁৰ হাতৰ পৰা সৰি পৰে। “জোনাকী”ত নৱন্যাসৰ সূতি চন্দ্ৰকুমাৰ-লক্ষীনাথৰ লিখনিয়েদি যিমান দ-কৈ বৈছিল, “বাঁহী”ত ফজীলুনাথ আদিৰ লিখনিয়েদি সি তুলনাত ভৰা হৈ আহি শেষত সি প্ৰায় শুকাই গ'ল বুজিব পাৰি। আনকালে ইংৰাজী সাহিত্যৰ ভিত্তিবিধা কুসৰ দৰে অসমীয়া সাহিত্যত সীতি, ভাব, ভাষা আদিত যি চিৰাচৰিত নৈতিকতা আছিল, প্ৰতি পদে তাক জাতিবৈ

কালাপাহৰহঁতৰ জন্ম হ'ল। নীতিৰ ফালত দণ্ডিনাথ কলিতাৰ “সাধনা” তাৰ উদাহৰণ বুলিব পাৰি, আৰু আচৰিত কথা, অসম সাহিত্য সভাৰ পৰীক্ষক-সকলৰ মাজত মতভেদ হোৱা অৱস্থাত লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱায়ে “সাধনা”ক সমৰ্থন জনাইছিল।

ই প্ৰকৃততে আচৰিত বা অস্বাভাৱিক একো নহয়। প্ৰথম মহাসমৰৰ পাছতেই ইংৰাজী সাহিত্যত এই অতি আধুনিক ডাব-ধাৰাই ভূমুকি মাৰিছিল, আৰু অসমীয়া নৱন্যাস যেনেকৈ ইংৰাজী নৱন্যাসৰ পাঁচ কুৰি বছৰৰ পিছ, এই অতি-আধুনিক ডাব-ধাৰাও তেনেকৈ ইংৰাজী সাহিত্যতকৈ দেড় কুৰি বছৰৰ পিছত দ্বিতীয় মহাসমৰৰ শেষতহে অসমীয়া সাহিত্যত দেখা দিছে। কিন্তু ইংৰাজী সাহিত্যলৈ এই নবীনতম ডাব-ধাৰা বোৱাই আনোতাসকল আছিল প্ৰথম মহাসমৰত আগভাগ-লওঁতা, গতিকে তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা ভুৱা নহয়, তেওঁলোকৰ তুলনাত ইংৰাজী সাহিত্যৰ ডিষ্টৰিয়া যুগৰ ডাব-ধাৰাৰ পৰা প্ৰথম ফালৰি কাটি আহোঁতা কিপ্লিং, ব্ৰিজ্জেছ, হাৰ্ভি, ম্যিট্ছ আদিও পুৰণিহে বুলিব পাৰি। কিন্তু যোৱা মহাসমৰ দুখনৰ এখনেও অসমক কিয়, ডাৰতকো ছুই যোৱা নাই বুলিব পাৰি, তাত আগ-ভাগ লোৱাৰ যে কথাই নাই, এনে স্থলত অসমীয়া তথা ডাৰতীয় সাহিত্যৰ বাবে এই অতি-আধুনিক ডাব-ধাৰা ধাৰ কৰা বুলিহে কব লাগিব, গতিকে ইয়াত মৌলিকতাৰ ইমান আকাল। ইংৰাজী সাহিত্যৰ অতি-আধুনিক সাহিত্যৰ যি ভ্ৰান্তি-নাশনৰ সুৰ সি নিৰাশাৰ নহয়, তাৰ বিদ্ৰূপৰ ডাবো হতাশাৰ নহয়, তেওঁলোকৰ আত্মবিকতা, স্পষ্টবাদিতা আৰু বাস্তৱতা প্ৰভৃতি মৌলিক গুণবোৰেই ডাৰতীয় অতি-আধুনিক বোলা সাহিত্যত আকাল। এই বাবেই এই নতুন বচনাবোৰে সৰ্বসাধাৰণৰ মন টানিব পৰা নাই, আৰু টানিব নোৱৰা কথাই। অৱশ্যে দুই মহাসমৰে নুহুইছিল বুলিয়েই যে জগতৰ নতুন ডাব-ধাৰাই ডাৰতক একেবাৰে নুহুৱ তেনে কথাও নহয়, সেইহে সেই নতুন ডাববোৰৰ দুটি-এটিয়ে ডাৰতীয় তথা অসমীয়া মনক জেৰাইছেহি। (অধ্যয়ন, ২৭৫-৭৮ পৃষ্ঠা)

অসমীয়া সাহিত্যত এই নতুন-জৰ-ধাৰাৰ প্ৰবেশ নিজৰ গুণত নহয়, তাৰ পূৰ্ববৰ্তী নৱন্যাস সাহিত্যৰ দুৰ্বলতাৰ ফলত। অসমীয়া নৱন্যাসৰ দ্বিতীয় সূত্ৰিত বৰঙনি যোগাওঁতা বৰুণনাথ, অম্বিকাসিৰি, যতীন্দ্ৰনাথ, বন্ধুকান্ত, সূৰ্য্যকুমাৰ, ডিব্ৰুগড়, বিনয়চন্দ্ৰ প্ৰভৃতিৰ লাসডিয়াল বৰঙনি ১৯২৯ৰ আগৰ। উপন্যাস, নাটক আদিতো দণ্ডিনাথ, কৈবৰ্জ, জ্যোতিপ্ৰসাদ প্ৰভৃতিৰ লেখৰ ফিল্ডাৰ-কেখনৰ বিষয়েও একে কথা। ১৯২৯ৰ পাছতো

জ্যোতিপ্ৰসাদৰ নাট, দেৱকান্ত আৰু নলিনীবালাৰ কবিতা ৰচিত হৈছে, কিন্তু এওলোকে স্বৰূপতে সেই নৱন্যাসৰ দ্বিতীয় সূতিটোকে ধৰি আহিছে। আগতে কোৱা হৈছে, অসমীয়া নৱন্যাসৰ প্ৰথম সূতিতকৈ দ্বিতীয় সূতি বহুত তৰাং, তাৰ প্ৰধান, চম্ভকুমাৰৰ “প্ৰতিমা” “বীণবাসী” আৰু লক্ষ্মীনাথৰ “কদম-কলি”ৰ অন্তৰ্ভুক্ত কবিতাবিধিৰ সমতুল্য ৰচনা পাছৰ যুগত সাধাৰণতে নাই। আকৌ ডাৰৰ তেনে গভীৰতা নহলেও, বৰ্ণনা-মাধুৰ্য্যত ৰঘুনাথৰ “সাদৰী”, “কেতেকী”ৰ যোৰ তেওঁৰে “দহিকুতৰা” আদিয়ে নাপায়। ওজ গুণত অগ্নিকাগিৰিৰ বৈশিষ্ট্য সদায় থাকিলেও, “ভূমি”ত মাধুৰ্য্যবো যি সমাবেশ আছিল, তেওঁৰ পাছৰ ৰচনাত সি নাই।

অমৰ ওমৰক যেনেকৈ ফিঞ্চাৰেণ্ডে আদৰ্শনীয়া কৰিলে, যতীন্দ্ৰনাথও তেনেকৈ ফিঞ্চাৰেণ্ডক আদৰ্শনীয়া কৰিলে, কাশত সূত-লগা শব্দ বাচনি আৰু পদ-জালিত্য তেওঁৰ চিৰ বৈশিষ্ট্য হলেও ডাৰৰ গভীৰতা আৰু বৈচিত্ৰ্য প্ৰকাশ কৰিব পৰা শক্তিৰ দৈন্যই “ওমৰ-তীৰ্থ”ক ক্ষুদ্ৰ নকৰি থকা নাই। খ্ৰিশবোৰত আৰু পঞ্চাশবোৰৰ ভিতৰত প্ৰকাশিত তেওঁৰ “আপোন সুৰ”, “বনফুল” আদিৰ প্ৰকৃততে অতি সৰহখিনিয়েই তেওঁৰ ১৯০৯-২৯ৰ ভিতৰৰ ৰচনা, কিন্তু বাস্তৱতে কুৰি শতিকাৰ তৃতীয় দশকৰ আগতেই তেওঁৰ কবিতাৰ উহ শুকাই যোৱা বুলি ধৰিব পাৰি, কিয়নো “নাৱৰীয়া” আদি কবিতাৰ সৃজনী-প্ৰতিভা পাছৰ কবিতাবোৰত বিৰল। যি দৰ্শনকে আৰোপ কৰা হওক, তেওঁৰ পাছৰ কবিতাবোৰত তেওঁৰ সেই চিৰকুমাৰ, নিৰ্জন, ডিক্তাসুলভ আৰু হতাশ জীৱনৰ হা-হুয়নিয়াহেই প্ৰতিফলিত হৈছে যে সন্দেহ নাই।

যতীন্দ্ৰনাথৰ দৰে কবিতা-দেবীৰ বাবে উছৰ্গা কৰা জীৱন আৰু নলিনীবালাৰ নিচিনাকৈ ৰবীন্দ্ৰ কাব্য-দৰ্শন গ্ৰহণ কৰোঁতা বড়কান্ত বৰকাকতীবো কবি-জীৱন বিধিনিশ্চয় নহয়। ইংৰাজী সাহিত্যত “জন্ গিল্পিন” কবিতাৰ দৰে দণ্ডিনাথৰ দুই-চাইটি কবিতা অসমীয়া সাহিত্যত চিৰ-উপভোগ্য হৈ ৰব বুলি আশা কৰিব পাৰি। বুৰঞ্জী আদি বিভিন্ন ক্ষেত্ৰৰ খ্যাতি নোলোৱা হলে “নিৰ্ভালি”ৰ কেইটিমান বিশ্লেষণ কবিতাৰ বাবে সূৰ্য্যকুমাৰে কবি-খ্যাতি নিৰ্ব্বিবাদে ভোগ কৰি থাকিলহেউন। “অসমা” আৰু “বিচিত্ৰা” পুৰি দুখনৰ আলোচনাত দুজন জন-অসমীয়া কিৰ-বিস্তৃত পঠিতে ডিবেছকৰ কবিত্ব-শক্তিৰ উচ্চ প্ৰদৰ্শন কৰিছে। আবেগৰ স্বাভাৱিক উদ্ভাস নাথকিলেও জাতীয় হৃদয় লিৰা বিনন্দৰ “গকনোও” আদি দুই এটি কবিতা বীৰজীৱী হব বুলি আশা কৰিব পাৰি।

অতুলচন্দ্ৰক কেন্দ্ৰতকৈ পৰিষদৰ কবি বুলিব পাৰি। ডাব-বৈশিষ্ট্য নহলেও সুন্দৰ শব্দ-গাঁথনি আৰু পদ-লালিত্যেৰে শৈলধৰ, আৰু অলপ অস্পষ্ট হলেও মৌলিক ডাবেৰে কমলেশ্বৰ, প্ৰতিনিধিমূলক কবি। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দুৱাৰ-দলিত ভৰি নিদিয়াকৈও স্বাভাৱিক শক্তিয়ে কবি প্ৰসিদ্ধি লাভ কৰা ত্ৰিমূৰ্তি বৰুনাথ—নলিনীবালা—ধৰ্মেশ্বৰী। অলপ বয়সতে কবি-প্ৰসিদ্ধি লাভি ৰাজনীতিতলৈ যোৱা দেৱকান্ত আৰু আঢ়ৈ কুৰিৰ সফললৈকে ৰাজনীতিত থাকি তাৰ পৰা সাহিত্যলৈ অহা নীলমণি, বহুসাপূৰ্ণ। নীলমণিৰ সবহভাগ পদ্য যদি গদ্য হেন, তেওঁৰ সবহখিনি গদ্য, ডাবৰ কথা এৰি, পদ্য হেন। প্ৰথম যৌৱনৰ ডাব-ডাষাৰ ফেন নৌ মাৰ যাওঁতেই “পাপৰি” লেখক গণেশচন্দ্ৰ আদি ঢোপাতে মৰহিল। প্ৰতিনিধিমূলক ডাবেহে এই কেজনক লৈ আলোচনা মুকলি কৰা হৈছে।

অসমীয়া গীত-ৰচনাৰ কাহিনীও বহুসাজনক বৰ্তমান কবিতাৰ দৰেই অতীতৰ লগত ইয়াৰ সম্বন্ধ ছিগা, কি ডাব, কি ডাষা, উভয়তে। বৰ্তমানৰ উপযোগী গীত-ৰচনা আৰম্ভ হয় যোৱা শতিকাৰ আশীবোৰত সত্যনাথৰ “গীতাৱলী”ৰ যোগে, আৰু বেপুথৰে তেওঁক অনুসৰণ কৰে। বৰ্তমান শতিকাৰ প্ৰথম দশকত লক্ষীৰামৰ “সঙ্গীত-সাধনা” আৰু “সঙ্গীত-কোষে”ৰে বৰ্তমান অসমীয়া গীতৰ উদ্বোধন হয়। আগৰ এসময়ৰ ডাব-সুৰ উভয়তে বঙালীৰ অনুকৰণ কৰাৰ পৰিবৰ্তে হ’ল মৌলিক ডাব, কিন্তু বঙলা সুৰৰ অনুকৰণ, যেনে দ্বিজেন্দ্ৰলাল সুৰৰ অনুকৰণত পদ্মধৰৰ “ফুলনি” আৰু ৰবীন্দ্ৰনাথৰ সুৰৰ অনুকৰণত ডিম্বেশ্বৰৰ “সঁফুৰা”, এই শতিকাৰ দ্বিতীয়-তৃতীয় দশকত। কিন্তু এই তৃতীয় দশকৰে শেষ ছোৱাত সেই অৱস্থাৰ সামৰণি পেলাই মৌলিক ডাব আৰু অসমীয়া আই-নাম বিয়া-নামৰ সুৰত গীত-ৰচনাৰ পাতনি মেলিলে ঘাইকৈ জ্যোতিপ্ৰসাদে তেওঁৰ “শোণিত কুঁৱৰী”ত। ডাব পাছত কীৰ্তিনাথ বৰদলৈয়ে “বাসন্তীৰ অভিনেত্ৰ” আৰু “লুইত কোঁৱৰ”ৰ ভিতৰেদি এই নতুন চেটাক আৰু বৈচিত্ৰ্যময় কবি অভিনন্দিত কৰিলে। কিন্তু ই বৰ দুখৰ কথা অসমীয়া গীত-ৰচনাৰ এই অভিনৱ চেট্টা যোৱা দেড় কুৰি বছৰত খেনেদৰে আগবাঢ়িব লাগিছিল ভেনে ছোৱা নাই। বিয়া নাম বা দিহা নামৰ ভাল সুৰ এটাই গীত নহয়, তাৰ কথা অংশ যে আছে সিও পৃথক হব লাগিব, তদুপৰি চহা-গীতৰ সুৰ এটাও সঙ্গীত-বিজ্ঞানৰ উচ্চতম দাপত আছে বুলি ধৰিব নালাগিব। অসমীয়া সঙ্গীতৰ দুৰ্ভাগ্য অসমীয়া কবিসকল সাধাৰণতে

গায়ক নহয়, গায়ক সকলো সাধাৰণতে কবি নহয়, ততোধিক বেজাৰ লগা কথা, খোৰাই কণাক নিজ চকুৰ আৰু কণাই খোৰাক নিজ ডবিৰ সুবিধা দিব নোহোৱাৰে।

এই কাল ছোৱাৰ নাটক, উপন্যাস আৰু চুটি-সামুৰ বৰঙণিতো সেইদৰে নতুনতকৈ উত্তৰ-নৱন্যাস যুগৰ লেখকসকলৰ ভাগ বিশেষ। নাটকৰ বিষয়ে এই কালছোৱাত বঙলা নাটকৰ ডাঙনি বজ্জমৰ পৰা একেবাৰে উলিয়াই খেদা হুলি বুলি সৌৰৱ কৰা হয়, পাছে সেইটোৱেই যথেষ্ট নহয়, তাৰ ঠাইত কি দিয়া হুলি সেইহে ঘাই কথা। ইয়াৰ আগত দ্বিজেন্দ্ৰলাল আদিৰ লেখৰ নাটকবোৰ ডাঙনি কৰি অঁঠনয় কৰা হৈছিল আৰু তাৰ পৰা বজ্জমই শিক্ষামূলক গুণ যথেষ্ট যোগাইছিল। ডাবহে সাহিত্য, ডাৰা সাহিত্য নহয়, এতেকে বজ্জমৰ সেই শিক্ষামূলক গুণ অটুট ৰাখিবলৈ হলে তেনে গঠনমূলক আৰু শিক্ষাপ্ৰদ ডাব যোগাব পৰা নাটক লাগে। শূনা যিমানেই বৃহৎ হওক, তথাপি সি শূন্যই।

আগৰ দৰেই এই কালছোৱাতো সামাজিক আৰু সমস্যামূলক নাটকৰ আধিপত্য হীন, পৌৰাণিক আৰু ঐতিহাসিক নাটকবোৰো প্ৰায় গতানুগতিক। পুৰাণ আৰু ইতিহাস মৃত কথা শিশু, সেই দূৰ অতীতক অদূৰ ভবিষ্যতৰ অগ্ৰদূত পাতিব লাগিব আজিৰ নাট্য সাহিত্যই, আৰু তাকে কৰিবলৈ হলে সেই মৃত নায়ক-নয়িকাবোৰক নিজ সৃজনীমূলক প্ৰতিভাৰে নতুনকৈ জীৱন্ত আৰু প্ৰাণবন্ত কৰিব পাৰিব লাগিব। এই বিষয়তো আৱশ্যকীয় মৌলিক শক্তিৰ অভাৱ বুলিব নোৱাৰি, অভাৱ হৈছে সেই শক্তি প্ৰয়োগৰ আৰু সেই নাট উপন্যাস কলাৰ প্ৰতি এক শৰণৰ। সামাজিক আৰু সমস্যামূলক নাটক লিখাৰ আৱন্তল আগতেই হৈছে, পাছে সি এতিয়াও সেই আৱন্তলতে আছে। বুদ্ধিমান আৰু সাহসী জ্যোতিপ্ৰসাদে তথাকথিত বান্ধৱ, প্ৰকৃততে নৱন্যাসমূলক, নাটকৰ চেষ্টা কৰিছিল, তেওঁ যথেষ্ট সময় নাপালে। মিত্ৰদেৱ যথেষ্ট বুদ্ধিমান আছিল, কিন্তু সেই বুদ্ধিৰ অপব্যয় ঘটিল। অতুলচন্দ্ৰৰ জোৰতকৈ লেখৰ চিন্তা, নকুলচন্দ্ৰৰ অধ্যয়নৰ আৰু দৈবচন্দ্ৰৰ একাগ্ৰতাৰ অভাৱ। প্ৰতিনিধিমূলকভাৱে এই সকলৰ উল্লেখ কৰা হৈছে। পাদ-প্ৰদীপৰ দৰে কথা-হৰি আৰু আকাশ-বলীৰ বাবে সম্প্ৰতি কিছুমান নাটক লিখা হৈছে, সেইবোৰৰ সবহ ভাপতে স্থায়ী সাহিত্যিক মূল্যতকৈ জামুনিকতম কল-কৌশল বুদ্ধি-কিটিলৰ দৰী সবহ।

জাৰডবৰ্বৰ পূৰ্ব সীমান্ত প্ৰদেশ আৰু পবন্তীয়া আৰু জন-জাতিৰ মাজত ভৈয়ামৰ

লোকৰ এই মাজুলিৰ নিচিনা, প্ৰকৃতিৰ কোলাত নৃ-তন্ত্ৰৰ আৰু সমাজৰ বুকত ডাঙা-তন্ত্ৰৰ যাদুগৰ স্বৰূপ, অসম নাটক-উপন্যাসৰ চিত্ৰ-বিচিত্ৰ সঁজুলিৰ ঘৰ। কিন্তু আটায়ে দেখি আচৰিত মানে, ইমানৰ সত্ত্বেও অসমীয়া নাট্যকাৰ ঔপন্যাসিক আদি শিল্পীসকল এই বিষয়ত উদাসীন আৰু নিৰ্বিকাৰ, যেন অসমীয়া সাহিত্য-শিল্পীসকল চৰিত্ৰ-অঙ্কনৰ নতুন পৰিস্থিতিত লাজকুৰীয়া, আৰু যেন তেওঁলোকে সমস্যাভৰু বোণা ভোগ কৰিছে। অকল প্ৰাকৃতিক বা ভৌগোলিক পৰিস্থিতিয়েই নহয়, ইতিহাসেও পৰ্বত-ভৈয়ামক চিৰকাল এক কবি বাখিছিল, অথচ লক্ষ্মীনাথৰ ডালিমী বা পদ্মনাথৰ জিনু নামৰ একেজনী নাগিনী ছোৱালীৰ চৰিত্ৰ, বজ্জীকান্তৰ পানেই জঙ্কি আদিৰ বাহিৰে অসমীয়া সাহিত্যই আপোন কবি লোৱা পৰ্ৱতীয়া জাতীয় চৰিত্ৰ এতিয়ালৈকে ইমান বিৰল। সেই দৰেই যি চাহ-বাগিচাৰ বাবেই অসম বিদেশীৰ ওচৰত প্ৰথম পৰিচিত, সেই চাহ-বাগিচাৰ জীৱন লৈয়েনো কেইখন অসমীয়া নাটক-উপন্যাস এতিয়ালৈকে ৰচিত হৈছে? অথচ দুৰ্গাপ্ৰসাদৰ “মহৰি” নাটকেই নেদেখুৱায় নে তেনে বিষয়ৰ কেনে বিতোপন নাটক অসমীয়াত লিখা হ'ব পাৰে?

কিন্তু এনে বিষয়ৰ নাটক-উপন্যাস চুটি-সমুখ আমাক লাগে বুলি লিখনী ধৰিলেই আমাক লগা-নাটক-উপন্যাস চুটি-সমুখ নোলায়, আৰু সামাজিক জীৱনৰ প্ৰতিচ্ছবি যন্ত্ৰৰ সহায়েৰে লোৱা প্ৰতিকৃতিও নহয়, শিল্পীৰ মনৰ ভিতৰেদি সমাজৰ গভীৰ অধ্যয়ন আৰু সহানুভূতি উন্নীত তাৰ জনম হ'ব লাগিব। সেয়ে নহলে তেনে চৰিত্ৰবোৰ গৰাকিৰ হাতৰ পুতলাৰ দৰে লৰচৰ কৰে, কিন্তু সমাজৰ লোকৰ দৰে জীৱন্ত নহয়। উদাহৰণ স্বৰূপে, জ্যোতিপ্ৰসাদৰ নাটকৰ নামকবোৰ তেওঁৰ দৰেই দুঃসাহসিক আৰু নায়িকাবোৰ তেওঁৰ কথা-ছবিৰ নায়িকাবোৰৰ দৰে নৰ-প্ৰয়াসী কিন্তু সমাজত ভেঁনে লোক বিৰল। দৈৱচন্দ্ৰৰ “বিপ্লৱ”ত খেতিয়কে জমিদাৰৰ বিৰুদ্ধে সকল অভিযান কৰিলে, কিন্তু অসম বিশেষভাৱে খেতিয়কৰ দেশ, জমিদাৰৰ নহয়। আনৰ চহোৱা মাটিত নন্দন-বদন শস্য কৰিবলৈ চোৱাতকৈ আমাৰ হুন্ পৰি কটন হৈ থকা মাটি অলপ দুখ কৰি চাহ নকৰোঁহঁক কিয়? বুদ্ধিৰ জোখ-কাঠি সুবিধা নহয়, সাহসহে।

বৰ্তমান নাটক-উপন্যাস চুটি-সমুখ নাট্য কৰ্মনাও কিনা-যেৰে বহুশব্দৰে নহয়, উল্লিখিত “সাধনা” উপন্যাসেই তাৰ প্ৰমাণ। বোজা দেউকুৰি বহুশব্দ এই নাট্য-কৰ্মনাও বাক্তবান্ধৰ নাট্যত এনেবোৰ সাহিত্যিক সঙ্কেত-বাৰম্বাৰ দৰে হ'ল, আৰু হ'লেই যোগাৰী

তেওঁলোকৰ ইষ্ট দেৱতা স্বৰূপ হল। দেৱতাৰ দৰে শিশুৰ বিষয়তো, আমি জানো, নাডঠ গুণ ঘৃণনীয়তকৈ পূজনীয়হে হয়, যদি সি পাপ-বৰ্জিত হয়। শঙ্কৰদেৱৰ “কীৰ্ত্তন”ৰ “হৰমোহন” “ৰাসকীড়া”ত নাডঠ বৰ্ণনা যথেষ্ট আছে, কিন্তু সি শ্ৰেষ্ঠ ধৰ্মশাস্ত্ৰ, গতিকে নাডঠ গুণ থকা-নথকা লৈ বিচাৰ নহয়, বিচাৰ হয় লেখকে তাক কিভাবে ব্যৱহাৰ কৰিছে। স্বহতা জীৱন আৰু মৃত্যুৰে মোপাছাঁ ভাৰতীয় সাহিত্য শিল্পীৰ আদৰ্শ হব লগা পুতৌৰ কথা সন্দেহ নাই, কাম আৰু লোভেই যাৰ পৰিচালক তেনে নৱ পশুৰ মাজত বাস কৰা দুৰ্ভাগ্যৰ বাবেই যে মোপাছাঁৰ শক্তিৰ এনে অপব্যৱহাৰ ঘটিছিল তাক পাহৰিব নালাগে।

জীৱিত সাহিত্যই সদায় জীৱনৰ পৰাই পোনে পোনে পোৰা মেলে, আৰু জীৱন মানে সুস্থ স্বাভাৱিক জাতীয় জীৱন বৃদ্ধিৰ লাগিৰ। এই নতুন নাটক-গল্প চুটি সাধু লেখকবিলাকৰ বৰ্ণনাৰ জনতা সুস্থ অসমীয়া সমাজ নহয়, অসমীয়া সমাজৰ মানসিক ক্ষয়-ৰোগগ্ৰস্ত বিজতৰীয়া এটা ক্ষুদ্ৰ অংশমাত্ৰ। এনে ডেকাল নোহোৱা ভাৰতীয় তথা অসমীয়া সমাজৰ চিত্ৰ আঁকিবলৈ ললে তেওঁলোক দোখোৰ-মোৰত পৰে, কিয়নো সেই সমাজে তেওঁলোকক প্ৰকৃততে আকৰ্ষণ কৰা নাই আৰু সেইদেখি তেওঁলোকৰ জীৱন-দৰ্শন বৃদ্ধিবলৈ তেওঁলোক অপাৰগ হৈ পৰে। নিম্ন মধ্যবিত্ত অসমীয়া সমাজৰ সমস্যাৰ সমাধান আদি দেখুৱাবলৈ যত্ন কৰিও গভীৰ অধ্যয়ন আৰু আন্তৰিকতাৰ অভাৱত তেওঁলোক বিফল হব লগাত পৰে, কিয়নো বুদ্ধিক যিমানেই শানত দিয়া হওক, অন্তৰে চাকি নিকা নকৰিলে সাহিত্যৰ মৌ বিতৰণৰ উপযোগী নহয়। লক্ষীনাথ শৰতচন্দ্ৰ আদিৰ উপৰি উত্তৰ-নৱন্যাসৰ লেখক মহীচন্দ্ৰৰ “মিতাৰ মৰম” আদি সাধুত অসমীয়া নিম্ন মধ্যবিত্ত সমাজৰ চিত্ৰ ধৰা পৰে।

পদ্যতকৈ গদ্য সদায় পৰবৰ্তী আৰু যত্নসাধ্য। “অকনোদই” যুগৰ পৰা “বাঁহী”ৰ যুগলৈকে গছাল লেখকসকলৰ যত্নত অসমীয়া গদ্যৰ যি বীতি সুন্দৰা হৈ চলি আহিছে, উত্তৰ-নৱন্যাসৰ লেখক সূৰ্য্যকুমাৰ আৰু বৈষ্ণৱ আদিৰ ঐতিহাসিক শ্ৰাঙ্কলতা, বাণীকান্ত আৰু ডিম্বেশ্বৰ প্ৰভৃতিৰ কবিত্বসুলভ কমণীয়তা, জ্ঞাননাথ আৰু নীলমণি আদিৰ যুক্তি-নীতিমূলক ৰচনাৰে সি ধাৰ-নিছিগা সোতেৰে বৈ আহিছিল। কিন্তু তাৰ পাছৰ লেখকসমূহৰ ভাষা-চৰ্চ্চাৰ অভাৱৰ বাবে অসমীয়া গদ্যৰ নিমজ্জ গতিৰ ঠাইত বহুতা স্বতন্ত্ৰ ধাৰা-পৰা হৈছে, কিয়নো পদ্যৰ দৰে গদ্য আবেগৰ প্ৰকাশ যাত্ৰ হব নোৱাৰে। লক্ষীনাথৰ “শঙ্কৰদেৱ” (১৯১১) পাছত ডিম্বেশ্বৰৰ “জিলিঙনিয়ে” (১৯৩৮) অসমীয়া সাহিত্যৰ কবিত্ব-সুলভ সৌন্দৰ্য্য আৰু বাণীকান্তৰ “পুৰণি সাহিত্য”ই (১৯৪২) তাৰ পাতিজ্ঞানপূৰ্ণ ব্যাখ্যা দাঙি ধৰে। কিন্তু সম্প্ৰতি সাহিত্য-সমালোচনা উদগু, ইংৰাজী সাহিত্য সমালোচনাৰ অ’ৰ ত’ৰ দুলকি কৰা তুলি দিব পাৰিলেই বাটৰ বাটকোণ অসমীয়া

সাহিত্যৰ সমালোচক! আকৌ হেমচন্দ্ৰ, গুণাভিৰাম, লক্ষ্মীনাথকে ধৰি আগৰ আলোচনী-সম্পাদক আহিছিল অধিনায়কৰ সম্মানিত আসনৰ পৰা, আৰু এই কালছোৱাত সাধাৰণতে সেই ঠাই পূৰণ কৰিছে ব্যৱসায়-প্ৰয়াসী বা জীৱিকাধীয়ে। গতিকে ভাষা বা সাহিত্য সম্পৰ্কে পৰিচালনা সমালোচনা কোন দৰৰ হ'ব তাক সহজে অনুমান কৰিব পাৰি। লোণে আৰু ক'ৰ পৰা ব্যঞ্জন সোৱাদ কৰিব লোণতেই যেতিয়া সোৱাদ নাই।

বৰ্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰধান অভিশাপ হ'ল ৰাজ্যিক পৰ্যায়ৰ পৰা কেন্দ্ৰীয় পৰ্যায়লৈকে সকলোতে প্ৰকৃত সৃজনীমূলক প্ৰতিভাক এফলীয়া কৰি দ্বিতীয় তৃতীয় শ্ৰেণীৰ লেখক বা সাহিত্য জীৱিকাধীৰ দ্বাৰা পৰম্পৰ-শলাগনিৰ 'প্ৰাইভেট লিমিটেড কম্পেনী' গঠন। সাহিত্য ব্যৱসায়ো তেনে লোকেই একমুখীয়া কৰি লোৱাৰ ফলত পৱিত্ৰ জ্ঞান-সাধনা আৰু সত্য-অন্বেষণ সাহিত্যৰ মূলধন ৰূপে বিলুপ্ত হৈ সাহিত্যক্ষেত্ৰ সত্যৰ অপলাপৰ আৰু অসত্যৰ প্ৰচাৰৰ ঠাই হৈ পৰিছে। এই বিষয়ে সমাজ-বিবেক জাগ্ৰত হ'বৰ কাল কেতিয়াবাই আহিল।

প্লেটাই তেওঁৰ আদৰ্শ ৰাষ্ট্ৰৰ পৰা কবিতাক নিৰ্বাসন দিছিল, যদিও তেওঁ নিজে এজন লেখক কবি আছিল আৰু এটি কবিতাবে তেওঁৰ সেই বিষয়ৰ গ্ৰন্থৰ সামৰণি মাৰিছিল। তেওঁ আসোৱাই ধৰিছিল, কবিতা তথা সাহিত্যই সাধাৰণতে অসত্যক আশ্ৰয় দিয়ে আৰু তাৰ পৰা সমাজ পতনমুখী হয়। ডাৰতীয় তথা অসমীয়া সাহিত্যই আজি সেই পতন মুখী বাটত ৰাষ্ট্ৰক পৰিচালিত কৰিছে। ৰাষ্ট্ৰই এতিয়া তালৈ চকু দিবৰ হল।

পাৰস্যীয় সাহিত্যৰ যশস্বী ঐতিহাসিক এড্‌ৱাৰ্ড ব্ৰাউনে সকলো সাহিত্যৰ বাবে এটি অতি লাগতিয়াল ইঙ্গিত বা সঙ্কেত-বাণী শুনাইছে বোলে ভাষাৰ শুদ্ধতাৰ হ্ৰাস আৰু জাতিৰ অৱনতিৰ মাজত কিবা অসম্বন্ধ সম্পৰ্ক থকা সদায় দেখিবলৈ পোৱা হয়। হেষ্টিংছৰ যুদ্ধৰ আগত এলো-ছেল্ডন ভাষা প্ৰায়ে শুদ্ধৰূপে লিখা নহৈছিল, আৰু নৰ্মান্ মাৰনৰ আগে আগে সেই ভাষাত ভালকৈয়ে ক্ষয়ৰোগ সোমাইছিল। ঠিক তেনেকৈয়ে আৰেষ্টাৰ প্ৰাচীন পাৰস্যী ভাষা লেবেলি যোৱাৰ লগে লগে মজ্জীয়া ধৰ্মৰ অধঃপতন আৰম্ভ হল, কঠোৰ একশৰণ মজ্জীয়া ধৰ্মত অহৰ মজ্জা আৰু একেশ্বৰ হৈ নাথাকিল—মিশ্ৰ (সূৰ্য্য), উহিত (শুক্ৰ) আদি অন্য দেৱতাই অহৰ মজ্জাৰ লগত শৰী পাতিলে। এই ঘটনাৰ লগত অসমীয়া ভাষা আৰু মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ বিজ্ঞানি ৰূপিয়াকৈ খাটে, বৰ্তমান অসমীয়া ভাষাৰ শুদ্ধতা হ্ৰাসৰ সৈতে মহাপুৰুষৰ লগত অন্য দেৱী-দেৱ সুমুৱাবৰ পুনঃ পুন অশ্ৰেষ্ঠা মন কৰিব লগীয়া। চাপৰিলে মৈষ নেৰায়ঃ ই নিৰ্দ্দয় হলেও অটুট সত্য।

অসমীয়া সাহিত্যৰ বৰ্তমান আৰু ভবিষ্যত

মহাৰাণী ভিক্টৰিয়াৰ মৃত্যুৰ দহ-পোন্ধৰ বছৰৰ আগৰ পৰা যেনেকৈ ভিক্টৰিয়া যুগৰ নৈষ্ঠিকতা লাহে লাহে জহি-খহি যাবলৈ ধৰিছিল, লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ মৃত্যুৰো ন-দহ বছৰৰ আগৰ পৰা সেইদৰে অসমীয়া সাহিত্যৰ বেজবৰুৱা যুগৰ নীতি নিয়মবোৰ ভাগিৰ-ছগিৰলৈ আৰম্ভ কৰিছিল, আৰু ১৯২৯কে আমি তাৰ প্ৰাৰম্ভ কাল বুলিছোঁ। এহাতে ইংৰাজী আৰু বঙলা সাহিত্যৰ ভিতৰেদি অহা ঘাইকৈ মোপাহা আৰু ফ্ৰয়ডীয় প্ৰভাৱ আৰু ইহাতে দলীয় ৰাজনীতিৰ হেচা লগ লাগি আগৰ বেজবৰুৱাৰ নৈষ্ঠিক শাসনৰ বিৰুদ্ধবাদী দলটোক এতিয়া উচটনি দিলে, আৰু গুৱাহাটীৰ পৰা নকৈ ওলোৱা দুই এখন আলোচনীৰ আশে-পাশে তেওঁলোকে ৰণচালি পাতিলে। ইয়াৰ বেঞ্চাৰ ডাল দুইটা ফলেই অচিৰে দেখা দিলে, বেয়াৰ ফলত বিশেষ অধ্যয়ন একাগ্ৰতা নোহোৱাকৈও যেয়ে সেয়ে সাহিত্য-ক্ষেত্ৰত নামিবলৈ লাই পালে, আৰু ভালৰ ফলত অলপ অচৰপ চৰ্চ্চা থাকিলেও নিন্দাৰ ভয়ত কুচিমুচি থকা এচাম লেখক আগবাঢ়ি ওলাই আহিল। এই নতুন প্ৰচেষ্টাৰ আটাইতকৈ লেখত ল'ব লগা গুণ হ'ল এতিয়াৰ পৰা অভাৱনীয়ৰূপে অসমীয়া সাহিত্যৰ পৰিসৰ বাঢ়িল, আৰু তাৰ লগৰীয়া সম্ৰাটকৈ বৰ নোষৰ ভিতৰত হ'ল ডাঙা সাহিত্যৰ তেনেই তৰাং জ্ঞান লৈও নতুন দুটা কৌশল কিটিপ্ শিকিয়ে নিজক সাহিত্যৰ অধিকাৰী বুলি ডবা এটা অহম্বিকা বহুতৰ গাত লজ্জিবলৈ ধৰিলে।

এই অৱস্থাৰ সোতৰ-ওঠৰ বছৰৰ ভিতৰতে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপিত হোৱাত তাতো অসমীয়া পাঠ্য-আদি লৈ এটা উপদল গঠিত হ'ল। অসমীয়া সাহিত্যত আগতে কোন বিষয়ত কি কাম হৈছে-নহৈছে তাক নাজানি আৰু জানিবৰ যত্নও নকৰি 'গৱেষণা' কাৰ্য চলোৱাত সৰহভাগ কাম 'চৰ্বিত চৰ্বণ' হ'লেও ইয়াৰ যোগে এতিয়াও যথেষ্ট লাগতিয়াল কাম কৰিব পাৰি। অসমৰ বিশ্ববিদ্যালয়ত অসমীয়া সাহিত্য-চৰ্চ্চাৰ মানদণ্ড যেনে উন্নত হ'ব লাগিছিল তেনে নোহোৱাৰ কাৰণবোৰ দূৰ কৰি এতিয়াও জাতিৰ উন্নতি সামান্য ব্ৰতী হ'বৰ উপায় আছে। গৱেষণাৰ দৰে অসমীয়া সাহিত্যৰ সমালোচনা ক্ষেত্ৰতো এই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা যেনে গধুৰ বৰঙনি পাব লাগিছিল তাৰ পৰা অসমীয়া সাহিত্য

আজিও বঞ্চিত। অৱশ্যে জগত জুৰি বাতৰি-কাকতৰ প্ৰভাৱ বিয়পি পৰাৰ হেতুকে তাৰ ভাল বেয়া স্বভাৱো জগতৰ সাহিত্যৰ ওপৰত পৰিছে, আৰু অসমীয়া সাহিত্যও তাৰ দোষ-গুণৰ ভাগী নহৈ পৰা নাই। বাতৰি-কাকতৰ প্ৰভাৱৰ দোষৰ ভিতৰত যেনেকৈ চেলিং-পেটে-সমালোচনা আৰু হৈ চৈ কৰা স্বভাৱ, তাৰ গুণৰ ভিতৰত খুঁৱলি-কুঁৱলি বিৱৰণৰ ঠাইত বস্তুমুখী দৃষ্টিৰ প্ৰভাৱ। বাতৰি কাকতৰ দোষ এৰি গুণৰ ভাগ যাতে অসমীয়া সাহিত্যত সোমাব পাৰে তাৰ যত্নৰ প্ৰয়োজন। তদুপৰি বাতৰি কাকতৰ এটা বিশেষ স্বভাৱ হল তাৰ ক্ষণস্থায়িত্ব, তাৰ এই প্ৰভাৱত বৰ্তমান অসমীয়া সৰহখিনি সাহিত্যই তেনে জাতৰ হৈছে, কিন্তু আশা কৰিব পাৰি বিশেষ গুণী লেখকৰ হাতত এই সাহিত্যৰ এটি ভাগে তুলনাত স্থায়ী ৰূপ পাব।

নতুন কবিতা ৰচনাত হেম বৰুৱা, নৱ বৰুৱা আদি কেইবাজনো লেখকে যথেষ্ট কৃতিত্ব দেখুৱাইছে, যদিও তেওলোকৰ লগত শাৰী পতা বহুত লেখকৰে আৱশ্যকীয় চৰ্চ্চাৰ অভাৱ লক্ষ্য কৰিব পাৰি। নতুন কবিতাৰ কল-কৌশলত জ্ঞান-বিজ্ঞান উভয়েই আছে, গতিকে তাৰ প্ৰকৃত ধ্যান-ধাৰণা লাভ কৰিবলৈ যি আয়াস আৰু একাগ্ৰতা লাগে, বহুতৰে সি নোহোৱাত “দেখাক দেখি কৰ্ম। শুনাক শুনি ধৰ্ম॥” কবিবলৈ যোৱাৰ দৰে হয়। তদুপৰি নতুন কবিতাৰ কল-কৌশল বিদেশী হলেও তাক অসমীয়া জাতীয় জীৱনত খাপ খুৱাবলৈও ডালেখিনি বুদ্ধিৰ প্ৰয়োজন, সেই বুদ্ধিও অৱশ্যে উপাৰ্জন কৰি লব লাগিব। বিদেশী কল-কৌশল ব্যৱহাৰৰ কৃতকাৰ্য্যতাৰ প্ৰমাণ হ’ল তাক বিদেশী বুলি সতকাই গম ধৰিব পৰা হব নালাগিব। ইংৰাজী নৱন্যাস ব্যৱহাৰ কৰা ইয়াৰ পূৰ্বযুগৰ কবিসকলেই তাৰ প্ৰমাণ দিয়ে। আন কথাৰে কবলৈ হ’লে, বিজাতীয় বস্তু জাতীয় বা অধৰী কথা ঘৰচীয়া নহলে সি গ্ৰহণীয় নহয়।

নতুন চুটিসাঁধু লেখকৰ ভিতৰত পুৰণি চামৰ হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা আদি নতুন চামৰ আব্দুল মালিক প্ৰভৃতি লেখক লবলগীয়া। ভাব-ভাষা কল-কৌশল আদি সকলো পিনে চৰ্চ্চাৰ প্ৰমাণ দেখুৱালেও এই পিছৰ লেখকৰ আগৰ ৰচনাত মোপাহাৰ অপৰিপক্ক গল্পৰ প্ৰভাৱ যথেষ্ট আছিল, সুখৰ বিষয়, বৰ্তমান তেওঁৰ লিখাই মাছে মাছে ক্ৰম-পৰিপতিৰ চিন দেখুৱাইছে। এওঁৰ আগৰ-পিছৰ প্ৰায় লেখকতে কল-কৌশলত হওক-নহওক, ভাব-ভাষা বিষয়ত আৱশ্যকীয় অধিকাৰ নোহোৱা হেতুকে শিল্পীৰূপে তেওঁলোকৰ সিদ্ধি নিশ্চিত নহয়। এওঁলোকৰ সবহ-বিনিয়েই সমাজ আৰু চৰিত্ৰ অধ্যয়নতকৈ অকল

কল-কিটিপ্ জনাৰ ওপৰতে কৃতকাৰ্যতাৰ বাবে নিৰ্ভৰ কৰে, তদুপৰি ভাষাৰ চৰ্চ্চা আৰু অধিকাৰ লাভ নোহোৱা হেতুকে তেওঁলোকে পঢ়ুৱৈৰ মনত ভাল দৰে সাঁচ বহুৱাব নোৱাৰে। অপৰিপক্ক জ্ঞানৰ প্ৰশংসা আৰু পৰম্পৰা শলাগনি সমাজৰ সমৰ্থনৰ ওপৰতো বহুতেই নিৰ্ভৰ কৰে, অথচ নিজ গুণৰ ওপৰত ঠিয় হ'ব পৰা শক্তি বহুতৰেই নাই।

নতুন উপন্যাস লেখকৰ ভিতৰত ছদ্মনামা বীণা বৰুৱাৰ 'জীৱনৰ বাটত' আদি দুই এখন উপন্যাসে জনপ্ৰিয়তা লাভিছে, কিন্তু সেইবোৰৰ প্ৰকৃত প্ৰস্তুততা সম্পৰ্কে বাদানুবাদ দেখিবলৈ পোৱা হয়। সি যি হওক, অসমীয়া ঘৰুৱা আৰু সামাজিক জীৱনত বিভিন্ন দিশৰ পৰা পোহৰ পোলাৱা প্ৰকৃত অসমীয়া উপন্যাসৰ লেখ এতিয়াও যথেষ্ট বুলিব নোৱাৰি। তদুপৰি মাজুলিৰ নিচিনা অসমক চাৰিওফালৰ পৰা বেৰি থকা পৰৱৰ্তীয়া জন জাতিৰ জীৱনৰ বিষয়েও যি দুই এখন উপন্যাস আছে তাত উপন্যাসৰ ফালৰ পৰা পৰিণতিৰ আৱশ্যক অকল জনজাতিৰ চিত্ৰ বুলিয়েই যথেষ্ট হ'ব নোৱাৰে। ডাঙান কৰা উপন্যাসৰো প্ৰকৃত মূল্য হ'ব তাক জাতীয় চাঁচত সম্যকৰূপে গঢ় দিব পাৰিলেহে। টেনিছনৰ 'এনক্ আৰ্ডেন' সাধুৰ আৰ্হি লৈ লিখা ৰজনীকান্ত বৰদলৈৰ উপন্যাস 'নিৰ্মল ডকত' এই সম্পৰ্কত আমাৰ আৰ্হি হ'ব পাৰে। ইয়াৰ আগৰ যুগৰ এইজন লেখকৰ বিপুল মানৱীয় অনুভূতি এই যুগৰ এটা ডাঙৰ অভাৱ।

নতুন নাটক বহুত ওলাইছে যদিও বিশেষভাৱে নাম কৰ পৰা লেখকৰ উল্লেখ কৰা কঠিন। ইংৰাজী সাহিত্যত এই নতুন নাটকে যুগান্তৰ আনিছিল আৰু বৰ্ষমঞ্চ প্ৰায় বহুতা-মঞ্চলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল। গেলছৱৰ্ডি আৰু বাৰ্ণাডেম্বৰ সেই সময়ৰ সামাজিক সমস্যাবোৰৰ ওপৰত লিখা নাটকবোৰৰ কথা এই প্ৰসঙ্গত উল্লেখ কৰিব পাৰি, ব্যৱহাৰিক সমাজত যুনি-ডিক্তাই যেনে দৰে কথা পাতে, তেওঁলোকৰ নামক-নামিকাবোৰে বৰ্ষ-মঞ্চত ঠিক তেনেদৰেই জীৱন্ত ভাষাত কথা পাতিছিল। এনে কৰা বাবে তেওঁলোকৰ কোনো নাটক যদি নাটক স্বৰূপে অকৃতকাৰ্য হোৱা বোলা হয়, তেন্তে কৰ লাগিব সেই অকৃতকাৰ্যতা বহুত নাটকৰ কৃতকাৰ্যতাতকৈ অধিক কৃতকাৰ্য। অসমীয়া কি নাটক, কি উপন্যাস, প্ৰত্যেকৰে লেখক স্বভাৱতেই যেন সমস্যাভৰ-বোপী, সমস্যাৰ সম্মুখলৈ আহিবলৈ তেওঁলোকে সদায় ইমান টান পায়! খুঁৱনি-খুঁৱনী ভাব আৰু অলঙ্কাৰ-বিলসী ভাষাই তেওঁলোকৰ অতি আদৰ্শ! ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ লগত এই বিচ্ছেদ হেতুকেই অসমীয়া সাহিত্য সাধাৰণভাৱে অসমীয়া জীৱনৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ আছে বুলিব পাৰি।

অসমীয়া নাটক-উপন্যাস সমস্যা-মুখৰ আৰু বস্তুমুখী হ'ব কেতিয়া ?

নতুন গীত দেখাত দিনক দিনে বাঢ়িছে যদিও জ্যোতিপ্ৰসাদৰ পৰা ভূপেন্দ্ৰনাথলৈকে ধৰিও আঙুলিৰ মূৰত লেখিবলৈ নোলায়। গায়কৰ কঠৰ মিঠা গুণে, জাতীয় সুৰৰ মোহনিয়ে বা বচা বচা ঘৰুৱা মাত-কথাই গীতৰ গাঁথনি দিব নোৱাৰে। কবিতাৰ দৰে গীতৰো মূলবস্তু সুৰলা ভাব, “ত্ৰিশ দিনে হয় মাহ সেপ্তেম্বৰ। সিদৰে এপ্ৰিল আৰু জুন নৱেম্বৰ ॥” —গীতৰ সুৰত সুৰালোকৈ গাব পাৰি, তথাপি সি গীত হ'ব নোৱাৰে। বৰ্তমান লেখকৰ লগত সমালোচকৰ সম্পৰ্ক কলগছৰ লগত ঢোকাৰ নিচিনাই হয়, লেখক-সমালোচক প্ৰায়ে পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ ওপৰত আত্ম-প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে নিৰ্ভৰশীল। এইবাবেই বাস্তৱতে কবিতাত নথকা দৰ্শন আৰু গীতত নথকা কবিত্ব সমালোচকৰ পাণ্ডিত্য ওলমোৱা হাকোটাব বাবে কল্পনা কৰা হয়, উচ্চ-পদবী বা ধনী-সুহৃদৰ স্তাৱক-আৰতিৰ কথা এৰিও। সম্প্ৰতি আকাশ-বাণীৰ যোগানৰ বাবে কিছুমান গীতৰ আমদানি হৈছে, তাত “গীত-কবিত্ব গুণ”ৰ বিশেষ বিচাৰ দেখিবলৈ পোৱা নহয়। নিৰপেক্ষ সমালোচনাই অব্যৱস্থাৰ অৱসানৰ একমাত্ৰ উপায়।

নতুন সমালোচনা বাস্তৱতে আজি প্ৰায়ে প্ৰৱৰ্ত্তনাৰ দৰেই হৈছে কিয়নো তাত সমালোচকৰ ভুৱা দিয়া পাণ্ডিত্যৰ আড়ম্বৰ আছে, নিজা অনুভৱ নাই। তদুপৰি সমালোচনাৰ নামত পৰস্পৰ-খলাগনিৰ ফাকুৱেই শূন্যক বোলাই থৈছে, তাৰ বাবে কোনো কবি-সাহিত্যিকৰ প্ৰকৃত বৰণ ধৰা পেলোৱা টান। তদুপৰি সৰল সহজ ভাষাৰ সলনি তেওঁলোকে বাক্যৰ এনে ইন্দ্ৰজাল ৰচে যে তাক ভেদ কৰি বাক্যৰ অৰ্থ-সংগ্ৰহ কৰা কঠিন। বুৰঞ্জী ৰচনা আদিৰ নামত কিছুমান পুথি ওলাইছে, সেইবোৰ কেতিয়াবা সুখপাঠ্য হয়, কিন্তু বহুত পুথিৰ আলোচনাৰ কোনো বিশেষ দিশ নাই। বৰ্ত্তমান অসমীয়া সাহিত্যৰ নিৰ্ভৰযোগ্য সমালোচনা নোহোৱাত আৰু বাতৰি-কাকতবোৰে কোনো দায়িত্ব অনুভৱ নকৰাকৈ যথেষ্ট-মধ্যে সমালোচনা উলিওৱা বাবে গোটেই সাহিত্যই দিশ-বিদিশ হেৰুৱাইছে। অচিৰে ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ নহলে অসমীয়া সাহিত্যই যথেষ্ট ক্ষতি স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে সন্দেহ নাই।

“সাহেই সাহিত্য” (৭) এই মন্তকে সকলো প্ৰকাৰে সাবোক্ত কবি বৰ্ত্তমান ৬-বাম নগণি ৰচনা-সমালোচনা চলাও দেখিবলৈ পোৱা হয়, ই দুখৰ কথা। সমাজৰ মজলৰ বাবে অবিসম্বাদী সভ্য নিতীকভাৱে প্ৰকাশ কৰিবলৈ সংসাহস প্ৰকৃত প্ৰতিভাৰ চিৰ

সহচৰ, কিন্তু ই নিবুখিতা আৰু দস্তালিৰ প্ৰবোচনা হোৱা অন্যায়। পাঠ আৰু অধ্যয়ন একে নহয়, গতিকে বহুত কিতাপ পঢ়াৰ লেখেই যথেষ্ট নহয়, সেইবোৰৰ ভিতৰলৈ সোমাব পৰা গুণ লাগে, আৰু ইয়াকেই আভাৱ বহুত সমালোচকত ওলাই পৰে। লেখকবিলাকৰ ভিতৰতো অনুকৰণতকৈ অনুসৰণৰ আৱশ্যকতা অধিক।

অস্থিৰ সমতা অৱশ্যে এনে অৱস্থাৰ বাবে ভালেনিহি দায়ী। ইংৰাজী সাহিত্যত যেনেকৈ ভিক্টৰিয়া যুগৰ স্থিৰতা কুৰি শতিকাৰ আগৰ দশকৰ পৰাই হেৰাল, অসমীয়া সাহিত্যত প্ৰায় দুকুৰি বছৰৰ পাছত এই শতিকাৰ তৃতীয় দশকৰ শেষত তাৰ আৰম্ভ হ'ল। সমাজৰ শাস্তি-নীতি আৰু সম্পত্তি প্ৰগতি আটাই-বোৰেই যেতিয়া সোলোক ঢোলোক, সাহিত্যৰ আদৰ্শ-ব্যৱহাৰবো ধৰনি লৰা স্বাভাৱিক মাত্ৰ। সমাজৰ নীতি স্থিতি লৰক ফৰক হোৱাৰ পৰিণাম সাহিত্যত প্ৰতিফলিত নোহোৱাহে অস্বাভাৱিক হ'লহেউন। ইমানেই নহয়, সেই শাস্তি আৰু স্থিতি হোৱোৱাৰ বাবে বৰ্তমান যুগে নিজ আক্ৰোশ পূৰণৰ বাবে ফেশেৰি পতা আৰু বিদ্ৰূপ কটাক্ষ কৰাও আচৰিত নহয়, আৰু বাস্তৱতে সেয়ে হৈছে। সাম্প্ৰতিকভাৱে হ'লেও জীৱনেই যেতিয়া নিজ সনাতন ছন্দ হেৰুৱাইছে, সাহিত্যৰ পদ্য-গদ্যত তাক বিচৰাই ভুল বুলিব পাৰি, পৰীক্ষামূলক যুগৰ সকলো দোষ দুৰ্বলতা সমাজ স্থিৰ-সমতালৈ নাহে মানে সাহিত্যৰ পৰা গুচোৱা কঠিন।

প্ৰতিভাৰ উচ্চতা কিন্তু সদায় সকলো যুগৰ ওপৰত যে সন্দেহ নাই। সকলো সনাতন সাহিত্যই এনেবোৰ বেমেজালি আৰু পৰীক্ষাৰ যুগৰ ভিতৰেদিও নিজ শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্যিক প্ৰতিভাৰ বিকাশ দেখুৱাইছে, যদিও, এই প্ৰতিভাৰ স্বৰূপ বেলেগ হ'ব পাৰে। এলিজাবেথ যুগৰ সুখ-সমৃদ্ধিয়ে শেক্সপীয়েৰৰ দৰে নাট্য-কাব্যৰ জন্ম দিছিল, কিন্তু খেলি মেলি যুগৰ বৃটেইনে যি বাৰ্ণাডুৰৰ উদ্ভৱ সম্ভৱ কৰিলে তেওঁৰ প্ৰতিভা সুকীয়া হ'লেও সি এই যুগৰ এক কীৰ্ত্তিস্তম্ব স্বৰূপ যে সন্দেহ নাই। অসমীয়া সাহিত্যবো এই খেলি-মেলি যুগত যি প্ৰতিভা বিকশিত হ'ব সি তাৰ আগৰ যুগৰ লক্ষীনাথ প্ৰতীতিৰ দৰে নহ'ব কিন্তু সি নিজৰ মহিমাৰে মহিমামণ্ডিত হোৱা বাস্তৱীয় নিশ্চয়। শেক্সপীয়েৰৰ তুলনাত দ্বৰ নাটকবোৰ আমাৰ চকুত তৰাং আৰু ক্ষণস্থায়ী লাগিব পাৰে, তথাপি দ্বৰ ব্যতিক্ৰম বৰ্তমান যুগত অস্বীকাৰ কৰা অসম্ভৱ বুলিব লাগে। বৰ্তমান লেখকবিলাকৰ তালিকা অনাবশ্যক, কিয়নো তেওঁলোক নিজ ভৱিষ্যত পঢ়াৰ যত্নত, তেওঁলোকৰ সম্পৰ্কে এতিয়াই ভাল-কোৱা কোনো বাটখুন্সি কোৱা অকল ভুলেই নহয়, অন্যায়ো হোৱা সম্ভৱপৰ। বিশেষকৈ

প্ৰকৃত প্ৰতিভা আবিষ্কাৰত আমি কেতিয়াও খৰখৰ কৰিব নোৱাৰোঁ, আগৰ গৰু বাঘে
শোৱাৰ দৰে ওপৰত ওলাই থকা বিলাকৰ যশৰ স্থায়িত্ব সম্পৰ্কে সন্দিহান হোৱাই স্বাভাৱিক
কথা। গতিকে অসমীয়া সাহিত্যৰ বিভিন্ন বিভাগৰ নতুন লেখকৰ বিচাৰ এই শতিকাৰ
সামৰণিৰ ফালেহে সম্ভৱপৰ হ'ব পাৰে।

সমালোচকৰ দায়িত্ব বৰ্তমানৰ দৰে বেমেজালিৰ যুগত যে অপৰিসীম সন্দেহ নাই।
আন্ধাৰ বাটত জোৰ-খৰোঁতাৰ যি কাম, সমালোচকৰো সেয়ে পৱিত্ৰ কৰ্তব্য। আন হাতে,
সাহিত্য সৃষ্টি কৰাতকৈও সমালোচনা কৰা কেতিয়াবা কঠিন কাম, স্তাৱক আৰু
শোবা-শেৰেলুৱাই সমালোচকৰ কাপ হাতত ল'ব নাপায়। বৰ্তমান বাতৰিকাকতৰ যুগে
আমাক সকলোই দিয়ে ডাবমুখীতকৈও বস্ত্ৰমুখী হ'বলৈ, গতিকে কোনো ধুঁৱলি-কুঁৱলী
ডাব সমালোচনাত ঠাই পোৱা অযুগুত। তদুপৰি কোনো সাহিত্য নিন্দা বা প্ৰশংসা কৰিবলৈ
আগতে খিৰ কৰি লৈ তাৰ গুণ-দোষ লুকুৱাবৰ চেষ্টা, বা কোনো বিষয়ৰ ওপৰত নিজ
প্ৰতিপত্তি নথকা জানিও টেঙালিৰে সমালোচনা কৰিবলৈ যোৱা পাপ কাৰ্য, বন্ধু-বাৎসল্য
বা প্ৰভু-ভক্তিৰ কথা এৰিও। আন সমালোচকৰ উদ্ধৃতি নিজ সমালোচনাৰ দুৰ্বলতাৰ
প্ৰমাণ মাত্ৰ, লেখকে পাতনিত কোৱা আত্মকথাৰ সমৰ্থনো তদ্ৰূপ। লেখকৰ জীৱনী
বা তেওঁৰ লগত সমালোচকৰ নিজা সম্পৰ্ক প্ৰভৃতিৰ উল্লেখো সমালোচনাৰ দোষৰ
লেখতেই পৰে। অসমীয়া সাহিত্য বৰ্তমান অসীম সম্ভাৱ্যতাৰ দুৱাৰ-দলিত, এনে সময়ত
উপযুক্ত সমালোচনা-সাহিত্যই যথেষ্ট বৰঙণি যোগাব পাৰে। অসমীয়া
চুটি-সাধু-উপন্যাস, নাটক-কবিতা, সকলো ক্ষেত্ৰতে সমালোচকৰ আধুনিকতম আৰু
নিৰপেক্ষ দৃষ্টি-ভঙ্গিয়ে অসমীয়া সাহিত্যৰ এই সন্ধিক্ষণত পথপ্ৰদৰ্শকৰ কাম কৰিব নিশ্চয়।
তোষামোদী আৰু পক্ষপাত-দুষ্ট মতামত অবিচাৰৰ নামাস্তৰ, আৰু সাহিত্যৰ উন্নতিৰ
অত্যন্ত অন্তৰায়, অসমীয়া সাহিত্যই যাতে ভাৱ বিপৰীতে উদাৰ আলোকপূৰ্ণ সমালোচনাৰ
আশিস উপভোগ কৰিবলৈ পায়, ইয়ে আটাইৰে কাম্য হোৱা উচিত।

অসমীয়া সাহিত্য বুৰঞ্জীৰ জোৰনি

অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ বিচাৰ

বহুতে আকৌ সোধে, বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ সকলোবোৰ যে গুণেই, তাৰ দোষ নাইনে ? ই মক্ষিকা বৃত্তিৰ পৰিচয় নিশ্চয়, কিয়নো যেতিয়ালৈকে কোনো দোষে আমাক চিকুটা-বাকোহা নকৰে তেতিয়ালৈকে দোষ খোচৰা সাহিত্যৰ কাম নহয়। সাহিত্যৰ সমালোচনা কৰোঁতে এটা যুগৰ সাহিত্যৰ ডাৰ-ধাৰা কি আছিল, সি কিদৰে প্ৰতিপালিত হৈছে, তাৰ পৰা সমাজৰ কি কল্যাণ সাধিত হৈছে, এইবোৰেইহে ঘাই বিচাৰৰ বিষয়। আমি একাধিকবাৰ উল্লেখ কৰি অহাৰ দৰে হাতে ঢুকি পোৱাত অকল এলিজাবেথ যুগৰ ইংৰাজী সাহিত্যৰ লগতেহে বিশালতা, ব্যাপকতা, গভীৰতা, সমাজ কল্যাণ, জাতীয় জাগৰণ আদি সকলো ফালৰ পৰা অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ তুলনা হয়। ওপৰ-চকুৱা সমালোচনাই এই সাহিত্যৰ সকলো দিশলৈ যেন কবিৰ নোৱাৰি হুতাই-তাইকৈ লিখিলে তাৰ পৰা সমাজৰ যথেষ্ট অনিষ্ট হয়, ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গি, সঠিকতা, আটোম টোকাৰি আদি গুণ সমালোচনাৰ অপৰিহাৰ্য আছিল। নিশ্চয়।

অসমীয়া নীচাত্মিকা আৰু জাতিৰ ভবিষ্যত

ৰাজনৈতিক বুৰঞ্জী সামাজিক বিৱৰ্তনৰ প্ৰকাশহে, কাৰণ নহয়। অসমৰ ৰাজনৈতিক অধঃপতনৰ আগজাননী মায়ামৰা বিদ্ৰোহ, দন্দুৱা-দ্ৰোহ আদি গৃহ-যুদ্ধৰ বাহিৰেও, উচ্চ বিষয়াবিলাক মানসিক সন্তীৰ্ণতা আৰু ৰজাৰ দায়িত্বহীনতা আদিৰ উপৰিও, জন-সাধাৰণৰ নৈতিক অৱনতি আদিত দেখিবলৈ পাওঁ। জেদ্দাৰৰ উচ্চতম শিৰষতেই ভাটাৰ আৰম্ভ, আহোম ৰজাসকলৰ শিৰষ মুকুট স্বৰূপ আৰু সুহৃদমান ৰাজত্ব নিৰ্মূল কৰি সমগ্ৰ ভাৰতত হিন্দু ৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠাৰ অকম্য কীৰ্তি ৰাখিবলৈ ওলোৱা মহাৰাজ ৰত্নসিংহৰ তেজতো অসমৰ সেই মানসিক বতৰতৰাৰ দোষ, তাৰ প্ৰমাণ যাউতিমুৰীয়া অসমৰ চিৰ-সৌৰভাধিত বিলজীয়া ধৰ্মক হেয় ভাব কৰি বিদেশীত শৰণাপন্ন হোৱা তাৰ পৰিণাম ধান্দাৰবা বিদ্ৰোহ, ইংৰাজত শৰণাপন্নতা, আৰু চিৰকালীয়া স্বাধীনতা হানি। অসমীয়াৰ তেজৰ পৰা সেই নীচাত্মিকাৰ বীজ আৰিলৈকে দূৰ নহল, কেতিয়া গুচিব তাক ভৱিষ্যতৰ অসম বুৰঞ্জীয়েহে ক'ব পাৰিব।

অসমীয়া সাহিত্য বুৰঞ্জীৰ আলোচনা-সূত্ৰ

(ব্যৱহৃত অঙ্কবোৰ পুথিৰ পিঠিৰ সংখ্যাসূচক)

পুথি এক—আদি মধ্যযুগৰ অসমীয়া সাহিত্য

আগকথা (ক) ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতি, (খ) সামাজিক সাৰাংশ, (গ) সাহিত্যিক লক্ষণ (২১-২৪)। ১। বৈষয়িক সাহিত্য—চহা গীত-সাধু আদি (২৪-৩২)। ২। ধৰ্মমূলক সাহিত্য (১) তান্ত্ৰিক প্ৰভাৱ (৩২-৪২), (২) বৌদ্ধ প্ৰভাৱৰ (ক) ডাকৰ বচন (৪২-৪৭), (খ) চৰ্য্যাচৰ্য্যাবিনিশ্চয়, বৌদ্ধ গান (৪৭-৫৪)।

পুথি দুই—শেষ মধ্যযুগৰ অসমীয়া সাহিত্য

আগকথা (ক) ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতি, (খ) সামাজিক সাৰাংশ, (গ) সাহিত্যিক লক্ষণ (৫৫-৫৮)। ১। অন-বৈষ্ণৱ সাহিত্য (১) গোপীচন্দ্ৰৰ গান (৫৮-৬৪), (২) ৰামাইৰ শূন্য পুৰাণ, (৩) চণ্ডীদাসৰ কৃষ্ণকীৰ্ত্তন (৬৪-৬৭)। ২। পূৰ্ববৈষ্ণৱ সাহিত্য (১) দুৰ্লভনাৰায়ণৰ আমোলৰ হেম সৰস্বতী প্ৰভৃতি (৬৮-৮০), (২) ববাহ ৰজা শ্ৰীমহামাণিক্যৰ আমোলৰ মাধৱকন্দলী (৮০-৯৪)।

পুথি তিনি—নৱজন্মৰ ফুলি উঠা অসমীয়া সাহিত্য

আগকথা (ক) ঐতিহাসিক জৰিপ, (খ) সামাজিক পৰিস্থিতি, (গ) জ্ঞানৰ নৱজন্ম (৯৫-১০০)। ১। বৈষয়িক সাহিত্য—গণিত-জ্যোতিষ-ব্যাকৰণ (১০০-১০২)। ২। মনসা সাহিত্য—মনকৰ, দুৰ্গাবৰ আদি কবিসকল (১০২-১০৮)। ৩। মহাভাৰতৰ কবিসকল—কবীন্দ্ৰ, সঞ্জয় আদি (১০৮-১১৩)। ৪। নৱজন্মৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্য—শ্ৰীশঙ্কৰ-সূৰ্য্যৰ উদয় (১১৩-১৩৫) (ক) শঙ্কৰী কাব্য—কীৰ্ত্তন-দোষা, ডাগৰড-ডাঙনী আদি (১৩৫-১৬৫), (খ) শঙ্কৰদেৱৰ বৰগীত, অঙ্কীয়া নাট আৰু কথা-বীতি (১৬৫-১৭৮), (গ) মাধৱদেৱৰ জীৱনী, ধৰ্মপ্ৰচাৰ, নিৰ্যাতন (১৭৮-১৯২), (ঘ) মাধৱদেৱৰ কাব্য, অঙ্ক, গীত আদি অঙ্কদান (১৯২-২০৩), (ঙ) মাধৱদেৱৰ অঙ্কীয়া নাট আৰু বৰগীত বচনা (২০৩-২১০), (চ) হৰিচৰণ অনন্তকন্দলী চন্দ্ৰভাৰতী ডাগৰড-ভট্টাচাৰ্য (২১০-২১৪), (ছ) অনিৰুদ্ধ ৰামসৰস্বতী ভাৰতভূষণচন্দ্ৰ কবিসৰস্বতী (২১৪-২২০), (জ) বড়াকৰ, শ্ৰীধৰ, সাৰ্বভৌম, কংসাৰি

প্ৰভৃতি (২২০-২৩৩), (ক) বৈকুণ্ঠনাথ ডাট্টদেৱ কবিবদ্ৰ (২৩৩-২৩৬), (ঞ) নৱজয়ৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ জোৱাৰৰ সামৰণি (২৩৬-২৩৯), (ট) বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ অপৰিসীমতা (২৩৯-২৪০)।

পুথি চাৰি—উত্তৰ নৱজয় যুগৰ অসমীয়া সাহিত্য

আগকথা (ক) ৰাজনৈতিক সাৰাংশ, (খ) মায়াঘৰা আন্দোলন, (গ) সাহিত্যিক বিশিষ্টতা (২৪১ ৯৪৫)। ১। অনুবাদ আৰু চৰিতমূলক বৈষ্ণৱ পদ্য-গদ্য (২৪৫-২৬২)। ২। অন-বৈষ্ণৱ আৰু বৈষ্ণৱিক পদ্য গদ্য (২৬২-২৭১)। (ক) ৰাজকীয় পত্ৰ, পেড়াকাকত, মানুহ-বেচা কাকতৰ গদ্য (২৭১ ২৭৩), (খ) জিকিৰ আৰু অন্যান্য মৌখিক সাহিত্য (২৭৩ ২৭৬)।

পুথি পাঁচ—বৰ্তমান যুগৰ আবিষ্কাৰৰ অসমীয়া সাহিত্য

আগকথা (ক) ইংৰাজ শাসন, (খ) আত্মবিশ্বাস হীনতা, (গ) সাহিত্যিক জাগৰণ (২৭৭-২৮০)। ১। ৰাষ্ট্ৰীয় অসমীয়া সাহিত্যৰ থাপনা (২৮৩ ২৯২)। ২। উনৈশ শতিকাৰ সাহিত্যৰ বাট-দেখাওঁতাসকল (২৯২ ৩০৯)। ৩। পূৰ্ব আধুনিক আৰু আধুনিক কবিতাৰ বিকাশ (৩০৯ ৩২৫)। ৪। অসমীয়া নৱন্যাসৰ আৰু কবিতাৰ হোতাসকল (৩২৫ ৩৪১)। ৫। নৱন্যাসৰ গদ্য, উপন্যাস, নাটক, চুটিসামু আদি (৩৪১-৩৫৯)। ৬। অসমীয়া কবিতাত ছন্দৰ ক্ৰমবিকাশ (৩৫৯-৩৬২)। ৭। অসমীয়া সাহিত্যৰ অতি-আধুনিক সূতি (৩৬২ ৩৭০)। ৮। অসমীয়া সাহিত্যৰ বৰ্তমান আৰু ভবিষ্যত (৩৭১-৭২) নতুন কবিতা (৩৭২), নতুন চুটিসামু (৩৭২-৭৩), নতুন উপন্যাস (৩৭৩), নতুন নাটক (৩৭৩ ৭৪), নতুন গীত (৩৭৪), নতুন সমালোচনা (৩৭৪) “সাহেই সাহিত্য” (৩৭৫), অস্থিৰ সমতা (৩৭৫), প্ৰতিভাৰ উজ্জতা (৩৭৫-৭৬), সমালোচকৰ দায়িত্ব (৩৭৬)। ৯। অসমীয়া সাহিত্য বুৰঞ্জীৰ জেৱনি অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ বিচাৰ (৩৭৭), অসমীয়া নীচাঙ্কিকা আৰু জাতিৰ ভবিষ্যত (৩৭৭)। ১০। সাহিত্য বুৰঞ্জী আলোচনা-সূত্ৰ (৩৭৮ ৭৯)। ১১। অসমীয়া সাহিত্যৰ চমু কালক্ৰমিকা (৩৮০)। ১২। অক্সফোৰ্ডত অধিক আৱশ্যকীয় নাম-সূচী (৩৮১-৮৪)।

অসমীয়া সাহিত্যৰ চমু কাল-ক্ৰমণিকা

কাল	সমসাময়িক ঘটনা
৩৫০	৬৫০ কামৰূপত বৰ্মণ ৰাজত্ব
৩৬০	৩৭০ সমুদ্ৰগুপ্তৰ স্তম্ভলিপি
৬৫০	১১০০ শ্ৰেষ্ঠাধিনাথ বংশৰ ৰাজত্ব
৬৭০	১০৫০ এংলো ছেপ্পন সাহিত্য
১১০০	১২০০ কামৰূপত পাল ৰাজত্ব
১২০৪	১২৫৬ বেনবংশী নীলধৰজৰ ৰাজত্ব
১৩৪০	১৪০০ ইংৰাজ কবি চহাৰ
১৩৬০	১৪৪৮ মৈথিলী কবি বিদ্যাপতি
১৪০০	১৪৬০ ইংলণ্ডত বেনেছেক্স যুগ
১৪৫৫	১৪৯৮ বেনবংশী নীলাস্বৰ ৰাজত্ব
১৪৭৭	ইংলণ্ডৰ প্ৰথম ছপা পুথি
১৪৮৯	খেন ৰাজ্য কমতাপুৰ ধ্বংস
১৫১৫	১৫৪০ কোচৰজা বিশ্বসিংহ
১৫৩০	ইংৰাজী ছনেট, ব্ৰেক্‌ডাৰ্ছ
১৫৪০	১৫৮৪ অসমীয়া বিক্ৰমাদিত্য
১৫৫০	১৬২০ এলিজাবেথৰ ৰাজত্ব
১৫৬৪	১৬১৬ শ্বেঙ্গলীয়েৰৰ কাল
১৬১১	ইংৰাজী বাইবেল ডাঙনী
১৬২২	প্ৰথম ইংৰাজী আলোচনী
১৭০২	প্ৰথম ইংৰাজী দৈনিক
১৭৬৯	১৭৯৪ ময়ামৰা আন্দোলন
১৭৮৯	১৭৯৯ ফৰাছী বিপ্লৱ
১৭৯৮	লীবিকেল্‌ ব্লেণ্ডফ্‌
১৮১৬-১৮২৪	মানৱ অসম যাবণ
১৮২৬,২৪	কেব্ৰু, য়াণ্ডাবু সন্ধি
১৮৩৩	ইংলণ্ডত দাসত্ব উচ্ছেদ
১৮৩৬	স্কুল আদালতত বঙলা
১৮৫৭	ভাৰতীয় হিৰাহী বিদ্রোহ

কাল	সাহিত্যৰ কাহিনী
৪৯৪	কামৰূপী প্ৰাকৃত আৰু লিপি
৫৯৪	ভাস্কৰাৰ্য তথা বজ্জাৰ্য
৬০০	ভাৰতীয় প্ৰাকৃতৰ শেষকাল
৭০০	১১০০ বৌদ্ধগান, চৰ্যাচৰ্য্যবিশিষ্ট
১১৫০	কবি হেম সৰস্বতীৰ অভ্যুদয়
১৩৫০	১৪০৬ মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণ
১৪১৮	চণ্ডীদাসৰ কৃষ্ণকীৰ্ত্তন কাব্য
১৪৪৯	শঙ্কৰদেৱৰ আবিৰ্ভাব
১৪৬৮	চিহ্নাত্মা, উদ্ধৱসম্বাদ
১৪৭৯	শঙ্কৰদেৱৰ দেশভ্ৰমণ
১৪৮৯	মাধৱদেৱৰ আবিৰ্ভাব
১৫২৮	শঙ্কৰ মাধৱৰ মিলন
১৫৩৩	পীতাম্বৰৰ উষা পৰিণয়
১৫৬৮	শঙ্কৰদেৱৰ তিৰোভাৱ
১৫৯৬	মাধৱদেৱৰ ইচ্ছা মৃত্যু
১৬৩৮	বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টৰ মৃত্যু
১৬৫৮	ৰঘুনাথৰ কথা ৰামায়ণ
১৭৩৪	সুকুমাৰৰ হস্তীবিদ্যাৰ্ণৱ
১৭৯৮	দৰ্শক ৰাজবংশাৱলী
১৭৯৯	মানুহ বেচা কাকত
১৮৪০	অসমীয়া প্ৰথম ছাপাশাল
১৮৪৪	কালীনাথৰ অসম বুৰঞ্জী
১৮৪৬	অসমীয়া প্ৰথম আলোচনী
১৮৫৫	“অসমীয়া সম্পৰ্কে মন্তব্য”
১৮৬৭	প্ৰথম অসমীয়া অভিধান
১৮৭৩	স্কুল আদালতত অসমীয়া
১৯০০	“হেমকোষ” প্ৰথম ছপা
১৯৩৭	আধুনিক সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী

অক্ষবানুক্রমিক অধিক আবশ্যকীয় নাম-সূচী

অজ্ঞামিলোপাখ্যান ১৩৭, ১৪০, ১৬১
 অজ্ঞাত লেখক ২৬৫, ২৬৬, ২৯২
 অতুলচন্দ্র ৩৪১, ৩৫২ অনন্ত আচার্য
 ২৬২, কন্দলী ৮২, ১০০, ২১০, কায়স্থ
 ২৫৫, ঠাকুর ১০২, বামায়ণ ১০২।
 অনাদি পাতন ১৫৯ ৬০ অনিচ্ছ
 কায়স্থ ২৩১ অমূল্যবদ্ধ ২০৫
 অমৃতমন্ডন ১৫৯ অম্বিকাগিৰি ৩৪০
 অম্বা চবিত্র ২২৪ অৰ্জুনভঞ্জন ২০৪
 অলিবব ২৮০ অম্বকর্ণ যুদ্ধ ২১৯
 অম্বমেধ ২২৬ অষ্টম স্বরূপ ১৫৯
 আইনাম ৩৮, ৪৩, ৪৭ আজান
 ফকির ২৭৩ আদিকাণ্ড ৮২, ১৯৩
 আদিচৰিত ২০৫ আদিপর্ব ২১৯
 আদিবনপর্ব ২১৪ ১৫ আদ্য দশম ২১১
 আনন্দচন্দ্র আগবদালা ৩৩৪ ৩৬
 আনন্দ ঢেকিয়াল ফুকন ২৯৬ ৩০০
 আসাম নিউচ্ ৩০৬, ৩৫৩
 আসাম বন্ধু ৩১৯, ৩৫৪
 উত্তরাকাণ্ড ৬৬, ৮৩, ৮৫, ১৫৯, ১৯৩
 উদ্ধব সন্বাদ ১২১, ১৩৫ ৩৬, ১৫৩
 উদ্যোগপর্ব ২১৪, ২১৯, উদ্যোগবিষয় ১১২
 একাদশ স্বরূপ ১৩১, ১৫৯, ১৬৪
 এলিজা ২৮৫, ওড়েয়া বর্ণন ১৩৭, ১৫৩
 কথ্য গীতা ২৩৫-৩৬, গল্প পুৰাণ
 ২৫৪,-অঙ্গবৃত্ত ২৩৪, বায়দন ২৪৮,

২৭০, সাঙ্কত তত্ত্ব ২৩৫, ২৫৪, সূত্র ২১৩।
 কবিরত্ন ১০০ ০১ সবস্বতী ৭৬ ৭৭, ১১১
 কবিরাজ চন্দ্রতী ২৫৮, ২৬৬, বিদ্র ২৫৭,
 মিশ্র ১১৩
 কবীন্দ্র ১০৮ ০৯। কাল্যাকান্ত ৩১৭ ১৮
 কলাপচন্দ্র ৮৬। কালীকবচন ১৪৬, ১৬৮
 কাশীনাথ ২৬৬, তামুলী ফুকন ২৯৫
 কামচন্দ্রবী ২৯। কিতাবত মঞ্জরী ১০১
 কিতাবত পর্ব ২২৪
 কীর্তন ঘোষা ১২৭ ১৯০
 কীর্তিনাথ ৩৫২ কুম্ভবহন ২১৩
 কুঙ্কজ ১৩২, ১৬৫ কুলাচল ২১৭
 কুম্ভাবলী ২১৯ কৃষ্ণ কীর্তন ৬৫ ৬৬
 কৃষ্ণ আচার্য, জবতী ২২৯
 কেলি গোপাল ১৬৯ ৭০, ২০৪
 কেশবদেব ২৫৯ কোটোবা ২০৪ ০৫
 কংস বধ ১৪৮ ৫০, ১৭২, ২২৬
 কংসাবি ২২৪ ষটসূত্র ২১৯
 গণেশচন্দ্র ৩৮১ গণেশলাল ৩৪১
 গরুড় পুৰাণ কাব্য ১৩০, ১৫৮
 গীতা কাব্য ৩১ ৩২ গীতগোবিন্দ ২১৯
 গীতাবলী ৩৪৪ গীতি কবিতা ৩০ ৩১
 গুণমালা ১৫৮ গুণাভিধায় ৩০০
 গুণমণি ২০৫ গুণবংশাবলী ২৩৫
 গোপাল জাত ২২৬, বিজ ২২৭,
 মিশ্র ২২৯

গোপী উদ্ধৱ সন্বাদ ১৩৬, ১৫০
 গোপীচন্দ্ৰৰ গান ৫৯ গোপীনাথ ৩১৩
 গোবিন্দ দাস, মিশ্ৰ ২২৯
 ঘনুচা যাত্ৰা ১৩৭, ২২৩
 ঘোৰা নিদান ২৬৬ ঘোষাৰত্ন ২২৬
 চন্দ্ৰকুমাৰ ৩২৫ ২৯ চন্দ্ৰধৰ ৩৫২
 চণ্ডীদাস ৬৪ ৬৭ চৰ্ণপদ ৪১, ৪৭ ৫৪
 চিহ্নযাত্ৰা ১২১ ২২, ১৩৫ ৩৬, ১৬৬ ৬৭,
 ১৭২ চুটিয়া বুৰঞ্জী ২৮৫
 চূড়ামণি ১০০ ০১ চৌৰধৰা ২০৩
 জনসাহিত্য ২৭৩ জনাগাডক ২৯, ২৭৪
 জন্মযাত্ৰা ১৩১, ১৬৭, বহুস ১৯২
 জবাসন্ধ যুদ্ধ ১৫১ জয়দ্রথ বধ ২১৯
 জাতিজন্মৰ গদ্য ২৬৯
 জাতিকৰ যাত্ৰা ২৯০ জিকিৰ ২৭৩
 জ্যোতিপ্ৰসাদ ৩৫২, ৩৬৮
 টীকা ভাষ্য ২২৬ টোকাৰী গীত ৪১
 ডাক চৰিত ৪৩, বচন ৪৩ ৪৮, ভণিতা ৪৪
 ডিব্ৰুগড় ৩৪১, ৩৫৫ ৫৬, ৩৬৫ ৬৬
 তন্ত্ৰ মন্ত্ৰ ৩৯ ৪১ তৃতীয় ঋতু ১৩১, ১৫৯
 দণ্ডিনাথ ৩৪১ দৰিদ্ৰখন ১৮৮, ২০৪
 দৰবাৰজবংশাবলী ৩৪, ১০১ ১০২, ১০৯
 দশম ১৩০ ৩১, ১৫৯, ১৬৩, ১৬৯
 দক্ষিণমোগুহ ২২৪ দ্বাদশ ১৫৯, ১৬৪
 দ্বিতীয় ঋতু ৫৯ দীননাথ ৩৩০
 দীপিকাচন্দ্ৰ ২৬১ দূতিবাম ৩১২
 দুৰ্গাপ্ৰসাদ ৩৫১ দুৰ্গাবৰ ৬৯, ১০৩-০৬

দুৰ্গেশ্বৰ ৩৫২ দেৱকান্ত ৩৪১
 দেৱজিত ৯৪ দেহবিচাৰ ৪১
 দৈত্যাবি ২৫২, ২৫৬ দৈৱচন্দ্ৰ ৩৫২
 দ্ৰোণপৰ্ব ২১৯ ধৰ্মনাৰায়ণ ২২২
 ধাতুতান্ত্ৰা ২৩৩ নলিনীবালা ৩৪১
 ন ঘোষা ২৫০ নৰন্যাস ৩২৫ ৩৪
 নাম ঘোষা ১৩৭ ৩৮, ১৮৯ ৯০
 নাম মালিকা ১৮৯, ১৯৪
 নাৰায়ণদেৱ ১০৬ ০৮ নিখিলেশ্বৰী ২৮৮
 নিমি নৱসিদ্ধ ১৫৮, ১৬৪
 নীতি লতাধুৰ ২৬৬
 নীলমণি ৩৪১ নৃসিংহ যাত্ৰা ২৫২
 নেখন ব্ৰাউন ২৮০, ২৮৩, ৩০৮
 পত্নীপ্ৰসাদ ১৩০, ১৬৭
 পদ গণিত ২৮৫, ২৯০
 পদ্মধৰ ৩৪১ পদ্মনাথ ৩৪১, ৩৪৮
 পদ্মপুৰাণ ১০৬ পৰমানন্দ ২৫১
 পৰশুৰাম ২৫১ পক্ষীৰাজ মন্ত্ৰ ৪০
 পাৰিজাত হৰণ ১৩২, ১৬৭ ৬৮, ১৭৭
 পাৰশুৰ্য্য ১৩৭, ১৩৯
 পিম্পৰা শুচেন্দ্ৰ ২০৩
 পীতাম্বৰ ১১১ পুৰুষোত্তম গজপতি ২৬১,
 -ঠাকুৰ ১০১-০২, ২৫০
 পুণ্ডৰিক ২১৫ পূৰ্ণকান্ত ৩১৪
 পৃথুৰাম ২৬১ প্ৰকৃতি পুৰাণ ২৪
 প্ৰথম ঋতু ১৩১, ১৫৯
 প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ ৬৯, ৭২ ৭৩

ফুলকোৱৰ ২৮, ৫৪, ২৭৪
 বকুল কায়স্থ ১০০ ০২, ২৯০
 বঘাসুৰ ২১৭ বনপৰ্ব ২১৯
 বৰুৱাহ পৰ্ব ৭৫ বৰগীত ১৭৩ ৭৪
 বলদেৱ দৈৱজ্ঞ ২৬৪, মহন্ত ৩১৬
 বাৰভনী ৪০ বিজয় উপপৰ্ব ২৪৪
 বিদ্যাচন্দ্ৰ ২৫৯ বিদ্যাপঞ্চানন ২২৪
 বিনন্দচন্দ্ৰ ৩৪১ বিৰাট পৰ্ব ২১৯
 বিশ্বেশ্বৰ ৩১১ বিষালী মন্ত্ৰ ৪০
 বিষ্ণুভাৰতী ২৩০ বুৰঞ্জী বিবেক ২৯৪
 বৃত্তাসুৰ বধ ১৬১
 বৃহৎ অজামিল বলিহলন ১৬১, স্বৰ্গধৰ
 ২২৩, স্যামন্ত হৰণ ২১৪
 বেণুধৰ ১০৮, ২৪৯, ৩৫০
 বেলিমাৰৰ বুৰঞ্জী ৩১২
 বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টদেৱ ২৩৩
 বৈষ্ণৱামৃত ২১৩ বৌদ্ধ গান ৪১, ৪৮, ৬৫
 ব্যাখ্যচৰিত ২১৯ ভক্তি প্ৰদীপ ১৩০,
 ১৫৭ ৫৮, (বজ্জাকৰ), বজ্জাকৰ ১৫৯,
 ২২৬, বজ্জবলী ১৫৯, ১৫৯, ৩০৮, সাধন
 ২১৩
 ভৱানন্দ ২৫৬ ভাগৱত মিশ্ৰ ২৩০, ২৫৪
 ভাষ্যতী ২৫৮
 ভীষ্মচৰিত ২২, ৩৩
 ভীষ্ম পৰ্ব ২১৯, ২২৪
 ভূমি লোচনো ২০৩
 ভূষণ বিজ ২৫৩ হোৱোৱা ২০৪ ০৫

ভোজন ব্যৱহাৰ ২০৪
 ভোলানাথ ৩১৮ জেলাই ৩৪৭
 মধ্যদশম ২১৯ মনকৰ ১০৩ ০৪
 মণিকোৱৰ ২৮, ৫৮, ২৭৪
 মন্ত্ৰসাহিত্য ৪১ ৬৪
 মফিজুদ্দিন ৩২১ মহামোহ ২৫২
 মহীচন্দ্ৰ ৩৫০ মহীবাৰণ ১১৩
 ময়নামতী ৫৮, ২৭৪
 মাইল্ছ ব্ৰলন ২৮১, ১৮৫
 মাধৱ কন্দলী ৬১, ৮০ ৯৪,
 মাধৱ চন্দ্ৰ ৩০৯ মাধৱ দেৱ ৮২, ১৭৮ ৯৬
 মায়ামৰা ২৪২, ২৭৭ মিত্ৰদেৱ ৩৫২
 মৃগাৱতী চৰিত ২৫২
 যজ্ঞপৰ্ব ২১৫, ২১৯
 যতীন্দ্ৰনাথ ৩৪১ যদুঘণি ২৫১
 যাদুৰাম ২৯২ বধু চৌধাৰী ৩৩৯
 বধুদেৱ ৩১৪
 বধুনাথ ৮৬, ২৪৮ ৪৯, ২৭০
 বজ্জনীকান্ত ৩৪৭ বজ্জকান্ত ৩৪১
 বজ্জাকৰ ১৩২, ২২০ বজ্জেশ্বৰ ৩২০
 বমাকান্ত ২৫৭, ৩১৫ বমানন্দ ২৫২
 বাজসূয় যজ্ঞ ১৯৪
 বাতিবোৱা ৪১
 বামচন্দ্ৰ ২৫৫ বামচৰণ ২২৫, ২৫৬
 বামনাথ ২৫০ বামনাবাৰণ ২৬৬
 বামপতি ১১৩
 বামবিজয় ৮৯, ১৬৮, ১৭২, ১৮৮

বামমালিকা ২০৫ বামমিশ্ৰ ২৬৭
 বামসৰস্বতী ৩৩, ১০০, ১১১, ২১৪
 বামাইপণ্ডিত ৬৪ বামায়ণ চম্ভিকা ৮৬
 বাসকুমুদা ১৮৮, ২০৪ বিপুল্লয় ৩০৮
 কল্পিণীহৰণ কাব্য ১৩২, ১৫৬ ৫৭, ১৬৫,
 অঙ্ক ১৭০ ৭২
 কচিনাথ ২৬২ কদ্রকন্দলী ৭৮
 কদ্র যামল ২৬২ লম্বোদৰ ৩৪২
 লবকুল ৭৪, ৭৬, ৮৬
 লক্ষ্মীনাথ ৩২৯ ৩২ লিঙ্গপুৰাণ ১৩২
 লীলাবতী ১০১, ২৯০
 শঙ্কলাদিব ৭২ শঙ্কুচূড় ২৫৮
 শিয়াল গোসাই ১১৩ শিষ্ট ডট্ট ২৫৭
 শুভকৰ ২৬৫ শুভনাথ ২৫৯
 শূন্যপুৰাণ ৬৪ ৬৫, ১০৪
 শেষ দশম ১৩১, ২১১
 শৈলধৰ ৩৪১ শ্ৰীধৰ ২২৩
 শ্ৰীনাথ দ্বিজ ২৬০ দূতৰা ২৭৬
 শ্ৰীবামকীৰ্ত্তন ১০২ শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ ৬৭ ৬৮,
 ৮০ ৮৬, ৮৯, ৯৪, ৯৭ ১০০, ১০৫ ০৬,

১১৩ ৭৮, ১৮১ ২০৫,
 শ্ৰীহস্তমুক্তাবলী ২৬৫
 ষষ্ঠকঙ্ক ১৫৯, ১৬১, ২১২
 ষষ্ঠীবৰ ১০৮ সঞ্জয় ১০৮, ১১১,
 সত্যনাথ ৩৪৪
 সন্ত মুক্তাবলী ২০৫, বড়ুসাব ২৫২
 সহস্র নাম ১৩৭, ২২০ ২১
 সামন্তহৰণ ১৫১ সাত্ততত্ত্ব ৩৯
 সাৰ্বভৌম ১১৬, ২২৩
 সীতা স্বয়ম্বৰ ১৩৪ সুকনামী ১০৬ ০৭
 সুকবিশেষৰ ২২০ সুকুমাৰ ২৬১
 সুৰ্বধি ২৬৪ সূৰ্যকুমাৰ ৩৪১
 হৰগৌৰী ২৬৫ হৰিবংশ ১৩২
 হৰিশ্চন্দ্ৰ ১৫৫ ৫৭
 হৰিহৰ ৭৩, ৭৫, ১১১
 হস্তী বিদ্যাৰ্ণৱ ২৬, ৬৬
 হৰকান্ত ২১৬ হিতেশ্বৰ ৩৩৬
 হৰদয়ানন্দ ১০২, ২৪৫
 হেমগোন্ধামী ৩৩২ ৩৪, বক্ৰা ৩০৩ ০
 সৰস্বতী ৬৯, ৭২ ৭৬ কুন্দ স্বৰ্গৰত্ন ২২৩

(ব্যৱহৃত আঙবোৰ পিঠিৰ সংখ্যাসূচক)

“অসমীয়া সাহিত্যৰ চমু কালক্ৰমিক” — শ্ৰীশৰতমজল নেওগ সঙ্কলিত।

“অকৰানুক্ৰমিক অধিক আবশ্যকীয় নাম সূচী” — নেওগ শ্ৰীজীৱনমণ্ডলী আৰু শ্ৰীহেমন্তমজল
 সঙ্কলিত।